

A photograph of a park with a gravel path, green lawns, and a large building in the background. The path is on the left, leading towards a large, light-colored building with a red roof and a tower. The building is surrounded by lush green trees and a well-maintained lawn. There are several black lampposts along the path and on the lawn. The sky is overcast.

**SABINA LESKA
MARZANNA JAGIEŁŁO**

OGRODY I PARKI ZIEMI DĘBICKIEJ

**OFICyna WYDAWNICZA
POLITECHNIKI WROCLAWSKIEJ**

Sabina Leska
Marzanna Jagiełło

Ogrody i parki ziemi dębickiej

Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej
Wrocław 2023

Recenzentki:

prof. dr hab. arch. Agata Zachariasz
dr hab. inż. Małgorzata Milecka

Opracowanie redakcyjne i korekta:
Agnieszka Filosek

Źródło ilustracji na okładce:
Sabina Liska

Projekt graficzny oraz skład i łamanie:
Jacek Skórski
Marzanna Jagiełło

Projekt okładki:
Sabina Leska

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część niniejszej książki, zarówno w całości, jak i we fragmentach, nie może być reprodukowana w sposób elektroniczny, fotograficzny i inny bez zgody wydawcy i właściciela praw autorskich.

© Sabina Leska, Marzanna Jagiełło, Wrocław 2023

OFICyna WYDAWNICZA POLITECHNIKI WROCŁAWSKIEJ

Wybrzeże Wyspiańskiego 27, 50-370 Wrocław

<https://www.oficyna.pwr.edu.pl>

<https://ksiegarnia.pwr.edu.pl>

oficwyd@pwr.edu.pl

zamawianie.ksiazek@pwr.edu.pl

ISBN 978-83-7493-257-8

DOI: 10.37190/Leska_Jagiello_Ogrody-i-parki-2023

*Naszym Bliskim
i wszystkim Miłośnikom ogrodów*

Spis treści

I. Wprowadzenie	1
1. Wstęp	1
2. Zakres terytorialny i czasowy badań	8
3. Omówienie dotychczasowego stanu badań	10
4. Omówienie źródeł pisanych oraz ikonograficznych	13
5. Ziemia Dębicka – charakterystyka obszaru badań (zarys geograficzny i walory przyrodnicze)	22
6. Ogrody powiatu dębickiego (na tle europejskim, polskim i galicyjskim)	26
7. Ogrody Ziemi Dębickiej	54
II. Prezentacja wybranych założeń dworsko-ogrodowych Ziemi Dębickiej	67
1. Zawada	67
2. Januszkowice	115
3. Zasów	141
4. Słupie i Przyborów	174
5. Klecie	212
6. Strzegocice	225
7. Dębica	241
III. Katalog	263
1. Bączałka	265
2. Dęborzyn	268
3. Dębowa	271
4. Dobrków	273
5. Dzwonowa	276
6. Głobikowa I (Górzyszna, Tomaszówka), II (Dolizna, Słotwinówka), III i IV (Kamieniec)	278
7. Głobikówka (Kopaliny)	282
8. Grudna Górna	285
9. Gumniska (Gumniska Fox)	287
10. Jodłowa	289

---

11. Korzeniów	292
12. Latoszyn	297
13. Łęki Górne	300
14. Machowa	305
15. Nagawczyna	308
16. Nagoszyn	311
17. Parkosz	313
18. Podgrodzie	316
19. Przeczyca	319
20. Pustynia	324
21. Siedliska Bogusz (Siedliska Dolne)	327
22. Słotowa	332
23. Smarżowa I	334
24. Smarżowa II	337
25. Straszęcín	340
26. Wiewiórka	343
27. Wolica (obecnie Dębica-Wolica)	347
28. Zagórze	351
29. Zwiernik I i II	353
30. Żyraków	359
Bibliografia	363
Spis ilustracji	373
Streszczenie	409
Abstract	410
Podsumowanie	411

- 1 Edmund Jankowski, *Ogród przy dworze wiejskim*, t. 1, *Ogród użytkowy*, Warszawa 1888, s. 4.
- 2 Na poziomie podziału na gminy zakres ten odpowiada gminom Żyraków, Czarna, Brzostek i Dębica.
- 3 Terminem „dwór” określano w Polsce przez cały XIX w. małe i średnie domy ziemiańskie na równi z wielopiętrowymi pałacami-willami wiejskimi, w obu przypadkach o najróżniejszym obliczu stylistycznym. Marta Leśniakowska, *Dwór polski a idee domu w kulturze europejskiej XIX i XX wieku*, [w:] *Dwór polski w XIX wieku. Zjawisko historyczne i kulturowe*, t. 2, red. Anna Gogut, Warszawa 1990, s. 9.
- 4 W przypadku Zawady jest to pałac stylizowany na neogotycki zamek.
- 5 Niniejsza książka powstała na podstawie rozwiniętej i uzupełnionej przez obie autorki pracy doktorskiej Sabiny Leskiej, napisanej pod kierunkiem Marzanny Jagiełło, zat. *Ogród przy dworze (i pałacu) wiejskim na terenie powiatu dębickiego*, obronionej w 2019 r.
- 6 Są to: Bączalika, Dębica-Wolica, Dęborzyn, Dębowa, Dobrków, Dzwonowa, Głobikowa, Głobikówka, Gumniska, Januszkowice, Jodłowa, Klecie, Korzeniów, Latozszyn, Łęki, Nagawczyzna, Nagoszyn, Nawsie Brzostockie, Machowa, Parkosz, Podgrodzie, Przeczycza, Przyborów, Pustynia, Siedliska-Bogusz, Słotowa, Smarżowa, Smarżowa II, Straszęcina, Strzegocice, Zagórze, Zasów, Zawada, Zwiernik, Żyraków.
- 7 Jest to pogranicze Kotliny Sandomierskiej i Pogórza Karpackiego, w skali mezoregionów zaś Doliny Dolnej Wisłoki i Płaskowyżu Tarnowskiego oraz Pogórza Ciężkowickiego i Pogórza Strzyżowskiego, wchodzących w skład Pogórza Środkowobeskidzkiego, które z kolei zajmuje około połowy Pogórza Karpackiego.

I. Wprowadzenie

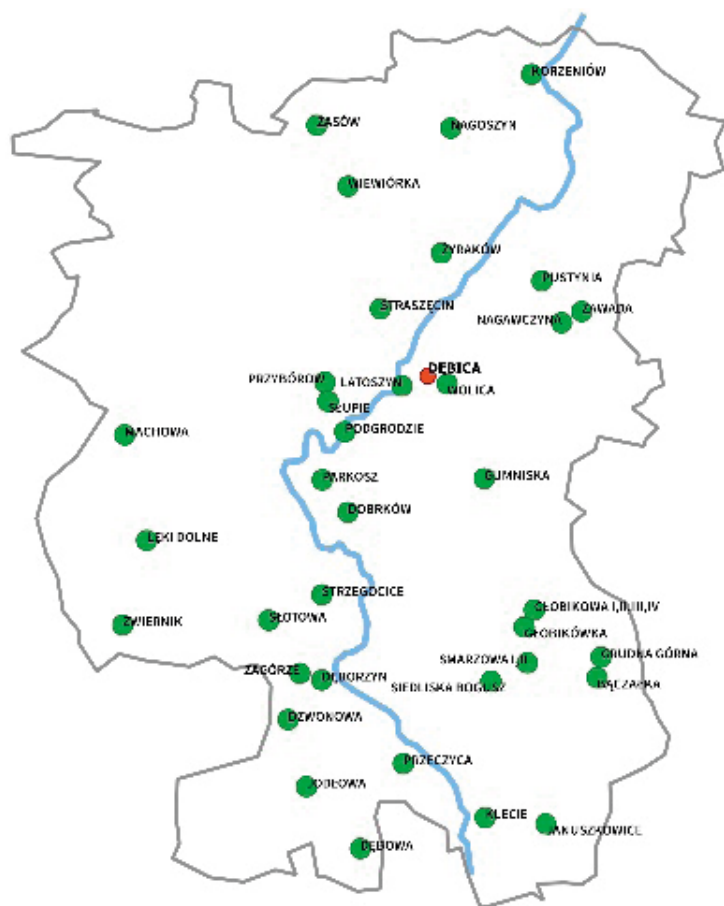
1. Wstęp

Kto osiadł na wsi, kto rozporządza choćby kawałkiem ziemi [...], ten przy pomocy sztuki dookoła domu może stworzyć [...] piękny zakątek, nasładowujący przyrodę. Przez umiejętne wyzyskanie zalet miejscowości, przez dobre zgrupowanie drzew i krzewów, przez ustosunkowanie przestrzeni trawników do ilości drzew i umiejętne przeprowadzenie ścieżek, może utworzyć obok siebie miły krajobraz...¹

Niniejsza książka dotycząca zabytkowych ogrodów i parków obszaru określanego mianem Ziemi Dębickiej pokrywającej się z zasięgiem dzisiejszego powiatu dębickiego², powstałych w znakomitej większości przy dworach³, jednym obiekcie o charakterze pałacowym⁴ oraz zieleni miejskiej stolicy regionu – Dębicy, została oparta na badaniach przeprowadzonych w latach 2011–2020⁵. Powstanie tych zespołów datuje się na okres od końca XVIII w. do początku XX stulecia⁶. Stanowią one zwartą grupę, powiązaną ze sobą bliskim sąsiedztwem (odległość między poszczególnymi obiektami, zwłaszcza rezydencjonalnymi, pozwalała w niektórych przypadkach pokonać ten dystans spacerem w ciągu 15 minut) i położeniem na pograniczu kilku krain geograficznych⁷.

Wiele cech wspólnych posiada także teren, który je łączy. Głównym elementem, wręcz rdzeniem tego miejsca, jest Wisłoka, która od dawien dawna kształtuje pogranicze Pogórzy Strzyżowskiego i Ciężkowickiego oraz Doliny Dolnej Wisłoki i Płaskowyżu Tarnowskiego. Ten właśnie obszar, położony pomiędzy przełomem rzeki na północ od Jasła a miejscem, gdzie rozlewa się ona po Kotlinie Sandomierskiej, jest miejscem o wyrazistej tożsamości przyrodniczej i kulturowej.

Dzięki położeniu na styku dwóch makroregionów geograficznych (Kotliny Sandomierskiej i Pogórza Karpackiego) spotykamy w jego granicach zarówno równiny, jak i płaskowyże oraz wzniesie-

Il. 1. Schemat rozmieszczenia ogrodów i parków podworskich na terenie powiatu dębickiego

nia. Pogórze Karpackie wznosi się bowiem nad Kotliną Sandomierską wyraźnym progiem, co sprawia, że krajobraz omawianego terenu charakteryzuje się dużą różnorodnością, którą spaja płynąca przez ten teren Wisłoka, stanowiąca historyczny szlak transportowy krzyżujący się w tym miejscu ze szlakiem biegnącym ze wschodu na zachód, łączącym Lwów z Krakowem⁸. Z tej przyczyny był to obszar dostarczający wielu dogodności przy zakładaniu siedzib szlacheckich. Ważnym atutem był też dostęp do rynków zbytu płodów rolnych. O tyle bardziej, że w okolicy znajdowały się miasta, w których odbywały się targi. Największe znaczenie pod tym względem odgrywały Pilzno i Dębica, a w szerszej perspektywie także Tarnów, Rzeszów oraz Kraków.

Teren ten był co prawda prowincją „wielkiego świata”, zaskakująco jednak zasobną w utytułowane, a przede wszystkim zasłużone na wielu polach, a nawet sławne osoby. Właściciele wielu omawianych siedzib odegrali niebagatelną rolę w działaniach niepodległościowych, a gośćmi tych majątków bywali wybitni poeci, pisarze i inni artyści (m.in. Adam Mickiewicz, Henryk Sienkiewicz, Stanisław Wyspiański). Wpłynęła na to sytuacja po ostatnim rozbiórce, kiedy to *po odcięciu Galicji od centrum kraju, ważnym zjawiskiem dla tego regionu*

⁸ Trakt środkowogalicyski (*Kaiser-Cbausse, Weiner Postroute*) powstał w latach 1772–1785 i był przedłużeniem tak zwanej Drogi Cesarskiej, która przebiegała przez Księstwo Cieszyńskie aż do Bielska. Dalej prowadził on do miejscowości Biała i przez Kraków, Bochnię, Brzesko, Tarnów, Dębicę, Ropczyce, Rzeszów, Przeworsk, Jarosław, Przemysł, Gródek aż do Lwowa. Budowa wspomnianego traktu kierowana potrzebą powiązania nowo uzyskanej prowincji z resztą monarchii przyczyniła się do rozwoju gospodarczego Galicji. Od 1773 r. jeździła tamtędy poczta konna, a już dwa lata później dyliżanse. Droga straciła na znaczeniu dopiero po ukończeniu w roku 1861 linii kolejowej im. Karola Ludwika. Należy też zwrócić uwagę na fakt, że pomimo prowinc-

II. 2. Powiat dębicki (obwiedziony na czarno) na tle mapy prezentującej zasięg zlewni Wisłoki wraz z okolicznymi pogórzami i płaskowyzami

cyjnego położenia na omawianym terenie występowała dość gęsta sieć dróg, co wynikało prawdopodobnie z niejednolitego ukształtowania terenu. Za: Marcin Żerański, Śląsk Cieszyński. Od Bielska-Białej do Ostrawy. *Przewodnik turystyczny*, Cieszyn 2012, s. 143; Rafał Krocak, Ślady i przebieg dawnej sieci komunikacyjnej na progu Pogórza Karpackiego, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego. Infrastruktura komunikacyjna w krajobrazie”, 2012, nr 18, s. 103–115. Za: <http://krajobraz.kulturowy.us.edu.pl/publikacje/artykuly/18.infrastruktura/9-krocak.pdf> [data dostępu: 07.08.2018].

⁹ Fragment wywiadu z Jerzym Pióreckim. Za: <https://dzikiezycie.pl/archiwum/2005/sierpień-2005/mam-nadzieje-z-przyszle-pokolenia-beda-odwazniejsze-rozmowa-z-prof-jerzym-pioreckim> [data dostępu: 07.08.2018].

¹⁰ Marta Leśniakowska, *op. cit.*, s. 14.

stał się powrót w te strony, do miejsc swojego urodzenia, tysięcy ludzi wykształconych z różnych urzędów Rzeczypospolitej. Ci ludzie znaleźli się w potrzebie utrzymania siebie i swoich rodzin, w związku z czym każdy z folwarków został zajęty przez kogoś z rodziny ziemiańskiej i stawał się siedzibą domu, miejscem pracy, a przez to miejscem ważnym. Wytworzyła się więc taka sytuacja, z powodu nadwyżek pieniężnych, że każdy ziemianin na folwarku zaczął tworzyć u siebie ogród. Mówiło się wtedy, że pana lub gospodarza poznać po ogrodzie⁹. Dodajmy do tego, iż ... w systemie dziewiętnastowiecznej etyki ideałem życia rodzinnego była wieś i rolnictwo, jako jedyne źródło niezależności, samowystarczalności oraz gwarancja zdrowia moralnego...¹⁰

Wspomnianą różnorodność geograficzno-topograficzną wykorzystywano w ogrodach i parkach, które powstawały tutaj głównie przy siedzibach szlacheckich co najmniej od XVIII w. Przy ich urząda-

niu wykorzystywano opadające łagodnie zbocza, ale także urwiska, wzniesienia, szersze otwarcia krajobrazowe i oczywiście rzekę z jej dopływami sączącymi się ze wzgórz pokrytych lasami, poprzecinanych gęstą siecią jarów i wąwozów w obrębie Pogórza Środkowobeskidzkiego, by już za „zakrętem”¹¹ rzeki, po jej północnej stronie leniwie rozlewać się po prawie płaskim terenie Kotliny Sandomierskiej¹².

Ukształtowanie omawianego obszaru do dziś stwarza możliwość obserwowania rozległego krajobrazu. Ułatwiają to liczne, częściowo zachowane, połączenia komunikacyjne i widokowe pomiędzy majątkami, istniejące od dawna. Widać je wyraźnie na historycznych mapach, a niektóre ich pozostałości, takie jak szpalery drzew towarzyszące polnym drogom, nadal widoczne są w krajobrazie. Dawało to niegdyś poczucie jedności i spójności okolicznych zespołów dworskich. Odzwierciedlało powiązania gospodarcze, towarzyskie i rodzinne, które funkcjonowały tam do II wojny światowej.

Siedziby szlacheckie¹³, o których mowa w tej pracy, stanowią przykład stosunkowo niewielkich zespołów składających się z dworu¹⁴ oraz całego szeregu zabudowań folwarcznych¹⁵ i towarzyszących im gruntów¹⁶, a także zabudowań wiejskich, które zajmowali kmiecie i chłopi. Swoje funkcjonowanie opierały one na własności ziemi wykorzystywanej do uprawy (głównie zboża i ziemniaków) oraz hodowli zwierząt. Na terenie powiatu dębickiego dominowały małe i średnie majątki ziemskie, w skład których wchodziła jedna lub dwie wsie¹⁷, co pozostaje w zgodzie z ogólniejszą i pomimo upływu czasu nadal w XIX w. aktualną opinią, wyrażoną dla XVI-wiecznej Małopolski: *Co wieś to dwór szlachecki, to gniazdo szlacheckie, niekiedy zaś jeszcze pod jedną nazwą wioski dwa kryją się osobne folwarczki*¹⁸.

Towarzyszyły im regularne ogrody użytkowe i ozdobne oraz od XIX w. parki¹⁹, czasem powstałe na bazie wcześniejszych założeń regularnych. Oprócz kilku wyjątków²⁰ do dziś przetrwały jedynie pozostałości niektórych z nich, a w przypadku dziesięciu²¹, odnotowanych na starych mapach, nie zachowało się z dawnych ogrodów zupełnie nic. Jerzy Piórecki, biolog i wieloletni dyrektor arboretum w Bolestraszcach, wypowiedział się na ten temat w następujących słowach: *Robiąc 40 lat temu inwentaryzację (w sumie ok. 700 założeń dworsko-ogrodowych Podkarpacia) widziałem jeszcze w tych ogrodach rzeczy, których dziś już nie ma. Nasza reforma rolna doprowadziła bowiem do odwrócenia się od dziedzictwa kulturowego, zniszczyła pewną bogatą kulturę, którą potraktowano bardzo agresywnie. Te wszystkie ogrody i parki były naszym dziedzictwem kulturowym, dzisiaj tego dziedzictwa prawie już nie ma, zanika. Ich stan na dzisiaj jest tragiczny, kilkanaście osób kupiło jakieś obiekty, ale robią tam wszystko po swojemu, nie wpuszczają konserwatorów*²².

Pomimo złego zazwyczaj stanu zachowania, pozostałości dawnych ogrodów dworskich nadal są bardzo cennym elementem zarówno krajobrazu, jak i ekosystemu. W związku z występowaniem starych drzewostanów przedstawiają dużą wartość przyrodniczą, są ostoją dla ptaków i innych gatunków zwierząt oraz roślin. Ważną,

¹¹ „Zakręt” to miejsce, w którym Wisłoka zmienia swój bieg i skręca na wschód, by potem znów popłynąć ku północy.

¹² Elżbieta Obrocka, *Zabytkowe założenia ogrodowe*, [w:] *Przyroda województwa tarnowskiego*, red. Antoni Zięba, Tarnów 1995, s. 133–146.

¹³ W znakomitej większości były to siedziby główne.

¹⁴ Z wyjątkiem Zawady, która posiadała rezydencję o charakterze neogotyckiego zamku.

¹⁵ W skład folwarku wchodził dziedzińiec, wokół którego rozmieszczone były budynki inwentarskie: obory, stajnie, owczarnie, chlewy, kurniki, magazyny, stodoły, gorzelnie itp.

¹⁶ Ich powierzchnia (dane z drugiej połowy XIX w.), obejmująca pola, łąki i lasy, wynosiła ok. 500 hektarów dla Januszkowic, 400 dla Zawady, dla Klecia ponad 280, ale już w przypadku tych mniejszych jedynie 100–130 hektarów. Dane za: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 1, 5, 7, 9, 10, Warszawa 1880–1914.

¹⁷ Takich majątków na terenie całej Małopolski zachodniej było w połowie XIX w. w sumie 573, co stanowiło 53,55% wszystkich dominiów. Średnia własność ziemska, tj. dominia złożone z 3–10 miejscowości lub ich części, stanowiła 28,22% wszystkich majątków, własność cząstkowa – 14,39%, a wielka własność ziemska – zaledwie 3,83%. Krzysztof Ślusarek, *W przededniu autonomii. Własność ziemska i ziemiaństwo zachodniej Galicji w połowie XIX wieku*, Warszawa 2013, s. 28.

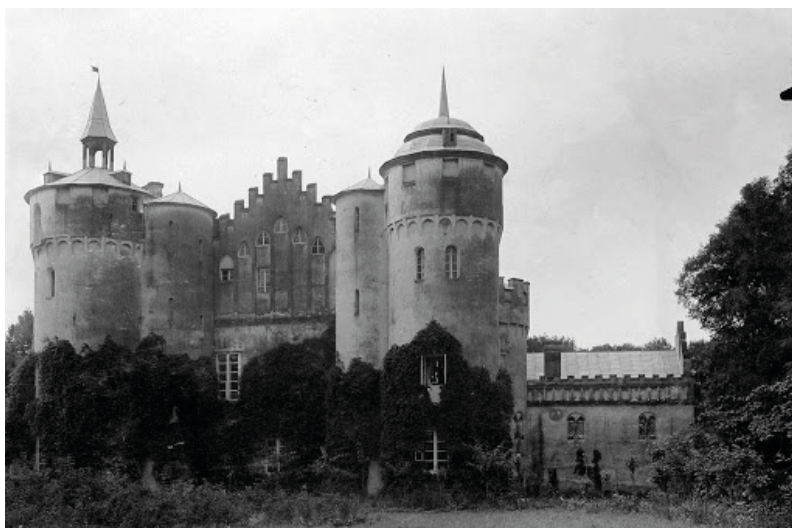
¹⁸ Adolf Pawiński, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 3, *Małopolska*, Warszawa 1886, s. 63.

¹⁹ Z wyjątkiem Słupia i Bączalki (na pewno do połowy XIX w.).

²⁰ Wolica, Zawada, Korzeniów, Nagawczyzna.

²¹ Bączalka, Dębowa, Dzwonowa, Dęborzyn, Jodłowa, Głobikowa (III, IV; por. katalog), Nagoszyn, Wiewiórka, Zagórze.

²² Fragment wywiadu z Jerzym Pióreckim, *op. cit.*

Il. 3. Zamek w Zawadzie.
Fot. nieznanego autora, 1905

w tym krajobrazową, rolę odgrywają także pozostałe elementy zagospodarowania wodnego: kanały, ciek i stawy. Niektóre z nich (jak w Wiewiórcie) stanowią jedyne, dobrze zachowane pozostałości dawnych założeń.

Z grupy 37 majątków podworskich, których istnienie ustalono dla powiatu dębickiego, wybrano grupę 7 założeń, które przedstawione zostały w książce w sposób monograficzny. Kryterium wyboru stanowiły: dostępność materiałów źródłowych, wartość historyczna i artystyczna oraz stan ich zachowania, a także związani z nimi ludzie, przede wszystkim właściciele. Znajdujemy bowiem wśród nich wiele znakomitych nazwisk, takich jak: Raczyńscy, Jabłonowscy, Reyowie, Ankwiczowie, Łubieńscy. Za istotną uznano także działalność wybitnych projektantów obiektów rezydencjonalnych (Karl Friedrich Schinkel, Stanisław Witkiewicz, Tadeusz Stryjeński), choć najprawdopodobniej nie mieli oni wpływu na kształtowanie ich ogrodowego otoczenia. Wszelkie przesłanki skłaniają bowiem do uznania wkładu właścicieli poszczególnych majątków w kształtowanie założeń zieleni, najprawdopodobniej we współpracy z anonimowymi dla nas ogrodnikami. Tak było w przypadku zamku w Zawadzie, którego otoczenie stworzył Atanazy Raczyński. Podobnie rzecz się miała w przypadku majątku w Zasowie, w sprawie którego można przypuszczać, że to Tadeusz Łubieński oraz jego syn Alfred, mając do tego fachowe przygotowanie w postaci odpowiedniego wykształcenia, ukształtowali tamtejsze ogrody i park. Pozostali właściciele wspierali się zapewne różnego rodzaju poradnikami i opracowaniami traktującymi o tym, jak urządzać „ogród przy domu wiejskim”²³, podglądając jednocześnie obowiązujące w kraju i za granicą trendy.

Do powyższej grupy dodano dwa parki miejskie z Dębicy, stanowiące element rodzącego się ruchu emancypacyjnego mieszczan i wynikających z tego nowych potrzeb dotyczących form spędzania wolnego czasu, datowane na początek XX w. Dla pozostałych ogro-

²³ Zostaną one scharakteryzowane w dalszej części pracy.

dów opracowany został rodzaj katalogu ze skrótowymi prezentacjami i opisami. Objął on podstawowe dane historyczne, plany oraz dostępne materiały ikonograficzne, zarówno archiwalne, jak i współczesne.

W książce nie starano się skupiać na obiektach architektonicznych. Jednak ze względu na udział w ich projektowaniu znanych projektantów, a także na wpływ rezydencji na kształtowanie charakteru poszczególnych założeń, nie można ich pominąć i w związku z tym zostały one syntetycznie zaprezentowane w podrozdziałach dotyczących poszczególnych majątków. Zdecydowanie największe zainteresowanie pod tym względem budzą: zamek w Zawadzie, który stanowi przykład współpracy znakomitego niemieckiego twórcy Karla Schinkla i Atanazego Raczyńskiego, oraz „zakopiański” dwór w Przyborowie (obecnie niestety całkowicie zrujnowany) projektu twórcy tego stylu – Stanisława Witkiewicza²⁴.

Definiując cel napisania tej monografii, odwołać się można do słów Mariana Morawczyńskiego, założyciela Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Dębicy, zawartych w jego książce traktującej o tych ziemiach w kontekście historycznym: *Niniejsza praca jest przykładem opracowania regionalnego i [...] skupiając się na określonym terenie, zbiera w całość rozproszone w setkach źródeł informacje, dając mieszkańcom tego regionu wgląd w przeszłość ich ziem*²⁵. Brak „wglądu w przeszłość” uważają bowiem autorki za jedną z ważnych przyczyn niszczenia zabytkowych ogrodów lub niewłaściwej nad nimi opieki. Nawet znawcy regionu bywają zaskoczeni pierwotnym kształtem założeń w Januszkowicach czy w Zasowie, a Strzegocice, mimo szczątkowych materiałów źródłowych, urodą stanu zachowania i oryginalnością układu budzą rosnącą ciekawość badaczy i pasjonatów. Podobnie jak związane z tymi wszystkimi miejscami historie, dla których scenerią były wiekowe już dzisiaj drzewa i najczęściej pozarastane ścieżki i cieki wodne. Z tej perspektywy ważny wydaje się także wydźwięk społeczny takiego opracowania. Społeczeństwo pozbawione swojej lokalnej tożsamości, nieświadome dorobku swoich przodków oraz jego wartości, nie stworzy podstaw świadomej o ten dorobek troski.

A zatem ocalenie od zapomnienia ważnego elementu dziedzictwa Ziemi Dębickiej²⁶, to jeden z głównych celów pracy. Także stworzenie bazy uporządkowanych informacji opartych na analizie przekształceń oraz opisie stanu istniejącego. Mogą być one pomocne w ochronie, rewitalizacji czy też adaptacji opisywanych zespołów.

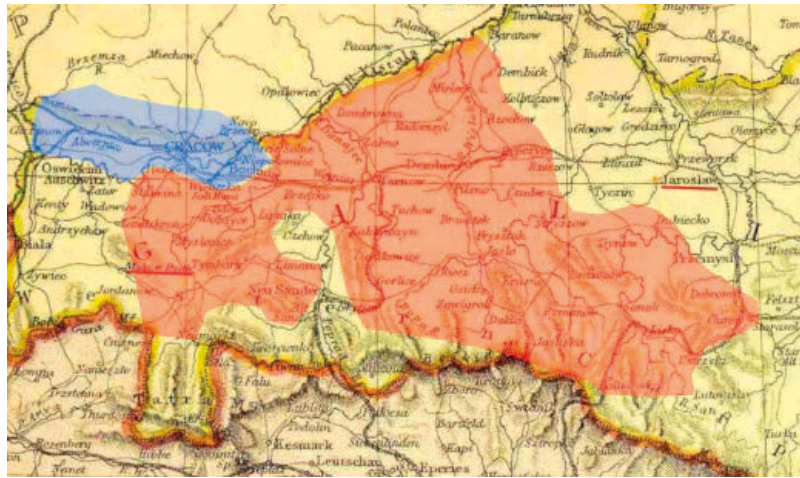
Podkreślić należy, iż analizie poddano nie tylko same ogrody i parki, ale także cały kontekst, jaki stanowiły majątki ziemskie (a w jednym przypadku także kontekst miejski), zarówno historyczny, jak i gospodarczo-społeczny, które stały u podstaw ich funkcjonowania, oraz ten, który zakładał, zgodnie z panującymi w XIX w. tendencjami w sztuce kształtowania ogrodów krajobrazowych, ich kompozycyjne wykraczanie poza zasadnicze granice terytorialne, sięganie po krajobrazy otaczające.

²⁴ Zbigniew Moździerz, „Murowanice” w stylu zakopiańskim, [w:] *idem, Gmach Muzeum Tatrzańskiego, Zakopane 2005*, s. 31–33.

²⁵ Marian Morawczyński, *Rzeź 1846 r. Dębica, Pilzno, Tarnów i okolice*, Tarnów 1992.

²⁶ Na temat założeń ogrodowych graniczących (Beskid Niski i Pogórze) lub położonych nieopodal (dolina Sanu, Ziemia Przemyska) pisali m.in.: Rafał Nestorow oraz Jerzy Piórecki. Agata Zachariasz, Rafał Nestorow, *Od Przemysła do Lwowa. Wybrane zagadnienia z historii kultury ogrodowej Ziemi Przemyskiej i Lwowskiej*, [w:] *Drzewa, parki i ogrody. Dziedzictwo kultury i natury Małopolski Wschodniej*, materiały VIII Zjazdu Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego, Bolestraszyce–Lwów 2016, s. 15–24. Za: http://www.ptd.pl/ptd/wp-content/download/wydawnictwaPTD/materialy_VIIIzjazd.pdf [data dostępu: 20.06.2017]; Jerzy Piórecki, *Dwory i ogrody w Dolinie Sanu – dziedzictwo kulturowo-przyrodnicze*, [w:] *Błękitny San*, materiały III Konferencji Naukowo-Technicznej, Dubiecko 2006, s. 209–233. Za: http://pogorzedynowskie.pl/data/referaty/IIIBS/ref_17_IIIBS.pdf [data dostępu: 20.06.2017].

Il. 4. Rabacja galicyjska, 1848. Obszar Galicji objęty powstaniem (czerwony)

Il. 5. „Rzeź galicyjska”. Obraz Jana Nepomucena Lewickiego, po 1848 r.

Pozwoliło to na odtworzenie w jakiejś części minionego obrazu tych założeń, ale także na zwrócenie uwagi na wiele zapomnianych faktów związanych bezpośrednio z ważnymi dla kultury i historii tego regionu (również kraju) osobami i wydarzeniami.

Przygotowując niniejsze opracowanie, badaniami objęto zarówno źródła pisane, jak i ikonograficzne. Szczególnie pożyteczne okazały się stare mapy i plany, z najstarszymi sięgającymi przełomu lat 70. i 80. XVIII w., które stały się kluczowe zwłaszcza do ustalenia lokalizacji dawnych założeń, a następnie przeprowadzenia analizy ich przekształceń. Zostały one wsparte innymi materiałami ikonograficznymi, w pojedynczych przypadkach grafikami i obrazami, przede wszystkim zaś fotografiami.

W książce wykorzystano również rozmaite materiały historyczne, m.in. związane z przebiegiem rabacji galicyjskiej²⁷ i przygotowaniemi do powstań narodowych na tym terenie, które wprowadziły

²⁷ W 1846 r. na terenie zachodniej Galicji miało miejsce antydzlacheckie powstanie chłopskie zwane rabacją lub rzezią galicyjską, którego przywódcą był Jakub Szela. W czasie powstania spalono ponad pięćset dworów, zamordowano także ponad tysiąc osób, głównie ziemian, urzędników i księży. Na ten temat: Stefan Kieniewicz, *Ruch chłopski w Galicji w 1846 roku*, Wrocław 1951.

wiele interesujących wątków do badań dotyczący losów właścicieli poszczególnych majątków. Na tym etapie odkryte zostały pewne zależności, które są przytaczane w poszczególnych podrozdziałach traktujących o badanych ogrodach i parkach, uzupełniające i wzbogacające ich opisy.

Pomimo wielu ograniczeń przeprowadzone badania, analiza źródeł i opracowań pozwoliły na sformułowanie wniosków syntetycznych dotyczących historii i analiz stylistycznych przekształceń założeń objętych zakresem niniejszej pracy, wplecionych w losy ich właścicieli (czasem projektantów rezydencji), a także na zredagowanie wskazówek dotyczących ochrony i promocji ogrodów oraz parków Ziemi Dębickiej, włączonych w programy ekologiczny i turystyczny.

2. Zakres terytorialny i czasowy badań

Zakres terytorialny badań przeprowadzonych w ramach omawianej pracy obejmuje obszar określany mianem Ziemi Dębickiej, pokrywający się z dzisiejszym powiatem dębickim²⁸, powstałym w 1999 r. na podstawie reformy administracyjnej. Jego obszar obejmuje obecnie trzy miasta (Dębica²⁹, Pilzno³⁰ i Brzostek³¹) oraz 7 gmin. „Stolicą” Ziemi Dębickiej jest Dębica, która już w XVI w. stanowiła dobrze rozwijające się miasto prywatne, stając się lokalnym ośrodkiem rzemiosła. Wraz z okolicznymi wsiami wchodziła w skład sądowego powiatu pilzneńskiego w granicach województwa sandomierskiego. Pilzno w tym czasie, jako miasto królewskie, było ważnym ośrodkiem handlowym.

Na XVI i pierwszą połowę XVII w. przypada dynamiczny rozwój gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej tego regionu opartej na uprawach zboża, które dorzeczem Wisłoki spławiano do Wisły i dalej do Gdańska. Kres koniunktury kładą wojny ze Szwecją (tzw. potop szwedzki) w latach 1655–1660. Kryzys, który dotknął później cały kraj, objął zarówno Pilzno, Brzostek, jak i Dębicę, która w końcu w 1785 r. utraciła prawa miejskie. Wcześniej jednak, bo w 1772 r. po dokonaniu I rozbioru Polski, Dębica wraz z całym regionem znalazła się pod panowaniem austriackim w ramach Królestwa Galicji, przynależąc do okręgu pilzneńskiego, a następnie tarnowskiego³², stając się w 1850 r. siedzibą powiatu sądowego. Dogodne położenie geograficzne spowodowało, że miasto to już w pierwszych latach zaboru znalazło się na trasie traktu cesarskiego, prowadzącego z Bielska poprzez Pilzno aż do Lwowa, a następnie w 1856 r. na szlaku kolejowym pomiędzy Krakowem a Rzeszowem³³, co przyczyniło się do znacznego ożywienia gospodarczego. W 1912 r. Dębica odzyska-

²⁸ Kraina, o której mowa, zwana jest często Ziemią Dębicką.

²⁹ Pierwsze wzmianki o Dębicy pochodzą z 1293 r. Lokacja miejska została przeprowadzona w 1372 r. Przed II wojną Dębica należała do województwa krakowskiego, po wojnie do rzeszowskiego, w latach 1975–1998 do tarnowskiego. Obecnie stanowi część województwa podkarpackiego. Za: https://pl.wikivoyage.org/wiki/Powiat_d%C4%99bicki [data dostępu: 12.05.2017]

³⁰ Pilzno jest najstarszym miastem powiatu. Najwcześniejsze źródła wymieniające Pilzno jako osadę pochodzą z 1105 r. Za: http://www.powiatdebicki.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=29&Itemid=121 [data dostępu: 12.07.2017].

³¹ Brzostek należy do najstarszych miejscowości województwa podkarpackiego. Pierwsze wzmianki z 1123 r. odnotowują ją jako własność benedyktynów z Tyńca, którzy w 1367 r. założyli tu miasto.

³² Za: <https://wiki.eanswers.net/pl/D%C4%99bica> [data dostępu: 12.06.2017].

³³ Za: http://www.powiatdebicki.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=29&Itemid=121 [data dostępu: 12.07.2018].

Il. 6. Mapa podziału powiatu dębickiego na gminy

³⁴ Za zasadniczy moment uwłaszczenia chłopów w Galicji uważany jest ogłoszony 22 kwietnia 1848 r. tzw. okólnik gubernatora Galicji Franza Stadion, na mocy którego z dniem 15 maja 1848 r. znoszono pańszczyznę i inne powinności poddańcze świadczone przez chłopów. W okólniku zapowiadano też, że za utracone powinności pańszczyźniane ziemianie otrzymają odszkodowanie z kasy państwowej. [...] Praktycznie zatem od chwili zniesienia pańszczyzny do momentu obliczenia wysokości indemnizacji upłynęło kilka dobrych lat. Tak długi okres realizacji reformy w sposób decydujący przyczynił się do powstania poważnego kryzysu w rolnictwie. W szczególności trudnej sytuacji znalazły się folwarki. Za: Krzysztof Ślusarek, *op. cit.*, s. 88.

³⁵ Życie stracił właściciel co czwartego lub co piątego majątku. Nawet jeśli ten szacunek trzeba będzie skorygować, to trudno oprzeć się wrażeniu, że rabacja spowodowała prawdziwe „trzęsienie ziemi” w elicie właścicielskiej. *Ibidem*, s. 92.

³⁶ Danuta Rzepniewska, *Przemiany w rodzinie ziemiańskiej Królestwa Polskiego*, [w:] *Dwór polski w XIX wieku...*, *op. cit.*, t. 2, s. 40.

³⁷ Mimo że niektóre ogrody powstały wcześniej, nawet w XVI w., co potwierdzają wzmianki w materiałach źródłowych, to jednak nie dysponujemy dla nich żadnymi precyzyjniejszymi informacjami.

³⁸ Mapa ta oraz kolejne „pomiary wojskowe” zostały omówione w części poświęconej źródłom ikonograficznym.

³⁹ Chociaż potwierdzona źródłami pisanymi historia niektórych ogrodów sięga nawet do XVI w., to wiemy o nich jedynie, że były.

ła prawa miejskie, a cztery lata później wróciła do Rzeczypospolitej jako część województwa krakowskiego, stając się w 1935 r. siedzibą władz powiatu.

Obszar Ziemi Dębickiej stanowi, wcześniej nieopisywane całościowo w tym zakresie, miejsce koncentracji zabytkowych założeń dworsko-parkowych powstałych z potrzeb ekonomicznych, reprezentacyjnych oraz rekreacyjnych, a także upodobań tutejszej szlachty, która została zmuszona do konfrontacji z zachodzącymi od połowy XIX w. zmianami społecznymi, związanymi z uwłaszczeniem chłopów w 1848 r.³⁴ (po rabacji galicyjskiej³⁵) oraz kryzysem agrarnym mającym miejsce w latach 80. i 90. XIX stulecia³⁶. Doprowadziło to do konieczności unowocześniania przestarzałej gospodarki pańszczyźnianej. Na terenie powiatu dębickiego przyjęło ono kształt gospodarstw eksperymentalnych, szkótek ogrodniczych, których tradycja utrzymywana jest do dzisiaj. Dzięki płodom rolnym, zwłaszcza coraz popularniejszym ziemniakom, rozwinął się w tym rejonie także drobny przemysł przetwórczy (gorzelnictwo).

Ramy czasowe dla omawianej pracy wyznacza jako dolna granica³⁷ pierwszy rozbiór Polski, w wyniku którego dokonano się włączenie tych, należących wcześniej do Rzeczypospolitej terenów (wraz z Rusią Czerwoną, południową Małopolską, zachodnim fragmentem Podola i częścią ziemi chełmsko-włodzimierskiej) do monarchii habsburskiej. Obszar ten uzyskał status kraju koronnego Austrii o nazwie Królestwo Galicji i Lodomerii. W latach 1779–1783 przeprowadzono dla niego tzw. pierwszy pomiar wojskowy, w wyniku którego powstała najwcześniejsza mapa topograficzna tych terenów³⁸. Zaznaczono na niej schematycznie (między innymi) po raz pierwszy istnienie ogrodów dworskich³⁹. Ich ówczesną obecność potwierdzają także niektóre źródła pisane. Dalsze zaś przekształcenia

zarejestrowały najczytelniej plany katastralne z około połowy XIX w. oraz mapy z kolejnych (drugiego i trzeciego) pomiarów wojskowych, wykonane kolejno w latach 1861–1864 oraz 1869–1887, a także (choć mniej szczegółowo) mapy z końca XIX w. i z początkowych lat XX stulecia. Pokrywa się to z czasem największej świetności wielkości omawianych założeń, której kres położyła ostatecznie II wojna i powojenne upaństwowienie połączone z przekształceniem dawnych zespołów dworskich w PGR-y, a następnie po 1989 r. ich likwidacja. Dzisiaj ważą się losy tego, co przetrwało wszystkie te przemiany. Uwagi te nie dotyczą dwóch parków znajdujących się na terenie Dębicy, które użytkowane przez mieszkańców objęte są opieką.

3. Omówienie dotychczasowego stanu badań

Na początku trzeba podkreślić, iż mimo tak licznego nasycenia ogrodami stosunkowo niewielkiego obszaru, nikt się nimi jako grupą do tej pory nie zajmował, a wzmianki o pojedynczych założeniach dotyczą (nie licząc opracowań konserwatorskich pozostających w maszynopisie, o których poniżej) jedynie dwóch ogrodów w Zawadzie⁴⁰ oraz Januszkowicach⁴¹. Zauważono także, iż wszelkie opracowania historyczne traktujące o ogrodach, w części odnoszącej się do terenu Małopolski, skupiają się na kreacjach sztandarowych, pomijając całkowicie założenia mniejsze, nieobrosłe w powszechnie znane historie i anegdoty, to one przecież – tworząc swoistą *massa tabulettae* – potwierdzały powszechność zainteresowania ogrodami i kulturą ogrodniczą wśród tamtejszego ziemiaństwa. Próżno ich jednak szukać w fundamentalnych opracowaniach dotyczących ogrodów polskich autorstwa Edmunda Jankowskiego⁴², Gerarda Ciołka⁴³ czy Janusza Bogdanowskiego⁴⁴, które okazały się natomiast bardzo przydatne do zbudowania ogólniejszego tła historyczno-stylistycznego dla omawianych zespołów⁴⁵.

Poszukując punktu odniesienia właściwego skali i randze ogrodów Ziemi Dębickiej, sięgnięto więc do opracowań obejmujących swoim zakresem tereny przyległe lub historycznie związane, a mianowicie Beskid Niski i Pogórze oraz Dolinę Sanu⁴⁶, a także dawne województwo tarnowskie, w skład którego wchodził w latach 1975–1998 powiat dębicki⁴⁷. Szczególnie inspirująca okazała się nieopublikowana praca doktorska Agaty Zachariasz, zawierająca analizę stylistyczną założeń krajobrazowych („angielskich”) wspomnianych Beskidu i Pogórza, a więc obszarów sąsiadujących bezpośrednio z powiatem dębickim, oparta na galicyjskich planach katastralnych⁴⁸. Odnajdziemy w niej także syntetyczną analizę kompozycyjną jednego z ogrodów objętych niniejszym opracowaniem,

⁴⁰ Założenie zamkowo-parkowe w Zawadzie zostało zaprezentowane na marginesie głównych rozważań w monografii Michała Mencfela. Por. Michał Mencfel, *Atanazy Raczyński (1788–1874). Biografia*, Poznań 2016.

⁴¹ O walorach Januszkowic, oceniając je wysoko, pisała Agata Zachariasz w swojej pracy doktorskiej pt. *Plany katastralne ogrodów jako świadectwo rozwoju idei ogrodu angielskiego*, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Kraków 1996 [mps].

⁴² Edmund Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce w zarysie*, t. 1–2, Warszawa 1923.

⁴³ Gerard Ciołek, *Ogrody polskie*, Warszawa 1954. Wzmianki o ogrodach z Januszkowic i Zasowa odnajdziemy jedynie w zbiorze zwanym „Teką Ciołka” przechowywaną w Ośrodku Dokumentacji Zabytków w Warszawie, która stanowi zbiór materiałów planistycznych liczący około 7200 pozycji (założeń ogrodowych i parkowych). Szerzej na ten temat: Ewa Derejczyk, *Archiwalia Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie*, Warszawa 2005, s. 20–23. Za: https://www.nid.pl/pl/Dla_specjalistow/Archiwum/zasoby_archiwalne_w_siedzibie_glownej/ARCHIWALIA.pdf [data dostępu: 10.08.2018].

⁴⁴ Janusz Bogdanowski, *Polskie ogrody ozdobne: historia i problemy rewaloryzacji*, Warszawa 2000; *idem, O dawnych ogrodach, altanach i krajobrazowych spacerach*, [w:] *Dziedzictwo. Ziemianie polscy i udział ich w życiu narodu*, red. Tadeusz Chrzanowski, Kraków 1995, s. 168–185.

⁴⁵ W tym samym celu sięgnięto także do następujących opracowań: Longin Majdecki, *Historia ogrodów*, t. 1–2, Warszawa 2007–2008; Marek Siewniak, Anna Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998.

⁴⁶ Jerzy Piórecki, *op. cit.*

⁴⁷ Elżbieta Obrocka, *op. cit.*

⁴⁸ Agata Zachariasz, *op. cit.*

- ⁴⁹ *Ibidem*, s. 17.
- ⁵⁰ Określenie Jankowskiego. Por. Edmund Jankowski, *Ogród przy dworze...*, *op. cit.*
- ⁵¹ Omawia je obszernie Agata Zachariasz, *Polskie osiemnasto- i dziewiętnastowieczne traktaty ogrodnicze w bibliotece dworskiej – teoria i praktyka*, [w:] *Dwór polski w XIX wieku. Zjawisko historyczne i kulturowe*, t. 4, red. Teresa Hrankowska, Warszawa 1998, s. 125–165.
- ⁵² Najważniejsze pośród nich to: Izabela Czartoryska, *Mysli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1805; Stanisław Wodzicki, *O chowaniu, użytku, mnożeniu i poznaowaniu drzew, krzewów, roślin i ziół cenniejszych: ku ozdobie ogrodów przy zastosowaniu do naszey strefy*, t. 1–6, Kraków 1818–1828; *idem*, *Katalog Roslin Ogrodu Niedzwiedzkiego, których nabywać w zamian tamże brakujących, każdemu zawsze wolno; z roku 1813*, b.m. i r.; Franciszek Ksawery Giżycki, *O przyozdobieniu siedlisk wiejskich: rzecz zastosowana do Polski*, t. 1–2, Warszawa 1827; *idem*, *Budownictwo zastosowane do potrzeb ziemianina polskiego*, Warszawa 1829; Józef Strumiłło, *Ogrody północne*, t. 1–2, Wilno 1844; Nepomucen Kurowski, *Sztuka urządzania gospodarstw wiejskich poprzedzona krótko zebraną nauką gospodarstwa wiejskiego*, Warszawa 1844; Edmund Jankowski, *Ogród przy dworze...*, *op. cit.*
- ⁵³ Na przykład przetłumaczona na j. polski przez A.P. Biernackiego i wydana pod tyt. *O zakładaniu folwarków podług zasad szkockiego gospodarstwa przy względzie na stosunki Anglii i o przyozdobieniu posiad wiejskich*, Berlin 1819, praca Johna Claudiusa Loudona, *A treatise on forming, improving, and managing country residences; and on the choice of situations appropriate to every class of purchasers*, vol. 1–2, Edinburgh 1806.
- ⁵⁴ Janusz Bogdanowski, *Dwór i krajobraz w drugiej połowie XIX w.*, [w:] *Dwór polski w XIX wieku...*, *op. cit.*, t. 2, s. 47–76; Agata Zachariasz, *Najpiękniejsza i najinteresowniejsza okolica – dwór w krajobrazie w XVIII i XIX w.*, [w:] *Dwór polski w XIX wieku. Zjawisko historyczne i kultu-*

zlokalizowanego w Januszkowicach, wsi położonej na styku z Beskidem Niskim⁴⁹.

Wielce pomocne dla zrozumienia specyfiki „ogrodu przy dworze wiejskim”⁵⁰ okazały się także, mające często walory źródłowe, liczne opracowania dotyczące tego zagadnienia, wydawane od końca XVIII w., ze szczególnym nasileniem w wieku XIX, kiedy ukazało się ich ponad 200⁵¹. W grupie tej znajdują się liczne poradniki dotyczące zarówno zagadnień planistycznych, jak i *stricte* ogrodniczych oraz agrotechnicznych⁵², stanowiące w części tłumaczenia dzieł zachodnich⁵³; te ostatnie pozwoliły na zbudowanie szerszego, europejskiego kontekstu historyczno-stylistycznego dla omawianych ogrodów.

Sięgnięto również do publikacji poświęconych polskim ogrodom dworskim potraktowanym w ujęciu krajobrazowym⁵⁴ oraz w kontekście specyfiki funkcjonowania majątków dworskich⁵⁵. Nie pominięto również pozycji albumowych poświęconych ogrodom regionu⁵⁶ oraz przewodników⁵⁷.

Pożyteczne dla pracy okazały się również inne opracowania, na przykład historyczne⁵⁸, ważne ze względu na szczegółowy opis sytuacji społecznej w przełomowym dla badanych obiektów okresie. Omówione w nich wydarzenia (m.in. rabacja galicyjska) i ich następstwa okazały się mieć znaczący wpływ na losy towarzyszących dworom ogrodów i parków. Szczególną rolę pośród nich odegrała monumentalna monografia poświęcona osobie twórcy założenia w Zawadzie – Atanazego Raczyńskiego⁵⁹, w której poza licznymi odniesieniami źródłowymi zamieszczono także, niepublikowane wcześniej (a stanowiące własność prywatną i przez to niedostępne), akwarele Raczyńskiego dokumentujące jego posiadłość.

Dla założeń z południa Ziemi Dębickiej przydatne stały się także opracowania o charakterze historyczno-krajoznawczym⁶⁰. Wyróżnić pośród nich należy publikacje promujące Galicję⁶¹ oraz powiat dębicki⁶², w których odnajdziemy wzmianki dotyczące majątków w Łękach Górnych, Zawadzie, Straszęcinie, Korzeniowie, Parkoszu, Strzegonicach, Lipinach, na Wolicy, w Przeczycy, Latoszynie, Januszkowicach, Machowej, Przyborowie, Zasowie i Siedliskach-Bogusz. Wartościowe okazały się również pozycje dotyczące Ziemi Brzosteckiej, a wśród nich *Roczniki Brzosteckie*⁶³, w których co prawda niewiele o samym przedmiocie badań, sporo zaś informacji pomagających zrozumieć przemiany społeczne, które miały niepodważalny wpływ na historię prezentowanych majątków i ich ogrodów.

Jeżeli chodzi o opracowania zabytkoznawcze, na uwagę zasługuje publikacja Andrzeja Krupińskiego *Zabytki urbanistyki i architektury województwa tarnowskiego*⁶⁴. Sięgnięto również po wydawnictwa z zakresu historii architektury⁶⁵ i historii sztuki⁶⁶.

Zagadnieniom geograficzno-przyrodniczym dotyczącym omawianego terenu sporo miejsca poświęcono we wspomnianej już pracy zat. *Przyroda województwa tarnowskiego*⁶⁷. Zamieszczono w niej także prezentację szaty roślinnej tego regionu oraz krótkie syntetycz-

ne omówienie stylów i przekształceń charakterystycznych dla ogrodów historycznych dawnego województwa tarnowskiego. Poruszono w niej również zagadnienia odnoszące się do ekologicznego znaczenia omawianych założeń ogrodowych. Dodatkowym walorem wspomnianego opracowania jest diagnoza czynników destrukcyjnych dla omawianych zespołów oraz prezentacja ich stanu zachowania w 1995 r. Znamiennym jest, że dla całego ówczesnego województwa tarnowskiego autorka *Przyrody...* doliczyła się zaledwie 30 założeń podworskich, wymieniając przy tym zaledwie kilka położonych na terenie gminy Dębica⁶⁸.

Spośród pozostałych publikacji w tej grupie należy wymienić *Procesy osadnicze w dorzeczu Wisłoki i Białej Dunajcowej w tysiącleciu*⁶⁹ oraz *Rozdrabnianie gruntów chłopskich w byłym zaborze austriackim od roku 1787 do 1931*⁷⁰, umożliwiające głębszy wgląd w zagadnienia osadnictwa i gospodarki gruntami interesującej nas części Galicji. Pomocniczy dla tematu okazał się także artykuł Ślady i przebieg dawnej sieci komunikacyjnej na progu Pogórza Karpackiego⁷¹, który pomaga zrozumieć sposób funkcjonowania dawnych połączeń drogowych oraz ich wpływu na lokalizację poszczególnych założeń.

Ścisłejszy związek z badanymi założeniami posiada, zapowiedziana na wstępie tego podrozdziału, grupa opracowań, które nie zostały opublikowane i są dostępne jedynie w maszynopisach. Chodzi o sporą liczbę studiów konserwatorskich, orzeczeń technicznych i ekspertyz dendrologicznych powstałych w latach 70. i 80. XX stulecia, wykonywanych na zlecenie ośrodków konserwatorskich w Tarnowie, Rzeszowie, Krakowie oraz Warszawie. Stanowią one inwentaryzacyjny (opisowy i planistyczny) zapis ówczesnego stanu zachowania omawianych zespołów (budynków, układu kompozycyjnego, rozmieszczenia drzew i innych roślin), czasami poprzedzony zarysem historycznym. Zostaną one szerzej przedstawione przy okazji prezentacji poszczególnych ogrodów.

Dokumenty tego rodzaju zawierają również wytyczne konserwatorskie, które wskazują na znaczną dewastację badanych obiektów już w tamtym okresie, o czym informuje m.in. *Katalog parków województwa tarnowskiego z 1977 r.*⁷² Z opracowania tego wykorzystano materiały zamieszczone w czterech teczkach odpowiadających gminom: Żyraków, Brzostek, Dębica i Czarna. Obok zwięzłych prezentacji prawie wszystkich obiektów będących przedmiotem niniejszej monografii⁷³, katalog ten zawiera także wzmianki o ogrodach i parkach już nieistniejących. Zamieszczone w nim opracowania ewidencyjne poszczególnych parków⁷⁴ liczą zazwyczaj od jednej do kilku stron, na których zamieszczono część opisową i graficzną⁷⁵. Każda z nich zawiera metrykę założenia, krótką informację historyczną wraz z charakterystyką stanu istniejącego, skróconą inwentaryzację roślin, ocenę stopnia zachowania układu zabytkowego oraz wytyczne konserwatorskie. Istotnym elementem ewidencji jest także dokumentacja fotograficzna oraz plany sytuacyjne przygotowane w róż-

rowe, t. 7, red. Anna Sieradzka, Warszawa 2003, s. 71–85.

55 Magdalena Jarzewicz, *Budownictwo folwarczne jako problem historii sztuki*, [w:] *Dwór polski w XIX wieku...*, *op. cit.*, t. 2, s. 145–154.

56 Helena Maria Grad, Małgorzata Kostuchowska, *Podkarpacie. Ogrody historyczne*, Rzeszów 2008, gdzie na s. 188 znajdują się fotografie prezentujące pozostałości zamku w Zawadzie.

57 Piotr Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Małopolsce i na Podkarpaciu*, Poznań 2012, gdzie znajdziemy krótkie notki o dworach w Dębicy-Wolicy, Kleciu, Przyborowie, Zawadzie, s. 68, 162, 365, 529.

58 Stefan Kieniewicz, *op. cit.*; Stefan Dembiński, *Rok 1846. Kronika dworów szlacheckich zebrana na pięćdziesiątą rocznicę smutnych wypadków lutego*, Jasło 1896; Marian Morawczyński, *op. cit.*

59 Michał Mencfel, *op. cit.*

60 Karol Kawula, *Obrazki z dziejów parafii Siedliska-Bogusz*, Siedliska-Bogusz 1968 [mps]. Archiwum Parafialne Siedliska-Bogusz; Adam Bogusz, *Wieś Siedliska-Bogusz: monografia zebrana z dokumentów i wspomnień rodzinnych ze szczególnym uwzględnieniem wypadków roku 1846 i życiorysu Jakóba Szeli*, Kraków 1903.

61 Maciej Bogusz Stęczyński, *Okolice Galicyi*, Lwów 1847.

62 Dariusz Tyrpin, Waldemar Zapór, *Powiat dębicki*, Dębica 2008; Józef Ambrozowicz, *Ziemia Dębicka – The land of Dębica*, Rzeszów 2006; Franciszek Wanat, *Ziemia Dębicka*, Kraków 1969.

63 Bogdan Stanaszek, *Brzostek i okolice*, Brzostek 1997; „Rocznik Brzostek 1993–1997”; *idem*, Brzostek 1993–1997; *idem*, *Parafia Brzostek w latach 1918–1939*, Brzostek 1994.

64 Andrzej B. Krupiński, *Zabytki urbanistyki i architektury województwa tarnowskiego*, Warszawa–Kraków 1989.

65 M.in. Tadeusz Stefan Jaroszewski, *Siedziby ziemiańskie w Polsce od schyłku wieku XVIII do roku 1914: przegląd najważniejszych koncepcji*, [w:] *Dziedzictwo. Ziemianie polscy...*, *op. cit.*, s. 141–167.

- ⁶⁶ M.in. Michał Mencfel, *Kolekcja malarstwa Atanazego Raczyńskiego i plany stworzenia publicznej galerii w Poznaniu*. Za: http://trakt.poznan.pl/wp-content/uploads/2016/06/3_Kolekcja_malarstwa_Atanazego_Raczyńskiego_i_plany_stworzenia_publicznej_galerii_w_Poznaniu.pdf [data dostępu: 23.01.2018].
- ⁶⁷ Elżbieta Obrocka, *op. cit.*
- ⁶⁸ *Ibidem*, s. 8.
- ⁶⁹ Maria Dobrowolska, *Procesy osadnicze w dorzeczu Wisłoki i Białej Dunajcowej w tysiącleciu*, Kraków 1985.
- ⁷⁰ Wincenty Styś, *Rozdrabnianie gruntów chłopskich w byłym zaborze austriackim od roku 1787 do 1931*, Lwów 1934. Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie, dział 2, t. 15, z. 1.
- ⁷¹ Rafał Kroczyński, *op. cit.*
- ⁷² Jest to zbiór opracowań różnych autorów poświęcony poszczególnym zespołom. Zob. Zbigniew Bielatowicz, Piotr Jamrozik, Ewa Arvay, Jan Janczykowski, Bogusław Podhalański, *Katalog parków województwa tarnowskiego*, Tarnów 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- ⁷³ Za zaginioną uznaje się teczkę dotyczącą założenia w Zawadzie.
- ⁷⁴ Obejmujących także: Januszkowice, Klecie, Korzeniów, Latoszyn, Nagawczyzna, Parkosz, Podgrodzie, Przeczycza, Przyborów, Pustynia, Siedliska-Bogusz, Słupie, Strzegocice, Zasów, Zawada.
- ⁷⁵ Opracowania dotyczące poszczególnych zespołów różnią się datą wykonania oraz stopniem szczegółowości.
- ⁷⁶ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*
- ⁷⁷ Michał Wiesiołowski, *Rys Statystyczno-Geograficzny Galicji austriackiej skreślony przez Michała Wiesiołowskiego w 1841 r.*, Poznań 1842.
- ⁷⁸ Jan Bigo, *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicji, Wielkim Księstwie Krakowskim i Księstwie Bukowińskim z uwzględnieniem wszystkich dotąd zaszłych zmian terytoryalnych kraju*, Lwów 1904.

nej skali; czasem są to wyrysy ze materiałów kartograficznych, np. ze wspomnianej mapy z „pierwszego pomiaru wojskowego”. Niestety, wymienione opracowania ewidencyjne powstały około 30–40 lat temu, a przedstawiony w nich stan zachowania obiektów jest najczęściej nieaktualny. Konieczna okazała się zatem konfrontacja zawartych w nich informacji ze stanem obecnym opisywanych parków.

4. Omówienie źródeł pisanych oraz ikonograficznych

4.1. Źródła pisane

Jednym z podstawowych źródeł dostarczającym informacji o badanych obiektach okazał się *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*⁷⁶, w którym znajdujemy wzmianki o kilkunastu z opisywanych w pracy majątków. Również *Rys statystyczno-geograficzny Galicji austriackiej skreślony przez Michała Wiesiołowskiego w 1841 r.*⁷⁷ zawiera wiele danych dotyczących badanych obiektów w czasie ich funkcjonowania jako siedziby szlacheckie. Podobną wartość dla prowadzonych badań posiadają: *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicji, Wielkiego Księstwa Krakowskiego i Księstwa Bukowińskiego...*⁷⁸, *Skorowidz dóbr tabularnych*⁷⁹ oraz *Wykaz szczegółowy miejscowości w Galicji; nowe wydawnictwo na podstawie obliczeń 1890*⁸⁰. Wzmianki o niektórych badanych obiektach można znaleźć również w *Kodeksie dyplomatycznym Małopolski* Franciszka Piekosińskiego⁸¹.

Bardzo ważnymi i wiarygodnymi źródłami dla opracowania tego tematu są księgi wieczyste i dokumenty przechowywane przez parafie we wsiach, w których znajdują się badane zespoły. Niestety dostęp do nich, jak np. w przypadku parafii w Januszkowicach, nie zawsze jest łatwy. Pożyteczna źródłowo okazała się także korespondencja właścicieli niektórych majątków (Atanazy Raczyński: Zawada, Mikołaj Rey: Przyborów), która pozwoliła na wyjaśnienie pewnych nieścisłości dotyczących atrybucji parków lub rezydencji⁸².

Za źródła pośrednie do badań nad dawnymi ogrodami można uznać, wymienione już powyżej, liczne opracowania i poradniki poświęcone ówczesnej sztuce ogrodowej, odnosząc ją zarówno do zasad komponowania, jak i do pielęgnacji ogrodów. To na nich opierała się wiedza ogrodnicza i agrotechniczna właścicieli prezentowanych zespołów⁸³.

4.2. Źródła ikonograficzne

4.2.1. Źródła kartograficzne

Z powodu niewielkiej liczby źródeł pisanych, a jeszcze skromniejszej ikonograficznych (obrazy, grafiki, fotografie), kluczową rolę w badaniu zaprezentowanych w pracy ogrodów i parków odegrały źródła kartograficzne, w szczególności zaś austriackie mapy wojskowe oraz plany katastralne. O tyle istotniejszą, że wcześniej niewielu autorów, opracowujących studia ogrodów i parków objętych niniejszym opracowaniem, do nich sięgało.

Trzeba w tym miejscu przypomnieć, że od 1772 r., a więc od pierwszego rozbioru Polski, obszar dzisiejszego powiatu dębickiego znajdował się w obrębie wielonarodowego Cesarstwa Austriackiego. Zarządzanie tak rozległą i zróżnicowaną połącią Europy, a także obrona jego terytorium wymagały posiadania aktualnych, ujednoczonych map. Pierwsze prace nad ich sporządzeniem podjęto jeszcze w 1763 r. za cesarzowej Marii Teresy, po doświadczeniach wojny siedmioletniej (1756–1763) prowadzonej bez sukcesów na Śląsku⁸⁴. Kontynuacji działań patronował cesarz Józef II. Za jego panowania, do 1787 r. zrealizowano wielkie przedsięwzięcie kartograficzne, zwane „zdjęciem józefińskim” (*Josephinische Landesaufnahme*) lub mapą „z pierwszego pomiaru wojskowego”, które objęło wszystkie kraje rządzone przez austriackich Habsburgów⁸⁵. Dla map przyjęto skalę 1:28 800, pokrywając nimi 570 tysięcy km² terenu.

W ramach „zdjęcia józefińskiego” wykonano także w latach 1779–1783 wielkoskalową mapę Królestwa Galicji i Lodomerii (*Karte des Konigreiches Galizien und Lodomerien*)⁸⁶. Od nazwiska oficera, który kierował większością prowadzonych na terenie Galicji prac, Friedricha von Miega, zwaną mapą Miega. Składa się ona – w zasadniczej części – z 413 arkuszy (63 na 42 cm) o łącznej powierzchni 115 metrów kwadratowych i przechowywana jest w Archiwum Wojskowym w Wiedniu w trzech egzemplarzach. Pierwszy z nich to oryginał zdejmowany bezpośrednio w terenie⁸⁷, drugi to tzw. czystorys, trzeci to litograficzna kopia. Arkuszom towarzyszy 6 tomów opisów krajoznawczych oraz komentarzy o charakterze uzupełniającym⁸⁸.

Mapa Miega stanowi jedyne kartograficzne (także opisowe) źródło przekazujące nam wiedzę na temat znacznego obszaru pierwszej Rzeczypospolitej. To swoista „zielona księga”, którą w następnych latach wypełniano na tym obszarze nowymi „zapisami”, wynikającymi z przemian gospodarczych, społecznych i politycznych, w tym reformy stosunków agrarnych i kolonizacji józefińskiej⁸⁹.

Bezcenna wartość mapy z „pierwszego pomiaru wojskowego” opiera się także na jej bogactwie i szczegółowości. *Mapa oddaje rzeźbę terenu metodą szrafy krzyżowej (góry, wzniesienia, krawędzie dolin rzecznych), oznacza strome i łagodne brzegi rzek, wysokie brzegi starców, dolinki strumyków, wąwozy, jary, wszelkiego rodzaju pagórki, wały, groble, wydmy. Starannie rysuje elementy hydrografii (rzeki,*

⁷⁹ Tadeusz Piłat, *Skorowidz dóbr tabularnych w Galicji z Wielkiem Ks. Krakowskiem*, Lwów 1890.

⁸⁰ C.K. Centralna Komisya Statystyczna, *Wykaz szczegółowy miejscowości w Galicji; nowe wydawnictwo na podstawie spisu ludności z 31. Grudnia 1890 r.*, Wiedeń 1893.

⁸¹ Franciszek Piekosiński, *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 1–4, Kraków 1876–1905.

⁸² Zostały one szerzej przedstawione przy okazji prezentacji obu założeń.

⁸³ Agata Zachariasz, *Polskie osiemnasto- i dziewiętnastowieczne traktaty ogrodnicze...*, *op. cit.*

⁸⁴ W latach 1763–1764 wykonano mapy dla austriackiej części Śląska (księstwo opawskie, cieszyńskie i nyskie. Za: <http://www.iaepan.edu.pl/galicja/> [data dostępu: 29.07.2018].

⁸⁵ Mapa ta jest przechowywana obecnie w Archiwum Wojskowym w Wiedniu Kriegsarchiv [dalej jako Kriegsarchiv], pod sygn. B IXa 390.

⁸⁶ Mapa ta obejmuje tereny należące do dwóch staropolskich dzielnic: Małopolski i Rusi Czerwonnej, a także części Wołynia i Podola. To głównie z nich utworzono nowy kraj koronny: Królestwo Galicji i Lodomerii. <http://www.iaepan.edu.pl/galicja/> [data dostępu: 29.07.2018].

⁸⁷ Poza pomiarami terenowymi z zastosowaniem metody triangulacji stosowano także tzw. okomiary. Waldemar Bukowski, Andrzej Janeczek, *Mapa józefińska Galicji (1779–1783) w przededniu edycji. Przedmiot i założenia programu wydawniczego*, „Studia Geohistorica”, nr 1, 2013, s. 91.

⁸⁸ Za: <http://www.iaepan.edu.pl/galicja/> [data dostępu: 29.07.2018].

⁸⁹ W 1785 r. został podpisany przez Józefa II patent cesarski powodowany chęcią „podniesienia stanu gospodarki”, na podstawie którego zasiedlano dawne królewskie ziemie (folwarki dóbr kameralnych) oraz przejęte dobra klasztorne. Za: Jacek Wolski, *Austriacki kataster podatku gruntowego na ziemiach polskich oraz jego wykorzystanie w pracach urzędzeniowych i badaniach naukowych*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, 2000, t. 32, nr 3, s. 199.

Il. 7. Zasięg, jaki objęła mapa „pierwszego pomiaru wojskowego”, zw. także „zdjęciem józefińskim”, wykonana w latach 1779–1783

Il. 8. Zasięg „mapy Miega” (kolor brązowy) na „pierwszym pomiarze wojskowym” („zdjęciu józefińskim”), 1779–1783

Il. 9. Nowy i Stary Wiśnicz (Wisznice) na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

strumienie, starorzecza, wyspy rzeczne, jeziora, stawy, bagna), pastwiska i łąki (z rozróżnieniem na porośnięte krzakami i podmokłe), lasy (osobno lasy podmokłe), sieć drożną (trakty i drogi pocztowe, drogi kołowe, polne i leśne, przejścia przez bagna, ścieżki piesze i dojazdy wierzchem, mosty murowane i drewniane, brody i przewozy), sieć osadniczą (zabudowę, ulice, świątynie, zagrody wiejskie, dwory, folwarki), uwzględnia zamki i fortyfikacje oraz obwarowania miejskie, urządzenia gospodarcze (młyny, tartaki, warzelnie i składy soli, szyby, pasieki, cegielnie, huty, kamieniołomy), karczmy i zajazdy, krzyże i kapliczki przydrożne, cmentarze i szubienice, prowadzi linię granicy państwowej z oznaczeniem par słupów granicznych. Ponadto skrupulatnie rejestruje nazewnictwo (osad i przysiółków, karczem, rzek i strumieni, lasów i bagien, gór etc.), zazwyczaj oddane fonetycznie i niekiedy zniekształcone (zapisane ze słyszenia przez nienawykłe do mowy polskiej czy ukraińskiej ucho austriackiego oficera⁹⁰.

Lata powstania mapy z „pierwszego pomiaru” to także czas szczególny, który może zostać potraktowany jako punkt wyjściowy do obserwacji przeobrażeń, jakim poddane zostały w okresie późniejszym ogrody położone na części ziem polskich (np. w Puławach i Sieniawie) jeszcze – zgodnie z duchem mijającej epoki – regularne.

Szczególnie interesujące okazuje się zestawienie mapy „pierwszego pomiaru” z wykonanymi dla Galicji w latach 1848–1852 planami katastralnymi⁹¹. Większość z nich oparto na skali 1:2880. Wykorzystywano je do wielu prac inżynierskich, a także jako podstawę prawną do ustalania stanu posiadania i wynikających z tego faktu obciążeń fiskalnych. Stąd bardzo precyzyjnie oznaczone granice rozdzielające zarówno majątki właścicieli, jak i sposób użytkowania przez nich poszczególnych partii gruntów.

Plany katastralne przygotowywano w terenie, tam powstawał tzw. pierworys, który stanowił oryginał⁹². Na podstawie pierworysów wy-

⁹⁰ Waldemar Bukowski, Andrzej Janeczka, *op. cit.*, s. 99.

⁹¹ Tzw. drugi kataster galicyjski (inaczej „metryka franciszkańska”) utworzony na podstawie patentu cesarza Franciszka II z 1817 r. Na ten temat m.in. Jacek Wolski, *op. cit.*, s. 199–212.

⁹² Jest on obecnie przechowywany w Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen (Katastralmappenarchiv) w Wiedniu. Za: https://de.wikipedia.org/wiki/Franzesischer_Kataster [data dostępu: 31.07.2018].

konywano rozpowszechniane później barwne litograficzne odbitki, czasem upraszczające niektóre detale. Plany katastralne uwzględniały strukturę miejscowości (miasta, wsi, przysiółku lub folwarku) wraz z zabudowaniami, a także połączenia komunikacyjne, układ i przebieg wód, wyodrębniały również pola, łąki oraz to, co dla badań nad ogrodami najważniejsze – elementy zieleni.

Na litografiach używano kilku kolorów dla rozróżnienia charakteru obiektu (także materiału, z którego został wykonany) oraz sposobu użytkowania arealów. I tak: dla obiektów drewnianych był to kolor żółty, dla murowanych – czerwony, niebieskim oznaczano wody, a brązowym lub szarym – drogi. Odcieniami oraz piktogramami odróżniono także od siebie rodzaje terenów zieleni: lasów i zadrzewień (iglastych, liściastych, mieszanych, czasem nawet z przypisaniem gatunków), krzewów, a także pól uprawnych (*Ackerland*), łąk (*Wiesen*) i terenów podmokłych (*Sümpfe*). Odnajdziemy także oddzielne oznaczenia dla ogrodów ozdobnych (*Zier Gärten, Gärten*), warzywnych (*Gemüse Gärten*), sadów (*Obst Gärten*), winnic (*Wein Gärten*) oraz remiz dla zwierząt (*Remisen*); również dla założeń, które określono mianem *Englische Anlage* lub *Parkanlage*. Jak pisała Zachariasz: *Plany te były bardzo dokładne, zaznaczano nawet kwietniki w ogrodach [...] czerwonymi i zielonymi kropkami na jaśniejszym zielonym kolorze. Na płaszczyznach parterów w układach geometrycznych pokazywano również układ roślin*⁹³. Wyodrębniano także elementy graniczne ogrodów: płoty, mury oraz żywopłoty. Szczegółowo rozróżniano rodzaje mostów (i mostków), kładek oraz rozmaitych zbiorników, rzek, strumieni i potoków z zaznaczeniem kierunków przepływu wody. Na planach tych odnajdziemy także liczne budynki (również ruiny); jedynie w przypadku niektórych (kościóły i inne obiekty publiczne) określono ich przeznaczenie. Nie wyróżniano przy tym oddzielnym opisem rezydencji, nie określano także funkcji obiektów położonych na terenie ogrodów i parków.

Informują nas o tym, o czym powyżej napisano, bardzo szczegółowe legendy do planów katastralnych (*Vorschrift zur Zeichnung der Katastral Pläne*). Najstarsze z nich pochodzą z 1824 r., kolejne opublikowano w latach 1865 i 1904. Wyjaśnijmy, że do analizy prezentowanych założeń wykorzystywana będzie głównie legenda przechowywana (wraz z planami katastralnymi) w Archiwum Państwowym w Przemyślu⁹⁴.

Wiarygodność map katastralnych do badań nad kształtowaniem krajobrazu antropogenicznego, w tym ogrodów i parków, potwierdzają liczne analizy porównawcze i rozwarstwienia stylistyczne⁹⁵. Po plany katastralne sięgali w swoich analizach zarówno Gerard Ciołek⁹⁶, jak i Janusz Bogdanowski⁹⁷. Wiele przykładów na to podaje w swoich publikacjach Agata Zachariasz, która wykorzystaniu tego źródła poświęciła wspomnianą już rozprawę doktorską⁹⁸. W tej sytuacji zaskakuje w niektórych przypadkach nieznamość map katastralnych pośród autorów wielu innych opracowań poświęconych ogrodom i parkom Ziemi Dębickiej⁹⁹. Przyczyn takiej sytuacji moż-

⁹³ Agata Zachariasz, *Przydatność archiwalnych źródeł kartograficznych dla współczesnych badań krajobrazowych*, „Źródła kartograficzne w badaniach krajobrazu kulturowego. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego”, 2012, nr 16, s. 68.

⁹⁴ Dostępna także w wersji elektronicznej: <http://www.skany.przemysl.ap.gov.pl/56/126/legenda.jpg> [data dostępu: 31.07.2018].

⁹⁵ Agata Zachariasz, *Przydatność archiwalnych źródeł kartograficznych...*, *op. cit.*, s. 70.

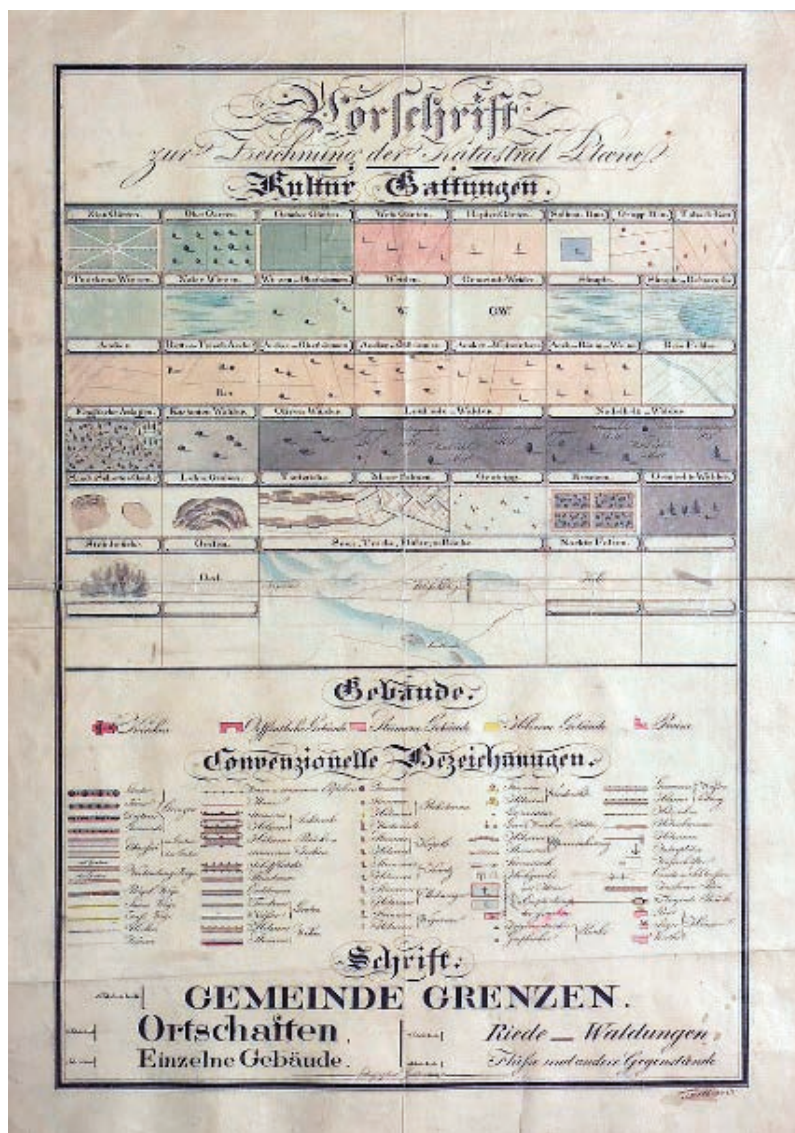
⁹⁶ Gerard Ciołek, *Rejestr ogrodów polskich*, z. 1–7, Warszawa 1964–1969.

⁹⁷ Wznowienie i uzupełnienie publikacji Ciołka zostało opracowane przez Janusza Bogdanowskiego. Por. Gerard Ciołek, Janusz Bogdanowski, *Ogrody polskie*, Warszawa 1978.

⁹⁸ Autorka zwróciła w pracy uwagę na możliwość upraszczania lub zbyt niegopiększania układów ogrodowych zamieszczonych na planach katastralnych. Agata Zachariasz, *Plany katastralne ogrodów...*, *op. cit.*, s. 83.

⁹⁹ Chodzi przede wszystkim o *Katalog parków województwa tarnowskiego* i niektóre opracowania z lat 80. XX w.

Il. 10. Legenda do planów katastralnych z 1824 r.

na dopatrywać, w trwającym do dziś rozproszeniu tego zasobu. Plany katastralne dotyczące dawnej Galicji znajdującej się obecnie w granicach Polski, przechowywane są bowiem w: Archiwum Narodowym w Krakowie przy ulicy Lubicz oraz delegaturze w Spytkowicach, Archiwum Państwowym w Przemyślu oraz delegaturze tej instytucji w Rzeszowie. Na szczęście, choć od niedawna, coraz większa ich liczba jest dostępna także w wersji elektronicznej¹⁰⁰.

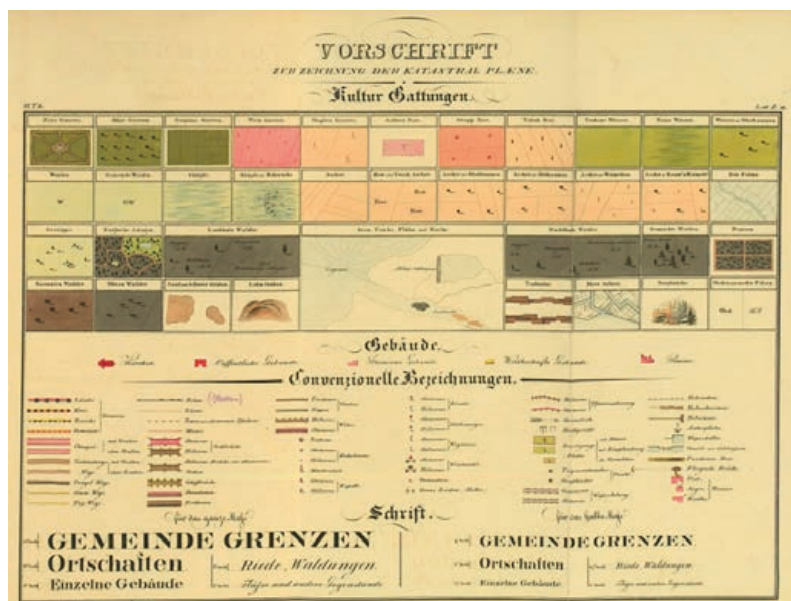
Chociaż kataster galicyjski zawiera wiele interesujących danych, to jednak trudno na jego podstawie określić na przykład gęstość terenów zadrzewionych, udział gatunków liściastych i iglastych oraz wielkość (wiek) drzew¹⁰¹. Nie przekazuje on także innych informacji, dla badań nad założeniami krajobrazowymi bardzo ważnych. Niczego mianowicie nie mówi o „trzecim wymiarze”. Brak na nim informacji o wysokości budynków oraz wzniesień, rozmiarów zagłębień

¹⁰⁰ Na stronach: <https://szukajwarchiwach.pl/29/280/0#tabSerie>; <http://www.skany.przemysl.ap.gov.pl/search.php> [data dostępu: 31.07.2018].

¹⁰¹ Zwróciła na to uwagę Agata Zachariasz, *Plany katastralne ogrodów...*, *op. cit.*, s. 82.

Il. 11. Legenda do planów katastralnych z Archiwum Państwowego w Przemyślu, b.d.

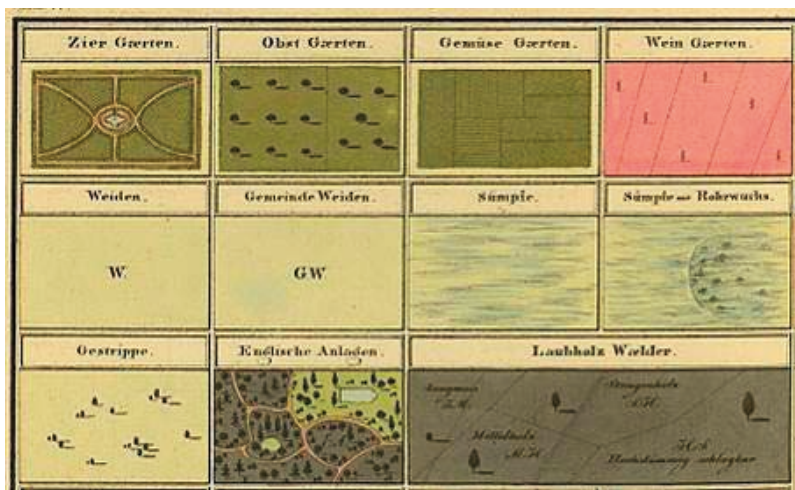

Il. 12. Legenda dla katastru galicyjskiego, 1824

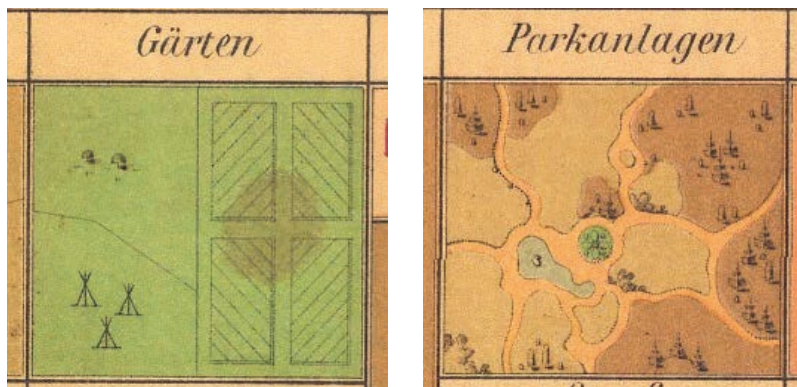
i kątów nachylenia terenu, czyli danych o charakterze topograficznym. Uzupełnia go w tym zakresie znakomicie tzw. drugi pomiar wojskowy, inaczej „zdjęcie franciszkańskie” (od wówczas panującego Franciszka II). Wykonywanie tej mapy rozpoczęto w 1806 r. Dla Galicji i Bukowiny (*Originalaufnahme des Königreichs Galizien un Bukowina*¹⁰²) powstawała ona w latach 1861–1864. Powtórzono w niej skalę z mapy pierwszego pomiaru, czyli 1:28 800, jest jednak od niej

¹⁰² Oryginał przechowywany jest w Kriegsarchiv. Mapa dostępna jest na stronie: <https://mapire.eu/en/> w zakładce „Second Military Survey (1806–1869)” [data dostępu: 31.07.2018].

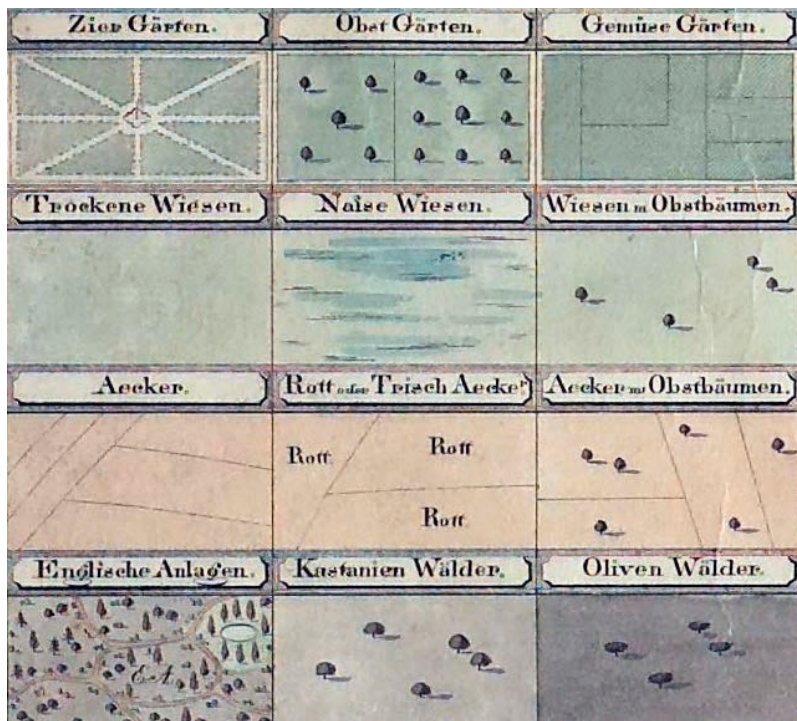

Il. 13. Fragment legendy do planów katastralnych z 1824 r.: ogrody ozdobne (Zier-), warzywne (Obst-), sady (Gemüse-), winnice (Wein-), pastwiska (Weiden), tereny podmokłe (Sümpfe), zarośla (Gestrippe), założenia angielskie (Englische Anlagen), lasy liściaste (Laubholz Wälden)

Il. 14. Fragment legendy do planów katastralnych z 1824 r. z przedstawieniem ogrodu oraz parku

Il. 15. Fragment legendy do planów katastralnych z 1824 r.: ogrody ozdobne (Zier-), warzywne (Obst-), sady (Gemüse-), różne łąki (Wiesen), pola (Aecker), założenia angielskie (Englische Anlagen), lasy (Wälder) kasztanowe i gaje oliwne

Il. 16. Fragment legendy do planów katastralnych z 1824 r.: lasy iglaste (*Nadelholz Wälder*), mieszane oraz remizy

znacznie bardziej szczegółowa, a to głównie za sprawą wykorzystania do jej sporządzenia zaprezentowanej powyżej dokumentacji katastralnej.

Mapę „drugiego pomiaru” poddano następnie aktualizacji, zdejmując w latach 1869–1887 „trzeci pomiar wojskowy” (zwany także od cesarza Franciszka Józefa I „zdjęciem franciszkańsko-józefińskim”). W jego wyniku powstała *Originalaufnahme des Königreichs Galizien*¹⁰³. Przyjęto dla niej odmienną od dwóch poprzednich skalę – 1:25 000. Dla Galicji mapa ta jest czarno-sepiowa (niekolorowana). Pozwala ona prześledzić ewentualne zmiany, jakie dokonały się w niektórych założeniach, w skrajnych czasowo przypadkach (ujętych czasem sporządzania mapy) w okresie 26 lat.

Pożytecznym dla podjętych w pracy badań dokumentem kartograficznym okazała się także Mapa Kummingsberga¹⁰⁴ (*Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina in 60 Blättern, C.R. von Kummingsberg*). Wykonano ją w latach 1855–1863 w skali 1:115 200 na podstawie map katastralnych, w związku z czym charakteryzuje się dużą dokładnością¹⁰⁵. W przeciwieństwie do zdjęć pierwszego i drugiego pomiaru nie była to mapa wojskowa, lecz administracyjna. Więcej więc na niej treści o charakterze gospodarczym, widoczne są granice gmin oraz charakter budynków. Dzięki niej możemy ustalić, że niektóre dwory (np. w Januszkowicach) miały pierwotnie charakter obronny. Mapa ta orientuje nas także, co można wyczytać z dołączonej do niej legendy, w lokalizacji winnic (*Weingarten*), zwierzyńców (*Tiergarten*) oraz bażanciarń (*Fasanen-Garten*), a więc „ogrodów” ważnych także z gospodarczego punktu widzenia.

Spośród innych źródeł kartograficznych, wykorzystanych w książce pomocniczo, należy wymienić także: *Koenigreich Galizien un Lodomerien*, znaną jako „mapę (Josepha) Liesganiga”¹⁰⁶ (skala 1:288 000), wydaną w Wiedniu w 1824 r.¹⁰⁷, następnie *Generalkarte des Österreichischen Kaiserstaates* Josepha Schedy z 1856 r.¹⁰⁸ oraz *General-Karte von Central-Europa* z 1874 r.¹⁰⁹, a także opublikowaną w 1906 r. *Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie*¹¹⁰ oraz *Generalkarte von Mitteleuropa* z 1914 r.¹¹¹ czy też mapy Wojskowego Instytutu Geograficznego¹¹², do których dodać należy materiały topograficzne dostępne dzięki serwisom internetowym¹¹³. Żadna z map ujętych w tym wykazie nie jest jednak tak dokładna co omówione powyżej mapy z trzech pomiarów wojskowych, które

¹⁰³ Mapa dostępna jest także w wersji elektronicznej na stronie internetowej „Historical Maps of the Habsburg Empire” – w zakładce „Third Military Survey (1869–1887)”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-thirdsurvey> [data dostępu: 10.10.2020].

¹⁰⁴ Dostępna pod adresem: <http://igrek.amzp.pl/mapindex.php?cat=AK-KGL115> [data dostępu: 3.08.2018].

¹⁰⁵ Franciszek Paweł Faluszczyk, *Kartografia Galicji Wschodniej w latach 1772–1914*, Rzeszów 2011.

¹⁰⁶ W szczególności arkusze: VIII, IX, XIV, XV. Za: https://www.europeana.eu/portal/pl/record/09404/id_oai_rcin_org_pl_15020.html oraz <http://igrek.amzp.pl/mapindex.php?cat=KGL288> [data dostępu: 3.08.2018].

¹⁰⁷ Źródło: Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego. Za: <http://polski.mapywig.org/news.php> [data dostępu: 21.08.2018].

¹⁰⁸ Skala 1:576000. Zbiory Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego, godło arkusza IV. Za: http://maps.mapywig.org/m/K.u.K._maps/series/576K_General-Karte_Scheda/Generalkarte_Oesterreichischen_Monarchie_Scheda_IV.jpg [data dostępu: 17.09.2018].

¹⁰⁹ Skala 1:300 000. Zbiory Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego, godło arkusza 3950. Za: http://maps.mapywig.org/m/K.u.K._maps/series/200K/GvM_200K_39-50_TAR-NOW_1914.jpg [data dostępu: 17.09.2018].

z kolei ustępują pod względem dokładności i liczby detali planom katastralnym.

4.2.2. Inwentaryzacje

W świat bardziej szczegółowy, jeśli chodzi o kształt dawnych założeń ogrodowych i parkowych, zwłaszcza o ich kompozycję oraz szatę roślinną, wprowadzają dość liczne plany inwentaryzacyjne założeń dworskich i pałacowych. Zostały one szerzej zaprezentowane w części poświęconej stanowi badań. Są one zapisem formy ich powojennego zachowania zarówno w zakresie kompozycyjnym, jak i odnoszącym się do budynków i budowli oraz przyrodniczym. Najstarsze z nich sięgają lat 70. XX stulecia. Ostatnie wykonano w 1985 r. Do niektórych z nich załączono inwentaryzacje dendrologiczne (Strzegocice), a nawet wykazy wszystkich roślin (Przyborów)¹¹⁴.

4.2.3. Pozostałe materiały ikonograficzne

Analizie poddano także dziesiątki innych źródeł ikonograficznych, przede wszystkim dawne fotografie, a także – choć zdecydowanie mniej liczne – ryciny, szkice, obrazy i pocztówki. Rzadko jednak są one zapisem stanu pierwotnego. Do takich chlubnych wyjątków należy park w Zawadzie, dla którego zachowały się oryginalne akwarele wykonane w 1839 r. przez właściciela i projektanta tamtejszego ogrodu – Atanazego Raczyńskiego, oraz rysunki m.in. Józefa Brodowskiego (1830 r.). Większość omawianych majątków nie miała jednak takiego szczęścia i przedstawiające je dokumenty, dzieląc tragiczny los wielu rezydencji, zostały strawione ogniem burzliwej historii. Na szczęście nie wszystkie i zdarza się, że pozostałości historycznych materiałów „wypływają” na światło dzienne dzięki rodzinnym albumom oraz pasjonatom tych ziem i prowadzonym przez nich stronom internetowym¹¹⁵.

5. Ziemia Dębicka – charakterystyka obszaru badań (zarys geograficzny i walory przyrodnicze)

Obszar, na którym znajdują się ogrody krajobrazowe stanowiące temat niniejszego opracowania, liczy około 550 km² powierzchni i znajduje się na pograniczu Pogórza Ciężkowickiego na południo-

¹¹⁰ Skala 1:75 000. Zbiory Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego, arkusze: 5 XXIV (3966), 5 XXV (3967), 6 XXIV (4066), 6 XXV (4067). Za: <http://igrek.amzp.pl/mapindex.php?cat=KUK075> [data dostępu: 21.09.2018].

¹¹¹ Skala 1:200 000. Zbiory Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego, godło arkusza 3950, *op. cit.*

¹¹² Wszystkie dostępne za pośrednictwem strony http://polski.mapywig.org/viewpage.php?page_id=7 [data dostępu: 21.08.2018].

¹¹³ Np.: <http://igrek.amzp.pl> [data dostępu: 21.09.2018]; http://igrek.amzp.pl/result.php?cmd=id&god=5_XXV&cat=KUK075 [data dostępu: 21.08.2018].

¹¹⁴ Zostaną one szczegółowo omówione przy okazji prezentacji poszczególnych ogrodów.

¹¹⁵ Np.: <http://spuscizna.org/spuscizna/history-przyborow-1.html>; <https://mnazaruk.wordpress.com/2009/12/03/ruiny-palacu-wraz-z-podworskim-parkiem-w-przyborowie/>; http://zarowanie.org.pl/historia/h_index.html [data dostępu: 12.07.2017].

- ¹¹⁶ Nazwa tej ostatniej pochodzi od metody wypalania lasów pod pola uprawne za pomocą żaru.
- ¹¹⁷ Ryszard Chliszcz, Wioletta Grzesik, Paulina Majewska, Paweł Sordyl, *Program ochrony środowiska dla Gminy Dębica na lata 2016–2019 z perspektywą do 2023 roku*. Za: <https://ugdebica.pl/fcp/4GBUKOQfTKLQhbx08SlkFTxYCEi8pMgQGS39XCUpVFiwNUFhxRkkjFSg/4/public/pliki/ochrona-srodowiska/program-ochrony-srodowiska-dla-gminy-debica.pdf> [data dostępu: 13.08.2018].
- ¹¹⁸ Skład gatunkowy drzewostanów: sosna – 49%, buk – 29%, jodła – 9%, dąb – 5%, olsza czarna – 3%, brzoza – 2%, pozostałe 7 gatunków – 3%. *Ibidem*, s. 31.
- ¹¹⁹ *Ibidem*, s. 105.
- ¹²⁰ *Ibidem*, s. 31. Por. Kazimierz Zarzycki, Róża Kaźmierczakowa, Zbigniew Mirek, *Polska czerwona księga roślin. Paprotniki i rośliny kwiatowe*, wyd. III uaktualnione i rozszerzone, Kraków 2014.
- ¹²¹ Joanna Perzanowska i in., *Korytarze ekologiczne w Małopolsce*, Kraków 2005. Za: http://panel.iop.krakow.pl/uploads/wydawnictwa_artykuly/2bff2851385c111570d41fb71fa3a3082e1a8a3c.pdf [data dostępu: 12.10.2020]. W latach 2011–2014 realizowany był przez Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej w Krakowie projekt „Przywrócenie drożności korytarza ekologicznego rzeki Wisłoki i jej dopływów”.
- ¹²² W Wisłoce stwierdzono występowanie 30 gatunków ryb oraz jednego gatunku minogów.
- ¹²³ Żyją tu 172 gatunki chronionych zwierząt kręgowych, w tym 15 płazów, 6 gadów, 121 ptaków, 26 ssaków i 4 ryb. Por. Joanna Perzanowska i in., *op. cit.*, s. 60.
- ¹²⁴ *Ibidem*, s. 35.

wym zachodzie, Pogórza Strzyżowskiego w części południowo-wschodniej, Płaskowyżu Tarnowskiego na północnym zachodzie i Doliny Dolnej Wisłoki. Teren ten charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem geograficznym. Przeplatają się tutaj elementy krajobrazu nizinnego z podgórskim. Dolina Dolnej Wisłoki (o szerokości od 3 do 10 km) charakteryzuje się występowaniem dwóch stopni tarasowych: wyższego, piaszczystego z wydmami o wysokości od 13 do 25 metrów oraz niższego zalewowego, z licznymi starorzeczami. Wyznaczona przez Wisłokę granica Pogórza Strzyżowskiego i Ciężkowickiego zasługuje na szczególną uwagę ze względu na wyjątkową rzeźbę terenu w postaci zaokrąglonych wzniesień pokrytych resztkami lasów mieszanych, które w czasach gdy zakładano opisywane majątki, stanowiły pozostałości prastarej Puszczy Karpackiej, sięgającej do ostatnich wzniesień Płaskowyżu Tarnowskiego. Dekanat dębicki zwany był wówczas dekanatem leśnym, właśnie z powodu znaczącej ilości terenów porośniętych puszcza, w której dominowały buki, jodły, jawory, graby i dęby. Do dziś dnia jej świadectwem są nazwy miejscowości, np.: Dębica, Brzostek, Borowa, Jodłowa, Dęborzyn czy Żarówka¹¹⁶.

Obszerne informacje o środowisku przyrodniczym Ziemi Dębickiej zawiera „Program ochrony środowiska dla Gminy Dębica...”¹¹⁷, w którym czytamy: *Z dużym urozmaiceniem terenu związane jest znaczne zróżnicowanie siedlisk i zbiorowisk roślinnych. W obrębie Żdżary (tereny o charakterze nizinnym) obserwujemy przewagę siedlisk borowych i dominację drzewostanów sosnowych lub z dużym udziałem sosny. Odmienne przedstawia się sytuacja w części podgórskiej, w obrębie Dębica. Dominują siedliska lessowe, a drzewostany tworzy buk, buk z jodłą lub domieszkami liściastymi*¹¹⁸. *Zróżnicowana budowa geologiczna, urozmaicone ukształtowanie terenu, stosunkowo dobrze rozwinięta sieć cieków wodnych, oraz liczne zbiorniki wód stojących sprawiają, że na obszarze lasów powiatu dębickiego istnieje szereg ekosystemów począwszy od leśnych, poprzez łąkowe, polne do wodnych i bagiennych łącznie. W związku z tym obserwuje się tutaj bogactwo flory właściwe różnym ekosystemom*¹¹⁹. Dalej czytamy, iż występuje na tym obszarze około 800 gatunków roślin naczyniowych, z których wiele to rośliny chronione lub rzadkie (wyblin jednolistny, storczyk błądy, storczyk purpurowy, kotewka orzech wodny), znajdujące się w *Polskiej czerwonej księdze roślin...*¹²⁰

Dodajmy, że przez obszar zlewni Wisłoki przebiega jeden z najważniejszych korytarzy ekologicznych w Polsce (tzw. Korytarz Karpacki), łączący obszary o znaczeniu krajowym z korytarzem ekologicznym o znaczeniu międzynarodowym. Jego rolą jest zapewnienie łączności siedlisk i związanej z tym migracji zwierząt¹²¹. Fauna tego obszaru reprezentowana przez wiele gatunków ssaków, ptaków, gadów, płazów, ryb¹²², z których część objęta jest ochroną gatunkową¹²³, a niektóre uważane są za bardzo rzadkie (popielica, koszatka, bocian czarny, traszka karpacka) lub ginące (rybołów, brodziec leśny)¹²⁴.

Na terenie powiatu dębickiego znajdują się także trzy rezerwy. Pierwszy z nich, rezerwat „Torfy” o powierzchni 11,63 hektarów, położony jest w leśnictwie Chotowa. Ma on charakter ścisły, a przedmiotem ochrony jest torfowisko i występująca na nim roślina okrągłolistna. Jest to także ostoja rzadkich gatunków ptaków wodno-błotnych. Drugi z rezerwatów, zwany „Kamerą”, o powierzchni 37,65 hektarów, położony jest w leśnictwie Brzostek. W tym przypadku *przedmiotem ochrony jest kompleks leśny ze stanowiskiem rzadkiego krzewu – kłokoczki południowej oraz zbiorowiskiem żywej buczyny karpackiej w formie podgórskiej z wieloma gatunkami roślin górskich i chronionych*¹²⁵. Trzeci z rezerwatów, „Słotwina” (3,18 hektarów), znajduje się w leśnictwie Machowa. Stanowi on miejsce ochrony naturalnego stanowiska paproci – pióropusznika strusiego występującego wzdłuż potoku Machowskiego¹²⁶.

Ziemia Dębicka obejmuje także w swoich granicach części dwóch parków krajobrazowych¹²⁷: Parku Krajobrazowego Pasma Brzanki oraz Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego; oba mają charakter rolno-leśny. Znajduje się na jej terenie także 68 pomników przyrody, w tym liczne drzewa: dęby, lipy, sosny wejmutki. Część z nich rośnie na obszarze dawnych parków dworskich (m.in. w Zawadzie – 7 drzew pomnikowych, Dębicy-Wolicy, Januszkowicach, Przyborowie, Chotowej-Słupiu, Parkoszu – 4, Wolicy, Nagawczynie – 3, Latoszynie – 1)¹²⁸.

Znajdują się tu także trzy obszary Natura 2000, powołane w celu ochrony siedlisk. Są to: „Wisłoka z dopływami” (PLH180052), „Dolna Wisłoki z dopływami” (PLH180053) oraz „Las nad Braciejową” (PLH180023)¹²⁹. Najcenniejszymi zbiorowiskami roślinnymi wyróżnionymi w dolinach obszaru „Wisłoka z dopływami” są lasy i zarośla łąkowe (łągi wierzbowe i pozostałości łągów topolowych, fragmenty podgórskiego łągu jesionowego oraz nadrzecznej i bagiennej olszynki górskiej i łągu wiązowo-dębowego). Ekosystemy te w wielu miejscach zachowane są w postaci zbliżonej do naturalnej lub nieznacznie przekształconej.

Na terenie Ziemi Dębickiej projektowane jest także ustanowienie obszarów krajobrazu chronionego: Jastrzębsko-Żdzarskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu oraz Obszaru Chronionego Krajobrazu Pogórza Strzyżowskiego¹³⁰. Na ich terenie znaleźć się mają niektóre zespoły parkowo-dworskie (Zasów, Wiewiórka, Żyraków, Przyborów, Chotowa-Słupie, Januszkowice, Siedliska-Bogusz, Głobikówka, Głobikowa, Smarżowa).

Projektowany Obszar Chronionego Krajobrazu Pogórza Strzyżowskiego obejmie również wiele obiektów zabytkowych, m.in. dwory szlacheckie i towarzyszące im parki, a także kościoły (najstarszy kościół w Brzostku z 1616 r.), kapliczki przydrożne, domy mieszkalne i cmentarze z okresu I wojny światowej.

Wszystkie zaprezentowane walory geograficzno-przyrodnicze omawianego obszaru doskonale zaspokajały potrzeby drobnej i średniej szlachty, która na tym terenie zdecydowanie przeważała, i to już

¹²⁵ *Ibidem*, s. 38.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ Mają one znacznie szerszy zasięg niż sama Ziemia Dębicka.

¹²⁸ Elżbieta Obrocka, *Ekspertyzy dendrologiczne drzew-pomników przyrody na terenie gminy Dębica pow. dębicki woj. podkarpackie, część szczytowa*, Tarnów 2012 [rkps]. Prywatne archiwum E. Obrockiej.

¹²⁹ Ryszard Chliszcz i in., *op. cit.*, s. 61.

¹³⁰ *Ibidem*, s. 115–116.

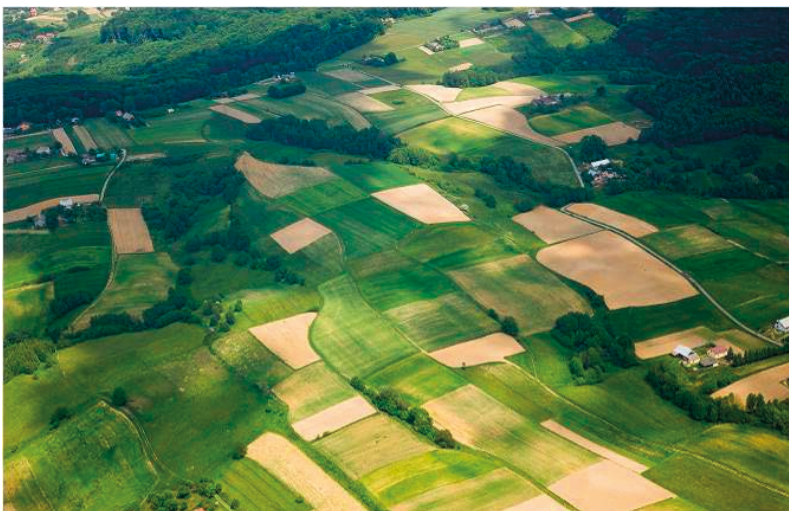
Il. 17. Okolice Braciejowej i Gumnisk,
w tle Dębica. Fot. Dariusz Tyrpin, 2009

Il. 18. Widok z Głobikowej w kierunku
zachodnim, w oddali Pogórze Ciężko-
wickie. Fot. Dariusz Tyrpin, 2009

Il. 19. Rolniczy krajobraz okolic Bra-
cejowej. Fot. Dariusz Tyrpin, 2009

od XVI w., co w czytelny sposób obrazuje *Atlas historyczny Polski*¹³¹. Właściwością prezentowanego terenu stały się już wtedy stosunkowo niewielkie majątki, których ośrodki stanowiły zespoły dworsko-folwarczne. W powiązaniu z nimi zakładano niezbyt rozległe ogrody¹³², od lat 20. XIX w. – parki. Ich prezentację zawierają kolejne rozdziały niniejszej pracy.

6. Ogrody powiatu dębickiego (na tle europejskim, polskim i galicyjskim)

Ogrody i parki, o których traktuje ta książka, powstawały zasadniczo w okresie od XVIII stulecia do początków XX w. Etap następny, do II wojny światowej, to w znacznej mierze podtrzymanie stanu wcześniejszego. Późniejszy, po 1945 r., to z wyjątkiem dwóch parków w Dębicy – ich postępująca dewastacja. Ponieważ ani historii, ani przemian tych założeń, zwłaszcza w ujęciu stylistycznym, nie sposób omówić bez objaśnienia szerszego dla nich tła, uznano za niezbędne jego omówienie. Zostało ono zarysowane w trzech skalach: europejskiej, polskiej i galicyjskiej.

6.1. Krajobrazowe ogrody europejskie¹³³

Okres od połowy wieku XVIII do końca XIX stulecia charakteryzował się w ogrodowej sztuce europejskiej dwiema fazami. Pierwsza, obecna w zasadzie do schyłku XVIII stulecia, stanowiła pozostałość po epoce odchodzącej w przeszłość, kiedy przeważały układy geometryczne, a na pierwszy plan wysuwała się w nich potrzeba zaznaczenia dominacji człowieka nad siłami przyrody, co wyrażało się m.in. zastosowaniem kompozycji formalnych, często podporządkowanych obiektom architektonicznym. Wraz ze zmianą poglądów filozoficzno-estetycznych, którym towarzyszył szerzący się kult nieskrępowanej przyrody, wyrażony w filozofii¹³⁴ i literaturze¹³⁵, nastąpił zwrot ku formom swobodnym. Wpływ na tę przemianę miała również chińska sztuka ogrodowa, pozostająca pod wpływem malarstwa krajobrazowego. W Europie podobna praktyka stała się powszechna dopiero w XVIII w. i poprzedzona została ewolucją znaczenia samego krajobrazu w sztukach plastycznych¹³⁶.

Na przełomie XVIII i XIX w. ogrody swobodne stały się obowiązkowe w europejskiej sztuce ogrodowej. Rozwój malarstwa pejzażowego, fascynacja krajobrazem włoskim¹³⁷ i budząca się świadomość historyczna, wpłynęły na sposób kształtowania i postrzegania ogro-

¹³¹ *Atlas historyczny Polski. Mapy szczegółowe XVI wieku*, Warszawa 1973. Za: <http://rcin.org.pl/dlibra/publication?id=6733&from=&dirids=1&tab=1&lp=1&QI=A0D62B686A9C406C9342893AE6C2BAB6-13> [data dostępu: 12.07.2017].

¹³² Powierzchnia większości z nich wahała się w przedziale od 2 do 6 hektarów. Rekordowo duży był ogród w Zawadzie o powierzchni przekraczającej 16 hektarów.

¹³³ Do napisania tego podrozdziału wykorzystane zostały ustalenia zawarte w przygotowywanej do druku książce Marzanny Jagiełło i Wojciecha Brzezowskiego, *Sentymentalne i romantyczne ogrody w Polsce*.

¹³⁴ W dziele *Nowa Heloiza* [Amsterdam 1761; Wrocław 1998] Jean-Jacques Rousseau ukazał zalety życia na wsi, opiewał urodę górskiego krajobrazu oraz opisał wpływ natury na uczucia człowieka. Rousseau postulował „powrót do natury” poprzez odbudowanie w człowieku pierwotnych, dobrych cech, utraconych wskutek negatywnego oddziaływania cywilizacji. Pochwalał zatem styl życia ludzi prostych. Swoje poglądy zamieścił także w innych dziełach: *Umowa społeczna* (1762), gdzie ukazał wizję idealnego państwa, oraz: *Emil, czyli o wychowaniu* (1762). Jego rozważania kontynuował na gruncie niemieckim Fryderyk Friedrich Wilhelm von Schelling, który upatrywał w przyrodzie siłę twórczą, fundament ludzkiego życia niezbędny do utrzymania i rozwoju życia duchowego. Friedrich Wilhelm von Schelling, *Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie*, Leipzig 1799. Por. także: Anita Gąnowicz-Bączyk, *Wpływ nowożytnego antropocentryzmu na relację człowieka do przyrody*, cz. 2, „Studia Ecologiae et Bioethicae”, 2011, nr 9, s. 9–21.

¹³⁵ Utwory, które wywarły wpływ na rozwój sztuki ogrodowej, to m.in.: John Milton, *Paradise lost. A Poem in Ten Books*, London 1668; Francis Bacon, *Of Gardens*, [w:] *idem, Essays*, London 1625. W XVIII w. idee powrotu do natury kontynuowali również: angielski pisarz i polityk Joseph Addison oraz poeta Alexander Pope. Joseph Addison, *The Pleasure of Ima-*

dów. Zjawisko to możemy obserwować zarówno na gruncie praktycznym, w postaci kolejnych realizacji krajobrazowych, jak i teoretycznym, w wielu opracowaniach (esejach, traktatach, poradnikach), w których podjęto tematykę dotyczącą zasad kształtowania nowych założeń ogrodowych. Odtąd ogród miał stanowić żywy obraz, przestrzegać malarskich reguł kompozycji, harmonii oraz światłocienia i dostarczać przeżyć.

Rosnąca popularność ogrodów swobodnych, określanych także krajobrazowymi bądź angielskimi, a zarazem tocząca się wokół nich dyskusja dotycząca zarówno formy, jak i funkcji, spowodowały ich różnicowanie się w kolejne odmiany. Proces ten przebiegał odmiennie w poszczególnych krajach, przyczyniając się do wprowadzenia różnych terminów na określenie tego zjawiska i jego wewnętrznych podziałów. Ich uściślenie w odniesieniu do ogrodów, szczególnie polskich, wydaje się kluczowe do dalszych analiz założeń pochodzących z omawianego obszaru.

Zacznijmy od wyjaśnienia terminu, który w odniesieniu do ogrodów XVIII i XIX w. używany jest najczęściej, a mianowicie od określenia „ogród angielski”. Już w XVIII w. pod pojęciem stylu angielskiego rozumiano styl w sztuce ogrodowej, stawiający sobie – w ogólnym ujęciu – za wzór naturę, który rozprzestrzenił się z Anglii na inne kraje. Obecnie terminy: ogród angielski, ogród swobodny, ogród krajobrazowy i park używane bywają wymiennie do określenia ogrodu o układzie nieregularnym, którego powstanie przypada zasadniczo na stulecia XVIII i XIX, pozostając w wielu aspektach aktualnym także dla sztuki ogrodowej pierwszej połowy XX wieku. Jego główne cechy to nieregularna linia nasadzeń, cieków wodnych i stawów (na których często sytuowano wyspę porośniętą kępą) oraz tyczone szerokimi łukami ścieżki. Ważniejsze punkty kompozycji, ujęte w ramy kadrujące, zwykle tworzone przez ściany drzew bądź fragmenty budynków, łączono w takim ogrodzie osiami widokowymi. Niezwykle istotnym aspektem ogrodów swobodnych stało się także przeniesienie środka ciężkości kompozycji z głównego budynku na tworzywo roślinne¹³⁸.

Zróznicowana terminologia dotycząca ogrodów swobodnych stanowiła wynik licznych dyskusji nad ich określeniami i cechami, prowadzonych najpierw w Anglii już w trakcie procesu kształtowania się nowego podejścia do ich kształtowania. Idealny ogród stał się wówczas tematem wymiany poglądów pomiędzy architektami, malarzami i poetami. Pierwsze próby klasyfikacji nowych ogrodów pojawiły się w drugiej połowie XVIII w. Zadania tego podjął się m.in. angielski polityk i pisarz Thomas Whately¹³⁹. Jest to o tyle ważne do analizy polskich ogrodów krajobrazowych, że to właśnie na jego pracy oparł swoje rozważania dotyczące tego zagadnienia August Fryderyk Moszyński, autor pierwszego rodzimego opracowania poświęconego problematyce kształtowania ogrodów nieregularnych napisanego w 1774 r., o którym będzie jeszcze mowa w dalszej części niniejszej książki. Whately wskazał w swojej pracy rodzaje kompozy-

gination, „The Spectator”, No 416, July 2, 1712.

¹³⁶ Gerard Ciołek, Janusz Bogdanowski, *op. cit.*, s. 115.

¹³⁷ Oraz osiągnięciami kultury antycznej, czemu sprzyjały liczne podróże do Italii w ramach tzw. *Grand Tour*, dzięki którym zdobywano wykształcenie, nabierano oglądy i obycia w wielkim świecie, a także czerpano inspiracje artystyczne. Przywożono również jako pamiątki z podróży, dzieła sławiące włoskie krajobrazy.

¹³⁸ Marek Siewniak, Anna Mitkowska, *op. cit.*, s. 22.

¹³⁹ Thomas Whately, *Observations on Modern Gardening, illustrated by descriptions*, London 1770, s. 210–215.

Il. 20. Widok rezydencji Pains Hill. Kolorowana rycina Matthew Jamesa Starlinga według obrazu Thomasa Alloma, 1850

cji swobodnych, wśród których wymienił farmę, ogród, park, a także aleję do jazdy konnej (*riding*), przy czym farma stanowiła przykład wiejskiego ogrodu użytecznego, mającego przynosić określony zysk, ogród spełniał funkcje dekoracyjne, duże rozmiary cechowały park, *riding* natomiast prezentować miał ciąg pięknych scen towarzyszących drodze, która przenosiła poruszającego się widza od jednego do następnego widoku. Doskonałość ogrodu wyrażała się według Whately'ego poprzez elegancję parku, przez jego wielkość i wspaniałość, folwark ujmować miał prostotą, aleje do jazdy konnej miały zaś dostarczać przyjemności¹⁴⁰.

Twórcą nieco innego podziału założeń krajobrazowych był rodak Whately'ego, pisarz Horace Walpole, który wyróżnił trzy grupy: ogród łączący się z parkiem, tzw. *ferme ornée*¹⁴¹ oraz las lub dziki ogród¹⁴². Powstanie pierwszej odmiany Walpole wiązał z twórczością Williama Kenta, drugiej z osobą Phillipa Southcote'a¹⁴³, właściciela posiadłości Woburn, łączącej zalety ogrodu krajobrazowego oraz farmy, natomiast jako przykład trzeciej podał kompozycję Charlesa Hamiltona¹⁴⁴ w Pains Hill. Ogród ten naśladował alpejską scenę, gdzie grupy jodeł i sosen zestawione z inną roślinnością harmonijnie przechodziły w dziki górzysty krajobraz¹⁴⁵.

Zbliżoną typologię oraz definicję pojęcia stylu krajobrazowego, określanego wówczas mianem nowoczesnego (*modern*), opracował także John Claudius Loudon¹⁴⁶. Według niego styl ten stanowił zaprzeczenie wszystkiego co formalne, architektoniczne i geometryczne. Podobnie jak w przypadku Walpole'a, pierwsza wyróżniona przez Loudona odmiana „stylu nowoczesnego” wiązała się z dążącą do uzyskania efektów malarskich szkołą Kenta. Opierała się ona na kontrastowych zestawieniach, kształtowaniu perspektyw i modelowaniu terenu. Drugi natomiast typ, polegający na zespoleniu piękna krajobrazowego ogrodu z jego użytecznością i dopuszczający obecność elementów o charakterze regularnym, nazwany został przez Loudona szkołą Reptona.

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 156–160.

¹⁴¹ *Ferme ornée* stanowiły rodzaj ozdobnego gospodarstwa ogrodowego o funkcji zarówno estetycznej, jak i ekonomicznej. W XVIII w. wykształciły się także tzw. *hameau* nawiązujące swym wyglądem do niewielkich osad wiejskich, służące zabawom arystokracji polegających na odgrywaniu scen z życia wieśniaków. W przeciwieństwie do *ferme ornée*, oprócz rozrywki nie pełniły innych funkcji.

¹⁴² Horace Walpole, *Essay on modern gardening*, Strawberry-Hill 1785, s. 75. Za: Agnieszka Morawińska, *Augusta Fryderyka Moszyńskiego Rozprawa o ogrodnictwie angielskim 1774*, Wrocław 1977, s. 21–22.

¹⁴³ Philip Southcote (1698–1758) był właścicielem jednego z wczesnych ogrodów krajobrazowych w Woburn, zwanego *ferme ornée*, w zakładaniu którego brał udział także William Kent.

¹⁴⁴ Charles Hamilton (1704–1786), brytyjski polityk, po powrocie z włoskiego Grand Tour założył ogród krajobrazowy Pains Hill. Za: <http://oxfordindex.oup.com/view/10.1093/oi/authority> [data dostępu: 03.08.2018].

¹⁴⁵ Horace Walpole, *op. cit.*, s. 303.

¹⁴⁶ John Claudius Loudon, *The landscape gardening and landscape architecture of the late Humphry Repton*, Edinburgh 1840.

¹⁴⁷ *Ibidem*, s. xiii-ix. O Loudonie i jego dziele *Encyclopaedia of Gardening* (1835) w kontekście polskich ogrodów pisała także Agata Zachariasz, *Polska sztuka ogrodowa początku XIX wieku w ocenie Johna Claudiusa Loudona*, [w:] *Ogród puławski – przeszłość przyszłości*, materiały z konferencji, red. Adam Wołk, Zbigniew Tałała, z. 2, Puławy 2003, s. 168–185.

¹⁴⁸ Charles Bridgeman (1690–1738), angielski projektant ogrodów, prekursor stylu krajobrazowego, twórca wielu ogrodów m.in. w Stowe, Rousham oraz Chiswick. Za: Penelope Hobhouse, *Historia ogrodów*, Warszawa 2005, s. 210; https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Bridgeman [data dostępu: 20.08.2020].

¹⁴⁹ William Kent (1685–1748), angielski architekt, malarz, projektant wnętrz i ogrodów. Był jednym z inicjatorów stylu ogrodowego zwanego na kontynencie „angielskim”, a na terenie Wysp Brytyjskich „chińskim”; https://pl.wikipedia.org/wiki/William_Kent [data dostępu: 20.08.2020].

¹⁵⁰ Penelope Hobhouse, *op. cit.*, s. 210.

¹⁵¹ Lancelot Brown (1716–1783), angielski architekt krajobrazu, zwany również „Capability”, twórca przekształceń jednego z najświetniejszych angielskich ogrodów krajobrazowych – Stowe. Za: <http://oxfordindex.oup.com/search?q=Lancelot+Brown> [data dostępu: 4.07.2018].

¹⁵² Penelope Hobhouse, *op. cit.*, s. 210.

¹⁵³ Louis-Eustache Audot, *Traité de la composition et de l'ornement des jardins*, Paris 1818. Traktat ten do 1859 r. miał aż sześć wznowień.

¹⁵⁴ Pierre Boitard, *L'Art de composer et décorer les jardins*, Paris 1834.

¹⁵⁵ W Anglii pod koniec wieku XVI, za panowania Elżbiety I, wprowadzono w Londynie regulacje dotyczące pasa zieleni rekreacyjnej. A od lat 30. XVII stulecia zaczęto w tym mieście zakładać skwery. Por. L. Majdecki, *op. cit.*, t. 2, s. 314.

¹⁵⁶ John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, London 1690.

Na drodze rozwijania sztuki obu tych szkół wyłonił się termin *picturesque*, jako określenie stylu sztuki ogrodowej podążającej za malarzkim sposobem przedstawiania krajobrazu. Loudon stworzył dla niego opozycję pod postacią tzw. *gardenesque*, opartego na eksponowaniu wartości przyrodniczych ogrodów¹⁴⁷.

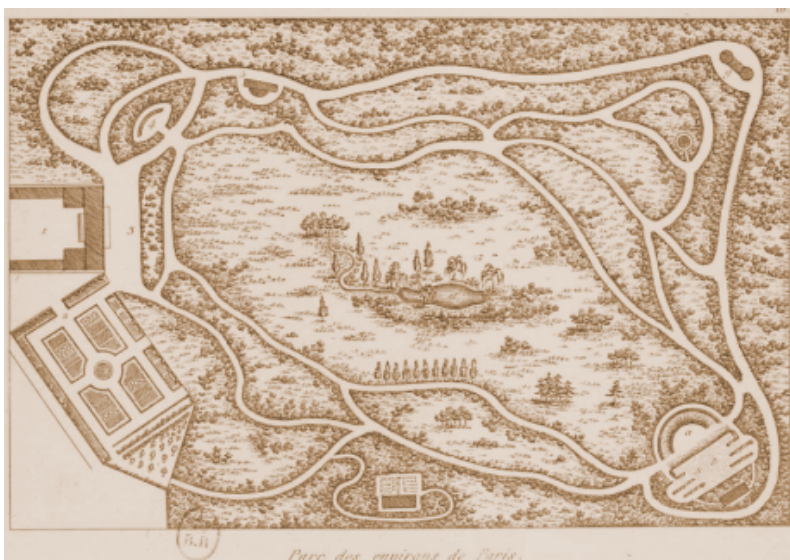
Na tym skomplikowanym podejściu do terminologii dotyczącej ogrodów krajobrazowych zaciążył fakt ich kształtowania się na terenie XVIII-wiecznej Anglii w trzech następujących po sobie fazach. Pierwsza z nich, datowana na lata 1720–1740, stała się słynna za sprawą dwóch twórców – Charlesa Bridgema¹⁴⁸ oraz Williama Kenta¹⁴⁹. Wyróżnia ją w głównej mierze współistnienie elementów formalnych i nieformalnych, a także włączenie do ogrodu widoków otaczającego krajobrazu dla optycznego powiększenia powierzchni ogrodu i umiejscowienie w nim, pełniących nadal istotną rolę, budowli ogrodowych oraz rzeźb¹⁵⁰, które to obiekty stanowić miały element niespodzianki. Kolejna faza przypada na okres 1750–1780, kiedy jako projektant zasłynął Lancelot Brown¹⁵¹, uznawany za twórcę stylu pełnego prostoty, w którym najważniejszą rolę odgrywały łąki i drzewa, odbijające się w tafli wodnej niebo oraz powiązania widokowe z wiejskim otoczeniem. W ostatniej fazie – malowniczej, zrodzonej z krytyki „nudnych i przewidywalnych” ogrodów „brownowskich”, prym wiodła dzikość natury, asymetria kompozycji oraz groźne scenerie¹⁵².

Nie należy również zapominać o propagowanych w pierwszej połowie XIX w., głównie na terenie Francji, rozwiązaniach mieszanych, łączących ogrody formalne z kompozycjami krajobrazowymi. Zostały one zaprezentowane w pracy Louisa-Eustache’a Audota, *Traité de la composition et de l'ornement des jardins*, opublikowanej po raz pierwszy w 1818 r.¹⁵³ oraz w dziele Pierre’a Boitarda, *L'Art de composer et décorer les jardins...* z 1834 r.¹⁵⁴, a zrealizowane na przykład w ogrodach w Fontainebleau (według proj. E. Andrégo z 1834 r.).

Biorąc pod uwagę objęcie zakresem tej książki także dwóch parków położonych na terenie Dębicy, należy się odnieść do wyjaśnienia przyczyn oraz określenia form, w jakich występowała zieleń publiczna w miastach. Wyjaśnijmy najpierw, że pod ogólnie dostępną zielenią w miastach kryją się rozmaite jej formy, a mianowicie parki, skwery, promenady, zieleń placów. Dołączyć do tego można także inne założenia zieleni, które nie będąc własnością miejską, udostępniane są ogółowi (choć z ograniczeniami czasowymi, czasem za opłatą), a pośród nich: ogrody botaniczne, zoologiczne, cmentarze, ogrody działkowe, ogrody rozmaitych stowarzyszeń i instytucji. Jako takie stanowią one ważną składową organizmu miejskiego, także jego ekosystemu.

Do końca XVIII w. stanowiły one rzadkość¹⁵⁵, a ich stopniowe pojawianie się na mapach miast wiązać należy z kilkoma czynnikami. Pierwszym była, mająca oświeceniowe podłoże, zmiana stosunku do natury i jej idealizowania. Zwrócono także uwagę na zmysłowy charakter odbierania świata przez człowieka¹⁵⁶, co stało się jednym

Il. 21. Projekt parku krajobrazowego (Paryż) połączonego z regularnym ogrodem kwiatowym według Pierre'a Boitarda, 1834

Il. 22. Park krajobrazowy połączony z regularnym ogrodem kwiatowo-warzywnym według Louis-Eustache Audota, 1818

z bodźców, który spowodował w XVIII stuleciu zainteresowanie krajobrazem naturalnym i krajobrazowym ogrodnictwem.

Drugim czynnikiem była wynikająca z tego rosnąca świadomość znaczenia kontaktu z przyrodą dla dobrostanu mieszkańców miast. Miast – przypomnijmy – jeszcze w XVIII w., a nawet w pierwszej połowie XIX stulecia, otoczonych w wielu przypadkach murami, fosami, czasem nawet bardzo rozbudowanymi systemami fortyfikacji, pozbawionych ogólnie dostępnej zieleni, z niewielkimi ogrodami jedynie w obrębie klasztorów i przy rezydencjach.

Z dobrostanem wiązało się także wzmacniające się poczucie zagrożenia o charakterze higienicznym, które doprowadziło m.in. do wyprowadzenia cmentarzy poza siedziby ludzkie (dotychczas lokowano je przy miejskich kościołach), a, zgodnie z nowymi trendami w sztuce ogrodowej, nadawania im charakteru parków.

Jako ostatnie, ale nie najmniej ważne, należy wymienić przemiany zachodzące w społecznościach miejskich, coraz liczniejszych, co wiązało się z rozwojem przemysłu. Ich potrzeby, a także rosnące aspiracje – zarówno polityczne, jak i kulturalne, wpływały na zmianę dotychczasowych zainteresowań, gustów, oczekiwań. Ich realizacji zaczęto nadawać coraz bardziej wyrafinowaną oprawę, za którą kryła się rosnąca różnorodność oferty dotyczącej form spędzania wolnego czasu.

Emancypacja mieszczańska przyjęła także formy instytucjonalne. Liczba rozmaitych stowarzyszeń i instytucji zawodowych, społecznych, kulturalnych, artystycznych, historycznych, a także opiekuńczych, w większych ośrodkach, także naukowych, była doprawdy imponująca. Można śmiało powiedzieć, że XIX-wieczne społeczności miejskie to okres erupcji aktywności mieszczan na polu działań społecznikowskich. To im w dużej mierze zawdzięczamy wiele inicjatyw związanych z zakładaniem i utrzymaniem terenów zieleni miejskiej, traktowanej jako „środek samoprezentacji”¹⁵⁷.

Warto również zwrócić uwagę na związki pomiędzy miejską zielenią a przekształceniami urbanistycznymi miast, które, zasadniczo od początku XIX w. zaczęto uwalniać z okowów fortyfikacji, przeznaczając splantowane tereny pod parki miejskie o formie promenady. Poprzedził je, począwszy od XVII w., etap udostępniania mieszkańcom prywatnych ogrodów należących do arystokracji i szlachty (m.in. Londyn, Paryż, Berlin, także Wrocław). Następne w kolejności były ogrody rozrywkowe (Tivoli w Kopenhadze, Ranelagh w Londynie, Lasek Buloński w Paryżu, w Wiedniu Prater), które zainspirowały inwestorów do urządzania takich założeń w niemal wszystkich miastach europejskich. Na terenach niemieckich przyjęły one formę *Vergnügungs Etablissement*, czyli prywatnych przedsiębiorstw rozrywkowo-rekreacyjnych o charakterze komercyjnym, którego dwoma niezbywalnymi elementami były część gastronomiczna oraz ogród (od parohektarowych ogrodów krajobrazowych, do ogródków aranżowanych na terenach o zwartej zabudowie, w tylnych częściach działek)¹⁵⁸. Nie stanowiły one zatem założeń publicznych, raczej udostępnianych szerokiej publiczności i urządzanych z myślą o jej potrzebach i gustach.

Pierwszymi formami zieleni komponowanej, które wykorzystano w kształtowaniu miast, były angielskie *walks i malls*, jako aleje spacerowe, i *ridings* przeznaczone do przejażdżki konnej. Następnie francuskie bulwary oraz promenady, dla których pierwowzorem – na co zwróciła uwagę Bińkowska¹⁵⁹ – mogły być rozwiązania zaproponowane przez Claude’a-Nicolausa Ledoux dla Arc-et-Senans (1774–1779), polegająca na stworzeniu miasta otwartego (w miejsce zamkniętego murami) otoczonego regularnie urządzoną zielenią. Z takiego właśnie myślenia w oświeceniowej praktyce urbanistycz-

¹⁵⁷ Erika Schmidt, *Stadtparks in Deutschland. Varianten aus der Zeit von 1860 bis 1910*, „Die Gartenkunst”, 1989, z. 1, s. 121. Za: Iwona Bińkowska, *Natura i miasto. Publiczna zieleni miejska we Wrocławiu od schyłku XVIII do początku XX wieku*, Wrocław 2006, s. 17.

¹⁵⁸ Szeroko na ten temat: Marzanna Jagiełło, *Wrocławskie établissements. Historia i architektura*, Wrocław 2000.

¹⁵⁹ Iwona Bińkowska, *op. cit.*, s. 27.

nej wyrosły pomysły na aranżację terenów pofortyfikacyjnych, co przyspieszyły na terenach niemieckich wojny napoleońskie. Przybrały one formę promenad, którym nadawano kształty regularne lub (rzadziej) swobodne.

Nie sposób nie wspomnieć także o utopiach urbanistycznych, których najpełniejszą emanacją był projekt „miasta ogrodu” Ebenezera Howarda. Czerpały one zarówno z idei oświeceniowych, jak i z niektórych koncepcji wczesnego socjalizmu. Zapowiedź tego patriarchalno-filantropijnego myślenia można odnaleźć w realizacjach Johna Nasha (m.in. osada Blaise Hamlet w Henbury z 1811 r.). Idee te, w zredukowanej postaci, realizowano w okresie międzywojennym w wielu miastach Europy.

Na początku XX w., kiedy zderzono się z pierwszymi społecznymi skutkami postępującej industrializacji, w rejonach przemysłowych zaczęto tworzyć naturalistyczne zielone azyle przeznaczone dla robotników. Taką działalność, w ramach szeroko pojętej ochrony dziedzictwa kulturowego, prowadzili na terenie Niemiec ekolog Ernst Rudolf i architekt Paul Schulze-Naumburg, twórcy ruchu Heimatschutz¹⁶⁰. Dało to początek ochronie środowiska naturalnego i rewitalizacji terenów poprzemysłowych.

Trzeba wreszcie napisać słów parę o formie zieleni publicznej mającej w związku z miastami najdłuższy rodowód, a mianowicie o łąkach, zwanych w średniowieczu z łaciny *pratium comunae*, czyli łąkami podmiejskimi. Lokowane poza murami służyły jako miejsca rekreacji, zawodów, zgromadzeń i publicznych egzekucji, czasem jako pastwiska. Najstarsze odnotowują miasta włoskie (Siena, pocz. XIV w.). W następnych stuleciach posiadała je większość miast europejskich.

Przypomnijmy, że w drugiej połowie XVIII w. nabrały w Europie tempa zmiany w sztuce ogrodowej, zapoczątkowane w Anglii u progu tego stulecia, gdzie – jak to ujął Nicolas Pevsner – *styl pejzażowy został wynaleziony przez filozofów, pisarzy i koneserów sztuki – bynajmniej nie przez architektów czy ogrodników. Wynaleziono go w Anglii, był to bowiem ogród angielskiego liberalizmu, a Anglia właśnie w tym okresie stała się państwem liberalnym...*¹⁶¹. I dalej: „Swobodnie rosnące drzewo było oczywistym symbolem dojrzewania jednostki, wijące się serpentynami ścieżki i strumyki – symbolem swobody angielskiej myśli w jej przekonaniach i działaniach, a dotrzymanie wierności w przyrodzie na danym skrawku ziemi – symbolem wierności przyrodzie w moralności i polityce”¹⁶².

W ślad za ogrodami angielskimi postępować wtedy zaczęło w całej Europie odchodzenie od form regularnych na rzecz rozmaitych swobodnych, krajobrazowych. Zaczęto wyróżniać pośród nich różne style i fazy, z których tylko część odnieść można do założeń zieleni powstających w miastach. Interesującą dla nich klasyfikację przeprowadziła Bińkowska, wyróżniając w tej grupie¹⁶³:

- 1) nurt klasyczny, który stosował regularne, proste, uporządkowane formy; jego kompozycje cechowała rytmiczność, przewidywalność; kształtowano je z zastosowaniem sekwencji wewnątrz z udziałem

¹⁶⁰ *Ibidem*, s. 37.

¹⁶¹ Nikolaus Pevsner, *Studies in Art, Architecture and Design*, New York 1968, s. 100. Za: Dymitr Lichaczow, *Poezja ogrodów. O semantyce stylów ogrodowo-parkowych*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 152.

¹⁶² *Ibidem*.

¹⁶³ Iwona Bińkowska, *op. cit.*, s. 34–37.

- łem architektury; przy doborze drzew kierowano się funkcjonalnością;
- 2) nurt łączący cechy klasycystyczne z romantycznymi, poprzez połączenie ciągów spacerowych (urządzanych jak w p.1) z wyodrębnionymi obszarami ukształtowanymi zgodnie z zasadami Humphry'ego Reptona;
  - 3) nurt romantyczny, traktujący kompozycję ogrodową jak sekwencję obrazów malarskich, widoczny głównie w parkach, wykorzystujący wszelkie elementy naturalnego krajobrazu, ciągłej zmienności form, strefowości, z wykorzystaniem rodzimych odmian i gatunków;
  - 4) *gardensque* (przyrodniczy, zwany także botanicznym), operujący roślinami, czasami pojedynczymi, jako tworzywem artystycznym; rośliny okazowe, egzotyczne, kolekcje dendrologiczne – ich ekspozycji i oglądowi podporządkowywano kompozycję ogrodu;
  - 5) neoromantyczny: „powrócił do powiązań ze sztukami plastycznymi, a projektanci korzystali na przykład z usług rzeźbiarzy. Fascynacja kulturą danego regionu silnie wiązała się wówczas z przywiązaniem do rodzimego krajobrazu”¹⁶⁴;
  - 6) wczesno-modernistyczny łączący geometryczne rozplanowanie terenu ze swobodnymi układami roślinności.

Dodajmy, że większość z tych stylów występowała równolegle, mieszając się ze sobą, włączając w swój zakres także formy regularne, geometryczne.

W tym miejscu zadać należy pytanie o publiczne ogrody w Polsce. Pierwsze prywatne, ale udostępniane szerszej publiczności, pochodzą z czasów saskich i stanisławowskich (Ogród Saski od 1727 r., Krasieńskich od 1768 r. oraz Łazienki Królewskie od 1780 r.). W sposób systemowy zdecydowano się podejść do tego zagadnienia na początku XIX w., podejmując na terenie Królestwa Kongresowego akcję *porządkowania i regulacji miast, wprowadzając ogrody miejskie zwane „przechadzkami” jako stały element planowania*¹⁶⁵. Poddano wówczas regulacji ogrody miejskie, uważane za najstarsze w Polsce: kaliski (z 1798 r.) i łęczycki (z tego samego okresu). Przede wszystkim jednak założono szereg nowych w kolejnych miastach: Kielcach (1815 r.), Sieradzu (1825 r.), Koninie (1825 r.), Radomiu (1834 r.), Lublinie (1837 r.), Sandomierzu i Tarnowie (w latach 30. XIX stulecia).

Charakter parku publicznego o szczególnej formie miały także krakowskie Planty, które zaczęto zakładać na początku XIX w. (intensywniej od 1818 r.) po decyzji władz austriackich o likwidacji średniowiecznych fortyfikacji otaczających miasto w celu poprawy warunków sanitarnych. Dołączono w ten sposób do innych miast europejskich, takich jak: Wrocław, Kolonia, Lipsk, Bazylea¹⁶⁶. Był to dość długo jedyny park miejski w Krakowie. Brak ten wypełniały znakomicie liczne ogrody rozrywkowe, na bazie którego utworzono pod koniec XIX w. publiczny park Krakowski oraz, należący do Bractwa Kurkowego, założony w 1837 r. Ogród Strzelecki¹⁶⁷.

¹⁶⁴ *Ibidem*, s. 37.

¹⁶⁵ Gerard Ciołek, *Ogrody...*, *op. cit.*, s. 180.

¹⁶⁶ Warto zauważyć, że dopiero po 1857 r. w gronie tym znalazł się słynny wiedeński Ring.

¹⁶⁷ Agata Zachariasz, *Zielony Kraków „dla przyjemności i pożytku Szanownej Publiczności”*, Kraków 2019, s. 258–260.

O zaletach parków miejskich tak pisał Edmund Jankowski w 1923 r.: *Bądź-jak-bądź zadrzewienia miejskie mają tę przewagę nad prywatnymi, że są wieczyste i nie zmieniają właściciela, a nadto są pod okiem i czujną kontrolą całej ludności miasta. Cenione są te zielone i barwne miejsca wypoczynku, przechadzki i zabawy dla dzieci, tym więcej im ludność jest bardziej kulturalna, a w każdym razie uważa je za własność wspólną, bezcenną, bo nie stanowiącą przedmiotu, który za pieniądze jest do nabycia. [...] Nowoczesna bowiem gospodarka miejska przyznaje ogrodom publicznym ważne znaczenie społeczne, zdrowotne i kulturalne*¹⁶⁸. Autor scharakteryzował także krótko kilka, godnych jego zdaniem wzmianki, parków publicznych w innych niż Kraków (dla którego przywołał jeszcze park Na Wysokim Zamku oraz Ki-lińskiego) miastach (Lublin, Kalisz), a pośród nich warszawskie, o których możemy przeczytać, iż: *Istotny, wielki rozwój zadrzewień miejskich i doprowadzenie ich do stanu europejskiego, datuje dopiero od powstania przy magistracie Komitetu plantacyjnego [...] a więc od r. 1888. Ładny park Ujazdowski, w trudnych warunkach utworzony, tudzież wspaniały park Skaryszewski... [...] W ogóle jednak Warszawa, jest co do zadrzewień dość uboga, w stosunku do innych stolic i wielu miast zachodu*¹⁶⁹.

Na tym tle i przy zachowaniu wszelkich proporcji małeńka Dębica (w 1881 r. liczyła 2759 mieszkańców, głównie narodowości żydowskiej: blisko 80%; na początku XX w. niewiele więcej)¹⁷⁰, ze swoimi dwoma parkami jawi nam się jako miejsce godnie wpisujące się nowe wówczas trendy w kształtowaniu zieleni miejskiej¹⁷¹.

6.2. Ogrody krajobrazowe w Polsce

Najwcześniejsze ogrody polskie porzucające geometryczny rygor powstały w latach 70. XVIII stulecia, głównie w Warszawie i jej okolicach. Ich właścicielami byli bogaci arystokraci, dla których stanowiły one przedmiot zbytku i miejsce rozrywki, zaś projektantami – wybitni architekci epoki, m.in. Szymon Bogumił Zug, Efraim Szreger, Jan Christian Schuch. Pośród najbardziej interesujących i jednocześnie najślawniejszych wymienić należy ogrody związane z Warszawą: na Mokotowie (1772 r.), Na Solcu (1771 r.), Powązkach (1772 r.), Łazienki (po 1774 r.), Na Książęcym (1778 r.) i w Wilanowie (1782 r.), a poza nią: Siedlce (ok. 1760 r.), Arkadia (po 1778 r.) i Olesin (1782 r.), Puławy (po 1794 r.) oraz najodleglejszy (Podole) nazwany Zofiówką (od 1796 r.)¹⁷².

Na powstanie kompozycji nieregularnych w Polsce znaczny wpływ miały liczne podróże polskiej arystokracji do Anglii i Francji¹⁷³. Ważną w tym procesie rolę odegrał również król Stanisław August poprzez bezpośrednie inspiracje płynące z ogrodu w Łazienkach¹⁷⁴. Ważnym elementem oddziaływającym na charakter zakładanych w Polsce ogrodów były także zapatrywania polityczne niektórych właścicieli, najpierw kosmopolityczne, a następnie – co wiązało się

¹⁶⁸ Edmund Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce...*, *op. cit.*, s. 209.

¹⁶⁹ *Ibidem*, s. 211.

¹⁷⁰ Artur Bata, Henryk Lawera, *Dębica i Ziemia Dębicka*, Krosno 1997, s. 23.

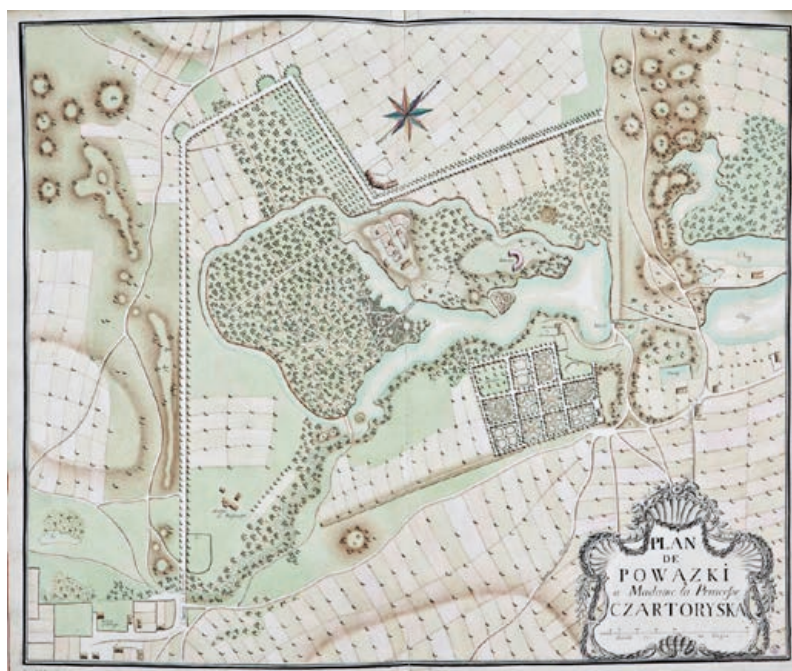
¹⁷¹ Szczegółowa prezentacja obu parków zostanie przedstawiona w dalszej części książki.

¹⁷² Na ich temat wspomniana książka Marzanny Jagiełło i Wojciecha Brzezowski, *Ogrody sentymentalne i romantyczne...*, *op. cit.*

¹⁷³ Anna Różańska, Teresa Krogulec, Jan Rylke, *Ogrody. Historia architektury i sztuki ogrodowej*, Warszawa 2008, s. 102.

¹⁷⁴ Gerard Ciołek, Janusz Bogdanowski, *op. cit.*, s. 121.

Il. 23. Powązki, plan ogrodu. Rysunek Mariana Żebrowskiego, *Plan de Powązki a Madame la Princesse Czartoryska*, ok. 1775

z utratą niepodległości – patriotyczne. Często zjawiskiem w przypadku polskich ogrodów krajobrazowych, było także nakładanie się na siebie kolejnych typów, zacierające jednoznaczne podziały stylistyczne.

Przy zakładaniu tych ogrodów sięgano do wymienionych wcześniej opracowań teoretycznych autorów obcych. Pierwszą osobą, która poruszyła to zagadnienie na rodzimym gruncie, był wspomniany August Fryderyk Moszyński¹⁷⁵, który bazował na pracy Thomasa Whately’ego¹⁷⁶. Moszyński zalecał jednak, zważywszy na polską specyfikę i raczej konserwatywne upodobania inwestorów, łączenie cech nowego i dawnego stylu, a zatem geometrycznych układów utrzymanych w sąsiedztwie pałacu z „ogrodami angielskimi” – jak je nazywał – w dalszej części kompozycji. Zaproponował przy tym następującą klasyfikację ogrodów: stworzone przez sztukę (symetryczne), krajobrazy pogodne (piękna natura), krajobrazy melancholijne (dzikie) i krajobrazy zadziwiające (wywołujące niespodziankę). Każdej z tych grup przyporządkował elementy niezbędne do wykreowania takich przestrzeni.

Dzieło Moszyńskiego, choć napisane po francusku i nieopublikowane, odcisnęło znaczące piętno na ówczesnych polskich założeniach, zwłaszcza warszawskich i okolicznych, przede wszystkim przez twórczość projektową Szymona Bogumiła Zuga, który współpracował z Moszyńskim przy tworzeniu rozprawy, przygotowując do niej (zaginione niestety) ilustracje.

Po Moszyńskim propagowaniem ogrodów nowego rodzaju w Polsce zajęła się Izabela Czartoryska. W 1805 r. opublikowała we Wrocławiu swoje sztandarowe dzieło zat. *Mysli różne o zakładaniu ogrodów*¹⁷⁷. Był to w życiu autorki czas, kiedy po zniszczeniu przez wojska rosyjskie w 1794 r. ukochanych Powązek, Izabela wraz z całą

¹⁷⁵ August Fryderyk Moszyński, *Rozprawa o ogrodnictwie angielskim*, 1774. Praca ta została napisana po francusku dla króla. Jej wpływ na prowincjonalne ogrody szlacheckie należy uznać za ograniczony lub co najwyżej pośredni. Por. Agnieszka Morawińska, *op. cit.*

¹⁷⁶ Praca Thomasa Whately’ego została opublikowana w Londynie w 1770 r. i niemalże natychmiast przetłumaczona na francuski i niemiecki. Jego dzieło w wydaniu francuskim przygotowanym przez przyrodnika i naturalistę François-de-Paule Lattapiego, który dodał doń fragment pracy Chambersa poświęcony sztuce chińskiej, a także własne komentarze i uzupełnienia stało się głównym źródłem informacji i inspiracji dla Augusta Fryderyka Moszyńskiego. Thomas Whately, *op. cit.*; por. także Marzanna Jagiełło, Wojciech Brzezowski, *Najwcześniejsze polskie ogrody krajobrazowe w świetle materiałów źródłowych (opisów, traktatów i poematów)*, „Architectus”, 2018, 3(55), s. 41–53.

¹⁷⁷ Izabela Czartoryska, *op. cit.*

rodziną przeniosła się do Puław, stanowiących od 1782 r. własność jej męża Adama Kazimierza Czartoryskiego.

Puławy, których przekształcenia rozpoczęła księżna od likwidacji dawnego ogrodu regularnego (francuskiego), stały się polem doświadczalnym dla tych wszystkich koncepcji i teorii, które ogłoszone zostały później (w 1805 r.) w *Mysłach*... Prowadząc nadzór nad całością, korzystała księżna z pomocy ogrodników: Pope'a (Niemca), Jamesa Savage'a (Anglika), Piotra Verniera i Dionizego Mac Claire'a, zw. Miklerem (Irlandczyka). Do prac nad przebudową założenia zatrudniła także architektów: Piotra Aignera, Wojciecha Jaszczołda, oraz malarzy, m.in. Jana Piotra Norblina.

Ogród w Puławach powszechnie określany jest mianem romantycznego. Wydaje się jednak trafna obserwacja Jankowskiego, który tak go scharakteryzował: *Księżna nie lubiła dawniejszego, starofrancuskiego smaku, jednak w puławskim parku zesztowieczny gust łączył się z nowożytnymi wymaganiami sztuki ogrodniczej. Rysunek parku był w rodzaju szczerze angielskim, ale wszędzie starofrancuska sentymentalność, duch plastyki i alegorii, czuć się dawały. Na każdym kroku spotykało się wyrzeźbione grupy miłosne, alegoryczne postacie, pamiątkowe napisy i pomniki, romantyczne aleje, obeliski, kolumny, cieniste i miękkie siedzenia, te nieme Świadki miłosnych westchnień i poetycznego zapatu lub melancholicznych zadumań!*¹⁷⁸

Doświadczenia wynikające z prac prowadzonych w Puławach, a także licznych podróży, zagranicznych i krajowych, a nawet okolicznych, stały się inspiracją do wielu przemyśleń księżnej, przelanych później na papier. Zaskakuje jej wrażliwość na zagadnienia krajobrazowe i dojrzałość w radach dotyczących tego tematu. Pisała księżna na przykład: *Wiele jest miejsc, gdzie Właściciel mieszka wpośród lub blisko swojej Wsi; gdzie oprócz Podwórza i gospodarskich Zabudowań, nie masz innego miejsca, iak Sadek, czy Olszynka albo Lasek bliski. Tam rozsądek sam wskazuje, że ogrodu zakładać nie trzeba. Wystarczy bowiem: podwórze iak najporządniej uprzątnąć [...], zabudowania gospodarskie poobsadzać, poprzedziłać drzewami... Topolami Włoskiemi. [...] Ścieżki od jednych do drugich [...] Topolami Kraioiwemi, Iarzebami [...] Dróżki do Wsi, do Lasku, albo do innych folwarków [...], także drzewami ucienić. [...] gdzie duże Drzewa stoią, ławki pod niemi podawać... [...] To zrobisz, Gospodarz od Domu aż do granicy swojej idzie zawsze Ogirodem, bo cała Wieś i całe mieszkanie nim się stanie!*¹⁷⁹

Czartoryska, nie szczędząc precyzyjnych rad dotyczących komponowania ogrodów, nie wdawała się jednocześnie w szczegóły typologiczne, dzieląc je jedynie na *Ogrody* i *Ogródki*. Przy czym ogród był dla niej bytem *oddzielnym*, ogródek zaś polegał na *przoozdobieniu swojego mieszkania*¹⁸⁰. Radziła przy tym: *Kto ma Lasek bliski, zrobiwszy naprzód do niego Ścieszkę, obsadzoną drzewami, niech w tym lasku założy swój Ogród: gdziegdzie po kilka drzew ująwszy, w innych miejscach dosadziwszy. [...] Toż samo i nad rzeczką czyli wodą jaką mieszkając, z brzegów iey Ogród zrobić można. Czasem kładkę czyli mostek przez nią dawszy, można sobie przywłaszczyć łąki zielone...*¹⁸¹

¹⁷⁸ Edmund Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce...*, *op. cit.*, t. 2, s. 68.

¹⁷⁹ Izabela Czartoryska, *op. cit.*, s. 36–37.

¹⁸⁰ *Ibidem*, s. 10–11.

¹⁸¹ *Ibidem*, s. 38.

Il. 24. Świątynia Sybilli w Puławach.
Litografia na podstawie akwareli Barbary Czernof, 1857

O ogrodach, które nazywała angielskimi, Czartoryska tak pisała: *Angielskie Ogrody powszechne teraz mają pierwszeństwo nad innymi. Te się składają [...] z klombów, między którymi są ścieżki i murawa. Klomby są to gaje rozrzucone, które by być doskonałymi, powinny się zbliżyć, ile możliwości, do gajów i lasów, które widzimy po górach, pagórkach, dolinach, gdzie Natura zdobi położenia drzewami w tysiącznych sposobach łączone i zmieszane*¹⁸². Uznając drzewa za główne tworzywo angielskich ogrodów i klomby za ich podstawowy element kompozycyjny, tym dwóm składnikom poświęciła Czartoryska większość swoich rozmyślań.

Temat ogrodów angielskich, czyli *naturalnych*, podjął jako kolejny, niemal ćwierć wieku później (w 1827 r.), botanik-amator, twórca słynnego ogrodu i szkółki w podkrakowskim Niedźwiedziu, Stanisław Wodzicki¹⁸³, taki dając na nie przepis: *Kto by chciał mieć ogród Angielski, starać się powinien o położenie dzikie, nie równe, poprzerywane [...] W takim ogrodzie nie powinno być nic foremnego; prostych wystrzegać się należy linii, nie pod sznur je sadzić, i drzew nie okrzysywać*¹⁸⁴. Radził także z *widoków pięknej okolicy korzystać... odkrywając co było zastonione*¹⁸⁵. Podał też przykłady tak komponowanych ogrodów, także polskie (*Puławy, Arkadyia i Sofiówka*).

W dalszej części swojego opracowania wydzielił z założeń angielskich ogrody *Landszaftowe, czyli malownicze*, które są *angielszczyzną na większą skalę, i w stylu wynioslejszym*, zastrzegając, że *aby pomysł takiego ogrodu był arcydziełem, artystom tylko w tej sztuce biegłym, zarysu jego powierzyć można, bowiem nie każdy z właścicieli potrafi zrozumieć te przepisy; dla pojęcia bowiem ich doskonale, trzeba by razem być ogrodnikiem, Metafizykiem i Malarzem, [...] stąd zaś wynika potrzeba, aby plan zakładu takiego nie prostemu ogrodnikowi, ale artyście doświadczonemu był powierzonym*¹⁸⁶. Zwracał też uwagę Wodzicki na to, iż *na małym kawałku ziemi, wszystkich tych obrazów w skupieniu znaleźć, nie byłoby rzeczą podobną, a przeto landszaftowy ogród zajmować czasem musi wielką okolicę, niekiedy iedną i drugą ma-*

¹⁸² *Ibidem*, s. 13.

¹⁸³ Stanisław Wodzicki, *O chodowaniu...*, *op. cit.*, t. 2, s. 60–75.

¹⁸⁴ *Ibidem*, s. 60.

¹⁸⁵ *Ibidem*, s. 62.

¹⁸⁶ *Ibidem*, s. 63.

Il. 25. Widok parku w Puławach z klasycystyczną oranżerią, zwaną także Domkiem Greckim. Akwarela Zygmunta Vogla, 1796

Il. 26. Zabawa w Puławach podczas „sian zięcia”. Rysunek tuszem lawowany sępią Jana Piotra Norblina, b.d.

jętność¹⁸⁷. Dalej na kilkunastu stronach wymienił elementy niezbędne do zbudowania ogrodu *lansztaftowego*, a pośród nich: bliskość skał, rzeki, strumyki, stawy, wodospady, grotty, ukryte ogrodzenia, pagórki, różnorodność drzew (iglastych i liściastych), a także królikarnie, bażantarnie, woliery między klombami, a z budowli: gotyckie kapliczki, nagrobki, świątynie, pawilony, kioski, rotundy, obeliski, wazony i posągi, a także: ławki, huštawki, karuzele, kręgielnie i strzelnice¹⁸⁸.

W skromniejszych okolicznościach zalecał ogrody nazwane przez niego „gospodarskimi”, pisząc na wstępie: *Fortuna ślepa samowolnie dary swoje rozdając, obsypie iednych czasem do zbytku, kiedy dla drugich jest macochą, a przecież każdy niemal właściciel, radby mieć przy domu swoim wedle możliwości ogród modny...* Tym radził wybrać to z wzorów *Angielskich*, *co by się bez znacznego kosztu nadać mogło. Takie ogrody nazywam gospodarskimi, i tych się tylko trzymać radzę, gdy rozdrobienie majątków w Polsce, nie pozwala mieć landsztaftowych w wyższym względzie ogrodów*¹⁸⁹.

187 *Ibidem*, s. 64.

188 *Ibidem*, s. 70–74.

189 *Ibidem*, s. 75.

W tym samym czasie (1827 r.) ukazała się w Warszawie praca wydawcy, fizjografa i ziemianina Franciszka Ksawerego Giżyckiego *O przyozdabianiu siedlisk wiejskich*¹⁹⁰, adresowana do *znaczniejszej liczby ziemian*, dla których starał się autor *przede wszystkim o dobieranie wzorów które do urządzenia i przyozdobienia małych siedlisk przydatne być mogą, wzorów łatwych do naśladowania*¹⁹¹. Zalecając wybór rodzaju plantacji, czyli obmyślenie, *iaki być ma charakter ogólny i iaki być mają znamiona szczególne, któremi plantacja odznaczać się będzie*, podzielił ogrody na dwa podstawowe rodzaje, a mianowicie *w guście chińskim i w guście angielskim*, zaznaczając jednocześnie, *iż rodzaj każdy ma swoje podziały i nomenklatury szczególne, zastosowane do niektórych pojedynczych własności, któremi odznaczają się i przez które różnią się między sobą wspomniane podziały*. W obydwu tych podstawowych rodzajach wyróżnił następujące gatunki: *melancholiczny*¹⁹², *pasterski, bogaty, czyli strojny, zatrwazający (terrible), w którym woda jest przedmiotem głównym i rustykalny*¹⁹³. Giżycki wyodrębnił także *ogród spacerowy*, jako utrzymany *w guście angielskim*, który *składa się z drzew i krzewów wysadzonych w klomby i umieszczonych pojedynczo na trawnikach; znajdują się na nim dróżki i ścieżki mające kierunek niestały, trawniki obszernie, budynki przeznaczone ku ozdobie...*¹⁹⁴

Klasyfikacje te ostatecznie podsumował słowami: *Jakkolwiek więc zachodzi między gatunkami plantacji powyżey wyliczonemi różnaitość nader wielka, i niepodobieństwo zupełne, pomieszczone być przecie mogą w obwodzie jedney wielkiej plantacji lub iednego zwierzyńca, a z tego połączenia wyniknie ogół najpiękniejszy i arcydzieło Sztuki*¹⁹⁵.

Do podobnego podziału odwołał się także związany z Wilnem Józef Strumiłło, *radca honorowy cesarskich towarzystw wiejskiego gospodarstwa, tudzież miłośników ogrodnictwa rzeczywistego*¹⁹⁶, opracowując okazałe dzieło poświęcone *Ogrodom północnym*¹⁹⁷. Jego pierwsza edycja ukazała się już w roku 1820. Do czwartej, opublikowanej w 1844 r., dodał autor w tomie drugim rozważania dotyczące *ogrodów angielskich*, zwracając się jednocześnie w sposób bardzo osobisty do czytelników: *Niech mi wolno będzie uczynić współrodakom uwagę. Jesteśmy z posady kraju naszego, urodzajności ziemi, i z zamięłowania wrodzonego, rolnictwa miłośnikami: wieś najulubieńszym jest dla nas siedliskiem. Jakże jednak nad pięknieniem siedliska własnego obojętni, owszem zupełnie niedbali! Wytężeni na korzyść plonów ziemi...*¹⁹⁸ Po czym zadeklarował: *Zamiarem pisma niniejszego jest zrobić nową przysługę, przez pomożenie gustu do ogrodów takich, któryby nie przeszkadzały gospodarstwu, były rozrywką i zabawą...*¹⁹⁹ Dalej pojawiają się rady praktyczne, adresowane do rodaków-ziemian, tak sformułowane, aby każdy mógł sam z nich skorzystać. Czytamy pośród nich: *Właściciel [...] zakreślić go [ogród, przyp. aut.] powinien stosownie do swych możliwości i dochodów. [...] Po wytknięciu miejsca, cała ozdoba ogrodów naturalnych [...] zawiera się w dobieraniu drzew, krzewów i roślin... Nie małą też są ozdobą piękne trawniki i czyste wody...*²⁰⁰ I dalej: *Sadząc drzewa, należy naśladować przyrodzenie, kształcić gaje przyjemne. [...] Sadzić drzewa umiejętnie, jedne kupami drugie oddzielnie... Drzewa*

¹⁹⁰ Franciszek Ksawery Giżycki, *O przyozdobieniu...*, *op. cit.*, t. 1–2.

¹⁹¹ *Ibidem*, t. 1, s. 107.

¹⁹² Jedyny zgodny z systematyką przyjętą przez Wodzickiego.

¹⁹³ Franciszek Ksawery Giżycki, *O przyozdobieniu...*, *op. cit.*, t. 1, s. 108.

¹⁹⁴ *Ibidem*, t. 2, s. 69.

¹⁹⁵ *Ibidem*, t. 1, s. 110–111. Kilkanaście lat później powtórzył to samo zdanie Strumiłło. Por. Józef Strumiłło, *op. cit.*, t. 2, s. 178.

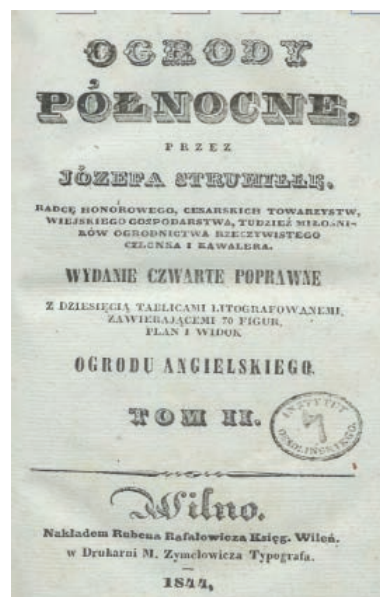
¹⁹⁶ *Ibidem*, strona tytułowa.

¹⁹⁷ *Ibidem*, t. 1–3. Kolejne, aktualizowane przez autora do śmierci w 1847 r. wydania ukazały się w latach: 1823, 1834, 1844, 1850, 1862, 1880–1883, 1890, co świadczyło o niezwyklej popularności i aktualności tej książki, która została uzupełniona w zakresie odnoszącym się do botaniki dopiero w dwóch ostatnich edycjach.

¹⁹⁸ *Ibidem*, t. 2, s. 167–168.

¹⁹⁹ *Ibidem*, s. 170.

²⁰⁰ *Ibidem*, s. 173.

Il. 27. Strona tytułowa, t. 2. czwartego wydania dzieła Józefa Strumiłły *Ogrody północne* z „planem i widokiem ogrodu angielskiego”, 1844

Il. 28. Park w stylu kaligraficznym według Józefa Strumiłły, 1844. Odrsy Gerarda Ciołka

stare, wielkie, już wyrosłe, rzeczki czyste szumno płynące, pagórki i doliny, są to skarby ogrodowe, które trzeba chwycić i szanować, oraz baczenie do swego celu przyswajać²⁰¹. Następnie polecał: krzyżowane w rozmaitym kierunku dróżki, [...] odstonienia, trafne użycie widoków, ukrycie granic ogrodów²⁰², mostki, kładki, ławki, ale nigdy bez celu²⁰³.

Po czym przeszedł Strumiłły do omówienia różnych sposobów zakładania ogrodów, które oparł na następującym podziale: 1) melancholiczne, 2) zatrwajające, 3) bogate, czyli strojne, 3) w których woda jest przedmiotem głównym, 5) pasterskie, 6) gospodarskie. Klasyfikacja ta stanowi wyraźne powtórzenie przyjętej w 1827 r. przez Giżyckiego²⁰⁴. Z dołączonego do niej opisu poszczególnych „sposobów” wynika, iż na terenie objętym niniejszym opracowaniem, biorąc pod uwagę uwarunkowanie topograficzne, możliwa była realizacja jedynie

²⁰¹ *Ibidem*, s. 174.

²⁰² *Ibidem*.

²⁰³ *Ibidem*, s. 175.

²⁰⁴ Miejsce „gospodarskiego” zajął, nie zmieniając znaczenia, „rustykalny”.

*bogatych, strojnych, z wodą oraz pasterskich i gospodarskich/rustykalnych. Dwa pierwsze wykluczały bowiem zwaliska, grobowce, skały wysokie, pieczary, parowy, kaskady i inne dzikiego przyrodzenia dzieła*²⁰⁵. Pewne zastrzeżenia pojawiły się także przy ogrodach *pięknych*, zwanych także przez Strumiłłę *landszaftowymi*. Dotyczyły one kompetencji zakładającego i zostały wyrażone następująco: *Lecz ażeby taki ogród był arcy dziełem, wykonanie onego, artystom posiadającym umiejętność rysunku i znajomość perspektywy, powierzone być musi. Ale to służy tylko dla możniejszych*²⁰⁶. Z tej przyczyny *gatunki pasterski i gospodarski, najwłaściwsze byłyby w kraju naszym*²⁰⁷.

Próby porządkowania stylistycznego ogrodów odnajdziemy także w pracy Michała Czepińskiego z 1868 r.²⁰⁸, który podzielił je na symetryczne i malownicze, a te drugie na *malownicze naturalne* oraz *malownicze zdobne*. Przy czym *naturalne* wymagały – według autora – szerszej przestrzeni (a w jej obrębie mogą się mieścić: piękne krzewy, dzikie skały, góry, zapadłe doliny, wody itd.), *zobne* zaś *utworzyć można było na mniejszej przestrzeni*²⁰⁹.

Klasyfikację podjętą przez Giżyckiego, a następnie Strumiłłę, przytoczył w 1873 r. Stanisław Jasiński²¹⁰, zaznaczając jednak, iż robi to *dla objaśnienia czytelnika, jednak nie dla tego, by one miały jakąkolwiek prawidłową wagę w zakładaniu ogrodów, lecz jedynie dla nauki* [...]. *W nowoczesnych ogrodach nie znajdujemy już bowiem tej charakterystyki, w nich bowiem piękność drzew, krzewów i kwiatów, główny wdzięk stanowi*²¹¹.

Potwierdził tę opinię kilkanaście lat później Edmund Jankowski, pisząc: *Pojęcia i zasady Izabeli Czartoryskiej i autora dzieła „O przyozdobieniu siedlisk wiejskich” [czyli F.K. Giżyckiego, przyp. aut.] dziś już są przestarzałe, niewystarczające i z obecnym stanem ogrodniczej wiedzy niezgodne*²¹². Zauważył także, iż nikt do tej pory nie podjął tematu urządzania *ogrodu spacerowego* – jak go nazwał – przy dworze wiejskim, o którym tak pisał: *Kto osiadł na wsi, kto rozporządza choćby kawałkiem ziemi [...], ten przy pomocy sztuki dookoła domu może stworzyć [...] piękny zakątek, naśladujący przyrodę. Przez umiejętne wyzyskanie zalet miejscowości, przez dobre zgrupowanie drzew i krzewów, przez ustosunkowanie przestrzeni trawników do ilości drzew i umiejętne przeprowadzenie ścieżek, może utworzyć obok siebie miły krajobraz...*²¹³ I dalej radził: *wybrać z przyrody to co jest najpiękniejszego, sprowadzić do rozmiarów dających się zmieścić w szczupłych ramach, naśladować tak umiejętnie rzeczywistość, żeby sztuka przypominana naturę, nie kłamiąc – jest to stworzyć ogród strojny, który gdy małych jest wymiarów – „spacerowym” zowiemy, gdy zaś wielkie przybiera rozmiary – nadajemy mu nazwę „parku”*. I dalej precyzuje, iż *park ze swoimi obszernymi widokami, z łąkami i gajami, z wielkimi wodami, skałami i budowłami – jest naśladowaniem natury na wielką skalę... [...] ogród spacerowy zaś jest obrazem lub szeregiem obrazów z przyrody wziętych, lecz zmniejszonych. Nie ma w nim miejsca na wielkie scenerye... Wielkiej też trzeba sztuki, by tak mały obrazek utworzył piękną całość*. Po czym dodał: *Jeżeli jest to możliwe, staramy się do małego ogrodu włączyć szerokie pola widzenia,*

²⁰⁵ Józef Strumiłło, *op. cit.*, t. 2, s. 176.

²⁰⁶ *Ibidem*, s. 177.

²⁰⁷ *Ibidem*, s. 178.

²⁰⁸ Michał Czepiński, *Powszechnie ogrodnictwo, czyli nauka zakładania ogrodów i uprawy roślin użytkowych, a w szczególności pielęgnowania roślin warzywnych, kwiatów i drzew owocowych z zastosowaniem do potrzeb kraju*, t. 1–3, Kraków 1868.

²⁰⁹ *Ibidem*, t. 1, s. 20–21.

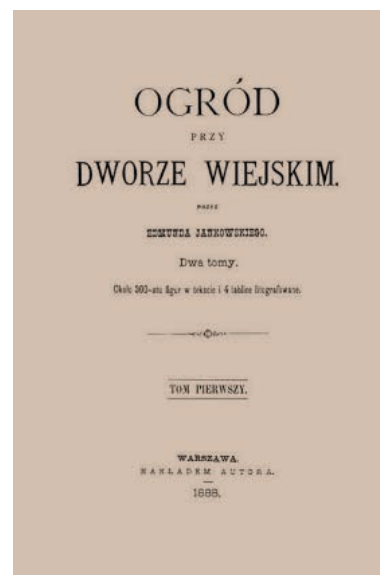
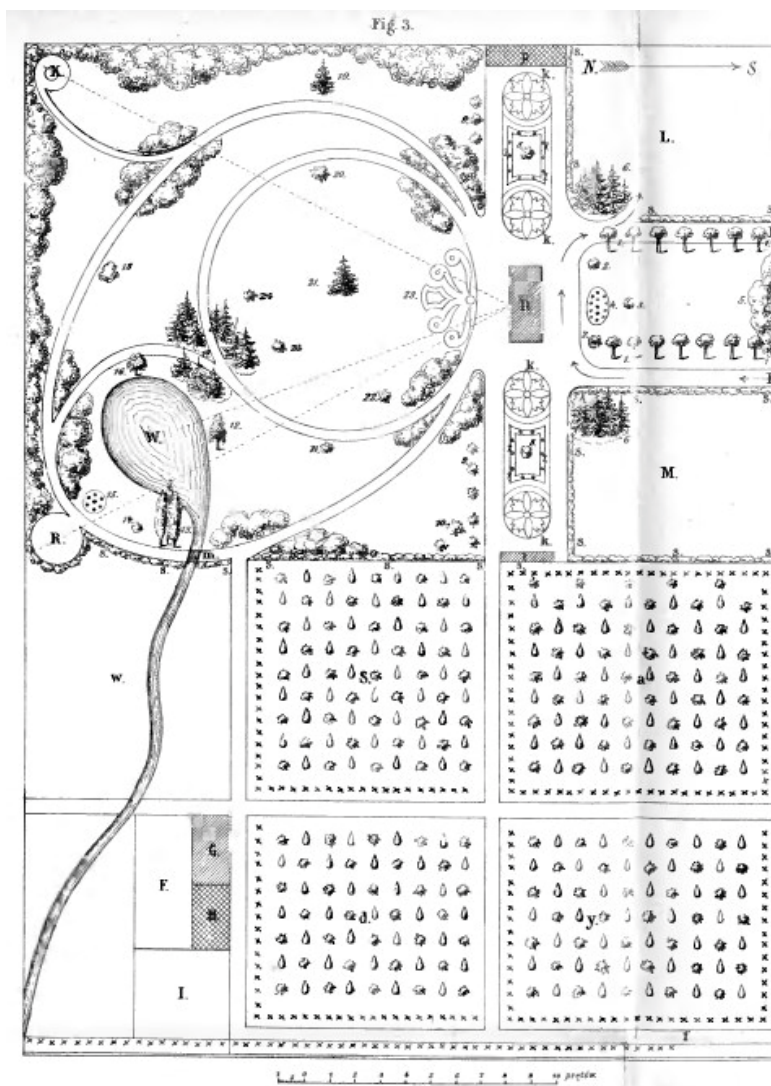
²¹⁰ Stanisław Jasiński, *Wzory i plany ogrodów zastosowane do potrzeb naszego kraju oraz wzory kobierców kwiatowych z 16 tablicami planów i opisem hodowli stosownych roślin*, Warszawa 1879, s. 13.

²¹¹ *Ibidem*, s. 14.

²¹² Edmund Jankowski, *Wstęp*, [w:] *Ogród przy dworze...*, *op. cit.*, t. 1.

²¹³ *Ibidem*, s. 4.

Il. 29. Strona tytułowa, t. 1. dzieła Edmunda Jankowskiego, *Ogród przy dworze wiejskim*, 1888

Il. 30. Plan ogrodu przy dworze wiejskim według Edmunda Jankowskiego, 1888

*otwierając wśród drzewnych Skupin dla oka takie drogi, któremi wysługuje się wzrok, by objąć w posiadanie sąsiednie obrazy*²¹⁴.

Kolejnym, który po dłuższej przerwie podjął się stworzenia pełnej klasyfikacji polskich ogrodów krajobrazowych, był dopiero Gerard Ciołek²¹⁵. Pod pojęciem parku angielskiego przedstawił on założenie o nieregularnym układzie²¹⁶. Podzielił je przy tym na trzy główne odmiany: arkadyjską (sentymentalną), datowaną na przełom XVIII i XIX w., romantyczną, której szczyt popularności przypadł na okres pierwszej połowy XIX wieku, oraz krajobrazową (naturalistyczną) dominującą w drugiej połowie XIX stulecia.

Odmiana arkadyjska – według Ciołka – charakteryzowała się dążeniem do wywołania odpowiedniego sentymentalnego nastroju²¹⁷. W tym celu w ogrodzie pojawiały się takie elementy jak: budynki, budowle i rzeźby o formie antykizującej. W obrębie tej odmiany wyróżnił badacz także kilka typów, a mianowicie: park klasycyzujący, chiński i krajobrazowy. Pierwszy z nich ukształto-

²¹⁴ *Ibidem*, s. 4.

²¹⁵ Gerard Ciołek, *Ogrody...*, *op. cit.*

²¹⁶ Gerard Ciołek, Janusz Bogdanowski, *op. cit.*, s. 116.

wały formy przejściowe posiadające jeszcze elementy układu geometrycznego. Do tej grupy zaliczone zostały przez Ciołka m.in. ogrody: Królikarni, Na Książęcem, Łazienki Królewskie i Jabłonna. Drugi rodzaj, zwany chińskim bądź angielsko-chińskim, odznaczał się skomplikowanym układem splątanych ścieżek o malowniczym charakterze. Cechą tych ogrodów była także różnorodność scenerii, a zatem bogactwo budynków ogrodowych o rozmaitych, najczęściej egzotycznych formach, pojawienie się trawnikowych gazonów o łagodnych, płynnych liniach ścieżek wewnętrznych, krętych dróg w zwierzyńcach, dzikich promenad, budowli ukrytych w gęstych zadrzewieniach oraz okrągłych trawników z klombami na dziedzińcach. Reprezentantami tej grupy były według autora: Dzika Promenada w Puławach, ogrody w Mokotowie oraz siedlecka Aleksandria. Do trzeciego typu, zwanego krajobrazowym, wzorującego się na pięknie miejscowej przyrody, zakwalifikował Ciołek ogrody, które naśladowały angielską odmianę *beautiful*. W tym gronie wymieniona została Arkadia²¹⁸.

²¹⁷ *Ibidem*, s. 122.

²¹⁸ *Ibidem*, s. 147.

²¹⁹ Największym osiągnięciem w tej dziedzinie stały się przekształcanie od lat 90. XVIII w. w nowym stylu Puławy Izabeli Czartoryskiej. Z inicjatywy księżnej wzniesiono tam Świątynię Sybilli, gdzie zostały zebrane pamiątki narodowe. Idea utworzenia muzeum przyświecała również hr. Stanisławowi Kostce Potockiemu, który w Wilanowie utworzył kolekcję otwartą dla szerokiej publiczności. Potocki zamierzał także założyć w Wilanowie oraz w Olesinie muzeum antycznych artefaktów włączonych w kompozycję ogrodów i stworzenie tzw. giardino antiquario. Na drodze tej realizacji stanął brak odpowiedniej ilości oryginalnych, antycznych rzeźb. Jolanta Polanowska, *Stanisław Kostka Potocki (1755–1821). Twórczość architekta amatora przedstawiciela neoklasycyzmu i nurtu picturesque*, Warszawa 2009, s. 56 i 80; Marzana Jagiełło, Wojciech Brzezowski, *Stanisław Kostka Potocki als Gartengestalter: von giardino antiquario bis villa all'antica*, [w:] *Johann Joachim Winckelmann i Stanisław Kostka Potocki, mistrzowie i uczniowie*, materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Warszawa 2016, s. 197–213.

²²⁰ Gerard Ciołek, Janusz Bogdanowski, *op. cit.*, s. 173–175.

²²¹ Można do tego dodać także Kryspinów, Klimontów i Mirogonowice.

Ogrody romantyczne – według typologii Ciołka – to kompozycje stanowiące reakcję na dramatyczne okoliczności, które ostatecznie doprowadziły Polskę do utraty niepodległości. Umieszczanie w ogrodach pamiątek narodowych i elementów będących świadectwem dokonań polskiej kultury oraz czynów bohaterów narodowych stanowiło jeden ze sposobów walki o własną tożsamość i zarazem manifestację postawy patriotycznej. Działania te dały początek kolekcjonerstwu, a później muzealnictwu²¹⁹. Okres ten obfitował także we wzrost zainteresowania dolą wieśniaków, a zarazem fascynację wiejskim krajobrazem, co zaowocowało włączaniem zabudowań chłopskich do kompozycji ogrodowych.

Ogrody romantyczne podzielił Ciołek dodatkowo na trzy rodzaje: historyzujące, krajobrazowe (piękne) i *włoskie*²²⁰. Pierwsze nacechowane były treściami narodowościowymi, w drugich dążono do uzyskania odpowiedniego nastroju poprzez kształtowanie wnętrza ogrodowych na podstawie interesujących gatunków roślin, trzecie charakteryzowały typ ogrodu występujący na południu Polski w okresie Rzeczypospolitej Krakowskiej. Odznaczał się on tradycyjnym osiowym układem występującym w centralnej części kompozycji, któremu towarzyszyły po obu stronach układy swobodne, zarówno założone w sposób sztuczny, jak i stanowiące element naturalnego krajobrazu (lasy, doliny, rzeki itp.). Wiązało się to z widokowym włączaniem do ogrodu różnych elementów występujących w krajobrazie naturalnym (tzw. krajobraz zapożyczony). Wśród ogrodów romantycznych Ciołek wymienił m.in. Puławy, jako przykład odmiany historyzującej, oraz Modlnicę będącą reprezentantem tzw. ogrodu włoskiego²²¹.

Trzecia wymieniona przez Ciołka odmiana ogrodów nieregularnych – naturalistyczna (krajobrazowa) – pojawiła się wraz z modą na kolekcjonerstwo, tym razem silniej odnoszącej się do świata przyrody. Na znaczeniu zyskały bogate zbiory rozmaitych gatunków roślin,

które często sprowadzano z innych stref klimatycznych. W konsekwencji powstały założenia będące połączeniem funkcji kolekcji dendrologicznych i parków ozdobnych. Jednym z przykładów tej odmiany jest park w Gołuchowie²²².

Nie tak rozbudowanego, ale za to bardzo przejrzystego podziału ogrodów krajobrazowych dokonał Longin Majdecki²²³. Wyróżnił on ogrody sentymentalne, klasycystyczne i romantyczne, powszechne w XVIII i na początku XIX w., a także późniejsze ogrody naturalistyczne z drugiej połowy XIX w.

Typ sentymentalny, którego szczyt popularności przypadł na koniec XVIII w., określił jako wstępną fazę ogrodów romantycznych. Według Majdeckiego odmiana ta charakteryzowała się rozdrobnieniem układu przestrzennego oraz niewielkim powiązaniem z otaczającym krajobrazem, a także rozbudowanym programem literackim, mnogością budowli ogrodowych (również egzotycznych lub w formie ruin) i dużym udziałem introdukowanych gatunków roślin. Majdecki podzielił ogrody sentymentalne także ze względu na układ przestrzenny. W grupie pierwszej znalazły się te założenia, w których strefa krajobrazowa stanowiła oddzielną część ogrodu zachowującego jednak nadal partię ukształtowaną geometrycznie. Jako przykłady podane zostały m.in. Mokotów (1774 r.) i Aleksandria w Siedlcach (1781 r.). Drugą grupę ogrodów przejściowych, łączących elementy geometryczne i krajobrazowe, stanowiły nowe kompozycje, w których partie regularne towarzyszące swobodnym kształtowano od podstaw. Należały do nich ogrody Na Solcu (1772 r.) i Na Książęcem (1776 r.). Ostatnią już, trzecią, grupę ogrodów sentymentalnych Majdecki określił jako nowe w całości założenia krajobrazowe, podając za przykład Powązki (1771 r.), Olesin (1776 r.) i Arkadię (1778 r.).

W tym samym mniej więcej czasie zaczęły powstawać w Polsce także ogrody określone przez Majdeckiego mianem klasycystycznych. Wyróżniały się one według badacza czytelnym układem, harmonijnym powiązaniem z otaczającym je krajobrazem, ograniczeniem różnorodności gatunkowej zadrzewień, stosowaniem form antykizujących, wieloosiowych powiązań widokowych, widokowo-komunikacyjnych, obecnością linii prostych wyznaczanych poprzez aleje. Do tej grupy ogrodów Majdecki zaliczył m.in. Łazienki Królewskie (1766–1795) oraz ogród krajobrazowy w Dęblinie (1779 r.)²²⁴.

Jako znacznie bogatsze pod względem formalnym i programowym określał autor ogrody romantyczne, których okres największego rozkwitu przypadł na pierwszą połowę XIX w.²²⁵ Grupa ta charakteryzowała się włączeniem elementów historyczno-patriotycznych, nawiązaniem do rodzimej tradycji i kultury, a także wpisaniem się w otaczający krajobraz i dużą skalą przestrzenną założeń. W grupie wymienione zostały przez Majdeckiego m.in. Puławy (1796 r.).

Według Majdeckiego w drugiej połowie wieku XIX na znaczeniu zyskały tendencje naturalistyczne. Zaowocowały one tworzeniem

²²² Gerard Ciołek, Janusz Bogdanowski, *op. cit.*, s. 196.

²²³ Longin Majdecki, *op. cit.*, t. 2, s. 85–119, 180–204.

²²⁴ Zbliżonego do typologii Majdeckiego podziału ogrodów nieregularnych dokonali: Różańska, Krogulec i Rylke, wyróżniając ogrody sentymentalne oraz neoklasyczne dla drugiej połowy XVIII w. Pierwsza połowa XIX w. zapisała się według tych autorów w historii polskiej sztuki ogrodowej pod znakiem kompozycji romantycznych. W tym czasie pojawił się także styl naturalistyczny, na który ogromny wpływ wywarły nauki przyrodnicze, introdukcja roślin i kolekcjonerstwo. Tego typu układy w pełni rozwinęły się pod koniec XIX w. jako ogrody obwodnicowe. Anna Różańska, Teresa Krogulec, Jan Rylke, *op. cit.*, s. 107.

²²⁵ Longin Majdecki, *op. cit.*, t. 2, s. 204.

bogatych pod względem różnorodności gatunków i odmian ogrodów charakteryzujących się, podobnie jak w przypadku kompozycji romantycznych, dużą skalą przestrzenną oraz czerpaniem wzorców z naturalnego krajobrazu miejscowego²²⁶. Najsłynniejszymi obiektami tego typu stały się m.in. ogrody w Kórniku i Gołuchowie. Dla ostatniego 20-lecia XIX w. wyodrębnił badacz okres panowania eklektyzmu w sztuce ogrodowej. Można w nim zaobserwować łączenie elementów geometrycznych w postaci regularnych parterów kwiatowych z ogrodem krajobrazowym oraz znaczne pomniejszenie skali przestrzennej ogrodów²²⁷.

W podobny sposób, w ogólnym zarysie, ogrody krajobrazowe podzielił Janusz Bogdanowski, podając jednak znacznie bardziej rozbudowane podziały poszczególnych odmian. W gronie ogrodów swobodnych wyróżnił on parki angielsko-chińskie i arkadyjskie, powszechne dla XVIII i XIX w., a także XIX-wieczne, romantyczne oraz krajobrazowe²²⁸.

Park arkadyjski nosił – według Bogdanowskiego – cechy złagodzenia elementów stanowiących świadectwo dawnych układów formalnych. Rzeźby o formach antykizujących, czy też budowle nawiązujące stylowo do architektury chińskiej, gotyckiej, a czasem nawet o charakterze rustykalnym, powiązane zostały osiami widokowymi, a geometryczne partery zastąpiono w nich trawnikami. Na głównej osi pozostała duża murawa otoczona nieregularną już linią zadrzewienia²²⁹. Ogród łączył się z otaczającym krajobrazem, a jego zasadniczym celem było wywołanie u widza sentymentalnego nastroju²³⁰. Jako jeden z przykładów ogrodów należących do wczesnej fazy odmiany arkadyjskiej zostało przez Bogdanowskiego wskazane założenie Na Książęcem²³¹.

Odmiana angielsko-chińska i romantyczna charakteryzowały się według tego badacza nakładaniem się na siebie różnych treści. Klasycyzująca architektura łączyła się z formami egzotycznymi, szczególnie chińskimi, a także rodzimymi tradycjami, które ujawniały się w postaci elementów gotyckich. Kompozycje angielsko-chińskie cechowały się różnorodnością i bogactwem budowli ogrodowych, posągów i innych artefaktów, umiejscowionych pośród krętych ścieżek, wytyczających układ komunikacyjny²³². Mogły one występować w sąsiedztwie starszego ogrodu geometrycznego²³³. Jako jeden z przykładów tego typu kompozycji Bogdanowski podał Arkadię. W odmianie krajobrazowej zaś swobodnie komponowane wnętrza i widoki połączone zostały układem ścieżek prowadzących przez rozmaite kontrastujące ze sobą miejsca, które, imitując naturę, w rzeczywistości stanowiły sztuczną kreację przyrodniczego krajobrazu, wywołując zróżnicowane nastroje²³⁴ – od uczucia spokoju po grozę. Wśród parków tego rodzaju Bogdanowski wymienił m.in. Kórnik²³⁵. Romantyczna odmiana natomiast wypełniała, w warunkach polskich, głównie idee patriotyczne. Kompozycje te tworzone były z wnętrz ogrodowych ujętych w swobodnie projektowane ściany drzew. Ogrody romantyczne według Bogdanowskiego mogły zachować

²²⁶ *Ibidem*, s. 302.

²²⁷ *Ibidem*, s. 312.

²²⁸ Janusz Bogdanowski, *Polskie ogrody...*, *op. cit.*, s. 14. Klasyfikację zbliżoną do przyjętej przez Bogdanowskiego zaproponowała także Agata Zachariasz. Por. Agata Zachariasz, *Plany katastralne ogrodów...*, *op. cit.*

²²⁹ Janusz Bogdanowski, *Style, kompozycja i rewaloryzacja w polskiej sztuce ogrodowej*, Kraków 1996, s. 18.

²³⁰ *Ibidem*.

²³¹ Janusz Bogdanowski, *Polskie ogrody...*, *op. cit.*, s. 118.

²³² Janusz Bogdanowski, *Style, kompozycja...*, *op. cit.*, s. 18.

²³³ *Ibidem*.

²³⁴ Janusz Bogdanowski, *Polskie ogrody...*, *op. cit.*, 13.

wać ślady obecności rozwiązań formalnych. Utrwalona w nich zatem została zasada eksponowania osi zajazd – budynek – główne wnętrze ogrodowe – daleki widok. Aleje, będące świadectwem dawnych układów, pozostały w ogrodach romantycznych jako tzw. dzikie promenady. Z nowego stylu przejęto asymetrię i łamanie osi, co pozwalało na zacieranie dawnych, formalnych rozwiązań²³⁶. Ogrodowe budynki wznoszono w formie inspirowanej stylem gotyckim, uznawanym wówczas za element romantycznej malowniczości i poszukiwania tożsamości historycznej.

Syntetyczne podsumowanie typologii polskich ogrodów krajobrazowych Ciołka, Majdeckiego i Bogdanowskiego dokonane zostało w *Tezaurusie sztuki ogrodowej* przez Annę Mitkowską i Marka Siewniaka, w którym kompozycje z okresu XVIII i XIX w., przeciwstawiające się barokowym układom formalnym, określano mianem ogrodów angielskich, angielsko-chińskich lub swobodnych, wyróżniając pośród nich kilka odmian: sentymentalną, arkadyjską, chińską, malowniczą, romantyczną i krajobrazową²³⁷.

Wyjaśnijmy w tym miejscu, że powyższe kryteria stylowe, a i to w ograniczonym zakresie, zastosować można – jak się wydaje – jedynie do kilku ogrodów położonych na terenie powiatu dębickiego (Zawada, Januszkowice, Zasów, Przyborów, Słupie, Klecie, Bączalka, Strzegocice). Przy czym żaden z nich nie spełniał w pełni warunków podanych w powyższych klasyfikacjach. Nie odnotowano bowiem na ich terenie rozbudowanych programów literackich, bogactwa egzotycznych roślin, mnogości budowli i budynków ogrodowych, zwłaszcza ruin czy grot, nawet rzeźb (jedynie dwie znane stały w Słupiu). We wszystkich niemal (poza Strzegocicami) wymienionych przypadkach obserwujemy natomiast występowanie układów mieszanych, łączących elementy geometryczne i krajobrazowe, za którymi kryją się części użytkowo-ozdobne i rekreacyjne ogrodów.

Próby szczegółowych analiz stylistycznych wybranych ogrodów (Zawada, Januszkowice, Zasów, Przyborów, Słupie, Klecie, Strzegocice) zostaną przedstawione w części poświęconej ich monograficznej prezentacji. Za punkt odniesienia przyjęto w nich podziały zaproponowane przez Bogdanowskiego. W odniesieniu do wszystkich pozostałych (za wyjątkiem Bączalki i Dobrkowa) najstosowniejsze wydaje się odwołanie do Jankowskiego i jego *spacerowego ogrodu przy dworze wiejskim*.

Wspomniano już, że najwcześniejsze ogrody swobodne zaczęły powstawać na terenie Polski (początkowo w okolicach Warszawy) w latach 70. i 80. XVIII w., głównie z inicjatywy arystokracji, która po ostatecznym rozbiórce Rzeczypospolitej opuściła w znacznej liczbie stolicę, udając się do swoich wiejskich posiadłości i podejmując tam liczne działania inwestycyjne, także w zakresie ogrodów. Dla niektórych troska o tę część kraju, która stanowiła ich własność, stała się namiastką troski o ojczyznę, niemal patriotycznym obowiązkiem. To między innymi za ich sprawą, począwszy od lat 20. XIX stulecia, ogrody swobodne – angielskie, jak je wówczas nazywano –

²³⁵ Janusz Bogdanowski, *Style, kompozycja...*, *op. cit.*, s. 19.

²³⁶ *Ibidem*.

²³⁷ Marek Siewniak, Anna Mitkowska, *op. cit.*, s. 23.

stawały się coraz popularniejsze na prowincji, także pośród drobniejszej szlachty. Częściowo zapewne z inspiracji założeniami bardziej znanymi (Puławy, Nieborów), częściowo także dzięki licznym publikacjom poświęconym sztuce ogrodowej i ogrodniczej, które ukazywały się w Polsce. Pisząca na ten temat Agata Zachariasz naliczyła dla XIX stulecia *ponad 200 księzek z dziedziny ogrodnictwa, z czego 70 ujmujących całokształt zagadnień ogrodniczych*²³⁸. Większość z nich, także te w tym rozdziale przywołane, miała charakter praktycznych poradników. Na ich podstawie każdy ziemianin, który chciał i mógł założyć, a następnie prowadzić ogród (nie tylko krajobrazowy, ale także różne jego typy ozdobne i użytkowe), dowiadywał się wszystkiego, co jest do tego potrzebne.

Urządzaniu ogrodów sprzyjało także zakładanie w tym czasie szkółek drzew ozdobnych i owocowych oraz plantacji drzew i innych roślin na terenie całej Galicji, z najsłynniejszymi w Niedźwiedziu i Medyce. Powstały też liczne poświęcone temu zagadnieniu publikacje autorstwa m.in. Stanisława Wodzickiego²³⁹, Michała Szuberta²⁴⁰ i Jakuba Ignacego Wagi²⁴¹. Tłumaczono również poświęcone tej tematyce dzieła obce²⁴². Wszystko to przyczyniło się do aklimatyzowania w ogrodach roślin importowanych, o tyle bardziej, iż łatwo było przecież teraz otrzymywać różne drzewa i rośliny z Wiednia i innych miast, w tej samej monarchii będących²⁴³.

6.3. Ogrody krajobrazowe Galicji

Po wyjaśnieniach dotyczących podstawowej charakterystyki i podziałów w obrębie ogrodów krajobrazowych nadszedł czas na określenie ich galicyjskiej specyfiki. O wyjątkowych walorach tego regionu (przypomnijmy: od 1772 r. części Monarchii Habsburskiej, następnie w latach 1867–1918 Austro-Węgier), jako miejsca dogodnego pod względem topograficznym do zakładania ogrodów krajobrazowych, wyrażano się wielokrotnie. Zwrócił na to uwagę autor dzieła *O przyozdobieniu siedlisk wiejskich...* Franciszek Ksawery Giżycki²⁴⁴, pisząc: *...całą postać Gallicyi stykająca się z Bukowiną; i rozprzestrzeniająca się od Stryja do Sanoka od Przemyśla do Sącza, aż do gór karpaccyckich, są przepętnione [...] położeniami malarskimi nayprzydatniejszymi do zakładania zwierzyńców*, polecając chwilę wcześniej do zakładania *plantacyji* (czyli ogrodów) bliskość galicyjskich rzek, w tym *brzegi Sanu, i Wistoki*²⁴⁵. Opinię tę potwierdził ćwierć wieku później Józef Łepkowski, pisząc: *postać zewnętrzna tego kawaleczka kraju przecudna: mnóstwo i rozległych, i malarskich widoków*²⁴⁶. A zatem szczególne walory topograficzne, klimatyczne oraz społeczno-polityczne wpłynęły na fakt, iż *w Galicji było wiele znamienitych ogrodów*, o czym pisał w 1923 r. Edmund Jankowski. Jako pierwszy został przez niego wymieniony *wspaniały park górski, obfity w okazałe drzewa, założony w Żywcu przez Andrzeja Wielopolskiego, a później znakomicie podtrzymywany przez arcyksiążąt Albrechta i Karola Stefa-*

²³⁸ Agata Zachariasz, *Polska sztuka ogrodowa...*, *op. cit.*, s. 181; *eadem*, *Polskie osiemnasto- i dziewiętnastowieczne traktaty ogrodnicze...*, *op. cit.*, s. 125–166, gdzie znalazła się obszerna prezentacja tego zagadnienia obejmująca m.in. następujące dzieła: Izabeli Czartoryskiej, *op. cit.*; Stanisława Wodzickiego, *O chodowaniu...*, *op. cit.*; *idem*, *Katalog Roślin Ogrodu Niedźwiedzkiego...*, *op. cit.*; Franciszka Ksawerego Giżyckiego, *O przyozdobieniu...*, *op. cit.*; *idem*, *Budownictwo...*, *op. cit.*; Józefa Strumilly, *op. cit.*

²³⁹ Stanisław Wodzicki, *O chodowaniu...*, *op. cit.*; *idem*, *Katalog Roślin Ogrodu Niedźwiedzkiego...*, *op. cit.*

²⁴⁰ Michał Szubert, *Opisanie drzew i krzewów leśnych Królestwa Polskiego*, Warszawa 1827.

²⁴¹ Jakub Ignacy Waga, *Flora polska*, t. 1–2, Warszawa 1847–1848.

²⁴² M.in. Johann Hermann Zigra, *Ogrodnictwo, zastosowane do klimatu północnego*, t. 2, *Zawierający dokładną naukę pielęgnowania kwiatów i cudzoziemskich roślin ozdobnych*, Wilno 1825.

²⁴³ Edmund Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce...*, *op. cit.*, s. 129.

²⁴⁴ Franciszek Ksawery Giżycki, *O przyozdobieniu...*, *op. cit.*, s. 81.

²⁴⁵ *Ibidem*, t. 1, s. 25.

²⁴⁶ Józef Łepkowski, *Listy z podróży archeologicznej. Jasielskie*, „Gazeta Warszawska”, 1952, [w:] *Romantyczne wędrówki po Galicji*, red. Andrzej Zieliński, Wrocław 1987, s. 311. Za: Agata Zachariasz, *Najpiękniejsza i najinteresowniejsza...*, *op. cit.*, s. 75.

Il. 31. Żywiec i jego ogrody. Fragment planu z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1865

Il. 32. Wodospad w parku zamkowym (górskim). Fotograficzna kartka pocztowa, 1908

Il. 33. Mędyka i jej ogrody. Fragment planu z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

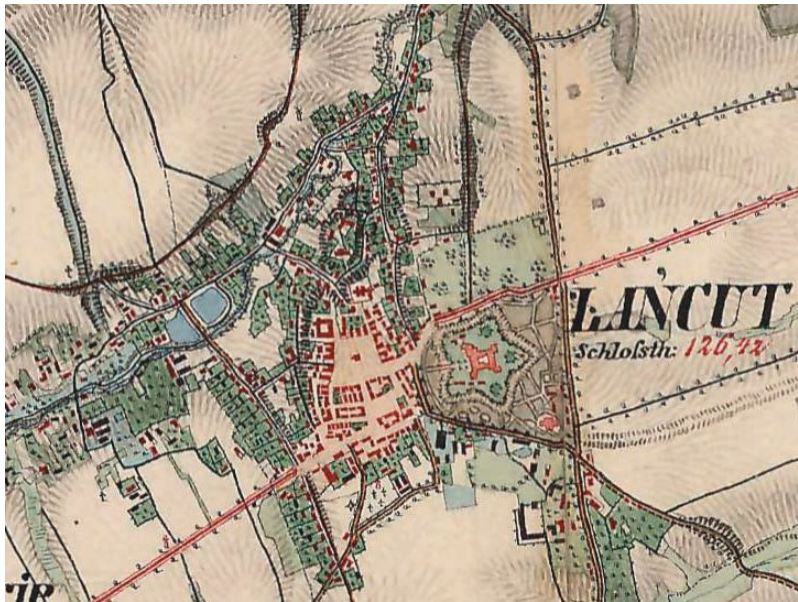
Il. 34. Ogród w Medyce, po prawej stronie oranżeria. Rycina nieznanego autora, 1840.

Źródło: „Przyjaciel Ludu”, 1840.

Za: <https://fotopolska.eu/Medyka/b40251,Dwor.html?f=1486489-foto>
[Data dostępu: 1.01.2022]

Il. 35. Łańcut i ogrody przy zamku. Fragment planu z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

²⁴⁷ Edmund Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce...*, op. cit., s. 128.

²⁴⁸ *Medyka od połowy XIX w. była fenomenem życia kulturalnego i gospodarczego doby porozbiorowej w Galicji. Gromadzono tutaj w 11 zespołach szklarniowych, kolekcje roślin ozdobnych i użytkowych, a w warunkach polowych uprawiano i selekcjonowano setki odmian roślin uprawnych. [...] Prowadzono tu na dużą skalę produkcję szkółkarską drzew i krzewów owocowych, jedna z najciekawszych w Monarchii Austro-Węgierskiej.* Jerzy Piórecki, op. cit.

*na*²⁴⁷. Następnie został zaprezentowany ogród w Medyce, nad wielkimi stawami, połączonemi z odnogą Sanu. Założyła go Zofia Lubomirska, ale zastąpił jeszcze bardziej, przeszedłszy w ręce Pawlikowskich, nie tylko z pięknego położenia, lecz z bardzo cennych i bogatych doborów roślin. Od 1830 r. szkółki w Medyce stały się głównym źródłem nabywania pięknych roślin dla Galicji, a zwłaszcza słynne były tamtejsze kwiaty szklarniowe²⁴⁸. Uprawiano tam podobno około 500 kamelii, wyhodowano też nowe odmiany georgiń, które jednak zaginęły. W cenniku i spisie roślin z roku 1841, podpisanym przez ogrodnika Blaszkę (Czecha), znajdujemy 6000 gatunków i odmian roślin. [...] Była tam również szkoła dla ogrodników²⁴⁹.

Także obszerny ogród Potockich w Łańcutie przerobiono wówczas na park angielski, a znalazło się w nim dużo drzew obcych, które czasem

wyrosły na potężne, wspaniałe okazy... Są między nimi sosny wejmućie, surmie (*Catalpa*), trójglicznie, orzeszniki, dęby i in. Ale iglastych z tego czasu mało, bo je zaledwie wtedy Douglas, Michaux i in. zaczęli nadsyłać do Europy, głównie z Ameryki północnej... Zresztą posiadamy wyjątkowo dokładny opis zamku i ogrodu w Łańcucie, który dał Al. Horodyski w *Gazecie Polskiej*, z r. 1827, Nr 7. Chwali piękne położenie faliste, z wodami, gajami i łąkami. *Park założono umiejętnie [...], a drzewa w zespołach, czy pojedyncze, powiększały urok tego miejsca*²⁵⁰.

W tym samym Łańcucie postawiono według planu Aignera, pomarańczarnię na 130 stóp długą i jak zamek wysoką, z jońskim przedsiönkiem, na kolumnach. Mieściło się w niej kilkadziesiąt pomarańcz, do 16 stóp wysokości, w koronie 10 stóp średnicy, przy obwodzie pnia 20 c., obciążonych owocami. W rogach – 2 cyprysy, na 20 stóp wysokie. Zdaje się, że urządzał ją Jan Zulauf, nakształt szenbrunskiej. Ogrodnik ten, rodem z Fuldy, kształcił się na dworze księcia Oranji. Były tam liczne inne, rośliny szklarni zimnej [...] m.in. wspaniała magnolia... Piwonię drzewiastą (*Peonia arboreta*), trzymano nie w gruncie, lecz w szklarni. O pół godziny drogi do Łańcuta była też druga szklarnia, a w niej ogromne laurowiśnie, po 2 sążnie²⁵¹ w koronie mające. W cieplarni (prócz ananasarni oddzielnej) rosły: sagowce, krzewy kawowe, wanilia, daktylowce, *Eugenia pimenta* i wiele innych²⁵².

Garść uwag odniósł Jankowski także do Krzeszowic, pisząc: *Okazały park pod koniec XVIII w. założyła Lubomirska w Krzeszowicach, nieopodal Krakowa, słynny z dalekich, a pięknych widoków, który potem przeszedł w ręce Potockich. Jest tam wielka osobliwość, potrójne aleje ze strzyżonych grabów i przewspaniałe, sadzone przez Chłopickiego dęby. I tu znajdowały się bogate rośliny, szklarnie oraz duże sady*²⁵³. Dodajmy, że budowę rezydencji przeprowadził syn Adama Potockiego, Józef, według projektu Franciszka Marii Lanciego. Pałac był niewielką rezydencją w stylu neorenesansowym, willowym. Zbudowany został na wzniesieniu, a jego otoczeniu założono w 1849 r. rozległy, 12-hektarowy park krajobrazowy.

W galicyjskim krajobrazie do ogrodów *wybitnych*, czyli, jak je nazywał Wodzicki, *celniejszych* zaliczano także Duklę, Nienadową, Krasieczyn, Oleszyce, Przeworsk, Zarzecze, Juszkwice, Krukienice, Dubiecko, Boratyn i Trzcinicę²⁵⁴, a poza nimi także te, które utrzymały wcześniejsze układy geometryczne: Wysock, Boguchwałę, Breń, Sieniawę i Narol. Większość z nich powstała z inicjatywy znanych rodów arystokratycznych i magnackich. Ze wszystkimi związane były reprezentacyjne rezydencje.

Wymieniona powyżej spora grupa ogrodów *znaczących* nie zmieniała jednak faktu, iż dla większości przypadków *przystawowa bieda galicyjska i upośledzenie tej polskiej dzielnicy przez rząd austriacki, nie pozwalały na zakładanie kosztownych ogrodów. Zadaawano się więc uproszczonemi skupinami drzew swojskich, przy dworach, lecz dobra ziemia sprzyjała ich bujnemu wzrostowi, a kraj falisty i urozmaicony... dawał możliwość wytwarzania pięknych widoków*²⁵⁵. Tak powstała

²⁴⁹ Za: Edmund Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce...*, *op. cit.*, s. 128.

²⁵⁰ *Ibidem*, s. 129.

²⁵¹ Sążeń to dawna miara długości, której odniesienie stanowiła rozpiętość ramion dorosłego mężczyzny. W Polsce sążnie wynosiły ok 1,7 m.

²⁵² Edmund Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce...*, *op. cit.*

²⁵³ *Ibidem*.

²⁵⁴ Stanisław Wodzicki, *O chodowaniu...*, *op. cit.*, t. 4, s. 78.

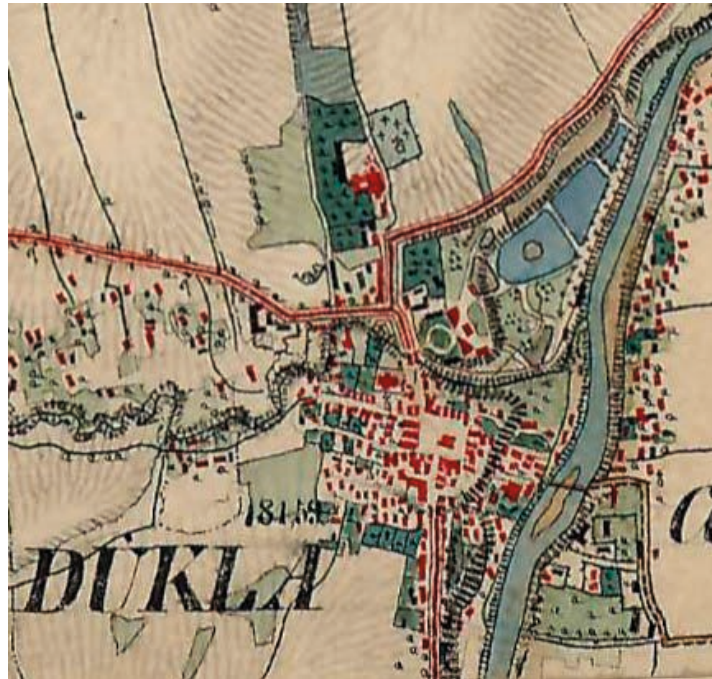
²⁵⁵ Edmund Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce...*, *op. cit.*, s. 200.

Il. 36. Pałac w Krzeszowicach. Akwarela Napoleona Ordy, ok. 1860

Il. 37. Ogrody przy pałacu w Dukli.
Fragment planu z „drugiego pomiaru
wojskowego”, 1861–1864

²⁵⁶ Agata Zachariasz, *Plany katastralne ogrodów...*, *op. cit.*, s. 120.

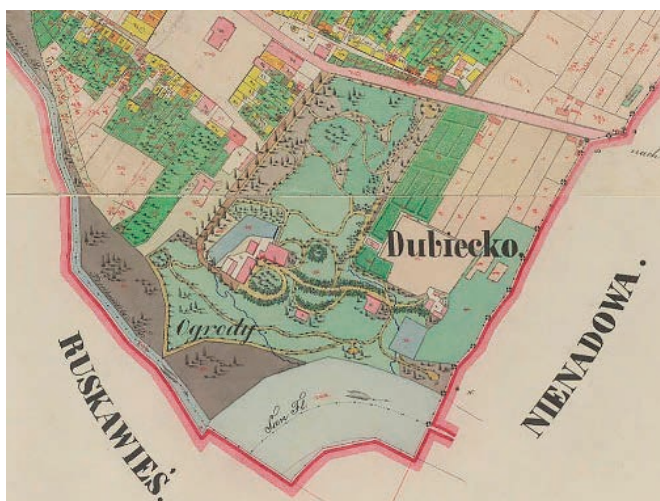
²⁵⁷ Dla ziemi przemyskiej („przemyskiej”) tak o nich pisał Stęczyński: *Wieś koło wsi prawie się ciągną jedna po drugiej mają swoje ogródki mniejsze lub większe ładniejsze lub brzydsze, ale wszystkie z klombami starannie obrysowanymi na zielonym trawniku, często tak małym, żeby się mógł w nim w obszerny jeden pokój pomieścić, ale wszystkie w gęście an-*

liczna grupa założeń należących do rodów mniej zamożnych, które, analizując ogrody Beskidu Niskiego i Podgórze, Agata Zachariasz określiła mianem *przeciętnych, typowych – charakterystycznych dla epoki, dla której zostały zarejestrowane*²⁵⁶. Dla opracowywanego obszaru autorka naliczyła ich dla połowy XIX w. 278, z czego jedynie kilka uznała za reprezentujące *wysoki poziom artystyczny*. A wśród nich Januszkowice, które w niniejszym opracowaniu objęte zostały monograficzną prezentacją.

Powszechność występowania ogrodów przy siedzibach dworskich i pałacach na terenie Małopolski potwierdzają zarówno opisy²⁵⁷, jak

Il. 38. Krasiczyn na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1869–1887

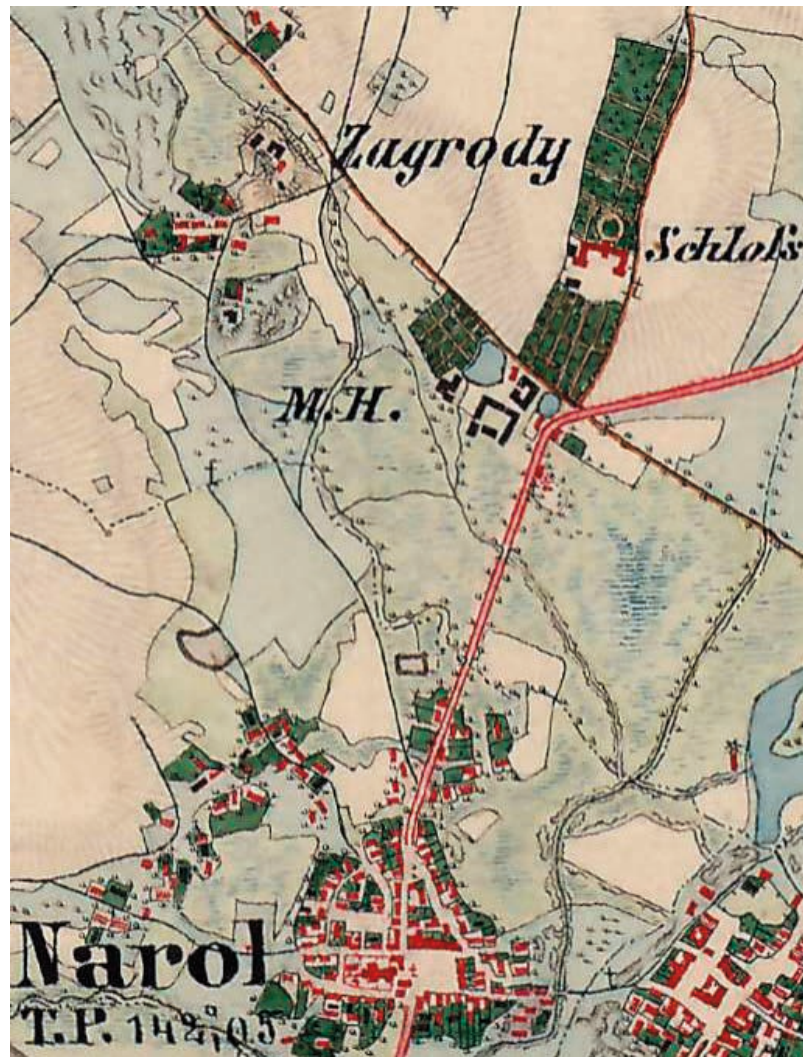

Il. 39. Założenie pałacowo-ogrodowe w Dubiecku. Fragment planu katastralnego, 1851

Il. 40. Założenie pałacowo-ogrodowe w Wysocku. Fragment planu z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 41. Zespół pałacowo-ogrodowy w Narolu. Fragment planu z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

gielskim, który oczywiście ślepo nasłuchując powtarzamy za powtarzającymi że jest najlepszy... Maciej Bogusz Stęczyński, *op. cit.*, s. 101.

²⁵⁸ Mimo trudności autorka podjęła się takiej klasyfikacji, która objęła część ze 155 obiektów. Odwołując się do klasyfikacji Bogdanowskiego, podzieliła je na style: angielsko-chiński, arkadyjski, romantyczny i naturalistyczny oraz typy kompozycji: *beautiful, picturesque, gardene-sque*. Por. Agata Zachariasz, *Plany katastralne ogrodów...*, *op. cit.*, s. 120; aneks III, s. 1 i n.

i źródła kartograficzne. Zwłaszcza przedstawione w rozdziale poświęconym źródłom ikonograficznym dawne mapy i plany katastralne. Widzimy na nich mnogość założeń, w większości zaznaczonych jedynie plamą zieleni, czasami w układach mieszanych, zarówno geometrycznych, jak i swobodnych, również kompozycyjnie złożonych (poprzez nawarstwienie). Część z nich powstała na żywym korzeniu, inna grupa w wyniku przekształcenia lub wchłonięcia wcześniejszych założeń. Ich wygląd potwierdza w większości przypadków ogólną uwagę Zachariasz o ogrodach Beskidu Niskiego i Pogórza dotyczącą trudności w ich stylistycznym zaklasyfikowaniu²⁵⁸.

7. Ogrody Ziemi Dębickiej

7.1. Charakterystyka ogólna

Dla obszaru objętego dysertacją, liczącego 776 km², autorka niniejszego opracowania ustaliła, na podstawie materiałów źródłowych oraz badań terenowych, istnienie 37 założeń dworsko-ogrodowych, z których 28 zachowało się (choć czasami w szczątkowej formie) do dzisiejszych czasów, a także dwa parki w mieście. Powstawały one zasadniczo w okresie od lat 20. XIX stulecia, choć w kilku przypadkach datowanie najstarszych możemy przesunąć nawet do XVI w., co jednak potwierdzają jedynie źródła pisane. Ich właścicielami byli zazwyczaj (poza kilkoma wyjątkami i parkami dębickimi) średnio zamożni ziemianie, bywało, że starannie wykształceni i mający szerokie artystyczne oraz polityczne kontakty.

Wielkość większości ogrodów nie przekraczała swojej powierzchnią 5 hektarów (m.in. Klecie, Latoszyn, Nagawczyna, Straszecin, Korzeniów, Bączalka, Podgrodzie, Wolica, Przeczycza, Smarżowa, Głobikowa, Głobikówka, Dęborzyn, Dębowa, Jodłowa), co pozostawało w zgodzie z zaleceniami Jankowskiego dla ogrodu *przy dworze wiejskim*²⁵⁹ i było odzwierciedleniem obszaru gospodarstw rolnych stanowiących własność ziemską, a także z wielkością majątku będącego podstawą ich utrzymania. Na terenie Ziemi Dębickiej dominowały bowiem małe i średnie majątki ziemskie²⁶⁰. W związku z tym o niektórych ogrodach możemy powiedzieć, że były niewielkie, wręcz symboliczne, jak np. w Smarżowej czy w Straszęcinie, oraz że pełniły one najprawdopodobniej funkcję (szczegółów nie odsłaniają żadne plany) jedynie użytkowo-ozdobną.

W kilku przypadkach odnotowujemy także bardziej okazałe tereny zieleni, liczące 8–10 hektarów (Januszkowice, Zasów), a nawet większe, jak 16,5-hektarowa Zawada, podzielone na kilka zróżnicowanych funkcjonalnie części (ogród użytkowy i ozdobny, sad oraz park). Ich powierzchnia umożliwiała urządzenie w ich obrębie bardziej wyrafinowanych w kompozycji założeń krajobrazowych.

Omawiane zespoły dworskie nie miały w znakomitej większości charakteru ściśle rezydencjonalnego, były bowiem powiązane majątkami ziemskimi, co zadecydowało o wytworzeniu się charakterystycznego układu złożonego z dworu i folwarku. Załedwie jedna siedziba, a mianowicie pałac w Zawadzie, posiadała odmienny, rezydencjonalny charakter, choć i w tym przypadku z jego funkcjonowaniem wiązało się zaplecze gospodarcze.

Lokalizację tak skomponowanych majątków wiązano z główną drogą, często z bliskością wody (rzeki, strumienia lub stawów). Jeśli to było możliwe, wybierano dla nich miejsca atrakcyjne widokowo, na skarpie, często na skraju wsi. Wielokrotnie wykorzystywano walory krajobrazowe terenu, między innymi pobliskich wzgórz i dolin rzecznych, do budowania malowniczych połączeń widokowych

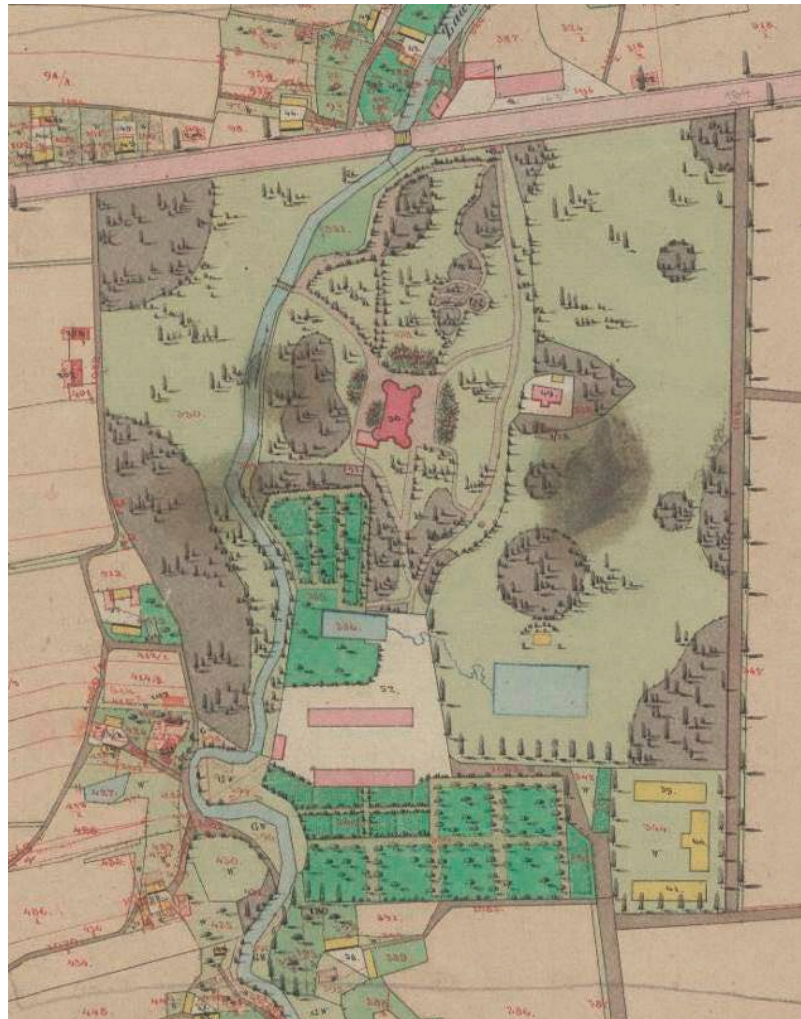
²⁵⁹ Edmund Jankowski, *Ogród przy dworze...*, *op. cit.*, t. 2.

²⁶⁰ Do jednowioskowych dominiów należały m.in.: Januszkowice, Bączalka, Korzeniów, Latoszyn, Wolica, Żarówka, Głobikówka. Dwuwioskowe to m.in.: Głowaczowa–Golemki, a trójwioskowe to: Klecie–Bukowa–Kamienica Górna, Słupie–Chotowa–Przyborów, czterwioskowe i więcej to np. Jawornik–Jaźwiny–Róża–Wiewiórka oraz Czarna–Dąbie–Jastrząbka Nowa–Mokre–Przerety Bór–Zasów. Największe dominium związane było z Dębicą a ponadto z: Bobrową, Braciejową, Brzeźnicą, Dulczą Wielką, Górą Motyczną, Grabinami, Kawęczynem, Leszczami, Nagawczyną, Paszczyną, Pustynią, Sepnicą, Stasiówką, Stobierną, Straszęcinem, Wolą Bobrowską, Wolą Brzeźnicką, Wolą Wielką, Wólką Dulecką i Zawadą, częściami wsi Słotowa oraz przysiółkami: Kędzierz, Kochanówka i Kozłów. Za: Krzysztof Ślusarek, *op. cit.*, katalog: s. 102–202.

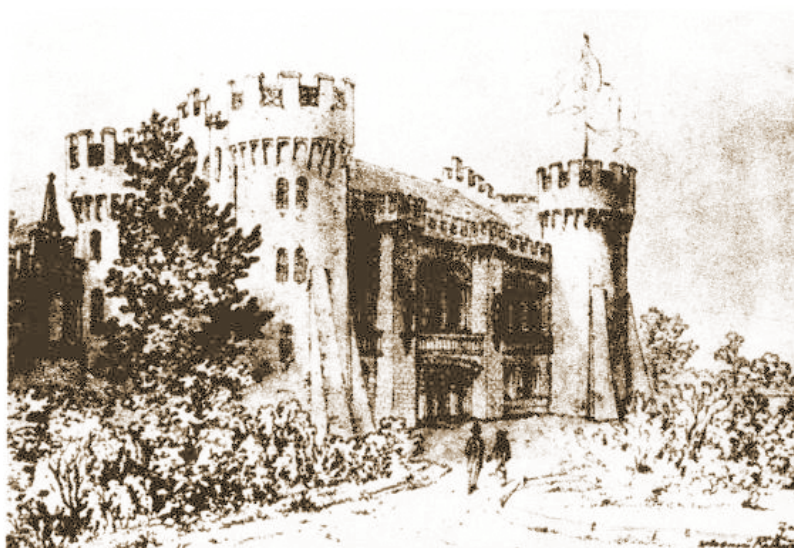
Il. 42. Założenie dworsko-ogrodowe
w Smarzowej na planie katastralnym,
1850

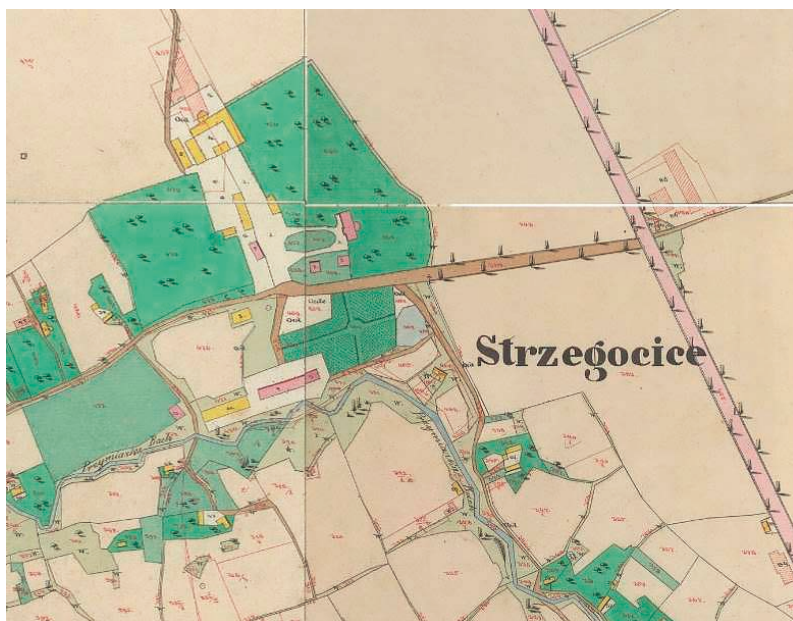
Il. 43. Założenie rezydencjonalne
w Zawadzie.
Fragment planu katastralnego z 1849 r.

Il. 44. Zamek w Zawadzie, widok od południowego wschodu (front). Rysunek nieznanego autora, 1835

Il. 45. Założenie dworsko-ogrodowe w Strzegocicach, 1948

z bliższą i dalszą okolicą (Zawada, Januszkowice, Siedliska-Bogusz). Wiązano także zespoły dworskie za pomocą alei, nasadzeń śródpolnych i żywopłotów z otoczeniem (Przyborów, Słupie, Januszkowice, Strzegocice).

Pisząc „dwory” w przypadku powiatu dębickiego, trzeba wziąć pod uwagę bardzo rozmaite obiekty, począwszy od tradycyjnych parterowych, tzw. dworów polskich z gankami wspartymi na kolumnach, czasem drewnianych (Przyborów), częściej murowanych (Klecie, Smarżowa, Januszkowice, Pakosz), przez stosunkowo niewielkie piętrowe pałacyki (Strzegocice, Przeczyca, Korzeniów) utrzymane w historyzującej stylistyce. Na tym tle bardzo oryginalnie prezentowały się zarówno pałac w Zawadzie, któremu nadano neogoty-

ki zamkowy kostium, jak i dwór w Przyborowie, który wzniesiono w wersji murowanej stylu zakopiańskiego.

Jak już wspomniano dworom z ogrodami towarzyszyły na omawianym obszarze folwarki urządzone jako majdany otoczone zabudowaniami gospodarczymi, w skład których wchodziły obiekty przeznaczone do obsługi majątku, a więc: stodoły, chlewnie, obory, spichlerze, kurniki, wozownie, stajnie. Do folwarków prowadziły drogi łączące je ze wsią oraz z głównymi, zewnętrznymi traktami komunikacyjnymi.

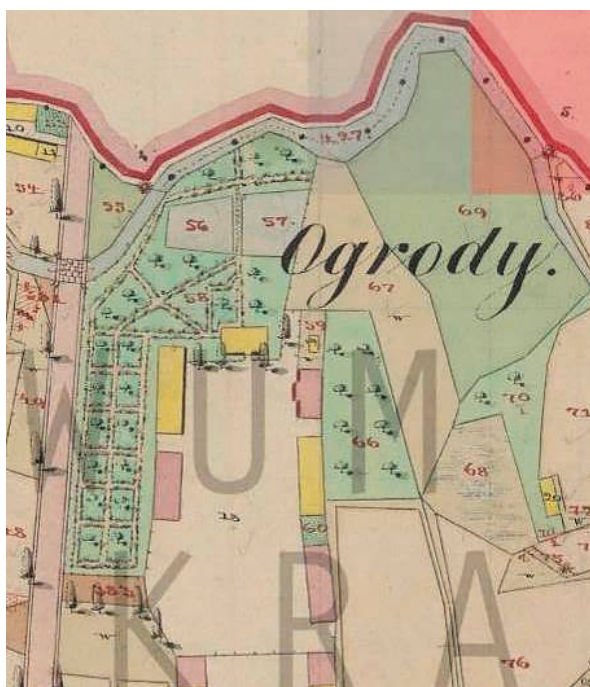
Całość otaczały pola, rzadziej lasy, w większości należące do właściciela majątku i stanowiące podstawę jego utrzymania, a od połowy XIX w. także działki należące do chłopów. Ze względu na szczególne uwarunkowania topograficzne, ważną rolę w otoczeniu krajobrazowym prezentowanych założeń odgrywały także wzgórza, jary oraz woda, w tym Wisłoka wraz z jej dopływami.

W relacjach pomiędzy rezydencją a folwarkiem i ogrodami daje się zauważyć na obszarze objętym niniejszym opracowaniem różnorodne powiązania. Wydaje się, że do połowy XIX w. determinowało je wcześniejsze położenie folwarku ściślej związanego z dworem, co stanowiło pozostałość po układach co najmniej XVIII-wiecznych. Wiele też zależało od topografii terenu oraz bliskości zbiorników wodnych (stawów, rzek, strumieni, cieków).

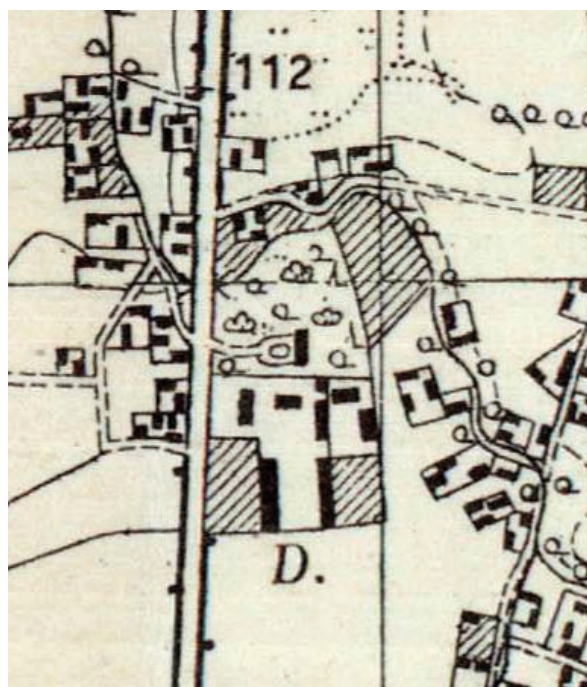
Najczęściej spotykamy dwory poprzedzone majdanem gospodarczym ujętym oficynami oraz innymi budynkami gospodarczymi (Zwiernik, Straszęcin, Głobikówka, Januszkowice). Niekiedy jedyny element dystansujący dwór od majdanu stanowił owalny gazon (Januszkowice, Siedliska-Bogusz). Rzadziej mamy do czynienia z układami o charakterze przejętym z ogrodów romantycznych, w przypadku których rezydencja położona była w głębi parku, podporządkowując go sobie kompozycyjnie i funkcjonalnie z drogą wytyczoną w taki sposób, aby przez dłuższy czas nie zdradzać jej widoku (Zawada, Zasów, Przyborów).

W kilku przypadkach obserwujemy także ewolucję relacji dworu z folwarkiem, a zarazem z ogrodem. Dobrego na to przykładu dostarczają Klecie (także Strzegocice). Jeszcze w połowie XIX w. tamtejsza rezydencja stała bezpośrednio przy folwarcznym dziedzińcu, w równym szeregu pomiędzy budynkami gospodarczymi, na tyłach których urządzono ogrody. Również główny dojazd do dworu prowadził przez majdan. Po koniec XIX w. układ ten zmieniono, redukując część gospodarczą i umożliwiając izolację od niej rezydencji, poprzedzonej teraz reprezentacyjnym podjazdem i otoczonej zielenią.

Jak już wspomniano, wiele założeń dworskich powiatu dębickiego wykorzystywało wodę, głównie bliskość Wisłoki, ale także jej licznych dopływów, jak na przykład przepływającej przez Latoszyn Ostrej, przez Zawadę Zawadki albo meandrującej na terenie Siedlisk Jasiołki. W wielu przypadkach mamy jednocześnie do czynienia (np. w Januszkowicach, Zasowie, Korzeniowie, Kleciu, Latoszynie, Smarżowej i Wiewiórcy) z licznymi stawami, które pełniąc funkcję, hodowlane zostały włączone w kompozycję założeń ogrodowych.

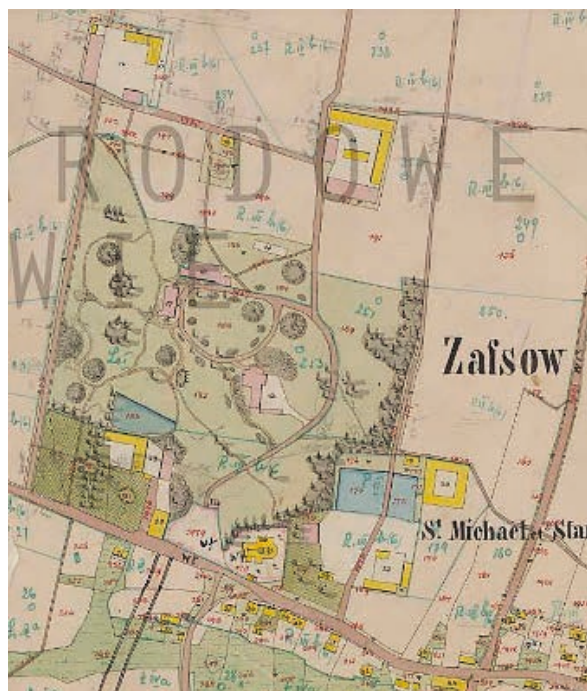
Il. 46. Założenie dworsko-ogrodowe w Kleciu na planie katastralnym, 1850

Il. 47. Założenie dworsko-ogrodowe w Kleciu na mapie z 1938 r.

Il. 48. Założenie dworsko-ogrodowe w Przyborowie na planie katastralnym, 1849

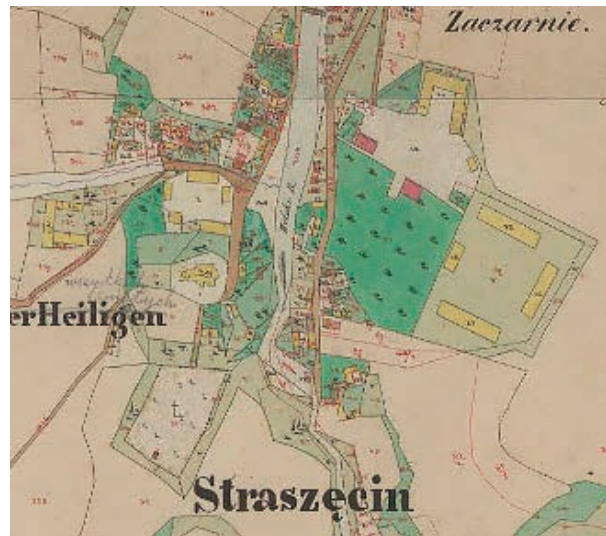

Il. 49. Założenie dworsko-ogrodowe w Zasowie na planie katastralnym, 1849

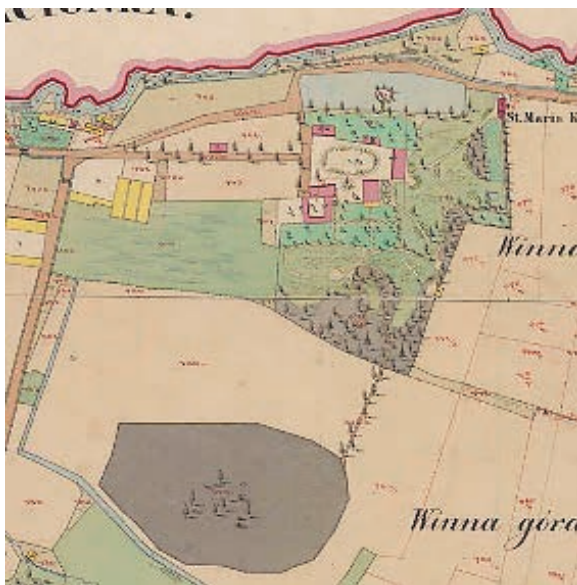

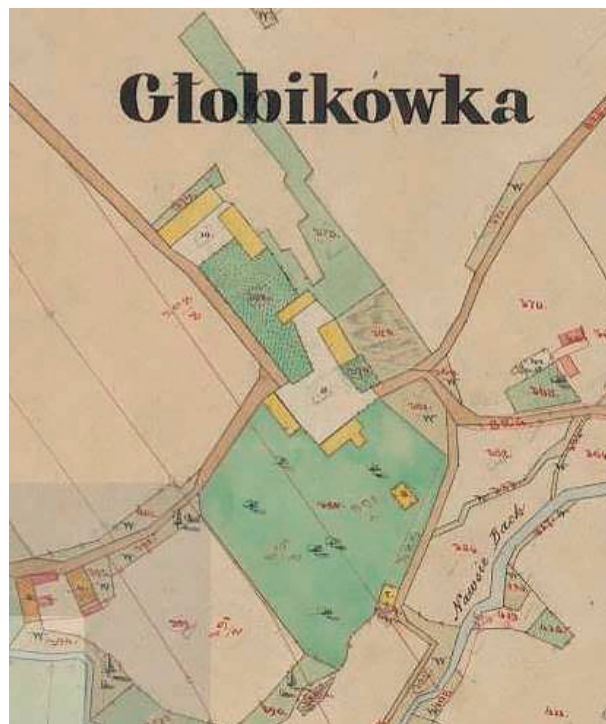
Il. 50. Założenia dworsko-ogrodowe Zwiernik I i Zwiernik II na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1862–1864

Il. 51. Założenie dworsko-ogrodowe w Straszęcinie na planie katastralnym, 1849

Il. 52. Założenie dworsko-ogrodowe w Januszkowicach na planie katastralnym, 1850

Il. 53. Założenie dworsko-ogrodowe w Głobikówce na planie katastralnym, 1848

Podjęte w niniejszym opracowaniu próby rozpoznania stylistycznego ogrodów Ziemi Dębickiej nie były łatwe, biorąc pod uwagę fakt, iż na charakter historycznych założeń wpływały nie tylko ich plany (a głównie takimi źródłami dysponujemy), ale także elementy ich wyposażenia, np. mała architektura oraz inne artefakty, o których wiado-

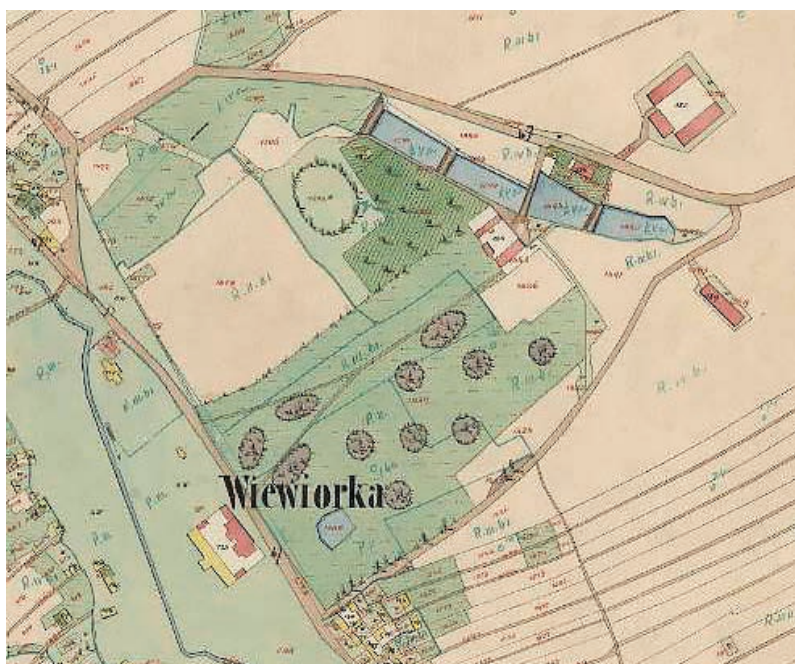

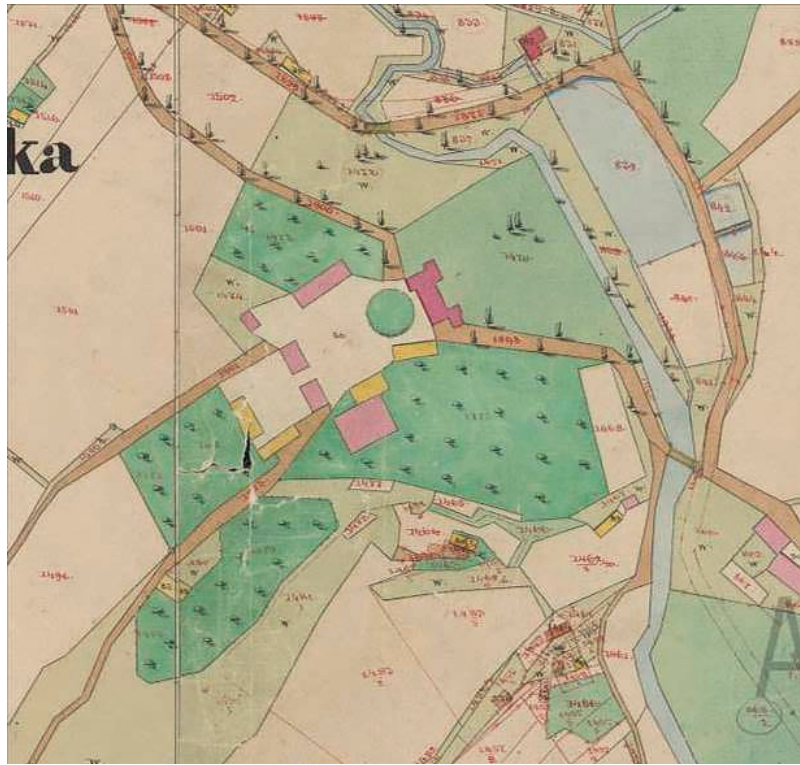
Il. 54. Założenie dworsko-ogrodowe w Latoszynie na planie katastralnym, 1849

Il. 55. Założenie dworsko-ogrodowe w Korzeniowie na planie katastralnym, 1849

Il. 56. Założenie dworsko-ogrodowe w Wiewiórce na planie katastralnym, 1851

Il. 57. Założenie dworsko-ogrodowe w Siedliskach-Bogusz, 1849

mo zdecydowanie niewiele²⁶¹. Ważną rolę odgrywała także pierwotna kompozycja szaty roślinnej, o czym informują jedynie mapy oraz pozostałości pierwotnych nasadzeń, czasami znacząco przekształconych.

Wynika z powyższego, iż tylko niewielkiej części prezentowanych założeń można przypisać jakiegokolwiek cechy stylowe. Nie budzi w tym względzie większych wątpliwości zespół pałacowo-parkowy w Zawadzie, którego charakter został silnie zdeterminowany romantyczną, neogotycką rezydencją, choć i tu odnaleźć możemy elementy tzw. dzikiej promenady, łączonej raczej z nurtem sentymentalnym (angielsko-chińskim). Równie klarowna wydaje się naturalistyczna kompozycja parku w Strzegonicach, powstała w drugiej połowie XIX w. Ale już ogrody w Januszkowicach nie są tak jednoznaczne. Można w nich odnaleźć elementy stylu arkadyjskiego i typu *beautiful*²⁶², ale także dopatrzeć się cech właściwych ogrodom kaligraficznym, dających się zaklasyfikować jako „odmiana” *picturesque*, która w przeciwieństwie do kierunku *beautiful*, odznaczającego się bardziej subiektywnym odbiorem, tworzona była za pomocą „obiektywnie czytanych” wnętrz kształtowanych poprzez zwarte ściany zieleni, dokładnie tak jak w januszkowickim ogrodzie²⁶³.

Również założenie w Zasowie trudne jest do oczywistego sklasyfikowania. Z planów katastralnych z połowy XIX w. wynika, że dominowały w nim trawniki poprzecinane wijącymi się dość przypadkowo wąskimi drózkami, co przypomina kompozycje ogrodów zwanych angielsko-chińskimi (choć bez towarzyszącego im orientального „wyposażenia”). Zielone murawy stały się tam tłem dla poroz-

²⁶¹ Na 42 ogrody powiatu dębickiego zachowała się informacja o jedynie dwóch rzeźbach, które znajdowały się niegdyś przed dworem w Słupiu.

²⁶² Agata Zachariasz, *Plany katastralne ogrodów...*, *op. cit.*, poz. kat. 62.

²⁶³ Janusz Bogdanowski, *Dwór i krajobraz...*, *op. cit.*, s. 63.

rzucanych dość chaotycznie klombów, kwietników oraz grup drzew posadzonych na planach kolistych, tworzących zielone altany. Brakuje temu układowi zarówno wyrafinowania kompozycyjnego (trudno dociec, co chciano kadrować, co przesłaniać, na co otwierać widoki), jak i właściwej ogrodom tego czasu hierarchii dróg dzielonych zazwyczaj na obwodnicowe i boczne.

Z materiałów źródłowych wynika także, iż w kilku przypadkach, jeszcze w połowie XIX w., utrzymywały się układy regularne, wyrażona spuścizna przeszłości, czego najdobitniejszym przykładem są ogrody w Dobrkowie i Bączalce. W drugim przypadku, co pokazuje zwłaszcza pierwszy plan katastralny z 1850 r.²⁶⁴, zachował on do tego czasu geometryczną kompozycję znaczącej części, do której dołączono – dość nieporadnie – niewielką partię swobodną. Takie połączenia części regularnej (użytkowo-ozdobnej) z nieregularną możemy zaobserwować także w innych przypadkach, np. w Słupiu, Zasowie, Kleciu, Januszkowicach, Strzegomicach. Lansowały je w pierwszej połowie XIX w. liczne, np. francuskie, traktaty²⁶⁵. Przede wszystkim jednak stała za nimi funkcjonalność i tradycja w kształtowaniu ogrodów, zwłaszcza ich użytkowych i ozdobnych części.

W tej sytuacji, w kilku przypadkach, zwłaszcza tych dotyczących założeń mniejszych, skromniejszych, najtrafniejsza wydaje się, pomijając klasyczne rozważania o stylach, definicja *ogrodu przy dworze*, którą podał Jankowski, nazywając go po prostu spacerowym i objaśniając następująco: *ogród spacerowy jest obrazem lub szeregiem obrazów z przyrody wziętych, lecz zmniejszonych. Nie ma w nim miejsca na wielkie scenerie, na obrazy całemi poza ogrodzenie wybiegającymi milami*²⁶⁶. Taki ogród służący za miejsce przechadzki i wypoczynku powinien mieć – zdaniem Jankowskiego – *naokoło dworu swego [...] każdy, nawet miernie zamożny ziemianin, [...] nie kusząc się o zakładanie parków w wielkim stylu, które wymagają znakomitego nakładu przy założeniu i niemałych wydatków przy utrzymaniu [...] ładny taki ogródek będzie dla niego i rodziny uprzyjemnieniem życia, będzie niezbędnym dodatkiem do dobrego mieszkania*²⁶⁷.

Autor opracowania określił także najwłaściwszą wielkość dla *ogrodu przy siedzibie okazałej*, pisząc (w 1888 r.), iż: *Naśladując wielkich panów i drobniejsza bracia-szlachta zakładała nieraz ogrody kilkunastomorgowe, które przy innych stosunkach i tanich siłach roboczych, choć z biedą utrzymać można było. Lecz czasy się zmieniły... Praktyka uczy, że na potrzeby wiejskiego dworu wystarcza najzupelniej ogród cztero- lub pięcio-morgowy*²⁶⁸. *Znajdzie się w nim dosyć miejsca na ogródek spacerowy, zdobny w piękne drzewa i zielone trawniki, przybrane kwieciami, na warzywnik z inspektem i szklarniami, na sad, ba, nawet na ogródek Francuzki i szkółki. Wszystkie potrzeby na tej przestrzeni zaspokoić można, jeśli ją dobrze zużytkować, a co najważniejsza, cały ten ogród można niezbyt dużym kosztem w należytych stanie utrzymać. Potrzebny jest do tego jeden, lecz sumienny i zamilowany w swym zawodzie ogrodnik, dwóch chłopców i kilku ludzi najemnych, stale w ogrodzie pracujących, a nadto koń jeden lub para osłów*²⁶⁹.

²⁶⁴ Na ten sam rok datowany jest kolejny plan katastralny dla Bączalki, na którym widać bardziej swobodny układ parku.

²⁶⁵ Louis-Eustache Audot, *op. cit.*; Pierre Boitard, *op. cit.*

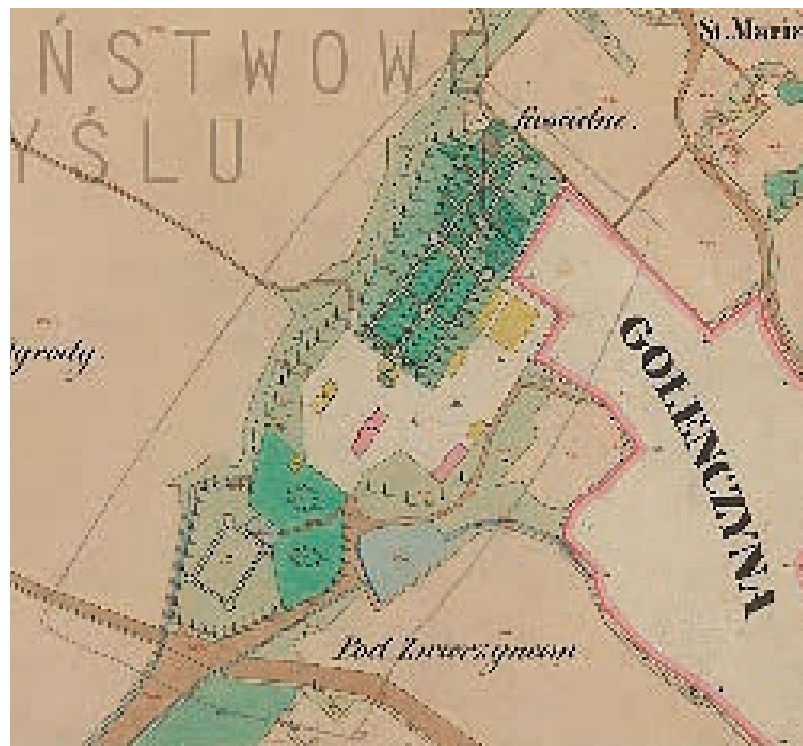
²⁶⁶ Edmund Jankowski, *Ogród przy dworze...*, *op. cit.*, t. 2, s. 5.

²⁶⁷ *Ibidem*.

²⁶⁸ Czyli między 2,3 a 2,8 hektara.

²⁶⁹ Edmund Jankowski, *Ogród przy dworze...*, *op. cit.*, t. 1, s. 4.

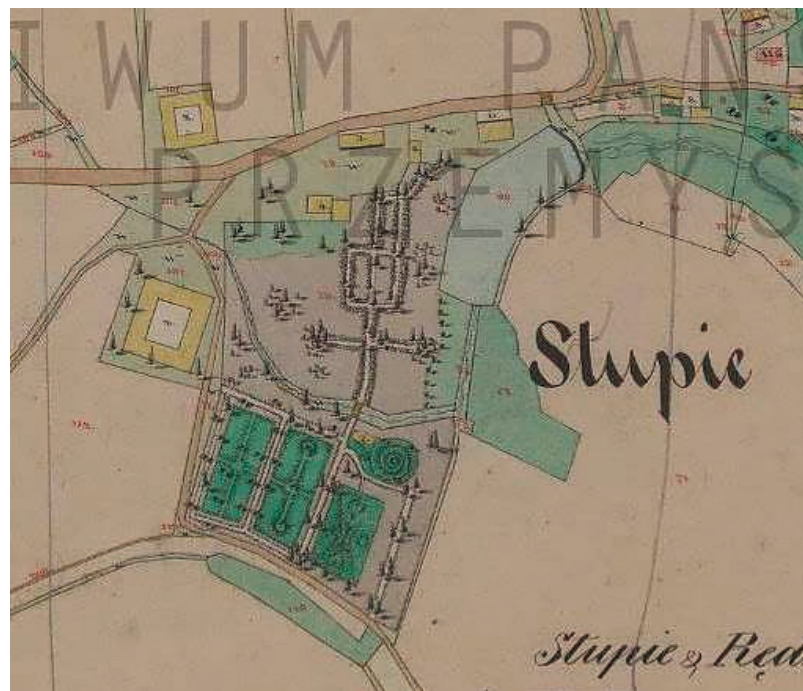

Il. 58. Założenie dworsko-ogrodowe w Dobrkowie na planie katastralnym, 1848

Il. 59. Założenie dworsko-ogrodowe w Bączalce, na planie katastralnym, 1850

Il. 60. Założenie dworsko-ogrodowe w Słupiu na planie katastralnym, 1849

Co się zaś tyczy projektantów większości tych ogrodów, również w tej sprawie można odwołać się do Edmunda Jankowskiego, który napisał: *Jakkolwiek najwłaściwiej jest zażądać planu na podobny ogród od specjalisty, to jednak ludzie obdarzeni poczuciem piękna, często porywali się sami na planowanie swoich ogrodów, i nie można powiedzieć, żeby tego rodzaju zakusy zawsze były nieudane. Owszem, widziałem kilka ogrodów amatorską nakreślonych ręką, bardzo pięknych i wymaganiom dobrego smaku odpowiadających*²⁷⁰. Takie ogrody powstały także na omawianym obszarze. Ich projektantami byli ich właściciele, mający wykształcenie historyczne i zamiłowanie do sztuki jak Atanazy Raczyński w Zawadzie, a edukację ogrodniczą i agrotechniczną jak Łubieńscy w Zasowie czy Mikołaj Werszowiec-Rey w Przyborowie.

W pozostałych przypadkach, z wyjątkiem *miłośników, którzy sami zapragną dawać plan własnego ogrodu, niejedyn z czytelników [książki Jankowskiego, przyp. aut.] mógł sam nabrać dokładnego pojęcia o tem, jaki ogród spacerowy być powinien, żeby odpowiednio do tego żądania ogrodnikowi-artystyście postawić, żeby ocenić plan...*²⁷¹

7.2. Szata roślinna

Mimo utraty wielu walorów, w tym kompozycyjnych, ale także zmian w składzie gatunkowym, zespoły te nadal pełnią ważną rolę w środowisku przyrodniczym, napisała w 1995 r., co nadal pozostaje aktualne, Elżbieta Obrocka, odnosząc tę obserwację do wszystkich założeń podworskich dawnego województwa tarnowskiego²⁷². W jej publikacji czytamy dalej: *Poprzez różnorodność gatunkową i wiekową tworzą one bogate biocenozy dające możliwość rozwoju i przebywania wielu gatunków roślin i zwierząt...*²⁷³ Autorka opracowania poświęconego przyrodzie tego regionu zauważyła także, iż rosnące w parkach podworskich wiekowe dęby, lipy, jesiony, wiązy pospolite, klony jawory stanowią jedyne dojrzałe egzemplarze rosnące w otoczeniu monokulturowych upraw drzew, jakie obecnie dominują w krajobrazie. Czasem pozostają one czytelne jako aleje (Dębica-Latoszyn: robiniowa, Dębica-Wolica: topolowa, Strzegocice: modrzewiowa) lub szpalery (Zasów, Przyborów, Straszęcin, Dębica-Wolica). Wiele jest pośród nich drzew pomnikowych (Dębica-Wolica, Przyborów, Zasów, Zawada, Nagawczyna, Latoszyn, Januszkowice). Znakomita większość to drzewa rodzime, lokalnie rosnące (lipy, dęby, klony, jesiony, graby), ale zdarzają się także aklimatyzowane, zwłaszcza sadzone jako solitery (tulipanowce, sosny wejmutki, platany, robinie). Zdecydowanie mniej odnajdziemy na terenie parków podworskich drzew iglastych, które pojawiły się w wielu założeniach dopiero po II wojnie jako obsadzenia gazonów, polan (świerki) i w towarzystwie budynków (m.in. jałowce). Na terenie większości zachowanych parków liczba gatunkowa drzew waha się obecnie w granicach od 2 do 35²⁷⁴.

Niewiele zachowało się natomiast na terenie parków podworskich Ziemi Dębickiej krzewów ozdobnych. Zostały one często

²⁷⁰ *Ibidem*, s. 5.

²⁷¹ *Ibidem*.

²⁷² Elżbieta Obrocka, *Zabytkowe założenia...*, *op. cit.*, s. 134.

²⁷³ *Ibidem*.

²⁷⁴ Średnia liczba dla ogrodów dawnego woj. tarnowskiego to 30–50 gatunków. *Ibidem*, s. 136.

wyparte wtórnie przez gatunki rodzime, ekspansywne (bzy czarne, derenie, kruszyny, leszczyny). Całkowicie zaniknęły krzewy ozdobne, pnącza, kwietniki, gazony oraz ogrody użytkowe, a wiele trawników i dawnych polan zostało wchłoniętych przez roślinność ruderalną oraz liczne samosiejki.

7.3. Stan zachowania

Stan zachowania dawnych założeń dworsko-ogrodowych powiatu dębickiego jest zróżnicowany. Mają one najczęściej charakter zbiorowisk roślinnych o mniej lub bardziej czytelnej kompozycji. Są też zazwyczaj pozbawione wielu elementów stanowiących niegdyś ich składnik niezbywalny (rezydencja oraz inne budynki zespołu) lub dopełniający dawne założenia (pawilony, altany, cieplarnie, mostki, rzeźby itp.).

Do rejestru zabytków wpisane zostały 22 założenia ogrodowe i parkowe. Dla 14 opracowano w latach 80. XX w. ewidencje²⁷⁵, które poprzedzono inwentaryzacjami, krótkimi opisami historycznymi i prezentacjami stanu zachowania, a 30 z nich objął *Katalog parków województwa tarnowskiego*²⁷⁶. Na ich podstawie (głównie dzięki waloryzacji dendrologicznej) stwierdzono, iż niemal wszystkie powstały w XIX w. i były otoczone opieką właścicieli do 1945 r. Od blisko 70 lat większość z nich (z wyjątkiem: Wolicy, Nagawczyny, Korzeniowa, Zawady, Łęk Górnych i po części Strzegocice) pozostaje bez pieczy konserwatorsko-ogrodniczej. Niektóre zostały pomniejszone poprzez nowe inwestycje. Na terenie kilku wzniesiono budynki mieszkalne (Przyborów, Dębica-Wolica, Nagawczyna), w innych gospodarcze (Latoszyn, Zasów, Januszkowice) lub szkolne (Strzegocice, Zasów). Poprzez lokalizację zabudowy w bezpośrednim sąsiedztwie drzew narażono na zniszczenie część parku i zabytkową aleję w Latoszynie, całkowicie usunięto aleję robiniową prowadzącą na Wolice w Dębicy. Widoczne są także negatywne skutki dla całego ekosystemu działalności zakładów mięsnych zlokalizowanych w pobliżu parku w Januszkowicach.

W wyniku takich działań, stanowiące wcześniej integralną całość wraz z folwarkami (zamienionym po 1945 r. w PGR-y) i dworami (które często są w ruinie: Przyborów, Januszkowice, Zasów) lub w postaci zachowanych resztek (Zawada), dawne ogrody dworskie utraciły swój pierwotny charakter. Doprowadziło to do zatarcia ich kompozycji i cech stylowych, które dzisiaj, bez gruntownych badań i analiz, są w większości przypadków niemożliwe w terenie do odczytania.

Szczęśliwie niektóre dawne dwory zostały poddane rewaloryzacji i pełnią nowe funkcje jako domy pomocy społecznej, restauracje, hotele, szkoły itp. (Dębica-Wolica, Parkosz, Korzeniów, Przeczycza), a kilka znajduje się w prywatnych rękach (Strzegocice, Latoszyn). Towarzyszące im ogrody zostały objęte opieką pielęgnacyjną (Parkosz, Dębica-Wolica, Latoszyn).

²⁷⁵ Przywołane przy okazji prezentacji poszczególnych ogrodów.

²⁷⁶ Zbigniew Bielatowicz, Piotr Jamrozik, Ewa Arvai, Jan Janczykowski, Bogusław Podhalański, *op. cit.*

Do obszerniejszej prezentacji wybrano w niniejszym opracowaniu siedem założeń dworsko-ogrodowych: Zawada, Zasów, Januszkowice, Słupie i Przyborów²⁷⁷, Klecie i Strzegocice, a także dwa parki miejskie (Dębica). Zdecydował o tym zarówno stan ich zachowania, jak i liczba materiałów historycznych i opracowań pozwalających na zbudowanie możliwie najpełniejszego obrazu tych założeń. Objęły one ich historię połączoną z sylwetkami i losami właścicieli oraz (niekiedy) projektantów, analizy dyspozycji przestrzennej (kompozycja, elementy stylu, powiązania krajobrazowe), prezentację przekształceń (fazy) oraz szaty roślinnej, a także omówienie stopnia ich zachowania.

Pozostałe założenia, w liczbie 30 (w tym 13 nieistniejących, dla których dysponujemy jedynie mapami), zostały zaprezentowane w katalogu, w którym zamieszczono podobne informacje, ale ujęte w skróconej formie.

²⁷⁷ Słupie i Przyborów, ze względu na wspólnych właścicieli oraz powiązania kompozycyjne, zostały omówione w tym samym podrozdziale.

II. Prezentacja wybranych założeń dworsko-ogrodowych Ziemi Dębickiej

Poniższa prezentacja obejmuje siedem wybranych założeń dworsko-ogrodowych, które zostały szczegółowo omówione w następującej kolejności: Zawada, Januszkowice, Zasów, Słupie i Przyborów, Klecie, Strzegocice, oraz dwa parki położone na terenie Dębicy. Monografie poszczególnych założeń oparto na powtarzającym się schemacie obejmującym: położenie, omówienie materiałów źródłowych (z podziałem na źródła pisane oraz ikonograficzne), stan badań, dzieje majątku (uwzględniające także właścicieli, projektantów). Na tak zakrojonym tle, w dalszej części prezentacji, dokonano omówienia kompozycji założeń zieleni związanych z funkcjonowaniem dworów, uwzględniającego kolejne przekształcenia każdego z nich oraz ich stan obecny, połączony z analizą dendrologiczną. Część tekstową uzupełniono ilustracjami zarówno historycznymi (mapy, grafiki, obrazy, zdjęcia), jak i współczesnymi zdjęciami. Dla tych ostatnich przygotowano widoki satelitarne poszczególnych założeń (umieszczone na końcu), na które naniesiono numery oraz kierunki poszczególnych ujęć, odpowiadające numeracji fotografii zamieszczonych w tekście.

1. Zawada

1.1. Położenie

Wieś Zawada jest położona 6 km na wschód od Dębicy, przy drodze do Rzeszowa (E-40), na terenie pagórkowatym, nad potokiem Zawadka (dawniej Isła), dopływem Wielopólki²⁷⁸. Zawadę otaczają wzgórza należące do Pogórza Karpackiego. Charakter tutejszego krajobrazu, określony w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów*

²⁷⁸ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 14, Warszawa 1880–1914. s. 471.

Il. 61. „Widok na Gościniec Cesarski wzięty z drugiego piętra wieży wschodniej zamku zawadzkiego”. Akwarela Atanazego Raczyńskiego, 5 lipca 1823

słowiańskich jako *lekko pofalderowany pagórkami*²⁷⁹, opisywali między innymi: Maciej Bogusz Stęczyński²⁸⁰ i Franciszek Ksawery Prek²⁸¹. Ten pierwszy zwrócił uwagę, że nad tamtejszy zamek piękniejszy jest *widok całej okolicy na okoliczne wzgórza lasami okryte, pomiędzy które płaszczyzną obszerną wiję się mурowany gościniec, przedstawiając co chwila oku podróżnika coraz to nowe, coraz piękniejsze przemiany tego nadzwyczaj rozmaitego krajobrazu*²⁸². Krajobraz ten, widziany z drugiego piętra wschodniej wieży zawadzkiego zamku, uwiecznił na akwareli wykonanej 5 lipca 1823 r. ówczesny mąż właścicielki majątku – Anny z Radziwiłłów Raczyńskiej, Atanazy Raczyński. W swoim liście do brata Atanazy opisał otoczenie budowli jako *tak malownicze, jak tylko może być*²⁸³. Malowniczość ta wynikała przede wszystkim z różnorodności krajobrazu, o której wspominał Stęczyński²⁸⁴, a ta była z kolei pochodną faktu położenia wsi na styku dwóch makroregionów geograficznych. Majątek w Zawadzie położony jest bowiem w miejscu, w którym Pogórze Karpackie wznosi się nad Kotliną Sandomierską wyraźnym progiem. Przecina je ponadto gęsta sieć wąwozów wydrążonych przez potoki oddzielające poszczególne pagórki.

Zawadę otacza kilka wsi: od północy Brzeźnica, od wschodu dawny przysiółek Zawady – Sepnica i wieś Paszczyna, od południa zaś Stobierna, a od zachodu Nagawczyna i Pustynia²⁸⁵. Zespół rezydencjonalno-parkowy graniczy od strony północnej z drogą prowadzącą z Dębicy do Rzeszowa. Całość do niedawna była ogrodzona murem kamiennym²⁸⁶ i betonowym. Posiada główną bramę wjazdową od strony wschodniej, poza którą istnieje jeszcze dawne, nieczynne przejście od gościńca przez bramę znajdującą się na północnej granicy założenia oraz wjazd gospodarczy przez mostek, a także nieoficjalne, „dzikie” wejście piesze od południowego zachodu. Całość terenu przecina potok Zawadka. Po drugiej stronie drogi E-40 stoi zabytkowa karczma z przełomu XVIII i XIX w.

²⁷⁹ *Ibidem*.

²⁸⁰ Maciej Bogusz Stęczyński, *Okolice Galicyi*, Lwów 1847, s. 74. Za: <https://sbc.org.pl/dlibra/docmetadata?showContent=true&id=4308> [data dostępu: 12.05.2018].

²⁸¹ Franciszek Ksawery Prek, *Czasy i ludzie*, Wrocław 1959, s. 67–68.

²⁸² Maciej Bogusz Stęczyński, *op. cit.*, s. 74.

²⁸³ Z listu Atanazego Raczyńskiego do Edwarda Raczyńskiego z 23 października 1821 r. Zbiory APP, Majątek Rogalin, 75, k. 50–51. Za: Michał Mencfel, *Atanazy Raczyński...*, *op. cit.*, s. 136.

²⁸⁴ Maciej Bogusz Stęczyński, *op. cit.*, s. 74.

²⁸⁵ Wszystkie te wsie swoimi początkami sięgają wczesnego średniowiecza.

²⁸⁶ Został on rozebrany w 2018 r.

Il. 62. Zawada w widoku satelitarnym, w centrum zdjęcia Dębica, 2018

1.2. Materiały źródłowe

1.2.1. Źródła pisane

Źródła rękopiśmienne do historii Zawady to przede wszystkim wzmianki i informacje przechowywane w: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie²⁸⁷, Archiwum Kurii Metropolitarnej w Tarnowie²⁸⁸, Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Krakowie²⁸⁹, Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Tarnowie²⁹⁰ oraz w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa i Bibliotece Czartoryskich. Dostarczają one informacji o kolejach losu majątku, zmianach właścicieli oraz inwentarzach, co pozwala na szerszy wgląd w kształt i charakter założenia, poprzedzający powstanie ogrodu krajobrazowego na początku XIX w.

Podstawowe dane na temat najdawniejszej historii Zawady odnajdziemy także w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*²⁹¹, w którym zamieszczono dane na temat położenia i rozwoju wsi do 1580 r.

Nie posiadamy niestety żadnych pisanych informacji na temat zawadzkiej rezydencji dotyczących okresu poprzedzającego inwestycje podjęte przez Atanazego Raczyńskiego. Pierwszą odnotowującą przeprowadzone przez niego działania jest notatka z podróży malarza i pamiętnikarza Franciszka Ksawerego Preka z 1826 r.²⁹², w której zawarto krótki opis wyglądu i wystroju zamku: *Powierzchność jego zastanowiła mnie, bo nic dotąd podobnego nie widziałem. Ta budowla w każdym rogu ma wieżyczkę i podobna jest do meczetu, ile w rysunkach zdarzyło mi się widzieć*²⁹³, oraz krótki komentarz dotyczący nowo założonego ogrodu, o którym dowiadujemy się, że *ładny, nowo założony*²⁹⁴. Uwaga autora skierowana była jednak znacznie bardziej na wnętrze zawadzkiego zamku, szczególnie na dzieła sztuki, zwłaszcza te świeżo przywiezione przez Atanazego Raczyńskiego z podróży, między innymi z Włoch, niż na jego otoczenie, które Prek nazwał po prostu *ładnym*²⁹⁵.

²⁸⁷ A w nim: „Akta z d. Archiwum Konsystorskiego”, „Akta z d. Archiwum Kapituły Krakowskiej”.

²⁸⁸ Tamże: „Akta z d. Archiwum Konsystorskiego XVII–XVIII w.”, „Akta grodzkie bieckie”.

²⁸⁹ W nim: „Księgi Kapituły”, t. 1, „Zbiór Archiwum Augustiańskiego”, „Acta Terrestria Pilsnensia”, „Teki Schneidera”.

²⁹⁰ Zespół: Archiwum Geodezyjne nr 5, operaty z XIX w.

²⁹¹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, s. 471.

²⁹² Franciszek Ksawery Prek, *op. cit.*, notatka z 9 sierpnia 1826 r., s. 67–68. Obszerna informacja biograficzna na temat tego autora w *Internetowym Polskim Słowniku Biograficznym*: <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/franciszek-ksawery-prek> [data dostępu: 12.01.2018].

²⁹³ Franciszek Ksawery Prek, *op. cit.*, s. 68.

²⁹⁴ *Ibidem*.

²⁹⁵ *Ibidem*, s. 67–68.

Wspomnieć należy także o krótkim artykule opublikowanym w „Przyjacielu Ludu”²⁹⁶, napisanym przez Atanazego Raczyńskiego w 1839 r. i zawierającym dane na temat historii rezydencji oraz jej przebudowy, nazwisk autorów projektu, a także – kluczową dla niniejszej pracy – informację o założeniu ogrodu krajobrazowego, którego powstanie zainicjował osobiście, zmieniając nieco ukształtowanie terenu i zachowując wiekowe okazy dębów.

Oprócz artykułów w „Przyjacielu Ludu” ważne źródła informacji o majątku w Zawadzie stanowią listy i dzienniki Atanazego Raczyńskiego²⁹⁷, z których dowiadujemy się nie tylko o zamierzeniach i działaniach hrabiego, ale także o towarzyszących mu uczuciach i rozterkach, zachwytach i rozczarowaniach. Wszystko to pozwala spojrzeć na jego dzieło w szerszym kontekście.

Z 1847 r. pochodzi rozdział książki pióra Macieja Stęczyńskiego poświęconej opisaniu Galicji²⁹⁸, zawierający litografię przedstawiającą zamek w Zawadzie z otoczeniem oraz opis majątku wraz ze związaną z nim legendą dotyczącą czasów Ligęzów. W publikacji tej znajdujemy także lapidarną informację o otoczeniu rezydencji w postaci *klombów, drzew i kwiatów*²⁹⁹.

Zawada pojawia się także we wspomnieniach rodzinnych, które przedstawił ostatni przedwojenny właściciel posiadłości – Edward Raczyński – w swoich dwóch książkach: *Pani Róża...*³⁰⁰ oraz *Rogalin i jego mieszkańcy*³⁰¹. W znacznej mierze powtarzają one informacje zawarte przez Atanazego we wspomnianym artykule z „Przyjaciela Ludu”. Dowiadujemy się ponadto, że odbudowa zamku rozpoczęła się w 1820 r. i trwała dwa lata oraz że zamek w swej świetności istniał do 1914 r., kiedy to oddział 2. Pułku Kozaków Dońskich podpalił rezydencję, a dla upamiętnienia swojego wyczynu, w jej ruinach pozostawił fajansowy talerz z napisem: *Oficerska Stołowa Wtorogo donskogo Połka*³⁰². Edward Raczyński wyjaśnił w nim także przyczyny zawieszenia przy wejściu do zamku osobliwych tablic.

Inne źródła drukowane to przede wszystkim herbarze: Teodora Żychlińskiego³⁰³, Bartosza Paprockiego³⁰⁴ i Seweryna Uruskiego³⁰⁵ oraz *Polski słownik biograficzny*³⁰⁶, które dają szeroką perspektywę powiązań kolejnych właścicieli z różnymi postaciami, również tymi ze świata sztuki. Jak wynika z powyższej prezentacji, nie posiadamy żadnych pisanych materiałów źródłowych, które zawierałyby szczegółowe informacje lub opisy dotyczące ogrodów towarzyszących rezydencji w Zawadzie. Więcej w tej materii wnoszą do naszej wiedzy przekazy ikonograficzne.

1.2.2. Źródła ikonograficzne

1.2.2.1. Kartograficzne

Najstarszym źródłem kartograficznym odnoszącym nas do zagospodarowania przestrzennego majątku w Zawadzie jest mapa Austro-Węgier w skali 1:28 800 powstała w latach 1763–1785 w wyniku

²⁹⁶ „Przyjaciel Ludu”, nr 3, 20 lipca 1839 r., s. 24.

²⁹⁷ Przechowywane w Muzeum w Rogalinie, przytaczane przez Michała Mencfela. Por. Michał Mencfel, *Atanazy Raczyński (1788–1874). Biografia*, Poznań 2016, s. 203, 205–207.

²⁹⁸ Maciej Bogusz Stęczyński, *op. cit.*, s. 74.

²⁹⁹ *Ibidem*, ilustracja na s. 87.

³⁰⁰ Edward Raczyński, *Pani Róża z domu Potocka, synowa Zygmunta Krasieńskiego, potem Edwardowa Raczyńska*, Łomianki 2009.

³⁰¹ Edward Raczyński, *Rogalin i jego mieszkańcy*, Londyn 1964.

³⁰² *Ibidem*, s. 122.

³⁰³ Teodor Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. 1, Poznań 1879, s. 128. Za: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=72051> [data dostępu: 12.06.2017].

³⁰⁴ Bartosz Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1584 [2 wyd. 1858], s. 251. Za: <https://polona.pl/item/herby-rycerstwa-polskiego,NjU5OTUwNDg/260/#info:search>: [data dostępu: 12.06.2017].

³⁰⁵ Seweryn Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 15, Warszawa 1931, s. 107–112. Za: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication?id=66544&from=&dirids=1&tab=1&lp=4&QI=!68440EBD56960EB7805E489A516B0A2B-1>, s. 110–115 [data dostępu: 12.06.2017].

³⁰⁶ *Polski słownik biograficzny*, t. 29, red. Emanuel Rostworowski, Wrocław 1986, s. 621–634, 658–664.

³⁰⁷ Mieg Karte des Konigreich Galizien und Lodomerien 1779–1783. Oryginał w Archiwum Wojennym Wiednia – Kriegsarchiv [dalej jako Krieg-sarchiv] [sygn. B IXa 390]. Szerzej na ten temat w rozdz. poświęconym prezentacji materiałów ikonograficznych.

³⁰⁸ Mapa wsi Zawada z miejscowościami Szemberg i Bobrek w Galicji w obwodzie tarnowskim, rok 1849 (Dorf Zawada sammt den Ortschaften Szemberg und Bobrek in Galizien Tarnower Kreis). Archiwum Państwowe w Przemyślu [sygn. PL-56-126/0 – 1841M].

³⁰⁹ Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 10.05.2017].

³¹⁰ Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-thirdsurvey> [data dostępu: 10.05.2017].

³¹¹ Stanisława Rusińska, *Studium historyczne i koncepcyjne zespołu oraz projekt rekompozycji układu parkowego zespołu pałacowo-parkowego w Zawadzie*, na zlecenie Przedsiębiorstwa Państwowego Pracowni Konserwacji Zabytków [dalej PP PKZ] o. w Krakowie, Kraków 1979–1980 [mps]. W archiwum w Rzeszowie, gdzie przechowywany jest *Katalog parków województwa tarnowskiego z 1977 r.*, brak zeszytu z Zawadą, choć widnieje on w spisie. Zagięły także opracowania z lat 80. XX w., choć znajdujemy analogiczne dla pozostałych ogrodów województwa.

³¹² Magdalena Czubińska, *Ekspertyza konserwatorska dawnego zamku Raczyńskich w Zawadzie k. Dębicy*, PP PKZ o. w Krakowie, Kraków 1988 [mps].

³¹³ Tomasz Kaczor, *Projekt rewaloryzacji parku w zespole dworsko-parkowym w Zawadzie*, Zawada 2014 [mps]. Własność prywatna Marka Nagawieckiego.

³¹⁴ Paweł Krąpiec, oprac. *Inwentaryzacja drzewostanu na terenie zespołu dworsko-parkowego w Zawadzie*, załącznik do Tomasz Kaczor, *op. cit.*

tw. pierwszego pomiaru wojskowego, zwana także „zdjęciem józefińskim”, „metryką józefińską”, a od oficera kierującego większością prac – Friedricha von Miega, określa się ją w skrócie jako mapę Miega³⁰⁷.

Fragment dotyczący tej części Monarchii Habsburgów, na terenie której znajdowała się wówczas Zawada (Galicja i Lodomeria), powstał w latach 1775–1783. Przypomnijmy, że w tym czasie majątek należał formalnie do Radziwiłłów, pozostawał jednak opuszczony, a zamek wykorzystywano jako skład zboża. Mapa z „pierwszego pomiaru”, w części dotyczącej Zawady, pokazuje układ wsi i położenie majątku oraz jego zabudowań, przede wszystkim zaś zamku i jego ogólnego planu (z czterema wieżami, jeszcze bez kaplicy). Wskazuje również przebieg ziemnych obwarowań *fortalicium*, w czasach kiedy to właścicielami miejscowości byli Ligęzowie.

Kluczowych informacji na temat założenia w Zawadzie, w kształcie, jaki nadał mu Atanazy Raczyński, dostarcza mapa pomiaru katastralnego wykonana w 1849 r.³⁰⁸ Zamieszczono na niej precyzyjnie rozrysowane elementy składające się na całą wieś, ze szczególnym uwzględnieniem posiadłości, rozmieszczeniem wszystkich budynków, w tym zamku, oraz układem elementów budujących ogród i park. W zakresie dotyczącym ukształtowania terenu uzupełniła ją mapa wykonana podczas tzw. drugiego pomiaru wojskowego³⁰⁹ przeprowadzonego dla Galicji w latach 1861–1864. W odróżnieniu od mapy „pierwszego pomiaru”, była ona tworzona bezpośrednio w terenie, dzięki czemu w bardziej szczegółowy sposób oddaje jego cechy kompozycyjne.

Pozostałe mapy, w tym „trzeci pomiar wojskowy”³¹⁰ przeprowadzony w latach 1869–1887, a także pochodzące z lat 1878, 1900 i 1944, przedstawiają założenie w sposób bardziej syntetyczny, z racji skali ograniczając szczegóły, także te dotyczące rozplanowania parku. Na ostatniej z nich (1944 r.) uwagę zwraca zaznaczenie objęcia ruin zamku ochroną prawną.

Począwszy od 1976 r., zaczęto intensywniej interesować się zamkiem w Zawadzie i jego otoczeniem. Przeprowadzono wtedy pierwsze inwentaryzacje całego zespołu. Niestety najwcześniejsze z nich, autorstwa Stanisławy Rusińskiej, nie są obecnie publicznie dostępne³¹¹. Szczęśliwie powołuje się na nie autorka ekspertyzy dotyczącej zamku – Magdalena Czubińska³¹², a także Tomasz Kaczor, autor projektu rewaloryzacji założenia³¹³. W związku z tymi ostatnimi działaniami przeprowadzono inwentaryzację dendrologiczną parku³¹⁴. Wytypowano także drzewa o charakterze pomnikowym³¹⁵.

1.2.2.2. Pozostałe źródła ikonograficzne (grafiki, obrazy, fotografie, projekty)

Pozostałe źródła ikonograficzne odnoszą się głównie do zamku przebudowanego przez Atanazego Raczyńskiego w latach 1820–1821 i są stosunkowo liczne. Najwcześniejszym ze znanych jest rysunek Józefa Brodowskiego z 1830 r.³¹⁶, na którym widzimy elewację północną zamku wraz z otoczeniem. Z 1835 r. pochodzą dwa rysunki prezen-

tujące elewację wschodnią i zachodnią³¹⁷. Na 1838 r. datowana jest natomiast rycina przedstawiająca zamek od północy, zamieszczona w „Przyjacielu Ludu”³¹⁸. W 1847 r. Maciej Bogusz Stęczyński³¹⁹ zilustrował swoją notatkę z podróży litografią ukazującą zachodnią elewację zamku. Pomiedzy rokiem 1857 a 1861 zostało wykonanych przez Antoniego Stacherskiego pięć rysunków obrazujących z inwentaryzacyjną dokładnością elewację zamku w Zawadzie oraz plan parteru³²⁰. Na niektórych z tych przedstawień pojawiają się grupy zieleni bezpośrednio związane z zamkiem. Brak natomiast choćby jednej ilustrującej jego pozostałe partie czy też szersze powiązania rezydencji z krajobrazem, z wyjątkiem zamieszczonej na początku tego rozdziału akwareli prezentującej „Widok na Gościniec Cesarski wzięty z drugiego piętra wieży wschodniej zamku zawadzkiego”, wykonanej przez Atanazego Raczyńskiego 5 lipca 1823 r.³²¹, na której widzimy fragment towarzyszącego zamkowi parku z wijącymi się pośród wysokich drzew ścieżkami, a w głębi rozległy wyrównany teren z malowniczymi polami.

Poza wspomnianym obrazem Atanazy Raczyński wykonał także w 1839 r. dwie inne akwarele, które umieścił w swoich pamiętnikach własnoręcznie ilustrowanych rysunkami i malunkami, sporządzanymi w czasie podróży po Niemczech, Szwajcarii, Hiszpanii, Portugalii i Włoszech. Były to przede wszystkim dokumenty z podróży – *drobne szkice rysunkowe rodzajowych scenek i typów, spotykanych w czasie wojaży, wreszcie motywy polskie: Rogalin, Zawada, widoczki wiejskie i krajobrazy*³²². Te dotyczące Zawady, znajdujące się dzisiaj w rękach prywatnych, zostały po raz pierwszy opublikowane w pracy Michała Mencfela³²³. Prezentują one zamek widziany z dwóch stron (południowo-wschodniej – wejściowej, i północno-zachodniej), otoczony parkiem, z bardzo realistycznie namalowanymi drzewami.

Na początku XX w. do rycin, rysunków i obrazów dołączyły fotografie. Z roku 1905 pochodzą dwa zdjęcia ukazujące porośnięty pnączami zamek od strony północnej, z przylegającą od tej strony kaplicą, oraz elewację projektowaną przez Schinkla (wschodnią) widzianą od strony oficyny.

Czas I wojny światowej pozostawił aż siedem źródeł ikonograficznych, w tym dwie pocztówki fotograficzne i pięć zdjęć wykonanych przez żołnierzy stacjonujących na terenie majątku. Stan po zniszczeniu zawadzkiego zamku w 1914 r. został utrwalony fotograficznie rok później przez Tadeusza Szydłowskiego³²⁴ oraz Antoniego Pawlikowskiego³²⁵. Poza ruinami zamku widzimy na zdjęciach spore skupiska krzewów po stronie wschodniej i północnej, a w tle dziczejący z powodu braku pielęgnacji park. W 1918 r. zachowaną basztę przedstawił na rysunku także Stanisław Janowski³²⁶.

Kolejne dostępne źródła ikonograficzne dokumentują postępującą degradację pozbawionego opieki parku oraz zamku, podczas wojny rozebranego częściowo przez Niemców w celu pozyskania materiału budowlanego. Pewną poprawę stanu resztek zamku pokazują fotografie wykonane pomiędzy rokiem 1979 a 1988. Widzimy na nich także odremontowany budynek północnej bramy wjazdowej do parku.

³¹⁵ Elżbieta Obrocka, *Ekspertyzy dendrologiczne drzew-pomników przyrody na terenie gminy Dębica pow. dębicki woj. podkarpackie, część szczegółowa*, Tarnów 2012 [mp]. Prywatne archiwum E. Obrockiej.

³¹⁶ Zbiory Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, nr 69/VIII.

³¹⁷ Tak zwany „Album Krzeszowski”. Muzeum Narodowe w Warszawie.

³¹⁸ Atanazy Raczyński, „Przyjaciel Ludu”, nr 20, 17 listopada 1838 r., s. 1.

³¹⁹ „Zamek w Zawadzie w obwodzie Tarnowskim od północy”, [w:] Maciej Bogusz Stęczyński, *op. cit.*, s. 87.

³²⁰ Zbiory Muzeum Narodowego w Krakowie [sygn. MNK 000-r.a. 5668, 5664, 5666, 5667].

³²¹ Zbiory Muzeum Narodowego w Poznaniu [sygn. Gr 798/25].

³²² Pisała o tym Anna Dobrzycka, *Atanazy Raczyński*, [w:] *Mysł o sztuce. Materiały Sesji zorganizowanej z okazji czterdziestolecia Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1976, s. 235–251.

³²³ Michał Mencfel, *op. cit.*, s. 205, 206, 313.

³²⁴ „Zamek w Zawadzie”. Zbiory Instytutu Sztuki PAN w Warszawie [sygn. 16034, 16035, 16033].

³²⁵ Zbiory Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr kl. 515.

³²⁶ „Zamek w Zawadzie, widok od strony półn.-wsch.”, rys. St. Janowski, 1918 r., z cyklu „Zniszczenia wojenne Małopolski”. Zbiory Muzeum Narodowego w Krakowie [sygn. III r.a. 3666].

Il. 63. Widok na kaplicę z basztą dawnego zamku w Zawadzie od wschodu. Fot. nieznanego autora, 1979

Il. 64. Widok na kaplicę z basztą dawnego zamku w Zawadzie od wschodu. Fot. nieznanego autora, 1988

³²⁷ Chodzi o: Jerzy Dziewolski i in., *Katalog Zabytkowych Założeń Zielonych. Park w Zawadzie*, Warszawa 1984 [mps]; Zbigniew Bielatowicz, Jerzy Czupryna, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Zawada k. Dębicy*, 1977 [mps]; Stanisława Rusińska, *op. cit.* Ich wykonanie potwierdzają: Magdalena Czubińska, *op. cit.*, a także projekt wykonany przez Tomasza Kaczora.

³²⁸ M.in.: Anna Dobrzycka, *op. cit.*, s. 235–251; *eadem*, *Galeria Atanazego Raczyńskiego*, katalog wystawy Muzeum Narodowego w Poznaniu 1981; *eadem*, *Listy Leopolda Roberta. Ze studiów nad mecenatem Atanazego Raczyńskiego*, „Biuletyn Historii Sztuki”, XXVI, 1964, s. 191–196; *eadem*, *Poznańscy Medyceusze. Rodzinny Portret Raczyńskich*, „Studia Muzealne”, 1977, nr 12, s. 115–120.

³²⁹ Tadeusz Piekarczyk, *Rozpoznanie historyczne zamku w Zawadzie*, PP PKZ, o. w Rzeszowie, Rzeszów 1975 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemysłu, Delegatura w Rzeszowie.

³³⁰ Tadeusz Stefan Jaroszewski, *O siedzibach neogotyckich w Polsce*, Warszawa 1981, s. 144, 321–325; *idem*, *Tajemnicza wieża w Zawadzie*, „Spotkania z zabytkami”, t. 7, 1981, s. 56–58; *idem*, *Zamek w Zawadzie*, [w:] Waldemar Baraniewski i Tadeusz s. Jaroszewski, *Karl Friedrich Schinkel i Polacy*, kat. wystawy, Warszawa 1987, s. 67–73; *idem*, *Siedziby ziemiańskie w Polsce od schyłku wieku*

1.3. Stan badań

Na początku należy wyjaśnić, że jedyne opracowania na temat parku w Zawadzie, wykonane jeszcze w latach 70. i 80. XX w. na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Tarnowie oraz Zarządu Ochrony Zespołów Pałacowych w Warszawie, zaginęły³²⁷.

W badaniach dostępnych, związanych bezpośrednio lub pośrednio z Zawadą, na plan pierwszy wysuwa się postać właściciela i współautora zarówno projektu architektonicznego przebudowy zamku, jak i aranżacji nowego parku – Atanazego Raczyńskiego. Jego aktywność na wielu polach, w tym jako mecenas sztuki i twórcy, została przedstawiona obszernie w kilku artykułach przez Annę Dobrzycką³²⁸.

Rozproszone studia Dobrzyckiej, a także liczne inne materiały źródłowe stały się podstawą dla monumentalnego dzieła poświęconego Atanazemu Raczyńskiemu pióra Michała Mencfela. Znajdują się w nim wcześniej niepublikowane akwarele Raczyńskiego przedstawiające zamek w Zawadzie. To obszerne opracowanie zawiera bardzo wiele szczegółów z życia osobistego, politycznego oraz artystycznego Raczyńskiego, między innymi fragmenty jego korespondencji. Znajdujemy w nich potwierdzenie, iż to właśnie Atanazy był nie tylko inicjatorem przebudowy zamku oraz otoczenia go założeniem parkowym, ale także w pełni świadomym istoty pojęcia stylu, smaku i piękna koneserem sztuki.

Dostępne są także opracowania poświęcone historii i architekturze zamku w Zawadzie, w tym kilka niepublikowanych, zgromadzonych niegdyś w Urzędzie Konserwatora Wojewódzkiego w Rzeszowie oraz Zarządzie Zespołów Pałacowych w Warszawie. Najwcześniejszym jest praca Tadeusza Piekarczyka *Rozpoznanie historyczne zamku w Zawadzie*³²⁹, w której autor opracował kalendarium wsi Zawada. Analizy historyczno-stylistyczne architektury zamku zostały natomiast przeprowadzone i opublikowane drukiem przez Tadeusza Jaroszewskiego³³⁰.

1.4. Dzieje majątku

Najstarsze wzmianki dotyczące Zawady sięgają 1337 r. i zawarte zostały w *Kodeksie dyplomatycznym katedry krakowskiej ś. Wacława*³³¹, a dotyczą potwierdzenia nadania dziesięcin z dziewięciu wsi (w tym Zawady) plebanowi z Przeclawia. Znajdujemy tam także informacje o tym, że w drugiej połowie XV w. właścicielem Zawady był kasztelan zawichojski Spytko IV z Melsztyna, a także o tym, iż w 1504 r. z Zawadą związanych było 14 łanów ziemi, karczma i młyn dziedziczny, a ponad 30 lat później, w 1536 r. – 22 kmieci³³². Jako pierwsi przywołani z nazwiska właściciele wsi folwarcznej Zawada wymienieni zostali w opracowaniu: Feliks Ligęza, Piotr Ligęza z Bobrku oraz Mikołaj Ligęza z Bobrku³³³. Zatrzymajmy się chwilę przy ostatnim, to jemu bowiem przypisuje się wybudowanie w Zawadzie *fortalicium*³³⁴.

Mikołaj Ligęza herbu Półkozic (1530–1603) był starostą bieckim i kasztelanem wiślickim. Urodził się jako najmłodszy syn Feliksa, burgrabiego krakowskiego, i Zofii z Tarnowskich. W młodości został oddany na dwór królewski Zygmunta Augusta. W późniejszym okresie był aktywny politycznie, m.in. jako sygnatariusz aktu unii lubelskiej w 1569 r. Główna siedziba starosty mieściła się w odległym od Zawady o 30 kilometrów Bieczu. W drugiej połowie XVI w. (nie znamy dokładnej daty) Zawada przypadła synom Mikołaja Ligęzy, a następnie wnukom – Achacemu i Stanisławowi³³⁵.

Na lokalizację wspomnianego *fortalicium* wybrano miejsce, w którym łączyły się drogi kierujące z południa (a więc także z Bobrku, gdzie znajdowała się inna rezydencja Ligęzów)³³⁶ ku głównemu traktowi prowadzącemu z Dębicy do Rzeszowa. Według pierwszych wzmianek pierwotny zamek Ligęzów, z czterema narożnymi wieżami oraz dziedzińcem pośrodku, wzniesiony został na podwyższeniu ziemnym i planie zbliżonym do kwadratu oraz otoczony wałem ziemnym, widocznym wyraźnie na mapie z lat 1779–1783³³⁷, chroniącym między innymi przed okresowymi wylewami Zawadki. Wały takie były charakterystyczne także dla innych siedzib Ligęzów, na przykład tej w Przeclawiu. Wspomniane umocnienia pozostawały dobrze czytelne jeszcze w 1826 r., o czym informuje notatka Franciszka Ksawerego Preka³³⁸, a ich porośnięte wiekowymi drzewami pozostałości są nadal widoczne w ukształtowaniu terenu.

Poprzez kolejne koligacje i postępowania spadkowe właścicielką Zawady stała się po 1714 r. Dorota Henryka Przebendowska (1682–1755), córka podskarbiego wielkiego koronnego generała Jana Jerzego Przebendowskiego, żona (od 1704 r.) Jana Mikołaja Radziwiłła³³⁹. Główna siedziba tego rodu znajdowała się wówczas w Przygodzicach na terenie Wielkopolski. Nieco pół wieku później, w 1755 r., po Dorocie Przebendowskiej tamtejsze dobra odziedziczył jej syn Marcin Mikołaj Radziwiłł (1705–1782), krajczy litewski, a po nim wnuk Dominik Radziwiłł (1747–1803).

XVIII do roku 1914: przegląd najważniejszych koncepcji, [w:] *Dziedzictwo. Ziemiańscy i udział ich w życiu narodu*, red. Tadeusz Chrzastowski, Kraków 1995, s. 152.

³³¹ Za: Franciszek Piekosiński, *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej ś. Wacława*, cz. 1, Kraków 1874, s. 16.

³³² Ibidem.

³³³ Adolf Pawiński, *Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 3, *Małopolska*, Warszawa 1886, s. 94.

³³⁴ Także wzniesienie zamku w Przeclawiu. Dodajmy, że główną siedzibą Mikołaja Ligęzy był zamek w Rzeszowie rozbudowany w stylu *palazzo in fortezza*. Za: <http://www.zamekprzeclaw.pl/dokument,44/historia-zamku.html> [data dostępu: 9.08.2017].

³³⁵ Za: <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/mikolaj-ligeza-z-bobrku-h-pokozic> [data dostępu: 22.01.2017].

³³⁶ Zamek ten, wzniesiony najprawdopodobniej na początku XV w., został odsprzedany przez Ligęzów w 1655 r., a następnie spalony. Na jego miejscu wzniesiono w XIX w. klasycystyczny pałac.

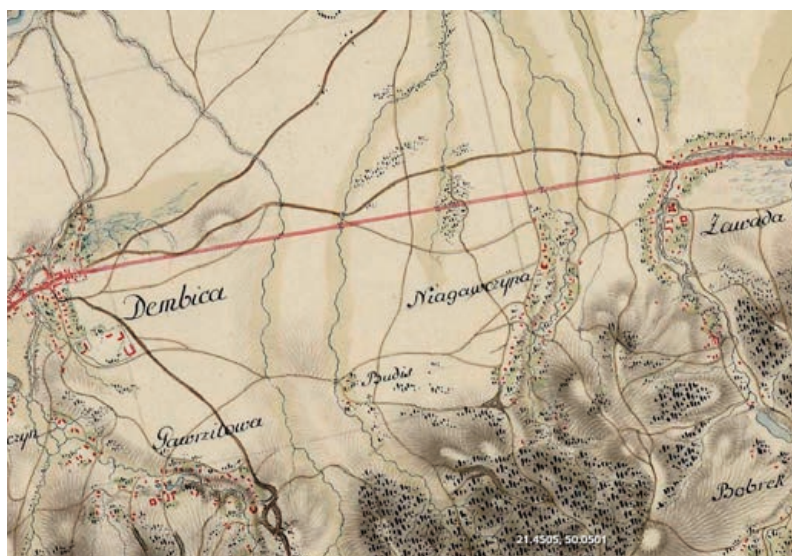
³³⁷ Mapa z „pierwszego pomiaru wojaskowego”, *Mieg Karte des Konigreich Galizien und Lodomerien 1779–1783*. Kriegsarchiv [sygn. B IXa 390].

³³⁸ Franciszek Ksawery Prek, *op. cit.*, s. 67–68.

³³⁹ *Historia dyplomacji polskiej*, t. 2, *Lata 1572–1795*, red. Zbigniew Wójcik, Warszawa 1982, s. 351–352; Edmund Radziszewski, *Radziwiłłowie wielkopolscy od Kiernowa do Antonina*, Ostrów Wielkopolski 2009, s. 5–8.

Il. 65. Zawada na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783; w centrum mapy Dębica

Il. 66. Portret Doroty Henryki Przebendowskiej. Ryc. Hirscha Leybowicza, 1758

Choroba psychiczna Marcina Mikołaja i związane z nią perturbacje spowodowały, iż przez cały wiek XVIII zamek w Zawadzie stał opustoszały, wykorzystywano go jedynie do przechowywania zboża. Majątkiem kierował zarządca, dla którego na południe od zamku, na terenie mniej narażonym na wylewanie rzeki, wzniesiono drewniany budynek mieszkalny z towarzyszącymi mu zabudowaniami gospodarczymi ujmującymi dziedziniec, na osi którego założono regularny w planie ogród³⁴⁰. Nie dysponujemy, co prawda, żadnymi poprzedzającymi mapę katastralną z 1849 r. informacjami źródłowymi potwierdzającymi ten fakt, ale wobec powszechnej praktyki polegającej na budowaniu tzw. rządówek w majątkach, które nie były głównymi siedzibami rodowymi, takie przypuszczenie wydaje się uzasadnione.

Niezamieszkały majątek w Zawadzie wraz z dobrami dębickimi na początku XIX w. odziedziczyła córka Dominika Radziwiłła – Anna, która w 1816 r. poślubiła Atanazego hrabiego Raczyńskiego herbu Nałęcz (1788–1874)³⁴¹. Małżeństwo to nie należało do szczęśliwych, czego wyrazem była umieszczona przez małżonka na fasadzie rezydencji w Zawadzie tablica z informacją: *Anna z Radziwiłłów Raczyńska – właścicielka; Atanazy Raczyński – administrator*³⁴².

Biorąc pod uwagę zasługi dla zawadzkiego majątku, skupmy się na „administratorze”, który był postacią wybitną i zarazem pełną sprzeczności³⁴³. Do czasu wejścia w stan małżeński, ten starannie wykształcony miłośnik sztuki, rozmaite epizody w służbie wojskowej (m.in. udział w kampanii napoleońskiej w oddziałach wojsk Księstwa Warszawskiego) i dyplomatycznej przeplatał z życiem *bon vivanta*. Momentem przełomowym stało się objęcie w 1815 r. po zmarłym ojcu Filipie Nereuszu Raczyńskim, dodajmy – targowiczanie, majątku w Obrzycu (Wielkopolska, ówczesny zabór pruski), który przekształcił Anastazy w 1825 r. w ordynację o powierzchni ponad 13 tys. hektarów z siedzibą w Gaju Małym³⁴⁴.

³⁴⁰ Informuje o tym mapa katastralna z 1849 r., gdzie (wraz z towarzyszącymi oficynami) oznaczono go kolorem żółtym, przypisanym w katastrze budynkom drewnianym.

³⁴¹ Kasper Niesiecki, *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S.J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza*, t. 8, Lipsk 1839, s. 8.

³⁴² Choć zamek spłonął w 1914 r., tablica ocalała.

Il. 67. Portret Anny Elżbiety hr. Raczyńskiej. Obraz Carla Wilhelma Wacha, 1827

Il. 68. Portret Atanazego Raczyńskiego. Obraz nieznanego autora, 1826

W 1830 r. Atanazy Raczyński wszedł do pruskiej służby dyplomatycznej, piastując poselstwa w Kopenhadze, Madrycie i Lizbonie. Jego lojalność wobec władcy (w 1836 r. ozdobił swoją tarczę herbową pruskimi orłami)³⁴⁵ i jednocześnie krytyczna ocena postaw rodaków³⁴⁶ mieszały się z sentymentem wobec ojczyzny (wyrażającym się m.in. poprzez kolekcjonowanie poloników czy wielokrotne wyrażanie bycia *stąd*³⁴⁷). Nietrudno zresztą ten dualizm zrozumieć, mając na uwadze wielkopolskiego ziemianina, mieszkańca (od 1815 r.) Wielkiego Księstwa Poznańskiego, do którego Prusacy wprowadzili ład prawny i porządek w sferze gospodarczej, wcześniej zaś obywatela przedrozbiorowej jeszcze Polski, o której tak pisano: *Kraj nie ma żadnych fabryk i prawie żadnego handlu; król wcale nie cieszy się autorytetem; szlachta jest w stanie nieopanowanej anarchii...*³⁴⁸ Z dyplomacji wystąpił Raczyński w 1852 r., otrzymując godność rzeczywistego tajnego rady, a następnie wysokie pruskie odznaczenie – Order Orła Czerwonego.

Dla Zawady istotniejsza będzie jednak aktywność Atanazego Raczyńskiego na polu sztuki. Swoją kolekcję dzieł artystycznych (głównie malarstwa) budował ponad 50 lat, począwszy od 1806 r., choć wyraźna deklaracja o założeniu własnej galerii pojawiła się dopiero w 1820 r.³⁴⁹ Szczególnie upodobał sobie renesansowe malarstwo włoskie oraz sztukę XIX-wieczną, zwłaszcza niemiecką, której poświęcił trzytomowe dzieło³⁵⁰. Swoje zbiory chciał początkowo umieścić w Poznaniu w galerii zaprojektowanej przez Karla Friedricha Schinkla, sławnego już wówczas niemieckiego architekta, a prywatnie przyjaciela Raczyńskiego, który był wielkim entuzjastą jego architektonicznej twórczości³⁵¹. W latach 1829–1830 galerię tę zaczęto dobudowywać do biblioteki ufundowanej przez brata Atanazego – Edwarda. Jednak zniechęcony rodzinnym sporem, a także powstaniem listopadowym (jako legalista był przeciwny wszelkim rewolucjom) oraz brakiem wśród rodaków uwagi dla tego rodzaju sztuki, którą kolekcjonował, postanowił przenieść swoje zbiory do Berlina³⁵².

³⁴³ Osobie Atanazego Raczyńskiego poświęcono monumentalną biografię prezentującą obszernie jego sylwetkę. Por. Michał Mencfel, *op. cit.* Obszerna notka bibliograficzna zamieszczona została także w *Internetowym Polskim Słowniku Biograficznym*: <http://www/ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/atanazy-raczynski> [data dostępu: 20.01.2018].

³⁴⁴ Michał Mencfel, *op. cit.*, s. 149.

³⁴⁵ *Dom królewski i Prusy są ostatnim pozostałym mi symbolem i kotwicą mych politycznych zasad. To, co mnie z nimi wiąże, to z jednej strony wdzięczność, którą jestem winien domowi panującemu i którą chcę wiernie zachować, z drugiej strony mądre i uczciwe rządy, które jeszcze, mimo uzyskującego przewagę liberalizmu, panują w Prusach, wreszcie – wrodzone mi dążenie do porządku i sumienności, które wciąż jeszcze, z niewielkimi wyjątkami, są zachowane w Prusach. Precz z liberalnym i narodowym wichrzycielstwem!* Atanazy Raczyński, *Geschichtliche Forschungen, Erster Band*, Berlin 1860, s. 481. Za: Michał Mencfel, *Kolekcja malarstwa Atanazego Raczyńskiego i plany stworzenia publicznej galerii w Poznaniu*, s. 23. Za: http://trakt.poznan.pl/wp-content/uploads/2016/06/3_Kolekcja_malarstwa_Atanazego_Raczynskiego_i_plany_stworzenia_publicznej_galerii_w_Poznaniu.pdf [data dostępu: 23.01.2018].

³⁴⁶ Michał Mencfel, *Atanazy Raczyński...*, *op. cit.*, s. 163, 177, 182–183, 189.

³⁴⁷ Zwrócił na to uwagę Michał Mencfel, cytując wypowiedź Raczyńskiego z 1860 r.: *Kto twierdzi, że nie kocham mojego kraju, kłamie lub myli się.* Zob. *Ibidem*, s. 188.

³⁴⁸ William Coxe, *Podróż po Polsce*, [w:] *Polska Stanisławowska w oczach cudzoziemców*, t. 1, oprac. Wacław Zawadzki, Warszawa 1963, s. 612.

³⁴⁹ *W tym roku poczyniłem pierwsze zakupy do mojej galerii obrazów* napisał Raczyński w swoim pamiętniku. Za: Konstanty Kalinowski, *Die*

Bildergalerie des Grafen Athanasius Raczyński, [w:] *Sammlung Graf Raczyński. Malerei der Spätromantik aus dem Nationalmuseum Poznań*, red. Konstanty Kalinowski, Christoph Heilmann, München 1992 (katalog wystawy), s. 19.

³⁵⁰ Wydane najpierw po francusku: *Histoire de l'art moderne Allemagne*, Paris 1836–1841. Sztuce Portugalii, w której spędził kilka lat jako ambasador, poświęcił natomiast opracowanie *Les arts en Portugal*, Paris 1846.

³⁵¹ Michał Mencfel, *Kolekcja malarstwa...*, *op. cit.*

³⁵² Kolekcja malarstwa była przez Raczyńskiego eksponowana w Berlinie od 1836 r., początkowo w jego okazałym domu, a następnie w wybudowanym dla niego w latach 1842–1844, według projektu współpracownika Schinkla – Heinricha Stracka, Pałacu Raczyńskich przy Bramie Brandenburskiej. Dziś na jego miejscu znajduje się siedziba Reichstagu. Kolekcja zebrana przez Atanazego Raczyńskiego jest natomiast obecnie trzonem zbiorów malarstwa obcego, jakim dysponuje Muzeum Narodowe w Poznaniu. Za: <http://www.porta-polonica.de/pl/Atlas-miejsc-pami%C4%99ci/raczy%C5%84ski-palais> [data dostępu: 21.01.2018].

³⁵³ Obecność Schinkla przy projektowaniu przebudowy zamku w Zawadzie znalazła także potwierdzenie w publikacji związanej z wystawą poświęconą twórczości tego wybitnego architekta na terenie Polski. Por. *Karl Friedrich Schinkel: Werke und Wirkungen in Polen*, Wystawa w Martin-Gropius-Bau w Berlinie, 13.03–17.05.1981, Bd. 2., s. 132.

³⁵⁴ Jak o sobie mówił Atanazy Raczyński.

³⁵⁵ Francuski termin przyjęty w XVIII-wiecznej Anglii na miejsce określenia *ornamental farm*, zaproponowanego przez Stephena Switzera w dziele *The Nobleman, Gentleman and Gardener's Recreation* (1715). Oznacza on krajobrazowe założenie

Jednak to nie Poznań ani Berlin były pierwszym miejscem, w którym początkowo Raczyński planował umieścić część swoich zbiorów, bowiem już w 1920 r. miał zamiar wykorzystać do tego celu majątek w Zawadzie, w związku z czym wspomniany Schinkel³⁵³ został poproszony przez *administratora majątku*³⁵⁴ o zaprojektowanie jednej z elewacji (wschodniej) dla tamtejszego zamku.

Raczyński zaangażował się w przekształcenie zawadzkiej rezydencji bardzo osobiście, wpływając znacząco na kształt jej przebudowy oraz aranżację tamtejszego parku, co w owych czasach nie należało do wyjątku. Przypomnijmy, że *architect amator* oraz *landscape gardener* to pojęcia wprowadzone przez angielskiego poetę Williama Shenstone'a, który był projektantem i zarazem właścicielem The Leasowes, założonego w latach 1743–1763 pierwszego ogrodu typu *ferme ornée*³⁵⁵. Drugie z tych określeń dotyczyło twórców ogrodów (zwykle własnych), dyletantów będących prekursorami współczesnych projektantów krajobrazu. Amatorskie uprawianie architektury wynikało zaś w owym czasie zarówno z klasycznej edukacji, której elementem był *Grand Tour*³⁵⁶, jak i *etosu władcy – protektora nauk i sztuk*³⁵⁷, otoczonego dworem, w skład którego wchodziły artyści reprezentujący różnorodną działalność, w tym architekci (w tym przypadku, bardziej jako znajomy, w roli tej zapisał się Schinkel).

Wiele wskazuje również na to, iż – mimo wielu argumentów wysuwanych przeciwko takiemu pomysłowi³⁵⁸ – Atanazy Raczyński początkowo planował uczynienie Zawady swoją główną siedzibą. Potwierdza to list do brata z 1822 r. w sprawie galerii portretów rodzinnych, którą zamierzał urządzić w Zawadzie. Z treści tej korespondencji wyczytać można entuzjazm i niecierpliwość: *Chciałbym mieć te obrazy jak najprędzej. Jeżeli jest okazja do Dębicy, wtedy proszę Cię, aby te portrety, które są gotowe nie czekały zatem...*³⁵⁹ Uważał także zamek w Zawadzie za *cudowne miejsce zamieszkania, przez wzgląd tak na jego formę zewnętrzną, jak i na wygodę wewnątrz, na położenie i dzieła sztuki*³⁶⁰. Potwierdza to Michał Mencfel w biografii Atanazego Raczyńskiego, pisząc: *Jeżeli Raczyński nie uczynił z Zawady głównej siedziby rodowej, to tylko ze względu na sytuację prawną majątku*³⁶¹.

Wygląd zamku (wraz z krótką historią) w momencie przejmowania Zawady oraz ogólny opis przeprowadzonych działań „restauracyjnych” przedstawił Atanazy Raczyński w „Przyjacielu Ludu” z 1839 r., co stanowiło komentarz do zamieszczonej w listopadowym numerze z 1838 r.³⁶² ryciny przedstawiającej zamek wraz z najbliższym otoczeniem. Czytamy tam m.in.: *Gdy w r. 1819 majątek ten objąłem, zastałem zameczek zawadzki po części ruiną, po części składem zboża. Wieże dwie równe były z ziemią, inne dwie³⁶³ nie miały tej wysokości, jak dziś. W r. 1820 przedsięwzięłem restaurację a po części nowe wystawienie rozspanych murów. Facyata strony wschodniej jest według planu architekta Schinkel, któremu Prussy winne odrodzenie architektury, tej podobno najświetniejszej gałęzi sztuk wyzwolonych; inne zaś strony zostały wykończone za moim rysunkiem. Przystawa boczna całkiem jest nową; lecz główny budynek zupełnie w dawnym kształcie zachowany*³⁶⁴.

Tym sposobem na murach dawnego, XVI-wiecznego zamku Ligzów powstała neogotycka budowla z dodaną od południa kaplicą. Trzeba w tym miejscu wyjaśnić, że nie było to działanie w owym czasie odosobnione. Jak pisał Jaroszewski w odniesieniu do XIX-wiecznych obiektów rezydencjonalnych w Polsce: *Zamki budowano od nowa i starano się nadawać im przynajmniej pewne cechy architektury obronnej, bądź restaurowano stare, historyczne siedziby, którym usiłowano nadać średniowieczny wygląd i „zamkowy” charakter*³⁶⁵.

Plan zawadzkiego zamku oraz jego elewacje pokazują rysunki inwentaryzacyjne wykonane w latach 1857–1861 przez Antoniego Stacherskiego. Rezydencja doczekała się także licznych przedstawień malowanych, rysowanych i graficznych, między innymi akwareli autorstwa Atanazego wykonanych w 1839 r., w czasie kiedy mieszkał on już w Berlinie w domu przy Unter den Linden.

Wcześniej jednak, w latach 20. XIX w., Raczyński traktował Zawadę jako swoje główne miejsce zamieszkania, co wynikało przede wszystkim z przyczyn politycznych i niepowodzeń na tym polu. O tyle bardziej cieszyło go bycie ziemianinem, zarządzanie *fabryką*, jak nazwał dobra dębickie w jednym z listów do brata³⁶⁶. Na dowód takiej postawy można przytoczyć cytaty z dziennika, który dotyczy wprawdzie rezydencji w Gaju Małym, ale jest wyrazem spełnienia, wyrażanego od wczesnej młodości, pragnienia posiadania wiejskiego pałacu czy zameczku: *Jest mi tu cudownie. Wszystko mnie interesuje i nic nie irytuje*³⁶⁷. O Zawadzie zaś pisał: *Jeżeli mieszkam tu, nie czynię tego z innego powodu, tylko że w tym konsideracja dobrego administrowania moim majątkiem z przyjemnością jest połączona*³⁶⁸.

Pobyt w Zawadzie był szczęśliwym, jednakże krótkim „gospodarskim” epizodem w długim i bujnym życiu hrabiego. Spędził w majątku czas od września 1821 r. do września 1823 r. Do kolejnego udokumentowanego pobytu w Zawadzie doszło dopiero dziesięć lat później, w roku 1833, kiedy Raczyński mieszkał już na stałe w Berlinie. Następne dwie wizyty były bardzo krótkie i miały miejsce w latach 1845 i 1851³⁶⁹.

W czasie rabacji galicyjskiej w 1846 r. Raczyńskich najprawdopodobniej nie było w majątku³⁷⁰. Nie zachowały się co prawda żadne źródła opisujące przebieg wydarzeń na tym terenie, przypuszczać jednak należy, że to nieobecność właścicieli uratowała zamek od zniszczenia, dzięki czemu odwiedzający w roku następnym te okolice poeta, podróżnik i rysownik Maciej Bogusz Stęczyński mógł napisać: *Jadąc głównym gościńcem wiedeńskim między Ropczycami a Dębicą leży wieś Zawada należąca do hrabiego A. Raczyńskiego, a w niej wśród klombów, drzew i kwiatów wygląda sławny ten wkraju naszym zamek w guście gotyckim wystawiony, z narożnemi basztami i oknami staroświeckiego kształtu, który tu na obrazku wiernie oddany widzimy. [...] Zamek ten utrzymywany bardzo porządnie, jak to mówią jak z pudetka wyjęty, dachówką pokryty, nie sprawia tych silnych wrażeń, jakie zwykle wzbudza, zębem czasu napóły już poniszczony zabytek starożytnej budowy, który tak chętnie wyobraźnia zaludnia romantycznymi zdarzeniami*

ogrodowe łączące cechy estetyczne z użytkowymi.

³⁶⁶ *Grand Tour* był od XVII w. rodzajem obowiązkowej dla męskiej młodzieży o arystokratycznym i szlacheckim pochodzeniu podróży po Europie, zwłaszcza do Włoch (od XVIII w. także do Francji i Niemiec), w celu obeznania z kulturą europejską, wyrobienia gustu artystycznego, nabrania dobrych manier i nawiązania kontaktów. Por. https://en.wikipedia.org/wiki/Grand_Tour [data dostępu: 22.01.2018], gdzie bogata literatura tematu.

³⁶⁷ Pisała o tym Polanowska w monografii S.K. Potockiego. Zob. Jolanta Polanowska, *Stanisław Kostka Potocki. (1755–1821). Twórczość architekta amatora, przedstawiciela neoklasycyzmu i nurtu picturesque*, Warszawa 2009, s. 78, a także Marzanna Jagiełło i Wojciech Brzezowski, *Stanisław Kostka Potocki jako projektant ogrodów. Od giardino antiquario do villa all'antica*, [w:] *Johann Joachim Winckelmann i Stanisław Kostka Potocki. Mistrzowie i uczniowie. Nowe badania i dokumenty*, materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Warszawa 2016, s. 197.

³⁶⁸ Kazimierz Raczyński, dziadek Atanazego, jego wychowawca i mentor, uważał oddalenie majątku od centrum życia politycznego za mankament dyskredytujący Atanazego w życiu politycznym. Michał Mencfel, *Atanazy Raczyński...*, *op. cit.*, s. 204.

³⁶⁹ Z listu Atanazego Raczyńskiego do Edwarda Raczyńskiego z 9 czerwca 1822 r. Zbiory APP, Majątek Rogalin, 75, k. 145–148. Za: *Ibidem*, s. 150.

³⁶⁰ Z listu Atanazego Raczyńskiego do Edwarda Raczyńskiego z 7 grudnia 1821 r. Zbiory APP, Majątek Rogalin, 75, k. 41–42. Za: *Ibidem*, s. 151.

³⁶¹ Z prawnego punktu widzenia Zawada była własnością żony Atanazego – Anny. *Ibidem*, s. 205.

³⁶² Atanazy Raczyński, „Przyjaciel Ludu”, nr 20, 17 listopada 1838 r., s. 1.

Il. 69. Widok zamku w Zawadzie od północnego zachodu. Akwarela Atanazego Raczyńskiego, 13 czerwca 1839

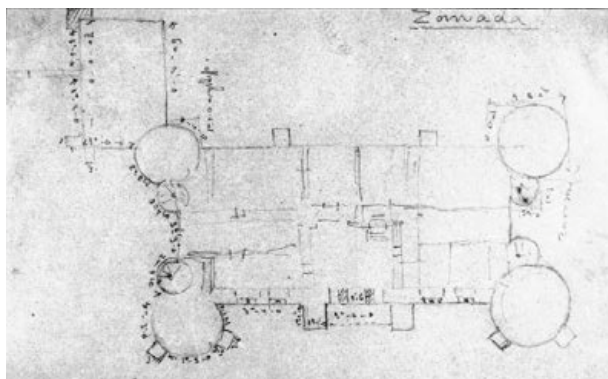
Il. 70. Widok zamku w Zawadzie od południowego wschodu. Akwarela Atanazego Raczyńskiego, 13 czerwca 1839

- ³⁶³ Chodzi o dwie północne wieże.
- ³⁶⁴ Atanazy Raczyński, „Przyjaciel Ludu”, nr 3, 20 lipca 1839 r., s. 24.
- ³⁶⁵ Jaroszewski wymienia w tej grupie: zameczek w Radziejowicach (1802 r.), zamek w Czerwonogrodzie (ok. 1820 r.), w Nawojowej i Magierowie, a także w Będzinie (ok. 1834 r.), Zatorze (przed 1836 r.), Ojcowie (przed 1843 r.) i Kurniku (1843–1860). Tadeusz Stefan Jaroszewski, *Siedziby ziemiańskie...*, *op. cit.*, s. 151–152.
- ³⁶⁶ Z listu Atanazego Raczyńskiego do Edwarda Raczyńskiego z 7 grudnia 1821 r. Zbiory APP, Majątek Rogalin, 75, k. 21–42. Za: Michał Mencfel, *Atanazy Raczyński...*, *op. cit.*, s. 203.
- ³⁶⁷ Atanazy Raczyński, *Dziennik*, 12 stycznia 1854 r. Za: *Ibidem*, s. 151.
- ³⁶⁸ Z listu Atanazego Raczyńskiego do Edwarda Raczyńskiego z 30 kwietnia 1822 r. Zbiory APP, Majątek Rogalin, 75, k. 107–109. Za: *Ibidem*, s. 122.
- ³⁶⁹ Michał Mencfel, *Atanazy Raczyński...*, *op. cit.*, s. 456, 457.
- ³⁷⁰ Za: <http://muzeum1lo.blogspot.com/p/zapiski-do-historii-miasta.html> [data dostępu: 10.04.2018].
- ³⁷¹ Maciej Bogusz Stęczyński, *op. cit.*, s. 74. Franciszek Ksawery Marynowski był także wykonawcą polichromii dla kościoła w Krośnie, o czym: Juliusz Ross, *Przemiany stylowe kościoła parafialnego w Krośnie od XIV do XX w.*, „Nasza Przeszłość” 1976, t. 46, s. 150. Za: http://naszaprzeszosc.pl/files/tom046_06.pdf [data dostępu: 12.01.2018].
- ³⁷² Maciej Bogusz Stęczyński, *op. cit.*, s. 75.

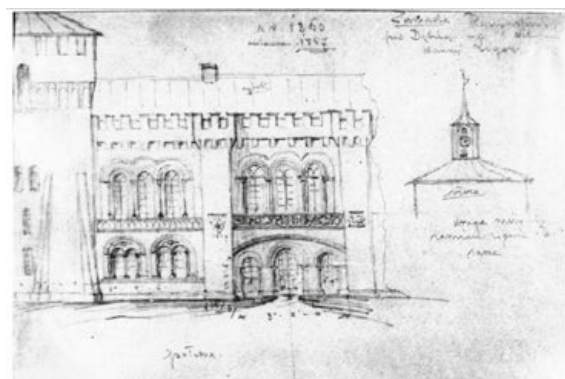
*przeszłości*³⁷¹. Stęczyńskiemu zawdzięczamy również informację dotyczącą elementów wystroju wnętrza tego obiektu, a mianowicie pięknych bardzo sztukaterii gipsowych oraz malowideł pędzla naszego ziomka Ksawerego Marynowskiego³⁷².

Analizy walorów architektonicznych przebudowanego przez Atanazego Raczyńskiego zawadzkiego zamku dokonał Tadeusz Stanisław Jaroszewski, charakteryzując je następująco: *Rzadko zdarzy się przykład architektury, która w usiłowaniu wskrzeszenia dawno zmarłych form, umie jeszcze stworzyć efekt choć trochę oryginalny, malowniczy i niepozabawiony wdziękiem jak pałac w Zawadzie [...] Pałac ten interesuje jako monument epoki romantycznej, zwracającej się w poetycznej tęsknocie ku czasom średniowiecznym i nadającej budowie wiejskiej siedziby kształt zamku obronnego, flankowanego basztami, najeżonego blankami, by przywołać echo czasów dawnych. Kierunek wzlotu ówczesnej fantazji artystycznej charakteryzuje najlepiej widok boczny swą malowniczością*

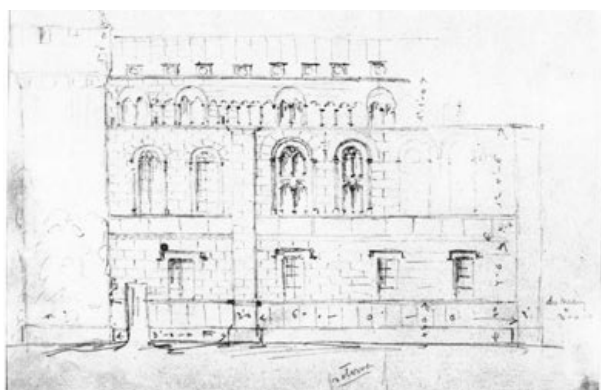

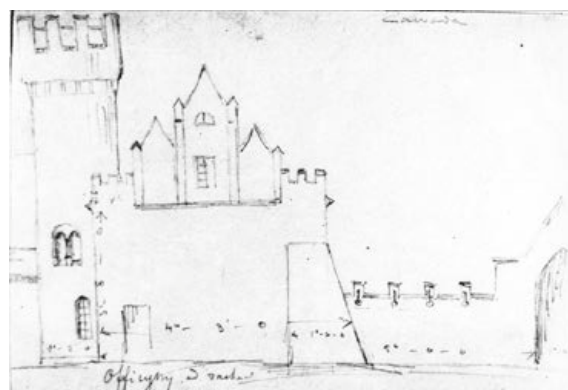
Il. 71. Plan parteru zamku w Zawadzie. Rys. inwentaryzacyjny Antoniego Stacherskiego, 1857–1861

Il. 72. Fragment elewacji wschodniej zamku w Zawadzie wzniesionej według proj. Karla Friedricha Schinkla i szczyt wieży zegarowej. Rys. inwentaryzacyjny Antoniego Stacherskiego, 1857–1861

Il. 73. Fragment elewacji zachodniej zamku w Zawadzie. Rys. inwentaryzacyjny Antoniego Stacherskiego, 1857–1861

Il. 74. Elewacja zachodnia kaplicy i wieży południowo-zachodniej zamku w Zawadzie oraz murek łączący kaplicę ze „starą pralnią”. Rys. inwentaryzacyjny Antoniego Stacherskiego, 1857–1861

zgrupowania przeróżnych motywów architektonicznych, szczytów, ganków, wieżyczek, krenelaży i szkarp, w które stroją się tak baszty jak i np. kaplica pałacowa, przylegająca z lewej strony³⁷³. W innej swojej publikacji ten sam autor uznał zamek w Zawadzie za pierwszą wybitną siedzibę neogotycką na ziemiach polskich, pisząc dalej: *dzielo to łączyło w sobie umiejętnie zastosowane elementy Rundbogenstil i Spitzbogenstil (stylu arkadkowego i ostrołukowego) oraz zwracając uwagę na fakt, iż Raczyński zastosował w korpusie głównym i w skrzydle bocznym motyw atyki inspirowanej przez polską atykę renesansową...*³⁷⁴

W 1879 r. majątek w Zawadzie odziedziczył Karol Raczyński, syn Anny i Atanazego, a po jego bezpotomnej śmierci – Edward Aleksander Raczyński (1847–1926), wnuk bratanka Atanazego, kolekcjoner i twórca galerii w Rogalinie³⁷⁵. Wiadomo, że jeszcze w 1895 r. na terenie majątku znajdował się *pałac z galerią obrazów i biblioteką, gorzelnia, młyn, 720 mórg³⁷⁶ obszaru oraz wieś z 155 domami i 853 mieszkańcami, w tym 60 mórg łąk i ogród³⁷⁷.*

Il. 75. Elewacja północna zamku w Zawadzie. Rys. inwentaryzacyjny Antoniego Stacherskiego, 1857–1861

Il. 76. Edward Aleksander Raczyński.
Fragment obrazu Jana Matejki „Bitwa pod Grunwaldem”, 1875–1878

Il. 77. Zamek w Zawadzie od strony wschodniej. Fot. nieznanego autora, 1905

Po Edwardzie Raczyńskim, w roku 1905 właścicielami Zawady zostali jego synowie: Roger Adam i Edward Bernard³⁷⁸. Tak zwane Państwo Dębickie Raczyńskich obejmowało wówczas: Zawadę, Braciejową, Gumniska, Brzeźnicę z Borkiem, Starą i Nową Dębicę, Kawęczyn, Kozłów, Nagawczyń, Pustynię, Sepnicę, Stasiówkę, Wielończę i Słustową.

Podczas działań wojennych 27 września 1914 r. do Zawady wkroczyło wojsko rosyjskie. O godzinie 11. wieczorem zamek został podpalony przez 2. pułk kozaków donieckich. Zniszczeniu uległ dach, zwieńczenia wież i znacząca część wnętrza budynku. Pozostały natomiast, stosunkowo dobrze zachowane, mury zewnętrzne.

Po zakończeniu wojny, w 1918 r., dwudziestoosmioletni wówczas właściciel Zawady – Edward Bernard Raczyński, który znajdował się u progu swojej kariery dyplomatycznej, podjętej w 1919 r. w Ministerstwie Spraw Zagranicznych i realizowanej początkowo na placówkach dyplomatycznych w Danii, Szwajcarii i Wielkiej Brytanii³⁷⁹, zabezpieczył pozostałości zamku i odnowił towarzyszącą mu kaplicę. Przede wszystkim zaś wznosił na wschód od zamku pałacyk, któremu nadano formy neorenesansowe, zwracając jego front ku malowniczej ruinie.

Niejako na marginesie głównych rozważań zauważmy, iż w Republice Południowej Afryki w Kapsztadzie znajdują się obiekty niezwykle podobne do pałacyku Raczyńskiego, w tym tzw. Groote Schuur wybudowany pod koniec XIX w. według projektu Herberta Backera (przy współpracy Francisca Masseya). Budynek należał początkowo do właściciela kopalni diamentów Cecila Rhodesa, a następnie pełnił rolę siedziby prezydenta i premiera RPA. Drugim, niemal identycznym, również wzniesionym w Kapsztadzie, jest tzw. Quinan House. Nie udało się dotrzeć do żadnych publikacji, których przedmiotem

³⁷³ Tadeusz Stefan Jaroszewski, *Siedzi-by ziemiańskie...*, *op. cit.*, s. 141–147.

³⁷⁴ *Ibidem*, s. 152

³⁷⁵ Jego żoną była Maria Beatrix z Krasieńskich – córka poety Zygmunta Krasieńskiego, a następnie Róża z Potockich.

³⁷⁶ Czyli ponad 414 ha, przyjmując, że morga to 0,5755 ha (morga dolnoaustriacka).

³⁷⁷ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, s. 471.

³⁷⁸ Zawiloci związane z dziedziczeniem zawadzkiego majątku opisano na stronie: <http://bdnp.pl/dobrodzieje-zgromadzenia/> [data dostępu: 10.02.2018].

³⁷⁹ Za: <https://www.britannica.com/biography/Count-Edward-Bernard-Andre-Maria-Raczyński> [data dostępu: 04.02.2018].

Il. 78. Elewacja wschodnia zamku w Zawadzkie po pożarze w 1914 r. Fot. Tadeusz Szydłowski, 1915

Il. 79. Elewacja południowa zamku w Zawadzkie po pożarze w 1914 r. Fot. Tadeusz Szydłowski, 1915

byłyby związki pomiędzy pałacem Edwarda Raczyńskiego a wspomnianymi domami w Afryce.

Nie wiemy, czy i co łączyło Raczyńskiego z Herbertem Bakerem, uznanym wówczas brytyjskim architektem, bardzo aktywnym w latach 1902–1913 na terenie południowej Afryki, Kenii, Indii, a nawet Australii. Z biografii Bakera wynika natomiast, że w 1913 r. wrócił do Londynu, kontynuując tam działalność projektową³⁸⁰. Być może zbiegło się to z czasem, kiedy Raczyński studiował w London School of Economics. Wymaga to dalszych badań prowadzonych na polu historii architektury. Wydaje się jednak bezsporne, że bez jakichkolwiek relacji między obu panami do budowy zawadzkiego pałacyku w takiej formie by nie doszło.

Dodajmy, że w 1938 r. w pobliżu owego pałacyku powstał także dom mieszkalny dla rządcy, a w części zajmowanej dawniej przez ogród regularny zbudowano gorzelnię i suszarnię chmielu³⁸¹.

Przyjrzyjmy się bliżej postaci nowego właściciela – Edwarda Bernarda Raczyńskiego (1891–1993), którego ojcem był Edward Aleksander Raczyński, a matką Róża z Potockich. Z wykształcenia

³⁸⁰ Por. https://en.wikipedia.org/wiki/Herbert_Baker [data dostępu: 04.02.2018].

³⁸¹ Informację tę podaje Magdalena Czubińska, *op. cit.* Za: Stanisława Rusińska, *op. cit.*

Il. 80. Roger Adam i Edward Bernard Raczyński na obrazie Jacka Malczewskiego, 1897

Il. 81. Pałacyk w parku w Zawadzie wzniesiony ok. 1920 r. przez Edwarda Raczyńskiego. Fot. Jerzy Mrozek, b.d

Il. 82. a) Groote Schuur. Fot. Kina Joubert, b.d., oraz b) Quinan House, wzniesione według proj. Herberta Bakera i Francisca Massey'a w Kapsztadzie na przełomie XIX i XX w. Fot. nieznanego autora, b.d.

Edward Bernard był prawnikiem (po studiach w Lipsku i Londynie), z doktoratem uzyskanym na Uniwersytecie Jagiellońskim. Jego głównym żywiołem była jednak polityka. Od 1919 r., reprezentując odrodzoną Rzeczpospolitą, przebywał na placówkach w Kopenhadze, Londynie i Genewie. Od 1932 r. występował w imieniu Polski w Lidze Narodów, a w latach 1934–1945 kierował placówką dyplomatyczną w Londynie. Już po II wojnie, w latach 1979–1986 pełnił funkcję prezydenta Rzeczypospolitej na uchodźstwie.

Raczyński nie interesował się aktywnie sztuką, jednak, podobnie jak jego wielki przodek Atanazy, spisywał swoje wspomnienia. W dwóch zbiorach zat. *Rogalin i jego mieszkańcy*³⁸² oraz *Pani Róża...*³⁸³ zamieścił kilka uwag dotyczących majątku w Zawadzie. Zostaną one przytoczone na kolejnych stronach tej książki.

Wybiegając w przyszłość, warto także odnotować aktywność Raczyńskiego na rzecz Fundacji imienia Raczyńskich w Poznaniu. To on przekazał tej, założonej w 1990 r., instytucji pałac i park w Rogalinie wraz z Galerią Rogalińską przy Muzeum Narodowym.

³⁸² Edward Raczyński, *Rogalin...*, *op. cit.*

³⁸³ Edward Raczyński, *Pani Róża...*, *op. cit.*

Il. 83. Zabezpieczone ruiny zamku w Zawadzie. Fot. nieznanego autora, 10 września 1939

Cofnijmy się jednak do 1944 r., kiedy to dobra zawadzkie przejęło państwo. Wkrótce potem budynki gospodarcze stały się własnością PGR-u. Opuszczony majątek początkowo niszczał, a ruiny zamku rozbierano dla cegły. Jednak już w latach 1956–1957 został przeprowadzony remont dawnej kaplicy i baszty zamku oraz ich adaptacja na kino. Zagospodarowano także na nowo jego otoczenie (budynki mieszkalne za pałacykiem), a w 1977 r. zakończono budowę hotelu.

W latach 1979–1980 przeprowadzono prace badawcze i archeologiczne na terenie zamku, realizowane przez Pracownię Konserwacji Zabytków w Krakowie i Tarnowie³⁸⁴. W tym samym roku po południowej stronie założenia powstała chlewnia, stróżówka, magazyn zbożowy oraz stacja benzynowa. W 1985 r. majątek został przekazany Kombinatowi Rolno-Przemysłowemu „Igloopol” w Dębicy. Do późnych lat 90. XX w. na terenie parku funkcjonowała stadnina koni. W 2002 r. zespół pałacowo-parkowy w Zawadzie został sprzedany prywatnemu właścicielowi Markowi Nagawieckiemu, na zlecenie którego został opracowany *Projekt renowacji, rewaloryzacji i przystosowania do użytkowania na cele mieszkalne kaplicy z basztą oraz otoczenia w zespole parkowo-pałacowym w Zawadzie pod Dębicą*³⁸⁵. Nie został on jednak zrealizowany, w związku z czym od 2013 r. ruiny zamku, pałacyk oraz pozostałe obiekty, także park, zostały objęte opieką nowego zarządcy³⁸⁶, który we współpracy z wojewódzkim konserwatorem zabytków rozpoczął prace nad nową koncepcją rewaloryzacji założenia³⁸⁷.

1.5. Ogrody

Zacznijmy od informacji o charakterze formalnym. Otóż zespół rezydencjonalno-parkowy w Zawadzie w 1998 r. objęty został opieką prawną w myśl ustawy „O ochronie Dóbr Kultury i Muzeach” z dn.

³⁸⁴ Ich wyniki nie zachowały się. Wiadomo jedynie o opracowaniu Stanisławy Rusińskiej, *op. cit.*, z 1979 roku, które również zaginęło. Powoływali się na nie: Magdalena Czubińska, *op. cit.* oraz Tomasz Kaczor, *op. cit.*

³⁸⁵ Anna Leska, *Projekt renowacji, rewaloryzacji i przystosowania do użytkowania na cele mieszkalne kaplicy z basztą oraz otoczenia w zespole parkowo-pałacowym w Zawadzie pod Dębicą*, Dębica 2002 [mps].

³⁸⁶ Sprawami majątku zajmuje się obecnie Maciej Zaręba, który reprezentuje właściciela – Marka Nagawieckiego, na stałe zamieszkującego Stany Zjednoczone.

³⁸⁷ Tomasz Kaczor, *op. cit.*

15.02.1962 r. (Dz. U. Nr 10, poz. 48) oraz na podstawie decyzji Wojewódzkiego Konserwatora w Tarnowie z 18.03.1972 r. wpisany do rejestru Zabytków pod nr A-253, park pod nr A-420. Całkowita powierzchnia założenia wynosi 22,6 hektara, w tym powierzchnia parku – 16,8 hektara.

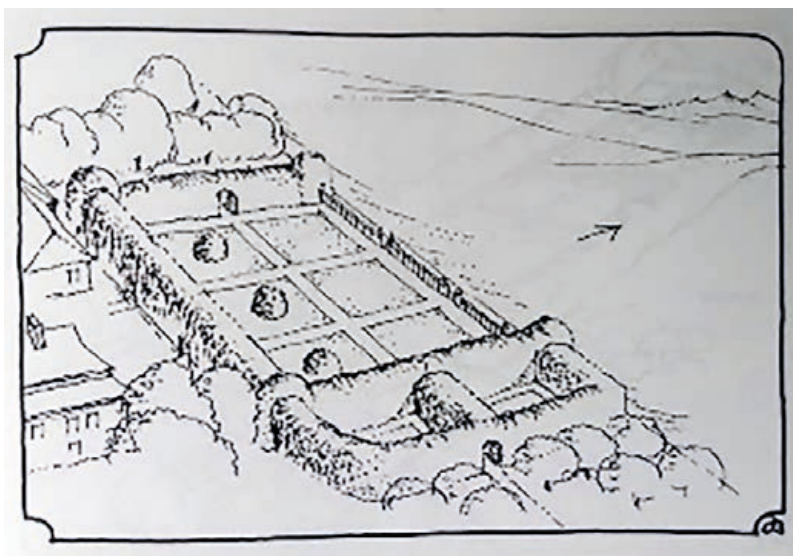
Historia zespołu oraz zebrane materiały ikonograficzne, głównie mapy, pozwalają nam na wyróżnienie kilku etapów w kształtowaniu terenów zielonych współtworzących rezydencję w Zawadzie. Pierwszy z nich obejmuje okres związany z istnieniem zamku wzniesionego przez Ligęzów, użytkowanego jeszcze w XVII w., później (za czasów Radziwiłłów) wykorzystywanego już tylko jako skład zboża. Z początkiem XVIII w. wiąże się wzniesienie przy południowej granicy założenia domu zarządcy oraz powstanie ogrodu regularnego. Faza druga otwiera przejęcie majątku przez Annę z Radziwiłłów, żonę Atanazego Raczyńskiego i przeprowadzone przez tego ostatniego w latach 1820–1821 działania polegające na budowie, z wykorzystaniem starego zamku, neogotyckiej rezydencji oraz założeniu ogrodu krajobrazowego. Trzeci rozdział rozpoczyna spalenie zamku w 1914 r. i utrata przez niego na trwałe funkcji mieszkalnych, które przejął niewielki pałacyk wzniesiony po 1918 r. przez Edwarda Raczyńskiego. Rok 1944 otwiera kolejny etap. Niedługo później znacjonalizowane dobra wraz z większością budynków stały się częścią państwowego gospodarstwa rolnego, pałacyk siedzibą jego dyrekcji, a w niszczącym parku wytyczono miejsca rekreacyjne o nowej funkcji (boisko, hipodrom), a także działki pod zabudowę mieszkaniową. Nadzieją dla tak okrojonego założenia stała się jego sprzedaż w 2001 r. prywatnemu inwestorowi, który rozpoczął przymiarki do działań rewaloryzacyjnych. Po niepowodzeniach na tym polu, w 2012 r., opiekę nad zespołem w Zawadzie przejął reprezentujący właściciela zarządca z zamiarem kontynuowania prac.

1.5.1. Etap I: od końca XVI w. do początku XVIII w.

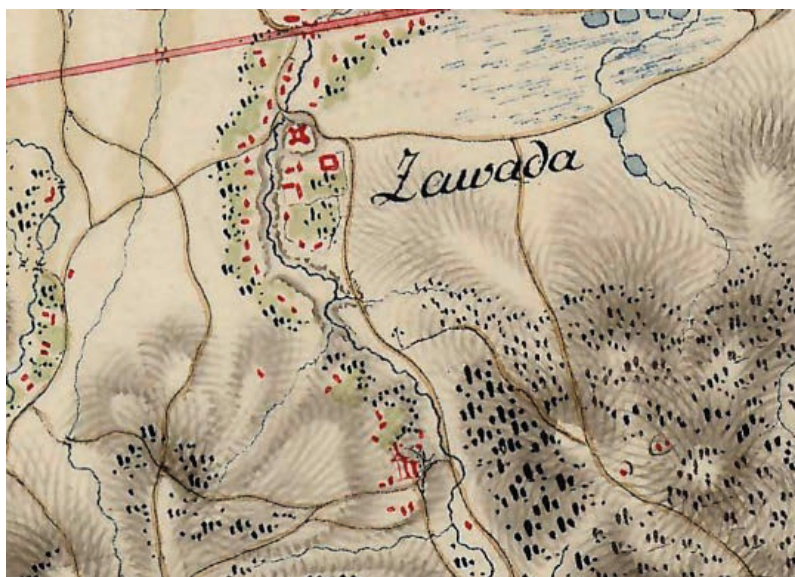
³⁸⁸ Atanazy Raczyński wspominał dęby rosnące na tych wałach, które postanowił – jako jego zdaniem związane z fundacją Ligęzów – uszanować. Należy jednak wątpić, aby posadzone je na umocnieniach obronnych już w XVI w. Dzisiaj relikty tych wałów stanowi niewielkie wzniesienie porośnięte grupą drzew położone na północny wschód od dawnego zamku.

³⁸⁹ Por. Janusz Bogdanowski, *O dawnych ogrodach, altanach i krajobrazowych spacerach*, [w:] *Dziedzictwo. Ziemiańscy polscy...*, *op. cit.*, s. 170.

Przypomnijmy na wstępie, że wzniesiony przez Ligęzów pod koniec XVI w. zamek, dla którego wybrano miejsce odsunięte nieco od głównego traktu prowadzącego z Dębicy do Rzeszowa, położone tuż nad meandrującym na tym odcinku strumieniem zwanym Zawadką, posiadał umocnienia obronne w postaci wałów ziemnych³⁸⁸, które chroniły go także przed okresowymi wylewami strumienia. Towarzyszyły mu najprawdopodobniej ogrody, po części użytkowe (z warzywami, ziołami i innymi drobnymi roślinami), po części ozdobne – kwiatowe, osłonięte szpalerami (lipowymi lub grabowymi) albo bindażami tworzącymi ocienione alejki. Jeśli zaś chodzi o kompozycję, to zapewne podzielone ścieżkami na regularne kwatery. W XVI stuleciu ogrody takie pojawiły się przy wielu polskich dworach, a pomysł na ten układ zaczerpnięto z Italii i z tej przyczyny nazywano je *włoskim*³⁸⁹. W pobliżu tak skomponowanego ogrodu znajdowały się

Il. 84. Schemat typowego polskiego ogrodu „włoskiego” według Janusza Bogdanowskiego

Il. 85. Zawada na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

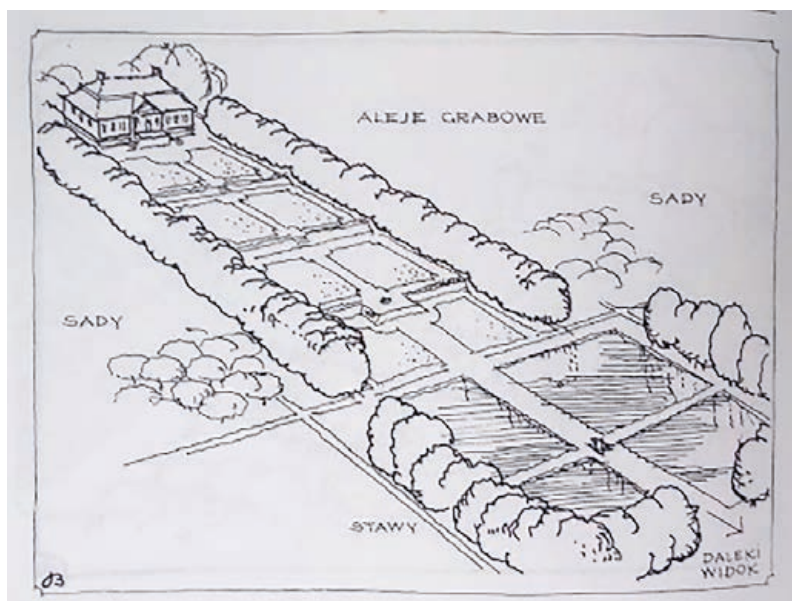
zazwyczaj także rozmaite zabudowania gospodarcze (stajnie, gumna, stodoły itp.).

Istnienie ogrodu w czasach Ligęzów to jedynie przypuszczenia, poparte odniesieniami do innych, lepiej rozpoznanych założeń rezydencjonalnych w Polsce owych czasów, bowiem pierwszy materiał źródłowy dla Zawady stanowi dopiero mapa z „pierwszego pomiaru” wykonana w latach 1779–1783. Majątek zawadzki znajdował się w tym czasie (od 1755 r.) w rękach Radziwiłłów, posiadających swoje główne dobra na Litwie³⁹⁰. Nieużytkowany zamek w Zawadzie popadał wówczas w ruinę, wykorzystywaną częściowo jako magazyn zboża³⁹¹. Dla zarządcy majątku – jak można przypuszczać – wzniesiono na południowy wschód od zamku oddzielny budynek mieszkalny sąsiadujący z zabudowaniami gospodarczymi. Mapa „drugie-

³⁹⁰ Wpisuje się to w obyczaj swoistego „kolekcjonowania” dóbr ziemskich (a zarazem głosów na sejmikach), które nie stanowiły głównych siedzib rodowych.

³⁹¹ Atanazy Raczyński, „Przyjaciel Ludu” nr 3, 20 lipca 1839 r., s. 24.

Il. 86. Schemat typowego ogrodu polskiego w „stylu francuskim” według Janusza Bogdanowskiego

go pomiaru” pokazuje go jako budynek z dziedzińcem pośrodku. Dopiero konfrontacja tego mało precyzyjnego zapisu rysunkowego z mapą z tzw. drugiego pomiaru oraz planem katastralnym z 1849 r. wyjaśnia, iż chodziło o wolnostojący drewniany dwór, przed którym wytyczono dziedziniec ograniczony po bokach oficynami. Pozostałe budynki gospodarcze ulokowano po zachodniej stronie, bliżej rzeki. Na mapach tych widzimy również ogród wytyczony na osi zarówno dworu, jak i dziedzińca, regularny w planie, ośmiokwaterowy (w układzie 4 razy 2) z przylegającym do niego od północy długim budynkiem, najprawdopodobniej cieplarnią, na co wskazuje zarówno lokalizacja (z orientacją długiej ściany na południe), jak i powiązanie kompozycyjne z ogrodem. Główna aleja ogrodu dochodziła do brzegu rzeki, za którą znajdowały się domy zamieszkujących wieś chłopów, a dalej poprzecinane drogami pola, z których wyrastały od południa zbocza Pogórza Strzyżowskiego, rozrzeźbione płytkimi jarami i porośnięte drzewami. Według przyjętej dla ogrodów polskich klasyfikacji Bogdanowskiego układ ten odpowiadał tzw. ogrodowi francuskiemu, który charakteryzował się kompozycją podłużną i zarazem osiową.

Z mapy „pierwszego pomiaru” wynika także, iż należące do wsi zabudowania chłopskie znajdowały się po drugiej stronie rzeki, towarzysząc jej korytu także w tej części, która przebiegała po północnej stronie głównego traktu prowadzącego do Rzeszowa. Ze wspomnianej mapy można również wyczytać, iż na terenie ograniczonym z jednej strony rzeką, a z drugiej ujętym drogą, prowadzącą do ufundowanego przez Ligęzów na terenie Bobrka w końcu XVI w. sanktuarium Narodzenia Najświętszej Marii Panny, znajdował się, wysunięty najbardziej na południe, niewielki obszar zadrzewiony (być może sad lub las). Za nim, w miejscu gdzie kończy się dolina Wisłoki, rozpoczynał się obszar zalesionych pod koniec XVIII w.

wywyższeń Pogórza Strzyżowskiego, a na północ od niego, na terenie nizinnym dochodzącym do głównego traktu, znajdowały się liczne stawy, najpewniej hodowlane³⁹².

1.5.2. Etap II: lata 1819–1914

Jak już napisano, w 1819 r. majątek w Zawadzie stał się własnością żony Atanazego Raczyńskiego, który podjął decyzję o budowie na murach zrujnowanego zamku nowej rezydencji i otoczeniu jej parkiem krajobrazowym. O jego usytuowaniu dowiadujemy się z dwóch planów, a mianowicie z bardzo szczegółowo rozrysowanego planu katastralnego z 1849 r. oraz mapy „drugiego pomiaru wojskowego” wykonanego między rokiem 1861 a 1864.

Uzupełniających przekazów dostarczają nam liczne widoki zamku w otoczeniu parku. Pierwszy z nich, datowany na rok 1830 (rys. Józefa Brodowskiego³⁹³), pokazuje nową rezydencję od strony północnej. Prezentuje budynek zwieńczony charakterystycznym wysokim, rozczłonkowanym wąskimi blendami szczytem ze sterczynami, ujętym po bokach cylindrami dwóch narożnych wież oraz klatek schodowych. Tuż pod jego murami widzimy, co prawda, drewniane ogrodzenie przebiegające jakby wzdłuż drogi prowadzącej z Nagawczyny do Sepnicy (widocznej na planie „pierwszego pomiaru”), jednak wydaje się, że w tym czasie obszar parku był już powiększony o teren położony między zamkiem a głównym traktem prowadzącym z Dębicy do Rzeszowa, słabo jeszcze na tym etapie zadrzewiony. Stan taki wydają się również potwierdzać rysunki wykonane w 1835 r. przez nieznanego autora i zamieszczone w „Albumie Krzeszowickim”³⁹⁴. Na pierwszym z nich widzimy front zamku kadrowany od strony południowo-wschodniej, za którym znajduje się otwarta przestrzeń tylko z rzadka porośnięta niewysoką zielenią. Na drugim pokazano zamek od tyłu.

Zestawiając ze sobą oba plany („pierwszy pomiar” oraz katastralny), a także rysunek Brodowskiego, można również wywnioskować, że pod powiększenie parku przeznaczono wówczas również obszar położony po zachodniej stronie strumienia, co uczyniło z tego ostatniego element wewnętrzny założenia, choć – jak się wydaje – słabo wykorzystany w jego kompozycji (tylko jeden mostek na drugą stronę!). Rysunek Brodowskiego pokazuje także grupę wysokich drzew liściastych (wspominanych wcześniej dębów?) rosnących po stronie wschodniej, a w głębi panoramę Pogórza Strzyżowskiego widoczną także, a nawet wyraźniej – co nie trudno sobie wyobrazić – z wież zamku.

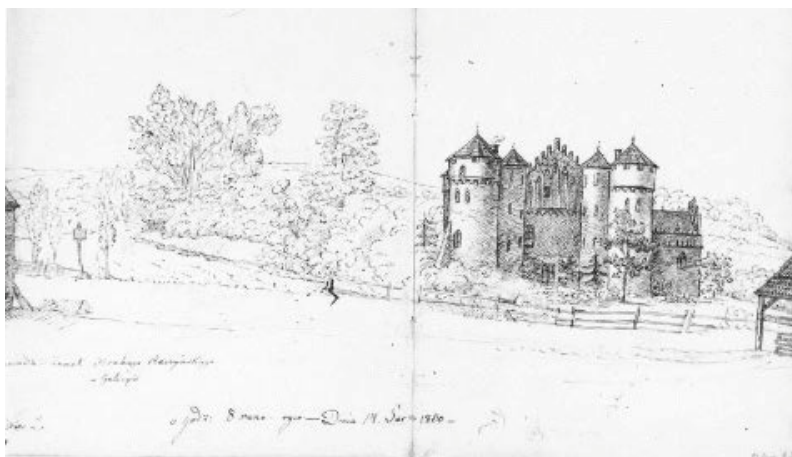
Na precyzyjniejsze odniesienie się do form zieleni otaczających zamek pozwala jego kolejne przedstawienie, a mianowicie pochodząca z 1838 r. rycina anonimowego autora zamieszczona w „Przyjacielu Ludu”. Pokazuje ona zamek w znanym nam ujęciu od strony północnej, a przed nim zielony język gazonu ujęty w dwie drogi prowadzące wprost pod rezydencję dostępną od tej strony przez wejścia

³⁹² O polskich tradycjach w dziedzinie gospodarki stawowej, szczególnie rozwiniętej w dorzeczu górnej Wisły i jej dopływów: Jan Marian Włodek, *Gospodarstwo stawowe w Polsce a większa własność ziemska*, [w:] *Dziedzictwo. Ziemiańskie polscy...*, *op. cit.*, s. 62–71.

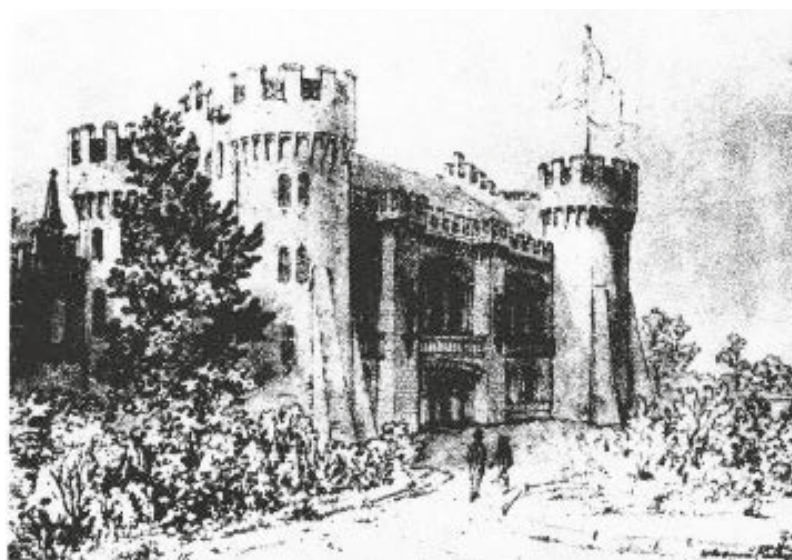
³⁹³ Zbiory Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, nr 69/VIII.

³⁹⁴ Zbiory Muzeum Historycznego Miasta Krakowa; Waldemar Baraniewski, *Die Entwürfe Schinkels für Krzeszowice*, Leipzig 1984, s. 143–153, 240.

Il. 87. „Zawada. Zamek hrabiego Raczyńskiego w Galicji” widziany od strony północnej. Rys. Józefa Brodowskiego, 14 sierpnia 1830

Il. 88. Zamek w Zawadzie, widok od południowego wschodu (front). Rys. nieznanego autora, 1835

umieszczone w przyziemiu baszt. Widok ten kadrują formy roślinne zwane klombami, wspomniane przez Stęczyńskiego w 1847 r.³⁹⁵ Uwagę zwraca zwłaszcza lewy, wyjęty jak gdyby wprost z dzieła księżnej Izabeli Czartoryskiej³⁹⁶, dzięki której ta forma ogrodowa została rozpropagowana na ziemi polskiej. Przypomnijmy w tym miejscu, że klomby, za których twórcę uważa się Lancelota Browna (nazywał je *clumps*), były to kompozycje o układzie piętrowym, tworzoną z wykorzystaniem kilku gatunków roślin (od bylin i kwiatów po krzewy i drzewa). W zależności od ich doboru i układu kształtowano w ogrodach specyficzne nastroje: od monumentalnego przez pogodny do nostalgicznego. W sensie kompozycyjnym zaś stanowiły klomby istotny element wnętrza ogrodowych. Ważną ich właściwością, na którą trzeba zwrócić uwagę, mając na względzie plany dotyczące rewaloryzacji zawadzkiego parku, była ich tymczasowość. Zakładano bowiem, że z czasem krótko żyjące rośliny niższego piętra będą obumierać, pozwalając przekształcić się drzewom w zwartą, malowniczą grupę.

³⁹⁵ Maciej Bogusz Stęczyński, *op. cit.*, s. 150.

³⁹⁶ Izabela Czartoryska, *Mysli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1805, s. 16–36. Por. także: Marek Siewniak, Anna Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998, s. 113–114.

Il. 89. Zamek w Zawadzkie widziany od strony północnej. Ryc. anonimowego autora, 1838

Il. 90. Klomb z traktatu Izabeli Czartoryskiej. Kolorowana ryc. Jana Zachariasza Freya, 1805

Il. 91. Kompozycja z klombami według Izabeli Czartoryskiej. Ryc. Jana Zachariasza Freya, 1805

Na wspomnianej rycinie, w jej głębi, po stronie wschodniej (frontowej) widzimy także dość wysokie drzewa o pokroju kolumnowym, zapewne topole, a wszystko to na tle okolicznych wzgórz.

Sporo drzew w najbliższym otoczeniu zawadzkiego zamku, głównie iglastych (świerki?), a także topole i inne drzewa liściaste, pokazują również akwarele wykonane przez Atanazego Raczyńskiego w roku 1839. Część z nasadzeń jest wyraźnie dość świeża, bowiem odsłania przedpole rezydencji, zwłaszcza od strony głównego wejścia. Wiemy jednak, iż w trakcie prac nad zakładaniem parku Atanazy Raczyński zachował zastany drzewostan³⁹⁷, w tym stare dęby rosnące na otaczających zamek wałach, z których część, nieporośnięta drzewami, została usunięta ze względu na utrzymywanie wilgoci³⁹⁸.

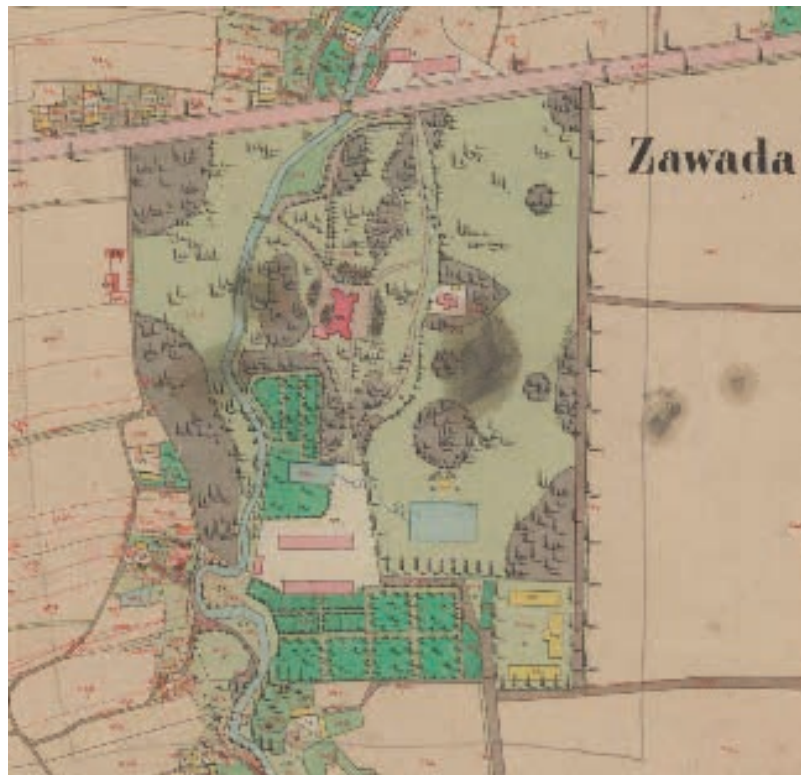
Najprecyzyjniej o planie kompozycji parkowej w Zawadzkie informują dwa wcześniej wspomniane plany, a więc plan katastralny z 1849 r. oraz „drugi pomiar” z lat 1861–1864. Bardziej szczegółowy jest ten pierwszy, na którym rozróznilo następujące formy zieleni: ogrody (kolor zielony), łąki – czasem z pojedynczymi drzewami lub ich niewielkimi skupinami (kolor oliwkowy) oraz tereny zadrzewione (brązowy). Zaznaczono także graficznie drzewa, dzieląc je na owocowe oraz pozostałe (z rozróznileniem na liściaste i iglaste), i krzewy³⁹⁹.

Na wspomnianych planach widzimy wyraźnie dwudzielne założenie składające się z regularnego ogrodu związanego z budynkiem

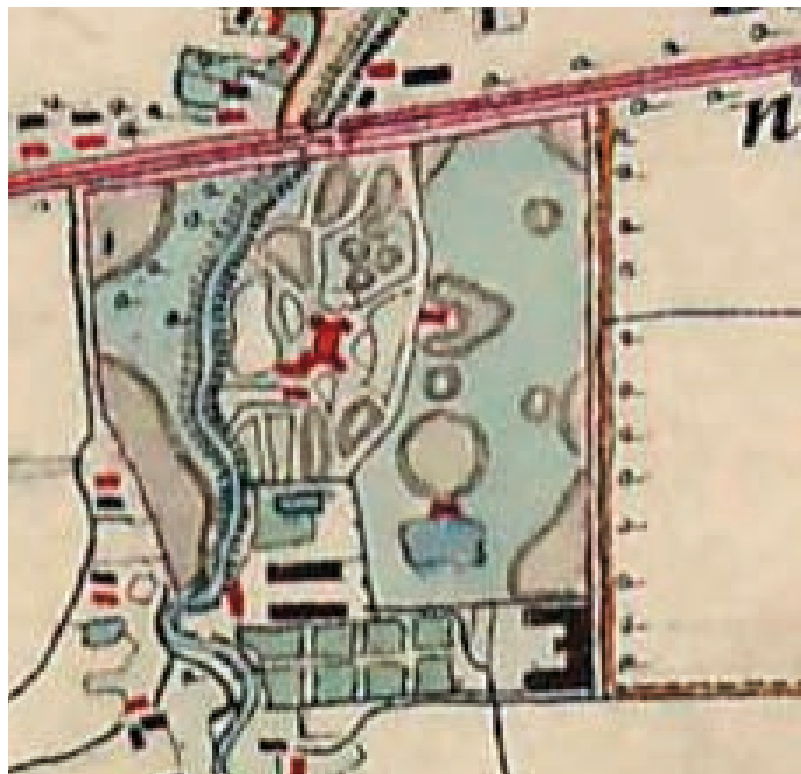
³⁹⁷ Za: Atanazy Raczyński, „Przyjaciel Ludu”, nr 3, 20 lipca 1839 r., s. 24.

³⁹⁸ *Ibidem*.

³⁹⁹ Szczegółową legendę, objaśniającą przyjęte dla tego planu oznaczenia graficzne, omówiono w rozdziale poświęconym źródłom ikonograficznym, w dziale kartografia.

Il. 92. Fragment planu katastralnego przedstawiający założenia parkowo-zamkowe w Zawadzie, 1849

Il. 93. Fragment mapy z „drugiego pomiaru wojskowego” pokazującej rozplanowanie założenia parkowo-zamkowego w Zawadzie, 1861–1864

rzędcówki (w części południowej) oraz parku o zróżnicowanej kompozycji. Część bliższa zamkowi miała kształt wrzeciona, ujętego w ramy rzeki i drogi parkowej, gęstego od ścieżek i różnych innych elementów kompozycyjnych, które stanowiły pomieszanie stylu malowniczego z właściwą mu tzw. dziką promenadą *prowadzącą skądś dokądś*⁴⁰⁰ oraz tzw. *beautiful* operującego klombami lub innymi skupinami drzew i krzewów, jakby naturalnie rozrzuconymi. W partii tej, jak pisze Bogdanowski, w wielu ogrodach *ujawniała się pasja kolekcjonerska... W jednej kępie występował rzadki egzotyczny gatunek, w drugiej zupełnie inny... Było to traktowane trochę podobnie, jak kolekcjonowanie dzieł sztuki w mieszkaniu*⁴⁰¹. Część druga, stanowiąca dla tej partii otulinę i przedpole zarazem, potraktowana została z większym oddechem, operując niewielkimi, czasem bardzo regularnymi w kompozycji skupiskami drzew rozmieszczonych pośród łąk i kadrujących widoki na okolicę.

Pomiędzy parkiem krajobrazowym a ogrodem regularnym wyznaczono miejsce na folwark, a w nim na nową rządcówkę oraz długi budynek stajni ustawiony równolegle do obiektu, który – jak się przypuszcza – mógł wcześniej pełnić funkcję cieplarni. Pomiędzy nimi wydzielono dziedziniec gospodarczy.

Analiza powyższych planów pozwala także na wskazanie bram prowadzących na teren rezydencji. Pierwsza z nich – główna, związana z budynkiem bramnym, znajdowała się przy północnej granicy założenia, tuż przy drodze Dębica–Rzeszów. Za nią wytyczono główną aleję biegnącą przez park na południe, mijającą zamek, a następnie dochodzącą do dziedzińca gospodarczego. Druga brama znajdowała się po przeciwległej stronie i prowadziła najpierw na dziedziniec, oddzielający zespół budynków pierwszej rządcówki od ogrodu regularnego, a następnie na teren majdanu gospodarczego z nową siedzibą zarządcy. Wyjaśnijmy przy okazji, że za zróżnicowaniem kolorystycznym budynków oznaczonych na planie kryją się budynki drewniane (żółte) i murowane (czerwony).

Zaprezentowany powyżej ogród regularny teraz na planie katastralnym jawi nam się jako w znacznej części użytkowy, głównie warzywnik oraz sad w jednym, z kilkoma mniejszymi kwaterami powiązanych z budynkiem cieplarni, które mogły stanowić część ozdobną. Kontynuacją części ozdobnej, być może kwiatowej, stanowiła regularnie urządzona partia ogrodu „wchodząca” w park, znajdująca się na północ od folwarku. Na jej terenie wytyczono spory prostokątny basen połączony wąską strugą z podobnym w kształcie, ale znacznie większym, znajdującym się w obrębie parku. Oba zbiorniki wydają się mało przystające regularną formą do kompozycji całego założenia. Wydaje się zatem, że były to stawy hodowlane i irygacyjne zarazem, obecne w okolicy Zawady co najmniej od trzeciej tercji XVIII w. (mapa z „pierwszego pomiaru”) i zakładane w tej roli przy wielu rezydencjach na terenie Polski, zwłaszcza w Galicji.

Najbardziej zróżnicowane i bogate w elementy kompozycyjne było bezpośrednie otoczenie zamku. Na planie katastralnym widocz-

⁴⁰⁰ Janusz Bogdanowski, *op. cit.*, s. 173.

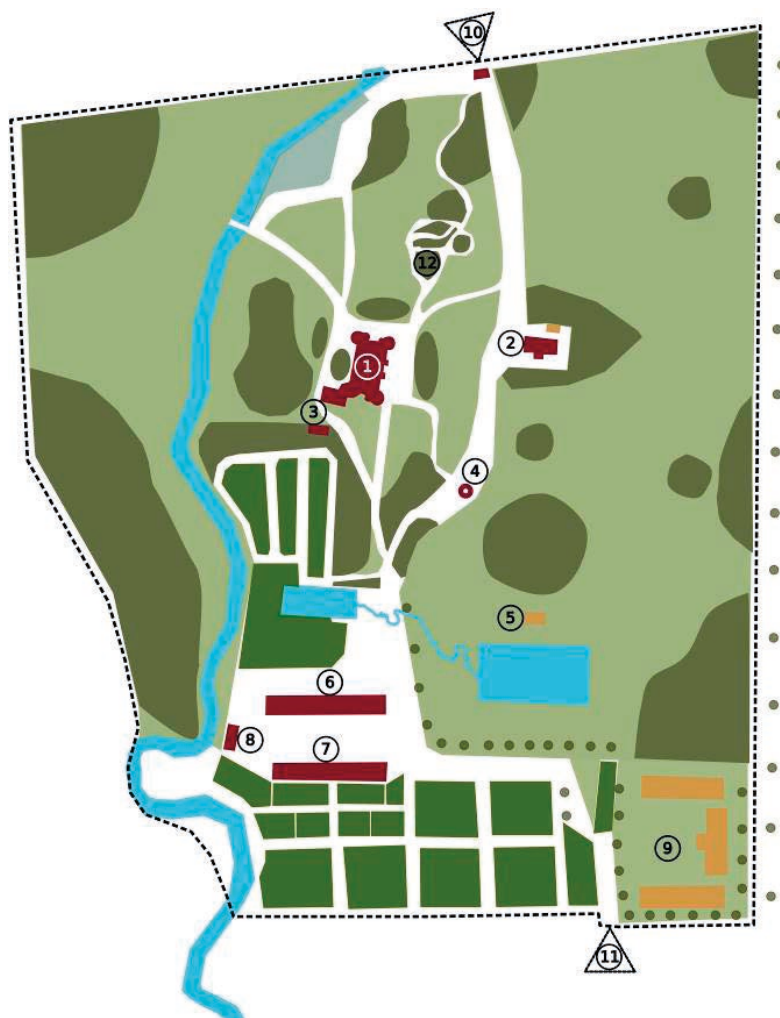
⁴⁰¹ *Ibidem*, s. 173–174.

Il. 94. Zawada, pozostałości studni z obeliskami. Fot. Sabina Leska, 2014

Il. 95. Schemat prezentujący rozmieszczenie głównych obiektów na terenie założenia zamkowo-parkowego w Zawadzie, wykonany na podstawie planu katastralnego z 1849 r. Legenda: 1 – zamek z kaplicą; 2 – oficyna; 3 – pralnia; 4 – studnia; 5 – pawilon ogrodowy; 6 – stajnia; 7 – stajnia lub ciepłarnia; 8 – nowa rządcówka; 9 – stara z oficynami; 10 – budynek bramy północnej; 11 – brama południowa. Obiekty murowane oznaczono na brązowo, drewniane na żółto

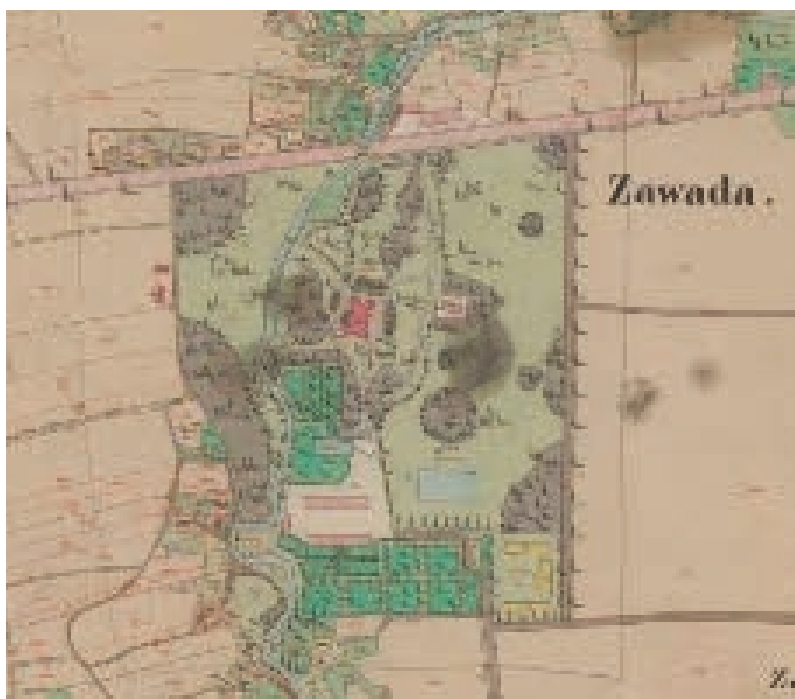

ne są grupy klombów⁴⁰² stanowiące dla niego jak gdyby ramę łączącą surowość głównego budynku. Alejki wyprowadzone przed zamkiem skierowano w różne strony, łącząc go na trzy różne sposoby z bramą główną, następnie z częścią gospodarczą, a także przez drewniany mostek przerzucony nad Zawadką z terenem położonym po drugiej stronie rzeki, na którym dominowała spora łąka. Szczególnie urozmaicona była część północna parku, poprzecinana gęsto krętymi alejkami wijącymi się pośród niewielkich skupisk starych dębów, której nadano charakter niewielkiej „dzikiej promenady”.

Zaciekawienie budzi też grupa dębów na planie zbliżonym do eksedry, w zakolu której wzniesiono nieznanym nam w kształcie pawilon stojący nieopodal większego z basenów. Między nim a zamkiem, tuż przy głównej alei parkowej została umieszczona studnia z dwoma kamiennymi obeliskami.

Na obu planach widoczne są na terenie założenia jeszcze dwa mniejsze budynki, a mianowicie tzw. stara pralnia znajdująca się nieopodal kaplicy, spięta z nią ceglany murem z ostrołuczny arkadowym przejściem, oraz tzw. oficyna wschodnia, którą odnajdziemy na

⁴⁰² Przypuszczenie, że mogły to być rozsaria bierze się z klombów widocznych na powojennych zdjęciach.

Il. 96. Plan katastralny założenia parkowo-zamkowego w Zawadzie, 1849

Il. 97. „Zamek w Zawadzie w obwodzie Tarnowskim od północy”. Ryc. Macieja Bogusza Stęczyńskiego, 1847

wschód od zamku w otoczeniu drzew. Nad wszystkim zaś górowała monumentalna rezydencja niesiona w górę wieżami i strzelistymi szczytami, w otoczeniu której, co pokazuje rycina Macieja Bogusza Stęczyńskiego z 1847 r., przybyły „w międzyczasie” kolejne drzewa, między innymi brzozy.

Warto także przyjrzeć się okolicy, a mianowicie zmieniającym się podziałom towarzyszącym Zawadzie terenów rolnych, które po uwłaszczeniu chłopów w 1848 r. poprzecinane zostały po stronie lewego brzegu Zawadki wstęgami pól przypisanych poszczególnym wiejskim chałupom, co pokazuje mapa katastralna z 1849 r. i co czytelne pozostaje do dzisiaj. Obszar zawadzkiego majątku ograniczono tym sposobem do terenów położonych na wschód i południe (gdzie zlokalizowano między innymi tzw. zagumnie), za którymi rozciągał

się widok obszerny na okoliczne wzgórza lasami okryte [...] przedstawiając co chwila oku podróżnika coraz nowe, coraz piękniejsze przemiany całego tego nadzwyczaj rozmaitego krajobrazu⁴⁰³. Odnotować także należy nasadzenia drzew towarzyszące drogom: alejowe przy głównym trakcie z Dębicy do Rzeszowa oraz szpaler przy drodze biegnącej wzdłuż wschodniej granicy założenia parkowo-zamkowego. Ślady tych elementów są dzisiaj co prawda słabo, ale wciąż czytelne w krajobrazie.

Wobec braku innych wyrazistych elementów „wyposażenia” zawadzkiego założenia rezydencjonalnego, jego charakter determinował przede wszystkim zamek. Jednoznaczne w architekturze tej budowli (zwłaszcza elewacjach) średniowieczne, a więc rycerskie odwołania nie pozostawały zapewne bez związku z aspiracjami Atanazego Raczyńskiego. *Malownicza i jednocześnie groźna budowla niosta ze sobą powiew odległych czasów, mogła sugerować dawność rodu właściciela...*⁴⁰⁴

Trzeba w tym miejscu powiedzieć, że neogotykiem stanowił w owym czasie także swoistą manifestację poglądów politycznych. Kojarzony był powszechnie z monarchizmem i konserwatyzyzmem, które to postawy bliskie były Atanazemu Raczyńskiemu. Istotny wpływ na taki charakter założenia mogły mieć także idee niemieckiego romantyzmu, którego reprezentantem był przecież Schinkel⁴⁰⁵, doceniającego w gotyku (zwłaszcza w gotyckich ruinach) walor malowniczości⁴⁰⁶. Za malownicze uważano także stare budynki gospodarcze, wiekowe drzewa oraz wszystkie elementy nieregularne⁴⁰⁷. Co warte podkreślenia, *malowniczość wykreowała styl picturesque, w którym główną rolę odgrywało doświadczenie malarskie projektanta ogrodu, jego znajomość budowania kompozycji, umiejętność operowania światłocieniem i kolorem, szukania harmonii. Tak wykorzystane wzorce czerpane z natury pozwalały na spotęgowanie naturalnych walorów, zwłaszcza tych najbardziej charakterystycznych*⁴⁰⁸.

Doświadczenia artystycznego Atanazemu Raczyńskiemu nie brakowało, czego dowiódł jako autor swobodnego malowanego dziennika z podróży po Europie⁴⁰⁹, a później także jako udatny dokumentalista rezydencji w Zawadzie. Obecniana z malarstwem krajobrazowym również⁴¹⁰, na co wskazują znajdujące się w jego kolekcji obrazy Salvatora Rosy oraz Rosy di Tivoli⁴¹¹.

Wszystko to, podbudowane przekonaniem politycznym, wykorzystane zostało do stworzenia miejsca *malowniczego*, nie poddającego się kolekcjonersko-ogrodowemu *modelowi puławskiemu*, który wylansował dla ogrodów i umieszczonych w nich artefaktów formułę *heroiczno-patriotyczną* i *sentymentalno-romantyczną*⁴¹². To, co je łączy, to wspomniana już postawa *landscape amator*, przyjęta zarówno przez Izabelę Czartoryską w Powązkach i Puławach, jak i inne ważne postaci tej epoki w Polsce, np. Stanisława Kostkę Potockiego w Olesinie i Natolinie⁴¹³. Pozwoliła ona na odcisnięcie bardzo osobistego piętna właścicieli na kreowanych przez siebie założeniach rezydencjonalnych.

⁴⁰³ Maciej Bogusz Stęczyński, *op. cit.*, s. 74.

⁴⁰⁴ Tadeusz Stefan Jaroszewski, *Siedzi-by ziemiańskie...*, *op. cit.*, s. 151.

⁴⁰⁵ Warto zwrócić uwagę, że Schinkel miał w swoim dorobku kilka innych przebudów średniowiecznych zamków oraz projektów dla nowych, którym nadał neogotycki kostium, a w tym: Kórnik (proj. 1828), Babelsberg (proj. 1824–1825), tzw. Dom rycerski na Pfüllerinsel w Berlinie (1824–1826), Stolzenfels k/Koblencji (proj. 1825), Kamieniec Ząbkowicki (proj. 1838). Za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Karl_Friedrich_Schinkel [data dostępu: 30.01.2018].

⁴⁰⁶ *W przeciwieństwie do architektury klasycystycznej, która była „jedynie piękna”*. Longin Majdecki, *Historia ogrodów*, t. 2, Warszawa 2008, s. 121.

⁴⁰⁷ *Ibidem*.

⁴⁰⁸ Por. Marzanna Jagiełło, Wojciech Brzezowski, *Założenie krajobrazowe w Książu*, [w:] *Książ. Pamiętajmy o ogrodach*, red. Beata Lejman, Wrocław 2017, s. 38–39.

⁴⁰⁹ Na ten temat: Michał Mencfel, *Atanazy Raczyński...*, *op. cit.*, s. 297.

⁴¹⁰ Dzieła malarstwa stanowiły daleko ważniejszy niż rzeźba i architektura przedmiot fascynacji Raczyńskiego. Za: *Ibidem*, s. 395.

⁴¹¹ Największe zakupy obrazów poczynił Raczyński w Rzymie w 1820 r., a więc tuż przed przekształceniem Zawady. Michał Mencfel, *Kolekcja malarstwa...*, *op. cit.*, s. 19.

⁴¹² Cytowane fragmenty za: *Ibidem*, s. 25.

⁴¹³ Marzanna Jagiełło, Wojciech Brzezowski, *Stanisław Kostka Potocki...*, *op. cit.*, s. 197–214.

Il. 98. Plany założenia w Zawadzie:
 a) Spezialkarte der österreichisch-
 -ungarischen Monarchie 1:75 000,
 1878, b) Spezialkarte der österre-
 -ichisch-ungarischen Monarchie
 1:75 000, 1900

Warto przy tym zwrócić uwagę na fakt pozostawienia przez Raczyńskiego zastanej części regularnej, czyli fragmentu ogrodów z początku XVIII w., co może wskazywać na obeznanie z obecnym w ówczesnej sztuce europejskiej nurtem związanym z tradycją ogrodów formalnych oraz z częstymi przypadkami łączenia stylów i wątków w obrębie jednego założenia⁴¹⁴. Nie należy wykluczać oczywiście także względów praktycznych i wykorzystywania ich użytkowego.

Opisany powyżej stan utrzymywał się co najmniej do 1878 r., na co wskazuje schematycznie plan pochodzący z tego czasu. Kolejni po Atanazym Raczyńskim, który zmarł w 1874 r., właściciele Zawady wprowadzali do założenia raczej niewielkie zmiany. Jedną z nich mogło być zlokalizowanie w części parku (prawdopodobnie za rzeką) zwierzyńca. Porównanie planów z 1878 r. i 1900 r. wskazuje, że w okresie dzielącym ich powstanie rozebrano także dawną rząd-cówkę i jedną z jej oficyn, powiązanych niegdyś z ogrodem „francuskim”, który nadal funkcjonował jako ogród użytkowy, choć być może w nieco innym kształcie.

1.5.3. Etap III: lata 1914–1944

W trakcie I wojny światowej Zawada znalazła się na linii frontu, a zamek został splądrowany i spalony. Ocalała jedynie baszta południowo-zachodnia, która została zabezpieczona i dotrwała do naszych czasów. Po ustaniu działań wojennych w 1918 r. ówczesny właściciel Zawady – Edward Bernard Raczyński postanowił wybudować nową rezydencję, a mianowicie niewielki stosunkowo pałacyk zlokalizowany we wschodniej części parku w pobliżu dawnej oficyny dworskiej. Na jego podobieństwo z obiektami wzniesionymi według projektu angielskiego architekta Herberta Bakera we współpracy z Francisem Masseyem zwracano już w tej pracy uwagę. Dodajmy, że reprezentacyjne wejście do pałacyku zaopatrzone w loggię zwrócone zostało w stronę pozostałości po zamku. Dodatkowo za budynkiem pojawiły się obiekty pełniące funkcję stajni dla koni oraz garażu⁴¹⁵.

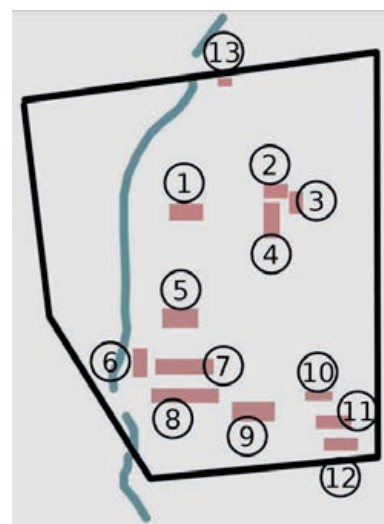
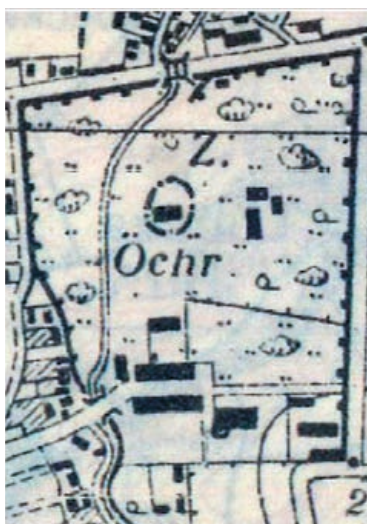
Wzniesienie w tym miejscu nowej rezydencji spowodowało wydzielenie dodatkowego wnętrza w obrębie parku. Obejmowało ono

⁴¹⁴ Takie rozwiązania propagował m.in. Humphry Repton. Longin Majdecki, *op. cit.*, s. 118.

⁴¹⁵ Edward Raczyński posiadał jedyny samochód w okolicy.

Il. 99. Plan założenia w Zawadzie i schemat rozmieszczenia obiektów na jego terenie w Zawadzie na podstawie mapy z 1944 r.

Il. 100. Schemat rozmieszczenia istniejących w Zawadzie w 1944 r. budynków: 1 – ruiny zamku; 2 – oficyna; 3 – garaż i stajnia; 4 – pałacyk Edwarda Raczyńskiego; 6 – rządówka; 7 – stajnia; 8 – stajnia lub ciepłarnia; 9 – gorzelnia; 10 – chmielarnia; 5, 11, 12 – budynki gospodarcze, 13 – brama północna. Oprac. Sabina Leska

reprezentacyjny dziedziniec z półkolistym gazonem, który ramowała ściana zieleni tworzona przez tuje, jodły i kalinę koralową⁴¹⁶. Po przeciwnej stronie wewnątrz to zamykały ruiny zamku.

W latach 20. XX w. w południowo-wschodniej części parku wytyczono niewielki basen kąpielowy⁴¹⁷. Kompozycja pozostałych jego partii nie uległa jednak znacznym przekształceniom. Pomimo dosadzeń utrzymano charakter założenia ukształtowany w XIX w., wzbogacając jedynie park o modrzewie (samotnik w północnej części oraz grupa za potokiem), a także o drzewa iglaste – sosny (w południowo-zachodniej części za potokiem) oraz jodły. Pojawiły się w nim także nowe gatunki: platany w północno-zachodniej części parku oraz sosna wejmutka (dwa jej egzemplarze posadzono przy ruinach zamku)⁴¹⁸. Tuż przed wybuchem wojny, w 1938 r., w południowo-zachodniej części założenia wybudowano w pobliżu Zawadki nowy dom dla zarządcy⁴¹⁹. W tym samym okresie powstała także gorzelnia (na terenie dawnego ogrodu „francuskiego”, a później warzywnika) oraz suszarnia chmielu (w południowo-wschodniej części parku)⁴²⁰. Pokazuje to wszystko mapa z 1944 r., na której zaznaczono ponadto strefę ochrony ruin zamku.

1.5.4. Etap IV: lata 1945–2017

Natychmiast po zakończeniu działań wojennych dokonano nacjonalizacji majątku, a swoją działalność w Zawadzie rozpoczęło Państwowe Gospodarstwo Rolne, na skutek czego na terenie parku zaszły niekorzystne zmiany. Na wschód od pałacyku zbudowano na wyodrębnionych działkach trzy parterowe domy, separując tym samym część południową parku od dużej polany na północy. Tę zaś podzielono na dwa odrębne wnętrza szpalerem klonów, przeznaczając jedno z nich na boisko, na drugim zaś urządając hipodrom.

⁴¹⁶ Informację tę przytacza za Rusińską Tomasz Kaczor, *op. cit.*, s. 8.

⁴¹⁷ Na południe od pałacu zachowały się pozostałości wspomnianego basenu. Tomasz Kaczor, *op. cit.*, s. 8.

⁴¹⁸ *Ibidem*.

⁴¹⁹ Magdalena Czubińska, *op. cit.*, s. 25.

⁴²⁰ *Ibidem*, s. 32.

Adaptacji poddano także pozostałości zamku. W wyremontowanych w latach 1956–1957 kaplicy i baszcie urządzono kino, wewnątrz ruin przeznaczono zaś na boisko do siatkówki. Dwie z dróg dojazdowych przykryto asfaltową nawierzchnią, a część historycznych ścieżek spacerowych uległa zatarciu. Najwięcej nowych obiektów powstało w południowej, gospodarczej części parku, a pośród nich: magazyny, warsztaty i mała stacja paliw. Część południowo-wschodnią wydzielono za pomocą szpaleru drzew i przeznaczono pod uprawy.

Według opisu zawartego w projekcie rewaloryzacji parku w Zawadzie⁴²¹, w którym powołano się na studium z 1979 r., uwzględniającego w analizach plan katastralny⁴²², układ historyczny zacierały już wówczas liczne samosiewy, ale zasadnicza kompozycja parku wciąż pozostawała czytelna. Opierała się w sensie komunikacyjnym na dwóch historycznych drogach – jednej prowadzącej od głównej bramy północnej do nowego pałacyku oraz drugiej kierującej od tej samej bramy ku ruinom zamku i dalej na południe do części gospodarczej. Drogi te krzyżowały się pomiędzy dawną a nową rezydencją.

Już wtedy (1979 r.) park pozbawiony był znacznej części podbudowy z krzewów. Na szczęście zachowała się większość drzew, które pozwoliły Stanisławie Rusińskiej na wydzielenie czternastu wewnątrz kompozycyjnych, które zawierają analizę dendrologiczną założenia; opracowano także połączenia widokowe⁴²³. I tak:

Wnętrze I⁴²⁴

- jedyne po zachodniej stronie potoku, kompozycyjnie związane z wnętrzem II. Jego ściany tworzyły dęby, topole, klony i jesiony. Ich wiek określono na 250–300 lat. Wyróżniała się w nim grupa modrzewi z początku XX w. W kierunku południowym od tego wnętrza luźno rosły topole, klon jawor, jesiony i buki w wieku szacowanym na 150–200 lat. Do grupy tej na początku XX w. dosadzono malownicze grupy sosen.

Wnętrze II

- główne wnętrze założenia, ukształtowane na początku XIX w. Określono je jako dominujące, kompozycyjnie związane z ruinami zamku. Wschodnią ścianę wnętrza tworzyły potężne dęby datowane na 250–300 lat. Kompozycyjnie wnętrze II łączyło się z wnętrzem V.

Wnętrza III i IV

- powstały po II wojnie światowej przez podzielenie wcześniejszej dużej polany szpalerem klonów. Zakończenie osi szpaleru w części wschodniej stanowiła skupina lip i topoli ze średniej grupy wiekowej. Na terenie wnętrza III urządzono boisko sportowe, a IV – plac wyścigowy.

Wnętrze V

- odpowiadało dawnemu zajazdowi przed zamkiem i połączone było z dziedzińcem po południowej stronie. Jego zachodnią ścianę tworzyły lipy, których wiek oszacowano na ponad 100 lat. Opracowanie wykazuje w tym wnętrzu także dwie sosny wejmutki z początku XX w.

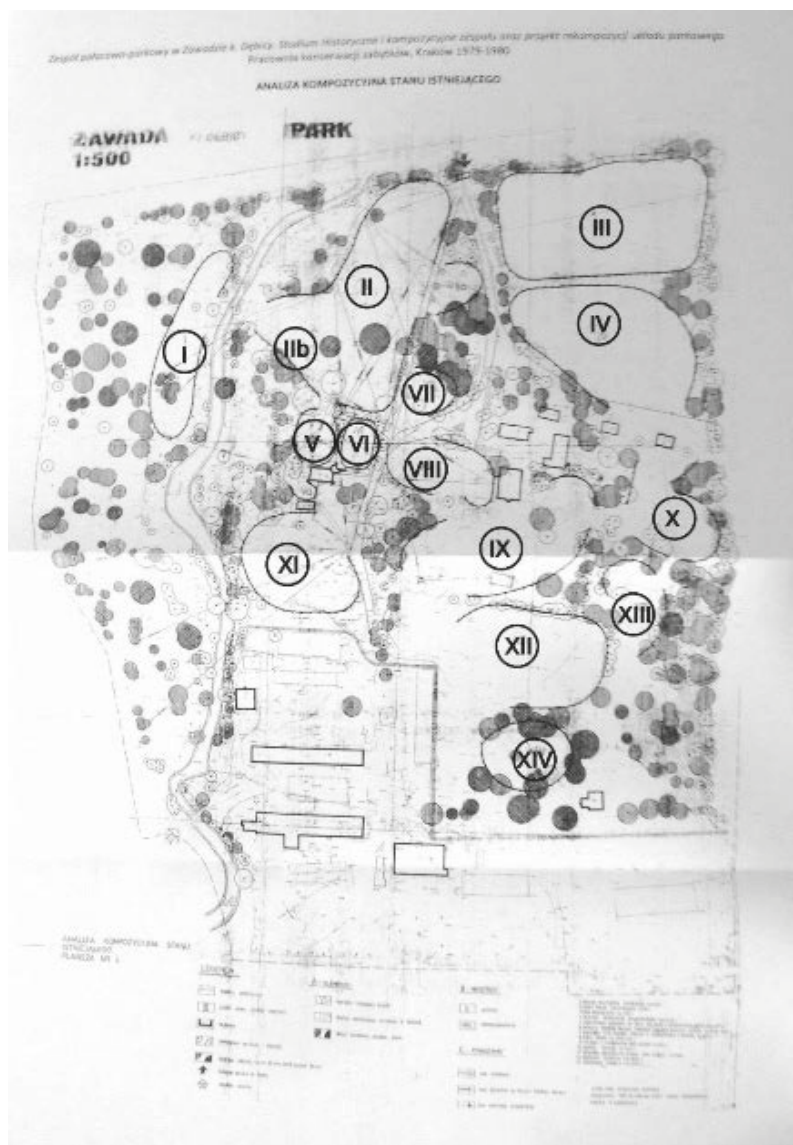
⁴²¹ Tomasz Kaczor, *op. cit.*

⁴²² Stanisława Rusińska, *op. cit.*

⁴²³ Opisane na podstawie: Tomasz Kaczor, *op. cit.*, s. 10 i 11. Autor powołuje się na Stanisławę Rusińską, *op. cit.*

⁴²⁴ Wszystkie wnętrza oznaczono na mapie zamieszczonej pod ich prezentacją.

Il. 101. Analiza kompozycyjna stanu istniejącego zespołu w Zawadzie, z zaznaczeniem wewnątrz kompozycyjnych, według Stanisławy Rusińskiej, 1979–1980

Wnętrze VI

- wydzielone pozostałościami murów zamkowych, w 1979 r. jeszcze widocznych, a w nim kilkudziesięcioletnie samosiewy robinii akacjowej i klonu.

Wnętrze VII

- kompozycyjnie związane było z zamkiem i wydzielone przez grupę dębów porastających pozostałości dawnych wałów.

Wnętrze VIII

- związane z nowym pałacykiem i towarzyszącym mu gazonem. Na jego terenie rośl okazały krzew kaliny czerwonej oraz jodły i żywotniki. Widokowo wnętrze to powiązane było z ruinami zamku.

Wnętrze IX

- największe z tych towarzyszących pałacykowi. Jego południo-

Il. 102. Zabezpieczone ruiny (kaplica z basztą) zamku w Zawadzkie, widok od strony południowej: a) 1979, b) 1988. Fot. nieznanego autora

Il. 103. Widok pozostałości zamku w Zawadzkie od północnego wschodu. Fot. nieznanego autora, 1988

Il. 104. Budynek bramny prowadzący na teren parku w Zawadzkie od północy. Fot. nieznanego autora, 1988

Il. 105. Pałac Edwarda Raczyńskiego w Zawadzkie. Fot. nieznanego autora, 1988

Il. 106. Studnia z kamiennymi obeliskami w parku w Zawadzkie. Fot. nieznanego autora, 1988

wo-zachodnie ściany wyznaczały drzewa należące do najstarszej i średniej grupy wiekowej, wśród których zwrócono uwagę na 200-letni egzemplarz lipy, a także jesiony i klony. Od wschodu ograniczały to wnętrza klony, kasztanowce, grochodrzewy ze średniej grupy wiekowej, a także świerk i modrzew. Wyróżniały się na tym obszarze dwa dęby czerwone – jeden samotnik oraz drugi związany z południową ścianą wnętrza. W pobliżu wspomnianej okazałej lipy wyprowadzona była oś widokowa na studnię z obeliskami. Południową część wnętrza zajmował nieduży basen kąpielowy otoczony żywopłotem.

Wnętrze X

- połączone było z wnętrzami IX i XIII. Od północy zamykały je domy jednorodzinne, od wschodu zaś ściana starych grabów i grochodrzewów, z wyróżniającym się okazem topoli.

Wnętrze XI

- kompozycyjnie związane było ze starą siedzibą – zamkiem, od północy zaś wydzielone przez budynek starej pralni i mur łączący go z basztą. Zachodnią ścianę stanowił zwarty drzewo-

stan lip, jesionów i porastających brzegi potoku samosiewów w postaci wierzb i klonów oraz grup sosen i klonów widocznych po drugiej stronie potoku. W zachodniej części tego wnętrza umieszczono po wojnie barak mieszczący stołówkę dla pracowników PGR-u⁴²⁵.

Wnętrze XII

– przeznaczone było pod uprawy.

Wnętrze XIII

– niewielkich rozmiarów, wydzielone grabami i grochodrzewami ze średniej grupy wiekowej. Zwrócono w nim uwagę na okazałą topolę.

Wnętrze XIV

– miało postać dość regularnego kręgu złożonego z 14 dębów z najstarszej grupy wiekowej. Nieopodal w latach 30. XX w. wzniesiono suszarnię chmielu.

Wspomniane *Studium...* Rusińskiej⁴²⁶ zawierało także dokumentację, z której zachowała się jedna fotografia prezentująca ruiny zamku. Pozostałe zamieszczone poniżej zdjęcia pokazują stan zachowania zamku, a także wszystkich innych historycznych obiektów architektonicznych założenia, dziewięć lat później. Zostały one dołączone do ekspertyzy konserwatorskiej zamku⁴²⁷.

1.6. Stan zachowania

1.6.1. Obszar i jego granice, obiekty budowlane

Najważniejszym elementem stanowiącym o tożsamości zespołu jest jego obszar. W przypadku Zawady w znacznej części został on zachowany w historycznych granicach (choć bez południowej partii, na terenie której znajdowały się folwark oraz ogrody regularne, zamienionej w zaplecze gospodarcze dawnego PGR-u, oraz części zajętej przez domy jednorodzinne). Wyodrębnia go od otoczenia kamienny mur przebiegający wzdłuż północnej granicy założenia z budynkiem bramnym oraz zachowany fragment ogrodzenia poprowadzony wzdłuż granicy wschodniej. Na obszarze tym, porośniętym zwartym drzewostanem wyróżniającym go od otoczenia (w znacznej części związanym z historyczną kompozycją), znajdują się obecnie: pozostałości zamku (baszta z klatką schodową, dawna kaplica oraz ceglano-kamienne ruiny wyznaczające część obrysu dawnej rezydencji), towarzysząca mu stara pralnia z neogotyckim murem, pałacyk Edwarda Raczyńskiego, nowa rządcówka oraz studnia z kamiennymi obeliskami. Na terenie założenia znajduje się także pozostająca w ruinie oficyna wschodnia, gorzelnia oraz suszarnia chmielu.

Istnieje także grupa obiektów, które wpływają negatywnie na kompozycję i charakter parku, zakłócając dawne połączenia kompozycyjne i widokowe, a w tym: wzniesione w drugiej połowie XX w.

⁴²⁵ Funkcję stołówki przejął później, wzniesiony na tyłach nowego pałacu w latach 70. XX w., budynek hotelowy.

⁴²⁶ Stanisława Rusińska, *op. cit.*

⁴²⁷ Magdalena Czubińska, *op. cit.*

Il. 107. Mur łączący kaplicę i basztę zamku w Zawadzie ze starą pralnią. Fot. Tomasz Rożowski, 2002

Il. 108. Widok na basztę zamku w Zawadzie i fragment muru porośniętego dzikim winem od strony wschodniej. Fot. Patryk Strzałka, 2018

Il. 109. Widok na pralnię od południowego zachodu, z lewej strony widoczne baszta i kaplica. Fot. Patryk Strzałka, 2018

Il. 110. Widok na mur łączący pralnię z kaplicą i basztą od południa. Fot. Sabina Leska, 2014

Il. 111. Zawada, nowy dom rządcy majątku w Zawadzie (rządcówka) wzniesiony w 1938 r., po remoncie w 2003 r. Fot. Sabina Leska, 2014

Il. 112. Budynek gorzelnii w Zawadzie. Fot. Sabina Leska, 2014

trzy domy mieszkalne (na północny wschód od pałacyku), następnie położony nieopodal budynek hotelowy wybudowany w latach 70. XX w.⁴²⁸, a także barak kryty blachą. Negatywnie na funkcjonowanie zespołu rezydencjonalno-parkowego wpływają również obiekty znajdujące się poza jego obecnymi granicami, głównie zaniedbane obiekty gospodarcze w południowej części dawnego założenia. Uciążliwa komunikacyjnie jest również, coraz bardziej obciążona, trasa E-4

⁴²⁸ Budynek ten pełnił również funkcję stołówki dla pracowników PGR-u.

przebiegająca wzdłuż północnej granicy parku, co pogłębiło zburzenie północnego muru.

1.6.2. Kompozycja parku, szata roślinna, połączenia krajobrazowe i funkcjonalne

Park w Zawadzie zachował w znacznej mierze swoją zasadniczą kompozycję, choć część alejek o niższej funkcjonalnie randze uległa zatarciu, a większość głównych zalano asfaltem lub wybrukowano. Połączenia widokowe z terenu parku z otaczającym krajobrazem zostały praktycznie zupełnie utracone, nie tylko ze względu na przekształcenia wewnątrz założenia, ale także na postępujący proces zabudowywania przylegających do niego obszarów, na przykład przez magazyny przy południowej granicy.

Informacje dotyczące stanu obecnego zawiera *Ekspertyza dendrologiczna drzew-pomników przyrody na terenie gminy Dębicy* wykonana w 2012 r. przez Elżbietę Obrocką⁴²⁹, która wskazała na zachowanie na terenie parku w Zawadzie 10 drzew o charakterze pomnikowym: dziewięciu dębów szypułkowych i jednego platanu klonolistnego. Stanowią one zwartą grupę znajdującą się na północny wschód od starego zamku, w miejscu urządzonym za Edwarda Raczyńskiego jako „dzika promenada”. Zostały one zaznaczone na planie inwentaryzacyjnym założenia, który pokazuje, że od czasu opracowania Rusińskiej z 1979 r. z obszaru parku wyłączony został fragment części południowo-wschodniej (dawne wnętrze krajobrazowe nr XII), przeznaczony na cele gospodarcze.

Rok później została wykonana przez Pawła Krąpca⁴³⁰ pełna inwentaryzacja dendrologiczna założenia, którą wykonano w 2013 r. na potrzeby projektu rewaloryzacji. Zawarto tam informację o około 35 gatunkach drzew i krzewów rosnących na terenie parku w Zawadzie, z czego najliczniej występowały: klon jawor, klon jesionolistny, klon polny i klon zwyczajny. Stwierdzono ponadto, iż w parku znajduje się 1430 drzew oraz 8 krzewów. We wschodniej części drzewa rosną pojedynczo lub w grupach oraz skupinach usytuowanych na granicy zespołu. Niemal połowa całego drzewostanu, a mianowicie 668 drzew, zlokalizowana jest w zachodniej części parku oddzielonej potokiem. Wiele z nich to okazy pamiętające czasy Atanazego Raczyńskiego.

Za najstarsze egzemplarze występujące w zawadzkim parku uznano dęby szypułkowe i lipy drobnolistne, które można znaleźć przede wszystkim w okolicach piwnicy ziemnej na północny wschód od ruin zamku, jednak już w ekspertyzie z 2012 r. wskazano na ich postępującą biodegradację ze względu na brak zabiegów pielęgnacyjnych oraz prowadzenie prac ziemnych (korytowanie terenu pod drogę), które wywołują zmiany warunków glebowo-wodnych w obrębie zabytkowego drzewostanu⁴³¹. Znaczny udział w całości zadrzewienia mają graby zwyczajne i jesiony wyniosłe. Uwagę zwraca fakt, iż drzewostan po obu stronach potoku dzielił się wyraźnie na dwie części o odmiennym

⁴²⁹ Elżbieta Obrocka, *op. cit.* Autorki pragną podziękować E. Obrockiej za udostępnienie tego opracowania.

⁴³⁰ Paweł Krąpiec, *op. cit.*

⁴³¹ Elżbieta Obrocka, *op. cit.*

Il. 113. Usytuowanie drzew-pomników przyrody w drzewostanie zabytkowego parku w Zawadzie według Elżbiety Obrockiej, 2012. Numery ewidencyjne pomników przyrody: 339 – dąb szypułkowy 8 egz., 340 – platan klonolistny 1 egz., 341 – dąb szypułkowy 1 egz.

charakterze. Stan zadrzewienia części wschodniej stwarza możliwość odczytania dawnego układu parku z jego rozległymi polanami, które urozmaicają samotniki i grupy najstarszych drzew, jak choćby pozostałości dębowej ekседry w południowej części parku (na granicy z częścią gospodarczą). Zachodnia część parku odznacza się natomiast bardziej leśnym charakterem. Z powodu zdecydowanie większego zagęszczenia drzew (głównie samosiewów rozmaitych klonów) i mniejszego zróżnicowania gatunkowego posiada ona znacznie skromniejsze walory historyczno-kompozycyjne oraz przyrodnicze niż część wschodnia.

Stan najbardziej aktualny prezentują analizy zamieszczone w projekcie rewaloryzacji parku w zespole dworsko-parkowym w Zawadzie autorstwa Tomasza Kaczora z 2014 r. Powtarzają one część danych z inwentaryzacji dendrologicznej, ale rozszerzają ją o analizy kompozycyjne, uwzględniające obecne połączenie widokowe w obrębie parku. Autor wykorzystał przy tym opracowanie Rusińskiej wyodrębniające wnętrza krajobrazowe.

Kaczor wskazał także egzemplarze wyróżniające się wyjątkowymi walorami historyczno-przyrodniczymi⁴³². Są to między innymi: modrzew w centralno-północnej części parku (niestety przeznaczo-

⁴³² Tomasz Kaczor, *op. cit.*, rys. 3.

Il. 114. Suszarnia chmielu w Zawadzie widziana od strony zachodniej. Fot. Sabina Leska, 2017

Il. 115. Pozostałości dębowej eksedry widoczne od południowego wschodu, z lewej strony suszarnia chmielu. Fot. Sabina Leska, 2017

Il. 116. Pozostałości dębowej eksedry: a) widoczne od północy, b) widoczne od północnego zachodu. Fot. Patryk Strzałka, 2018

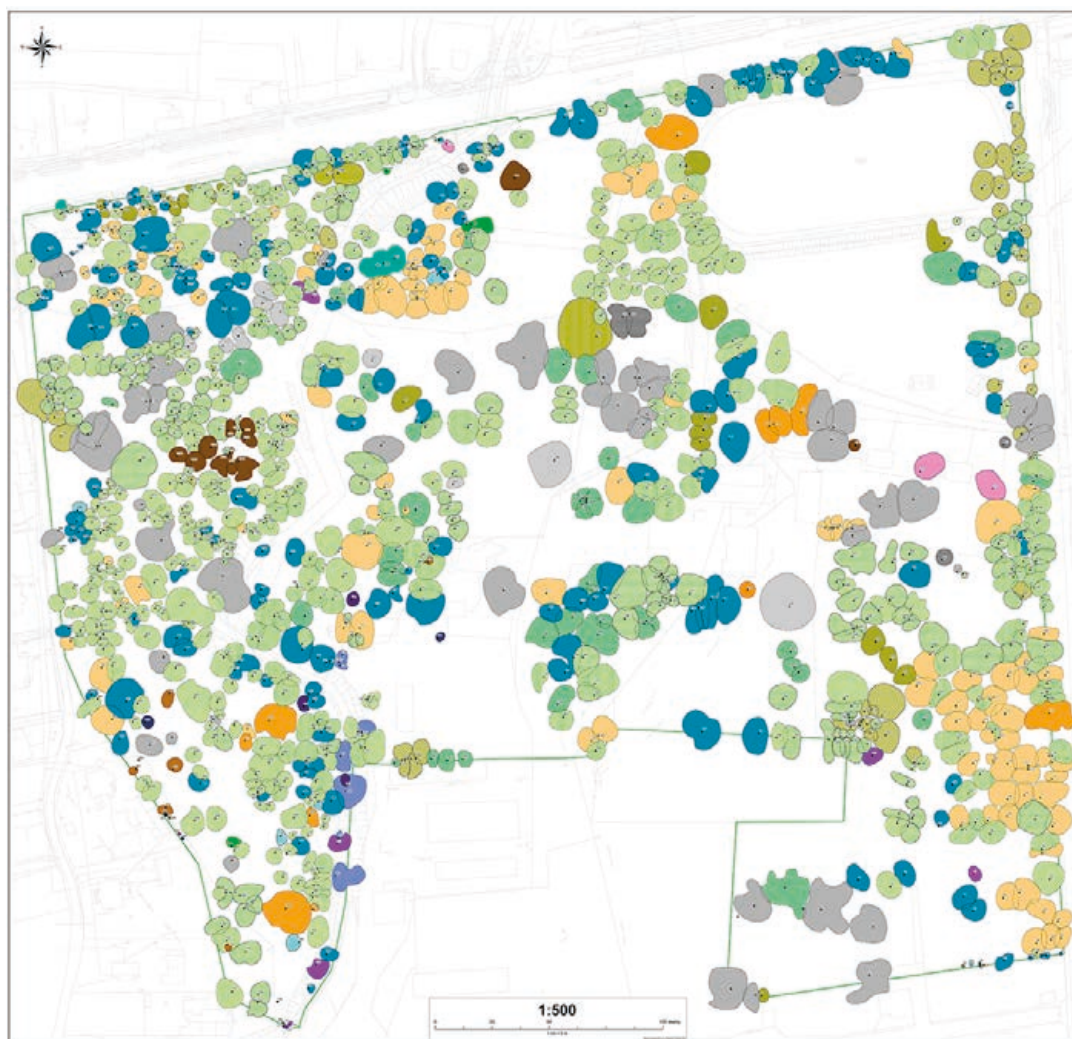

Il. 117. Widok na zachodnią część parku w Zawadzie. Fot. Patryk Strzałka, 2018

Il. 118. Budynek bramy północnej widoczny od południa, w tle zabudowania po drugiej stronie drogi E-4 odsłonięte w wyniku zburzenia muru. Fot. Patryk Strzałka, 2018

Legenda

- Pnie
- Granica opracowania
- Warstwa geodezyjna
- modrzew europejski
- sosna wejmuńska
- sosna zwyczajna
- świerk kłujący
- klon jesionolistny
- klon jawor
- klon polny
- klon zwyczajny
- jesion wyniosły
- dąb szypułkowy
- dąb czerwony
- buk zwyczajny
- grab zwyczajny
- wiąz pospolity
- olsza czarna
- brzoza brodawkowata
- lipa drobnolistna
- lipa szerokolistna
- topola amerykańska
- topola biała
- topola osika
- wierzba biała
- wierzba krucha
- wierzba płacząca
- kasztanowiec zwyczajny
- iglicznia trójcielnikowa
- platan klonolistny
- robinia akacja
- orzech czarny
- orzech włoski
- śliwa domowa
- trześnia
- wiłnia zwyczajna
- bez czarny
- czereśnia zwyczajna

Il. 119. Inwentaryzacja drzewostanu na terenie zespołu dworsko-parkowego w Zawadzie według Pawła Krąpca, 2014

ny do wycinki ze względów zdrowotnych) oraz grupa modrzewi po zachodniej stronie potoku. Za najcenniejsze uznał jednak zdecydowanie dęby, między innymi grupę skomponowaną na kształt ekstery w południowej części, następnie dąb czerwony po południowo-wschodniej stronie pałacu, a także kilka drzew rosnących na zachód od potoku: buk, dąb, lipa oraz niektóre jesiony.

Analiza materiałów historycznych i sporządzonej oceny wiekowej drzewostanu oraz jego walorów pozwoliła autorowi na wyznaczenie

Il. 120. Widok letni na założenie w Zawadzie z pobliskich wzniesień Pogórza Strzyżowskiego. Z zabudowań podworskich widoczna tylko rządcówka. Fot. Sabina Leska, 2018

drzew wskazanych do zachowania ze względów kompozycyjnych. Jest to grupa drzew najstarszych, które były podstawą historycznego układu. Zaliczono do niej także część młodszego drzewostanu, który może zostać wykorzystany w rewaloryzacji parku w celu uzupełnienia kompozycji. Wyznaczono zarazem grupę drzew młodszych, które zacierają historyczną kompozycję, zamykając osie widokowe lub zasłaniając połączenia z otaczającym krajobrazem. Wskazano także do usunięcia drzewa rosnące w zbyt dużym zagęszczeniu, i w związku z tym mające słabo lub asymetrycznie wykształconą koronę, oraz dużą liczbę samosiewów dominujących gatunków – jesionów wyniosłych, klonów jaworów i klonów zwyczajnych⁴³³.

Przedstawiony powyżej projekt jest w trakcie realizacji. Wydaje się jednak, iż szereg działań podejmowanych w ramach „rewaloryzacji” założenia może zagrażać podstawowym, zachowanym jeszcze i czytelnym walorom kompozycyjnym oraz przyrodniczym. Uderza zmieniony układ drożny północnej część parku, odbiegający znacząco od pierwotnego, odnotowanego na planie katastralnym. Zwłaszcza wybrukowana, szeroka droga prowadząca niejako tranzytem od głównej szosy (na północy) do położonego poza parkiem gospodarstwa rolnego (południe), co zmieniło zasadniczo hierarchię ważności obiektów. Projekt zakłada również utwardzenie dużej powierzchni terenu, co budzi spore wątpliwości, zwłaszcza ze względu na przytoczone w analizie dendrologicznej zagrożenia dla drzewostanu.

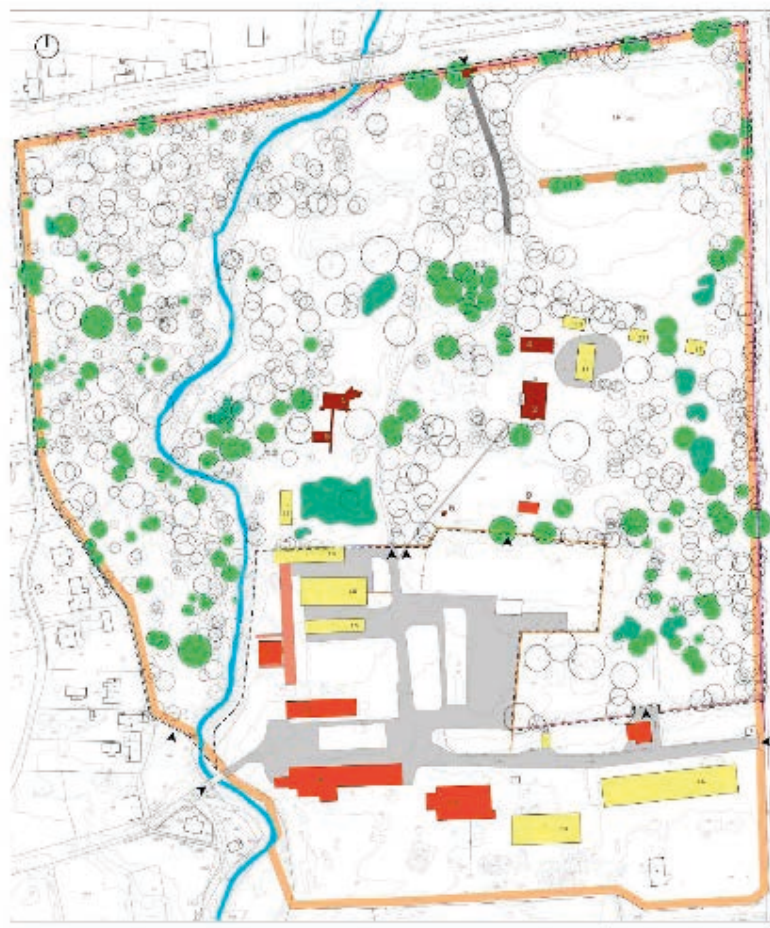
Autor nie odniósł się również prawidłowo do problemów związanych z zastałymi nowymi budynkami, które niczym nie osłonięte pozostały widoczne w przestrzeni parku. Nie podjęto też żadnych prób powiązania widokowego parku z otaczającym krajobrazem.

Dodajmy, że projekt zakłada utworzenie nowego wjazdu do założenia od strony wschodniej. W celu zbudowania tam bramy zburzono pozostałości starego muru⁴³⁴. W czerwcu 2018 r. rozebrano także mur od strony północnej, pozostawiając jedynie stary budynek bramy.

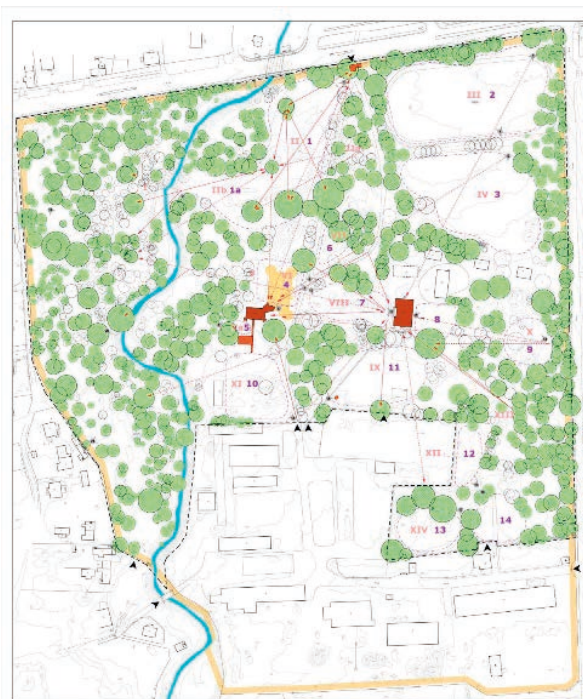
⁴³³ Tomasz Kaczor, *op. cit.*

⁴³⁴ W roku 2009 park został zalany w czasie powodzi. Znaczna część muru od tej strony jednak przetrwała.

Il. 121. Projekt rewitalizacji parku w zespole dworsko-parkowym w Zawadzie według Tomasza Kaczora, 2014. Rysunek 1: inwentaryzacja zagospodarowania terenu. Kolorem brązowym oznaczono obiekty zabytkowe, pomarańczowym pozostałe budynki historyczne, żółtym obiekty współczesne; graficznie rozrózniono także drzewa

Il. 122. Projekt rewitalizacji parku w zespole dworsko-parkowym w Zawadzie, analiza wewnętrznych połączeń widokowych według Tomasza Kaczora, 2014. Rysunek 2: analiza kompozycyjna stanu istniejącego. Kolorem zielonym zaznaczono drzewa wskazane do zachowania ze względu na kompozycyjnych

Il. 123. Projekt rewitalizacji parku w zespole dworsko-parkowym w Zawadzie według Tomasza Kaczora, 2014. Rysunek 3: Wersja ostateczna

LEGENDA		PROJEKTOWANE NASADZENIA	
	Granica zespołu		Drzewa:
	Zakres opracowania		1. Dąb szypułkowy
	Wjęcia na teren		2. Dąb bezszypułkowy
DRZEWOSTAN ISTNIEJĄCY:			3. Brzoza brodawkowata
	Drzewa liściaste		4. Buk zwyczajny
	Drzewa iglaste		5. Grab zwyczajny
	Drzewa o szczególnych walorach plastycznych		6. Klon polny
	Drzewa do wyonki w drugiej kolejności		7. Klon zwyczajny
PROJEKTOWANE NASADZENIA			8. Lipa drobnolistna
Drzewa:			9. Lipa szerokolistna
	1. Dąb szypułkowy		10. Modrzew europejski
	2. Dąb bezszypułkowy		11. Kasztanowiec czerwony
	3. Brzoza brodawkowata		12. Sosna pospolita
	4. Buk zwyczajny		13. Topola biała
	5. Grab zwyczajny		14. Wąz szypułkowy
	6. Klon polny		15. Patac klonolistny
	7. Klon zwyczajny		Krzewy:
	8. Lipa drobnolistna		16. Magnolia Soulange'a 'Alba Superba'
	9. Lipa szerokolistna		17. Kalina hordowana
	10. Modrzew europejski		Zywopłaty szwedzkie:
	11. Kasztanowiec czerwony		18. Dąbki biały 'Sibirica'
	12. Sosna pospolita		19. Berberys jaskawy
	13. Topola biała		20. Berberys Thunberga
	14. Wąz szypułkowy		21. Trzmielina pospolita 'Red Cascade'
	15. Patac klonolistny		22. Jastrząb wosny
			Zywopłaty srodkowe:
			23. Sukcesja wierzbiatki 'Suffruticosa'
			Prącza:
			24. Bluszcz pospolity

Il. 124. Pozostałości muru na północnej granicy parku w Zawadzie. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 125. a), b), c). Widoki północnej granicy parku w Zawadzie, widoczne ślady świeżo rozebranego muru i budynek bramy. Fot. Piotr Kusznierek, 2018

Il. 126. Widok parku w Zawadzie z północnej granicy założenia. W głębi domy mieszkalne, za nimi z prawej strony pałacyk Edwarda Raczyńskiego, dalej na prawo wejście do piwnicy ziemnej. Fot. Sabina Leska, 2017

Il. 127. Zawada, widok od południa. W głębi po lewej baszta z kaplicą i dach pralni, obiekty gospodarcze i rządcówka, w centralnej części grupa najstarszych dębów. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 128. Widok od południa na teren dawnego ogrodu regularnego w Zawadzie, od lewej widoczne: stajnia lub ciepłownia i gorzelnia. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 129. Widok od południa na zachodnią część parku w Zawadzie, potok zw. Wielopólką i nową rządcówką. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 130. Nowy pałac, jeden z domów mieszkalnych i budynek hotelowy na terenie parku w Zawadzie. Fot. Patryk Strzałka, 2018

Il. 131. Widok od południowego wschodu na fragment parku w Zawadzie przed frontową elewacją pałacyku. Fot. Patryk Strzałka, 2018

Il. 132. Nowy pałac w Zawadzie, widok od południowego zachodu, z prawej strony widoczny fragment oficyny wschodniej i domu mieszkalnego. Fot. Patryk Strzałka, 2018

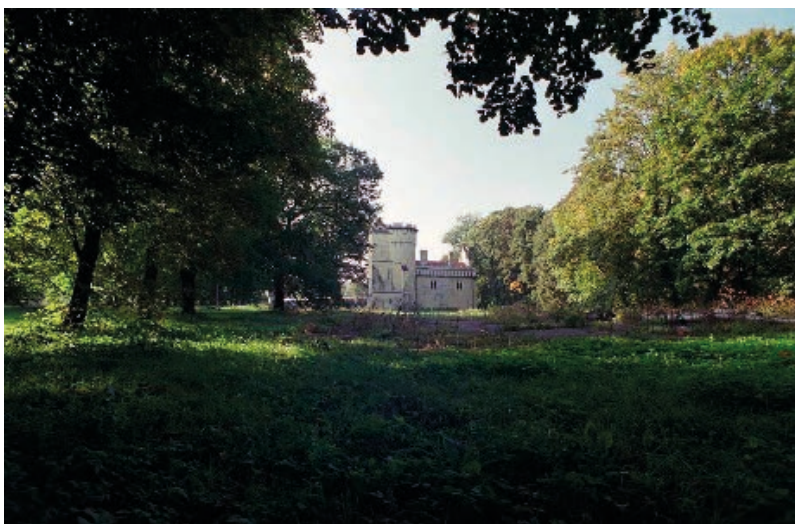

Il. 133. Po lewej widoczny front pałacyku w Zawadzie, dalej mur oddzielający park od części gospodarczej, w tle gorzelnia i zarys Pogórza Strzyżowskiego. Fot. Patryk Strzałka, 2018

Il. 134. Zawada. Widok od północnego zachodu na trzy domy mieszkalne (od lewej), hotel (za nimi), ruiny oficyny wschodniej (po prawej) i północną elewację nowego pałacu w Zawadzie. Fot. Patryk Strzałka, 2018

Il. 135. Pozostałości zamku w Zawadzie wraz z otaczającym je parkiem, widoczne od strony północnej. Fot. ZeroJeden, 2004

Il. 136. Pozostałości zamku w Zawadzie, na pierwszym planie stary dąb. Fot. Tomasz Różowski, 2003

Il. 137. Ten sam dąb szypułkowy 15 lat później. Fot. Patryk Strzałka, 2018

Il. 138. Park w Zawadzie, jeden z dębów. Fot. Patryk Strzałka, 2018

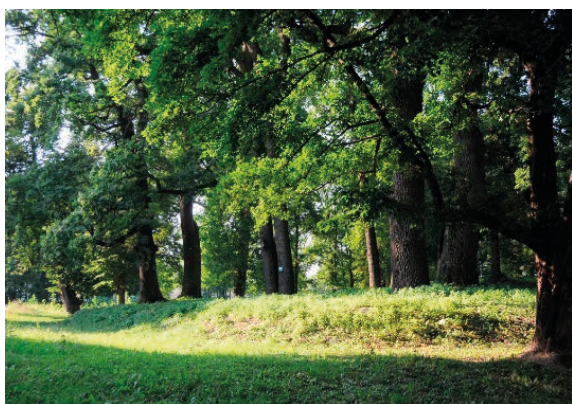

Il. 139. Park w Zawadzie, widok spod baszty w kierunku północnym. Fot. Patryk Strzałka, 2018

Il. 140. Park w Zawadzie, wejście do piwnicy – lodowni od strony północnej wałów ziemnych. Fot. Patryk Strzałka, 2018

Il. 141. Wały ziemne na północ od pozostałości zamku w Zawadzie z grupą najstarszych, pomnikowych dębów. Fot. Patryk Strzałka, 2018

Il. 142. Centralna część parku w Zawadzie, widok od południa. Fot. Patryk Strzałka, 2018

Il. 143. Pozostałości zamku w Zawadzie w otoczeniu parku. Fot. Maciek Węgrzyn, 2018

Il. 144. Pozostałości zamku w Zawadzie w otoczeniu parku. Fot. Maciek Węgrzyn, 2018

2. Januszkowice

2.1. Położenie

Januszkowice położone są w powiecie dębickim w gminie Brzostek, na wschód od drogi krajowej 73 prowadzącej z Dębicy do Jasła. Jest to wieś usytuowana w dolinie potoku Gogołowskiego, wpadającego z prawego brzegu do Wisłoki, przy drodze z Frysztaku do Brzostka, należy do parafii rzymsko-katol. w Brzostku, z kąd jest o 11,5 kil. odległa⁴³⁵. Gogołowski potok (inaczej zwany Przyrwą) przywołuje także *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, opisując jego przebieg następująco: *wypływa w południowo-wschodniej stronie wsi Gogołowa w pow. jasielskim, z pod wzgórza Gogołowa (459 m.); płynie w kierunku zachodnim wzdłuż gościńca Brzostek-Frysztak, po południowej jego stronie przez Gogołów, Januszkowice, Opacionkę...*⁴³⁶. Na znaczenie wspomnianego potoku w położeniu i funkcjonowaniu Januszkowic zwrócił także uwagę autor studium geograficzno-przyrodniczego dotyczącego tego obszaru – Gustaw Zięba, pisząc: *Januszkowice i Opacionka leżą w środkowym biegu potoku. [...] Z terenu Januszkowic do potoku wpływają dwa strumyki (lewostronne dopływy). Pierwszy z nich płynie przez Poręby, drugi natomiast to strumyk z licznymi dopływami mającymi swe źródła na północnym stoku wzniesienia Działy. Płynie on przez Zagórze i wpada do potoku Gogołowka tuż za byłą tuczarnią. Gogołowka przez większość roku jest spokojna, obserwować można wartko płynącą wodę. W okresie dłuższych lub gwałtownych opadów potok staje się groźny dla mieszkańców obu wsi, których budynki są w jego pobliżu. Woda podmywa także mosty i obrywa drogę Klecie-Frysztak w kilku miejscach [...] Wsie Januszkowice i Opacionka leżą w rejonie o ograniczonych możliwościach zaopatrzenia w wodę. W większości źródeł ich wydajność jest zależna od intensywności opadów atmosferycznych i pory roku*⁴³⁷.

Dodajmy do tego, iż miejscowość Januszkowice mieści się w granicach otuliny Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego.

2.2. Materiały źródłowe

2.2.1. Źródła pisane

Jednym z najstarszych materiałów źródłowych do dziejów Januszkowic jest *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego*⁴³⁸, obejmujący w tomie pierwszym dokumenty z XIII i XIV w., z którego dowiadujemy się o średniowiecznym rodowodzie wsi. Ogólnych informacji na temat najstarszych dziejów miejscowości dostarczają także różnorakie inne akta archiwalne, w tym księgi parafialne⁴³⁹.

Nie odnaleziono niestety żadnych źródłowych opisów dotyczących bezpośrednio założenia parkowego.

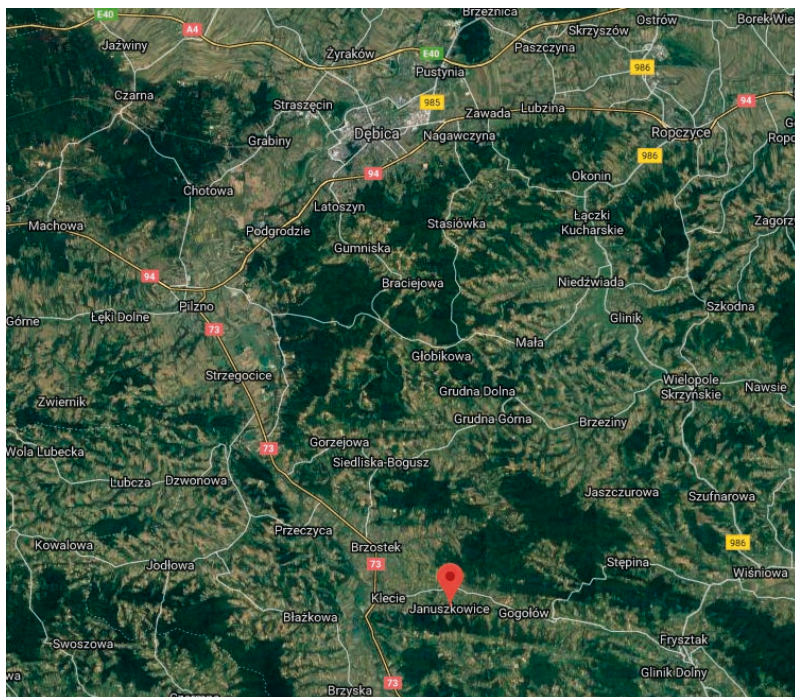
⁴³⁵ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, op. cit., t. 3, s. 443.

⁴³⁶ *Ibidem*, t. 2, s. 650.

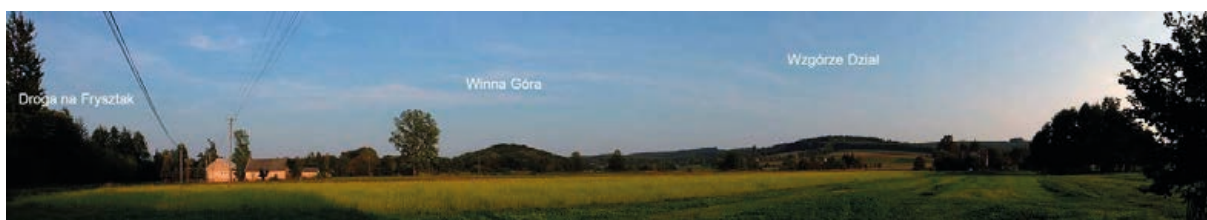
⁴³⁷ Gustaw Zięba, Środowisko geograficzno-przyrodnicze, [w:] *Wczoraj i dziś szkoły w Januszkowicach*, red. Dariusz Dziedzic, Mariusz Cymbała, Januszkowice-Brzostek 2011, s. 12–14.

⁴³⁸ *Codex diplomaticus Monasterii Tynecensis = Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego. Cz. 1, Obejmująca rzeczy od roku 1105 do roku 1399*, red. Wojciech Kętrzyński, Stanisław Smolka, Lwów 1875, s. 15.

⁴³⁹ Akta parafialne: Teczka Parafii Brzostek [sygn. 26/1,26/2,26/3,26/4]; Teczka Parafii Januszkowice [sygn. 27/1]; Akta dekanatu brzostecckiego: *Visitatio decanatus Becensis, Jaslensis, Pilznensis, Strzyżowiensis et mielcensis per Nicolaum Wąsowicz archidiaconum Sandecensem in Anie 1618–1619 facta* [sygn. AVCap. 37, AvCap. 39]. Archiwum Diecezjalne w Rzeszowie; Teczka Parafii Januszkowice, *Liber Naturoloium – Januszkowice*, t. 1, 1814–1838, t. 4, 1908–1995, *Liber Copulatorum – Januszkowice*, t. 1, 1815–1959, t. 2, 1850–1908.

Il. 145. Januszkowice na mapie satelitarnej powiatu dębickiego, 2018

Il. 146. Widok na Januszkowice od strony zachodniej. Obszar parku znajduje się na lewo od Winnej Góry. Fot. Sabina Leska, 2018

2.2.2. Źródła ikonograficzne

2.2.2.1. Źródła kartograficzne

Najistotniejszą rolę w procesie badawczym nad założeniem w Januszkowicach odegrały źródła kartograficzne. Najstarszym tego rodzaju, ważnym dla dziejów i przekształceń przestrzennych majątku, jest mapa z „pierwszego pomiaru wojskowego” wykonana w latach 1763–1785. Fragment dotyczący tej części Monarchii Habsburgów, na terenie której znajdowały się wówczas Januszkowice (Galicja i Lodomeria), powstał w latach 1775–1783, kiedy to majątek należał do rodziny Rojewskich⁴⁴⁰. Mapa z „pierwszego pomiaru”, w części dotyczącej Januszkowic, pokazuje układ wsi i położenie folwarku, jego zabudowań oraz kompleksu stawów hodowlanych.

Danych dotyczących kolejnego z etapów zagospodarowania dostarcza plan katastralny z 1850 r.⁴⁴¹ Przedstawia on dokładne roz-

⁴⁴⁰ Rojewscy swoją główną siedzibę mieli w Gogolowie. Zob. Mariusz Cymbała, *Osadnictwo i rozwój Januszkowic*, [w:] *Wczoraj i dziś szkoły...*, *op. cit.*, s. 18.

⁴⁴¹ *102 Dorf Januszkowice in Galizien Kreisregierung*, 1850. Archiwum Państwowe w Krakowie [sygn. 9/280/0/5.1/806].

Il. 147. Januszkowice na mapie Kummersberga, 1855

⁴⁴² Za: <https://mapire.eu/en/map/secondsurvey> [data dostępu: 01.09.2018].

⁴⁴³ *Administrativ-Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina: in 60 Blättern, C.R. von Kummersberg, Bl. 18, s. 41.* Za: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/242477/edition/230813/content> [data dostępu: 12.06.2017].

⁴⁴⁴ Tak go oznaczono w legendzie do tej mapy nazwanej *Administrativ-Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina: in 60 Blättern, C.R. von Kummersberg.* Za: <http://hgis.cartomatic.pl/post/mapa-kummersberga-kummersberg-map> [data dostępu: 12.06.2017].

⁴⁴⁵ *Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1:75 000.* Zbiory K.u.k. Militärgeographisches Institut in Wien, 1901, 6XXV(4067). Za: http://maps.mapywig.org/m/K.u.K._maps/series/075K/400dpi/ZONE_6_COL_XXV_BRZOSTEK_und_STRYZOW_1880_400dpi.jpg [data dostępu: 02.05.2018].

⁴⁴⁶ *Mapa szczegółowa Polski 1:25 000, 1929–1939.* Zbiory Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Za: http://maps.mapywig.org/m/WIG_maps/

mieszczenie budynków dworskich, w tym gospodarczych, kompozycję parku, ukształtowanie i formy zieleni wysokiej i niskiej oraz rozlokowanie stawów i umiejscowienie użytkowych części ogrodu. Układ ten utrzymywał się co najmniej do początku lat 60. XIX stulecia, co potwierdza mapa wykonana podczas „drugiego pomiaru wojskowego” przeprowadzonego w latach 1861–1864⁴⁴². W odróżnieniu od mapy z „pierwszego pomiaru” była ona tworzona bezpośrednio w terenie i zapewne z wykorzystaniem planu katastralnego, dzięki czemu bardziej szczegółowo oddaje cechy kompozycyjne analizowanego obszaru.

Następnym chronologicznie przedstawieniem kartograficznym wykorzystanym do analizy januszkowickiego założenia jest tak zwana mapa Kummersberga⁴⁴³. Jej skala nie pozwala co prawda na dokładne określenie lokalizacji obiektów, niemniej jednak pozwala stwierdzić, że w 1855 r. na terenie majątku januszkowickiego istniał dwór o charakterze obronnym⁴⁴⁴, a także inny dworski budynek mieszkalny oraz kaplica.

Następna mapa dotycząca Januszkowic pochodzi z roku 1888 i oprócz obiektu o charakterze sakralnym oraz zabudowań dworskich pokazuje także lokalizację stawu i zabudowań gospodarczych. W sposób dokładniejszy niż wcześniejsze plany odzwierciedla zależności przestrzenne pomiędzy poszczególnymi elementami zagospodarowania terenu. Dość dokładnie określa także ukształtowanie terenu. Pozostałe mapy prezentujące Januszkowice (m.in. *Spezialkarte* z roku 1901⁴⁴⁵) nie wnoszą informacji pomocnych w odtworzeniu historycznego kształtu założenia. Zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym najbliższego otoczenia dworu odnotowuje natomiast plan z 1938 r.⁴⁴⁶

2.2.2.2. Pozostałe źródła ikonograficzne

W przypadku ogrodu w Januszkowicach źródła ikonograficzne są bardzo ubogie. Większość z nich to fotografie, które pochodzą głów-

nie z końca XX w. i przedstawiają tylko budynki. Jedyne przedwojenne zdjęcie pochodzące sprzed 1922 r., pokazujące oba januszkowickie dwory (stary i nowy), zostało zamieszczone w publikacji wydanej w 2011 r.⁴⁴⁷ Dysponujemy także ponad dwudziestoma fotografiami wykonanymi w roku 1984 przez Jana Olecha⁴⁴⁸, a także dwoma zdjęciami dworu zamieszczonymi w publikacji z 1997 r.⁴⁴⁹

Mieszkańcy wsi chętnie dzielili się swoimi wspomnieniami, jednak przechowywane przez nich zdjęcia przedstawiają głównie rodzinę, sąsiadów. Park podworski pozostał w ich pamięci jako zaniedbana gęstwina, o którą dopiero po przeniesieniu własności na parafię⁴⁵⁰ zaczęto się jako tako troszczyć.

2.3. Stan badań

Badania nad założeniem dworsko-parkowym w Januszkowicach rozpoczęto w 1977 r., z którego pochodzi zbiór ogólnych informacji na temat historii i przemian majątku przygotowany przez Ewę Arvay, Jana Janczykowskiego i Bogusława Podhalańskiego, zawarty w *Katalogu parków województwa tarnowskiego. Gmina Brzostek*⁴⁵¹. Opracowanie to zawiera krótką analizę historyczną, opis stanu istniejącego (na 1977 r.) oraz wnioski konserwatorskie, głównie dotyczące ochrony dworu i otaczającej go części parku wraz ze stawami, które to działania nie zostały jednak przeprowadzone i obiekt sukcesywnie popada w ruinę.

Z roku 1984 pochodzi kolejne studium⁴⁵², którego autorzy skoncentrowali się na pozostałościach parku, opisując jego historię oraz zamieszczając inwentaryzację zieleni podbudowaną dokumentacją fotograficzną (25 czarno-białych zdjęć) prezentującą stan zachowania układu zabytkowego odniesionego do dwóch dawnych map⁴⁵³. Zwrócono w nim także uwagę na rolę parku w krajobrazie, która została uznana przez autora za niezwykle istotną⁴⁵⁴.

Istnieje także kilka opracowań, które dotyczą januszkowickiego założenia jedynie pośrednio. Dają one natomiast szerszy ogląd warunków gospodarczych i społecznych, na tle których rozgrywała się historia tamtejszej posiadłości. Są to przede wszystkim publikacje ks. Bogdana Stanaszka⁴⁵⁵, w których znajdujemy bardzo dokładne opisy wydarzeń i miejsc najistotniejszych w historii miejscowości. Innym interesującym opracowaniem okazała się publikacja *Wczoraj i dziś szkoły w Januszkowicach*, w której zawarto m.in. opis historii wsi oraz związanej z nią środowiska geograficzno-przyrodniczego⁴⁵⁶.

Odnutować należy także całą grupę prac o charakterze uzupełniającym. Należą do nich m.in. *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*⁴⁵⁷. Według niego Januszkowice (wraz z innymi wsiami) nadane zostały przez Kazimierza Wielkiego ruskim bojarom – Chodkowi, Piotrowi i Ostaszkowi⁴⁵⁸. Cennym źródłem jest *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*⁴⁵⁹ w którym odnajdziemy dane o kolejnych właścicielach oraz funkcji

series/025K/P49-S33-D_BRZO-STEK_1938.jpg [data dostępu: 18.08.2018].

⁴⁴⁷ *Wczoraj i dziś szkoły...*, *op. cit.*

⁴⁴⁸ Jerzy Dziewolski, *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, temat Nr 116/U/1984, zlec. Zespołu Badań i Rewaloryzacji Zabytków w Tarnowie z dnia 22.02.1984. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [sygn. 1150].

⁴⁴⁹ Bogdan Stanaszek, *Brzostek i okolice*, Brzostek 1997, s. 122.

⁴⁵⁰ Całość majątku została podzielona, ale dzięki temu, że kaplica z otaczającym ją terenem przeszła na własność parafii – część ta nie została włączona w obręb gospodarstwa rolnego, zaznała nieco lepszego losu.

⁴⁵¹ Zbigniew Bielatowicz, Piotr Jamrozik, Ewa Arvay, Jan Janczykowski, Bogusław Podhalański, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Gmina Brzostek*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [bez sygn.].

⁴⁵² Jerzy Dziewolski, *op. cit.*

⁴⁵³ Wrys mapy topograficznej w skali 1:25 000 z 1977 r. oraz mapa katastralna majątku w Januszkowicach w skali 1:2880 z 1850 r.

⁴⁵⁴ Jerzy Dziewolski, *op. cit.*, s. 22.

⁴⁵⁵ Bogdan Stanaszek, *op. cit.*; „Rocznik Brzostecki” t. 1–3, red. *idem*, Brzostek 1993–1997; *idem*, *Parafia Brzostek w latach 1918–1939*, Brzostek 1994.

⁴⁵⁶ *Wczoraj i dziś szkoły...*, *op. cit.*

⁴⁵⁷ Jerzy Wiśniewski, *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu. Cz. 1*, Wrocław 1980, s. 130.

⁴⁵⁸ *Ibidem*.

⁴⁵⁹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 15, cz. 1, s. 640; także t. 3, s. 443.

- ⁴⁶⁰ *Ibidem*, t. 15, cz. 1, s. 640.
- ⁴⁶¹ *Ibidem*, t. 3, s. 443.
- ⁴⁶² Franciszek Piekosiński, *Rycerstwo polskie wieków średnich*, Kraków 1896, t. 1, s. 201, t. 2, s. 404.
- ⁴⁶³ Bartosz Paprocki, *op. cit.*, s. 680; Adam Boniecki, *Herbarz polski*, Warszawa 1899–1913, s. 33–35.
- ⁴⁶⁴ Jerzy Stasiowski, *Historia Januszkowic i Opacionki*, [w:] *Wczoraj i dziś szkoły...*, *op. cit.*, s. 20.
- ⁴⁶⁵ Ewa Arvay, Jan Janczykowski, Bogusław Podhalański, *Katalog paroków województwa tarnowskiego. Januszkowice*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- ⁴⁶⁶ Jerzy Dziewolski, *op. cit.*
- ⁴⁶⁷ Jerzy Stasiowski, *op. cit.*, s. 16.
- ⁴⁶⁸ Mariusz Cymbała, *op. cit.*, s. 21.
- ⁴⁶⁹ Ze względu na zbliżającą się wojnę o Ruś Halicką królowi zależało na rozwoju tych ziem. Za: *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, red. Tomasz Jurek, Warszawa 2010–2016, s. 130. Za: <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/> [data dostępu: 02.03.2018].
- ⁴⁷⁰ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 15, cz. 1, s. 640.
- ⁴⁷¹ Adolf Hirschberg, *Stosunki osadnicze w dobrach klasztoru tymieckiego w początkach jego istnienia*, Lwów 1925.
- ⁴⁷² Kazimierz Myśliński, *Dzieje kariery politycznej w średniowiecznej Polsce. Dymitr z Goraja 1340–1400*, Lublin 1981; Jerzy Stasiowski, *op. cit.*, s. 16.
- ⁴⁷³ *Ibidem*, s. 16. Także: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Tarnowski_\(zm._1432/1433\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Tarnowski_(zm._1432/1433)) [data dostępu: 14.02.2018].
- ⁴⁷⁴ W Kleciach, dla porównania, żyło około 20 rodzin, a Brzostek (miasto) zamieszkiwało 90 rodzin. Za: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 12, s. 713.
- ⁴⁷⁵ *Ibidem*; Mariusz Cymbała, *op. cit.*, s. 21–22; Jan Karpinić, *Ilość osad miejskich bylej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka*, „Roczniki Dzie-

i stanie obiektów znajdujących się na terenie majątku oraz wzmianki o dworze i folwarku⁴⁶⁰. W tym samym *Słowniku...*, przy opisie majątku za czasów Konstantego Fihausera, zamieszczono także pierwszą wzmiankę o ogrodzie⁴⁶¹.

Dodajmy, że informacje dotyczące właścicieli Januszkowic zawarł także w pracach Franciszka Piekosińskiego⁴⁶² oraz w herbarzach⁴⁶³.

2.4. Dzieje majątku

Na podstawie opracowania Jerzego Stasiowskiego dotyczącego historii Januszkowic i Opacionki⁴⁶⁴ oraz przytoczonych w nim źródeł i prac inwentaryzacyjnych z lat 1977⁴⁶⁵ i 1984⁴⁶⁶ można przedstawić najważniejsze fakty z historii wsi ze szczególnym zwróceniem uwagi na założenie dworsko-ogrodowe. Wynika z nich, że od około 1070 r. trwała, m.in. w okolicach Januszkowic, działalność misyjna zakonu benedyktynów z Tyńca, przy okazji której dokonywano w rejestrach klasztornych spisów wsi nieznajdujących się dotąd w niczym formalnym posiadaniu⁴⁶⁷. Książę Bolesław Krzywousty wraz z innymi przywilejami nadał między 1123 a 1125 r. spisane miejscowości benedyktynom. Od tej pory Januszkowice zajmowały podrzędną pozycję wobec większych Kleci (Clecei), gdzie znajdowała się parafia, siedziba dziekana oraz dwór⁴⁶⁸. Na początku XVI w. Januszkowice stały się przedmiotem sporu pomiędzy benedyktynami a ruskimi bojarami – Piotrem, Ostaszką i Chodkiem⁴⁶⁹. Konflikt doprowadził do podziału wsi na część opacką – Opacionkę, oraz rycerską z siedzibą w Januszkowicach⁴⁷⁰. Pierwszym właścicielem części rycerskiej był Piotr Iwanowicz, który w 1353 r. otrzymał także Klecie, Gogołów, Bukową i Skurową, dla których to miejscowości w 1360 r. przeprowadzono lokację na prawie niemieckim i wyznaczono urząd sołtysa⁴⁷¹. W tym samym okresie można dopatrywać się początków folwarku.

Po Piotrze Januszkowice odziedziczył jego syn Iwon⁴⁷², który pozostawił po sobie czterech synów, zapisując wieś najstarszemu – Prokopowi. Następnie, jako wiano jego córki, została ona przekazana wojewodzie krakowskiemu Janowi Tarnowskiemu herbu Leliwa (1367–1432)⁴⁷³. W pierwszej połowie XV stulecia Januszkowice, zamieszkałe przez ponad 50 rodzin, były największą wsią w okolicy⁴⁷⁴, a na jej terenie znajdował się folusz, tartak i młyn⁴⁷⁵. Po śmierci Jana Tarnowskiego w 1432 r. dobra januszkowickie stały się własnością jego syna Jana Krzysztofa Tarnowskiego, który przekazał je na rzecz córki Katarzyny (zmarła w 1497 r.) zamężnej z wojewodą ruskim i kasztelanem sanockim oraz przemyskim Stanisławem Kmity (1450–1511)⁴⁷⁶, z którym miała syna Piotra (1477–1553)⁴⁷⁷, późniejszego pana na Wiśniczu, marszałka wielkiego koronnego, a także mecenasa sztuki i humanistę.

Po bezpotomnej śmierci Piotra Kmity wdowa po nim, Barbara, ponownie wyszła za mąż, tym razem za Andrzeja Górkę herbu Łodzia⁴⁷⁸, wojewodę poznańskiego, który nie zajmował się Januszkowicami.

wicami i za jego czasów wieś mocno podupadła. Następnie, po jego śmierci w 1580 r. i w wyniku kolejnego małżeństwa Barbary Górki, majątek znalazł się w rękach Jana Czarnkowskiego i jego pełnomocnika Pawła Trojanowskiego, który stał się po pewnym czasie kolejnym właścicielem Januszkowic, Gogołowa i Gliniak⁴⁷⁹. Swoją główną rezydencję Trojanowski ulokował w Januszkowicach⁴⁸⁰. Na tych nękanych najazdami ziemiach dwór miał znaczenie obronne, stąd wał ziemny (być może z palisadą) otaczający budynek. Można przypuszczać, że na zewnątrz wału uprawiano także, zgodnie z ówczesnym zwyczajem, jakieś ogrody, o których jednak źródła milczą. Obronny drewniany parterowy dwór istniał w Januszkowicach do 1646 r., kiedy to w trakcie tzw. najazdu beskidników⁴⁸¹ został zniszczony. Zamordowano także niemal wszystkich jego mieszkańców. Z całego rodu Trojanowskich ocalał jedynie Stefan Trojanowski, który Januszkowice, Gogołów i Gliniak przepisał w spadku wykonawcy testamentu Jakubowi Rojewskiemu herbu Cholewa. Kolejne zniszczenia w Januszkowicach miały miejsce w czasie potopu szwedzkiego w 1655 r. oraz interwencji księcia siedmiogrodzkiego Jerzego Rakoczego w 1657 r. Po okresie najazdów, około 1672 r., ze względów bezpieczeństwa przeniesiono główną siedzibę z Januszkowic do Gogołowa. Przez kolejne lata Januszkowice przechodziły z rąk do rąk jako posag lub na drodze spadku, aż trafiły w ręce Marianny z Pilińskich Wyszokowskiej⁴⁸² (ok. 1810–1855), która jako młoda wdowa wyszła ok. 1840 r. za mąż za Konstantego Fihauera (1801–1880) pochodzącego z rodziny szlacheckiej, która w XVI w. przybyła z Niemiec do Polski i osiedliła się na początku w Krakowie i Mijaczowie, wchodząc z czasem w posiadanie innych dóbr ziemskich na terenie Małopolski⁴⁸³. Małżeństwo Fihauerów to kluczowe postaci dla historii założenia dworsko-ogrodowego w Januszkowicach, które powstało pomiędzy rokiem 1840 (ślub) a 1850 (plan katastralny). Wiemy, że dzięki przemyślności zarządcy majątku Fihauerów, Leona Drezińskiego, dwór w Januszkowicach bez uszczerbku przetrwał rabację w 1846 r.⁴⁸⁴, w przeciwieństwie do siedziby dominialnej Fihauerów w Bruśniku, która została złupiona i w znacznej części spalona, co pozwala nam hipotetycznie zawęzić czas powstania januszkowickiego parku na lata 1846–1850.

Trzeba pamiętać, że po rabacji, której jednym ze skutków był deficyt ziarna na zasiew, w Galicji zapanował głód. Według Jerzego Stasiowskiego *dopatrywano się w tych klęskach kary bożej za popełnione morderstwa i przelew krwi*⁴⁸⁵. Jednak Januszkowice za czasów Fihauerów przeżywały swój największy rozkwit. Obok dawnego drewnianego dworu powstał nowy, murowany budynek zwany nowym dworem, o jednej kondygnacji i ośmiu izbach mieszkalnych⁴⁸⁶. Był to obiekt bardzo skromny, nakryty wysokim dachem dwuspadowym, wspartym na skrajach parami wątych kolumnienek tworzących rodzaj galerii. Uznać je należy za dalekie echo klasycyzującego dworu polskiego i jego elementu ikonicznego, a mianowicie portyku kolumnowego poprzedzającego główne wejście do budynku, które w przypadku Januszkowic było bardzo niepozorne i przesunięte na bok.

Il. 148. Konstanty Fihauer. Fot. nieznanego autora, przed 1880 r.

jów Społecznych i Gospodarczych”, t. 2: 1932–1933, s. 1–37.

⁴⁷⁶ Za: https://www.myheritage.pl/names/katarzyna_kmita [data dostępu: 14.02.2018].

⁴⁷⁷ Paweł Janowski, *Kmita Piotr, 1477–1553, polityk i mecenas humanistów*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, Lublin 2002, t. 9, kol. 197.

⁴⁷⁸ Za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Górkowie_herbu_Łódzia; <https://www.geni.com/people/Andrzej-Górka-h-Łódzia-I/6000000015066027304> [data dostępu: 07.08.2018].

⁴⁷⁹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 15, cz. 1, s. 640.

⁴⁸⁰ Mariusz Cymbała, *op. cit.*, s. 21–22.

⁴⁸¹ Beskidnicy – zbójcy karpaccy napadający głównie na karawany kupieckie. Rabowali także dwory i wsie. Działali w okresie od XVI do XVIII w. Za: http://www.zbojnickiszlak.pl/index.php?menu=d&cid_menu=769 [data dostępu: 14.02.2018].

⁴⁸² Za: <http://www.genealogia.okiem.pl/wlasciciele/index.php?miejsce=Januszkowice,%20cyr.%20jasielski> [data dostępu: 07.08.2018].

⁴⁸³ Za: <http://www.sejm-wielki.pl/b/5.704.65> oraz <https://gene->

alogia.okiem.pl/wlasciciele/index.php?nazwisko=Fihauser [data dostępu: 07.08.2018].

⁴⁸⁴ Był to zarządca, który pracował dla Fihauserów. *Wczoraj i dziś szkoły...*, *op. cit.*, s. 30.

⁴⁸⁵ Jerzy Stasiowski, *op. cit.*, s. 16.

⁴⁸⁶ Jerzy Dziewolski, *op. cit.*, s. 16.

⁴⁸⁷ Bywali tam znakomici goście, na przykład Wincenty Pol, a w okresie późniejszym także Stanisław Witkiewicz. Za: http://zabytki-podkarpace.pl/Dwor-w-Tarnowcu_f_14_ido_495 [data dostępu: 08.08.2018].

⁴⁸⁸ W związku z tymi sympatiami Konstanty Fihauser przekazał spiskowcom reprezentowanym przez Franciszka Wiesiołowskiego w 1846 r. środki w wysokości 3000 złotych, a następnie został przez niego wydany metternichowskiej policji, po czym trafił do więzienia. Za: <http://www.gryglaszewski.pl/home/genealogia/biogramy/bio-fih.html> [data dostępu: 10.05.2017].

⁴⁸⁹ Jerzy Baranowski, *Stal dwór szlachecki...*, [w:] *Dziedzictwo. Ziemia nie polscy...*, *op. cit.*, s. 139.

⁴⁹⁰ Jerzy Dziewolski, *op. cit.*

⁴⁹¹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 3, s. 443.

⁴⁹² Została ona przeniesiona w 1984 r. na drugą stronę potoku Gogołówka, na teren nowego cmentarza. Obok miejsca zajmowanego przez kaplicę wzniesiono zaś w latach 1980–1984 kościół parafialny.

⁴⁹³ Budowa kościoła trwała od 1980 do 1984 r., szczegóły na ten temat znajdują się na stronie diecezji rzeszowskiej: <http://www.diecezja.rzeszow.pl/2015/04/januszkowice/> [data dostępu: 10.02.2017].

⁴⁹⁴ Za: <http://www.genealogia.okiem.pl/wlasciciele/index.php?miejsce=Januszkowice,%20cyr.%20jasielski> [data dostępu: 06.07.2017].

⁴⁹⁵ Jerzy Stasiowski, *op. cit.*, s. 32.

W tym miejscu należy poświęcić odrobinę uwagi małżeństwu Fihauserów. Żona Konstantego, Marianna z Pilińskich (1. voto Wyższkowska), wywodziła się z Tarnowca, gdzie we wzniesionym przez jej rodziców na początku XIX w. murowanym, parterowym dworze z podcieniem i galerią kolumnową biegnącą wzdłuż frontowej ściany wschodniej toczyło się bogate życie kulturalne⁴⁸⁷.

Atmosfera gniazda rodzinnego Marianny, a także postawa samego Fihausera spowodowały, że dom w Januszkowicach był przytułiskiem dla emigrantów, którzy szukali schronienia po upadku powstania listopadowego⁴⁸⁸, stając się symbolicznym „dworem polskim” stojącym na straży nie tylko wolności szlacheckich, ale *nade wszystko na czele walki o niepodległość*⁴⁸⁹. Marianna Fihauser zmarła w 1855 r. w wieku 45 lat. Wiemy z opracowania Jerzego Dziewolskiego⁴⁹⁰, że była fundatorką kaplicy, która widnieje na planie katastralnym z 1850 r. w północno-wschodnim narożniku założenia. Konstanty Fihauser przeżył żonę o 25 lat, rozbudowując w tym czasie majątek, między innymi o murowane z cegły stajnie wzniesione w 1876 r. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...* podaje, że za czasów Konstantego Fihausera posiadłość w Januszkowicach miała 253 morgi roli, 40 mórg łąk i ogrodu, 23 morgi pastwisk i 394 morgi lasu (razem 710 mórg, czyli ponad 408 hektarów)⁴⁹¹.

Konstanty Fihauser wraz z żoną zostali pochowani w grobie, który do dzisiaj znajduje się na terenie dawnego ogrodu w jego północno-wschodnim krańcu. Ich grobowiec umieszczono pierwotnie w ufundowanej przez Mariannę kaplicy⁴⁹². W czasach powojennych budynek ten został przeniesiony na cmentarz, a w jego miejsce powstał kościół⁴⁹³.

Kolejnym właścicielem dóbr w Januszkowicach był Antoni Zapalski⁴⁹⁴. *Zapalski był człowiekiem bardzo nowoczesnym, światłym. Sprowadzał nowe gatunki bydła, dbał o sad. W stawach hodował różne gatunki ryb np. węgorze, które sprowadzał z Pomorza*⁴⁹⁵. W 1913 r., według kalendarza krakowskiego Józefa Czecha, dysponował on 295 morgami pola.

Powróć w tym miejscu należy do zagadnienia hodowli ryb. Folwark w Januszkowicach znany był ze względu na folusz, ale przede wszystkim – stawy rybne. Pod koniec XVIII w. było ich aż cztery. Widzimy je na mapie z „pierwszego pomiaru” usytuowane pomiędzy folwarkiem a meandrującym na tym odcinku potokiem Gogolewskim. W połowie XIX stulecia istniał już tylko jeden, ale za to spory i pełniący dodatkowo funkcje rekreacyjne, o których będzie jeszcze mowa.

Jako ostatni przedwojenny właściciel majątku widnieje w księgach notarialnych w Dębicy Mieczysław Midowicz. Po 1945 r. jego posiadłość została upaństwowiona i dokonano podziału terenu dawnego założenia dworsko-parkowego. Dwór wraz z większą częścią parku przeszedł na rzecz Urzędu Gminy. Następnie mieszkańcy, drogą zamiany gruntów, przekazali ten obszar na rzecz parafii, m.in. pod budowę kościoła i budynku parafialnego (1980–1984). Część

Il. 149. Dwór Pilińskich w Tarnowcu wybudowany na początku XIX w. Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 150. Kaplica Fihouserów w Januszkowicach: a) na dawnym miejscu. Fot. nieznanego autora, b.d., b) na miejscu nowym, na cmentarzu. Fot. Sabina Leska, 2018

zachodnią, z zabudowaniami gospodarczymi, gruntami uprawnymi i pozostałą partią ogrodu, przeznaczono na przedsiębiorstwo zajmujące się tuczem przemysłowym trzody chlewnej. Zmiany podziału własnościowego gruntów uwidacznia porównanie planu katastralnego z okresu świetności parku z aktualnymi, wykonanymi w 2017 r.

Odrębnego komentarza wymagają budynki dworskie. Według Jerzego Dziewolskiego część zespołu, w tym drewniany modrzewiowy dwór, spłonęła w 1812 r., a następnie *na barokowych piwnicach wzniesiono nowy murywany budynek*⁴⁹⁶. Potwierdza to plan katastralny z 1850 r., który wskazuje na istnienie starego dworu oraz drewnianej części dobudowanej do niego od południa, najprawdopodobniej oranżerii⁴⁹⁷. Na zachód od niej, a na południe od nowego dworu założony został ogród różany, na co wskazuje informacja przekazana przez panią Midowicz⁴⁹⁸ oraz sposób oznaczenia na planie katastralnym z 1850 r.

⁴⁹⁶ Jerzy Dziewolski, *op. cit.*, s. 4.

⁴⁹⁷ Oba budynki zostały rozebrane w 1949 r. Dziewolski powołał się przy tym na materiały z „Teki Ciołka” przechowywane w Instytucie Dziedzictwa Narodowego w Grodzisku Mazowieckim. Jerzy Dziewolski, *op. cit.*, s. 4.

⁴⁹⁸ Informacja ustna przekazana przez panią Midowicz na temat zagospodarowania majątku w czasach Fihouserów została zamieszczona w opracowaniu: Jerzy Dziewolski, *op. cit.*, s. 12.

Il. 151. Zdjęcie obu dworów januszkowickich: nowego (strona lewa) i starego (strona prawa). Fot. nieznanego autora, przed 1922 r.

2.5. Ogrody

Najstarsze dostępne źródło kartograficzne dla Januszkowic, jakim jest mapa z „pierwszego pomiaru” potwierdza, że pod koniec XVIII w. istniał w Januszkowicach dwór, który jako *dom pański w XVII i XVIII wieku był budowlą drewnianą, parterową, [...] z budynkami gospodarczymi, z ogródkiem i sadem...*⁴⁹⁹. Pod jego lokalizację wybrano obszar położony pomiędzy meandrującym po stronie północnej potokiem Gogołowskim a położonym na południu wzniesieniem zwanym Winną Górą.

Innym elementem otoczenia terenu, na którym urządzono folwark, były także cztery stawy hodowlane położone na północ, tuż przy rzece, nieopodal zabudowań gospodarczych zgrupowanych wokół rozległego majdanu, zamkniętego od strony wschodniej dworem. Po stronie należącej do Januszkowic potokowi towarzyszyły chaty i zagrody chłopskie. Na terenie Opacionki zaś, położonej na przeciwnym brzegu cieków wodnych, znajdował się drugi folwark należący do benedyktynów⁵⁰⁰.

Szczegóły dotyczące całego zespołu w Januszkowicach prezentuje plan katastralny z 1850 r.⁵⁰¹ Widzimy na nim centralnie położony majdan gospodarczy wraz z dwoma dworami, ujęty z trzech stron założeniem, na które składają się ogrody użytkowe, park oraz spory staw.

Z planu tego można również wyczytać, iż główny wjazd do majątku prowadził od strony zachodniej (od Kleci). Poprzedzała go obsadzona wysokimi drzewami aleja biorąca początek przy młynie i foluszu⁵⁰², a następnie przecinająca pola uprawne oraz inne sporej wielkości, głównie drewniane budynki o nieznanym nam funkcji. Droga ta dochodziła do okazałego dziedzińca o trapezoidalnym kształcie, ujętego od zachodnich naroży dwoma murowanymi budynkami gospodarczymi. Jego środek zajmował okazały owalny gazon obsadzony na obrzeżach krzewami i kwiatami, wokół którego urządzono reprezentacyjny podjazd do dworu zamykającego dziedzińca po stronie wschodniej. Od południa towarzyszył mu w tym czasie tzw. stary dwór, przy którym urządzono klomb. Wszystkie związane z folwarkiem budynki stały samodzielnie, jedynie na te-

⁴⁹⁹ Jerzy Baranowski, *op. cit.*, s. 137.

⁵⁰⁰ Istnienie w tym miejscu folwarku benedyktyńskiego, składającego się z dworu z początku XIX w. (który w wyniku późniejszej przebudowy stracił wartość zabytkową), spichlerza i obory, związane jest z trwającym od średniowiecza sporem o ziemię, w wyniku którego w XVII w. wyodrębniła się osobna wieś Opacionka (nazwa od własności). Bogdan Stanaszek, *Brzostek i okolice*, *op. cit.*, s. 159–161.

⁵⁰¹ 102 Dorf Januszkowice in Galizien Kreisregierung, 1850. Archiwum Państwowe w Krakowie [sygn. 9/280/0/5.1/806].

⁵⁰² Istnienie na terenie majątku młyna i foluszu, choć bez podania precyzyjnej lokalizacji, potwierdzają źródła. Na planie katastralnym są to jedyne budynki gospodarcze położone nad rzeką, można więc z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że chodzi właśnie o nie. Mariusz Cymbała, *op. cit.*, s. 21–22; Jan Karpiniec, *op. cit.*, s. 1–37.

Il. 152. Januszkowice na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

renie zajmującym południowo-wschodni narożnik majdanu odnajdziemy obiekty gospodarcze zgrupowane wokół niewielkiego dziedzińca. Wpisywało się to w taką oto charakterystykę XIX-wiecznego folwarku staropolskiego wchodzącego w skład *dworu*, [który – przyp. aut.] *nigdy nie był regularnym czworobokiem budowli o analogicznym gabarycie. Składał się natomiast z różnorodnych obiektów czasem nader monumentalnych (spichrze), rozległych (stajnie, obory) i całkiem malutkich*⁵⁰³.

W bezpośredniej bliskości zabudowań dworskich urządzono ogrody uprawne. Na północy był to głównie sad, a po stronie południowej odnajdujemy spory obszar podzielony alejkami na regularne kwatery zajmowane przez ogród użytkowy, zapewne warzywnik obsadzony także drzewami owocowymi⁵⁰⁴. Pozostaje to w zgodzie z zalecanymi wielokrotnie w poradnikach o charakterze agrotechnicznym sposobami urządzania sadów⁵⁰⁵, które *wymagają posady w regularnych wymiarach*⁵⁰⁶. Pod oknami tzw. starego dworu wyznaczono także kwatery kwiatowe (w części różane). Dalszą część założenia ukształtowano jako park, nadając mu formę, którą Agata Zachariasz sklasyfikowała jako reprezentującą styl arkadyjski oraz typ *beautiful*.

Wszystko to pozostaje zgodne z zaleceniami, które zapisane zostały przez pioniera nauk ogrodniczych w Polsce – Józefa Strumiłłę, w jego monumentalnych *Ogrodach północnych* wydanych po raz pierwszy w 1820 r., gdzie na temat założeń określanych przez autora ogólnie mianem angielskich czytamy: *W ogrodzie angielskim, czyli naturalnym, nic nie powinno być foremnego, prostych linii wystrzegać się należy, nic pod sznur nie sadzić i drzew nie okrzesywać*⁵⁰⁷. *Sadząc drzewa, należy naśladować przyrodzenie, kształcić gaje przyjemne, pomiędzy niemi robić dróżki ładnie osadzone. [...] Krzyżowane w rozmaitym kierunku dróżki, jeżeli mają cel, znudzić nigdy nie mogą: odślonienie, trafne użycie widoków, ukrycie granic ogrodu... są to że tak nazwać można czary, przez które ogród się powiększa, odświeża...*⁵⁰⁸ W dalszej części opracowania podzielił Strumiłło ogrody na rodzaje, pisząc na końcu, że zazwyczaj łączą się one ze sobą.

⁵⁰³ Tadeusz Chrzanowski, *Wędrowki po Sarmacji europejskiej: eseje o sztuce i kulturze staropolskiej*, Kraków 1988, s. 96.

⁵⁰⁴ Czytelne w terenie jeszcze w latach 70. XX w. Ewa Arvay, Jan Janczykowski, Bogusław Podhalański, *op. cit.*, s. 3.

⁵⁰⁵ Pisał o tym Przemysław Baster, *Drzewa i krzewy owocowe jako elementy kompozycji krajobrazowych w świetle polskich traktatów z XIX i początku XX w.*, „Czasopismo Techniczne” 2012, z. 30(8-A), s. 119–126.

⁵⁰⁶ Stanisław Jasiński, *Wzory i plany ogrodów zastosowane do potrzeb naszego kraju oraz wzory kobierców kwiatowych z 16 tablicami planów i opisem hodowli stosownych roślin*, Warszawa 1879, s. 20.

⁵⁰⁷ Józef Strumiłło, *op. cit.*, t. 2, s. 171.

⁵⁰⁸ *Ibidem*, s. 174.

Il. 153. Plan katastralny dla Januszkowice, 1850

Il. 154. Założenie dworsko-ogrodowe w Januszkowicach na planie katastralnym, 1850

Odnajdziemy je w ogrodzie januszkowickim, gdzie pomieszczono zarówno elementy *melancholiczne* (kaplica, grobowiec), *bogate* (klomby, trawniki – *elegancja i estetyczne upiększenie stanowisk*), *wodne* (jezioro lub staw, gdzie można urządzać wyspy, kępy), jak i *gospodarskie* (*ślady prac gospodarskich...*, *budynki ekonomiczne, ogrody warzywne i owocowe...*, *rabaty usłane kwiatami... w granicach takiego ogrodu...*)⁵⁰⁹. Przewidziano w nim także miejsce na *dróżki prowadzone stosownie do miejsca położenia...* [które – przyp. aut.] *ciągną się przez takie miejsca, gdzie odkrywają się najmiłsze widoki*⁵¹⁰, raz przecinając obsadzone kępami krzewów i kwiatów oraz skupinami drzew łąki, pośród których urządzone niewielkie placyki widokowe, innym razem zanurzając się w gęstwinie drzew po to, żeby niespodziewanie zawrócić, prowadząc wędrowca pod progi jakiejś altany (pustelni?), a następnie skierować ku ogrodowi z warzywami, kwiatami i drzewami owocowymi, usytuowanemu na tle dworu i budynków gospodarskich. Inna trasa, obsadzona krzewami i kwiatami (co pokazuje plan katastralny), wiodła z dworu (tylnego zeń wyjścia) najpierw nieco w dół (dwór z tej strony stał na niewielkim wyniesieniu), a potem wprost do kaplicy ufundowanej w 1834 r. przez Mariannę Fihauerową⁵¹¹, zajmującej północno-wschodni narożnik zespołu. Kolejna prowadziła natomiast z tego samego budynku wprost nad regularny staw powstały z połączenia kilku wcześniejszych zbiorników hodowlanych, włączonych tym sposobem, choć mało zgrabnie, w układ parku. Jedyną związaną z nim aleję spacerową poprowadzono wzdłuż południowego brzegu. Na stawie zaś urządzone małą wysepkę (półwysep?) obsadzoną krzewami i połączoną z lądem mostkiem lub wąską groblą (nie zostało to wyraźnie zaznaczone). Drugi element

⁵⁰⁹ *Ibidem*, s. 176–178.

⁵¹⁰ *Ibidem*, s. 179.

⁵¹¹ Jerzy Dziewolski, *op. cit.*, s. 20.

Il. 155. Januszkowice, widoki z Winnej Góry w kierunkach: a) północno-zachodnim, b) wschodnim, c) północno-wschodnim, d), e) północnym (latem i zimą). Fot. Sabina Leska, 2018

wodny znajdował się we wschodniej części parku. Przybrał on postać niewielkiego basenu o regularnym kształcie.

Wróćmy raz jeszcze na południe założenia, gdzie odnajdziemy dróżkę pośród drzew odbijającą w kierunku granicy parku, za którą poprowadzono między polami prostą aleję kierującą ku niewielkiemu wzniesieniu nazwanemu Winną Górą. Najprawdopodobniej kiedyś uprawiano na jej południowym zboczu winną latorośl (stąd nazwa), jednak w 1850 r., co pokazuje wyraźnie plan katastralny, porastał ją las. Winną Górą stanowiła doskonałe przedłużenie założenia krajo-brazowego. Dzięki niej park zyskiwał wspaniałe otwarcie widokowe

Il. 156. Januszkowice na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

na okolicę, z jej rozległymi prospektami pól uprawnych, wzgórzami tak zwanego Działu, stanowiącego część Pogórza Strzyżowskiego, a także z pobliskimi naturalnymi skupiskami leśnymi.

Wszystko to wskazuje na osobę projektanta, może nie bardzo doświadczonego, ale niewątpliwie obeznanego z nowymi wówczas trendami w sztuce ogrodowej, dla nas niestety anonimowego.

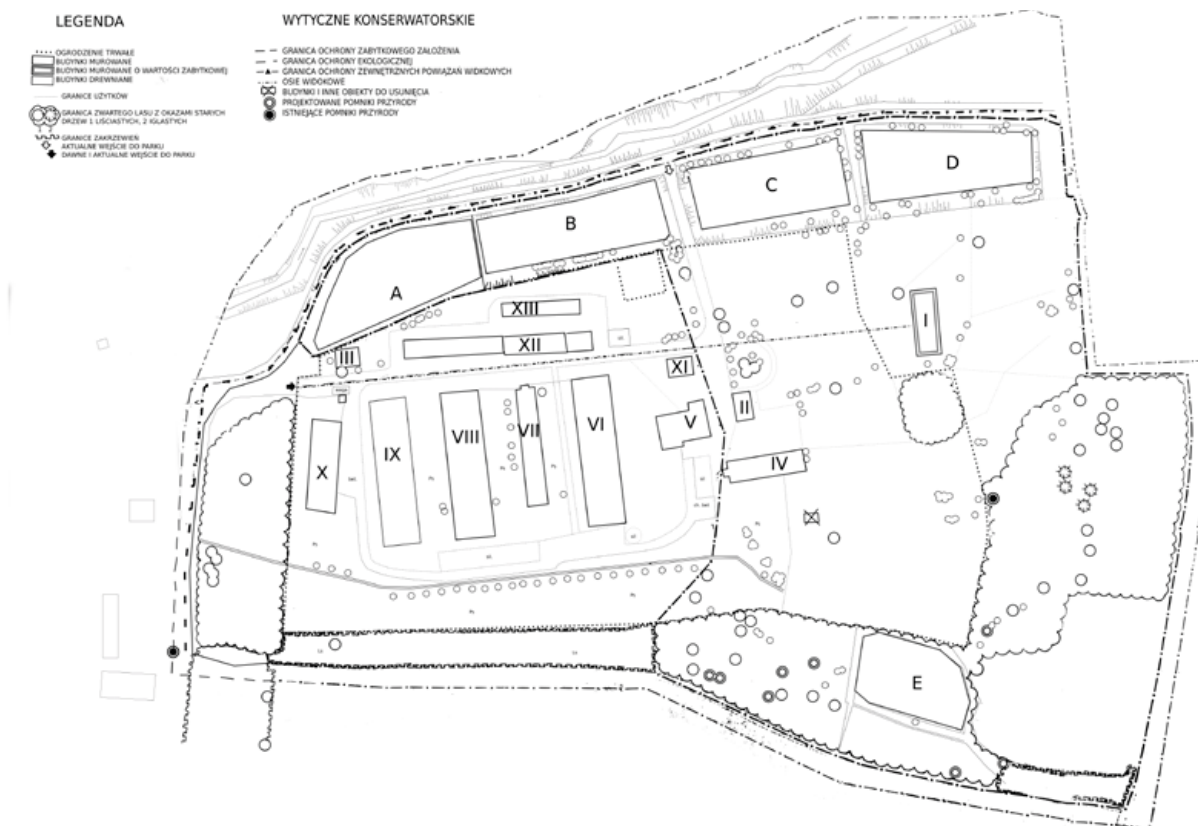
Tak zarysowany ogólny układ ogrodu „potwierdza” mapa z „drugiego pomiaru”, na której widzimy zabudowania dworskie zgrupowane wokół eliptycznego gazonu, a na wschód i południe od nich nieregularną plamę zieleni, za którą kryje się park połączony prosto wytyczoną aleją z Górą Winną. Całość funkcjonowała w otoczeniu malowniczych pagórków Pogórza Strzyżowskiego, na zboczach których widzimy łąki i pola uprawne.

Ostatni przedwojenny plan pokazujący majątek w Januszkowicach pochodzi z 1938 r. Jest on bardzo schematyczny. Prezentuje folwark z dworem oraz prowadzącą do niego drogę kończącą się podjazdem urządzonym wokół owalnego gazonu. Widoczny jest także symbolicznie oznaczony park. Zniknęła natomiast aleja łącząca założenie z Winną Górą, a także wysepka na stawie, który podzielono teraz groblami na trzy części.

Przekształcenia majątku po II wojnie zostały opisane w 1977 r. w *Katalogu parków województwa tarnowskiego*⁵¹² oraz w opracowaniu Jerzego Dziewolskiego z 1984 r.⁵¹³ Na ich podstawie można zreferować stan majątku w trzeciej tercji XX w., który tak został – wydaje się, że nieco ironicznie – scharakteryzowany: *Podworski obszar jest usytuowany na terenie falistym, przylegającym od północnej strony do płaskiej doliny cieków wodnych. Od wschodu i zachodu graniczy z luźną zabudową, a do południowej granicy przylegają pola uprawne. Zwarte*

⁵¹² Ewa Arvay, Jan Janczykowski, Bogusław Podhalański, *op. cit.*

⁵¹³ Jerzy Dziewolski, *op. cit.*

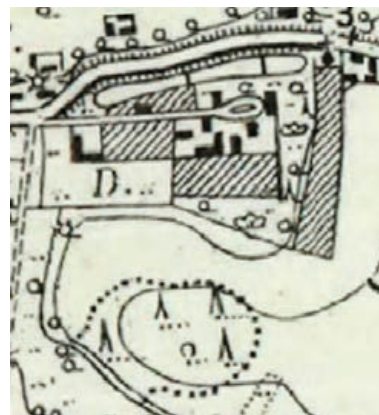

Il. 157. Januszkowice, rozmieszczenie obiektów budowlanych i stawów na mapie sytuacyjnej z 1984 r. według Jerzego Dziewolskiego. Oznaczenia: A, B, C, D, E – stawy; I – dwór, II – budynek administracyjny, III – budynek socjalny, IV–IX – chlewnie, X – podworska stodoła, XI – warsztat, XII – zespół obiektów do przyrządzania paszy, XIII – silos na kisonki, XIV – budynek z wagą. Czarną kropką oznaczona jest pomnikowa topola biała wycięta na przełomie XX i XXI w.

*zadrzewienie, stawy i mieszczące się wśród nich zabudowania tuczarni tworzą wyróżniający się element krajobrazu. Szczególną uwagę zwracają stare okazy drzew nadające piękną oprawę nowemu gospodarstwu tuczarskiemu*⁵¹⁴.

Autorzy obu wymienionych opracowań stwierdzili, iż w latach 70. i 80. XX w. park pozostawał zaniedbany i porośnięty licznymi samosiewami, w związku z czym jego układ kompozycyjny i przebieg wcześniejszych alejek oraz ścieżek już wtedy był nieczytelny. Potwierdzili jednak zachowanie dużej liczby okazałych drzew.

Należy również wspomnieć, że jeszcze w latach 50. XX w. teren dawnego założenia dworskiego w Januszkowicach został rozparcelowany. Zachodnia część przypadła przedsiębiorstwu tuczu przemysłowego, a wschodnia (nieco później) została przekazana na rzecz parafii. W latach 80. XX stulecia wzniesiono tam nowy kościół parafialny oraz zaadaptowano wschodnią część parku. Usytuowano w nim szereg obiektów o charakterze sakralnym. I tak: na wzniesie-

Il. 158. Założenie dworskie w Januszkowicach na mapie z 1938 r.

⁵¹⁴ *Ibidem*, s. 22.

niu w południowo-wschodniej części ustawiono figurę Chrystusa na kolumnie, przy granicy z częścią przedsiębiorstwa tuczu wzniesiono grotę maryjną, zaś w części północnej, na trasie z parkingu przed kościołem w stronę kolumny, umieszczono kamień z napisem „Park Miłosierdzia Bożego” oraz nazwiskiem fundatora kostki brukowej, którą pokryto ścieżki. Całości towarzyszą stacje drogi krzyżowej wykonane w niezbyt gustownej formie.

2.6. Szata roślinna

W wymienionych w poprzednim podrozdziale opracowaniach odnotowano zróżnicowaną strukturę gatunkową i wiekową parkowego drzewostanu. Z 1984 r. pochodzi szczegółowa inwentaryzacja dendrologiczna wskazująca na około 15 gatunków drzew (lipa drobnolistna, klon polny, wiąz szypułkowy, brzoza brodawkowata, topola biała, wierzba krucha, grab zwyczajny, dąb szypułkowy, wierzba biała, robinia pseudoakacja, jesion wyniosły, klon jawor, czeremcha zwyczajna, olsza szara, olsza czarna)⁵¹⁵. Sporządzono również listę krzewów (głóg, czarny bez, tarnina oraz leszczyna)⁵¹⁶. Wspomniano też o śladach sadzawki w zachodniej części parku, a także o zmianie przeznaczenia terenu położonego w południowo-zachodniej części założenia na pole uprawne, gdzie z wcześniej porośniętego drzewami obszaru pozostawiono tylko szpaler wyznaczający granicę parku. Pak leśny „Winna Góra” w opracowaniu został określony jako *w dużej mierze zachowany*. Autorzy zwrócili jednak uwagę na fakt niemal całkowitego zatarcia alei łączącej go niegdyś z parkiem, a także na postępujące popadanie w ruinę budynku dworu. Niemniej, w obu opracowaniach podkreślono walory krajobrazowe i kulturowe zespołu w Januszkowicach, oceniając je wysoko i postulując (silnie w latach 70. XX w., kiedy założenie było w lepszej kondycji) objęcie go ochroną konserwatorską⁵¹⁷. Do opracowania z 1984 r. załączono liczne fotografie dokumentujące stan zespołu.

⁵¹⁵ *Ibidem*, s. 12–20.

⁵¹⁶ *Ibidem*.

⁵¹⁷ *Ibidem*, s. 22.

Il. 159. Zachodnia elewacja południowej części dworu w Januszkowicach. Fot. Jan Olech, 1984

Il. 160. Zachodnia elewacja północnej części dworu w Januszkowicach. Fot. Jan Olech, 1984

Il. 161. Północna ściana dworu w Januszkowicach. Fot. Jan Olech, 1984

Il. 162. Widok na wschodnią (tylną) elewację dworu w Januszkowicach. Fot. Jan Olech, 1984

Il. 163. Widok na dwór w Januszkowicach z północnego wschodu, czyli od strony dawnej kaplicy. Fot. Jan Olech, 1984

Il. 164. Staw w Januszkowicach widziany od północy. Fot. Jan Olech, 1984

Il. 165. Nowy wjazd do budynku administracyjnego w Januszkowicach widziany od północy. Fot. Jan Olech, 1984

Il. 166. Jeden ze stawów w Januszkowicach, widok w kierunku zachodnim. Fot. Jan Olech, 1984

Il. 167. Jeden ze stawów w Januszkowicach, widok w kierunku wschodnim. Fot. Jan Olech, 1984

Il. 168. Budynek administracyjny Przedsiębiorstwa Tuczni Przemysłowego Zwierząt Rzeźnych w Januszkowicach. Fot. Jan Olech, 1984

Il. 169. Widok na Przedsiębiorstwo Tuczni Przemysłowego Zwierząt Rolnych w Januszkowicach, w oddali Winna Góra. Fot. Jan Olech, 1984

Il. 170. Widok na dąb „Chrześcijanin” w Januszkowicach od strony północnej. Fot. Jan Olech, 1984

Il. 171. Widok w kierunku południowym na drogę po wschodniej stronie dawnego głównego wjazdu do dworu w Januszkowicach. Fot. Jan Olech, 1984

Il. 172. Widok na Winną Górę od strony Januszkowic. Fot. Jan Olech, 1984

Il. 173. Zarastający staw w południowo-wschodniej części parku w Januszkowicach. Fot. Jan Olech, 1984

2.7. Stan zachowania

2.7.1. Obszar i jego granice, obiekty budowlane

Stan obecny dawnego zespołu dworsko-parkowego w Januszkowicach prezentują bardzo wyraźnie zdjęcia satelitarne i w zasadniczym zarysie odpowiada on opinii wyrażonej przed laty przez Dziewolskiego, który napisał: *Widzimy, że zasadniczo zachował on obszar, który dokumentuje plan katastralny*. Choć – przypomnijmy – w latach 50. XX w. został on podzielony na część należącą do zakładu tuczu świń (dawny folwark), od tamtej pory oddzieloną od reszty betonowym ogrodzeniem, oraz gminną, z której wydzielono, za pomocą ogrodzenia z metalowych prefabrykatów, wschodnią partię parku (prezentuje to współczesny podział katastralny), na terenie której postawiono kościół, a obok budynki parafialne, parking oraz niewielki basen. W pobliżu kościoła urządzono kalwarię.

Dawny folwark wraz ze wszystkimi budynkami gospodarczymi (z wyjątkiem stodoły z 1876 r.) zastąpiono chlewniami zajmującymi obecnie obszar towarzyszący niegdyś alei prowadzącej na główny

dziedziniec, który zamykał od strony wschodniej, dziś całkowicie zrujnowany, tzw. nowy dwór (po starym nie ma nawet śladu).

2.7.2. Kompozycja parku, szata roślinna, połączenia krajobrazowe i funkcjonalne

Dawną kompozycję parku utrzymują drzewa, ich grupy oraz dość dobrze zachowane polany, choć całkowitemu zatarciu uległ pierwotny układ komunikacyjny. Nie ma też śladu po niegdysiejszych ogrodach uprawnych, ich miejsce zajmuje obecnie łąka. Zasadnicze zmiany obserwujemy na północy założenia, gdzie niegdyś znajdował się podzielony groblami na części staw, który zarósł i wysechł, jednak jego dokładny kształt można odczytać za pomocą skanowania terenu (LIDAR). Pokazuje ono także kanały melioracyjne znajdujące się w części leżącej na południe od alei wjazdowej.

Wschodnia część założenia, należąca do parafii (z wyjątkiem wygradzonej części na południe od kościoła, którą zajęło zaplecze plebanii), zachowała swój parkowy charakter. Zmieniony został wprawdzie układ ścieżek, wprowadzono tam także nowe elementy o charakterze sakralnym, czyli stacje drogi krzyżowej, grotę maryjną, kolumnę z Chrystusem oraz kamień z tablicą „Park Miłosierdzia Bożego”, ale obszar ten uznać należy za zadbane i pielęgnowany. Jedynie kontrowersje budzi wprowadzenie nowej nawierzchni ścieżek wykonanej z tzw. polbruk.

Ze względów praktycznych w ciągu ostatnich kilku lat usunięto niestety większość zieleni z terenu byłego folwarku, w tym okazałą lipę, która jeszcze w 2012 r. stanowiła ostatni relikwiot pierwotnej głównej alei wjazdowej na teren założenia. Zachował się natomiast, na południe od części gospodarczej, okazały szpaler topoli białych. Nieopodal, tuż przy zachodniej granicy założenia, którą jest droga prowadząca na cmentarz z I wojny światowej, rośnie pomnikowy dąb „Chrześcjanin”, po stronie wschodniej natomiast odnajdujemy fragmenty szpaleru dębowego.

Uwagę zwraca także dobre zachowanie porośniętej gęsto drzewami Winnej Góry, stanowiącej element dominujący w pobliskim krajobrazie. Jedyne śladem po dawnej alei łączącej górę z ogrodem jest dzisiaj ścieżka śródpolna.

Il. 174. Dawny zespół podworski w Januszkowicach w widoku satelitarnym, na który naniesiono współczesny podział katastralny: 1, 3 – działki gminne, 2, 7 – własność prywatna, 5, 6 – własność parafii

Il. 175. Część gospodarcza dawnego zespołu dworskiego w Januszkowicach: a) budynek administracyjny Przedsiębiorstwa Tuchu Przemysłowego, widok od północnego zachodu, 2016; b) widok z części gospodarczej, obok wspomnianego budynku, w stronę dawnego ogrodu krajobrazowego (północno-wschodnią). Fot. Sabina Leska, 2016

Il. 176. Januszkowice, droga dojazdowa poprowadzona groblą między dawnymi stawami. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 177. Januszkowice, dalsza część drogi w kierunku budynku administracyjnego. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 178. Widok dawnego folwarku w Januszkowicach od strony północnej, z lewej strony widoczna droga w kierunku Fryszaków Gogołowa, na pierwszym planie zarastające pozostałości stawów, w tle zabudowania nowej tuczarni. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 179. Januszkowice. Zabudowania przemysłowe tuczarni w dawnej części gospodarczej założenia dworskiego, widok na dawną drogę wjazdową, po prawej chlewnie. Fot. Sabina Leska, 2016

Il. 180. Januszkowice. Nieużytkowany dawny warsztat po południowej stronie drogi dojazdowej. Fot. Sabina Leska, 2016

Il. 181. Januszkowice. Widok na północną stronę drogi dojazdowej i zespół obiektów do przyrządzania paszy. Fot. Sabina Leska, 2016

Il. 182. Januszkowice. Widok na stodołę z 1876 r. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 183. Fragment parku w Januszkowicach, w głębi stodoła z 1876 r. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 184. Dąb „Chrześcijanin” w Januszkowicach: a) Fot. Korona GFDL, 2010, b) Fot. Sabina Leska, 2018

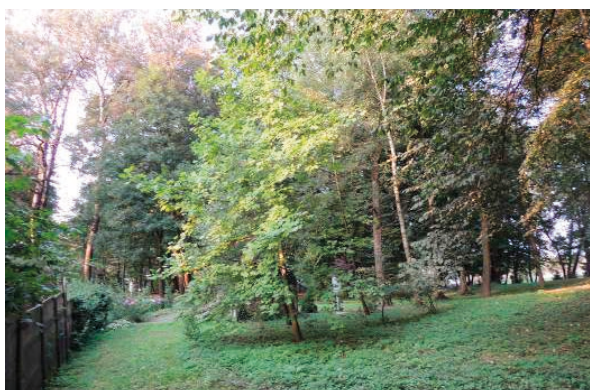

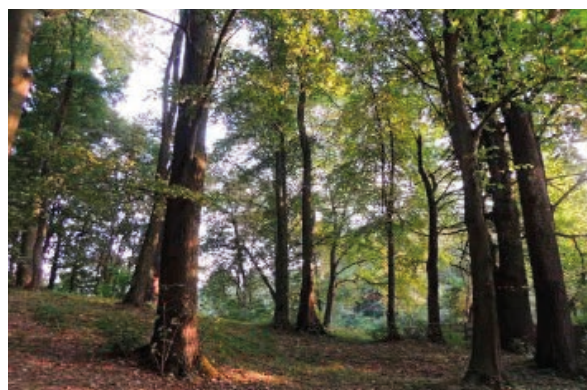
Il. 185. Ciek wodny wzdłuż zachodniej granicy założenia w Januszkowicach, widok w kierunku północnym, widoczny fragment szpaleru dębowego. Fot. Sabina Leska, 2016

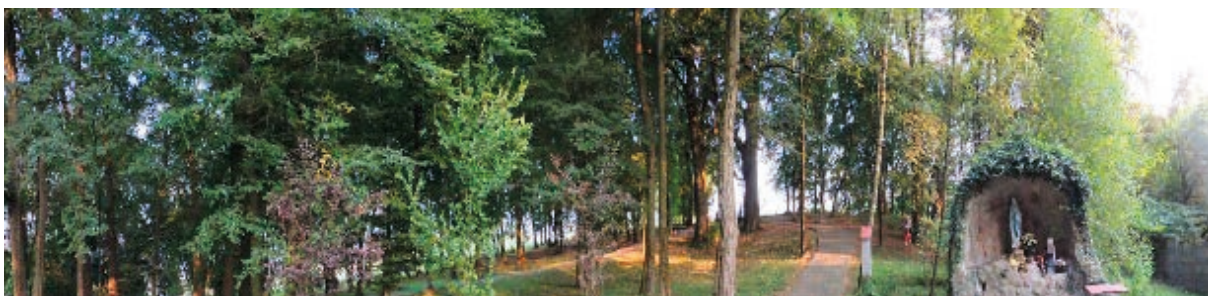
Il. 186. Widok z zachodniej granicy parku w Januszkowicach w kierunku południowym, w głębi wzgórze Dział. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 187. Południowo-wschodnia część parku w Januszkowicach, widok w kierunku północno-zachodnim, widoczne nowe nasadzenia – między innymi tulipanowiec. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 188. Południowo-wschodnia część parku w Januszkowicach, widok w kierunku południowo-zachodnim, widoczne wyraźne pofalowanie terenu. Fot. Sabina Leska, 2018

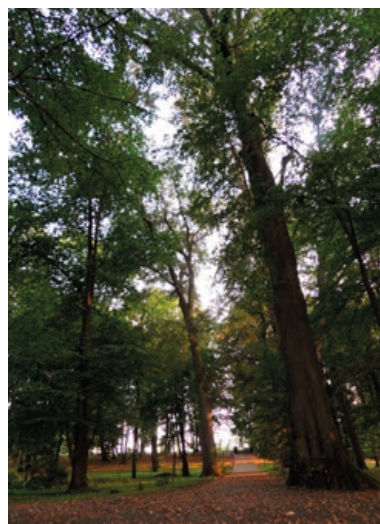

Il. 189. Widok panoramiczny z centralnej części parku w Januszkowicach w kierunku północnym, po prawej stronie grotta maryjna. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 190. Januszkowice, widoki: a) spod kolumny z figurą Chrystusa w kierunku południowym, w stronę plebanii, b) w kierunku zachodnim, na pierwszym planie schorowany głóg. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 191. Widok z centralnej części parku w Januszkowicach w kierunkach: a) północno-wschodnim, w oddali widoczne zabudowania plebanii, bliżej, przy ścieżce – stacje drogi krzyżowej; b) południowym. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 192. Januszkowice, widok z głównej alejki w części parafialnej w kierunkach: a) zachodnim, na pierwszym planie widoczny pomnik z napisem „Park Miłosierdzia Bożego”, b) północnym, na pierwszym planie okazały dąb. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 193. Januszkowice, widok na zarastający staw w północno-wschodniej części założenia od północy w kierunku zachodnim. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 194. Januszkowice, widok spod plebanii na park w kierunku południowym. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 195. Januszkowice, widok na zarastający staw w północno-wschodniej części założenia od północy w kierunku południowym. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 196. Widok ruiny dworu w Januskowicach od strony północno-wschodniej. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 197. Widok na południową granicę założenia w Januskowicach ze stóp Winnej Góry. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 198. Januskowice, pozostałości galerii kolumnowej po zachodniej stronie dworu. Fot. Sabina Leska, 2012

Il. 199. Januszkowice na zdjęciu satelitarnym z lokalizacją ujęć fotograficznych

3. Zasów

3.1. Położenie

Zasów (od 1968 r., wcześniej Zassów)⁵¹⁸ to miejscowość położona w dzisiejszym województwie podkarpackim, należąca do gminy Żyraków wchodzącej w skład powiatu dębickiego. Znajduje się ona przy szosie prowadzącej z Pilzna do Mielca, na *ostatnim wzgórk podkarpackim w kierunku Wisły*⁵¹⁹ o wysokości 241 metrów n.p.m., wchodzącym w skład Płaskowyżu Tarnowskiego⁵²⁰, skąd w kierunku południowym rozciąga się rozległy widok na Dolinę Dolnej Wisłoki oraz w dalszym planie na panoramę Pogórza Środkowobeskidzkiego⁵²¹. Zasów od północy graniczy z wsią Dąbrówką, od zachodu z Przerzytym Borem i Dąbiem, od południa z Różą i Wiewiórką, od wschodu zaś z Mokrem. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*⁵²² podaje syntetyczny opis miejscowości, łącząc ją z wólką Parkan położoną w odległości około 500 m na północny zachód od wsi.

⁵¹⁸ W tekście będzie używana nazwa współcześnie obowiązująca.

⁵¹⁹ Konstanty Łubieński, *Kartki z wojny*, Warszawa 1976, s. 101.

⁵²⁰ Zajmującego południową część Kotliny Sandomierskiej.

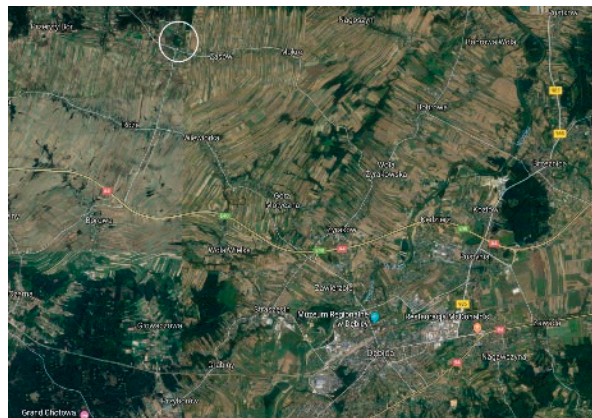
⁵²¹ Według podziału fizyczno-geograficznego zamieszczonego w publikacji autorstwa Jerzego Kondrackiego, *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 2011, s. 323.

⁵²² *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 14, s. 449–450.

⁵²³ *Acta visitationis. Capitularia*. Archiwum Archidiecezjalne w Krakowie [sygn. 60–130,131]; *Acta visitationis. Officialia*. Archiwum Archidiecezjalne w Krakowie [sygn. 96,83, ASDN XII, 5,7].

Il. 200. Jedna ze szkółek drzew owocowych i kwiatów w Zasowie. Fot. Bogusław Wawrzonek, 2018

Il. 201. Lokalizacja Zasowa na współczesnym zdjęciu satelitalnym

3.2. Materiały źródłowe

3.2.1. Źródła pisane

Dane na temat najstarszych dziejów Zasowa, głównie jako części klucza wiewióreckiego, znajdują się w Archiwum Archidiecezjalnym w Krakowie⁵²³, Archiwum Diecezjalnym w Tarnowie⁵²⁴, Archiwum Sanguszków⁵²⁵ oraz w Bibliotece Narodowej w Warszawie⁵²⁶. Również *Rys statystyczno-geograficzny Galicji austriackiej skreślony przez Michała Wiesiołowskiego w 1841 r.*⁵²⁷ zawiera informacje, głównie o charakterze ekonomicznym, z czasów gdy majątek należał do Kuczkowskich. Podobną wartość dla prowadzonych badań mają: *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicji, Wielkiem Księstwie Krakowskim i Księstwie Bukowińskim...*⁵²⁸, *Skorowidz dóbr tabularnych...*⁵²⁹ oraz *Wykaz szczegółowy miejscowości w Galicji...*⁵³⁰.

Bardzo ważnymi i wiarygodnymi źródłami dla opracowania historii Zasowa są księgi wieczyste i dokumenty przechowywane przez zasowską parafię⁵³¹. Warto odnotowania jest także *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*⁵³².

Nie udało się niestety odnaleźć dokumentów, które opisywałyby początki ogrodów dworskich w Zasowie. Nie natrafiono także na żadne dane dotyczące założycieli i czasu powstania pierwszego założenia krajobrazowego. W zbiorze zwanym Archiwum Parafii Zasów pojawia się jedynie wzmianka o ogrodzie użytkowym, który istniał przy zasowskim szpitalu w XVIII w.⁵³³

Najobszerniejsze informacje dotyczące założenia dworsko-parkowego w Zasowie odnoszą się do okresu po 1870 r., kiedy właścicielami majątku byli Łubieńscy. Podstawowe źródło pisane dla tych czasów to *Kartki z wojny* Konstantego Łubieńskiego⁵³⁴ zawierające

⁵²⁴ Archiwum Parafii Zasów. Archiwum Diecezjalne w Tarnowie [sygn. LZ XI].

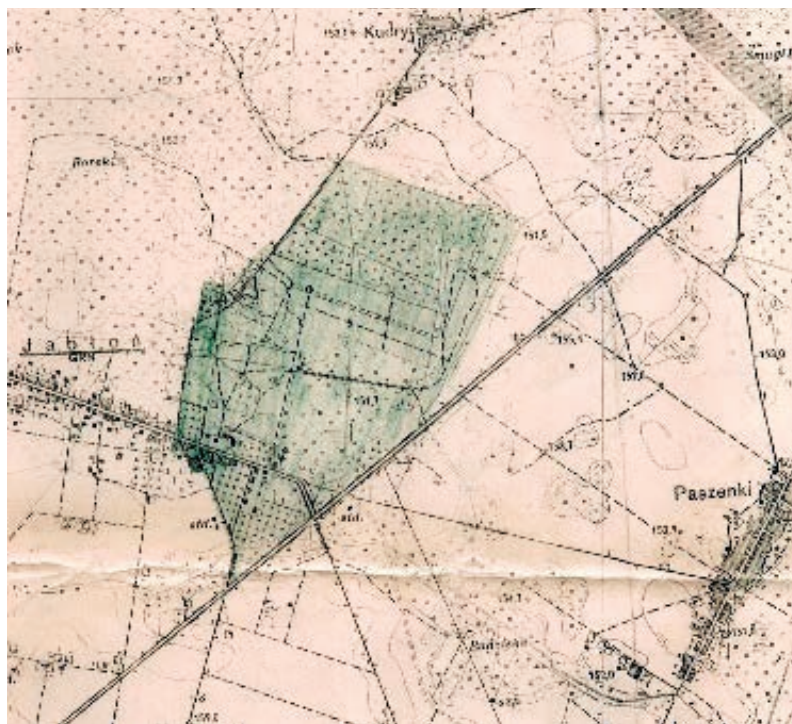
⁵²⁵ Archiwum Sanguszków. Archiwum Państwowe w Krakowie. Poszczególne sygnatury podano w przypisach odwołujących się do tych zbiorów.

⁵²⁶ *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, Lwów 1847, t. 19, s. 214. Za: <http://www.wbc.poznan.pl/publication/44646> [data dostępu: 25.02.2018]; *Schematismus der Königreiche Galizien u. Lodomerien: sammt einen Namen-Register: für das Jahr 1846*, Lemberg 1844–1854. Za: <https://fbc.pionier.net.pl/details/nT6c24> [data dostępu: 15.05.2018]; *Provinzial Handbuch der Königreiche Galizien u. Lodomerien: für das Jahr 1847*, Lemberg 1844–1854. Za: <https://fbc.pionier.net.pl/details/nT6c9v> [data dostępu: 15.05.2018].

⁵²⁷ Michał Wiesiołowski, *Rys Statystyczno-Geograficzny Galicji austriackiej skreślony przez Michała Wiesiołowskiego w 1841 r.*, Poznań 1842, s. 98.

⁵²⁸ Jan Bigo, *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicji, Wielkiem Księstwie Krakowskim i Księstwie Bukowińskim z uwzględnieniem wszystkich dotąd zaszłych zmian*

Il. 202. Założenie pałacowo-ogrodowe wraz z plantacjami drzewek w Jabloniu na mapie w skali 1:25 000, lata 80. XX w.

terytorialnych kraju, Lwów 1904, s. 12 (karta XI). Za: <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/docmetadata?id=17747&from=publication> [data dostępu: 12.09.2018].

⁵²⁹ Tadeusz Piłat, *Skorowidz dóbr tabularnych w Galicyi z Wielkiem Ks. Krakowskiem*, Lwów 1890.

⁵³⁰ C.K. Centralna Komisya Statystyczna, *Wykaz szczegółowy miejscowości w Galicyi; nowe wydawnictwo na podstawie spisu ludności z 31. Grudnia 1890 r.*, Wiedeń 1893.

⁵³¹ Przechowywane w Zbiorach Archiwum Diecezjalnego w Tarnowie [sygn. LZ XI].

⁵³² *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 1, 5, 7, 9, 10.

⁵³³ Archiwum Parafii Zasów. Archiwum Diecezjalne w Tarnowie [sygn. LZ XI].

⁵³⁴ Konstanty Łubieński, *op. cit.* Konstanty Łubieński był najmłodszym z synów Tadeusza Łubieńskiego.

⁵³⁵ *Ibidem*, s. 102.

⁵³⁶ Od 1872 r. do końca XIX w. właścicielem Jablonia był Kazimierz Łubieński. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 3, s. 339–340; „Tygodnik Ilustrowany”, t. 34, 1876, nr 30, s. 49–50.

głównie opis przebiegu działań wojennych (II wojna światowa) na terenie zasowszczyzny. Jednak przy okazji rozdziału poświęconego Albertowi Łubieńskiemu autor podał obszerny opis majątku wraz z ogrodem, przyznając jednocześnie, iż zbacza z tematyki, której dotyczą wspomnienia, lecz czyni to, *aby przynajmniej w ten sposób wyjaśnić miłość Alfreda* [brata Konstantego – przyp. aut.] *do Zassowa*, dodając: *trudno go sobie wyobrazić na innym tle*⁵³⁵.

Interesujące tropy prowadzą nas także do majątku w Jabloniu (pow. parczewski, Podlasie), gdzie młody oficer, bohater wojen z Austriakami i uczestnik kampanii napoleońskiej, Piotr Strzyżewski założył po 1815 r. szkółkę drzew, która stała się inspiracją dla Witolda Łubieńskiego przy zagospodarowaniu nowej siedziby w Zasowie⁵³⁶.

3.2.2. Źródła ikonograficzne

3.2.2.1. Źródła kartograficzne

Obok źródeł pisanych istotną rolę w badaniach założenia odegrały źródła kartograficzne. Najstarszym z nich, dotyczącym majątku w Zasowie, jest mapa z „pierwszego pomiaru wojskowego”, który miał miejsce w latach 1763–1785. Pokazuje ona bardzo regularny układ wsi, a także lokalizację kościoła oraz położonego na północ od

niego folwarku. Na mapie tej zaznaczono także tereny zieleni powiązane z trzema budynkami o nieznannej funkcji. Miejsce to odpowiada południowej części późniejszego ogrodu krajobrazowego.

Kolejnym źródłem ikonograficznym ważnym dla Zasowa jest mapa katastralna z około 1850 r.⁵³⁷ Widzimy na niej pokazane bardzo szczegółowo usytuowanie wszystkich elementów założenia w Zasowie, w tym: rozmieszczenie budynków dworskich oraz gospodarczych, przebieg ścieżek w parku, ukształtowanie zieleni wysokiej i niskiej oraz rozlokowanie stawów i umiejscowienie użytkowych części ogrodu. Układ ten utrzymywał się co najmniej do lat 1861–1864, co potwierdza mapa z „drugiego pomiaru wojskowego”⁵³⁸.

Wyżej wymienione uzupełnia mapa Kummersberga⁵³⁹. Jej skala nie pozwala co prawda na dokładne określenie lokalizacji obiektów, można z niej jednak wyczytać, że w 1855 r. w pobliżu Zasowa (patrząc na północny zachód) istniał zadrzewiony obszar podpisany jako *Parkau*⁵⁴⁰.

Następną w kolejności mapą dotyczącą prezentowanej miejscowości jest tzw. *Spezialkarte*⁵⁴¹ z 1879 r., na której widać zaznaczone na terenie parku ścieżki oraz wydzielony fragment ogrodu regularnego. Za pomocą poziomic oddano także dość dokładne ukształtowanie terenu, pokazano również lokalizację stawu oraz umiejscowienie budynków. Kolejna *Spezialkarte* (z 1902 r.) wskazuje na nietypowe w planie zagospodarowanie terenu położonego na północny zachód od ogrodu, opisanego jako *Parkau*. Jest to najprawdopodobniej teren dawnego zwierzyńca⁵⁴², zajęty przez Łubieńskich pod uprawę drzewek owocowych.

Pośród pozostałych przedstawień kartograficznych odnoszących się do Zasowa wymienić należy plan z 1938 r., na którym widać zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym najbliższego otoczenia dworu⁵⁴³. Potwierdza je inwentaryzacja wykonana w 1977 r. przez Zbigniewa Bielatowicza, zamieszczona w *Katalogu parków województwa tarnowskiego*⁵⁴⁴.

3.2.2.2. Pozostałe źródła ikonograficzne

Nie dysponujemy niestety żadnymi, poza mapami, materiałami źródłowymi prezentującymi założenie dworko-parkowe w Zasowie w jego XIX-wiecznym kształcie. Zachowały się natomiast liczne fotografie obejmujące pierwszą połowę XX w. Część z nich pochodzi z 1908 r., większość zaś została wykonana pomiędzy 1938 a 1941 r. przez Stanisława Kubalskiego⁵⁴⁵. Przedstawiają one widoki ogrodu w Zasowie, członków rodziny Łubieńskich, a także ludność pracującą w polu i na szkołkach⁵⁴⁶. Ponadto jedna fotografia, przedstawiająca dwór w Zasowie z fragmentem otaczającego parku, zamieszczona została we wspomnieniach Konstantego Łubieńskiego⁵⁴⁷. Nie wiadomo jednak, z którego roku pochodzi.

Znaczna część z tych zdjęć stanowi ważny materiał do rozpoznania kompozycji zasowskiego ogrodu w pierwszej połowie XX w.

⁵³⁷ Kataster Galicyjski, Zasów, ok. 1850 r. Archiwum Państwowe w Krakowie [sygn. 29/280/0/5.1/836].

⁵³⁸ Fragment mapy z „drugiego pomiaru wojskowego” (1861–1864), Österreichisches Staatsarchiv. Za: <https://mapire.eu/en/map/second-survey> [data dostępu: 05.09.2018].

⁵³⁹ *Administrativ Karte von den Konigreichen Galizien und Lodomerien, von Carl Kummersberg*, Wien 1855, Bl. 9, Kreis Tarnov, skala 1:115 200. Zbiory Biblioteki Czartoryskich w Krakowie [sygn. 433/64/96].

⁵⁴⁰ W *Słowniku geograficznym...*, *op. cit.*, t. 14, s. 449, znajduje się wzmianka o wólce „Parkan”, a nie „Parkau”. Oznaczenia na mapie wynikają najprawdopodobniej z błędów w zapisie polskiej nazwy przez austriackich urzędników.

⁵⁴¹ *Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1:75 000*. Zbiory K.u.k. Militärgeographisches Institut in Wien, 1901, 6XXV(4067). Za: http://maps.mapywig.org/m/K.u.K._maps/series/075K/400dpi/ZONE_6_COL_XXV_BRZOSTEK_und_STRZYZOW_1880_400dpi.jpg [data dostępu: 02.05.2018].

⁵⁴² *Warto podkreślić, że w Zasowie istniał również zwierzyńiec „dobrze parkanem niepobitym ogrodzony”, chowano w nim 9 jeleni oraz 8 – jak je określano – jelenic. Nic natomiast nie wiadomo o małych jelenkach*. Za: Franciszek Kleszcz, *Wieś Wiewiórka i klucz wiewiórecki. Zarys monograficzny*, Kraków 1996, s. 88. Autor powołuje się na Archiwum Sanguszków. Archiwum Państwowe w Krakowie [sygn. P. 302], gdzie na s. 131 pojawiła się wzmianka o istniejącej wówczas w Zasowie łąźni.

⁵⁴³ *102 Dorf Zassow in Galizien Kreisregierung*, 1938. Archiwum Państwowe w Krakowie [sygn. 29/280/0/5.1/836].

⁵⁴⁴ Zbigniew Bielatowicz, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Gmina Żyraków*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu

Ochrony Zabytków w Przemysłu, Delegatura w Rzeszowie [bez sygn.].

⁵⁴⁵ Chodzi najprawdopodobniej o Stanisława Kubalskiego urodzonego w 1907 r. w Telkomirze (woj. wileńskie) – architekta, oficera rezerwy Wojska Polskiego. Przed wojną pracował on w Wydziale Budownictwa Zarządu Miejskiego w Krakowie. Walczył w armii polskiej we wrześniu 1939 r. i dostał się do niewoli niemieckiej. Został zwolniony z obozu jenieckiego i powrócił na zajmowane wcześniej stanowisko, po czym aresztowano go powtórnie w 1942 r. i wysłano do obozu koncentracyjnego Auschwitz (nr obozowy 32527). Został tam zamordowany pod Ścianą Śmierci na dziedzińcu bloku 11, 27 maja 1942 r. Za: <http://krakowianie1939-56.mhk.pl/pl/archiwum,1,kubalski,1843.chtm> [data dostępu: 04.03.2018].

⁵⁴⁶ Zostały one udostępnione przez Krzysztofa Rogowskiego i zamieszczone na stronie: http://zarowianie.org.pl/zdjecia/zasow_1938_1941/index.html [data dostępu: 04.03.2018].

⁵⁴⁷ Konstanty Łubieński, *op. cit.*, s. 49.

⁵⁴⁸ Waldemar Mazur, *Ewidencja zabytkowego parku w Zasowie*, 1987 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemysłu, Delegatura w Rzeszowie [sygn. 1108].

⁵⁴⁹ Zbigniew Bielatowicz, Piotra Jarmozik, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Gmina Żyraków* Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemysłu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].

⁵⁵⁰ Waldemar Mazur, *op. cit.*

⁵⁵¹ W opracowaniu tym znajduje się również zapis: *Archiwum prof. G. Ciotka – krótka wzmianka*.

⁵⁵² *Wędrówki po gminie Żyraków*, red. Krzysztof Czuchra, Dębica 2008, s. 122.

⁵⁵³ Dariusz Tyrpin, Waldemar Zapór, *Powiat dębicki*, Dębica 2008, s. 55.

Uzupełnia je dość bogata kolekcja fotografii dokumentujących stan założenia w trzeciej tercji tego stulecia. Zostały one wykonane w 1987 r. w związku z opracowaniem przez Waldemara Mazura *Ewidencji zabytkowego parku w Zasowie*⁵⁴⁸.

3.3. Stan badań

Pierwszym opracowaniem dotyczącym parku w Zasowie jest sporządzony w 1977 r. *Katalog parków województwa tarnowskiego*, część poświęcona *gminie Żyraków*⁵⁴⁹. Studium to zawiera krótką analizę historyczną majątku, charakterystykę stanu istniejącego (na rok 1977) wraz ze schematem zagospodarowania przestrzennego oraz wnioski rewaloryzacyjne.

Dekadę później wykonane zostały przez Waldemara Mazura⁵⁵⁰ bardziej złożone analizy na potrzeby dokumentacji z 1987 r. Zawiera ona inwentaryzację zieleni, krótki rys historyczny, charakterystykę stanu na 1987 r., analizę stopnia zachowania układu zabytkowego, a także opis roli obiektu w krajobrazie oraz wnioski konserwatorskie. Załączono do niej 18 czarno-białych fotografii z 1987 r. oraz plan założenia⁵⁵¹.

Wzmianki o parku w Zasowie znajdują się także w dwóch wydawnictwach o charakterze albumowym: *Wędrówki po gminie Żyraków*⁵⁵² oraz *Powiat dębicki*⁵⁵³. W tej pierwszej poświęcono kilka stron historii wsi, w tym majątku w Zasowie. Druga tylko wymienia jego nazwę wśród pozostałych, znajdujących się w powiecie dębickim, dawnych rezydencji szlacheckich. Syntetyczny opis dotyczący dworu w Zasowie oraz krótka historia majątku zamieszczona została także w Leksykonie zatytułowanym *Dwory i pałace wiejskie w Małopolsce i na Podkarpaciu* autorstwa Piotra Libickiego⁵⁵⁴.

Opracowaniem najszerzej prezentującym uwarunkowania historyczne funkcjonowania majątku w Zasowie jest książka *Wieś Wiewiórka i klucz wiewiórecki* Franciszka Kleszcza⁵⁵⁵. Autor zamieścił tam także wiele informacji dotyczących tematyki ogrodniczej i rolniczej, zwracając uwagę, iż dzięki ogrodnictwu i nowym formom uprawiania ziemi, które wprowadzili Łubieńscy, rozwinęła się cała wieś.

3.4. Dzieje majątku

Historia Zasowa związana jest ściśle z historią klucza wiewióreckiego, sięgającą czasów średniowiecza. Wiemy, że już w 1291 r. Władysław Łokietek przekazał w wieczyste dziedzictwo wieś Zasów i okoliczne ziemie komesowi Klemensowi Gryfici⁵⁵⁶, synowi Wawrzyńca herbu Sulima, miecznikowi sandomierskiemu *za wierne i użyteczne usługi*⁵⁵⁷. Następnie, król Kazimierz Wielki około 1370 r. wydał zezwolenie na przeniesienie wsi na prawo średzkie przez jej dziedzica – podstolego krakowskiego Nawoja Tęczyńskiego⁵⁵⁸.

W połowie XV w. wieś przeszła na własność Stanisława Tęczyńskiego, a następnymi właścicielami Zasowa w początkach XVI w. zostali Barbara z Rożnowa⁵⁵⁹ – kasztelanowa krakowska, i hrabia Jan Tarnowski. W 1581 r. majątek, wraz z główną posiadłością mieszczącą się wówczas w pobliskiej Wiewiórcie, stał się własnością księcia Janusza Ostrogińskiego, kasztelana krakowskiego i zarazem wojewody wołyńskiego⁵⁶⁰. Po jego śmierci w 1620 r. dobra zasowskie stały się kolejno częścią majątków wielkich rodów magnackich: Zasławskich, Lubomirskich, wreszcie Sanguszków, wszystkich nadzorujących majątkiem przez kolejnych dzierżawców lub rządców⁵⁶¹. Uważa się, że w XVII w., może nawet wcześniej, wniesiono w Zasowie jakiś budynek mieszkalny, zapewne rządcówkę⁵⁶². W 1799 r. właścicielem zasowskiego majątku został, na kolejnych 25 lat, ówczesny dzierżawca (co najmniej od 1787 r.) Jan Dobrowolski⁵⁶³.

Dodajmy, że w XVIII w. działał w Zasowie szpital przykościelny ufundowany przez Jana Kostkę Stangenburga i Zofię Odrowąż Sproy – wdowę po Janie Krzysztofie Tarnowskim⁵⁶⁴. Majątek szpitalny stanowiły ziemie położone na południe od obecnego kościoła. Przy okazji opisu szpitala źródła podają najstarszą wzmiankę o należącym do niego ogrodzie⁵⁶⁵.

Momentem przełomowym w historii Zasowa był rok 1824, kiedy stał się on własnością⁵⁶⁶ hrabiego Józefa Franciszka Kuczkowskiego (1790–1837)⁵⁶⁷, męża Antoniny ze Stadnickich (1780–1863). Hrabia był do 1793 r. kadetem korpusu JKMcI w Warszawie, a następnie do 1818 r. członkiem Stanów Galicyjskich z grona magnatów. Poza Zasowem, który był najważniejszy w kluczu, do majątku Kuczkowskich należały także: Mokre, Dąbie, Przerzuty Bór i Jastrząbka Nowa, wszystkie położone w obwodzie tarnowskim. W 1837 r., po śmierci Józefa Franciszka Kuczkowskiego, majątek w Zasowie przejął jego syn Kazimierz Antoni Piotr (1814–1863), który w 1845 r.⁵⁶⁸ wziął ślub z wychowaną w Rzymie młodzieńczą miłością Mickiewicza⁵⁶⁹ Henriettą (Henryką) Ewą Ankwiczówną (1810–1879)⁵⁷⁰, 1 voto Sołtykową, po którym małżonkowie zamieszkali w podkrakowskiej Woli Justowskiej (willa Decjusza), odkupionej od Aleksandra Kiełczewskiego, angażując się tam w kosztowne inwestycje, a przede wszystkim wiodąc wesołe, rozrzucone, utracjuszowskie życie towarzyskie⁵⁷¹. Ciekawostką jest, że tamtejszy park został w 1857 r. otwarty dla publiczności, stając się atrakcją dla krakowian, jako miejsce niedzielnych, podmiejskich wycieczek.

Interesujących refleksji nasuwa wgląd w urządzenie tego parku, który powstał za czasów, gdy właścicielką majątku była Joanna z Wielowiejskich Ledóchowska (1782–nn)⁵⁷², na bazie wcześniejszego regularnego ogrodu pokazanego na mapie z „pierwszego pomiaru” (1763–1787). To zestawienie pokazuje nam, że park krajobrazowy powstał z wykorzystaniem wcześniejszego układu, który został jak gdyby „rozchwiany” poprzez przełamanie prostokreślności wcześniejszych ścieżek i zamianę dawnych regularnych kwater⁵⁷³ na pola trawiaste z grupami drzew, kępami krzewów i klombami, czasami

⁵⁵⁴ Piotr Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Małopolsce i na Podkarpaciu*, Poznań 2012, s. 526.

⁵⁵⁵ Franciszek Kleszcz, *op. cit.*, s. 39, 40, 200.

⁵⁵⁶ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 14, s. 449.

⁵⁵⁷ *Zbiór dokumentów małopolskich*, cz. 1, nr 194, 1962, s. 246–247; Archiwum Sanguszków. Archiwum Państwowe w Krakowie [sygn. 1025,2, k. 3].

⁵⁵⁸ Było to ciągle jeszcze pogranicze puszczy (do dziś świadczą o tym nazwy okolicznych wsi: Borowa, Dąbie, Dąbrówka); w 1397 r. żyły tu niedźwiedzie. *Zbiór dokumentów małopolskich*, *op. cit.*; Archiwum Sanguszków. Archiwum Państwowe w Krakowie [sygn. 1025,2, k. 3].

⁵⁵⁹ Barbara z Rożnowa – wnuczka Zawiszy Czarnego, była fundatorką ołtarza „tryptyku zasowskiego” datowanego na 1470 r., autorstwa Wita Stwosza, który do 1938 r. znajdował się w zasowskim kościele, a obecnie jest przechowywany w Muzeum Diecezjalnym w Tarnowie. Tadeusz Chrzanowski, Marian Kornecki, *Sztuka Ziemi Krakowskiej*, Kraków 1982, s. 125–126.

⁵⁶⁰ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 14, s. 449; Adolf Plewiński, *op. cit.*, s. 87–88, 247.

⁵⁶¹ Najprawdopodobniej któryś z nich urządził na terenie pobliskiego przysiółku zwierzyniec, o którym wzmianka w przekazach źródłowych z 1600 r.

⁵⁶² Jej pozostałości odsłoniły obecne ruiny dworu.

⁵⁶³ Nazwisko Jana Dobrowolskiego zostało odnotowane w związku z Zasowem po raz pierwszy w 1787 r. jako dzierżawcy i zarazem *komisarza do konskrypcji rekrutów*. Franciszek Kleszcz, *op. cit.*, s. 149.

⁵⁶⁴ *Za: Ibidem*, s. 40.

⁵⁶⁵ *Szpital ten ma ogród na jarzynę*. Archiwum Parafii Zasów. Archiwum Diecezjalne w Tarnowie [sygn. LZ XI]. *Za: Franciszek Kleszcz, op. cit.*, s. 141.

⁵⁶⁶ *Ibidem*, s. 168.

⁵⁶⁷ Za: <http://genealogia.okiem.pl/wlasciciele/index.php?miejsce=Zasow> oraz <http://genealogia.grochowski.pl/gd/osoba.php?id=050536> [data dostępu: 28.02.2018]. Przy okazji warto wspomnieć, że matka Kazimierza Antoniego Kuczковского pochodziła ze Stadnik, które były własnością Fihauserów (tych samych, którzy założyli ogród w Januszkowicach). W 1847 r. Kuczkowski ufundował materiał na budowę szkoły w Zasowie, co może świadczyć o tym, że w tamtym czasie dysponował pokaźnym majątkiem, który niestety w późniejszych latach roztrwoniał.

⁵⁶⁸ Niektórzy autorzy podają datę 1844 r. Por. Zbigniew Beiersdorf, *Willa Decjusza. Architektura i dzieje*, s. 6. Za: <http://villa.org.pl/villa/wp-content/uploads/2013/04/Zbigniew-Beiersdorf.pdf> [data dostępu: 11.03.2018].

⁵⁶⁹ O której Adam Mickiewicz pisał: *Mój cziczeronie! dziecinne masz lice, / Lecz mądrość stara nad twym świeci czolem; / Przez rzymskie bramy groby i świątnice / Tys przewodniczym był dla mnie aniołem.* Za: Adam Mickiewicz, *Do mego Cziczerona*. A także: *...ujrzałem Ewę, / Jaką widziałem na Albańskiej górze, / W białej sukience i ubraną w różę; / Motyle wkolo, ona między niemi / Zdada się wznosić i nie tykać ziemi.* Za: Adam Mickiewicz, *Do H... Wezwanie do Neapolu. (Naśladowanie z Goethego)*, wiersz sztambuchowy skierowany bezpośrednio do Henrietty Ewy Ankwiczówny, Rzym 1830. Za: Krzysztof Czajkowski, *...Przyszłość pielgrzymka? Jeszcze wokół mickiewiczowskiej „Legandy o rzymskim pielgrzymie”, [w:] Ku uczczeniu Mickiewicza*, Kielce 1999, s. 64. Za: http://sbc.wbp.kielce.pl/Content/32306/Ku_uczczeniu_Mickiewicza_Materia%C5%82y%20sesji_1999.pdf [data dostępu: 03.09.2018]. Dodajmy, że Henrietta Ewa Ankwicz stała się również pierwowzorem Ewy z III cz. *Dziadów*.

Il. 203. Willa Decjusza w Woli Justowskiej. Ryc. nieznanego autora, połowa XIX w.

Il. 204. Wola Justowska na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 205. Założenie w Woli Justowskiej na planie katastralnym z 1848 r.

związanymi z niewielkimi placzkami tworzonymi na skrzyżowaniu alejek, a gdzieś tam także z jakimiś budynkami.

Choć Wola Justowska znajduje się daleko poza zasięgiem terytorialnym niniejszej książki, to jednak – należąc do Kuczkowskich przez blisko ćwierć wieku – mogła wpływać kształtem swoich malowniczych i zróżnicowanych topograficznie ogrodów na założenie w Zasowie.

Zasów pozostawał częścią dóbr Kuczkowskich aż do 1863 r., kiedy po niemal równoczesnej śmierci Antoniny i syna obojga Kuczkowskich został zlicytowany na poczet długów tego ostatniego i jego żony⁵⁷⁴. Wcześniej jednak, być może jeszcze za czasów Józefa Franciszka (w latach 1824–1837) lub – co wydaje się bardziej prawdopodobne – w okresie, kiedy Zasów należał do Kazimierza Antoniego Piotra, przeprowadzono budowę nowej siedziby, która stanęła, jak się wydaje, na piwnicach wcześniejszej. Utworzono przy niej krajobrazowy park (być może na bazie wcześniejszego założenia) połączony z regularnymi ogrodami ozdobno-użytkowymi, co dokumentuje plan katastralny z około 1850 r.

Trudno określić precyzyjnie czas tej inwestycji. Wydaje się, że przeprowadzono ją jeszcze przed ślubem z Henriettą, a może dopiero po 1846 r., na co mogłoby wskazywać zainteresowanie Kuczkowskiego Zasowem, znajdujące wyraz we wsparciu finansowym powstania tam nowej szkoły w 1847 r.⁵⁷⁵ Choć jednocześnie trudno sobie wyobrazić małżeństwo Kruczkowskich prowadzące „światowe życie” w Woli Justowskiej, jako prowincjonalnych ziemian, zwłaszcza w okolicznościach związanych z rzezią galicyjską. Powstanie chłopskie z 1846 r. w Zasowie pochłonęło bowiem 19 ofiar i przyniosło straty zarówno w majątku dworskim, jak i kościelnym⁵⁷⁶. A ponadto ...lata po 1846 r. był to okres głodu i zarazy. Głód spowodowany był dżdżystą pogodą..., a potem przywlekli cholera Moskale idący przez Ga-

⁵⁷⁰ Rodzinny majątek Henrietty, znajdujący się w Machowej koło Pilzna, został spalony w 1846 r. w czasie rabacji.

⁵⁷¹ Wnętrza tej rozbudowanej przez Kuczkowskich rezydencji można było zwiedzać podczas nieobecności właścicieli. Zbigniew Beiersdorf, *op. cit.*, s. 6.

⁵⁷² Za: <http://villa.org.pl/villa/historia-willi-decjusza/> [data dostępu: 12.03.2018].

⁵⁷³ Zapewne pozostałość po renesansowych ogrodach stworzonych w pierwszej połowie XVI w. przez dwóch Włochów: Jana Ciniego i Zenobiusza Zanottiego. Za: <http://villa.org.pl/villa/historia-willi-decjusza/> [data dostępu: 12.03.2018].

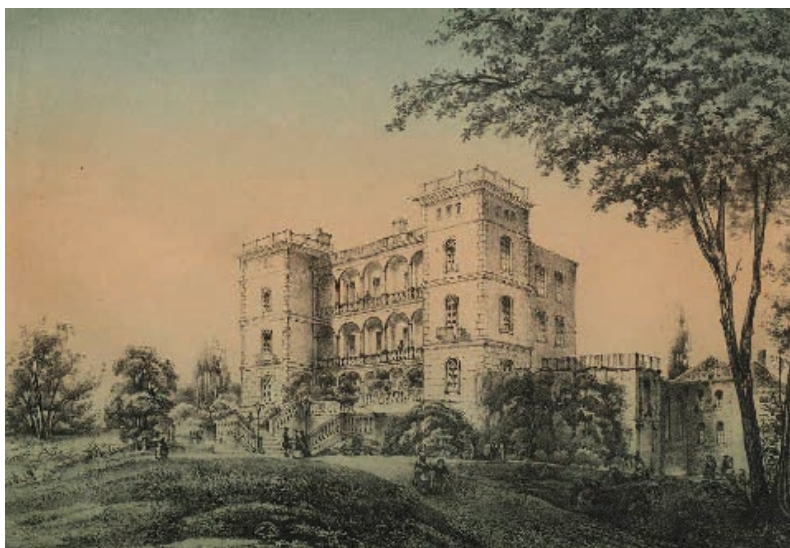
⁵⁷⁴ A wraz z nim zlicytowano także majątek Ankwiczków w Machowej oraz kamienice przy ul. Brackiej w Krakowie. Za: <http://www.photoblog.pl/przewodnikpokrakowie/1231317> [data dostępu: 02.09.2018].

⁵⁷⁵ Stanisław Cichoń, *Zasów – siedziba arystokratycznego rodu Łubieńskich herbu Pomian*, 2008. Za: http://zarowanie.org.pl/historia/h_zasow_siedziba_rodu_lubienkich.html [data dostępu: 02.09.2018].

⁵⁷⁶ Franciszek Kleszcz, *op. cit.*, s. 170–186.

Il. 206. Willa Decjusza w Woli Justowskiej w czasach Kuczkowskich. Rys. Henryka Waltera, 1862

⁵⁷⁷ *Ibidem*, s. 186.

⁵⁷⁸ *Ibidem*, s. 193, 194, 196. Dodajmy, że w 1857 r. urodził się Teodor Tadowski uważany za jednego z najważniejszych polskich architektów przełomu XIX i XX w.

⁵⁷⁹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 14, s. 449.

⁵⁸⁰ Które utracił tuż przed wybuchem I wojny światowej.

⁵⁸¹ Szerzej o tym: Stanisław Cichoń, *Arystokratyczny ród Łubieńskich. Od Łubnej do Zasowa*, 2011. Za: http://zarowianie.org.pl/historia/h_zasow_rod_lubienskich_suplement.html [data dostępu: 28.02.2018]; Stanisław Cichoń, *Zasów...*, *op. cit.*

⁵⁸² Dziś Muzeum Ziemi Mińskiej.

⁵⁸³ Na temat wsi Kolano i związanej z nią historii rodu Łubieńskich czytelnik znajdzie obszerne informacje na stronie: <http://blogi.dziennikzachodni.pl/dziwny-tenswiat/2017/01/27/kolano-historia-wsi-historia-rodziny-lubienskich/#more-2429> [data dostępu: 22.11.2017].

⁵⁸⁴ Na temat majątku w Jabłoniu obszernych informacji wraz ze źródłami dostarcza strona: <http://www.testowy.minigo.pl/index.php/article/show/id/282> [data dostępu: 22.11.2017] oraz *Monografia gminy Jabłoń*, red. Dariusz Tarasiuk, Jabłoń 2018, a także *Zamoyscy w Jabłoni*, red. Andrzej Cebulak, Barbara Winkło, Jabłoń 2016.

*licję na Węgry...*⁵⁷⁷ Wiadomo także, iż w 1861 r. w Zasowie znajdował się urząd obwodowy, sąd i szkoła⁵⁷⁸.

W tym miejscu wchodzimy w nowy rozdział w dziejach Zasowa. Rozpoczął się on wraz z momentem, kiedy w 1870 r. od wierzycieli majątku odkupił go Witold Łubieński⁵⁷⁹. Już sześć lat później (w 1876 r.) Zasów, posiadając szkołę ludową, urząd pocztowy, sąd powiatowy i drewniany kościół, otrzymał prawa miejskie⁵⁸⁰. Miejscowość liczyła wówczas około 960 mieszkańców i 170 budynków. Wróćmy jednak do właściciela Zasowa, a właściwie do jego bardzo zasłużonej, także poza tymi dobrami, rodziny.

Łubieńscy herbu Pomian wywodzą się od Jana Łubieńskiego z Łubnej koło Kalisza⁵⁸¹. Od końca XVIII w. zaliczani byli do magnaterii. Ród ten wydał bardzo wiele znakomitych postaci, które odegrały ważne role w polityce, edukacji, gospodarce oraz w walce o niepodległość. Byli wśród nich przedsiębiorcy, założyciele banków, duchowni, żołnierze, a także pasjonaci oraz praktycy szkółkarstwa i sztuki ogrodowej. Posiadali Łubieńscy wiele nieruchomości (Pałac Łubieńskich w Warszawie przy ulicy Królewskiej, pałac w Guzowie koło Wiskitek, a także siedzibę w Mińsku Mazowieckim⁵⁸²) oraz majątków ziemskich (w Szczekocinach, Mogielnicy, Mnichowie, Kalinowej, Grodzisku Wielkopolskim Okuniewie i Kazimierzy Wielkiej, gdzie obecnie istnieje park imienia Łubieńskich), a także najważniejsze dla niniejszej rozprawy siedziby: Rudzieniec, Zimną Wodę, Kiączyn, Kolano⁵⁸³ i Jabłoń⁵⁸⁴. Ostatnia z nich okazała się bardzo inspirująca dla charakteru, w jakim kolejny właściciel Zasowa – Witold Łubieński, urządził tamtejszy majątek.

Prezentację członków rodziny Łubieńskich rozpocznijmy od przedstawienia Amelii z Jezierskich herbu Nowina (1813–1885), żony Seweryna Łubieńskiego (1811–1855), właścicielki majątku Kolano, a od 1854 r. także Jabłonia, założycielce tamtejszej szkoły, która ostatnie lata życia spędziła w Zasowie u syna Witolda. Wcze-

Il. 207. Herb Łubieńskich

Il. 208. Pałac Łubieńskich w Kolanie.
Fot. nieznanego autora, 1984

śniej jednak państwo Łubieńscy, jako świeżo upieczeni (po ślubie w 1836 r.) właściciele Kolana, dokonali przebudowy tamtejszego założenia na bardziej prestiżowe i odpowiadające pozycji wynikającej z posiadania ponad tysiącehektarowego majątku⁵⁸⁵. Przekształcenia te objęły budowę dworu (pałacyku) w romantycznym stylu neogotyku angielskiego oraz założenie parku. *Od skrzyżowania dróg w Jabłoniu i Gęsi biegła przez park droga prowadząca na podjazd przed dworem. Nasadzenia parkowe składały się w większości z krajowych gatunków drzew i krzewów wzbogaconych o pojedyncze egzemplarze drzew obcych. Na południowy-wschód od parku założono sady, a pomiędzy sadami i parkiem stały w jednej linii dwie oficyny i stajnia cugowa. Na północny-zachód od parku, po przeciwnej stronie drogi do wsi znajdowały się czworaki. Część gospodarcza założenia położona była na północ od parku, a znajdowały się tam ustawione w czworobok dwie obory, stajnia, spichrz i warsztat stelmacha. Pośrodku podwórza gospodarczego stała studnia⁵⁸⁶.* Tak ukształtowane założenie, zajmujące obszar o powierzchni około 17 hektarów, przetrwało do 1914 r.

Syn Seweryna i Amelii Łubieńskich, Witold Łubieński (1841–1892), dorastał w majątku Jabłoń zarządzanym do 1854 r. przez pułkownika Piotra Strzyżewskiego (1777–1854), męża ciotki Witolda – Emmy z Potockich, pochodzącej z Celejowa koło Puław (Jabłoń był jej wianem). Strzyżewski wyspecjalizował się w szkółkarstwie. Z jego też inicjatywy wybudowano w Jabłoniu w 1812 r. klasycystyczny pałac oraz założono park. Strzyżewski bardzo zaangażował się w zarządzanie gospodarstwem, które unowocześnił przez wprowadzenie płodozmianu, rozwinięcie hodowli owiec, założenie obory zarodowej szwajcarskiego bydła oraz szkółki drzew⁵⁸⁷. *Cieszył się opinią dobrego i oszczędnego gospodarza; znany był także z działalności dobroczyn-*

⁵⁸⁵ Obszar ogólny tych dóbr wynosił w 1883 r. 2887 mórg (około 1443 ha), z czego na folwark Kolano przypadało 623 morgi gruntów ornych i ogrodów, 23 morgi łąk, 351 mórg pastwisk, 374 lasów, 32 nieużytków i placów – razem 1403 morgi (około 702 ha). Jedynym murowanym budynkiem był tu wówczas dwór, a pozostałe 26 budynków wzniesiono z drewna. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, op. cit., t. 4, s. 257–258.

⁵⁸⁶ Ewa Bończak-Kucharczyk, *Historyczne kompozycje ogrodowe i parkowe wschodniej Polski, Kolano*. Za: <http://www.ogrodowy.minigo.pl/index.php/page/kolano> [data dostępu: 12.03.2018].

⁵⁸⁷ W połowie lat 50. XIX w. pochodzącymi z niej topolami włoskimi obsadzono ul. Jerozolimską w Warszawie. Por. *Michał Bączkowski, Piotr Strzyżewski, biogram*. Za: <http://ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/piotr-strzyzewski> [data dostępu: 05.03.2018].

Il. 209. Pałac Łubieńskich w Jabłoni.
Fot. Sabina Leska, 2018

⁵⁸⁸ *Ibidem*.

⁵⁸⁹ Zanim do tego doszło, Łubieński był przymusowym politycznym emigrantem, powstańcem z poznańskiego. Wszyscy jego synowie i wnuki zaangażowani byli w walki o niepodległość Polski.

⁵⁹⁰ Tadeusz Stryjeński (1849–1943) – architekt, konserwator zabytków, przedsiębiorca budowlany. W latach 1868–1872 studiował architekturę na politechnice w Zurychu u Gottfrieda Sempera, a w 1877 r. studia uzupełnił w paryskiej École des Beaux-Arts. W 1879 r. otworzył w Krakowie własną firmę projektowo-budowlaną. Był członkiem Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności, a w latach 1906–1910 dyrektorem Muzeum Techniczno-Przemysłowego. Najsłynniejsze krakowskie realizacje Stryjeńskiego to: pałac Straszewskich, pałac Wołodkowiczów (ul. Lubicz), gmach Poczty Głównej (wraz z Karolem Knausem), Dom pod Globusem (z Franciszkiem Mączyńskim). Stryjeński odrestaurował także willę Decjusza w Woli Justowskiej. Był ojcem architekta Karola Stryjeńskiego (1887–1932). Za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Karol_Stryje%C5%84ski [data dostępu: 05.03.2018].

⁵⁹¹ Konstanty Łubieński, *op. cit.*, s. 101.

nej. Pełnił również funkcję komisarza budowy dróg pow. radzyńskiego, przyczyniając się do unowocześnienia lokalnej sieci komunikacyjnej⁵⁸⁸. Po śmierci Strzyżewskich, w 1854 r. Jabłoń przeszedł drogą spadku na własność Amelii z Łubieńskich, wówczas już wdowy po Sewerynie, siostrzeńcu Emmy Strzyżewskiej.

Zainspirowany przez Strzyżewskiego Witold Łubieński, stając się właścicielem Zasowa⁵⁸⁹, doprowadził miejscowość do rozkwitu oraz zapoczątkował trwającą do dziś tradycję uprawy drzew i krzewów, zakładając w 1879 r. pierwszą w ówczesnym Zasowie szkołę, którą zaznaczono na mapie (zw. Spezialkarte) z 1902 r. przy drodze prowadzącej w kierunku wólki Parkan. Być może właśnie wtedy przekształcono także dworski park, podporządkowując układ alejek trasie prowadzącej od tylnej strony dworu w kierunku szkoły.

Trzeba wspomnieć, że Łubieńscy po przeniesieniu się do Zasowa w pierwszej kolejności zbudowali cegielnię i w 1886 r. oddali do użytku nowy, murowany kościół. Samą rezydencję, która wcześniej (w 1861 r.) była budynkiem sądu, odremontowali w 1910 r., a następnie powiększyli według projektu wybitnego architekta Tadeusza Stryjeńskiego⁵⁹⁰. Przy tej okazji odkryto polichromie na ścianach wcześniejszego budynku. Przebudowa ta nastąpiła w związku z zawarciem małżeństwa przez jednego z synów Witolda – Tadeusza Łubieńskiego z Elżbietą Czaplą z Krakowa. Efekty tych zmian w kształcie dworu tak opisał Konstanty: *Dom położony w środku parku był duży, może dlatego zwano go pałacem. Jednak właściwie stylu pałacowego nie miał. Z zewnątrz linie architektoniczne były regularne, lecz całość przedstawiała się trochę dziwnie. Wynikało to z dobudowy piętra przez krakowskiego architekta Stryjeńskiego, przyjaciela mojego dziadka Konstantego Popiela, gdzieś w pierwszych latach XX wieku. Piętro to nasadzono na budynek bardzo stary, gdyż sięgający ponoć XVI wieku. Na szczęście nie naruszono jego wnętrza, które zachowało kilka pięknie sklepionych pokoi oraz wielki salon z belkowanym stropem. Już po wojnie, kiedy na skutek braku konserwacji zarwali się dach i część murów, ujawniły się freski jeszcze siedemnastowieczne, jak stwierdzili historycy sztuki, między innymi moja siostra dr Maria Starzewska⁵⁹¹.*

Il. 210. Amelia Łubieńska. Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 211. Alfred Łubieński. Fot. nieznanego autora, sierpień 1944

Syn Witolda – Tadeusz Łubieński (1872–1942), był początkowo zawodowym oficerem armii austriackiej, ale już po odzyskaniu niepodległości, jako podpułkownik Wojska Polskiego i dowódca samodzielnego batalionu 16 pułku piechoty, brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej, za co został dwukrotnie odznaczony Krzyżem Walecznych⁵⁹². Po odejściu do rezerwy osiadł w Zasowie i przejął po ojcu szkołę, po czym doprowadził zasowskie zakłady szkółkarskie do świetności. W 1910 r. dokonał rozbudowy dworu prowadzonej pod kierunkiem Stryjeńskiego, w wyniku której od frontu pojawił się ganek o masywnych filarach i półfilarach wspierających taras piętra⁵⁹³. Tadeusz Łubieński był również założycielem Spółdzielni Rolniczo-Handlowej oraz Związku Zawodowego Rolników⁵⁹⁴. Jego żoną była Maria Popiel⁵⁹⁵, z którą miał pięciu synów oraz jedną córkę⁵⁹⁶.

Kolejnym z Łubieńskich zasłużonych wielce dla Zasowa był syn Tadeusza Alfred (1902–1944), o którym jego brat Konstanty tak po latach napisał: *urodził się w Zassowie, który kochał tak, jak chłop kocha własny karwałek ziemi*⁵⁹⁷. Dzieciństwo i wczesną młodość spędził Alfred częściowo w Zasowie, częściowo w Krakowie. Po zdaniu matury zgłosił się do 1. pułku ułanów krechowickich, który czasowo stacjonował pod Tarnowem i walczył na frontach 1920 r. Po zakończeniu wojny wrócił do domu z Krzyżem Walecznych. Potem studiował na wydziale rolnym Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz spędzał wiele czasu w Zakopanem⁵⁹⁸. Po studiach ożenił się z Celiną Raczyńską z Krakowa. Po ślubie małżonkowie wyjechali do Genewy, gdzie Alfred przy okazji kuracji zdrowotnej (chorował na astmę) odnalazł także *możliwości specjalizowania w szkółkarstwie w firmie Bocard*⁵⁹⁹, dzięki czemu mógł odbyć półroczny staż przy uprawie róż w Wersalu. Jako robotnik współuczestniczył również w zakładaniu genewskiego parku przy Palais des Nations (późniejsza siedziba ONZ). Potem wrócił do Zasowa, gdzie *stał się prawą ręką ojca, jego szefem produkcji i szybko doprowadził zakła-*

⁵⁹² Za: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_%C5%81ubie%C5%84ski_\(1872%E2%80%931942\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_%C5%81ubie%C5%84ski_(1872%E2%80%931942)) [data dostępu: 05.03.2018].

⁵⁹³ Piotr Libicki, *op. cit.*, s. 526.

⁵⁹⁴ Jan Staszcz, Łubieński Tadeusz (1872–1942), [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, red. Emanuel Rostworowski, Wrocław 1973, s. 502.

⁵⁹⁵ Maria Popiel towarzyszyła Sienkiewiczowi w podróży do Rzymu, gdy zbierał materiały do *Quo Vadis*. Z tego powodu dzieci Tadeusza Łubieńskiego i Marii z Popielów wychowane były w duchu sienkiewiczowskim. Przypomnijmy, że wcześniejsza właścicielka majątku – Henrietta Ankwicz, oprowadzała po Rzymie Adama Mickiewicza. Za: Konstanty Łubieński, *op. cit.*, s. 103.

⁵⁹⁶ Witolda, oficera wojska polskiego odznaczonego srebrnym Krzyżem Virtuti Militari, poległego w sierpniu 1920 r., następnie Tadeusza Ignacego, Henryka Ignacego, Alfreda i Konstantego (prawnika i posła na sejm) oraz córkę Marię po mężu Starzewską, historyka sztuki. Za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_%C5%81ubie%C5%84ski [data dostępu: 05.03.2018].

⁵⁹⁷ Konstanty Łubieński, *op. cit.*, s. 100.

⁵⁹⁸ *Jeździł tam z powodu choroby, odwiedzał również Wiedeń w celu leczenia przez specjalistów, lecz nie prowadził nigdy życia chorego człowieka. Ibidem.*

⁵⁹⁹ *Ibidem*, s. 49.

Il. 212. Reklama promująca szkółki roślin w Zasowie. Fot. nieznanego autora, b.d.

⁶⁰⁰ *Ibidem*, s. 102.

⁶⁰¹ *Ibidem*, s. 102.

⁶⁰² Po wojnie żona Alfreda, Celina z Raczyńskich, przeniosła jego ciało do Zasowa. Można przy okazji wspomnieć jeszcze, że ogrodnictwo było „przykrywką” dla Andrzeja Jabłonowskiego, który przebywał w Zasowie w czasie II wojny światowej. *Ibidem*, s. 121.

⁶⁰³ Obecnie w Zasowie mieści się Podkarpackie Stowarzyszenie Producentów Materiału Szkółkarskiego. Stowarzyszenie ma wyłączność na odmiany jabłek Jonagoreda Mores i Supra. Za: http://zarowanie.org.pl/historia/h_zasow_szkolka_ogrodnicza.html [data dostępu: 10.03.2018].

⁶⁰⁴ Franciszek Kleszcz, *op. cit.*, s. 141.

⁶⁰⁵ Archiwum Parafii Zasów. Archiwum Diecezjalne w Tarnowie [sygn. LZ XI]. Za: *Ibidem*.

⁶⁰⁶ W 1777 r. był to na przykład Leon Moszczyński, kasztelan lubelski. Franciszek Kleszcz, *op. cit.*, s. 149.

⁶⁰⁷ *Mieg Karte des Konigreich Galizien und Lodomerien Lodomerien 1779–1783*. Kriegsarchiv [sygn. B IXa 390]. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 05.09.2018].

dy zasowskie do poziomu nieustępującego analogicznym ośrodkom w zachodniej Europie. Znał doskonale swój fach od strony praktycznej. Nikt nie umiał tak dobrze i szybko szczepić, oczkować, przycinać itd., jak Alfred⁶⁰⁰.

We wspomnieniach Konstantego Łubieńskiego znajdujemy także informację o kulcie Sienkiewicza panującym w domu rodzinnym, który dla Alfreda był szczególnie ważny. *Cale moje pokolenie kształtował Sienkiewicz, jego książki o bohaterstwie polskich rycerzy, lecz w przypadku Alfreda wpływ był szczególnie silny. Alfred mógł być tylko rolnikiem lub zawodowym wojskowym. Żaden inny fach nie wchodził w grę. W rzeczywistości, będąc rolnikiem, ilekroć zaszła potrzeba stawał się żołnierzem*⁶⁰¹.

Alfred Łubieński zginął w 1944 r. w trakcie akcji „Burza” w wieku 42 lat, jego ciało znalazła w braciejowskim lesie przyjaciółka rodziny Łubieńskich – księżna Helena Jabłonowska, właścicielka majątku w Przyborowie, i pochowała je obok swojego syna Andrzeja⁶⁰².

Po wojnie zasowski majątek podupadał, właścicielom zabroniono powrotu, a nowe władze nie zajęły się zachowaniem jego substancji. Park zarastał coraz bardziej, pomimo opieki ogrodnika, który mieszkał w ruinach dworu do połowy lat 70. XX w., kiedy to zespół dworsko-parkowy został rozparcelowany, a w bezpośrednim sąsiedztwie dworu wzniesiono szkołę podstawową i wytyczono boiska. Dopiero w 2000 r. poddano park częściowej rewitalizacji, ograniczonej do obszaru bezpośrednio związanego z dawną rezydencją, położonego po jej zachodniej i południowo-zachodniej stronie.

Dodajmy, że do dziś Zasów słynie ze szkółkarstwa (pięć szkółek!)⁶⁰³, co uznać należy za niewątpliwą zasługę Łubieńskich.

3.5. Ogrody

Najstarszy znany nam ogród w Zasowie mieścił się przy szpitalu i pełnił funkcję użytkową. Świadczy o tym zapis z archiwum parafialnego, w którym pośród wzmianek o bójce, księdzu nadużywającym alkoholu, zabitym niedźwiedziu i nieuprawnionym wyrębie lasu przez mieszkańców Żarówki, znajdujemy następujące zdanie: *przysłano Zawiszę na kontrolę lasów wiewióreckich w 1731*⁶⁰⁴ i przy tej okazji wspomniany zostaje inwentarz Zasowa, a w nim wzmianka o *dwu chałupkach między szpitalem a wikarią, gdzie przedtem kantor czy bakatarz siadał... Szpital ten ma ogród na jarzynę, a z dawien dawna miał karczmę na narwsiu Zasowa*⁶⁰⁵. Ogrody te zachowały swoją lokalizację co najmniej do połowy XIX w., na co wskazują mapy z tego okresu, o czym będzie mowa w dalszej części prezentacji.

Najwcześniejsza mapa pokazuje nam Zasów z okresu, kiedy majątek ten należał do Sanguszków i był prowadzony przez kolejnych dzierżawców⁶⁰⁶. Kolejnym z nich (co najmniej od 1787 r.) był Jan Dobrowolski, który w 1799 r. wykupił dobra zasowskie. Chodzi oczywiście o mapę z „pierwszego pomiaru wojskowego” (1779–1783)⁶⁰⁷, która prezentuje wieś o układzie łańcuchowym z chałupami chłop-

skimi usytuowanymi po dwóch stronach drogi prowadzącej z Radomyśla do Żyrakowa. Na jej zachodnim krańcu, przy skrzyżowaniu z drogą biegnącą z Radomyśla do Borowej, znajdował się budynek, który mógł pełnić rolę wspomnianego szpitala, a obok kościoła. Na północ od niego odnajdujemy zespół zabudowań folwarcznych połączony z jakimiś bliżej nieokreślonymi terenami zieleni. Do Zasowa należała także grupa domów położona na północny wschód od wioski, w miejscu określanym później jako wólka Parkan.

Na wspomnianej mapie uwagę zwracają także liczne wzgórza osłaniające wieś, zwłaszcza od strony południowej, podobnie jak cała okolica niemal całkowicie pozbawione drzew.

Kolejny etap w historii zasowskiego założenia dworsko-parkowego dokumentują dwa plany. Pierwszy powstał w trakcie tzw. drugiego pomiaru wojskowego w latach 1861–1864⁶⁰⁸. Widzimy na nim ukształtowany już park, na terenie którego znajdują się liczne zgrupowania drzew, z dworem w części centralnej oraz szeregiem innych obiektów, jakby luźno rozrzuconych na jego obszarze. Mapa ta pokazuje także dwa stawy. Jeden z nich ulokowany został na południe od dworu, a w jego pobliżu, w narożniku działki, znajdował się ogród ozdobno-użytkowy oraz towarzyszące mu budynki. Drugi staw widzimy na wschodnim skraju założenia, obok kościoła i budynku szpitala. Na terenie parku zaznaczono przebieg drogi, która prowadziła od głównej bramy wjazdowej w kierunku jednego z folwarków położonych po przeciwległej, północnej stronie.

Zdecydowanie bardziej szczegółowy od map wojskowych jest plan katastralny sporządzony najprawdopodobniej około 1850 r., kiedy właścicielami Zasowa byli już Kuczkwscy, a dokładniej Kazimierz Antoni Piotr Kuczkowski (1814–1863), który przejął majątek po śmierci ojca w 1837 r., i jego żona Henrietta z Ankwiczów. Małżonkowie po ślubie zamieszkali w Woli Justowskiej. Wspomniany plan katastralny potwierdza ogólną dyspozycję założenia dworsko-parkowego w Zasowie przedstawioną powyżej. Zajmowało ono niemal kwadrat, ograniczony z trzech stron drogami, z którego jakby wykrojono (w południowo-wschodnim narożniku) teren związany z kościołem oraz szpitalem. Jego centralną część zajmował dwór, do którego wiodła droga stanowiąca boczne odgałęzienie głównej arterii prowadzącej od wjazdu usytuowanego po stronie południowej w kierunku folwarku umiejscowionego na północy. Odgałęzieniu temu nadano formę pętli obiegającej nieregularny, zbliżony do owalu okazały gazon z licznymi drzewami oraz klombami posadzonymi po jego obwodzie. Dworowi towarzyszyła (po stronie północnej podjazdu) okazała oficyna. Na południowy wschód od rezydencji, tuż przy drodze okalającej gazon, stał natomiast budynek, w którym znajdowała się szkoła.

Bezpośrednie otoczenie wspomnianych obiektów stanowił park, w którym dominowały trawniki poprzecinane wijącymi się dość przypadkowo wąskimi drózkami⁶⁰⁹, co przypominało kompozycję ogrodów zwanych angielsko-chińskimi (choć bez towarzyszącego

⁶⁰⁸ Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 06.03.2018].

⁶⁰⁹ Jakby dalekie echo układu znanego z ogrodów sentymentalnych.

Il. 213. Zasów na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego” 1779–1783

Il. 214. Plan Zasowa na mapie „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 215. Zasów na planie katastralnym, ok. 1850

im orientalnego „wyposażenia”), a zielone murawy stanowiły tło dla porozrzucanych dość chaotycznie klombów, kwietników oraz grup drzew posadzonych na planach kolistych, tworzących zielone altany. Brak było temu układowi zarówno wyrafinowania kompozycyjnego (trudno dociec, co chciano kadrować, co przesłaniać, na co otwierać widoki), jak i właściwej ogrodom tego czasu hierarchii dróg dzielonych zazwyczaj na obwodnicowe i boczne. Mamy tu raczej do czynienia z dwoma niezależnymi układami komunikacyjnymi: główną drogą biegnącą zapewne po śladzie wcześniejszej, łączącej wieś z folwarkiem, przedłużoną teraz o pętlę podjazdu oraz liczne boczne, które prowadziły, meandrując nerwowo, a to w kierunku północnym ku folwarkom, a to w stronę kościoła. Także ku południowo-wschodniemu narożnikowi założenia, gdzie na obszernej działce urządzono, tuż za stawem o kształcie niewpisującym się zupełnie w kompozycję parku, ogrody regularne, zapewne ozdobno-użytkowe, nadając im osobliwe plany. Na mapie katastralnej figurują one jako trzy odrębne jednostki. Każdą z nich zakomponowano nieco inaczej, ale (zwłaszcza dwie) wyglądają, jak gdyby utrwały wcześniejsze układy, jeszcze osiemnastowieczne, z symetrycznie poprowadzonymi alejkami (w jednym przypadku ujętymi szpalerami drzew), przecinającymi się centralnie w miejscach tworzących owalne placyki, co sugeruje, że założono tam partery kwiatowe⁶¹⁰.

Z przedstawionymi powyżej ogrodami ozdobno-użytkowymi wiązał się zespół po części murowanych, po części drewnianych budynków gospodarczych, pośród których – biorąc pod uwagę lokalizację – mogły się znaleźć: cieplarnia (jako część drewnianego budynku ze skrzydłem zwróconym na południe), a także stajnia i wozownia, domykające całość od strony północno-wschodniej. Być może także mieszkania dla ogrodników. Wiemy o dwóch: Stanisławie Przyłęckim i Józefie Mice, którzy jako młodzi ludzie (22 i 24 lata) zginęli w czasie buntu chłopskiego w 1846 r.⁶¹¹

Na mapie katastralnej widzimy również, iż wschodnia część założenia odizolowana została zwartą grupą drzew, oddzielającą od parku wszelkie widoki w kierunku wschodnim, zarówno na kościół, szpital, jak i pola. Najmniej dziwi izolacja od szpitala, który znajdował się tuż obok kościoła na okazałej działce przeciętej drogą, która oddzielała tamtejszy dziedziniec od zespołu zabudowań gospodarczych i jednocześnie biegła groblą pomiędzy dwoma stawami służącymi – jak można przypuszczać – do hodowli ryb, ważnych do aprowizacji pacjentów. Przy samym szpitalu odnajdziemy także spore ogrody użytkowe obsadzone m.in. drzewami (najpewniej owocowymi)⁶¹².

Najbardziej zaskakuje otwarcie założenia na stronę północną, gdzie ogród przechodzi w pola, za którymi znajdują się zabudowania folwarczne, a jedyną granicą pomiędzy nimi jest biegnąca zygzakami miedza.

Przypomnijmy, że Zasów należał do Kuczkowskich do 1863 r., a po kilku latach rządów wierzycielskich został w 1870 r. kupiony przez Witolda Łubieńskiego, co rozpoczęło kolejny, bardzo waż-

⁶¹⁰ O nawiązywaniu w parterach kwiatowych, zakładanych w ogrodach krajobrazowych w całym XIX w., do barokowych parterów francuskich i włoskich pisał Longin Majdecki, *op. cit.*, t. 2, s. 217, 257, 262.

⁶¹¹ Franciszek Kleszcz, *op. cit.*, s. 177.

⁶¹² *Ibidem*, s. 141.

Il. 216. Dwór w Jabłoniu (zwany czasem pałacem) i otaczający go park. Ryc. Józefa Loskiego, 1876

ny rozdział w historii tej miejscowości. Witold Łubieński, żonaty z Elżbietą z Morawskich, wychował się – o czym już wspomiano – w Jabłoni, którym zarządzał wówczas jego wuj – szkółkarz Piotr Strzyżewski, mąż Emmy Potockiej. To dla niej Piotr stworzył park w Jabłoni⁶¹³, o którym w „Tygodniku Ilustrowanym” z 1876 r. tak napisano: *Dobra Jabłoń z powodu gliniastego gruntu i niskiego położenia, były w porze dżdżystej i w czasie wiosennych roztopów... trudne do przebycia. Strzyżewski więc postarawszy się około 1820 r. o urząd komisarza drogowego w powiecie radzyńskim, zabrał się z wojskową energią do spożytkowania sił szarwarkowych. Skutkiem niezmordowanej jego działalności, zachęty i przykładu, wszystkie znaczniejsze majątności w powiecie radzyńskim zyskały porządne drogi, cienistymi obsadzone drzewami, ale najbardziej pod tym względem odznacza się Jabłoń, a obszerne i rozległe plantacje tutejsze z daleka już zwracają uwagę podróżnego. Strzyżewski był jednym z pierwszych co zaprowadzili u nas na wielką skalę szkółki drzew owocowych i dzikich; z Jabłoni też pochodziły owe włoskie topole, którymi jeszcze niedawno wysadzona była aleja Jerozolimska w Warszawie. Wreszcie dla pani (Emmy z Potockich Strzyżewskiej), przywykłej do ogrodów Puław i Celejowa, założono obszerny park angielski. Rady co do ugrupowania drzew udzielały odwiedzające ją niekiedy księżna Izabella Czartoryska i hrabina z Tyszkiewiczów Wąsowiczowa, obie sławne w znawstwie i smaku w zakładaniu ogrodów. Wszystkie plantacje, którymi upiększona jest ta majątność wykonane były pod kierunkiem sprowadzonego jeszcze około 1815 r. z Wiednia ogrodnika Hrubanta, a park Jabłoński okazuje, że samym umiejętnym grupowaniem drzew znakomicie upiększyć można nawet zupełnie płaską i niepowabną miejscowość⁶¹⁴.*

Wszystko wskazuje na to, iż Witold po przejęciu Zasowa zaczął urządzać zakupione dobra na wzór Jabłonia, wykorzystując przy tym wykształcenie ogrodnicze nabyte w Szwajcarii, które było udziałem także jego syna i następcy w Zasowie, Alfreda. Umiejętności przy prowadzeniu dużych szkółek drzew ozdobnych i owocowych zaowocowały ich eksportem do wielu krajów⁶¹⁵. Tak wspominał ten

⁶¹³ A mimo to po kilku latach Emma odeszła od męża i przez resztę życia Piotr Strzyżewski sam gospodarzył w Jabłoni.

⁶¹⁴ Józef Loski, *Jabłoń*, „Tygodnik Ilustrowany” 1876, t. 34, nr 30, s. 49–50.

⁶¹⁵ Relacja ustna ogrodnika Franciszka Erazmusa zamieszczona została w opracowaniu Waldemara Mazura, *op. cit.*, s. 2.

etap syn Witolda Łubieńskiego i brat Alfreda – Konstanty: *Może dlatego, że ten kiedyś duży majątek o obszarze 5000 morgów, za życia mego ojca (Tadeusz Łubieński) na skutek spłat rodzinnych, szerokiej jego działalności społecznej i zniszczeń po pierwszej wojnie światowej, zmalał do 180 ha. A więc to była resztką. Na tym niewielkim obszarze mój ojciec, a potem „Iwo”⁶¹⁶ rozwinęli największe w Małopolsce szkółki drzew ozdobnych i owocowych oraz hodowlę róż. Bezpośrednio przed wojną stan majątku był kwitnący⁶¹⁷. Uzupełnił tę informację Waldemar Mazur, pisząc: *Utrzymywali zawsze ogrodnika, który wykaształ trawniki, formował żywopłoty, pielęgnował różanki, dbał o liczne rabaty, wysypywał piaskiem alejki, oczyszczał stawy, które miały charakter ozdobny, a nie hodowlany. Ostatnim ogrodnikiem był Franciszek Erazmus, który do 1960 roku mieszkał w ruinach dworu*⁶¹⁸.*

Z czasów Łubieńskich nie zachował się żaden dokładny plan ogrodu. Odwołać się możemy jedynie do mapy z „trzeciego pomiaru wojskowego” wykonanej w latach 1869–1887, która w zasadzie potwierdza wcześniejszy układ ogrodu, oraz do *Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie* z 1902 r., na której bardzo schematycznie został zakreślony plan ogrodu. Wyraźnie jednak zaznaczono na nim główną drogę, która spod bramy głównej prowadziła, omijając tyły dworu, w kierunku północno-zachodniego narożnika założenia. Na jej przedłużeniu znajdował się szlak prowadzący w stronę przysiółku Parkan, gdzie odnajdujemy regularnie ukształtowane plantacje drzewek.

Opis zasowskiego parku z okresu międzywojennego pozostawił Konstanty Łubieński. Czytamy w nim: *Zasów był przy tym majątkiem o wyjątkowym uroku. Taka była powszechna opinia. Położony na wzgórku, ostatnim wzgórku podkarpackim w kierunku Wisły, posiadał bardzo rozległy (ponad 20 ha) piękny park. Obok starych buków, jesionów, lip, wierzb płaczących oraz wielu innych drzew i krzewów, rosły w nim egzotyczne okazy, jak strzeliste orzechy amerykańskie i kasztany jadalne, które, o dziwo, wytrzymywały najcięższe mrozy. Drzewa rosły w grupach i pojedynczo, a między nimi rozpościerały się jak dywany, jędrne zielone trawniki. Park przecinały aleje grabowe, leszczynowe i tujowe, lecz najwspanialsza była aleja lipowa, ciągnąca się od bramy wjazdowej, strzeżonej przez dwie barokowe kolumny i skromny domek zwany stróżówką – aż prawie do samego domu. Dom położony w środku parku był duży, może dlatego zwano go pałacem*⁶¹⁹.

Konstanty Łubieński skomentował także przebudowę dworu, dokonaną w 1910 r. przez Tadeusza Stryjeńskiego, oraz tegoż budynku otoczenie, pisząc: *Z lewej strony domu ciągnęła się prosta oficyna, niestety zeszpecona dwoma przybudówkami. Wokół domu, a także w domu było mnóstwo kwiatów. Z zewnątrz dominowały polianty, begonie, szalwie. Wewnątrz – róże i gladiole. Park przechodził w szkółki drzew i krzewów ozdobnych, w sady oraz pola róż. Szkółki drzewek owocowych były położone dalej od domu.*

Dalsze przekształcenia kompozycji ogrodu w Zasowie są trudne do ustalenia ze względu na brak materiałów źródłowych. Z okre-

⁶¹⁶ „Iwo” – pseudonim konspiracyjny Alfreda Łubieńskiego.

⁶¹⁷ Konstanty Łubieński, *op. cit.*, s. 102.

⁶¹⁸ Relacja ustna zamieszczona została w opracowaniu Waldemara Mazura, *op. cit.*, s. 2.

⁶¹⁹ Konstanty Łubieński, *op. cit.*, s. 101–103.

Il. 217. Plan Zasowa z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1869–1887

Il. 218. Plany Zasowa ze szkółką drzew na terenie wólki Parkan, 1902

Il. 219. Szkółka drzew w miejscu dawnego zwierzyńca położonego na terenie wólki Parkan w Zasowie, 2018

Il. 220. Zasowski dwór z fragmentem oficyny widziany od strony alei lipowej. Fot. Stanisław Kubalski, pomiędzy 1938 a 1941 r.

Il. 221. Kasztanowce jadalne w parku zasowskim. Fot. Stanisław Kubalski, pomiędzy 1938 a 1941 r.

Il. 222. Widok dworu w Zasowie od strony wschodniej. Fot. Stanisław Kubalski, pomiędzy 1938 a 1941 r.

su poprzedzającego wybuch II wojny światowej pochodzi jedynie kilkanaście fotografii przedstawiających majątek zasowski oraz jego mieszkańców i pracowników. Pokazano na nich także dwór poprzedzony aleją lipową. W tle niektórych zdjęć widoczna jest również oficyna oraz gazon przed dworem z bardzo starannie utrzymanym klombem, a także grupa drzew iglastych na wschód od oficyny oraz duże drzewo przed wejściem do rezydencji. Zdjęcia prezentują również stawy z położonymi na nich wyspami.

Druga wojna światowa zniweczyła świetność ogrodów i złamała życie ich twórców. Od tamtej pory zasowski majątek popadał w coraz większą ruinę. W 1946 r. posiadłość została przekazana na rzecz Państwowego Funduszu Ziemi i jej kolejnymi użytkownikami były Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” oraz Spółdzielnia Produkcyjna Kółek Rolniczych.

Opracowania wykonane w drugiej połowie XX w. dostarczają danych o stanie zachowania obiektu w owym czasie. W 1977 r. obiekt znajdował się w posiadaniu resortu oświaty i wychowania jako Punkt Filialny Gminnej Szkoły Zbiorczej w Zasowie. Autorzy wykonanego w tym roku studium stanowiącego część *Katalogu parków województwa tarnowskiego*⁶²⁰ wskazali, iż zespół miał wówczas powierzchnię około 9 hektarów, z czego 5 hektarów zajmował park, a pozostały obszar przeznaczono na *teren szkolny oraz uprawy rolne*⁶²¹. We wspomnianym opracowaniu znajdujemy także zapis o *niezamieszkałych ruinach pałacu*⁶²². Częścią studium jest inwentaryzacja kompozycji założenia, na której zaznaczono jego granice (z których wyłączony został dawny ogród kwiatowy), rozmieszczenie budynków oraz układ komunikacyjny, łącznie z drogami parkowymi. Bardzo schematycznie odniesiono się do zieleni, dzieląc ją na: *drzewa liściaste, pomniki przyrody, krzewy i klomby*, przez które wykonujący inwentaryzację rozumiał raczej rabaty kwiatowe (w tym przypadku towarzyszące budynkowi szkoły). Zaznaczono także układ dawnej alei lipowej, która przebiegając na pewnym odcinku groblą, rozdzielała parkowy staw na dwie części.

⁶²⁰ Zbigniew Bielatowicz, Piotr Jamrozik, *Katalog parków województwa tarnowskiego*. Gmina Żyraków, *op.cit.*, s. 1 – metryczka.

⁶²¹ *Ibidem*, s. 2, za metryczką.

⁶²² *Ibidem*.

Il. 223. Elżbieta Łubieńska na balkonie zasowskiego dworu. Fot. nieznanego autora, ok. 1910

Il. 224. Synowie Marii i Tadeusza Łubieńskich przed gankiem dworu w Zasowie. Od lewej: Alfred, Witold, Tadeusz i Henryk. Fot. nieznanego autora, ok. 1906

Il. 225. Pracownicy zasowskiej szkółki. Fot. Stanisław Kubalski, pomiędzy 1938 a 1941 r.

Il. 226. Widok od południa na kościół w Zasowie, na pierwszym planie mieszkańcy wsi podczas przerwy w pracach polnych. Fot. Stanisław Kubalski, pomiędzy 1938 a 1941 r.

Il. 227. Staw ze srebrnymi świerkami oraz fragment oranżerii w Zasowie. Fot. Stanisław Kubalski, pomiędzy 1938 a 1941 r.

Nowo wybudowane obiekty na terenie majątku to: szkoła podstawowa (w 1977 r.), budynek gospodarczy oraz dom dla nauczycieli. Park natomiast określono w opracowaniu jako *niewykorzystany*. Dalej mowa o wydzielonej powierzchni około 2 hektarów przeznaczonej dla szkoły. Na tym terenie odnotowano istnienie długiego na 80 metrów żywopłotu z ligustru. Wspomniano także o alei lipowej i biegnącej równoległe do niej ścieżce wyłożonej betonowymi płytami i obsadzonej jednostronnie dębami szypułkowymi odmiany kolumnowej. Jako zachowana w stanie szczątkowym opisana została aleja bukowo-grabowa *prowadząca od pałacu do budynku dworskiego mieszkalnego*⁶²³. Oprócz tego odnotowano dwie *sadzawki*⁶²⁴ o łącznej powierzchni około 0,25 hektara, położone po obu stronach alei lipowej. Zachowany drzewostan parku w 1977 r. skoncentrowany był głównie w jego północno-zachodniej części, choć – jak wskazują autorzy opracowania – w pozostałej partii założenia *jest go dostatecznie dużo*.

⁶²³ *Ibidem*.

⁶²⁴ Sadzawka zachodnia położona jest niżej od wschodniej.

Il. 228. Widok parku w Zasowie, w głębi dwór (po lewej) i oficy-
na (na wprost). Fot. Stanisław Kubalski, pomiędzy 1938 a 1941 r.

Il. 229. Zasów, alejka nad „górnym” stawem. Fot. Stani-
sław Kubalski, pomiędzy 1938 a 1941 r.

Ogółem wskazano około 550 drzew o średnicy powyżej 10 centymetrów. Określono także procentowy udział gatunków: lipa wielkolistna – 20%, robinia biała – 18%, jesion wyniosły – 13%, buk zwyczajny – 11%, brzoza gruczołkowata – 7%, dąb szypułkowy – 4%, grab pospolity – 4%, olcha czarna – 3%, modrzew europejski – 2%, klon jesionolistny – 2%, klon zwyczajny – 2%, topola euroamerykańska – 2%, wiąz polny – 1%, wiąz górski – 1%, wierzba biała – 1%, klon polny – 1%. Pozostałą część stanowiły: topola biała, lipa drobnolistna, topola osika oraz inne gatunki, takie jak: orzech czarny (11 sztuk), daglezja zielona (8), platan zachodni (7), żywotnik zachodni (7), jarzab mączny (6), surmia zwyczajna (3), choina kanadyjska (1), sosna wejmutka (1), grusza wierzbolistna (1) oraz dęby szypułkowe odmiany kolumnowej (w liczbie 12). Wiek drzew w roku 1977 oszacowano jako zawierający się w granicach od kilku do 150 lat, z czego przeciętny określono na około 50 lat.

Jeśli chodzi o krzewy, wymieniono licznie występujący głóg jednoszyjkowy, a oprócz niego: śnieguliczkę białojagodową, leszczynę pospolitą, trzmielinę pospolitą, bez czarny, bez zwyczajny i wspomniany wcześniej liguster pospolity. Jako występujące sporadycznie wymienione są: jaśminowiec wonny, kalina hordowina i berberys Thunberga.

Wspomniane opracowanie zilustrowano schematycznym rysunkiem pokazującym rozplanowanie ogrodu, które prezentuje zmiany, w tym takie, które dokonały się za czasów Łubieńskich. Chodzi głównie o jego partię zachodnią i południową, gdzie miejsce dawnych wijących się wąskich ścieżek zajęły znacznie szersze drogi o przebiegu wskazującym na kompozycyjne podporządkowanie całości wyjściu z dworu od strony ogrodu. W sensie funkcjonalnym zaś w układzie całości dominowało połączenie (za pomocą alei lipowej) głównego wjazdu na teren założenia z dworem, a następnie z położoną na północy już za granicą parku aleją dębową kierującą do szkółki drzewek urządzonej na terenie Parkanu. Opisana została także, częściowo zachowana, główna aleja lipowa oraz droga biegną-

Il. 230. Zasów, budynki gospodarcze:
a) portiernia – mieszkanie nadzorczy majątku, b) była masarnia. Fot. nieznanego autora, 1987

Il. 231. Schematyczna inwentaryzacja zespołu dworsko-parkowego w Zasowie, 1977. Białą czcionką naniesiono oznaczenia pomocnicze: 1 – aleja lipowa, 2 – szpaler dębowy, 3 – szpalery grabowo-bukowe, 4 – szpaler jesionowy, 5 – szkoła, 6 – ruiny dworu, 7 – dom nauczyciela, 8 – portiernia

ca po jej wschodniej stronie, obsadzona jednostronnie dębami kolumnowymi. Istniejący jeszcze w 1976 r. szpaler bukowo-grabowy określono natomiast jako *ślabo czytelny*. Wspomniany został także szpaler bukowy towarzyszący drodze prowadzącej od południowego wschodu na północ w kierunku ruin dworu i szkoły.

W wykonanym dekadę później (1987 r.) przez Waldemara Mazura kolejnym opracowaniu dotyczącym Zasowa⁶²⁵ wielkość parku określono na 11,5 hektara, w tym na 0,3 hektara powierzchnię związanych z nim zbiorników wodnych. Jako obiekty o wartościach zabytkowych wskazano dawną stróżówkę⁶²⁶, przejętą przez gminę Żyraków z przeznaczeniem na magazyn i mieszkanie służbowe, oraz masarnię.

Zwrócono także uwagę na nowe elementy infrastrukturalne, a mianowicie na utwardzony parking, który powstał pod koniec lat 80. XX w. na miejscu dawnego ogrodu warzywnego i ozdobnego.

W opracowaniu z 1987 r. opisano także znajdujące się na terenie parku cztery stawy, z czego dwa suche (najbardziej skrajne: zachodni i wschodni). Wspomniano w nim także, iż części południowo-wschodnia i północna założenia były zajęte przez ogrody warzywne⁶²⁷.

W części studium poświęconej szacie roślinnej określono charakter drzewostanu jako grąd z domieszką dębu i buka, zachowany w dobrej kondycji. Zwrócono jednak uwagę na dużą ilość samosiewów robinii, jesionów i klonów. Jako najokazalsze wskazane zostały egzemplarze na obrzeżach stawów, przekraczające 110 centymetrów pierśnicy. Drzewa wchodzące w skład alei lipowej natomiast posiadały wymiary 80–90 centymetrów pierśnicy i charakteryzowały się dużą wysokością oraz szeroką koroną. Szpaler dębów kolumnowych określony został jako *niewielki*, położony przy południowo-wschodniej granicy. Wspomniano również o szpalerze buków, na który składały się 53 sztuki o pierśnicy 25–30 centymetrów. W opracowaniu wysunięto przypuszczenie, że szpaler ten powstał w wyniku zaprzestania pielęgnacji żywopłotu bukowego.

Występujące w parku w 1987 r. krzewy odpowiadały – według autora opracowania – gatunkom sprzed dekady. Jako największe skupiska krzewów wskazane zostały tarnina i głóg na północy oraz bez czarny z udziałem śnieguliczki i trzmieliny w części centralnej parku na wysokości dworu, po jego zachodniej stronie. Zwrócono także uwagę na pozostałości jednego ligustrowego żywopłotu przy budynku szkoły, grupę jaśminowców i śnieguliczek przy domu nauczyciela oraz

⁶²⁵ Waldemar Mazur, *op. cit.*

⁶²⁶ We wcześniejszym opracowaniu określaną jako dworski budynek mieszkalny.

⁶²⁷ W sąsiedztwie dawnej masarni oraz obok domu nauczyciela.

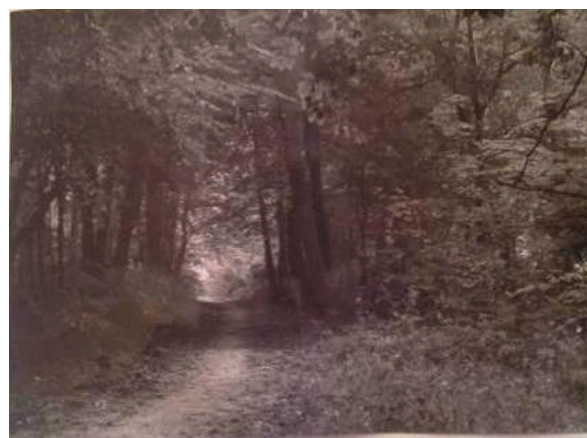

Il. 232. Aleja lipowa dojazdowa w Zasowie, w kierunku: a) południowym, b) północnym. Fot. nieznanego autora, 1987

Il. 233. Aleja grabowa i szpaler buków w północnej części parku w Zasowie. Fot. nieznanego autora, 1987

Il. 234. Park w Zasowie: a) staw wschodni, istniejący, b) alejka spacerowa nad brzegiem dwóch zachowanych stawów przedzielonych groblą po stronie południowej. Fot. nieznanego autora, 1987

pojedyncze egzemplarze na obrzeżach zwartej drzewostanu. Opracowanie to zawiera tabelę z zestawieniem poszczególnych gatunków, obejmujące wszystkie egzemplarze o pierśnicy powyżej 7 centymetrów oraz spis drzew najcenniejszych i wolno rosnących. Wszystkie okazy ujęte w tabeli drugiej zostały oznaczone na załączonym do opracowania planie. Dodajmy, że od roku 1987 nie prowadzono zalecanych w omówionym opracowaniu prac konserwatorskich. Zachowawczą konserwację parku podjęto dopiero na początku XXI w.⁶²⁸

Pozostałe rośliny, które wymieniono w opracowaniu, powiązane były ze stawami, w tym: pałka szerokolistna, tarczycza zwyczajna, psianka słodkogórz oraz roślinność zielna siedlisk leśnych, ruderalna, łąkowa i synantropijna.

W opracowaniu Mazura przytoczono relację ustną dawnego ogrodnika Franciszka Erazmusa, z której wynika, że dawniej w centralnej części parku po zachodniej stronie dworu znajdował się duży ogród kwiatowy, którego miejsce zajęła grupa krzewów. Do ogrodu tego prowadzić miały kamienne schody, po których w 1987 r. nie było już śladu. Nie zachowały się również pozostałości po ogrodach kwiatowych znajdujących się po stronie wschodniej dworu⁶²⁹.

Wspomnienia ogrodnika dotyczyły również stawów. Na dwóch obecnie wyschniętych znajdowały się wyspy, na których rosły pojedyncze drzewa (na południowo-zachodnim sosna wejmutka, na drugim zaś, dawnym przyszpitalnym, okazały świerk). Stawy miały charakter ozdobny i rekreacyjny, pływano po nich łódką.

W opracowaniu zwrócono również uwagę na zachowane budynki dawnego układu dworskiego (portiernia i masarnia), które w 1987 r. zostały opisane jako pozostawione śmierci technicznej, a budynek dworski określono jako ruinę.

3.6. Stan zachowania

3.6.1. Obszar i jego granice, obiekty budowlane

W krajobrazie wsi park widoczny jest bardzo wyraźnie jako zwarta grupa zieleni, położona na wzniesieniu, w sąsiedztwie dominującego nad otoczeniem kościoła⁶³⁰. Od strony północnej i północno-zachodniej sąsiaduje ona z rozległymi, otwartymi terenami pól uprawnych dawnego klucza wiewióreckiego.

Stan zachowania dawnego zespołu dworsko-parkowego w Zasowie, w zakresie odnoszącym się do jego obszaru objętego od 1979 r. ochroną konserwatorską⁶³¹, pokazuje plan parku wykonany w 1987 r., skonfrontowany z obecnym zdjęciem satelitarnym i wizją lokalną. Na jego terenie znajduje się obecnie kilka budynków, w tym niegdyś najważniejszy, czyli dwór, obecnie w stanie postępującej ruiny. Dawna portiernia jest odremontowana, ale nieużytkowana, podobnie jak opleciony pnączami budynek dawnej masarni.

⁶²⁸ Pierwsze prace przeprowadzono w latach 1999–2000, od tamtej pory kondycja drzewostanu jest monitorowana.

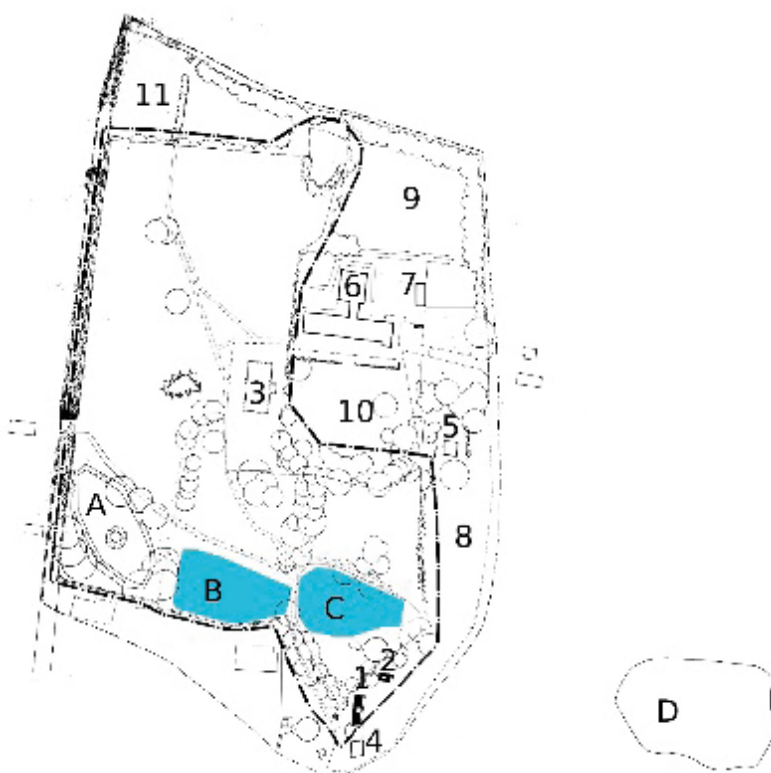
⁶²⁹ Relacja ustna ogrodnika Franciszka Erazmusa zamieszczona została w opracowaniu Waldemara Mazura, *op. cit.*, s. 2.

⁶³⁰ W panoramie wsi konkuruje z nim tylko wieża ciśnień położona na północny wschód od omawianego terenu.

⁶³¹ Decyzja Nr rej. A-189 z dnia 26.11.1979 r., wpisu dokonał Wojewódzki Konserwator Zabytków w Tarnowie.

Il. 235. Ruiny dworu w Zasowie. Fot. Sandi, 2015

Il. 236. Plan parku w Zasowie z 1987 r., załączony do pracy Waldemara Mazura, z naniesionymi przez autorki oznaczeniami pomocniczymi: 1 – portiernia, 2 – masarnia, 3 – ruiny dworu, 4 – sklep, 5 – dom nauczyciela, 6 – szkoła, 7 – garaże, 8 – warzywnik, 9, 10 – boiska sportowe, 11 – łąka, A, D – wyschnięte stawy, B, C – zachowane stawy

Widzimy także, iż z pierwotnego zespołu wydzielona została część północno-wschodnia przeznaczona na szkołę i jej zaplecze (m.in. dom nauczyciela) oraz fragment północno-wschodniego narożnika. Do tego zespołu włączono również dawny gazon, który zamieniono na boisko. Wyodrębniono z zespołu także teren dawnych ogrodów ozdobno-użytkowych, obecnie częściowo zabudowany domami jednorodzinными. Ogrodzenie wyznacza granicę założenia tylko na styku z terenem szkoły, dalsza część parku pozostaje otwarta (pro-

Il. 237. Ruiny dworu w Zasowie, widok na frontowe wejście od strony północno-zachodniej. Fot. Sandi, 2015

Il. 238. Dawna portiernia przy wejściu do zasowskiego parku. Fot. Sabina Leska, 2018

wizorycznie wydzielono fragmentami stalowej siatki jedynie ruiny dworu). Park pełni obecnie funkcję rekreacyjną dla mieszkańców, co jednak, przez brak bieżącej pielęgnacji, możliwe jest tylko przez część roku⁶³².

3.6.2. Kompozycja parku, szata roślinna, połączenia krajobrazowe i funkcjonalne

Obszar parku, dziś publicznie użytkowanego i utrzymywanego przez gminę Żyraków, w granicach objętych ochroną porośnięty jest zwartą grupą zieleni, w której dominują wysokie, wiekowe drzewa, co wyodrębnia go z otoczenia. Jednak kompozycja założenia, jaką znamy z wcześniejszych map, uległa częściowemu zatarciu, dawne alejki w znacznym stopniu zarosły, a wschodnia część dawnego parku, oddzielona drogą prowadzącą do szkoły, została wyłączona z ochrony konserwatorskiej. Interesujących informacji, umożliwiających odczytanie dawnego układu, dostarcza numeryczny model terenu (LIDAR). Widzimy na nim przebieg dawnych ścieżek, a także rozmieszczenie stawów, dziś częściowo wyschniętych (dwa skrajne), a nawet lokalizację dawnych wysepek.

Badania terenowe założenia parkowego pozwalają stwierdzić niewielkie różnice w stopniu zachowania dawnej szaty roślinnej w stosunku do stanu z 1987 r. Nadal porasta go około 80 gatunków drzew (ponad 500 egzemplarzy), w przeważającej grupie liściastych (lipy, robinie, jesiony wyniosłe, buki zwyczajne, brzozy, dęby szypułkowe, graby pospolite, olchy czarne, klony topole, wiązy, modrzew europejski), a także rzadko występujących na terenie ogrodów powiatu dębickiego gatunków drzew iglastych (choina kanadyjska, modrzew, żywotnik zachodni). Ponad 150 okazów mierzy w obwodzie ponad dwa metry, a kilka z nich sięga nawet pięciu metrów⁶³³! Ogólny charakter tak porośniętego parku można określić jako leśny, niemal pozabawiony niższego piętra roślinnego, szerszych otwarć i większych polan. Nadaje mu to specyficzny, choć nieco oddalający go od historycznego, charakter. Główna krytyczna uwaga dotyczy zaniechania oczyszczania dwóch wypełnionych jeszcze wodą stawów, co będzie skutkowało ich sukcesywnym zarastaniem.

Na terenie parku w Zasowie zachowały się także fragmenty alei lipowej, uzupełnionej w miejscach ubytków o nowe drzewa (2017 r.),

⁶³² W okresie letnim w roku 2018 park został skoszony tylko raz – w sierpniu. Od czerwca do końca lipca porastały go metrowe pokrzywy.

⁶³³ Największe są jesiony, lipy i topole osiki, np. jesion przy domu nauczyciela czy topola czarna w części południowo-wschodniej, oraz topole osiki w południowo-zachodnim narożniku ogrodu.

Il. 239. Dzisiejszy podział katastralny założenia dworsko-parkowego w Zasowie naniesiony na numeryczny model terenu (LIDAR), a na nim widoczne ślady wszystkich czterech stawów oraz przebieg dróg i ścieżek w parku

Il. 240. Tablica znajdująca się przy wejściu do parku w Zasowie pokazująca trasę ścieżki przyrodniczej. Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 241. Park w Zasowie: a) okazały dąb przy wejściu, b) aleja lipowa. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 242. Zasów, grupa platanów na północ od zachodniego z pozostałych stawów. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 243. Widok na park w Zasowie od południa, po prawej widoczny początek alei lipowej oraz jeden ze słupów pozostałych po bramie wjazdowej. Fot. Sabina Leska, 2017

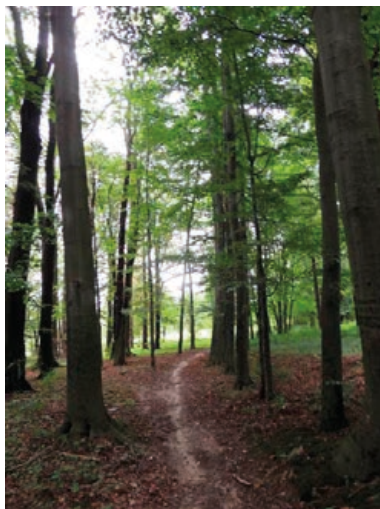
Il. 244. Park w Zasowie, zachowany szpaler bukowy w północno-zachodniej części założenia. Fot. Sabina Leska, 2018

które jednak z powodu suszy i braku opieki nie przyjęły się. Wciąż czytelne są szpalery grabowy i bukowy.

Wszystko to czyni z zachowanego i w miarę zadbanego zasowskiego parku zespół o znaczących walorach krajobrazowych i przyrodniczych, co znajduje swój wyraz w urządzeniu tam ścieżki przyrodniczej (1240 metrów) obejmującej stanowiska dębów, czarnych topoli, modrzewi, buków, robinii, grabów, kasztanowców, platanów, a także miejsca występowania zawilców, paproci oraz roślinności wodnej.

Il. 245. Park w Zasowie: a), b) fragmenty zachowanej alei grabowej. Fot. Sabina Leska, 2017

Il. 246. Widok parku w Zasowie od strony południowej. Fot. Sabina Leska, 2017

Il. 247. Szpaler jesionów po wschodniej stronie parku w Zasowie. Fot. Sabina Leska, 2017

Il. 248. Park w Zasowie, widok na staw zachodni (jeden z dwóch zachowanych) z wierzbą widoczną na jednym ze zdjęć archiwalnych z 1987 r. Fot. Sandi, 2015

Il. 249. Widok na staw zachodni (wyżej położony) w kierunku południowo-wschodnim, w tle kościół w Zasowie, portiernia i masarnia oraz budynki gospodarcze. Fot. Sabina Leska, 2017
 Il. 250. Zasów, widok na niższy staw. Fot. Sabina Leska, 2017

Il. 251. Widoki z centralnej części parku w Zasowie w kierunku zachodnim. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 252. Zasów, widok z centralnej części parku w kierunku południowo-wschodnim. Fot. Sabina Leska, 2018

Il.253–254. Starodrzew w otoczeniu domu nauczyciela w pobliżu zasowskiego parku. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 255. Zasów, widok na park od strony wschodniej w kierunku na zachód, w oddali widoczny staw (górnym – zachodni). Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 256. Starodrzew w otoczeniu domu nauczyciela i szkoły w pobliżu zasowskiego parku. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 257. Grobowiec rodziny Łubieńskich na zasowskim cmentarzu: a) widok ogólny, b) płyta z inskrypcją. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 258. Park w Zasowie w części położonej na północny zachód od dworu. Fot. Sandi, 2015

Il. 259. Zasów na zdjęciu satelitarnym

4. Słupie i Przyborów

4.1. Położenie

W tej części pracy zostaną omówione dwa założenia, a to z tej przyczyny, iż wiele je łączy. Przede wszystkim bliskość położenia, są one bowiem oddalone od siebie zaledwie półtora kilometra, który to dystans pokonywano zachowaną do dzisiaj drogą obsadzoną dębami. Są one także powiązane wspólnotą właścicieli, którymi od 1825 r. była hrabiowska rodzina Reyów herbu Oksza, a następnie od 1932 r. książęta Jabłonowscy.

Zarówno Słupie⁶³⁴, jak i Przyborów⁶³⁵, położone na zachód od Dębicy, wchodzą w skład gminy Czarna – najbardziej wysuniętej w tym kierunku gminy powiatu dębickiego, położonej na Płaskowyżu Tarnowskim. Na jej terenie znajdują się dwa rezerwaty przyrody: Torfy w Głowaczowej⁶³⁶ oraz Stary Jawornik w miejscowości o tej samej nazwie. Planowane jest utworzenie kolejnego. Chlubą tego terenu są lasy pokrywające około 36% jego powierzchni. Gmina Czarna, pomimo rolniczego charakteru, dysponuje ogromnym potencjałem turystycznym⁶³⁷ mającym swoje źródło zarówno w uwarunkowaniach przyrodniczych, jak i kulturowych. Obszar ten charakteryzuje ponadto duża liczba cieków wodnych będących starorzeczami Wisłoki lub suchymi po nich pozostałościami, meandrującymi malowniczo pośród pól. Część z nich stanowi ważny element kompozycyjny prezentowanych ogrodów.

Dawne założenie dworsko-ogrodowe w Słupiu ma powierzchnię około 5 hektarów. Część z tego stanowią przecinające je cieki wodne. Jego północną granicę wyznacza biegnąca polami droga prowadząca z Chotowej w kierunku zachodnich przedmieść Dębicy.

Położone od niego na północ założenie dworskie z parkiem w Przyborowie znajduje się nieopodal drogi Chotowa–Grabiny, skąd blisko do głównego historycznego traktu łączącego Tarnów (a szerzej Kraków) z Dębicą i dalej z Rzeszowem. Zajmuje ono powierzchnię około 11 hektarów, z czego około 0,2 hektara to woda (cieki i sadzawka).

4.2. Dzieje majątków

Do 1728 r., kiedy właścicielem dworu w Słupiu i zabudowań folwarcznych w Przyborowie stała się rodzina Pietruskich, obie wsie stanowiące przedmiot licznych przetargów i sporów rodzinnych były małe i biedne. Bardziej znaczące ożywienie odnotowujemy dopiero w 1818 r., kiedy Słupie wraz z Chotową i Przyborowem znalazło się w posiadaniu rodziny Bobrownickich. Nieco wcześniej, bo ok. 1800 r., pochodząca z tego rodu Tekla Bobrownicka (1778–1858), córka Józefa Bobrownickiego i Józefy Zofii Kokoszki-Michałow-

⁶³⁴ Dziś Słupie jest częścią Chotowej. Występują pod wspólną nazwą Chotowa-Słupie.

⁶³⁵ Poprzednie nazwy: Przyborowie, Przyborowice, kiedyś wieś, dziś osada.

⁶³⁶ Rezerwat Torfy utworzono w 1987 r. na powierzchni blisko 12 hektarów, głównie w celu ochrony rosiczki okrągłolistnej. Za: <http://www.chotowa.com/zabory.htm> [data dostępu: 14.07.2018].

⁶³⁷ Przez Chotową przebiega ścieżka dydaktyczna o charakterze trasy przyrodniczo-poznawczej.

Il. 260. Położenie dawnych założeń dworskich w Słupiu (1) i Przyborowie (2) w widoku satelitarnym okolic Dębicy (3)

Il. 261. Chotowa, Słupie oraz Przyborów (Przyborowice) na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

⁶³⁸ Za: <http://www.sejm-wielki.pl/b/1.1155.217> [data dostępu: 14.07.2018].

⁶³⁹ Syn Kajetana Reya Okszy oraz Katarzyny z Potockich Reyowej.

⁶⁴⁰ Miasto w woj. podkarpackim, w powiecie mieleckim, położone na lewym brzegu Wisłoki, lokowane jako prywatne miasto szlacheckie w 1419 r., od 1668 r. własność rodziny Reyów. Agata Dziekan-Łanucha, *Zamek potomków Mikołaja Reya w Przeclawiu*, „Nowiny”, 13.08.2009. Za: <http://www.nowiny24.pl/archiwum/art/6152543,zamek-potomkow-mikolaja-reya-w-przeclawiu,id,t.html> [data dostępu: 14.07.2018].

skiej, została wydana za żonę za hrabiego Hieronima Ankwicza z Paśławic (1770–?)⁶³⁸. W 1830 r. ich córka Karolina Ankwicz (1804–1873), poślubiając Dominika Jana Werszowca-Reya (1802–1846)⁶³⁹, dziedzica położonego na północ od Dębicy Przeclawia⁶⁴⁰, wniosła w wiano na rzecz Reyów – potomków Mikołaja Reya z Nagłowic – rozległe dobra, w tym Słupie, Przyborów i Chotową. Na samym początku młode małżeństwo zamieszkiwało drewniany dwór w Słupiu, gdzie na świat przyszła dwójka z trójki ich dzieci (Mieczysław w 1836 r., Helena w 1838 r.). Wkrótce jednak Dominik Jan rozpoczął w Przyborowie, w pobliżu istniejącego folwarku, budowę nowej siedziby, otaczając ją parkiem. Wiedzę na temat ówczesnego wyglądu

tęgo założenia zawdzięczamy planowi katastralnemu oraz dawnym mapom, które zostaną omówione w części pracy poświęconej kształtowaniu ogrodów.

W 1846 r. w czasie rabacji galicyjskiej Dominik Jan został brutalnie zamordowany⁶⁴¹. Po jego śmierci dobra Reyów odziedziczył syn – Stanisław Michał Werszowiec-Rey (1833–1873), który w 1864 r. ożenił się z Wilmą Wilhelminą Głogowską z Psar (1846–1907)⁶⁴². Para ta miała czterech synów, w tym Mikołaja Stanisława Karola (1866–1932), który stał się właścicielem omawianego majątku najprawdopodobniej w 1894 r. (ślub z Marią Wandą Wincentyną Bobrowską), lub nieco wcześniej, i przez następne lata znacząco wpływał na jego przemiany, zwłaszcza jeśli chodzi o kształt głównej siedziby. Na podstawie biogramu opracowanego przez Alinę Szklarską-Lohmannową⁶⁴³ można w skrócie przedstawić najważniejsze fakty dotyczące tej ważnej dla historii prezentowanych zespołów postaci. Hrabia Mikołaj Stanisław Karol Werszowiec-Rey urodził się w Przyborowie w 1866 r. W 1888 r. otrzymał tytuł doktora prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim, po czym krótko służył w armii austriackiej. Dodajmy, że oprócz Przyborowa, Słupia i Chotowej do Reyów należały w tym czasie także: Głowaczowa, Karolówka (Czarne Błota) i Golanki⁶⁴⁴.

Mikołaj Stanisław Karol posiadał również wykształcenie agrotechniczne, co wpłynęło na jego zainteresowania pozaprawnicze i wdrażanie nowych sposobów gospodarowania ziemią, czym przypominał Łubieńskich z nieodległego Zasowa⁶⁴⁵. Wiadomo na przykład, że prowadził stałe doświadczalne pole hodowli ziemniaków w Przyborowie, a w Głowaczowej miał gorzelnię⁶⁴⁶. Od końca XIX w. był aktywnym członkiem Towarzystw Rolniczych w Tarnowie, Pilźnie i Krakowie, Towarzystwa „Kółek Rolniczych” we Lwowie oraz Towarzystwa Hodowców Czerwonego Bydła Polskiego. Aktywnie uczestniczył w życiu samorządowym regionu, m.in. jako prezes Rady Powiatowej w Pilźnie. Zasłynął również jako fundator szkół w Głowaczowej i Chotowej. Był także autorem wielu broszur⁶⁴⁷, w których podejmował tematykę reformy rolnej oraz oświaty rolniczej⁶⁴⁸. Należał do Stronnictwa Ludowego oraz grupy „Piast”, działał w Kole Polskim, był reprezentantem w Radzie Państwa. W 1917 r. uczestniczył w konferencji pokojowej w Paryżu, po czym wszedł w skład Komitetu Narodowego Polskiego. W latach dwudziestych przeznaczył część swojej ziemi na gospodarstwa dla żołnierzy inwalidów. Był niewątpliwie postacią bardzo aktywną, choć bywało, że także kontrowersyjną⁶⁴⁹.

Jak już wspomniano, w 1894 r. Mikołaj Stanisław Karol Werszowiec-Rey ożenił się we Lwowie z Marią Wandą Wincentyną Bobrowską (1870–1842), z którą miał później córkę i czterech synów. Z jego inicjatywy doszło między rokiem 1892 a 1901⁶⁵⁰ do wzniesienia na miejscu starego budynku nowego przyborowskiego dworu, który nacechowany został rodzimą ornamentyką⁶⁵¹. Powstał on według szkiców Stanisława Witkiewicza, które w projekt przekształcił (Witkiewicz był malarzem, nie architektem) polecony przez niego Reyowi Zygmunt Dobrowolski (1866–1900)⁶⁵² – absolwent Politechniki Lwowskiej, a następnie nauczyciel w Szkole Przemysłu Drzewnego w Zakopanem. Był on bodaj pierwszym zawodowym architektem

⁶⁴¹ Za: <https://www.ogrodywspomnien.pl/index/showd/49010> [data dostępu: 14.07.2018].

⁶⁴² Psary znajdują się w obwodzie Iwanofrankowskim na Ukrainie, dziś noszą nazwę Pyrozerne – Приозерне. W 1880 r. Wilma Wilhelmina Głogowska Reyowa rozpoczęła tam budowę nowego pałacu ukończoną w 1882 r., po czym opuściła Przyborów. Roman Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Województwo ruskie, Ziemia Halicka i Lwowska*, t. 7, wyd. 2, Wrocław–Warszawa 1995, s. 160–167.

⁶⁴³ Za: <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/mikolaj-rey-1932> [data dostępu: 14.07.2018].

⁶⁴⁴ A także inne, np. w powiecie rohatyńskim.

⁶⁴⁵ Por. część pracy poświęconej majątkowi w Zasowie.

⁶⁴⁶ Za: <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/mikolaj-rey-1932> [data dostępu: 14.07.2018].

⁶⁴⁷ *Ibidem*.

⁶⁴⁸ *Ibidem*.

⁶⁴⁹ Tak o nim wyraził się Wincenty Witos: *Mikołaj Rey, poseł powiatu pilzneńskiego, zwany czerwonym hrabią, mimo swego arystokratycznego pochodzenia, godził się na program i cele Stronnictwa i uczciwie im służył*. Józef Putek nazwał go natomiast wtyczką endecką w Stronnictwie i zarzucał, że jako poseł bronił interesów gorzelniczych wielkich właścicieli ziemskich. Za: <http://ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/mikolaj-rey-1932> [data dostępu: 14.07.2018].

⁶⁵⁰ Wiele źródeł jako datę budowy nowego dworu w Przyborowie wskazuje rok 1918; niektóre 1892 lub 1894. Znamienny jest zapis w drugim wydaniu książki Stanisława Eliasza-Radzikowskiego z 1901 r., poświęconej stylowi zakopiańskiemu, o tym, że oto wznosi się w Przyborowie pod Tarnowem dwór mурowany hr. Reya, a nad jeziorem Gmunden [Szwajcaria, przyp. aut.] przebudowano mурowaną willę hr. Mieczysława Reya-

ów w stylu zakopiańskim, natomiast w pierwszym wydaniu opublikowanym w 1900 r. w Lwowie tej informacji nie ma. Nie jesteśmy w stanie rozstrzygnąć, która z tych wszystkich informacji jest prawdziwa, uważając, iż wymaga to dalszych badań na gruncie historii architektury. Jedno jest pewne: decyzja o przebudowie dworu w Przyborowie zapadła z inicjatywy Mikołaja Stanisława Karola Werszowca-Reya. Por. Zbigniew Moździerz, *Gmach Muzeum Tatrzńskiego*, Zakopane 2005, s. 31–33; Jan Gwałbert Pawlikowski, *Materiały do stylu zakopiańskiego. Murowanice w stylu zakopiańskim*, „Wierchy”, r. 10, 1932, s. 110; Stanisław Eljasz-Radzikowski, *Styl zakopiański*, wyd. 2, Kraków 1901, s. 39.

⁶⁵¹ Z listu Mikołaja Reja do Stanisława Witkiewicza. Za: *Listy o „stylu zakopiańskim” 1892–1912 wokół Stanisława Witkiewicza*, wstęp, komentarze i oprac. Michał Jagiełło, cz. 1, [w:] *Listy Stanisława Witkiewicza i jego korespondentów*, oprac. Maria Olszaniecka i Anna Micińska, Kraków 1979, s. 250.

⁶⁵² Według Pawlikowskiego wspomagał go w tym dziele bratanek – Jan Witkiewicz ps. Koszycz, absolwent Politechniki w Monachium. Świadczyć o tym miały adaptacje do celów wykonawczych szkiców Witkiewicza, wykonane w 1903 r. właśnie przez Jana, w istocie bardzo podobne do dworu w Przyborowie. Rysunki te zostały opublikowane w 1932 r. w „Wierchach”. Być może w okresie późniejszym Jan Witkiewicz rzeczywiście współpracował ze swoim sławnym wujem, jednak w czasie przebudowy dworu w Przyborowie miał zaledwie kilkanaście lat. Jan Gwałbert Pawlikowski, *op. cit.*, s. 110. Za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Witkiewicz [data dostępu: 16.07.2018].

⁶⁵³ Z naszego punktu widzenia przedwczesna śmierć Z. Dobrowolskiego przerwała spokojny i gruntowny rozwój sprawy: gdyż, uznając inicjatywę, polot, gorący

budującym w „stylu zakopiańskim”. Mimo krótkiego życia pozostawił po sobie wiele interesujących realizacji, m.in. wille: „Skoczyska” (1893 r., wspólnie z T. Stryjeńskim), „Nałęcz”, „Nieczuje” i „Borek”⁶⁵³.

Na okoliczność kontaktów Mikołaja Reya i Stanisława Witkiewicza zachowała się interesująca korespondencja, która zostanie przytoczona w całości:

*Mikołaj Rey
do Stanisława Witkiewicza*

[przed 1900]

Szanowny i łaskawy Panie!

Ślicznie dziękuję za szkice i tak łaskawie udzielone mi objaśnienia, z których zaczynam pojmować styl góralski, dla którego tyle sympatii czuję i mam przeświadczenie, że kierunek dany mi przez Pana ma wielką przyszłość i znaczenie doniosłe w przekształcaniu naszych budowli w rodzimym swojskim kierunku.

Wdzięczny jestem bardzo za adres p. Dobrowolskiego, bo tutaj leżała największa trudność w wykonaniu planów – nie omieszkał też udać się doń z prośbą o rysunki szczegółowe ornamentyki.

Zapewne w sierpniu będę mógł złożyć osobiście moje uszanowanie.

Tymczasem proszę przyjąć wyrazy głębokiego poważania i serdecznej wdzięczności

*powolny sługa
Mikołaj Rey*⁶⁵⁴

Współpracę dziedzica dworu w Przyborowie z architektem Dobrowolskim poprzedził list Reya do Stanisława Witkiewicza, określający zakres prac, które zapewne zostały przeprowadzone w Przyborowie, dotyczący mianowicie całkowitej rozbiórki starego dworu i wzniesienia nowego, na nowych fundamentach. Pojawiła się w nim także prośba o plany, które miał wykonać wymieniony w poniższym liście Lewiński⁶⁵⁵.

*Mikołaj Rey [Jarosław] [przed 1900]
Do Stanisława Witkiewicza*

Wielmożny Panie!

Za pośrednictwem moich Wujostwa Kęszyckich⁶⁵⁶ udałem się, acz nieznanymy, z prośbą bardzo nieśmiałą do Pana o przerysowanie ornamentyki mego dworu w Przyborowie. Pan był tyle łaskaw obiecać, że to uczyni – zatem spieszę przede wszystkim podziękować najpiękniej za tyle niezastężonej dobroci Pana.

Stary poczciwy dwór nasz właśnie w tych dniach zostanie rozebrany, a budowniczy ma założyć fundamenta pod nowy, na który jeśli go Pan raczy nacechować swojską, rodzimą ornamentyką, bardzo się cieszę i oczekuję rysunków z wielką ciekawością.

W każdym razie proszę łaskawie plany Lewińskiego przestać mi, ponieważ w tych dniach ma być on rozpoczęty i budowniczy na nie czeka.

Miło mi skorzystać ze sposobności tej, by, wraz z wyrazem wdzięczności, że Pan raczy się dla nieznanego trudzić, oświadczyć moje głębokie poważanie, z jakim się kreślę powolnym sługą

Mikołaj Rey
Jarosław, Hotel Victoria

Całość mieści się w zjawisku, które tak scharakteryzował w 1900 r. Eliasz-Radzikowski: ...co jakiś czas zgłasza się coraz nowy zwolennik stylu zakopiańskiego do Witkiewicza z prośbą o plan. Powstają dwory pańskie, pałacyki letnie w Polsce i nie-Polsce...⁶⁵⁷ W realizacji Przyborskiego dworu wpisano się przy tym w nurt stylu zakopiańskiego sprowadzający się do *przeniesienia zakopiańszczyzny w mur*⁶⁵⁸.

Wybór takiego konceptu dla budynku odległego przecież od Podhala i Zakopanego powodowany był zapewne chęcią zmanifestowania patriotycznej postawy. Elementy stylu zakopiańskiego były bowiem uważane w kręgach inteligenckich owych czasów za rdzenie polskie, zachowane w sztuce ludowej. Okrzyknięto go wręcz stylem narodowym, a propagowanie uznano za patriotyczny obowiązek, także poza Podhalem. Tym zatem należy tłumaczyć kształt kilku willi w Konstancinie i Aninie pod Warszawą, Wiśle i Łodzi⁶⁵⁹. Także dworu w Przyborowie, który stał się popularnym celem towarzyskich wizyt, goszcząc m.in.: Henryka Sienkiewicza, Ignacego Paderewskiego i Wincentego Witosa⁶⁶⁰.

Nowy dwór w Przyborowie składał się z parterowego, prostokątnego korpusu z ryzalitem wejściowym na osi środkowej oraz piętrowych, ustawionych doń prostopadle skrzydeł bocznych. Całość nakryto charakterystycznymi dla góralszczyzny stromymi dachy z okapami wysuniętymi przed lico murów. Od strony ogrodu ryzalit wejściowy, zamknięty trójkątnym szczytem, poprzedzał ganek nakryty dwuspadowym daszkiem.

Styl zakopiański odcisnął piętno na architekturze i sztuce użytkowej, pozostawiając ogrody ich własnemu biegowi. Wnosząc z późniejszych inwentaryzacji i planów, zarówno w Słupiu, jak i w Przyborowie dokonały się wówczas zmiany w kompozycjach obu założeń, polegające na zastąpieniu układów geometrycznych bardziej swobodnymi, a także na zwiększeniu ich powierzchni, co zostanie szczegółowo omówione w dalszej części. Niestety, podobnie jak w przypadku ogrodu z połowy XIX w., ich autorzy pozostają anonimowi.

Inicjator ostatnich znaczących przekształceń obu zespołów Mikołaj Stanisław Karol Rey zmarł w 1932 r. Po jego śmierci dziedziczką Przyborowa została córka Helena (1895–1977), która w 1917 r. w Chotowej poślubiła księcia Józefa Jabłonowskiego (1892–1966). Według opisów najstarszych żyjących mieszkańców wsi, a także relacji jej syna Stanisława, kontynuowała ona prace w majątku, sadząc wraz z matką drzewa w przyborskim parku⁶⁶¹.

Wiele źródeł zwraca uwagę także na inne aktywności księżnej Jabłonowskiej, która prowadziła zajęcia dla kobiet oraz ochronkę dla dzieci. Była także przewodniczącą Rady Głównej Opiekuńczej w Dę-

interes i chęć zainteresowania wszystkich sprawą zakopiańskich motywów ze strony p. Witkiewicza, powiemy, że jedynie tędzy architekci, jakim był bezsprzecznie śp. Dobrowolski, mogą tę sprawę dalej racjonalnie prowadzić, bowiem wypadnie jej zawsze dać gruntowną konstrukcyjną podstawę, którą jedynie architekt opanowuje. Władysław Ekielski, *Zakopane*, „Architekt” 1900, r. 1, nr 2, s. 36–37.

⁶⁵⁴ Za: *Listy Stanisława Witkiewicza...*, *op. cit.*, s. 250.

⁶⁵⁵ Prawdopodobnie chodziło o Jana Lewińskiego (1851–1919), architekta i inżyniera budowlanego, współpracującego m.in. z projektantem Psar – Julianem Zachariewiczem, propagatora huculskiej sztuki („huculska secesja”), związanego głównie ze Lwowem. Za: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Lewi%C5%84ski_\(architekt\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Lewi%C5%84ski_(architekt)) [data dostępu: 20.07.2018].

⁶⁵⁶ Żoną Marcina Kęszyckiego (1834–1900), jednego z założycieli Towarzystwa Tatrzańskiego, była od 1874 r. Helena Reyówna z Przecławia. Witkiewicz spotykał się z Kęszyckim wielokrotnie w Zakopanem. Za: *Listy Stanisława Witkiewicza...*, *op. cit.*, s. 250.

⁶⁵⁷ Stanisław Eljasz-Radzikowski, *op. cit.*, s. 12.

⁶⁵⁸ Pawlikowski podaje wiele przykładów takich realizacji, poczynając od zaprojektowanych przez Witkiewicza: dworca kolejowego w Syłgudyskach na Litwie, dworu w Łańcuchowie (lubelszczyzna; proj. 1901–1902, realizacja 1903–1904), po ochronkę im. Stefana Żeromskiego w Nałęczowie wybudowaną w 1905 r. według proj. Jana Witkiewicza Koszyczca. Jan Gwalbert Pawlikowski, *op. cit.*, s. 111, 116.

⁶⁵⁹ Na ten temat: Teresa Jabłońska, *Styl zakopiański Stanisława Witkiewicza*, Olszanica 2008.

⁶⁶⁰ Za: <http://spuszczna.org/spuszczna/history-przyborow-1.html> [data dostępu: 14.07.2018].

Il. 262. Wilma Wilhelmina Głogowska Reyowa, matka m.in. Mikołaja Stanisława Karola Werszowca-Reya. Obraz nieznanego autora, b.d.

Il. 263. Hrabia Mikołaj Stanisław Karol Werszowiec-Rey herbu Oksza z Przyborowa w tradycyjnym polskim stroju szlacheckim. Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 264. Stanisław Witkiewicz, projektant dworu w Przyborowie. Fot. nieznanego autora, ok. 1890

Il. 265. Dwór w Przyborowie wzniesiony w stylu zakopiańskim według proj. Stanisława Witkiewicza, widok od strony ogrodu, lata 20. XX w.

⁶⁶¹ Za: <http://tarnow.gosc.pl/doc/2352612.Chocby-gory-sie-walily> [data dostępu: 14.07.2018].

⁶⁶² W 2012 r. Centrum Kultury i Bibliotek w Pustkowie Osiedlu zorganizowało projekt zwieńczony wystawą i spektaklem o takim tytule. Por. <http://www.ckib.pl/aktualnosci/nasza-matka/> [data dostępu: 16.07.2018].

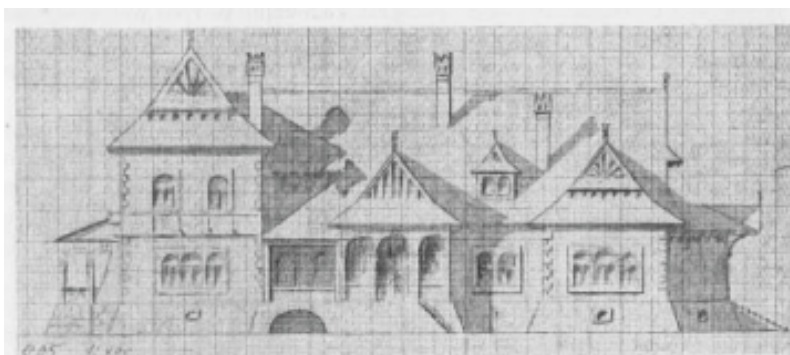
⁶⁶³ Szerzej na ten temat: Grzegorz Brożek, *Choćby góry się walily*, „Gość Tarnowski”, 25.02.2015. Za: <https://tarnow.gosc.pl/doc/2352612.Chocby-gory-sie-walily> [data dostępu: 14.07.2018].

⁶⁶⁴ To ona pochowała w braciejowskim lesie, obok swojego syna Andrzeja, Alfreda „Iwo” Łubieńskiego z Zasowa.

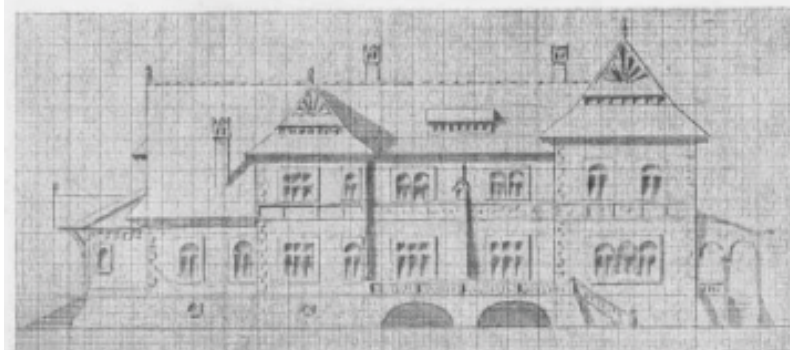
bicy. Praca u podstaw, edukacja najniższych warstw społecznych to były motory napędzające księżną Helenę, o której do dziś słyży się określenie „Nasza Matka”⁶⁶². Biegle posługiwała się wieloma językami, w tym niemieckim, dzięki czemu w brawurowych nieraz akcjach ratowała mieszkańców Dębicy i okolic w czasie II wojny. Pomagała przy tym wszystkim bez względu na narodowość czy wyznanie⁶⁶³.

Większość swojego posagu przeznaczyła księżna wraz z mężem na potrzeby Armii Krajowej, w strukturach której Helena Jabłonowska działała, nosząc pseudonim „Rzepicha”⁶⁶⁴. Niestety po wojnie wraz z rodziną została zmuszona do opuszczenia Przyborowa. Zamieszkała w Krakowie, gdzie zmarła w 1977 r. Zgodnie z jej wolą została pochowana w rodzinnym grobowcu w Straszęcinie.

Ryc. 4. – Projekt dworu wykonany przez Stan. Witkiewicza w r. 1903. Lico główne.

Ryc. 5. – Tożsamo. Lico od ogrodu.

Il. 266. Rysunki projektowe dla anonimowego dworu wykonane na podstawie szkiców Stanisława Witkiewicza przez jego bratanka – Jana Witkiewicza Koszczyca, b.d.

Historia ogrodów w Słupiu i Przyborowie jest więc głównie historią Reyów (z krótkim epizodem związanym z Jabłonowskimi w końcowym okresie), która kończy się w momencie upaństwowienia obu majątków wskutek reformy rolnej z 1949 r. i przekształcenia całości w Państwowe Gospodarstwo Rolne, a następnie, w latach 60. XX w., w Warzywniczy Zakład Doświadczalny Instytutu Sadownictwa i Ogrodnictwa w Skierniewicach. Dziś północno-zachodnią część dawnego założenia w Przyborowie zajmuje Zakład Ogrodniczy.

4.3. Omówienie materiałów źródłowych

Źródła pisane o dziejach obu majątków są niezbyt bogate. Niemniej jednak istnieje pewna liczba materiałów historycznych, które dotyczą dawnych mieszkańców dworu, ich rozmaitych aktywności, bogatego życia towarzyskiego i kulturalnego. Pewne światło na inwestycje budowlane poczynione w Przyborowie przed końcem XIX w. rzuca także korespondencja właścicieli. O kształcie i przemianach obu za-

Il. 267. Księżna Helena z Reyów Jabłonowska z mężem Józefem Jabłonowskim oraz dziećmi Stanisławem i Andrzejem. Fot. nieznanego autora, b.d.

- ⁶⁶⁵ Pisownia oryginalna, dziś powiedzielibyśmy do Chotowej.
- ⁶⁶⁶ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 1, s. 640 oraz t. 10, s. 858.
- ⁶⁶⁷ Zofia Jabłonowska-Ratajska, *Walcę tańczyłam najlepiej z panien...: karnawałowe anegdoty i zwyczaje*, Warszawa 2012.
- ⁶⁶⁸ Za: *Listy Stanisława Witkiewicza...*, *op. cit.*, s. 250.
- ⁶⁶⁹ Za: <https://mnazaruk.wordpress.com/2009/12/03/ruiny-palacu-wraz-z-podworskim-parkiem-w-przyborowie/> [data dostępu: 28.01.2018].
- ⁶⁷⁰ W przypadku omawianych majątków są to odpowiednio plany wsi Głowaczowa i Grabiny: *Mapa wsi Głowaczowa z miejscowością Golimka w Galicji w obwodzie tarnowskim [Dorf Głowaczowa sammt Ortschaft Golimka in Galizien Tarnower Kreis]*. Archiwum Państwowe w Przemyślu [sygn. 56/126/0/445M]; *Mapa wsi Grabiny w Galicji w obwodzie tarnowskim [Dorf Grabiny in Galizien Tarnower Kreis]*. Archiwum Państwowe w Przemyślu [sygn. 56/126/0/0/478M].
- ⁶⁷¹ Tzw. trzeci pomiar wojskowy. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 16.07.2018].
- ⁶⁷² Za: <http://igrek.amzp.pl/1757782> [data dostępu: 16.07.2018].
- ⁶⁷³ Za: <http://igrek.amzp.pl/11791452> [data dostępu: 16.07.2018].
- ⁶⁷⁴ Za: <http://igrek.amzp.pl/11768624> [data dostępu: 16.07.2018].
- ⁶⁷⁵ Zamieszczono je na stronie internetowej, prowadzonej po angielsku przez potomków emigrantów z gminy Czarna. Zob. <http://spuszczna.org/bieniasz/zdjecia-przyborow.html> [data dostępu: 13.07.2018].
- ⁶⁷⁶ Ze zbiorów Biblioteki Kongresowej w Waszyngtonie, za pośrednictwem serwisu Mapster. Za: <http://igrek.amzp.pl/11802258> [data dostępu: 13.07.2018].

łożeń i towarzyszących im terenów zieleni dowiadujemy się jednak głównie dzięki mapom i planom katastralnym z poł. XIX w., a także inwentaryzacom wykonanym w latach 70. i 80. XX stulecia.

4.3.1. Źródła pisane

O wsi Chotowa oraz o Słupiu, jako folwarku należącym do Chotowy⁶⁶⁵, bardzo lakonicznie wspomniano w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego...*⁶⁶⁶. Więcej dowiadujemy się o tych dobrach z książki napisanej przez Zofię Jabłonowską-Ratajską, wnuczkę właścicielki majątku, Heleny Jabłonowskiej⁶⁶⁷. Píše ona o istnieniu *niebieskiego zeszytu*, który skrupulatnie prowadziła jej babcia. Na jego podstawie zbudowano w książce obraz życia towarzyskiego prowadzonego w kręgach ziemiańskich. Doskonałym źródłem informacji dotyczących przebudowy przyborowskiego dworu jest natomiast, przytoczona kilka stron wcześniej, korespondencja między Stanisławem Witkiewiczem a Mikołajem Reyem⁶⁶⁸.

Wiele interesujących danych odnajdziemy również na blogu autora używającego pseudonimu MIR'NAZAR, który opisuje swoje spotkanie z synem księżnej Heleny – Stanisławem Jabłonowskim, i przytacza jego opowieści dotyczące historii majątku⁶⁶⁹. Mamy świadomość, że blog internetowy nie jest typowym źródłem historycznym, skoro jednak zawiera on relację świadka, dziedzica majątku, który w nim się urodził i spędził dzieciństwo, uznano, że nie należy go pominąć.

4.3.2. Źródła ikonograficzne

Do odtworzenia przekształceń kompozycji ogrodowej towarzyszącej majątkom w Słupiu i Przyborowie posłużono się źródłami ikonograficznymi w postaci map, szkiców inwentaryzacyjnych, schematów oraz fotografii. Najbardziej wartościowymi w tej grupie okazały się źródła kartograficzne.

4.3.2.1. Źródła kartograficzne

Na potrzeby analizy najwcześniejszych stadiów zagospodarowania ogrodów mamy do dyspozycji zarówno mapę z „pierwszego” (z lat 1779–1783), jak i „drugiego pomiaru wojskowego” (1861–1864). Najważniejszym jednak pozostaje kataster galicyjski z roku 1849⁶⁷⁰. Dodajmy w tym miejscu, że ani mapy wojskowe, ani plany katastralne nie były dotychczas wykorzystywane do opisu prezentowanych założeń.

Pozostałe dokumenty kartograficzne dla tego obszaru pochodzą z lat 1868–1887⁶⁷¹, 1878⁶⁷², 1902⁶⁷³ i 1929⁶⁷⁴, a za uzupełniające naszą wiedzę można uznać także plany z lat 1933⁶⁷⁵ i 1935⁶⁷⁶. Dysponu-

jemy również schematycznymi rysunkami inwentaryzacyjnymi dla Przyborowa z lat 1976 i 1977⁶⁷⁷. Oprócz tego istnieje ewidencja parku podworskiego w Chotowej z 1985 r., w której poza szczegółowymi zestawieniami roślin zamieszczono plany sytuacyjne w skali 1:500⁶⁷⁸.

4.3.2.2. Pozostałe źródła ikonograficzne

We wspomnianych opracowaniach odnajdziemy także trochę fotografii, w tym ponad 10 zdjęć z początku XX w., które przedstawiają dwór w Przyborowie oraz jego otoczenie⁶⁷⁹. W archiwum Liceum Ogólnokształcącego im. Króla Władysława Jagiełły w Dębicy znajduje się jedna fotografia przedstawiająca przyborowski dwór po zakończeniu działań wojennych w 1945 r. Późniejsze zdjęcia, zwłaszcza te zamieszczone w opracowaniu z 1977 r., dokumentują proces degradacji tego obiektu⁶⁸⁰. Stan majątku w Przyborowie w 1985 r. prezentuje 12 fotografii zamieszczonych we wspomnianej *Ewidencji parku podworskiego...*⁶⁸¹. Dla majątku w Słupiu w opracowaniu z 1985 r. zamieszczono ich osiem⁶⁸².

Nie udało się odnaleźć niestety żadnych materiałów dotyczących samego dworu w Słupiu, nawet takich, które potwierdzałyby jego lokalizację.

4.4. Stan badań

Jednym z pierwszych opracowań, dotyczących omawianych majątków, jest *Katalog parków województwa tarnowskiego*, w ramach którego opisano Przyborów w 1977 r.⁶⁸³ Studium to zawiera metryczkę parku, w której znajdujemy wzmiankę o *Karcie ewidencyjnej* zespołu, datowaną na 1973 r. Można ponadto wyczytać z niej informacje dotyczące budynków. Dowiadujemy się na przykład, że w 1976 r. dwór był jeszcze zamieszkały. Towarzyszący mu park, datowany bardzo ogólnie na XIX w., określony został w dokumencie jako *względnie dobrze zachowany*. Poza metryczką w *Katalogu...* znajdujemy bardzo skrótową analizę historyczną obiektu, charakterystykę stanu istniejącego (na 1976 r.), skróconą inwentaryzację roślin, analizę zachowania układu zabytkowego, a także opis powiązań krajobrazowych oraz wnioski konserwatorskie. Rola przyborowskiego założenia w krajobrazie została oceniona jako bardzo znacząca, zwłaszcza z uwagi na walory estetyczne oraz przyrodnicze wyjątkowych okazów drzew. Autor tej części opracowania postulował otoczenie ich troskliwą opieką oraz ogrodzenie zespołu⁶⁸⁴.

Analogiczne analizy i podsumowania przygotowano dla Słupia⁶⁸⁵ oraz dla drogi łączącej oba majątki⁶⁸⁶. Kolejne opracowania, bardziej obszerne, zostały wykonane w 1985 r.⁶⁸⁷ Otwiera je metryczka, która w rubryce *czas powstania i najważniejsze fazy przekształceń* wskazuje na pierwszą połowę XIX w. dla Przyborowa i XIX w. dla Słupia. Ogólny stan zachowania określono dla Przyborowa następująco: pół-

⁶⁷⁷ Zbigniew Bielatowicz, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Chotowa-Słupie, Przyborów, Droga Przyborów-Słupie, 1977* [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].

⁶⁷⁸ Paweł Skawiński, Waldemar Mazur, Jacek Przybylski, *Ewidencja parku podworskiego w miejscowości Chotowa, gmina Czarna Tarnowska, woj. Tarnów, Park Chotowa-Przyborów, 1985* [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Tarnowie [brak sygn.].

⁶⁷⁹ Za: <http://spuszczna.org/bieniasz/zdjecia-przyborow.html> [data dostępu: 13.07.2018].

⁶⁸⁰ Zbigniew Bielatowicz, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Chotowa-Słupie, Przyborów, Droga Przyborów-Słupie, op. cit.*

⁶⁸¹ Paweł Skawiński, Waldemar Mazur, Jacek Przybylski, *op. cit.*

⁶⁸² Włodzimierz Filipowicz, *Park Chotowa-Słupie – opracowanie całościowe bez etapów, zlec. Zespołu Badań i Waloryzacji Zabytków w Tarnowie, Kraków 1985* [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [sygn. 1125].

⁶⁸³ Paweł Skawiński, Waldemar Mazur, Jacek Przybylski, *op. cit.*

⁶⁸⁴ Miało to zapewne związek z wpisaniem Przyborowa rok później do rejestru zabytków (nr rej.: A-131). Zbigniew Bielatowicz, część: *Przyborów*, [w:] *idem, Katalog parków województwa tarnowskiego. Chotowa-Słupie, Przyborów, Droga Przyborów-Słupie, op. cit.*, s. 45.

⁶⁸⁵ Stanowiącego wówczas przysiółek Chotowej, stąd w tytule opracowania Chotowa-Słupie. Zbigniew Bielatowicz, część: *Chotowa-Słupie*, [w:] *Ibidem*.

⁶⁸⁶ Zbigniew Bielatowicz, część: *Droga Przyborów-Słupie*, [w:] *Ibidem*.

⁶⁸⁷ Paweł Skawiński, Waldemar Mazur, Jacek Przybylski, *op. cit.*; Włodzimierz Filipowicz, *op. cit.*

nocno-zachodnia część nie zachowana, reszta w znacznym zaniedbaniu, stan dworu oceniono natomiast jako *bardzo zły*. Dla Słupia natomiast park podworski scharakteryzowano jako *zaniedbany w znacznym stopniu*.

Kolejne rozdziały opracowań zawierają rys historyczny z opisem ewolucji układu przestrzennego oraz wskazanie na fakt, iż nie natrafiono dotychczas na żadne dawne plany, które mogłyby dotyczyć pierwotnej kompozycji parku ani jego późniejszych przemian. Również w podrozdziale *Źródła do dziejów parku* znajdujemy zapis *brak informacji*. Jako jedyne materiały źródłowe wskazane zostały: opisany powyżej *Katalog parków województwa tarnowskiego* oraz przekazy ustne pracowników Warzywniczego Zakładu Doświadczalnego w Przyborowie⁶⁸⁸. Następnie przedstawiono charakterystykę stanu istniejącego (na rok 1985) z podziałem na układ przestrzenny, inwentaryzację zieleni⁶⁸⁹ i opis roli w krajobrazie. Na końcu zaś podano obszernie opracowane wnioski konserwatorskie, wraz z uwagami na temat sposobu użytkowania, utrzymania powiązań widokowych, ochrony ekologicznej i konserwatorskiej. W obu studiach zamieszczono także, 12 dla Przyborowa i 8 dla Słupia, czarno-białych zdjęć oraz mapy sytuacyjno-wysokościowe⁶⁹⁰. Dodajmy, że rok po wykonaniu wspomnianego opracowania park w Słupiu został wpisany do rejestru zabytków (nr rej.: A-285).

Urząd Gminy Czarna dysponuje również metrykami obiektów sporządzonymi przez Violetę Błotko w 2000 r. zawierającymi kilka fotografii i lakoniczny opis parku krajobrazowego. Zdecydowanie najwięcej uwagi autorka poświęca obiektom budowlanym na terenie badanego majątku w Przyborowie. W Słupiu, wówczas zamieszkanym, stał jeszcze jedyny obiekt podworski, zwany „domkiem myśliwskim”. Park w Przyborowie, określony jako *niknący z krajobrazu*, został także odnotowany w albumie *Powiat dębicki*⁶⁹¹.

W związku z powyższym podstawą niniejszego opracowania stała się gruntowna analiza wymienionych opracowań z lat 70. i 80. XX w., użycie współczesnych narzędzi inwentaryzacyjnych oraz bardzo wnikliwe prześledzenie historii, ze szczególnym uwzględnieniem dawnych map i planów katastralnych.

4.5. Ogrody

Najstarsza dostępna nam mapa („pierwszy pomiar wojskowy”), przedstawiająca zarówno Słupie, jak i Przyborów, została wykonana pomiędzy 1779 a 1783 r. Widzimy na niej dwie niewielkie miejscowości o dość swobodnej zabudowie (liczniejszej w Przyborowie). W Słupiu, na terenie którego znajdowały się dwa stawy, których z zaznaczonych na planie budynków krył drewniany dwór, w Przyborowie zaś odnajdujemy zamknięty w czworobok folwark. Przypomnijmy, że w tym czasie obie miejscowości należały do rodziny Pietruskich. Jednocześnie żadne źródła nie wskazują na istnienie

⁶⁸⁸ Wymienieni jedynie z nazwiska: Kołodziej, Bystrek i Bieniek. Za: Włodzimierz Filipowicz, *op. cit.*, s. 21.

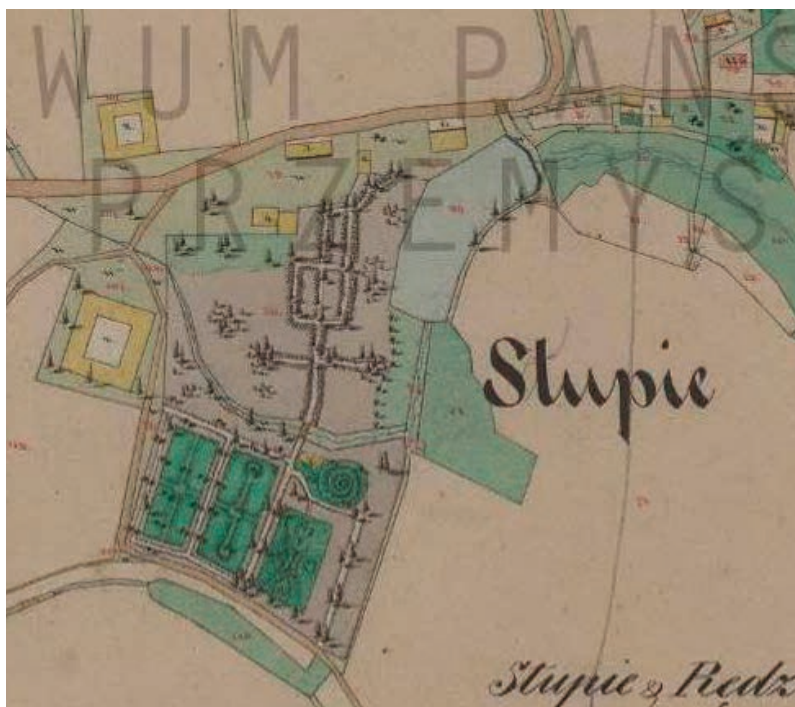
⁶⁸⁹ Inwentaryzacja zieleni objęła wszystkie rośliny naczyniowe z podziałem na drzewa, krzewy i rośliny zielne.

⁶⁹⁰ Sporządzoną według stanu obiektu na dzień 31.08.1985 r. przez Okręgowy Ośrodek Rzeczoznawstwa i Doradztwa Rolniczego w Krakowie.

⁶⁹¹ Dariusz Tyrpin, Waldemar Zapór, *op. cit.*

Il. 268. Słupie i Przyborów (Przyborowa) na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 269. Założenie dworsko-ogrodowe w Słupiu, na planie katastralnym, 1849

przy dworze ogrodów, choć oczywiście można się ich spodziewać, biorąc pod uwagę przyjęte wówczas obyczaje i potrzeby.

Przełomowym momentem dla ogrodów, zwłaszcza tych związanych z Przyborowem, stało się zawarte w 1830 r. małżeństwo Karoliny Ankwicz z Dominikiem Janem Werszowcem-Reyem. Co najmniej do 1838 r.⁶⁹² małżonkowie mieszkali w Słupiu, które od ok. 1800 r. należało do rodziców Karoliny. To zapewne młodej parze zawdzięczamy kształt tamtejszych ogrodów, odnotowany precyzyjnie na planie katastralnym wykonanym w 1849 r., a więc już po tragicznej śmierci Dominika Jana. Widzimy na nim zespół podworski, z którego pozostały dwa kompleksy drewnianych budynków folwarcznych zamknięte w czworokąt i ulokowane po dwóch stronach drogi prowadzącej z Chotowej do Przyborowa. Zaznaczono tam także spory, zróżnicowany kompozycyjnie ogród dostępny głównie od strony południowej, założony na planie zbliżonym do prostoką-

⁶⁹² W latach 1836 i 1838 w Słupiu przyszły na świat ich dzieci: Mieczysław i Helena. Za: <http://www.chotowa.com/zabory.htm> [data dostępu: 12.07.2018].

ta przeciętego niemal w połowie swobodnie poprowadzoną strugą wpadającą do stawu zajmującego północno-wschodni narożnik założenia.

Południowa część założenia nosiła cechy charakterystyczne z jednej strony dla epoki wcześniejszej, z drugiej zaś odpowiadała na potrzebę posiadania regularnej części ogrodu przeznaczonej pod uprawy użytkowe i ozdobne, na którą zwracano już uwagę w niniejszym opracowaniu przy okazji Zasowa⁶⁹³ i Zawady⁶⁹⁴.

W Słupiu mieszkali właściciele majątku wraz z dziećmi, a potem także z wnukami (dziećmi Karoliny). Później, choć nie wiadomo jak długo, przebywała w słupeckim majątku Tekla z Bobrownickich Ankwiczowa, matka Karoliny. To ona zapewne pielęgnowała tamtejsze ogrody, utrzymując ich osobliwe jak na owe czasy kształty i elementy, wśród których odnajdziemy formy topiaryczne w kształcie serc oraz ślimakową górkę (bądź żywopłotowy labirynt, rysunek nie jest w tym miejscu wystarczająco precyzyjny), obok której ulokowano jakiś niewielki drewniany budynek, być może altanę.

Zagadkowo wygląda na planie także część założenia urządzona po północnej stronie strugi, do której prowadziła od strony południowego wejścia osiowo względem całego założenia usytuowana droga, mająca za drewnianym mostkiem swoje przedłużenie w alejce ujętej po dwóch stronach żywopłotami. Wiodła ona ku części centralnej, urządzonej jako łąka z „rozrzuconymi” po niej swobodnie klombami, i dalej do dziwnej, regularnej w planie figury złożonej z trzech prostokątów ograniczonych żywopłotami. Z jednego z jej narożników wyprowadzono dalszy fragment tej alei, przełamany, prowadzący jakby „donikąd”, choć można by się po nim spodziewać połączenia komunikacyjnego z drogą prowadzącą do Przyborowa. Osobliwie przedstawiała się także krótsza alejka, która prostopadle przecinała główną. Na jej zakończeniach wytyczono dwa niewielkie placzki ujęte żywopłotami oraz wyższymi drzewami. To tam prawdopodobnie ustawiono dwa posągi Kościuszki i Sobieskiego, jedyne oryginalne elementy rzeźbiarskie, których istnienie udało się ustalić dla ogrodów i parków Ziemi Dębickiej⁶⁹⁵.

Na planie tym nie odnajdujemy natomiast dworu, choć przecież istniał on co najmniej do 1838 r. (narodziny Heleny Reyówny)⁶⁹⁶. Według wszelkiego prawdopodobieństwa budynek ten powinien zajmować centralną część założenia, mając dzięki głównej alei dobre połączenie zarówno z drogą prowadzącą do Chotowej, jak i do Przyborowa. Być może, choć to tylko hipoteza, spłonął on w czasie rabacji galicyjskiej w 1847 r., a ślad po nim zachowano, układając wspomnianą wyżej, osobliwie wyglądającą kompozycję złożoną z trzech prostokątów⁶⁹⁷.

W całym założeniu widoczne jest otwarcie na zewnątrz, na widoki prezentujące meandrujące starorzecza Wisłoki i samą rzekę, za której przeciwległym brzegiem pięły się malowniczo wzniesiona Pogórzy Ciężkowickiego oraz Strzyżowskiego.

⁶⁹³ Por. rozdział II. 3. Zasów.

⁶⁹⁴ Por. rozdział II. 1. Zawada.

⁶⁹⁵ Wspomina się o nich na stronie <http://www.chotowa.com/zabory.htm> [data dostępu: 18.07.2018], choć bez wskazania lokalizacji.

⁶⁹⁶ Informacja o narodzinach Heleny Werszowiec-Rey w Słupiu znajduje się pod adresem: <http://www.sejm-wielki.pl/b/10.4.158> [data dostępu: 20.02.2020].

⁶⁹⁷ Nie zachowały się żadne mapy ani opisy, które by tę hipotezę potwierdzały.

Il. 270. Plan założenia w Słupiu na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 271. Słupie na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1868–1887

Kolejne etapy przekształceń ogrodów w Słupiu przeanalizowane zostaną łącznie na dwóch mapach. Jednej pochodzącej z „drugiego pomiaru” (lata 1861–1864) i kolejnej z „trzeciego pomiaru wojskowego” (1868–1887). W dziejach słupieckiego majątku jest to okres związany być może jeszcze przez jakiś czas z Teklą Ankwicz, która zmarła w 1858 r. w Głowaczowej, położonej kilka kilometrów na północ od Przyborowa.

Mimo podrzędnej roli, jaka mu wówczas przypadła, założenie w Słupiu co najmniej do lat 60. XIX stulecia utrzymywało wcześniejszą kompozycję. Wskazuje na to zwłaszcza „trzeci pomiar”, który – choć syntetycznie – to jednak odwzorowuje plan katastralny, podważając – jak się wydaje – rozluźnienie kompozycji ogrodu sugerowane na mapach „drugiego pomiaru”, także wzniesienie jakichś nowych budynków w środkowo-wschodniej części ogrodu, które miałyby zostać powiązane z dziedzińcem. Uwagę zwraca, zaznaczone wyraźnie na „trzecim pomiarze”, zróżnicowanie terenu założenia oraz przebiegająca przez obszar ogrodu skarpa.

Jak już napisano, Przyborów do lat 30. XIX stulecia pełnił rolę wsi z folwarkiem, połączonej ze Słupiem drogą. W 1830 r., po ślubie Karoliny Ankwicz z Dominikiem Janem Werszowcem-Reyem, państwo młodzi postanowili zamieszkać „na swoim”. Nowa siedziba powstała zapewne przed 1847 r. (śmierć Dominika Jana). Pokazuje ją plan katastralny z 1849 r., na którym widać oba majątki spięte drogą łączącą bezpośrednio zabudowania folwarczne. Poza nią istniała jeszcze jedna trasa, która prowadziła ze Słupia do wyrobiska piasku i żwiru usytuowanego na południe od Przyborowa. Park w Przyborowie urządzono na południowy wschód od okazałego folwarku złożonego z długich murowanych budynków wytyczających z trzech stron prostokąt majdanu. Po stronie południowej dziedzińiec gospodarczy domykał kompozycyjnie wieloboczny drewniany pawilon, kryjący zapewne studnię. Park dostępny był od strony głównej trasy prowadzącej do folwarku, która dwukrotnie biegła mostkami przerzuconymi ponad ciekami wodnymi. To od niej od-

Il. 272. Połączone plany katastralne przedstawiające oba interesujące nas majątki, 1849

bijała na południe dość szeroka droga, która dochodziła, okalając gazon z klombami, wprost pod okazały murowany dwór, o którym wiemy tylko tyle, ile wyczytać można z tego planu. Widzimy więc, że był to budynek zasadniczo prostokątny w rzucie, z dwoma ryzalitami od frontu i od tyłu oraz drewnianą dobudówką (werandą lub gankiem) od strony wschodniej.

Na kształcie ogrodu zaciążyło jego usytuowanie w zakolu cieku wodnego, który wyznaczył jego południową i wschodnią granicę. Stosunkowo niewielką powierzchnię założenia urządzono za pomocą trawników urozmaiconych klombami i pojedynczymi drzewami, poprzecinanych alejkami tworzącymi spacerowe pętle. Na terenie tego założenia, pomiędzy folwarkiem a dworem, wzniesiono drewniany budynek zwrócony dłuższą elewacją na południe, o nieustalonej funkcji, być może była to cieplarnia. Dodajmy, że brak większych grup zadrzewień na terenie ogrodu rekompensował w pewnym sensie niewielki lasek (zlokalizowany wówczas poza założeniem) znajdujący się po południowej stronie, ujęty dwoma ciekami wodnymi.

Opisaną powyżej dyspozycję zespołu dworsko-ogrodowego w Przyborowie potwierdza plan z „drugiego pomiaru”. „Trzeci pomiar” zaś pokazuje element dodany do omawianego zespołu od zachodniej strony. Wygląda on na sad lub okazały ogród ze sporym budynkiem zamykającym jego północną granicę, być może nową cieplarnią, co wydaje się prawdopodobne, biorąc pod uwagę agrotechniczne zainteresowania ówczesnego właściciela – Stanisława Michała Werszowca-Reya. Być może to właśnie tutaj miała miejsce owa eksperymentalna uprawa ziemniaków⁶⁹⁸ wykorzystywanych później w gorzelnii położonej w Głowaczowej, do której poprowadzono aleję robiniową⁶⁹⁹.

Funkcjonowanie obu tych założeń można uznać za wzajemnie się uzupełniające. Swobodnie zakomponowany park otaczający dwór w Przyborowie miał charakter rekreacyjny. Regularnemu w znacznej części Słupiu nadano natomiast charakter bardziej użytkowo-ozdobny. Oba łączyła droga ocieniona szpalerem dębów.

Trzeba w tym miejscu przypomnieć, że oba powyższe plany powstały w czasach, kiedy właścicielem majątków w Słupi i Przyborowie byli Stanisław Michał Werszowiec-Rey wraz z Wilmą Wilhelminą Głogowską (najprawdopodobniej do 1880 r.⁷⁰⁰), a następnie ich syn Mikołaj Stanisław Karol Werszowiec-Rey, w którego posiadaniu obie wsie znajdowały się aż do 1932 r. To Mikołajowi Stanisławowi Karolowi zawdzięczamy budowę nowego przyborowskiego dworu i nadanie mu zakopiańskich kształtów. Być może także jakieś modyfikacje ogrodów, dla których jednak nie mamy potwierdzenia, bowiem jedyne mapy przedwojenne (z lat 1933 i 1935⁷⁰¹) nie są bądź wystarczająco szczegółowe, bądź powtarzają informacje z planów wcześniejszych.

Dość precyzyjne światło na zmiany, które dokonały się na terenie obu założeń przed 1945 r., być może jeszcze za czasów Stanisława Mikołaja Karola lub jego córki księżnej Heleny Jabłonowskiej, która przejęła majątek po śmierci ojca w 1933 r., rzucają powojen-

⁶⁹⁸ Choć ziemniaki były znane w Polsce już wcześniej, to dopiero od połowy XIX w. zaczęto ich używać do produkcji wódki. Ukazywały się w związku z tym poradniki temu poświęcone. Jednym z pierwszych była obszerna publikacja Juliusa Ludwiga Gumbinnera, *Praktyczne gorzelnictwo obejmujące najnowsze i najlepsze sposoby wyrabiania drożdży, zacierania kartofli i zboża, prowadzenia fermentacji, i destylowania za pomocą pary, z opisaniem potrzebnych aparatów i machyn tudzież zakładanie i urządzenie gorzelnii podług najnowszych zasad*, Warszawa 1841; por. także <http://ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/mikolaj-rey-1932> [data dostępu: 14.07.2018].

⁶⁹⁹ Widoczną na mapie Przyborowa i Słupia z 1933 r. Za: <http://spuscizna.org/imagesb/map-przyborow-1933.jpg> [data dostępu: 8.06.2018].

⁷⁰⁰ Czyli do początków budowy przez Wilmę Wilhelminę, już jako wdowę, pałacu w rodzinnych Psarach.

⁷⁰¹ Mapa szczegółowa Polski z 1935 r. w skali 1:25 000 odwzorowuje dla Przyborowa i Słupia zapisy „trzeciego pomiaru wojskowego” z lat 1869–1887. Za: <http://igrek.amzp.pl/11768624> [data dostępu: 20.07.2018].

Il. 273. Majątek w Przyborowie na planie katastralnym, 1849

Il. 274. Przyborów (Przyborowice) na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 275. Przyborów na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1868–1887

ne inwentaryzacje. Pierwsze zostały przeprowadzone w 1977 r., w czasie gdy oba podworskie założenia wchodziły w skład PGR-u, i zamieszczone w Katalogu parków województwa tarnowskiego⁷⁰². Bardzo syntetycznie pokazują one zasięg obu ogrodów i ich układ kompozycyjny, lokalizację zachowanych budynków, przebieg ścieżek i potoków oraz rozmieszczenie zieleni z podziałem na drzewa iglaste, liściaste oraz krzewy.

Bardziej szczegółową analizę rozpoczniemy od inwentaryzacji Słupia, w którym miejsce dawnych ogrodów regularnych zajęły polany poprzecinane ścieżkami, w tym główną biegnącą po przekątnej ku dawnemu folwarkowi, i okolone grupami drzew mieszanych. Tym sposobem złamany został dawny osiowy układ ogrodu. Największa z polan została utworzona na miejscu opisywanej wcześniej (plan katastralny z 1849 r.) kompozycji złożonej z trzech prostokątów (miejsce dawnego dworu?). Na północ od niej, już poza granicą ogrodu, znalazł się budynek określany jako leśniczówka. Na tym

⁷⁰² Zbigniew Bielatowicz, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Chotowa-Słupie, Przyborów, Droga Przyborów-Słupie*, op. cit.

Il. 276. Widok z przyborowskiego parku w kierunku otaczających go pól uprawnych. Fot. nieznanego autora, 1920

planie widzimy także, iż miejsce większego folwarku zajął pojedynczy budynek gospodarczy. Przetrwał natomiast dawniejszy układ wodny zbudowany na dwóch strumieniach przepływających przez ogród.

Znacznie większe zmiany poczyniono w Przyborowie, w którym powiększono park o okazałą wyspę w całości porośniętą drzewami, znajdującą się po południowej stronie pomiędzy dwoma ciekami (określonymi w opracowaniu jako rowy). W 1977 r. jej centralną część zajmowała okazała polana (opisana jako łąka) obsadzona na obrzeżach skupinami drzew, głównie liściastych. Na jej teren prowadził mostek przerzucony nad jednym ze strumieni po stronie wschodniej. Swoistą otulinę tak powiększonego założenia stanowił obszar zadrzewiony położony bardziej na południe, obejmujący m.in. miejsce dawnej żwirowni, określony jako las liściasty.

Pewne niewielkie przekształcenia dokonały się także w części parku związanej bezpośrednio z dworem, a to w postaci bardziej regularnego gazonu z kompozycją z krzewów różanych pośrodku, którą bardziej szczegółowo przedstawia fragment inwentaryzacji nieznanego autora, wykonanej w 1977 r. i zamieszczonej na jednej ze stron internetowych⁷⁰³. Co bardzo cenne, pokazuje on rozmieszczenie drzew i krzewów występujących w pobliżu dworu z oznaczeniem nazw gatunkowych. Wynika z niego, że dominowały tam robinie, dęby szypułkowe, lipy i kasztanowce; pośród krzewów zaś: bzy czarne, ligustry, forsycje, żywotniki, derenie, trzmieliny, tawuły i róże. Z tych ostatnich urządzono wspomniane rosarium, któremu nadano kształt zbliżony do kątownicy. Tuż za dworem posadzono w szeregu lilaki, a od strony wschodniej przy brzegu strumienia szpaler jaśminów.

⁷⁰³ Za: <http://spuscizna.org/images/lg-map-przy-1977.jpg> [data dostępu: 21.07.2018].

Oba plany inwentaryzacyjne z 1977 r. pokazują nam także zmiany, które dokonały się na terenie przyborowskiego założenia po wojnie, a to w postaci wzniesionych w bezpośredniej bliskości popadającego w ruinę dworu szeregu budynków gospodarczych anektujących pas dworskiego przedpola, które znajdowało się po stronie północno-zachodniej.

Trzeci z rysunków zamieszczonych w Katalogu parków województwa tarnowskiego odnosi się natomiast do szpaleru dębów i jednej robinii, które towarzyszyły w 1977 r. drodze prowadzącej ze Słupia do Przyborowa.

Z 1977 r. pochodzi także kilka fotografii⁷⁰⁴, które pokazują dwór w Przyborowie po pożarze w 1970 r., pozbawiony już wszystkich elementów zakopiańskich. Miejsce dachów i wysokich szczytów zajęły tam pulpitowe stropodachy prowizorycznie zabezpieczające wnętrza. Zniknęły ganki i dekoracje. Pozostał żałośnie bezkształtny, bezstylowy budynek otoczony pozostałościami ogrodu.

Kolejne opracowanie dokumentujące prezentowane ogrody zostało wykonane w 1985 r. przez Włodzimierza Filipowicza na zlecenie Zespołu Badań i Waloryzacji Zabytków w Tarnowie⁷⁰⁵. Ich owocem są plany inwentaryzacyjne, na których zaznaczone zostały miejsca, z których wykonano fotografie, oraz opisy. Co ważne, na planach tych ponumerowano wszystkie rosnące wówczas drzewa, co daje pełną informację o składzie gatunkowym parku. W niektórych przypadkach także o ich stanie zdrowotnym, co relacjonują opisy i pokazują zdjęcia. Autorowi opracowania nie były znane wcześniejsze mapy założenia. Odwołał się on jedynie do szkiców inwentaryzacyjnych z 1977 r.⁷⁰⁶

Wielkość parku w Słupiu określono w opracowaniu na ponad 5 hektarów. Stwierdzono brak jakichkolwiek obiektów budowlanych na jego terenie, także ich śladu⁷⁰⁷. W opisie do inwentaryzacji wykonanej w 1985 r. znajdujemy ponadto informacje o tym, że pozbawiony ogrodzenia park nadal utrzymywał połączenie za pomocą drogi, której towarzyszył szpaler drzew, z majątkiem w Przyborowie.

Główne wejście do słupeckiego założenia znajdowało się w jego północno-zachodniej części. Z tego miejsca przez park prowadziła nieutwardzona droga. Pozostałe ścieżki były już wtedy w znacznym stopniu zarośnięte. Teren założenia określono jako płaski, momentami lekko pofalowany. Jego urozmaicenie stanowiła sieć dość głębokich rowów wypełnionych wodą, w tym jeden przebiegający przez środek parku i łączący się we wschodniej części założenia z innym, o przebiegu północ-południe. Wzdłuż tych cieków koncentrowała się roślinność wysoka. Największe skupiska drzew występowały w częściach: południowo-zachodniej, w środkowej – pomiędzy wspomnianymi ciekami, oraz na północno-wschodnim skraju parku.

Pod względem przyrodniczym obiekt opisany został jako *posiadający dużą wartość*⁷⁰⁸. Na jego terenie odnotowano 121 gatunków roślin (drzew, krzewów i tzw. zielnych)⁷⁰⁹. Jako element niekorzystny dla funkcjonowania parku została wskazana linia energetyczna,

⁷⁰⁴ <http://spuscizna.org/bieniasz/zdjecia-przyborow.html> [data dostępu: 21.07.2018].

⁷⁰⁵ Włodzimierz Filipowicz, *op. cit.*

⁷⁰⁶ Włodzimierz Filipowicz, *op. cit.*, s. 15.

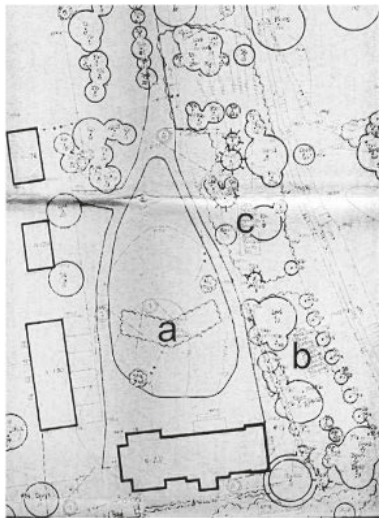
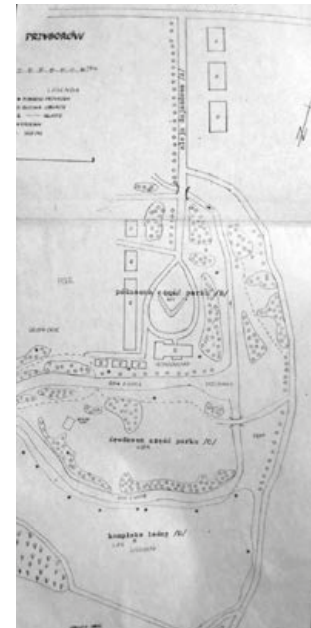
⁷⁰⁷ Odnotowano natomiast istnienie w pobliżu parku skromnego murowanego obiektu w typie domu wiejskiego, zw. domkiem myśliwskim. Przed tym budynkiem znajdował się w 1985 r. ogródek kwiatowo-warzywny, za nim zaś drewniana szopa i dwa murowane obiekty gospodarcze.

⁷⁰⁸ Włodzimierz Filipowicz, *op. cit.*, s. 10.

⁷⁰⁹ *Ibidem*, s. 6.

Il. 277. Plan inwentarycyjny Słupia, 1977

Il. 278. Plan inwentarycyjny Przyborowa, 1985

Il. 279. Fragment planu inwentarycyjnego przedstawiającego dwór w Przyborowie z gazonem i rozarium, 1977. Oznaczenia: a) rozarium, b) bez czarny, tarnina, jaśmin, porzeczka, dereń, śliwa mirabelka, dzika róża, trzmielina, jeżyna, c) bez czarny, ligustr, forsycja, żywotnik, dereń, dzika róża, trzmielina, jeżyna

Il. 280. Przyborowski dwór po pożarze w 1970 r. Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 281. Dawny dwór w Przyborowie, widok od strony frontowej. Fot. nieznanego autora, 1977

Il. 282. Dawny dwór w Przyborowie, widok od strony ogrodu. Fot. nieznanego autora, 1977

Il. 283. Widok na park w Przyborowie. Fot. nieznanego autora, 1977

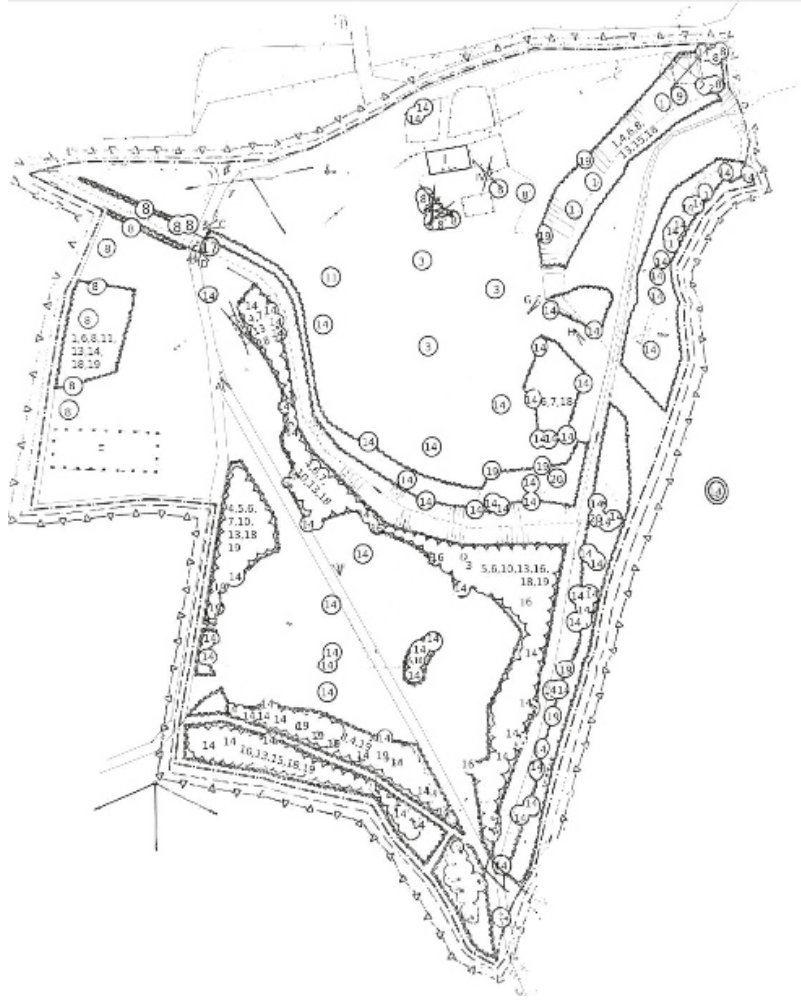

Il. 284. Widok dworu w Przyborowie od strony południowo-wschodniej. Fot. nieznanego autora, 1977

Il. 285. Widok na fragment parku w Przyborowie. Fot. nieznanego autora, 1977

Il. 286. Widok sprzed przyborowskiego dworu w kierunku północnym, w głębi widoczna kapliczka. Fot. nieznanego autora, 1977

Il. 287. Plan inwentaryzacyjny założenia podworskiego w Słupiu, 1985. Oznaczenia: 1 – klon polny, 2 – olsza czarna, 3 – grab zwyczajny, 4 – dereń świdwa, 5 – leszczyna, 6 – głóg jednoszyjkowy, 7 – trzemielina zwyczajna, 8 – jesion wyniosły, 9 – jabłoń domowa, 10 – czeremcha zwyczajna, 11 – grusza pospolita, 12 – topola, 13 – śliwa tarnina, 14 – dąb szypułkowy, 15 – szakłak pospolity, 16 – robinia akacja, 17 – wierzba biała, 18 – dziki bez czarny, 19 – lipa drobnolistna, 20 – wiąz szypułkowy

a przede wszystkim wysypisko śmieci w północno-wschodniej części założenia oraz skład materiałów budowlanych przy samym wejściu do parku.

Jak już wspomniano, na potrzeby powyższego opracowania wykonano inwentaryzację zieleni. Pomierzono przy tym wszystkie drzewa o pierśnicy równej 7 centymetrów lub większej. Powstało w ten sposób ich tabelaryczne zestawienie. Wynika z niego, że teren parku w Słupiu porastało w 1985 r. 20 gatunków drzew i krzewów, w liczbie 962 egzemplarzy. Znakomita większość, z wyjątkiem robinii, reprezentowała gatunki rodzime. Najliczniejsze okazały się lipy drobnolistne (19,4% ogółu), bzy czarne (16%), klony pospolite (12%), dęby szypułkowe (9%) i jesiony wyniosłe (9%). W grupie drzew najstarszych, o średnicy od 100 do 150 centymetrów i więcej, znalazły się: pojedynczy jesion, 28 dębów szypułkowych, 4 lipy drobnolistne, ponadto 5 grabów o średnicy 50–100 centymetrów oraz 8 jesionów, 48 dębów szypułkowych i 24 lipy. Pozostałe egzemplarze, w tym duża liczba bzów czarnych (127), lip wąskolistnych (92), głógów (29), grabów (32), krzewów czeremchy (11), robinii (19), to ro-

Il. 288. Droga przebiegająca przez park w Słupiu. Fot. Włodzimierz Filipowicz, 1985

Il. 289. Stodoła w zachodniej części założenia w Słupiu. Fot. Włodzimierz Filipowicz, 1985

Il. 290. Północna część parku w Słupiu, w głębi widoczny jeszcze zamieszkały „domek myśliwski”. Fot. Włodzimierz Filipowicz, 1985

Il. 291. Północno-zachodni narożnik parku w Słupiu ze składowiskiem materiałów budowlanych. Fot. Włodzimierz Filipowicz, 1985

śliny młode, do 10 centymetrów obwodu⁷¹⁰. Wiek wszystkich drzew rosnących na terenie Słupia został określony na przedział 10–150 lat. Najstarsze, w liczbie 73 sztuk, głównie dęby szypułkowe (50), lipy (15) oraz jesiony (8), zostały zakwalifikowane do uznania za pomniki przyrody⁷¹¹.

Autor omawianego opracowania, Włodzimierz Filipowicz, określił w 1985 r. kondycję drzewostanu jako korzystną. Przyznał zarazem, że nie dotarł do żadnych innych, niż opracowany w 1977 r. katalog, materiałów na temat dziejów parku. Niemniej na podstawie obserwacji wywnioskował, że układ ścieżek pozostał czytelny, choć istotnie zmienił się ich charakter (nieużytkowane pozarastały). Kompozycja przestrzenna zadrzewień również opisana została jako

⁷¹⁰ *Ibidem*, s. 10.

⁷¹¹ *Ibidem*, s. 5.

Il. 292. Monumentalny dąb szypułkowy z wypróchniałym pniem na terenie parku w Słupiu. Fot. Włodzimierz Filipowicz, 1985

Il. 293. Zadrzewienia okalające część południową parku w Słupiu. Fot. Włodzimierz Filipowicz, 1985

dość dobrze zachowana, choć jej układ zakłócały liczne samosiewy *wchodzące na otwarte przestrzenie*, czyli polany, a wśród nich głównie leszczyna, glóg, dereń, czeremcha i tarnina oraz siewki robinii i lipy⁷¹².

Jako pozostałość dawnej kompozycji wskazana została aleja lipowo-dębowa w południowej części parku oraz drzewa rosnące wzdłuż przecinających park rowów i zadrzewienia okalające rozległe polany. Zwrócono również uwagę na malowniczość pojedynczych drzew lub niewielkich skupisk na otwartych przestrzeniach, a także na ich *imponujące rozmiary* (32 drzewa o obwodzie powyżej 1 metra i wysokości ponad 30 metrów, w tym jedna lipa o obwodzie 430 centymetrów, niestety usychająca)⁷¹³.

Z elementów wodnych, oprócz rowów, opisane zostały *pozostałości grobli* zlokalizowane w północno-wschodniej części założenia. Autor na tej podstawie trafnie wnioskował, co potwierdza nieznany mu plan katastralny z 1849 r., istnienie w tym miejscu w przeszłości stawu lub sadzawki. Według Filipowicza *świadczy o tym charakter tąki, jaki [...] występuje w niecce powstałej po osuszeniu zlokalizowanego tu niegdyś stawu*⁷¹⁴, a także porastające ją gatunki roślin: kosaciec żółty, żabieniec babka wodna itp.⁷¹⁵ Opis kończy stwierdzenie, iż w ogólnym układzie parku nie zaszły zasadnicze zmiany, a stan zaniedbania obiektu spowodowany jest brakiem pielęgnacji.

Mimo uwag dotyczących stanu zachowania całość założenia w Słupiu autor uznał za *przedstawiającą dużą wartość krajobrazową i przyrodniczą*, zwracając szczególną uwagę na znaczącą liczbę drzew o charakterze pomnikowym⁷¹⁶.

Podobne w zakresie opracowanie zostało wykonane przez Pawła Skawińskiego, Waldemara Mazura i Jacka Przybylskiego w 1985 r. dla Przyborowa⁷¹⁷. Tak jak dla Słupia zawiera ono plan inwentaryzacyjny, na którym oznaczono lokalizacje miejsc, z których wykonano dokumentację fotograficzną⁷¹⁸. Również w tym przypadku jedynym

⁷¹² *Ibidem*, s. 7.

⁷¹³ *Ibidem*.

⁷¹⁴ *Ibidem*, s. 14.

⁷¹⁵ *Ibidem*, s. 8.

⁷¹⁶ *Ibidem* s. 13.

⁷¹⁷ Paweł Skawiński, Waldemar Mazur, Jacek Przybylski, *op. cit.*

⁷¹⁸ *Ibidem*.

Il. 294. Dąb szypułkowy rosnący poza granicami parku w Słupiu, proponowany jako pomnik przyrody. Fot. Włodzimierz Filipowicz, 1985

Il. 295. Nieckowate zagłębienie terenu podsiąkające wodą na obszarze parku w Słupiu, zbiorowisko roślinności hydrofilnej. Fot. Włodzimierz Filipowicz, 1985

Il. 296. Fragment alei dojazdowej, w głębi widoczna część dworu w Przyborowie. Fot. nieznanego autora, 1985

Il. 297. Dwór w Przyborowie poprzedzony gazonem, widziany od strony północnej. Fot. nieznanego autora, 1985

Il. 298. Zachodnia elewacja dworu w Przyborowie z głównym wejściem, obok obiekty gospodarcze. Fot. nieznanego autora, 1985

odniesieniem do stanu wcześniejszego była szkicowa inwentaryzacja z 1977 r.

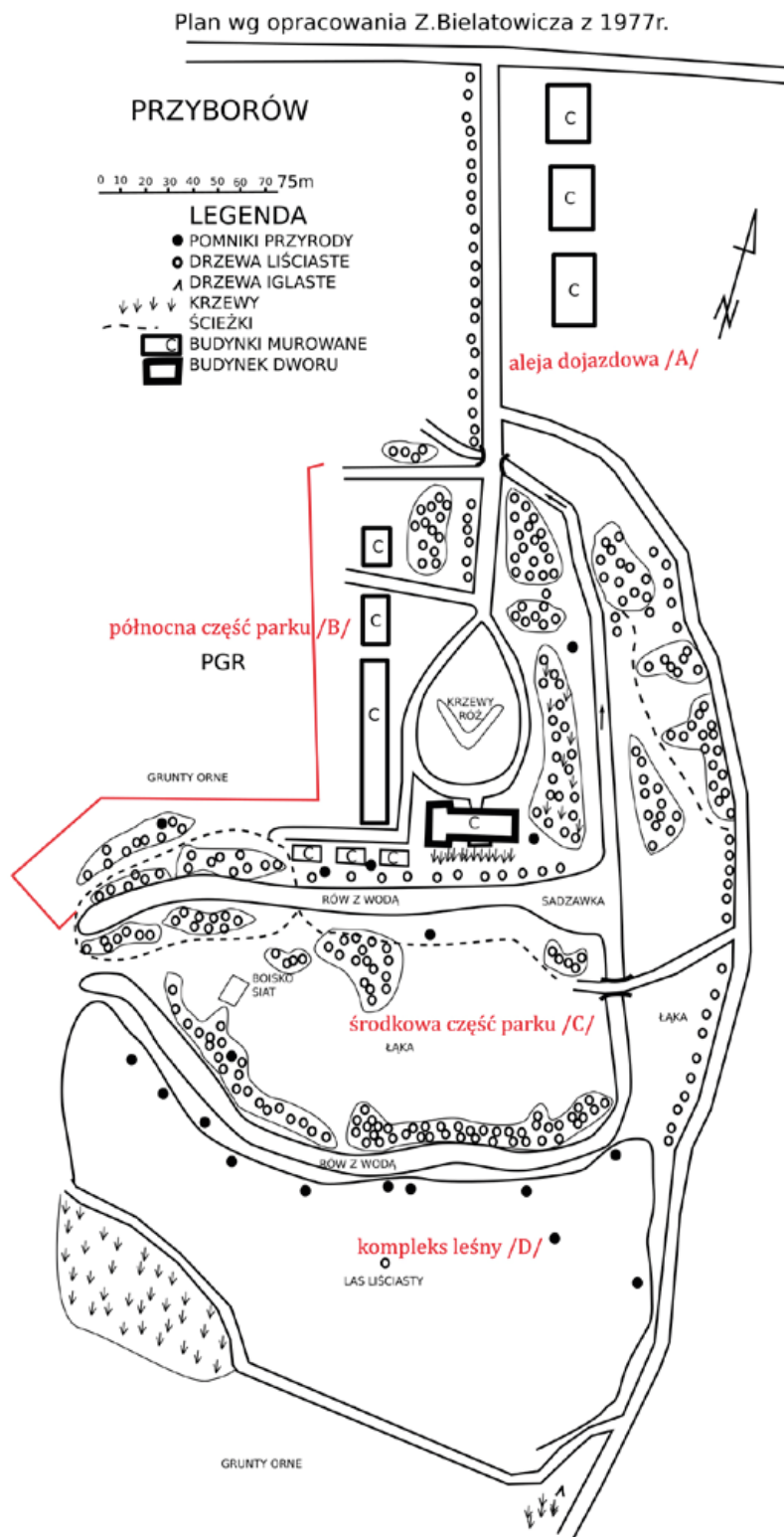
Z opracowania wyżej wymienionych autorów wynika, iż park w Przyborowie pozostawał w 1985 r. nieużytkowany, a dawną część folwarczną oddzielono ogrodzeniem, zastępując jednocześnie większość dawnych budynków nowymi (stajnie, szklarnie itp.), użytkowanymi przez Warzywniczy Zakład Doświadczalny. Dowiadujemy się ponadto, że w obrębie parku można było wyróżnić cztery części: aleję dojazdową, północną część położoną na wysokości 196 metrów n.p.m., następnie usytuowaną poniżej skarpy partię środkową oraz kompleks leśny (na południu). Aleja dojazdowa o długości 350 metrów rozpoczynała swój bieg przy szosie asfaltowej Chotowa–Grabiny i kończyła przy ruinach dworu. Teren parku pozostawał porośnięty głównie przez komponowany starodrzew, zachowany przede wszystkim w jego wschodniej i południowej części, przy czym południowa posiadała charakter lasu porośniętego olchą z domieszką lipy i dębu szypułkowego.

Autorzy opracowania ocenili układ kompozycyjny założenia, *pomimo ogólnego zaniedbania, ubytków drzew z zakresu pierwotnej kompozycji oraz żywiołowej sukcesji robinii w warstwie drzew, a bzu czarnego i innych krzewów w warstwie podszytu i podrostu, jako dosyć dobrze czytelny*⁷¹⁹. Jako zachowane w tym układzie wymienili aleje, szpalery i grupy drzew oraz gazon. Zwrócili również uwagę na utrzymanie osi widokowej biegnącej od dawnego dworu w kierunku południowym z otwarciem na Pogórze Ciężkowickie i przedpole Karpat, a także na grupę pomnikowych dębów rosnących po południowej stronie cieków wodnych oraz na ubytki w dębowej alei wprowadzającej na polanę od strony zachodniej.

Na obszarze parku ustalono występowanie ogółem 27 gatunków drzew, 18 gatunków krzewów oraz 100 gatunków roślin zielnych.

⁷¹⁹ *Ibidem*, s. 15.

Il. 299. Plan inwentaryzacyjny parku w Przyborowie, 1977. Ciemnymi kółkami oznaczono dęby szypułkowe (osiem) wskazane w opracowaniu do objęcia ochroną jako pomniki przyrody

Il. 300. Obiekty gospodarcze na zachód od dworu w Przyborowie. Fot. nieznanego autora, 1985

Il. 301. Okazały jawor w sąsiedztwie obiektu gospodarczego w Przyborowie. Fot. nieznanego autora, 1985

Il. 302. Wejście na polanę w południowej części parku w Przyborowie, widoczne dęby będące pozostałością alei. Fot. nieznanego autora, 1985

Il. 303. Ciek wodny w północnej części parku w Przyborowie. Fot. nieznanego autora, 1985

Il. 304. Kokoryczka wielokwiatowa oraz turzycza drżączkowata na obrzeżach polany w środkowej części parku w Przyborowie. Fot. nieznanego autora, 1985

Il. 305. Dąb szypułkowy w parku w Przyborowie, proponowany jako pomnik przyrody. Fot. nieznanego autora, 1985

Jeśli chodzi o drzewa, najliczniej występowały na terenie Przyborowa w 1985 r. olchy czarne (34%), dęby szypułkowe (32%) i robinie białe (15%). W mniejszej zaś liczbie: jesiony wyniosłe (6%), topole amerykańskie (5%) oraz lipy drobnolistne (5%), a do tego pojedyncze egzemplarze brzozy gruczołkowatej, grabu pospolitego, kasztanowca zwyczajnego, modrzewia europejskiego, czeremchy zwyczajnej, świerku pospolitego oraz sosny pospolitej. Z gatunków egzotycznych można było spotkać w Przyborowie w tym czasie: żywotnik wschodni (nowe nasadzenia), dąb czerwony, sosnę wejmutkę oraz tulipanowiec (odrastający ze ściętego pnia)⁷²⁰.

Według autorów opracowania wiek drzew porastających teren parku i jego leśną część był bardzo zróżnicowany i wahał się w przedziale od kilku do około 200 lat. Brak odpowiedniej pielęgnacji doprowadził do pogorszenia stanu sporej liczby cennych egzemplarzy. Wiele z nich wymagało oczyszczenia z suszu, niektóre miały wypróchniałe

⁷²⁰ *Ibidem*, s. 16.

nie i potrzebowały odpowiednich zabiegów. Ponad 50 drzew na terenie parku w Przyborowie miało cechy pomnikowe, w tym: 46 dębów, 3 lipy, 3 robinie, 2 jesiony oraz po jednym egzemplarzu – topoli i kasztanowca. Jednocześnie stan 15 drzew, w tym 10 robinii, kwalifikował je do usunięcia. Z faktu, że wiek najstarszych rosnących w parku egzemplarzy (dębów, których średnice przekraczały 120 cm – w 1985 r. było ich 14) osiągał wówczas 150–200 lat, autor wnosił, iż założenie krajobrazowe mogło tutaj istnieć już na początku XIX w.

Na terenie parku występowały w tamtym czasie także liczne krzewy, a mianowicie: bez czarny, trzmielina pospolita, róża dzika, leszczyna pospolita, głóg jednoszyjkowy, a także tarnina oraz bez zwyczajny w formie żywopłotu.

Z podsumowania niniejszej inwentaryzacji wynika, że pomimo postępującej degradacji dworu oraz niszczenia najstarszych okazów drzew spowodowanego brakiem pielęgnacji, a także niekorzystnym wpływem zlokalizowanego w części północno-zachodniej gospodarstwa rolnego⁷²¹, do 1985 r. park nie zmienił swojego zasadniczego układu.

4.6. Stan zachowania – Słupie

4.6.1. Obszar i jego granice, obiekty budowlane

Dziś Słupie stanowi część Chotowej (Chotowa-Słupie). Obszar tamtejszego dawnego parku dworskiego jest w swojej głównej części zachowany. Od strony południowej, zachodniej i północnej ograniczają go drogi, od wschodniej łąki i pola. Cały teren pozbawiony jest jakichkolwiek ogrodzeń. Przecina go po przekątnej (w południowej części) trasa prowadząca od szklarni⁷²² do szosy kierującej ku Chotowej. Pozbawiony rezydencji park, w którym odnajdziemy jedynie ruiny dawnego „domku myśliwskiego”, nie jest obecnie użytkowany. Nieopodal znajduje się gospodarstwo agroturystyczne oraz pozostałości starorzecza Wisłoki. Park zachował dawne połączenie komunikacyjne z Przyborowem (dwie drogi).

4.6.2. Kompozycja parku, szata roślinna, połączenia krajobrazowe i funkcjonalne

Pomimo tego, iż w kompozycji parku zaszły znaczące zmiany (zwłaszcza w środku jego południowej części, zajmowanej niegdyś przez regularny ogród ozdobny), wciąż przedstawia się on jako zwarta, harmonijna całość, choć poza aleją dębowo-lipową i ledwie czytelnymi polanami bardziej przypomina las niż zakomponowany park podworski. Zatarciu uległa znaczna część dróg i ścieżek należących do układu historycznego. Porównując to ze stanem z 1985 r., można stwierdzić postępujący proces niekontrolowanej ekspansji krzewów (np. dziki

⁷²¹ W tej sprawie interweniował w latach 90. XX w. były dziedzic majątku, Stanisław Jabłonowski. Za: <https://mnazaruk.wordpress.com/2009/12/03/ruiny-palacu-wraz-z-podworskim-parkiem-w-przyborowie> [data dostępu: 28.01.2018].

⁷²² „Chotowa GO” (Gospodarstwo Ogrodnicze Mirosław Jurczyszak).

Il. 306. Potężny dąb szypułkowy po zachodniej stronie alei dębowo-lipowej parku w Słupiu. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 308. Słupie, widok na drogę (nr 4) łączącą Słupie z Przyborowem od południowego wschodu w kierunku parku w Przyborowie widocznego w tle. Fot. Sabina Leska, 2014

Il. 307. Widok parku w Słupiu w kierunku południowym. Na pierwszym planie po prawej kwitnąca tarnina, dalej droga do parku w Przyborowie widocznego w tle. Fot. Sabina Leska, 2014

Il. 309. Stodoła – wiata w zachodniej części założenia w Słupiu. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 310. Widok od północnego zachodu na centralną część parku w Słupiu, po lewej widoczna uschnięta lipa, po prawej okazały dąb, za nim dach stodoły – wiaty. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 311. Polana w północnej części parku w Słupiu widziana od północnego zachodu. Na środku dorodna wierzba, po prawej stronie uschnięta lipa. Fot. Sabina Leska, 2018

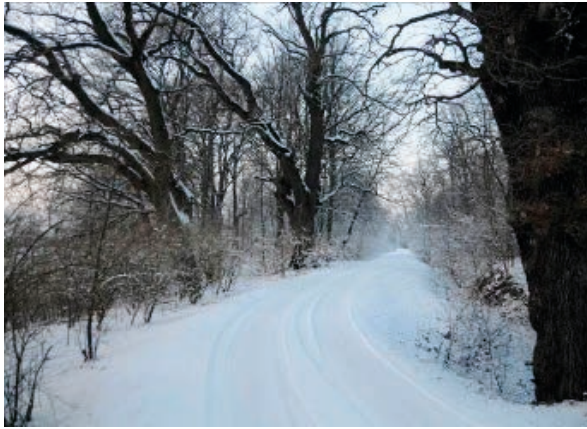

Il. 312. Widoki na aleję lipowo-dębową z południowej części parku w Słupiu w kierunku południowo-zachodnim: a) styczeń, b) sierpień. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 313. Wschodnia część parku w Słupiu z zarastającym stawem w części centralnej. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 314. Słupie, widoki w kierunku północnym na aleję lipowo-dębową: a) styczeń, b) sierpień. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 315. Widoki w stronę północno-wschodnią z południowego krańca parku w Słupiu, w oddali widoczny okazały samotny dąb: a) styczeń, b) sierpień. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 316. Samotny dąb po południowej stronie parku w Słupiu, widziany od zachodu. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 317. Widok od zachodu na zarastającą polanę w południowej części parku w Słupiu. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 318. Dęby w zachodniej części parku w Słupiu. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 319. Widok na park w Słupiu od południowego wschodu. Fot. Sabina Leska, 2018

bez, leszczyna i czeremcha), a przede wszystkim winobluszczu oraz – w następstwie braku pielęgnacji – niszczenie niektórych okazów drzew⁷²³. Na szczęście ogólna kondycja drzewostanu, oprócz pojedynczych przypadków, nie wzbudza zastrzeżeń. Na szczególną zaś uwagę zasługują imponujących rozmiarów dęby i lipy rosnące na terenie całego założenia, zwłaszcza te tworzące aleję biegnącą przy jego południowej granicy. Pomimo wieku oraz monumentalnych rozmiarów żadnego z drzew nie uznano dotąd za pomnik przyrody.

Podkreślić także należy, że utrzymane zostały połączenia widokowe między parkiem a obszarem powiązany z meandrującą nieopodal Wisłoką i dalej z zadrzewionymi wzniesieniami Pogórza Strzyżowskiego i Ciężkowickiego, a w głębszym planie z panoramą masywu Pogórza Karpackiego. Samo zaś założenie, jako zwarta grupa wysokiej zieleni, wzbogaca znacząco okoliczny, dość monotony rolniczy krajobraz.

⁷²³ W części południowo-zachodniej, na środku polany widocznej przez większą część roku z drogi prowadzącej do Chotowej, stoi uschnięta lipa, na której złą kondycję zwracał uwagę już ponad 30 lat temu Włodzimierz Filipowicz, *op. cit.*, s. 32.

Il. 320. Park w Słupiu w widoku satelitarnym (2018), na który naniesiono numery ujęć fotograficznych

4.7. Stan zachowania – Przyborów

4.7.1. Obszar i jego granice, obiekty budowlane

Obszar obecnego parku w Przyborowie, objętego ochroną prawną w 1977 r.⁷²⁴, pokrywa się zasadniczo z tym prezentowanym na wcześniejszych planach. Jego powierzchnia wynosi około 11 hektarów, a właścicielem jest gmina Czarna. Z dawnego zespołu dworskiego wyłączona została jedynie część folwarczna, zajmowana obecnie przez Zakład Ogrodniczy „Przyborów”, który zamyka park od północnego zachodu. Pozostałe granice założenia wyznaczają drogi śródpolne. Brak jakichkolwiek ogrodzeń założenia. Wczesną wiosną i jesienią park pełni dla mieszkańców i zwiedzających funkcję rekreacyjną, spacerową. Latem, ze względu na brak pielęgnacji, rozrost roślinności jest niemal zupełnie niedostępny⁷²⁵. Na jego terenie

⁷²⁴ Obiekt został objęty ochroną prawną 28 września 1977 r. i wpisany do rejestru zabytków pod numerem A-131 28.09.77.

⁷²⁵ „Triasowy Park Krajobrazowy” http://www.czarna.com.pl/asp/pl_start.asp?typ=14&menu=47&strona=1&sub=3 [data dostępu: 10.09.2018].

Il. 321. Ruiny dworu w Przyborowie widziane od północy (od drogi dojazdowej). Wokół widoczny park, po prawej zabudowania mieszkalne, na pierwszym planie dawny gazon. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 322. Ruiny dworu w Przyborowie widziane od północnego zachodu

znajduje się ruina dawnego dworu. Pozostałe związane z zespołem budynki, pełniące niegdyś funkcje gospodarcze, zostały rozebrane i zastąpione nowymi.

4.7.2. Kompozycja parku, szata roślinna, połączenia krajobrazowe i funkcjonalne

Choć kompozycja parku została zakłócona przez spowodowane brakiem pielęgnacji zarastanie dawnego układu komunikacyjnego oraz powolne zanikanie elementów budujących niegdyś jego kompozycję (polany, otwarcia widokowe), to utrzymane zostało zróżnicowanie topograficzne części oddzielonych od siebie skarpami oraz strugami. Wspomniane niekontrolowane rozprzestrzenianie się roślin spowodowało, iż obszar parku, wraz ze wspomnianą w opracowaniach z lat 70. i 80. XX w. czytelną jeszcze wówczas polaną w środkowej części, przybiera coraz bardziej leśny charakter.

Drzewostan parku w Przyborowie, choć majestatyczny i imponujący, jest w gorszej kondycji niż ten w Słupiu. Najstarsze okazy przekroczyły już 180 lat. Tylko jeden, najdorodniejszy dąb rosnący przy południowo-wschodnim narożniku dworu, został uznany za pomnik przyrody. W najgorszej sytuacji są drzewa znajdujące się na skarpie położonej na południe od ruin dworu. Teren w tym miejscu jest podmokły i pochyły, więc drzewa się przewracają. Z sześciu widocznych na mapie z 1985 r. dębów o walorach pomnikowych została już tylko połowa.

Strefa wjazdowa do dworu, choć pozbawiona krzewów i kwiatów, pozostaje czytelnym wnętrzem. Negatywnie wpływają na jego odbiór przede wszystkim stan dworu, słupy energetyczne oraz forma budynków mieszkalnych zlokalizowanych w sąsiedztwie. Nad tym wszystkim dominuje jednak zieleń parku, który pomimo braku pielęgnacji i mocno leśnego charakteru wciąż jest miejscem o niezwykłych walorach krajobrazowych i przyrodniczych. O tyle istotniejszych, że zieleń obu dawnych majątków nadal stanowi zwarty, połączony ze sobą za pomocą dawnych dróg (aleja, szpaler, nasadzenia śródpolne) zespół, co bardzo wyraźnie pokazuje współczesne zdjęcie satelitarne.

Il. 323. Zwarte obszary zieleni związane z dawnym zasięgiem dworskich założeń parkowych w Przyborowie (na północy) i Słupiu (na południu) na tle współczesnego podziału katastralnego

Il. 324. Park w Przyborowie w 2018 r. w widoku satelitarnym. Oznaczenia pomocnicze: 1 – ruiny dworu, 2 – zarastająca polana w środkowej części parku, 3 – kompleks leśny, 4 – teren zabudowy mieszkaniowej szeregowej, 5 – zabudowa mieszkaniowa wielorodzinna (bloki), 6 – teren Zakładu Ogrodniczego „Przyborów”. Część 1. jest położona najwyżej i oddzielona od części 2. skarpą oraz podmokłym terenem – pozostałością cieką wodnego. Część 2., z zaznaczoną linią przerywaną lokalizacją dawnej polany, oddzielona jest od części 3. cieką wodnym

Il. 325. Widok z drogi dojazdowej do dworu w Przyborowie w kierunku południowym, w oddali północna fasada zrujnowanego dworu, z prawej strony zabudowania mieszkalne. Fot. Sabina Leska, 2014

Il. 326. Widok na zabudowania po zachodniej stronie alei dojazdowej do dworu w Przyborowie. Fot. Sabina Leska, 2014

Il. 327. Przyborów: a) widok od południa na szpaler robiniowy, b) widok z zachodniej strony gazonu w kierunku wschodnim.
Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 328. Przyborów, widok na zachodnią elewację dworu.
Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 329. Przyborów, środkowa część parku. Fot. Sabina Leska, 2014

Il. 330. Widok z gazonu przed pozostałościami dworu w Przyborowie w kierunku północnym. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 331. Przyborów, dąb szypułkowy – pomnik przyrody na wschód od dworu: a) kwiecień 2014, b) sierpień 2018. Fot. Sabina Leska

Il. 332. Przyborów a), b) okazałe dęby szypułkowe na brzegach ciek wodnego w południowej części parku. Fot. Sabina Leska, 2014

Il. 333. Przyborów, widok na dwór od strony południowej. Widoczne powalone dęby szypułkowe pokaźnych rozmiarów. Fot. Sabina Leska, 2014

Il. 334. Przyborów, widok na dwór od strony południowo-zachodniej. Na pierwszym planie widoczny kolejny przewrócony dąb. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 335. Widok na zarastającą dawną polanę w środkowej części parku w Przyborowie. Na pierwszym planie dorodne egzemplarze samosiewów czeremchy. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 336. Widok na staw w zachodniej części parku w Przyborowie. Fot. Jerzy Lewandowski, 2014

Il. 337. Przyborów, widok od zachodu w kierunku dworu. Po obu stronach ścieżki okazałe robinie. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 338. Przyborów, dęby szypułkowe przy zachodniej granicy środkowej części parku. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 339. Ciek wodny w środkowej części parku w Przyborowie, wokół widoczne okazałe egzemplarze dębów szypułkowych. Fot. Sabina Leska, 2014

Il. 340. Widoki od południa w kierunku parku w Przyborowie, z lewej strony widoczna aleja w kierunku Słupia. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 341. Widok od południowego wschodu na park w Przyborowie (w centralnej części fotografii), z lewej strony wybrukowana aleja łącząca Przyborów ze Słupiem. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 342. Przyborów, jeden z największych dębów w zachodniej części parku. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 343. Park w Przyborowie w widoku satelitarnym (2018), na który naniesiono numery ujęć fotograficznych

5. Klecie

5.1. Położenie

Klecie leżą w gminie Brzostek, na prawym brzegu Wisłoki, przy ujściu Gogołówki. Wisłoka na tym terenie wyznacza granicę pomiędzy Pogórzami Strzyżowskim i Ciężkowickim. Prawy brzeg rzeki należy do tego pierwszego i oferuje wiele pięknych, malowniczych scenarii. Po wschodniej stronie miejscowości rozciąga się otulina Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego. Od północy zaś wieś osłonięta jest wzniesieniem, na którym zlokalizowane jest miasteczko Brzostek z dominującą wieżą kościoła. Pomimo intensyfikacji zabudowy tamtejszy krajobraz wciąż oferuje atrakcyjne widoki, dla których tłem są porośnięte bujnym lasem, głównie bukowym lub mieszanym – bukowo-jodłowym, wyniesienia Pogórza Karpackiego, m.in. Liwocz (563 m)⁷²⁶ na zachodzie oraz pasmo Chełmu (540 m) i Bardo (534 m) po stronie wschodniej.

Fauna, a szczególnie flora omawianego terenu obfituje w gatunki chronione. Gleby na omawianym obszarze od stuleci odznaczają się urodzajnością, a klimat sprzyja uprawie nawet winorośli, z której słynęło kiedyś nieodległe Jasło. W związku z ociepleniem klimatu obserwujemy w ostatnich latach powrót do tradycji winiarskich w tym regionie.

Klecie znane są obecnie w okolicy głównie z akwenu ze stacją rybacką, co stanowi atrakcję w okresie letnim. Omawiany obiekt podworski ma powierzchnię około 6,7 hektara i został wpisany do rejestru zabytków 21.10.1986 r. pod numerem A-286. Znajduje się on w centrum miejscowości, tuż przy drodze prowadzącej z Jasła do Pilzna.

5.2. Materiały źródłowe

5.2.1. Źródła pisane

Informacje źródłowe dotyczące Klecia odnajdziemy przede wszystkim w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*⁷²⁷, a także w *Kodeksie dyplomatycznym klasztoru tynieckiego*⁷²⁸. Informacje o właścicielach Klecia przekazuje natomiast pismo „Czas”⁷²⁹ z 1898 r.

5.2.2. Źródła ikonograficzne

5.2.2.1. Kartograficzne

Podstawowych informacji na temat zespołu dworskiego w Kleciu dostarczają mapy ze wszystkich trzech „pomiarów wojskowych”.

⁷²⁶ Najwyższy szczyt Pogórza Ciężkowickiego.

⁷²⁷ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 4, s. 122.

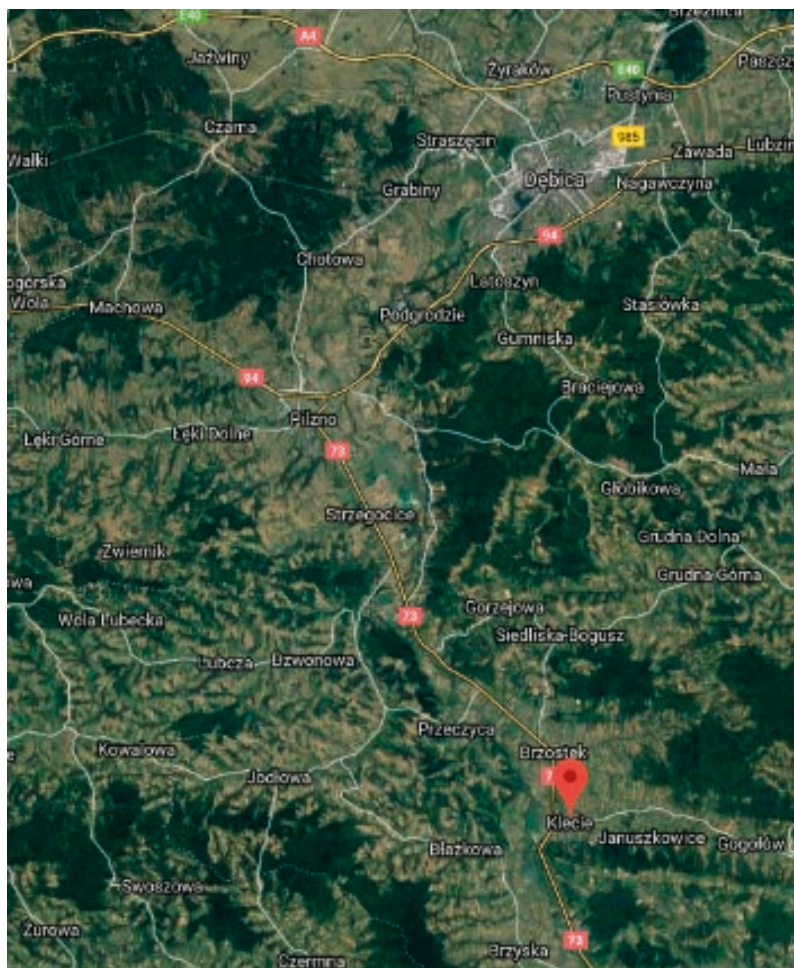
⁷²⁸ *Codex diplomaticus Monasterii Tyneensis...*, *op. cit.*, s. 145.

⁷²⁹ *Kronika*, notatka zat. *Zmiana własności*, „Czas”, 17 listopada 1898, nr 263, rocznik LI, s. 2. Za: <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/publication/37777?tab=1> [data dostępu: 09.09.2018].

Il. 344. Panorama Pogórze Strzyżowskiego. Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 345. Klecie w widoku satelitarnym, na północy Dębica

⁷³⁰ Denisiuk Zygmunt, Dziewolski Jerzy, *Park w Kleciu – opracowanie całościowe bez etapów wraz z podkładem geodezyjnym w skali 1:500*, Tarnów 1985 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [sygn. 10342].

Kluczową rolę w rozpoznaniu kompozycji założenia ogrodowego w połowie XIX w. odgrywa jednak plan katastralny z 1850 r. Dalsze przekształcenia zespołu prezentuje mapa wojskowa z 1938 r., a stan zachowania całości w 1985 r. plan inwentaryzacyjny⁷³⁰.

5.2.2.2. Pozostałe źródła ikonograficzne

Pozostałe materiały ikonograficzne stanowią fotografie zamieszczone w opracowaniu wykonanym w 1985 r. Przedstawiają one głównie budynek dworu, rządcówkę oraz stajnię⁷³¹.

5.3. Stan badań

Założenie dworsko-parkowe w Kleciu zostało przedstawione pośród obiektów objętych *Katalogiem parków województwa tarnowskiego z 1977 r.*⁷³² Było także przedmiotem badań przeprowadzonych przy okazji wykonywania, wspomnianego już, nieopublikowanego studium dotyczącego parku⁷³³. Znajdziemy tam podstawowe informacje historyczne na temat założenia oraz jego opis inwentaryzacyjny według stanu z 1985 r. Ważnym elementem tej inwentaryzacji jest prezentacja szaty roślinnej i waloryzacja dendrologiczna.

Przydatne okazały się również opracowania regionalne traktujące o Ziemi Brzosteckiej autorstwa Bogdana Stanaszka⁷³⁴. Jako uzupełniające potraktować można natomiast informacje zawarte na krajoznawczo-zabytkoznawczych i regionalnych stronach internetowych⁷³⁵.

5.4. Dzieje majątku

Klecie to jedna z najstarszych wsi na terenie powiatu dębickiego. Od 1125 r. należała ona do klasztoru tynieckiego (razem z Pilznem, Brzostkiem i Januszkowicami). Wioska była też głównym ośrodkiem klasztornej klucza gospodarczego. W 1335 r. w posiadanie Klecia wszedł Kazimierz II Wielki, przekazując ją później ruskim bojarom⁷³⁶. W 1536 r. wioska została podzielona między Piotra i Stanisława Gorajskich oraz Stanisława Witkowskiego. Były tu trzy dwory i tyleż folwarków, ponadto młyn i karczma. Z biegiem czasu znaczenie Klecia malało. Nawet siedziba parafii w XV w. przeniosła się do Brzostku⁷³⁷.

Lista kolejnych właścicieli Klecia jest dość długa, a pośród bardziej zasłużonych wymienić należy rodzinę Gorajskich, która władała Kleciami do końca XVII w. Wiemy także, iż w XVIII w. w wiosce budowano szkuty i dubasy⁷³⁸, które następnie spławiane były Wisłoką do Wisły. Działała tu także, zorganizowana przez niejakich Richterów, „fabryka” gontów⁷³⁹.

Pod koniec XVIII stulecia w posiadanie Klecia wszedł Stanisław Piniński⁷⁴⁰, starosta pilzneński w latach 1744–1790, który zmarł jednak w 1800 r.⁷⁴¹ W 1810 r. majątek przejęła jego druga żona (od 1797 r.) Klara, z domu Neczyporowicz. W tym czasie wioskę zamieszkiwało 358 osób⁷⁴². Trudno stworzyć listę następnych właścicieli majątku i stwierdzić, któremu z nich Klecie zawdzięczają dwór i ogród, bowiem

⁷³¹ Bogdan Stanaszek, *Brzostek i okolice*, *op. cit.*, s. 155.

⁷³² Ewa Arvai, Jan Janczykowski, Bogusław Podhalański, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Klecie*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].

⁷³³ Zygmunt Denisiuk, Jerzy Dzielowski, *op. cit.*

⁷³⁴ Bogdan Stanaszek, *Brzostek i okolice*, *op. cit.*, s. 152.

⁷³⁵ Głównie: http://zabytki-podkarpace.pl/Dwor---zespol-dworski-Pininski-f_14_ido_1604; <http://www.polskiezabytki.pl/m/obiekt/4388/Klecie/> [data dostępu: 18.10.2020].

⁷³⁶ Por. rozdział II. 2. Januszkowice (s. ??).

⁷³⁷ „Rocznik Brzosteki”, *op. cit.*; Bogdan Stanaszek, *Parafia Brzostek...*, *op. cit.*; *idem*, *Brzostek i okolice*, *op. cit.*, s. 152.

⁷³⁸ Szkuty i dubasy: od XVI do XIX w. flisackie statki rzeczne używane do spławu zbóż.

⁷³⁹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 4, s. 122.

⁷⁴⁰ Stanisław z Pinina Piniński, starosta pilzneński od 1744 r., i jego brat, Jerzy z Pinina Piniński, stolnik pilzneński i żytomierski oraz kawaler orderu św. Stanisława, otrzymali od Cesarzowej Marii Teresy dziedziczny tytuł hrabiowski w Galicji z predykatem „Spectabilis ac Magnifici”, po niemiecku „Hoch und Wohlgeboren”, w Wiedniu 5 grudnia 1778 r. Obaj bracia wylegitymowali się w galicyjskim Wydziale Stanów jako hrabiowie, Jerzy dnia 12 września 1782 r., a Stanisław dnia 25 maja 1789 r. Za: <http://www.babica.czudec.pl/index.php?strona=pininscy> [data dostępu: 23.08.2018].

⁷⁴¹ Za: <http://www.babica.czudec.pl/index.php?strona=pininscy> [data dostępu: 23.08.2018].

⁷⁴² Bogdan Stanaszek, *Brzostek i okolice*, *op. cit.*, s. 152.

kolejne udokumentowane nazwiska związane z Kleciem pojawiają się dopiero pod koniec XIX stulecia (Władysław Fibich, Jan Wiktor⁷⁴³, Stanisław Nowak⁷⁴⁴, a także nieznany z imienia Pawłowski).

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego... z 1880 r. w tomie IV zawiera następujący zapis: *Klecie, wieś na prawym brzegu Wisłoki, przy gościńcu z Pilzna do Jasta, na południe od Brzostka, w pow. pilzneńskim, należy do parafii rzymsko-katolickiej w Brzostku i liczy 378 n. kat. mk.*⁷⁴⁵, z których 82 przebywa na obszarze większej posiadłości [czyli majątku ziemskiego – przyp. aut.]. *Areał większej posiadłości ma obszar 449 mórg* [czyli ok. 256 hektarów – przyp. aut.] *i 74 mr* [mórg] *lasu; posiadłości mniejszej 213 mr* [mórg] *rolni*⁷⁴⁶.

Murowany dwór wzniesiony został w pierwszej połowie XIX w., co potwierdza plan katastralny z 1850 r. Towarzyszył mu okazały zespół dworski, w skład którego wchodziły liczne zabudowania gospodarcze, w tym gorzelnia. Obok znajdowały się także ogrody, które zostały powiększone po połowie XIX w. o rozległy teren znajdujący się po drugiej stronie głównej drogi. Potwierdzają to plany z „drugiego” i „trzeciego pomiaru wojskowego” z lat 1861–1864 oraz 1869–1887, na których widać jednocześnie, że pozostała część zespołu, zwłaszcza gospodarcza, a także lokalizacja dworu nie uległy do tego czasu zmianie.

Reorganizacja zespołu nastąpiła pod koniec XIX w. lub na początku następnego stulecia. Doszło wtedy do zmiany struktury zabudowań gospodarczych, co pozwoliło na większą izolację folwarku od nowego dworu – murowanego, parterowego z wysuniętym wejściowym gankiem (portykiem) wspartym na kolumnach. Podporządkowano mu kompozycyjnie układ ogrodów, likwidując z czasem tę ich część, która znajdowała się po drugiej stronie drogi, co pokazuje plan z 1938 r.

Po upaństwowieniu majątku na mocy dekretu z 1944 r. o przejęciu gruntów przez Państwowy Fundusz Ziemi, budynek dworski przeznaczono najpierw na szkołę podstawową, później urządzono tu szkołę rolniczą, a następnie przekazano go gminnej spółdzielni. W roku 1952 cały obiekt przejęła Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna „Przebój” w Kleciu. Nieco później dwór jako własność publiczna pełnił funkcję mieszkań socjalnych. Od niedawna obiekt jest własnością prywatną zamkniętą dla zwiedzających.

5.5. Ogrody

5.5.1. Etap I: Lata 70. i 80. XVIII stulecia

Pierwszego wglądu w kształt zespołu dostarcza nam mapa z „pierwszego pomiaru wojskowego” (lata 1779–1783). W tym czasie właścicielem majątku był prawdopodobnie Stanisław Piniński. Widzimy na niej wieś (Klecza) z kościołem i zagrodami chłopskimi rozrzuco-

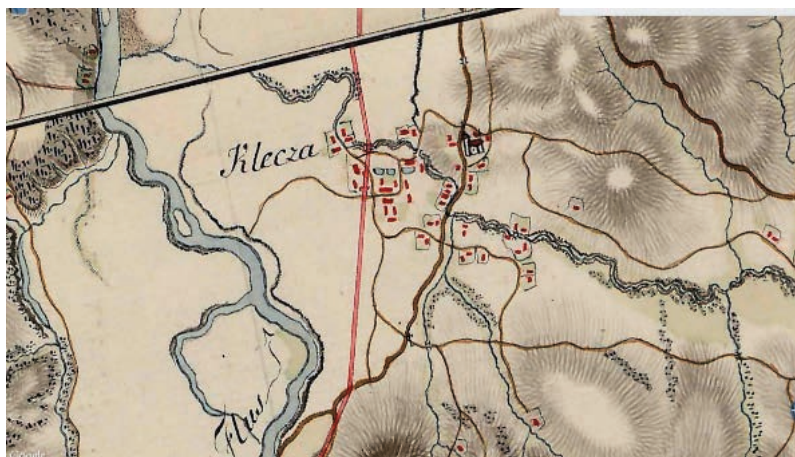
⁷⁴³ Wspomniana notatka w kronice zamieszczonej w czasopiśmie „Czas” informuje, że: *Dobra Klecie z przyległościami Blaszkowa, Stary Dwór, Bukowa i Kamienica Górna w powiecie pilzneńskim nabył p. Józef Wiktor, poseł na sejm, od spadkobierców śp. Władysława Fibicha za cenę 255,000 złr.* Zob. *Kronika*, notatka zat. *Zmiana własności, op. cit.*

⁷⁴⁴ Którego główną siedzibą był jednak Zahutyń koło Sanoka. Za: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Stanisław_Nowak_\(ziemianin\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Stanisław_Nowak_(ziemianin)) [data dostępu: 23.08.2018].

⁷⁴⁵ *N. kat. mk.* oznacza „następnych katolickich mieszkańców”. Za: <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/search.php?id=24864>; <http://janmaczynski.blogspot.com/2017/03/sownika-geograficzny-krolestwa.html> [data dostępu: 10.08.2018].

⁷⁴⁶ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 4, s. 122.

Il. 346. Klecie na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

nymi dość bezładnie, głównie po wschodniej stronie drogi biegnącej z Brzostka do Jasła, przy której widzimy także liczne budynki dworskie (jeden z nich mógł pełnić rolę dworu) zgrupowane wokół obszernego dziedzińca oraz położone na północ od nich trzy stawy zasilane Gogołówką, najpewniej hodowlane. Od północy i wschodu ograniczał ten zespół potok Gogołówka, a od południa śródpolne drogi prowadzące do zagród chłopskich. Dalej znajdowały się dworskie pola uprawne.

5.5.2. Etap II: połowa XIX w.

W ten etap wprowadza nas mapa katastralna z połowy XIX stulecia. Widzimy na niej długi prostokątny majdan gospodarczy, ujęty ze wszystkich stron budynkami (drewnianymi i murowanymi), połączony z główną drogą ocienioną drzewami. Niewielki budynek dworski, dostępny po pokonaniu dziedzińca gospodarczego, wpisany został w północno-wschodni narożnik zespołu. Bardziej na południe znajdowały się stajnie i stodoła. Dworowi towarzyszył od wschodu spory sad, a za nim znajdowało się niewielkie pole oraz łąki dochodzące do zakola Gogołówki. Ogród zajmował wąski pas podzielony na 12 niemal kwadratowych kwater (w układzie 6 razy 2), zapewne użytkowo-ozdobnych, obsadzonych dodatkowo drzewami owocowymi, znajdujący się pomiędzy budynkami gospodarczymi (budynek mieszkalny dla służby, gorzelnia) a drogą. Na północy łączył się on z niewielkim założeniem urządzonym nieco bardziej swobodnie, na terenie którego znajdowały się dwa stawy (zapewne hodowlane) przedzielone groblą. To zróżnicowanie kompozycyjne i funkcjonalne pozwala nam mówić o dwóch ogrodach; tak są one zresztą opisane na mapie (jako *Ogrody*). Ich liczba powiększyła się zresztą niebawem, co pokazuje mapa z „drugiego pomiaru”, o tereny położone po drugiej stronie głównej drogi. Dalsze istnienie ogrodów, a nawet podział na przecinające się pod kątem prostym ścieżki jednego z nich, potwierdza mapa z „trzeciego pomiaru”.

Il. 347. Klecie na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 348. Klecie na mapie katastralnej z 1850 r.

Il. 349. Klecie na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1869–1887

5.5.3. Etap III: przełom XIX i XX w.

Zasadnicze przekształcenie ogrodów w Kleciu nastąpiło pod koniec XIX lub na początku XX w. Pomniejszona powierzchnia majdanu gospodarczego, zamkniętego od północy dodatkowym budynkiem, pozwoliła na powiększenie ogrodu w stronę południową, a tym samym na odizolowanie dworu od folwarku. Wbrew pozorom jest to ten sam obiekt, powiększony nieco o dobudówkę dodaną od tyłu, być może werandę. Zmiany te prezentuje plan z 1938 r., na którym widzimy budynek dworski zwrócony w stronę głównej szosy, od której prowadziła w jego stronę niezależna od części folwarcznej droga kończąca się podjazdem urządzonym wokół gazonu.

Precyzyjniejszy układ na nowo urządzonego ogrodu odślania nam inwentaryzacja wykonana w 1985 r. przez Zygmunta Denisiuka i Jerzego Dziewolskiego⁷⁴⁷. Wynika z niej, że w następnej fazie kompozycję ogrodu związanego z dworem oparto na skupiskach jednokowych gatunkowo drzew, sadzonych w grupach po 6–8. Układ ten akcentowały stare samotniki pozostałe po poprzedniej kompozycji parku, następnie zaadaptowane. Prawdopodobnie wykorzystano także stare szpalery osłaniające układ. Pozostawiono również oba stawy, nadając im bardziej swobodny kształt⁷⁴⁸. Inwentaryzacja z 1985 r. pokazuje nam także kształt dziedzińca z owalnym, przeciętym krzyżującymi się ścieżkami gazonem przed frontem rezydencji. Po jego południowej stronie wzniesiono oficynę. Na planie tym widzimy także zachowane budynki dawnej gorzelnii oraz obu stajni, wszystkich znajdujących się na terenie dawnego folwarku.

⁷⁴⁷ Zygmunt Denisiuk, Jerzy Dziewolski, *op. cit.*

⁷⁴⁸ Wykopano także staw w części gospodarczej, na środku dziedzińca między stajnią, stodołami a gorzelnią oraz budynkiem służby dworskiej. Został on zakopany w latach 80. XX w.

Il. 350. Klecie na mapie z 1938 r.

5.5.4. Etap IV: Lata 80. i 90. XX w.

W wykonanym w 1985 r. opracowaniu autorzy tak opisali zespół dworski w Klecie: *Park zakomponowany jest na zasadzie przecinających się prostopadle na środku gazonu dwóch osi, z których równoległa do drogi Pilzno-Jasło jest dawną osią kompozycyjną, na którą w części południowej nanizano okrągły staw. Druga przechodzi przez środek budynku dworu, kończąc się bramą. W niej zbiegają się dwie drogi doprowadzające ruch do dworu. [...] Na teren założenia prowadzą [...] dwie drogi, z nich jedną opisano powyżej, druga zaś ma charakter gospodarczy (być może jest ona pozostałością starego wjazdu na dziedziniec). Na jej osi znajduje się okrągły staw, z jedną wierzbą rosnącą w wodzie, również na osi drogi. Zachowały się: budynek czworaków, dwór oraz stajnie. Część gospodarczą oddziela szpaler jesionów równoległy do osi prostopadlej do drogi*⁷⁴⁹.

Autorzy tego opracowania wskazali także dwa drzewa do objęcia opieką jako pomniki przyrody: dąb szypułkowy o pierśnicy 106 centymetrów i wysokości 26 metrów (oznaczony jako A na planie inwentaryzacyjnym zamieszczonym poniżej) oraz jesion wyniosły o pierśnicy 112 centymetrów i wysokości 35 metrów (B na planie inwentaryzacyjnym). Ogółem na terenie założenia doliczono się 24 gatunków drzew⁷⁵⁰ i 6 gatunków krzewów⁷⁵¹ oraz 93 gatunków roślin zielnych. Integralną częścią tego studium są także liczne fotografie dokumentujące większość budynków wchodzących w skład omawianego zespołu, w tym dworu, murowanego choć skromnego, parterowego, z tradycyjnym gankiem wspartym na kolumnach i zwieńczonym naczółkiem. Poza nim z dawnego założenia zachowały się: oficyna, gorzelnia – wówczas stodoła, stajnia, obora, spichlerz oraz oranżeria⁷⁵².

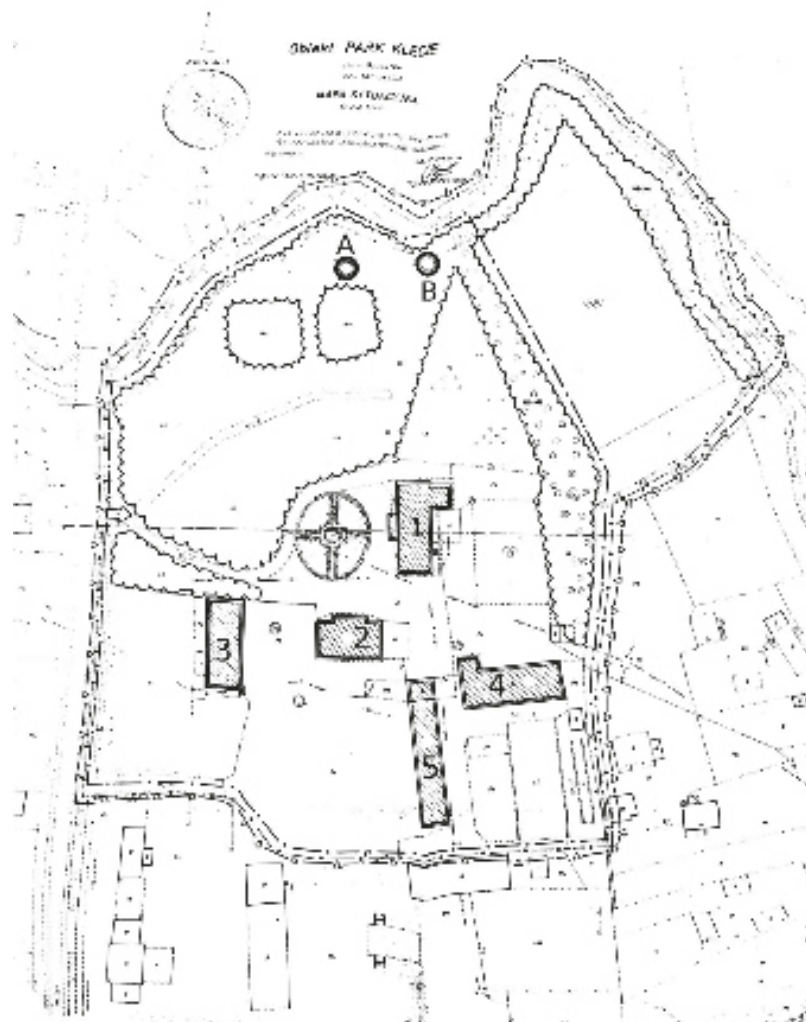
⁷⁴⁹ Zygmunt Denisiuk, Jerzy Dzielowski, *op. cit.*

⁷⁵⁰ Brzoza brodawkowata, czeremcha zwyczajna, dąb szypułkowy, głóg jednoszyjkowy, grab pospolity, jarzębina, jawor, jesion wyniosły, kasztanowiec, klon zwyczajny, lipa drobnolistna, modrzew europejski, olsza szara, olsza czarna, robinia akacjowa, sosna zwyczajna, świerk pospolity, topola osika, tulipanowiec amerykański, wiąz górski, wiąz szypułkowy, wierzba biała, wierzba krucha.

⁷⁵¹ Dereń świdwa, dziki bez czarny, kalinina koralowa, leszczyna, trzmielina zwyczajna, porzeczką czerwoną.

⁷⁵² Wszystkie one odnotowane zostały jako istniejące jeszcze w 1997 r. Bogdan Stanaszek, *Brzostek i okolice, op. cit.*

Il. 351. Klecie, plan inwentaryacyjny z 1985 r. z naniesionymi granicami ochrony ekologicznej (- o -) i ochrony konserwatorskiej (- o -) oraz granicy ochrony zewnętrznych powiązań widokowych (-v-). Także z zaznaczonymi budynkami posiadającymi wartości zabytkowe: 1 – dwór, 2 – oficyna, 3 – dawna gorzelnia, 4 – spichlerz, 5 – obora; drzewa pomnikowe: A – dąb szypułkowy, B – jesion wyniosły

Il. 352. Frontowa elewacja dworu w Kleciu, w 1985 r. siedziba administracji Rolniczej Spółdzielni Produkccyjnej. Fot. Jerzy Dziewolski, 1985

Il. 353. Elewacja budynku dawnej pralni i służby dworskiej, obecnie mieszkania administracji Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej w Kleciu. Fot. Jerzy Dziewolski, 1985

Il. 354. Budynek dworu w Kleciu od strony wschodniej. Fot. Jerzy Dziewolski, 1985

Il. 355. Stajnia od strony dworu. Fot. Jerzy Dziewolski, 1985

Il. 356. Południowo-wschodnia elewacja budynku dawnej gorzelni (na mapie bud. nr 3). Fot. Jerzy Dziewolski, 1985

Il. 357. Szklarnia otoczona ogrodem warzywnym przy dawnej gorzelni w Kleciu. Z prawej strony widoczny budynek dawnej pralni i mieszkań służby dworskiej (bud. nr 2), w głębi dwór. Fot. Jerzy Dziewolski, 1985

Il. 358. Murowany magazyn zbożowy oraz pomieszczenie garażowe na narzędzia rolnicze w dawnym spichlerzu w Kleciu. Fot. Jerzy Dziewolski, 1985

Il. 359. Stajnia (bud. nr 5) widziana od strony południowo-zachodniej. Fot. Jerzy Dziewolski, 1985

Il. 360. Zabytkowy jesion w północnej części parku w Kleciu. Proponowany pomnik przyrody (B) na planie inwentaryzacyjnym. Fot. Jerzy Dziewolski, 1985

Il. 361. Wschodnia część parku w Kleciu. Fot. Jerzy Dziewolski, 1985

5.6. Stan zachowania

5.6.1. Obszar i jego granice, obiekty budowlane

Dwór został odnowiony pod koniec XX w. i stanowi obecnie własność prywatną. Dawny folwark został natomiast rozparcelowany, jego obiekty niszczone lub są adaptowane na nowe funkcje. Towarzystający dworowi park znajduje się aktualnie w otoczeniu zabudowań wiejskich, wyraźnie wyróżniając się w krajobrazie wsi. Uwagę zwraca duża koncentracja zieleni na terenie dawnego, również prywatnego, parku ogrodzonego częściowo siatką. Rozmieszczone grupowo, w szpalerach i pojedynczo różnorodnie gatunkowo drzewa i krzewy w znacznym jednak stopniu przekształciły się w zwarty las porastany naturalnymi odnowieniami i warstwą podszytową. W północnej części założenia zachowały się dwa zbiorniki wodne rozdzielone groblą. Są one pozostałością po pierwotnej kompozycji. Na wschód od nich, nad potokiem, zostało urządzone boisko do piłki nożnej. Dziś wygląda na nieużytkowane.

5.6.2. Kompozycja parku, szata roślinna, połączenia krajobrazowe i funkcjonalne

Park, o trudnej do jednoznacznego zaklasyfikowania kompozycji, posiada kilka interesujących wewnątrz wytworzonych przez grupy drzew oraz wiele pięknych okazów dębów i klonów, będących otoczeniem stawu, bądź tzw. samotników. Struktura gatunkowa zadrzewień jest

Il. 362. Dwór w Kleciu – elewacja frontowa. Fot. Sabina Leska, 2012

Il. 363. Przedpole dworu w Kleciu od strony zachodniej (dawny dziedziniec z gazonem). Fot. Sabina Leska, 2012

bardzo urozmaicona. Na tym niewielkim obszarze występuje ponad 20 gatunków drzew i kilka gatunków krzewów. Wśród drzew najliczniejsze wciąż są jesiony, lipy, topole, robinie, jawory i czeremchy. W znacznie mniejszej liczbie rosną tu modrzewie, brzozy, jarzębiny, tulipanowiec. Bardzo mało jest drzew starych, powyżej 150 lat, przeważają te 100–120-letnie, co wskazywać może na czas przekształcenia parku sięgający przełomu XIX i XX w.

Dodajmy na koniec, iż na terenie bezpośredniego sąsiedztwa dworu pojawiło się w ostatnim czasie sporo rozmaitych drzew i krzewów niezwiązanych z historyczną kompozycją.

Il. 364. Widok sprzed dworu w Kleciu w kierunku północno-wschodnim.

Na pierwszym planie widoczny maszt w otoczeniu roślin ozdobnych (jukka, hortensja, żywotniki, irga), w tle dwór i park. Fot. Sabina Leska, 2012

Il. 365. Widok z głębi parku w kierunku dworu w Kleciu. Na pierwszym planie dorodna lipa. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 366. Klecie, imponujący dąb na północnym brzegu zachodniego stawu. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 367. Klecie, grupa okazałych lip po południowej stronie zachodniego stawu. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 368. Zachodnia część parku w Kleciu. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 369. Droga wjazdowa do parku w Kleciu. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 370. Wschodni z dwóch stawów w parku w Kleciu. W oddali widoczny dwór (po lewej) i rzędówka (na wprost). Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 371. Park w Kleciu. Widok z drogi dojazdowej w kierunku północno-zachodnim. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 372. Klecie, widok z grobli na zachodni staw od strony wschodniej. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 373. Widok ze wschodniej granicy parku w Kleciu w kierunku pierwszych wzniesień Pogorza Strzyżowskiego. Fot. Sabina Leska, 2018

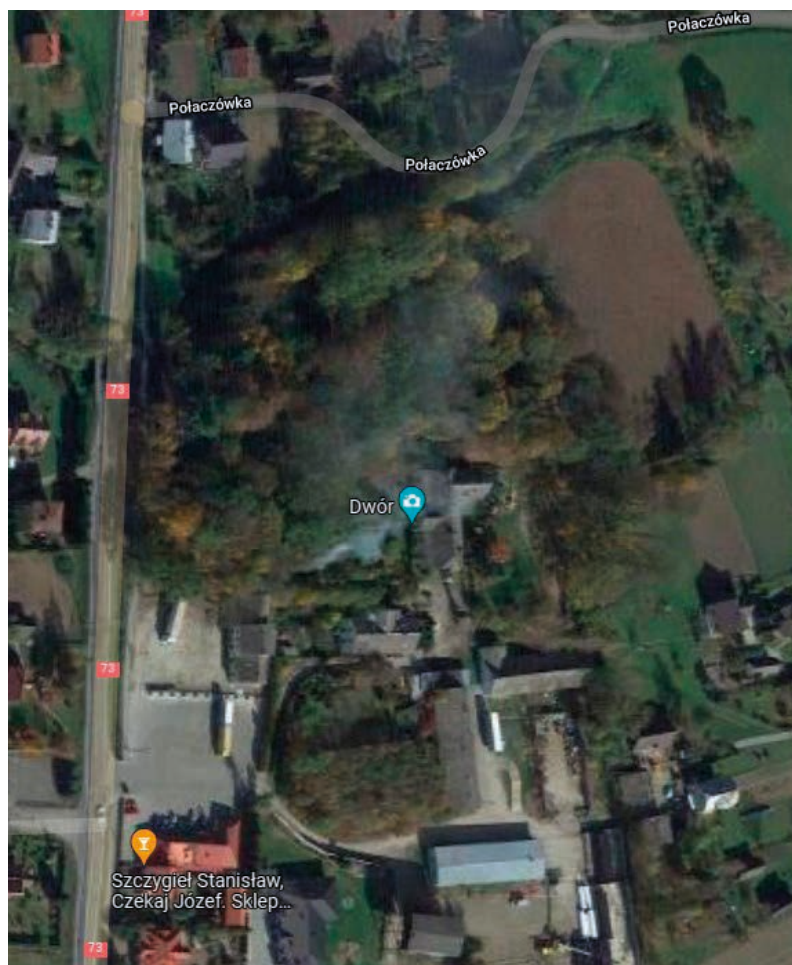

Il. 374. Dawna gorzelnia w Kleciu, widok od południowego zachodu. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 375. Klecie, widok od południa, spod dawnej kuźni w kierunku parku. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 376. Klecie na zdjęciu satelitarnym z lokalizacją ujęć fotograficznych

6. Strzegocice

6.1. Położenie

Wieś Strzegocice położona w dawnym powiecie pilźnieńskim sąsiaduje od północy z Pilznem, od zachodu ze Słotową, od południa z wsiami Bielowy i Zagórze, a od wschodu z Wisłoką, do której dochodzi przepływający przez Strzegocice potok Czepina. Miejscowość położona jest w bardzo malowniczym otoczeniu, które wprawdzie nieco zakłóca chaotycznie postępująca zabudowa najbliższej okolicy, ale jednak wschodni skraj Pogórza Ciężkowickiego z widokiem na Wisłokę i jej dolinę, dziś w pobliżu Strzegocic wypełnioną zalewem, oraz wznoszące się za nią Pogórze Strzyżowskie to widok wciąż bardzo urokliwy.

Omawiany zespół dworsko-parkowy w Strzegocicach znajduje się w centrum wsi przy drodze prowadzącej z Pilzna do Jasła. Park

podworski zajmuje powierzchnię około 6 ha. Został wpisany do rejestru zabytków 27 lipca 1976 r. pod numerem A-96.

6.2. Materiały źródłowe

6.2.1. Źródła pisane

Najstarsze wzmianki źródłowe dotyczące Strzegocic odnajdziemy w *Kodeksie dyplomatycznym klasztoru tyńskiego*⁷⁵³. Obszerniejszych informacji z odwołaniami źródłowymi dostarcza natomiast *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*⁷⁵⁴.

6.2.2. Źródła ikonograficzne

6.2.2.1. Kartograficzne

Podstawowych informacji na temat zespołu dworskiego w Strzegocicach dostarczają mapy ze wszystkich trzech „pomiarów wojskowych”. Kluczową rolę w rozpoznaniu kompozycji założenia ogrodowego w połowie XIX w. odgrywa jednak plan katastralny z 1848 r. Dalsze jego przekształcenia prezentuje mapa austriacka z 1894 r. (1:75 000), a stan zachowania całości w 1985 r. plan inwentaryzacyjny⁷⁵⁵.

6.2.2.2. Pozostałe źródła ikonograficzne

Jedynie dostępne materiały ikonograficzne to pocztówki przedstawiające budynek dworu, pochodzące z końca XX w.

6.3. Stan badań

Założenie dworsko-parkowe w Strzegocicach stało się przedmiotem badań przy okazji wykonywania studium z 1987 r. obejmującego cały zespół dworski⁷⁵⁶. Znajdziemy tam podstawowe informacje historyczne dotyczące założenia oraz opis inwentaryzacyjny parku wraz z planem, na którym oznaczono budynki, drzewa i krzewy. Ważnym elementem tej inwentaryzacji jest prezentacja szaty roślinnej i waloryzacja dendrologiczna. Część zawartych w tym opracowaniu informacji została wykorzystana w *Katalogu parków województwa tarnowskiego*⁷⁵⁷. Krótkie wzmianki o dworze znajdziemy także w publikacjach poświęconych zagadnieniom architektonicznym⁷⁵⁸ i w przewodnikach⁷⁵⁹.

⁷⁵³ *Codex diplomaticus Monasterii Tyne-*
censis..., *op. cit.*, s. 15.

⁷⁵⁴ *Słownik geograficzny Królestwa Pol-*
skiego..., *op. cit.*, t. 11, s. 453.

⁷⁵⁵ Inwentaryzacja założenia dworsko-
-parkowego w Strzegocicach, 1985 r.
Za: Bożena Szoltysek, Halina Sam-
borowska, Ewa Kawa, Wanda Gen-
ga, *Katalog parków województwa*
tarnowskiego. Strzegocice, 1987 [mps].
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu
Ochrony Zabytków w Przemyślu,
Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].

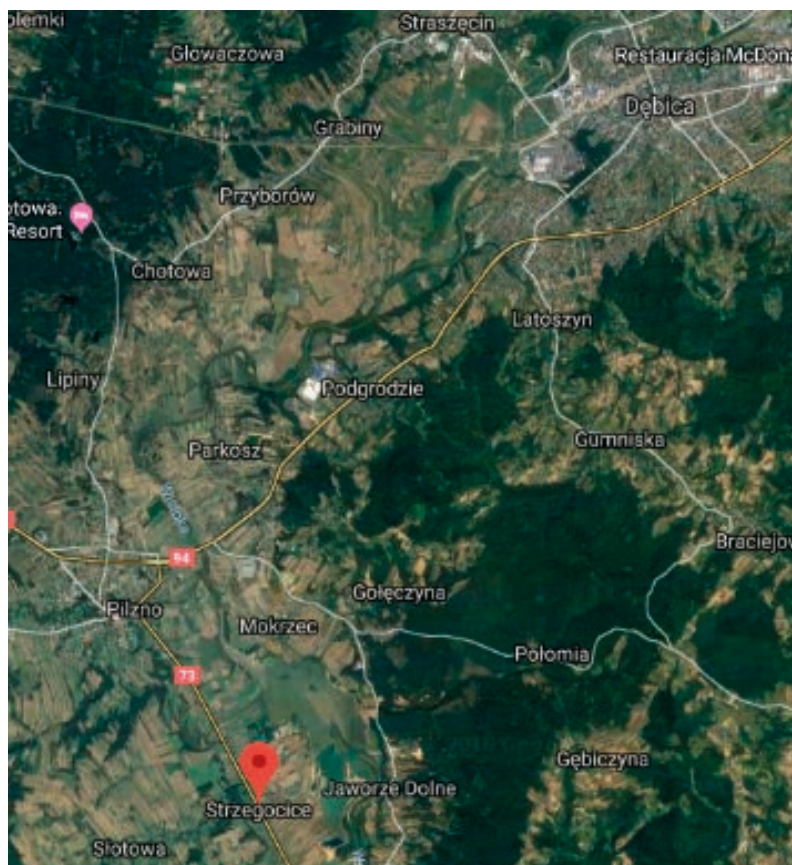
⁷⁵⁶ Stanisława Rusińska, *Zespół dwor-*
sko-parkowy w Strzegocicach k. Pił-
zna/woj. tarnowskie/-dokumentacja
historyczna, PP PKZ o. w Krakowie,
Kraków 1987 [mps]. Archiwum
Wojewódzkiego Urzędu Ochrony
Zabytków w Przemyślu, Delegatura
w Rzeszowie [brak sygn.].

⁷⁵⁷ Bożena Szoltysek i in., *op. cit.*

⁷⁵⁸ M.in. w: *Zabytki architektury i bu-*
downictwa w Polsce, województwo
rzeszowskie, t. 7, oprac. Ryszard
Brykowski, z. 13, Warszawa 1973.

⁷⁵⁹ Piotr Libicki, *op. cit.*, s. 432.

Il. 377. Strzegocice na mapie satelitarnej

⁷⁶⁰ Powołuje się na nie *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 11, s. 453.

⁷⁶¹ Przez Pilzno wiódł wówczas ważny szlak handlowy na Ruś i Węgry, a miejscowość ta otrzymała wówczas prawa miejskie i stała się własnością królewską.

⁷⁶² *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, t. 8.

⁷⁶³ Józef Szczeklik, *Pilzno i jego dzieje*, Pilzno 1994, s. 86.

⁷⁶⁴ Stanisław z Pinina Piniński, starosta pilzneński od 1744 r., i jego brat, Jerzy z Pinina Piniński, stolnik pilzneński i żytomierski oraz kawaler orderu św. Stanisława, otrzymali od Cesarzowej Marii Teresy dziedziczny tytuł hrabiowski w Galicji z predykatem „Spectabilis ac Magnifici”, po niemiecku „Hoch und Wohlgeboren” w Wiedniu w dniu 5 grudnia 1778 r. Obaj bracia wylegitymowali się w galicyjskim Wydziale Stanów jako hrabiowie, Jerzy dnia 12 września 1782 r., a Stanisław dnia 25 maja 1789 r.. Za: <http://www.babica.czudec.pl/index.php?strona=pininscy> [data dostępu: 23.08.2018].

⁷⁶⁵ Za: *Ibidem*.

6.4. Dzieje majątku

Pierwsze wzmianki o istnieniu Strzegocic (Stregocic, Strzegocicz, Strzeocicz) pochodzą z XII i XIII w.⁷⁶⁰ Ponowna ich lokacja miała miejsce za Kazimierza Wielkiego w 1354 r. Strzegocice jako wieś królewska należały wówczas do wójtostwa, a następnie do starostwa pilzneńskiego⁷⁶¹. Pierwsza wzmianka o dworze i (przy okazji o karczmie) w Strzegocicach pochodzi z 1505 r. Istniał tam wtedy folwark królewski, na którym wieśniacy obowiązani byli odrabiać pańszczyzną jeden dzień w tygodniu. Następną wzmianką dotyczy 1657 r., kiedy w czasie potopu szwedzkiego wojska Rakoczego w drodze do Krakowa splądrowały i zniszczyły dwór⁷⁶².

Wiadomo, że w Strzegocicach mieszkali zwyczajowo starostowie pilzneńscy⁷⁶³. Ostatni z nich, Stanisław Piniński⁷⁶⁴, pełnił tę funkcję w latach 1744–1790⁷⁶⁵. Stan zagospodarowania zespołu dworskiego w owym czasie pokazuje mapa z „pierwszego pomiaru wojskowego” (1779–1783).

W wyniku I rozbioru Polski w 1772 r. Strzegocice znalazły się pod zaborem austriackim, po czym (prawdopodobnie po 1790 r.) przeszły w prywatne ręce. Nieznane są nazwiska ówczesnych kolejnych właścicieli, wiadomo jedynie, że na przełomie XVIII i XIX w.

wieś, wraz z Pilznem, Przedmieściem Wielkim, Bielową i Słotowem, należała do książąt Jabłonowskich. Nie wiadomo także, komu dwór i otaczający go zespół zawdzięczają kształt utrwalony na planie katastralnym z 1848 r., na którym widać już bardzo wyraźnie także ogrody.

Źródła podają, iż w czasie rabacji galicyjskiej w 1847 r. dwór w Strzegonicach został splądrowany i zniszczony. Nieco później, bo w 1861 r. jako właściciel dóbr strzegocickich odnotowany jest Ludwik Komornicki⁷⁶⁶. To jemu przypisywane bywa wybudowanie nowego murowanego dworu, dostawionego – jak się wydaje – do dawnej oficyny, i założenie przy nim parku, choć nie potwierdzają tego mapy ani z „drugiego”, ani z „trzeciego pomiaru wojskowego”.

Po śmierci Komornickiego dobra strzegocickie stały się własnością jego żony Wiktorii Komornickiej, która zmarła w 1882 r. W tym samym roku, na mocy pozostawionego przez Wiktorię testamentu, majątek przeszedł na rzecz Ludwika z Jordanów Kochanowskiej i jej męża Jana. Ci sprzedali w 1886 r. Słotową, Bielowy i Strzegocice Ignacemu Odrowąż Pieniżkowi⁷⁶⁷. Po jego śmierci prawo do własności tych dóbr przeszło na rzecz małoletniej Marii Odrowąż Pieniżkówny (1890–?), która po uzyskaniu pełnoletniości wyszła około 1914 r. za męża za Czesława Łopuskiego (1890–?)⁷⁶⁸. Małżonkowie pozostawali właścicielami Strzegocic do 1945 r. Należało do nich także 320 hektarów okolicznych gruntów ornych oraz 530 hektarów lasów⁷⁶⁹. Po 1918 r. poddali renowacji dwór, który podczas I wojny światowej uległ dość poważnemu zniszczeniu. Duże zmiany wprowadzili Łopuscy także na terenie towarzyszącego mu parku.

W 1946 r. zespół dworsko-parkowy został przejęty przez państwo i częściowo rozparcelowany. Pozostawiono dwór, budynki gospodarcze i część gruntów z parkiem, zakładając na terenie dawnego folwarku rolniczą spółdzielnię produkcyjną. W budynku dworu i oficynie urządzono zaś szkołę, biura i mieszkania. W latach 60. XX w. na obszarze położonym na wschód od dworu wzniesiono nową murowaną, piętrową szkołę. W latach 70. XX w. na terenie części gospodarczej, przylegającej od zachodu do założenia dworsko-parkowego, wybudowano kurniki oraz obory. Część dawnego zespołu, położoną na południe od drogi do Słotowej, objęła zabudowa bloku mieszkalnego dla pracowników, a także ośrodek zdrowia oraz obiekt użytkowany przez straź pożarną, pocztę, Bank Spółdzielczy i bibliotekę. Dwór wraz z przylegającymi terenami ulegał w tym czasie powolnemu zniszczeniu, a obszar parku użytkowano jako wysypisko śmieci. W 1975 r. proponowano przekształcenie zespołu dworsko-parkowego w Strzegonicach w ośrodek kolonijno-szkoleniowy dla spółdzielców województwa tarnowskiego, lecz projekt ten nie został zrealizowany. Rok później wpisano go do rejestru zabytków.

W 1983 r. bardzo zniszczona rezydencja wraz z częścią parceli (0,3 hektara) przeszła w ręce Stanisława Więżika⁷⁷⁰. Przeprowadził on remont dworu i uporządkował jego najbliższe otoczenie,

⁷⁶⁶ Za: <http://snauka.pl/program-opieki-nad-zabytkami-gminy-pilzno.html?part=5> [data dostępu: 23.08.2018].

⁷⁶⁷ Za: *Ibidem*.

⁷⁶⁸ Za: <http://www.sejm-wielki.pl/b/sw.65539> [data dostępu: 23.08.2018].

⁷⁶⁹ Za: <http://www.pilzno.diecezja.tarnow.pl/?cat=38> [data dostępu: 23.08.2018].

⁷⁷⁰ Za: <https://www.wiezik.com.pl/ofirmie.html> [data dostępu: 23.08.2018].

za co otrzymał w 1987 r. nagrodę 1. stopnia dla „najlepszego użytkownika obiektów zabytkowych”, nadaną przez Ministra Kultury i Sztuki. Od lat obiekt ten jest wystawiony na sprzedaż⁷⁷¹. Park o powierzchni 6 hektarów od 2000 r. pozostaje natomiast własnością Miasta i Gminy Pilzno. Przylegające do niego działki zajęte są przez szkołę i sklep.

6.5. Ogrody

Etap I: Lata 70. i 80. XVIII stulecia

Najstarszym dokumentem informującym nas o lokalizacji założenia dworskiego w Strzegolicach jest mapa z „pierwszego planu wojkowego” z lat 1779–1783. Widzimy na niej zespół okazałych budynków, w większości gospodarczych, położony przy drodze prowadzącej z Pilzna do Jasła i jednocześnie na skraju Strzegocic. Wokół tej drogi oraz wijącego się na południe od niej potoku Przymiarka koncentrowało się funkcjonowanie wsi. W obrębie wspomnianego zespołu znajdował się zapewne także dwór, w którym w tym czasie rezydowali starostowie pilźnieńscy, między innymi Stanisław Piniński (w latach 1744–1790). Na północ od zaznaczonych na planie zabudowań widoczny jest spory teren przeznaczony pod ogrody, o których jednak nic więcej nie wiadomo.

Etap II: Wiek XIX

Pierwszą część tego etapu przekształceń zespołu dworskiego w Strzegolicach podsumowuje plan katastralny z 1848 r. Widzimy na nim wspomnianą wyżej drogę prowadzącą z Pilzna do Jasła obsadzoną drzewami, podobnie jak lipowa aleja odchodząca od niej prostopadle w kierunku zespołu dworskiego, a następnie już jako lokalna droga przechodząca przez Strzegocice.

Rozległy folwark zajmował obszar po obu stronach drogi. W części północnej wyznaczono mu długi, prostokątny pas terenu z czworokątnym dziedzińcem i sporymi, murowanymi budynkami (część zaznaczona na planie katastralnym jako inwestycje planowane); jeden z nich pełnił rolę rządcówki.

Wspomniany obszar gospodarczy rozdzielał na dwie części teren zieleni. Te położone na zachodzie kryły najprawdopodobniej sad. Inne, zajmujące wschodnią stronę, zajmował park z dworem. Rezydencja odsunięta była od majdanu gospodarczego. Był to stosunkowo niewielki w planie murowany budynek z gankiem od strony podjazdu i dobudówką (cieplarnią?) od strony parku. O kształcie parku nic więcej powiedzieć nie można, poza tym, że był rozległy, regularny w planie i starannie wydzielony od otoczenia. Rysunek nie zdradza jego kompozycji, a jedynie istnienie pośród zieleni dwóch niewiel-

⁷⁷¹ Przez właściciela Zakładu Konserwacji i Wyrobu Mebli Stylowych, prowadzonego od 1974 r. w Cieszynie, a od 1984 r. w Strzegolicach. Za: *Ibidem*.

Il. 378. Strzegocice (Strzegozice) na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 379. Plan katastralny Strzegocic, 1849

kich budynków murowanych po południowej stronie dziedzińca (być może oficyn) oraz drewnianego domu, wzniesionego na skraju parku, prawdopodobnie dla ogrodnika.

Więcej szczegółów dotyczących układu ogrodu odnajdziemy w części folwarku położonej na południe od wiejskiej drogi. Dość chaotycznie rozmieszczonym czworakom i budynkom gospodarczym towarzyszył tam spory ogród, podzielony dochodzącymi do okrągłego placyku alejkami na cztery części. Pełnił on zapewne rolę użytkowo-ozdobną, a od strony wschodniej towarzyszył mu staw, najprawdopodobniej hodowlany, zasilany wodą z potoku.

Rozległe obszary uprawne należące do majątku znajdowały się po północnej i wschodniej stronie wsi. Z planu wynika także, iż tereny bezpośrednio przylegające do zabudowań wiejskich były już w tym czasie rozparcelowane pomiędzy chłopów, tworząc malownicze pasy pól, łąk i sadów.

⁷⁷² Bożena Szoltysek i in., *op. cit.*

Il. 380. Strzegocice na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 381. Strzegocice na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1869–1887

Il. 382. Strzegocice na austriackiej mapie sztabowej z 1894 r.

Inwentaryzacja dendrologiczna z 1985 r. pozwoliła na określenie wieku najstarszych drzew budujących kompozycję parku na 130–150 lat⁷⁷², co wskazuje na czas jego zakładania sięgający 1835 r., a więc poprzedzający nieco powstanie planu katastralnego. Najstarsze drzewa to głównie lipy, klony, a ich rozmieszczenie i grupowanie pokrywa się z zasięgiem zaznaczonego na planie terenu zieleni.

Stan z 1848 r. potwierdza, choć w sposób znacznie mniej szczegółowy, mapa z „drugiego pomiaru wojskowego” (1861–1864). To samo mniej więcej pokazuje mapa z „trzeciego pomiaru” (1869–1887), na której jednak widzimy mniej budynków folwarcznych w części północnej. Na zmiany w lokalizacji dworu wskazuje dopiero kolejny do-

kument kartograficzny datowany na 1900 r., choć i w tym przypadku mamy do czynienia z odwzorowaniem mało dokładnym, pozwalającym na różne interpretacje.

Podsumowując wszystkie powyższe przekazy, stwierdzić należy, iż powstanie nowego dworu dokonało się najprawdopodobniej dzięki kolejnemu właścicielowi, którym był od 1886 r. Ignacy Odrowąż Pieniążek. Wiadomo, że w 1900 r. nowa rezydencja była już gotowa. Stała ona równolegle do wiejskiej drogi, na skarpie zabezpieczonej murem oporowym. Wznosząc dwór, wykorzystano dawną oficynę, która teraz pełniła rolę skrzydła bocznego, dodając całości pałacowych walorów. Główne wejście do dworu umieszczono po stronie północnej, orientując zarazem elewację frontową ku parkowi. Poprzedzono je dziedzińcem z podjazdem urządzonym wokół okrągłego gazonu. Dokonano w tym czasie także znaczących zmian w ogrodach, co pokazuje analiza drzewostanu, o której poniżej.

Mapa pochodząca z 1900 r. rejestruje bardzo dokładnie jeszcze jedno, a mianowicie topograficzne ukształtowanie Strzegocic oraz najbliższego otoczenia, w tym licznych wzgórz sięgających nawet 268 metrów.

Etap III: 1918–1945

Po I wojnie światowej właścicielami Strzegocic zostali małżonkowie Maria Odrowąż Pieniążkówna oraz Czesław Łopuski. Dokonali oni renowacji okazałego, dwukondygnacyjnego budynku dworskiego, umieszczając przy okazji na nim (nad portykiem wejściowym) herby obojga małżonków. Analiza wiekowa drzewostanu przeprowadzona w latach 80. XX w. wskazuje, że w tamtym okresie przeprowadzono także znaczące zmiany na obszarze parku, powiększając go zarazem na północ oraz na wschód. Na jego terenie, po stronie wschodniej, utworzono także kanał z wyspą. Do parku od strony północnej przylegał teraz duży sad jabłoniowy, a dalej na północ pastwiska obrzeżone grabowymi żywopłotami chroniącymi przed wiatrami.

Kompozycję ówczesnego założenia oddają inwentaryzacje wykonane w 1985 r.⁷⁷³, które odnotowują jednocześnie na jego terenie pozostałości dwóch piwnic. Jednej, związanej z wcześniejszym dworem, oraz drugiej, położonej w centrum parku, nieustalonego pochodzenia⁷⁷⁴.

Całość została wyraźnie podporządkowana nowej siedzibie, głównie poprzez połączenie jej z parkiem licznymi osiami i otwarciami widokowymi. Wskazują na to: grupowanie drzewostanu (kępy drzew, zwarte ich skupiny, zagajniki), zróżnicowanie terenu (leżąca niżej polana przy kanale), kanał i położona na nim wyspa, tworzenie wewnątrz za pomocą wysokich drzew, na które składały się rodzime: dęby, lipy, klony, brzozy, graby, świerki, jesiony i „naturalizowane” robinie, a obok nich efektowne kolorystycznie i „fakturalnie” sosny wejmutki, tulipanowce i katalpy. Dokumentujący ten teren odnaleźli także nieopodal ślady dawnej altany złożonej z klonów, grabów oraz

⁷⁷³ Bożena Szoltysek i in., *op. cit.*, s. 12.

⁷⁷⁴ Być może była to lodownia.

⁷⁷⁵ Bożena Szoltysek i in., *op. cit.*, s. 13.

lip. Wszystko to pozwala nam dostrzegać w strzegowickim parku kompozycję naturalistyczną.

Etap IV: lata 1945–1985

W 1946 r. cały majątek przeszedł na rzecz Skarbu Państwa i został przekazany Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej. W jego obrębie wzniesiono w latach 60. XX w. budynek szkoleniowy, który częściowo przysłonił założenie od strony drogi Pilzno–Krosno. W końcu lat 70. wybudowano także, w części folwarku położonej po południowej stronie drogi do Słotowa, nowe kurniki i oborę, a pobliski staw osuszono i zasypano. Na jego miejscu powstał dwupiętrowy budynek częściowo mieszkalny, mieszczący także ośrodek zdrowia i Ochotniczą Straż Pożarną. Osuszenie stawu przyczyniło się także do wyschnięcia kanału wodnego znajdującego się na terenie parku.

Utrzymany w niezbyt dobrym stanie dwór pozostawał w 1985 r. nieużytkowany. Towarzyszący mu, choć ogrodzony tylko z południowej strony, park uznano za dość dobrze zachowany, choć pozbawiony już wówczas jakichkolwiek dróg czy ścieżek, poza tymi wydeptanymi przez miejscową ludność⁷⁷⁵.

Jak już wspomniano, inwentaryzacja wykonana w 1985 r. objęła także szatę roślinną parku⁷⁷⁶. Uznano w niej, iż w całości założenia dworsko-parkowego zieleń pełniła rolę dominującą. Drzewostan tworzący park wokół dworu składał się ze zwartych skupin drzew z niewielkimi polanami. Jedynie na północny wschód od dworu wyodrębniono okazałe wnętrze obrzeżone drzewami. Na terenie parku wyróżniono także zadrzewienie nad brzegiem dawnego ciek wodnego znajdującego się w jego wschodniej części. W zagłębieniu po ciek wodnym wciąż widoczna była wyspa obsadzona drzewami. Uzupełnieniem roślinności parkowej była zieleń śródpolna, m.in. żywopłoty grabowe usytuowane pomiędzy Strzegocicami a pobliskim Pilzmem.

Na obszarze całego założenia (inwentaryzacją objęto wszystkie drzewa o średnicy powyżej 20 centymetrów) zarejestrowano około 1630 drzew i krzewów reprezentujących łącznie 27 gatunków (23 dla drzew, 4 dla krzewów). Za dominujące uznano: jesiony wyniosłe (30%), graby (17%), robinie (14%), klony zwyczajne i jawory (14%) oraz lipy (6%). W mniejszej liczbie występowały brzozy, sosny wejmutki, świerki, głogi, jesiony oraz solitery: tulipanowiec, miłorząb dwukłapowy, katalpa. Zieleń niska reprezentowana była w 1985 r. mniej obficie. W głównej mierze składały się na nią czarne bzy, bzy lilaki, leszczyny, głogi oraz nieliczne drzewiaste derenie jadalne⁷⁷⁷.

Na północ od parku stwierdzono pozostałości sadu wraz z otaczającym go drzewostanem, złożonym głównie z robinii, dębów, topól i grabów. Zwrócono także uwagę na zadrzewienia śródpolne na północ i północny zachód od parku, łączące w naturalny sposób całość założenia z otaczającym go krajobrazem.

⁷⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷⁷ *Ibidem*, s. 15.

Il. 383. Dwór w Strzegonicach na pocztówce fotograficznej, lata 80. XX w.

Il. 384. Lokalizacja drzew wskazanych w 1987 r. jako pomniki przyrody na terenie parku w Strzegonicach, z uwzględnieniem stanu obecnego. Oprac. Sabina Leska na podstawie inwentaryzacji z 1985 r.

Odnotowano także zachowanie, choć niekompletne, alei lipowej, a także zwartą grupę drzew (klony i dęby) na terenie między parkiem a drogą Pilzno–Jasło. Zwrócono również uwagę na pozostałość dawnego szpaleru modrzewiowego prowadzącego od stodoły w stronę pól. Wyodrębniono ponadto 37 okazów drzew do objęcia dodatkową ochroną jako pomniki przyrody.

Il. 385. Inwentaryzacja założenia dworsko-parkowego w Strzegocicach, 1985. Ciemniejszym kolorem oznaczono drzewa proponowane jako pomniki przyrody

Il. 386. Strzegocice, oznaczenia obiektów na planie z 1985 r.: A) dawna altana, K) klomby; obiekty o wartościach zabytkowych: 1) dwór z oficyną, 2) stodoła, 3) rządcówka – warsztat RSP, 4) spichlerz-magazyn zboża i pasz, 5) obora – nieużytkowana, 6) gorzelnia – bud. mieszkalny, skup owoców i warzyw, 7) piwnica – pozostałość dworu z 1. poł. XIX w., 8) piwnica – pozostałość dworu z 1. poł. XVIII w., 9) figura Chrystusa Frasobliwego z 1846 r.; obiekty współczesne: 10) obora, 11) kurniki, 12) stacja transformatorowa, 13) garaże, 14) silosy zbożowe, 15) blok mieszkalny, 16) ośrodek zdrowia, 17) budynek gospodarczy, 18) Ochotnicza Straż Pożarna, 19) szkoła, 20) sklep, 21) klomb klonowo-dębowy, 22) wyspa na kanale z wodą, 23) teren dawnego sadu, 24) teren dawnych czworaków, 25) zabudowa wiejska, 26) pozostałości szpitalu modrzewiowego. Oprac. Sabina Leska na podstawie inwentaryzacji z 1985 r.

6.6. Stan zachowania

6.6.1. Obszar i jego granice, obiekty budowlane

Stan obecny założenia dworsko-parkowego w Strzegonicach można uznać za dobry, choć od 1986 r. należy mówić o jego częściach. W tym bowiem roku został, w sensie własnościowym, oddzielony dwór od towarzyszącego mu parku (pozostawiono jedynie pas terenu z podjazdem). Zaraz potem przeprowadzono renowację budynku. Oddzielony od niego formalnie park, od tego czasu pełniący funkcję rekreacyjną dla mieszkańców i znajdujący się pod opieką gminy Pilzno, utrzymał swoje granice na powierzchni 6 hektarów.

Jako odrębna funkcjonuje także część gospodarcza po zachodniej stronie parku, gdzie zachowały się pozostałości dawnych zabudowań gospodarczych, a mianowicie stodoły oraz części rządcówki, które jednak pozostają nieużytkowane. Należąca niegdyś do właścicieli majątku gorzelnia, znajdująca się po wschodniej stronie szosy Pilzno–Brzostek, została w ostatnich latach zamieniona na hotel z restauracją i obszernym parkingiem.

6.6.2. Kompozycja parku, szata roślinna, połączenia krajobrazowe i funkcjonalne

Na terenie parku zachowała się znakomita większość drzew i krzewów odnotowanych w inwentaryzacji z 1985 r. Obfituje on w okazałe egzemplarze drzew różnych gatunków. Mimo osuszenia cieków wodnych w części zachodniej, pozostałe po nich ukształtowanie terenu w dalszym ciągu wpływa korzystnie na odbiór przestrzeni założenia. Należy zwrócić także uwagę na fakt, iż w naturalny sposób, za pomocą biegnącej na północ drogi, park podworski łączy się z rolniczym krajobrazem otaczających go pól, z których, patrząc w kierunku zachodnim, rozciąga się widok na wznoszące się po drugiej stronie Wisłoki Pogórze Strzyżowskie. W kierunku zachodnim zaś prowadzi ku wschodniemu skrajowi Pogórza Ciężkowickiego polny trakt, który przechodzi przez pola uprawne i dosięgnąwszy pierwszych zadrzewień, zmienia się w leśną ścieżkę.

Zaskakuje w tym kontekście brak troski o elementy dawnego zespołu dworskiego, a w szczególności o jego park, który stanowi bezdyskusyjnie największą wartość miejscowości. W *Planie odnowy Strzegonic* przyjętym uchwałą Rady Miejskiej w Pilźnie w dniu 13 sierpnia 2014 r. i obejmującym lata 2014–2020 nie ma ani słowa o założeniu podworskim i jednocześnie ani grosza na jego utrzymanie. Jedyna zaś decyzja dotycząca obiektu zabytkowego odnosi się do *renowacji starej kapliczki* (za 22 tys. złotych), co ma zapewnić, jak napisano w dokumencie, *wzrost atrakcyjności turystycznej miejscowości i poprawę jej estetyki*⁷⁷⁸.

⁷⁷⁸ *Plan odnowy Strzegonic*, 2014, s. 26.
Za: http://www.pilzno.un.pl/bip/atach/2/168/4408/46_404_14.pdf
[data dostępu: 28.08.2018].

Il. 387. Strzegocice na mapie satelitarnej

Il. 388. Kapliczka w Strzegocicach. Fot. nieznanego autora, 2018

Il. 389. Dwór w Strzegonicach od strony parku. Fot. Grzegorz Sarama, 2013

Il. 390. Dwór w Strzegonicach od strony południowej. Fot. Grzegorz Sarama, 2013

Il. 391. a), b). Dwór w Strzegonicach oraz towarzyszący mu park widziane z lotu ptaka. Fot. nieznanego autora, 2018

Il. 392. Spichlerz w Strzegonicach. Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 393. Stara gorzelnia w Strzegonicach po przebudowie na gospodę. Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 394. Strzegocice, widok na pozostałości cieków wodnych we wschodniej części parku. Fot. Sabina Leska, 2018

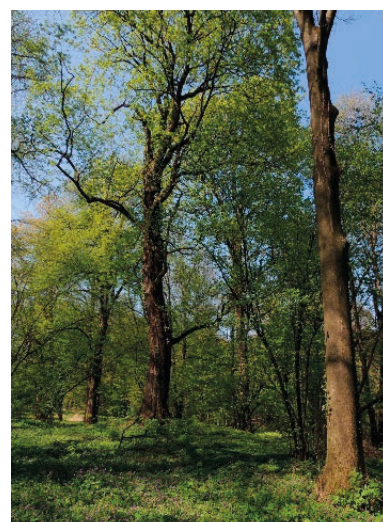

Il. 395. Strzegocice, widok na polanę na wschód od pozostałości cieków wodnych. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 396. Strzegocice, sosny wejmutki w środkowej części parku. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 397. Okazały dąb w południowo-wschodniej części parku w Strzegocicach. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 398. Strzegocice, pozostałości wyspy na kanale wodnym – obecnie wyschniętym. Widok od północy. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 399. Strzegocice, pozostałości wyspy na kanale wodnym – obecnie wyschniętym. Widok od południowego wschodu. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 400. Strzegocice, widok w kierunku północnym na początek szpaleru modrzewiowego. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 401. Spichlerz w Strzegocicach widziany od północnego wschodu. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 402. Widok panoramiczny dworu w Strzegocicach od południa. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 403. Widok dworu w Strzegocicach od zachodu. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 404. Strzegocice na zdjęciu satelitarnym z lokalizacją ujęć fotograficznych

7. Dębica

Dębicę reprezentować będą dwa założenia parkowe. Pierwszym chronologicznie jest dzisiejszy Park Miejski połączony funkcjonalnie z Domem Kultury „Śnieżka”, stanowiący pozostałość po dawnej siedzibie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Drugi to park Skarbka-Borowskiego (tzw. Stomilowski).

Na początku tego rozdziału – tytułem wprowadzenia – parę słów zostanie poświęconych Dębicy, miejscowości położonej w centralnej części obecnego powiatu dębickiego nad potokiem noszącym taką samą nazwę. Lokalizację geograficzną miasta określa tzw. Pradolina Podkarpacka (obniżenie podkarpackie) stanowiące szeroką na kilka kilometrów dolinę. Od południa ograniczają ją Karpaty Zewnętrzne, które dochodzą doń łagodnymi wzniesieniami, od północy zaś Płaskowyż Tarnowski. Pozostałością niegdyś gęstych lasów (część Puszczy Sandomierskiej), otaczających w przeszłości Dębicę, są zadrzewione obszary na terenie miasta noszące nazwę Lasku Wolica.

7.1. Historia miasta

Historia Dębicy sięga średniowiecza. W 1358 r. jako szybko rozwijająca się wieś otrzymała od króla Kazimierza II Wielkiego przywilej lokacyjny na prawie średzkim. Jej właścicielem (miasto przez całą swoją historię, aż do II wojny światowej, stanowiło własność prywatną) był wówczas Świętosław herbu Gryf.

Harmonijny rozwój miasta w okresie średniowiecza przerywany był wielokrotnie. W 1474 r. zostało złupione przez wojska węgierskie, a w 1502 r. całkowitym spaleniem zabudowy zakończył się najazd Tatarów.

Ulgi fiskalne i przywileje nadane w celu jej ratowania przywiodły Dębicę w XVI stuleciu do rozkwitu, czyniąc z niej lokalny ośrodek rzemieślniczy, konkurujący z pobliskimi Pilznem i Robczycami⁷⁷⁹.

Okres świetności nie trwał niestety długo. W czasie najazdu szwedzkiego miasto zostało dwukrotnie rozgrabione i zniszczone (przez wojska szwedzkie i węgierskie), zachowując jedynie 30 domów i 200 mieszkańców. Sytuację demograficzną postanowiono poprawić, zezwalając na osiedlanie się w Dębicy Żydów pochodzących z pobliskich miejscowości. Wzrost liczby mieszkańców zaowocował utworzeniem pod koniec XVII w. tak zwanego Nowego Miasta. Obie jego części rozdzielone potokiem, dotychczasową ze starym placem targowym (obecnie Plac Gryfitów) oraz nową z rynkiem, łączyła władza jednego wójta.

Nie pomogło to niestety w utrzymaniu przez Dębicę dotychczasowego statusu. Ostateczny cios zadały jej, tak jak i wielu innym miastom w Polsce, konsekwencje III wojny północnej (1700–1721) oraz zbrojna konfrontacja pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami Stanisława Leszczyńskiego. Zniszczona osuwała się w coraz mniej znaczącą rolniczą osadę.

W wyniku I rozbioru Dębica, będąc wówczas własnością Radziwiłłów, stała się częścią monarchii austriackiej. Nowe władze pozbawiły ją praw miejskich, przyłączając jako wieś do okręgu pilzneńskiego, a następnie do tarnowskiego. Kolejną ważną cezurą w historii Dębicy było jej przejście w 1816 r. (wraz z okolicznymi wsiami⁷⁸⁰) przez rodzinę Raczyńskich.

Brzemienną w pozytywne dla miasta skutki była decyzja władz austriackich o budowie przebiegającej przez Dębicę linii kolejowej, która w 1858 r. połączyła Kraków z Rzeszowem. Spowodowało to znaczny wzrost znaczenia miejscowości, doprowadziło do ożywienia handlu (głównie bydłem oraz końmi) i miejscowego rzemiosła, a począwszy od lat 70. XIX w., zaczęły tam powstawać pierwsze niewielkie fabryki⁷⁸¹.

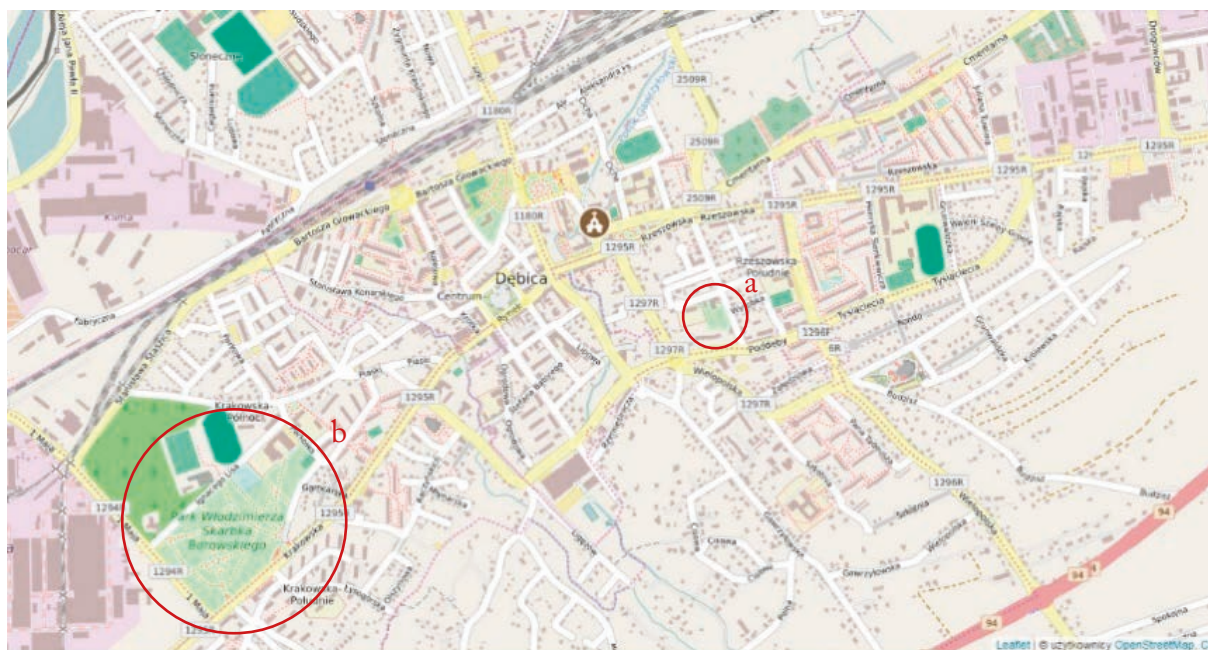
Pomimo pożaru (1858 r.), który strawił blisko połowę zabudowy, Dębica rozwijała się także demograficznie. W 1881 r. na jej terenie znajdowało się 286 domów, które zamieszkiwało ponad 2750 mieszkańców, w znakomitej większości Żydów, pośród których dominowali ubodzy chasydzi. Z drugiej jednak strony to właśnie pośród tej

⁷⁷⁹ Co było niełatwe, a ograniczenie stanowił status prawny, bowiem jako miasto prywatne posiadało często kilku właścicieli, nierzadko pozostających w sporach, także tych dotyczących kierunków rozwoju miejscowości.

⁷⁸⁰ Ich listę zamieszczono na s. ??

⁷⁸¹ W 1878 r. utworzono Fabrykę Wyrobów Powroźniczych i Mat Trzcinowych, a następnie Galicyjską Koncesjonowaną Fabrykę Obuwia. Później nieco powstały: Pierwsza Krajowa Fabryka Tacek, Kół i Wozów, Fabryka Zesztytów oraz Fabryka Ślusarska, Maszyn i Odlewni Żelaza. Za: <https://sztetl.org.pl/miejscowosci/d/202-debica/96-historia-miejscowosci> [data dostępu: 19.08.2020].

Il. 405. Współczesna mapa Dębicy z zaznaczonymi parkami: a) przy dawnym siedzibie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (obecnie Park Miejski z Domem Kultury „Śnieżka”), b) park Skarbków-Borowskiego (tzw. Stomilowski)

społeczności aktywna była grupa reprezentująca wolne zawody oraz przedsiębiorców.

Mimo tych pozytywnych zmian całkowicie uprawnione wydaje się przy opisie ówczesnej Dębicy sięgnięcie do charakterystyki typowego galicyjskiego sztetla: *miasteczko galicyjskie jest siedzibą tłumu żydowskiego, o którym nikt dotąd dokładnie nie wie, z czego właściwie żyje [...] brudne, rzadko gdzie brukowane, z błotem nieustającym po rynkach i ulicach, które chyba za ledwo kilkutygodniowa susza oczyszcza; z domkami drewnianymi właściwej architektury, mają też właściwy system w układzie ulic i placów. Niemal w każdym znajduje się ogromny rynek, który zdaje się być kiedyś wybrukowany, ale kamienie zapadły się z czasem, teraz trawa na nich porasta*⁷⁸².

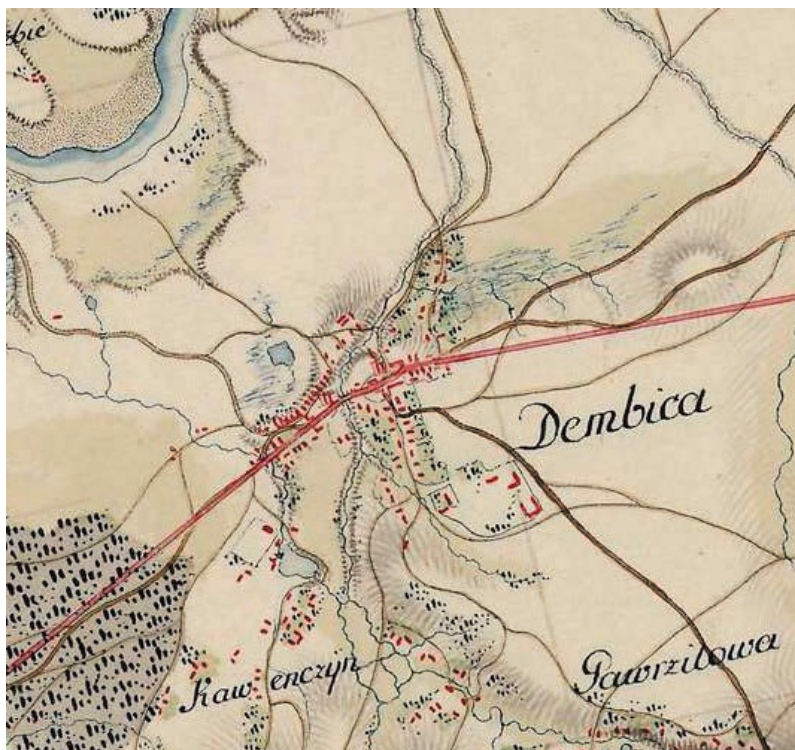
Sytuacja demograficzna miasta zmieniła się ponownie na początku XX stulecia, kiedy to część społeczności żydowskiej opuściła Dębicę, pozostając od 1910 r. w 40-procentowej mniejszości.

Warto wspomnieć, iż w 1881 r. z inicjatywy i funduszy hrabiego Karola Raczyńskiego wzniesiono w Dębicy koszary wojskowe dla artylerii. Do ważnych inwestycji datowanych już na początek XX w. należało także gimnazjum, dla którego w 1907 r. powstał okazały budynek⁷⁸³. Mieściła się tu także siedziba sądu powiatowego, urzędu pocztowego oraz posterunku policji. Zmiany te zaowocowały przywróceniem w 1914 r. Dębicy praw miejskich wraz z dawnym herbem – Gryfem.

Wszystko to pociągnęło za sobą korekty w strukturze społecznej miasta, któremu przybyło ludzi wykształconych, dość zamożnych. Dzięki nim, w sprzyjającej takim inicjatywom Galicji, zaczęła bu-

⁷⁸² Walerian Kalinka, *Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim*, Kraków 1898, s. 55. Za: Arkadiusz Stanisław Więch, *Społeczność żydowska dębickiego sztetla na przełomie XIX i XX wieku*, „Galicja: studia i materiały. Czasopismo Instytutu Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego”, 2018, nr 4, s. 145.

⁷⁸³ Jego funkcję poszerzono w 1937 r. o liceum, którego absolwentami byli m.in. Tadeusz Łomnicki i Krzysztof Penderecki. Za: https://pl.wikipedia.org/wiki/I_Liceum_Og%C3%B3lnokształt%C5%82c%C4%85ce_i_m._K_r_%C3%B3l_a_-_W%C5%82adys%C5%82awa_Jagie%C5%82y_w_D%C4%99bicy [data dostępu: 19.08.2020].

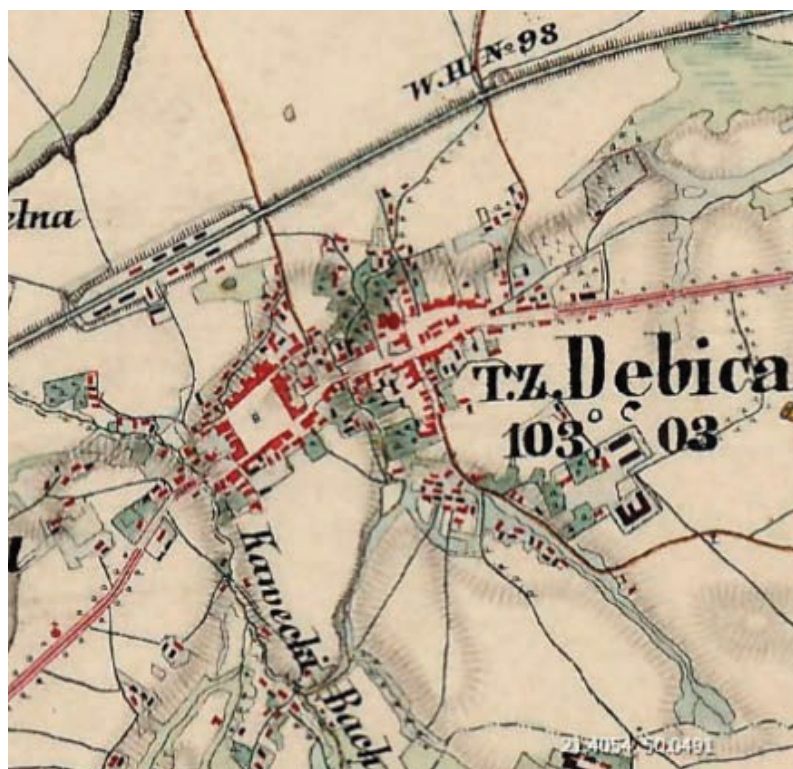

Il. 406. Dębica na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 407. Dębica na mapie katastralnej, ok. 1850

Il. 408. Dębica na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 409. Dębica na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1869–1887

Il. 410. Rynek w Dębicy przed I wojną światową, pocztówka kolorowana

Il. 411. Budynek gimnazjum, od 1937 r. także liceum w Dębicy. Rycina nieznanego autora, sprzed I wojny światowej

dzić się do życia w Dębicy aktywność społeczna, której efektem było powstanie Towarzystwa Mieszczańskiego, Towarzystwa Kasynowego oraz Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. W siedzibie tego ostatniego, w tzw. Domu Sokoła, koncentrowało się przez długie lata życie kulturalne dębickich mieszczan⁷⁸⁴.

W 1918 r. Dębica weszła w skład odrodzonej Polski. Do funkcjonujących już wówczas na jej terenie zakładów przemysłowych (przetwórnia mięsna, cegielnia, tartak) dołączyły nowe. Szczególnie brzemienne okazało się włączenie miasta w obręb Centralnego Okręgu Przemysłowego, w ramach którego powstała w mieście wytwórnia kauczuku i wytwórnia opon oraz fabryka chemiczna. Przyspieszyło to znacząco rozwój miasta, które w 1937 r. stało się siedzibą powiatu liczącą ponad 10 tysięcy mieszkańców.

Zadbano także o wygląd Dębicy, co pokazują przedwojenne fotografie, na których widzimy m.in. plac rynkowy otoczony niewysokimi co prawda, ale murowanymi domami. Jego posadzkę urządzono jako

⁷⁸⁴ Za: <https://sztetl.org.pl/miejscowosci/d/202-debica/96-historia-miejscowosci> [data dostępu: 19.08.2020].

Il. 412. Rynek w Dębicy. Pocztaówka fotograficzna, 1939

⁷⁸⁵ Ludwik Mrocza, *Dębica w latach niepodległości*, [w:] *Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu*, red. Józef Buszko, Stefan Kiryk, Kraków 1995, s. 365.

⁷⁸⁶ Arkadiusz Stanisław Więch, *Miasteczko. Życie codzienne mieszkańców Dębicy w latach 1900–1939*, Przemysł 2012, s. 103. Autor podaje także informację o tym, że lotnisko/ładowisko to utworzono w 1932 r.

⁷⁸⁷ *Ibidem*, s. 425. *Na terenie Latoszyna, na lewym brzegu Ostrej wznosi się wzgórze wysokie na 315 m n.p.m. zwane Palana Gera, czyli po prostu Spalona Góra. Legenda głosi, że na tej górze, w czasach państwa Wislan, znajdowała się świątynia Peruna. Na jej zachodnim stoku biją źródła o właściwościach leczniczych, znanych już od niepamiętnych czasów. Źródła te uczyły z Latoszyna kąpielisko znane już w XVI w. Wspomina o nim ówczesny poeta Henryk Leciejewski, pisząc w jednym ze swoich wierszy, że „było tam źródło na niemoce”. Dwieście lat później o leczniczych właściwościach latoszyńskich wód pisze Ewaryst Andrzej Kuropatnicki w wydanej w 1786 roku książce o Galicji. Na przełomie XVIII i XIX w. funkcjonowały tu tzw. „Latoszyńskie Łazienki”*

rozplanowany geometrycznie skwer z gazonami, rabatami kwiatowymi i drzewami. Znajdowała się tam także ogólnie dostępna studnia, zwana Bertą. Dekoracyjny skwer urządzono w 1934 r. na przeciwko magistratu, a także na placu koło gimnazjum. W tym czasie zaczęto również wzdłuż ulic i na placach sadzić drzewa. Dominowały pośród nich akacje i lipy⁷⁸⁵.

Dębica posiadała też miejsce, gdzie *urządzano pikniki, obserwowano urządzane przez wojsko pokazy, defilady, zawody – były to dębickie błonia, w których pobliżu zlokalizowane zostały dwa ważne dla spędzania wolnego czasu obiekty: stadion miejski [...] oraz lotnisko (a właściwie lądowisko turystyczne – przyp. aut.), na którym podczas świąt odbywały się pokazy lotnicze*⁷⁸⁶.

Dębiczanie udawali się również chętnie poza miasto. [...] wybierano się na przejażdżkę bryczką lub [...] rowerem [...] do pobliskiej Zawady lub Latoszyna, w którym znajdowało się znane w Polsce międzywojennej uzdrowisko, leczące kąpielami siarkowymi i borowinowymi choroby reumatyczne⁷⁸⁷.

Całkowite załamanie funkcjonowania Dębicy przyniosła okupacja niemiecka. Zdemontowano wtedy wszystkie fabryczne maszyny i urządzenia, a – co gorsza – eksterminacji poddano znakomitą większość mieszkańców miasta, głównie Żydów, którzy zostali zamordowani m.in. w pobliskim Pustkowie oraz w Bełczu.

Do odbudowy zrujnowanego działaniami wojennymi miasta przystąpiono wkrótce po ich zakończeniu. Przywrócono do działania przedwojenne fabryki (Zakłady Chemiczne Dębica, Fabryka Gum Jezdnych, późniejszy Stomil), do których dołączył Kombinat Rolno-Przemysłowy Igłopol. W 1999 r. Dębica stała się na powrót siedzibą powiatu.

Należy także wspomnieć, iż w 1960 r. powołano w Dębicy do życia Towarzystwo Przyjaciół Nauk, przekształcone w 1984 r. w Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Dębickiej, które przyczyniło się do powstania Muzeum Regionalnego⁷⁸⁸.

7.2. Materiały

7.2.1. Źródła ikonograficzne

7.2.1.1. Źródła kartograficzne

Dla Dębicy jako całości zachowało się kilka planów. Są to przede wszystkim mapy z trzech kolejnych pomiarów wojskowych. Pokazują one przeobrażenia miasta, poczynając od przełomu lat 70. i 80. XVIII stulecia aż po drugą połowę XIX w. Stan z połowy tego stulecia najprecyzyjniej pokazuje plan katastralny wykonany około 1850 r. Tereny przeznaczone pod przyszłe parki przedstawione są na nim jako miejsca nieużytkowane, niemniej zieleni w mieście jest sporo, głównie ogrodów prywatnych; spośród których kilku nadano regularne plany.

Usytuowanie i zasięg parków „Sokoła” oraz Skarbka-Borowskiego zaznaczono dopiero na planach późniejszych: katastralnym dla „Sokoła” i sytuacyjnym dla całego miasta, pochodzącym z czasów okupacji niemieckiej (1943 r.). Uzupełnia je inwentaryzacja pierwszego z nich wykonana w 1977 r. pokazująca ogólne rozplanowanie założenia oraz współczesne widoki satelitarne.

7.2.1.2. Pozostałe źródła ikonograficzne

Liczba pozostałych materiałów ikonograficznych nie jest zbyt duża. Dominują wśród nich fotografie głównej siedziby Stowarzyszenia Gimnastycznego „Sokół” wykonane przed wojną. Przewijają się także zdjęcia osób związanych ze Stowarzyszeniem, dla których tłem jest głównie budynek.

Jeszcze mniej historycznych materiałów ilustruje park Skarbka-Borowskiego. Znamy go jedynie z kilku ujęć fotograficznych oraz z planu miejscowości wykonanego w 1943 r.

Wobec zmian, którym poddawane są oba założenia w ostatnich latach, w omówieniu tym odwołano się także do konkursów i projektów odnoszących się do ich zagospodarowania. Prezentują one zarówno nowoczesne trendy w komponowaniu założeń zieleni, jak i przyjęte (w przypadku zabytkowego parku „Sokoła”) metody konserwatorskie.

7.3. Stan badań

Informacje o obu założeniach pojawiają się najczęściej jako kilkunastokrotnie, w najlepszym wypadku kilkuakapitowe wzmianki w opracowaniach dotyczących historii Dębicy⁷⁸⁹. Znacznie obszerniej traktuje o jednym z nich, a mianowicie o siedzibie „Sokoła”, Jan Swół

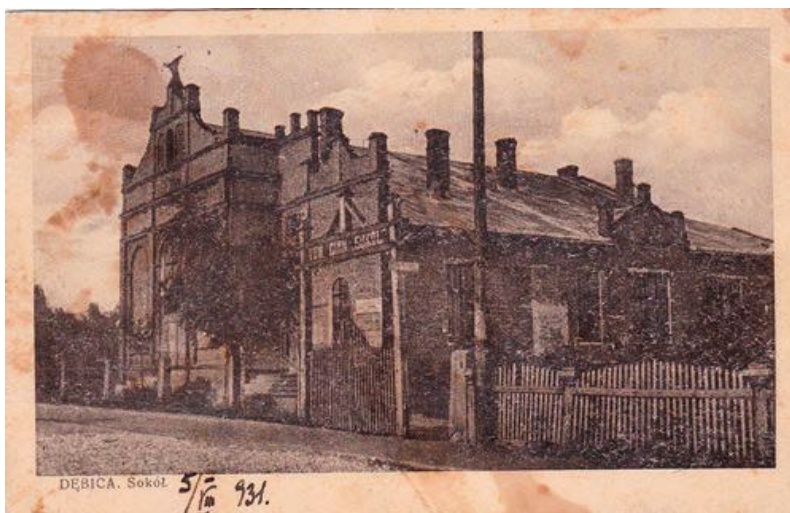
*hrabiego Mokrskiego. W pierwszej połowie XIX w. córka hrabiego, po mężu Bobrownicka, ówczesna dziedziczka Latoszyna, wspierana przez inż. Groisa, przekształciła łazienki w Zakład Zdrojowo – Kąpielowy Bobrownickiej, który w 1850 roku został wpisany do spisu leczniczych kąpielisk. Kilka lat potem /prawdopodobnie w 1863 r./ zakład ten został zniszczony przez huragan i pożar. Dopiero kilkadziesiąt lat później, na miejscu starego zakładu, bogaty mieszkaniec Dębicy Rosenberg, przy współudziale inżyniera Krawczyka, przystąpił do odbudowy uzdrowiska. Wybudowano nowoczesnie urządzone łazienki, dwa pensjonaty i restaurację, które uruchomiono w 1932 roku. Kres uzdrowiska nastąpił w latach 1944–1945, w wyniku działań wojennych łazienki zostały zniszczone, a źródła zasypały. W ostatnich latach podjęto się budowy nowych obiektów uzdrowiskowych w Latoszynie. Za: <https://ugdebica.pl/aktualnosci/historia-uzdrowiska-latoszyn-zdroj-1704.html> [data dostępu: 04.10.2020]; Jolanta Ciba, Marta Cwynar, Tomasz Rybak, Wcisło Anna, *Stan środowiska na podstawie uzdrowisk podkarpackich*, Rzeszów 2016, s. 8. Za: <https://wios.rzeszow.pl/wp-content/uploads/2015/05/opracowanie-calosc.pdf> [data dostępu: 04.10.2020].*

⁷⁸⁸ Więcej na temat historii i działalności tego muzeum: <http://muzeumdebicy.pl/> [data dostępu: 21.08.2020].

⁷⁸⁹ M.in. w: *Dębica. Zarys dziejów...*, *op. cit.*, s. 267, 168; Marcin Furtak, *COP Centralny Okręg Przemysłowy 1936–1939 – architektura i urbanistyka: kraj, region, miasto, fabryka, osiedle, budynek*, Łódź 2014, s. 91; Arkadiusz Stanisław Więch, *Miasteczko...*, *op. cit.*, s. 102, 109, 110, 118.

Il. 413. Budynek siedziby Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Fot. Henryk Zauderer, 1931

Il. 414. Działacze i działaczki dębickiego „Sokoła”. Fot. nieznanego autora, 1918

w książce *Dębicki Sokół*⁷⁹⁰. Na jej kartach zaprezentowano historię ruchu sokolego, powstanie i aktywność „gniazda” dębickiego i jej organizatorów oraz członków. Zawiera ona także sporo informacji o historii budynku, w którym mieściła się siedziba „Sokoła”.

7.4. Dzieje założeń parkowych

7.4.1. Park „Sokoła”

Skomplikowana i mająca wielokrotnie dramatyczny przebieg historia miasta nie pozostała bez wpływu na życie i potrzeby jego mieszkańców. Przez długi czas ograniczały się one do spraw podstawowych.

⁷⁹⁰ Jan Swół, *Dębicki Sokół*, Dębica 2019. Autorki niniejszej książki uprzejmie dziękują za udostępnienie tej książki, a także za pomoc w dotarciu do innych pozycji i materiałów dotyczących dębickiego „Sokoła”.

Także dość często zmieniający się właściciele Dębicy nie byli zainteresowani inwestowaniem w nią ponad to, co elementarne, o tyle bardziej, że miasto nie stanowiło ich siedziby. Nie były zatem przez długi czas udziałem Dębicy żadne miejsca służące rekreacji i rozrywce, w tym parki.

Sytuację zmieniło powołanie do życia w 1894 r. wspomnianego już Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” należącego do III okręgu sokolego w Rzeszowie, stanowiącego oddział powstałego w 1867 r. we Lwowie najstarszego polskiego towarzystwa sportowego⁷⁹¹. Jego pierwszym prezesem był burmistrz Dębicy Henryk Zauderer.

Towarzystwo otrzymało od ówczesnego właściciela miasta, hrabiego Edwarda Aleksandra Raczyńskiego, działkę o powierzchni 91 arów mieszczącą się na wschodnich peryferiach⁷⁹². Trzy lata później, w 1913 r., dzięki staraniom kolejnego prezesa Towarzystwa, profesora dębickiego Gimnazjum im. Franciszka Józefa – Stanisława Wojciechowskiego, na jej terenie wzniesiono (według projektu nieustalonego autora) okazały murowany budynek mieszczący salę w zasadzie gimnastyczną, ale zaopatrzoną w scenę. Urządzano w niej występy teatralne (z udziałem aktorów scen lwowskich i krakowskich), koncerty muzyczne, odczyty naukowe⁷⁹³, zabawy karnawałowe, festyny⁷⁹⁴. Z czasem zaczęło tam działać także kino. Obok budynku założono park z boiskiem, kortami tenisowymi oraz podium dla orkiestry. Służył on ćwiczeniom fizycznym⁷⁹⁵, ale także spacerom mieszkańców Dębicy. Całość wypełniała program modnych w części Europy (Anglia, Francja, kraje niemieckie, Austria) założeń ogrodowych o rozbudowanej funkcji⁷⁹⁶ łączącej rekreację, rozrywkę, kulturę oraz działalność stowarzyszeniową, w tym przypadku związaną z wychowaniem poprzez *podnoszenie tężyzny fizycznej*⁷⁹⁷. Dodajmy, że na podobnej zasadzie funkcjonowały w owym czasie ogrody strzeleckie.

Inwestycję wsparł finansowo Kazimierz Wilusz, dębicki notariusz, właściciel kopalni ropy w Krośnie i Jasle, rafinerii ropy naftowej w Gorlicach, a w zakładaniu parku pomagali uczniowie miejscowego gimnazjum, którzy w 1910 r., w rocznicę bitwy pod Grunwaldem, usypali na jego terenie upamiętniający to wydarzenie kopiec. Znalazło się tam także miejsce na pamiątkowy głaz z napisem „Bohaterom Grunwaldu 1410–1910”⁷⁹⁸.

Tak wspominał „Sokoła” dębiczanie, prawnik Julian Roztoczyński: *Był to jedyny reprezentacyjny obiekt ze sceną i przynależnością fortepianu, gdzie wszystko, co było przejawem kultury odbywało się: a więc wszelkie imprezy, akademie, przedstawienia, bale i zabawy (konieczne rozróżnienie), koncerty, wiecze polityczne, itp. Gmach otoczony ogrodem pocięty alejkami, schludnie utrzymanymi, kortem tenisowym i kręgielnią. [...] Drzewa jeszcze dzisiaj rosnące w ogrodzie-parku dawnego „Sokoła” sadziliśmy z prof. Wiśniewskim w trybie – jakim to dzisiaj ochrzczono, uczniowskiego czynu społecznego*⁷⁹⁹.

*I jeszcze jedno wspomnienie: W jakieś przedwojenne, niedzielne popołudnie, w starannie utrzymanym parku „Sokoła” na podium grała orkiestra, a dębiczanie wszystkich stanów i w różnym wieku wypełniali ten uroczy zakątek miasta słuchając przebojów... A w karnawale sale „Sokoła” były zapełnione...*⁸⁰⁰

⁷⁹¹ *Celem tej organizacji – jak pisze Jan Swół – było kształtowanie charakteru i osobowości poprzez podnoszenie tężyzny fizycznej, a wraz z nią hartu ducha, dyscypliny i rozwijania umiejętności współdziałania. Symbolem ruchu był sokół w locie, trzymający sztangę do ćwiczeń. Za: Ibidem, s. 156. Por. także <https://sokolwdebicy.wordpress.com/informacje/> [data dostępu: 19.08.2020].*

⁷⁹² Grunty darowane na rzecz Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Dębicy miały służyć rozwojowi towarzystwa, założeniu ogrodu, wybudowaniu na tym terenie budynku oraz urządzeniu boiska. Był to jeden z warunków przekazania gruntów. „Przewodnik Gimnastyczny ‘Sokół’”, 1912, nr 8, s. 60.

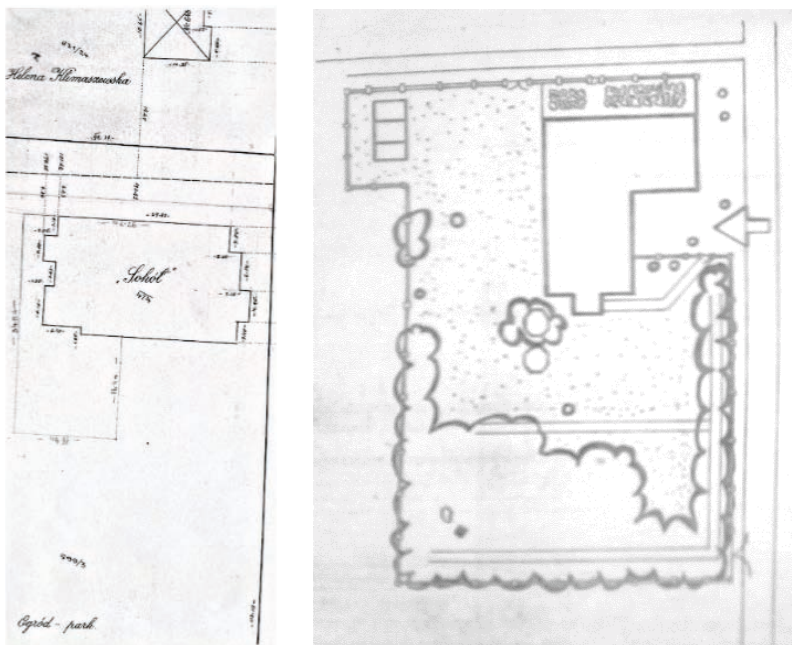
⁷⁹³ Odbywały się tam także prelekcje edukacyjne. Dotyczyły m.in. zasad prowadzenia handlu, zarządzania przemysłem oraz wskazówek higienicznych. Stanisław Zaborniak, *Na galicyjskim szlaku gniazd Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (1884–1914)*, Rzeszów 2004, s. 69. W sali „Sokoła” odbywały się także spotkania organizowane przez Towarzystwo Odczytów Uniwersyteckich prowadzone m.in. przez pracowników naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Alojzy Zieleniecki, *W czasach autonomii*, [w:] *Dębica. Zarys dziejów...*, *op. cit.*, s. 268.

⁷⁹⁴ Dochody z wynajmu stanowiły jedno ze źródeł finansowania stowarzyszenia. Jan Swół, *op. cit.*, s. 90.

⁷⁹⁵ Jak to ujął Jan Swół: *Nowatorskie jak na owe czasy formy działalności „Sokoła” wywoływały kontrowersje. Propagowanie ćwiczeń fizycznych napotykało duże trudności. [...] Nie tak łatwo zmieniać mentalność i świadomość ludzi; Ibidem, s. 87.*

Il. 415. Budynek siedziby (od strony sali gimnastycznej) i fragment ogrodu Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Fot. nieznanego autora, lata 30. XX w.

Il. 416. Fragment parceli zajmowanej przez Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na planie katastralnym z lat 20. XX w. z zarysem budynku wzniesionego w 1913 r. oraz planowaną, dostawioną prostopadłe dobudówką

Il. 417. Plan sytuacyjny z 1977 r., pokazujący lokalizację budynku dawnej siedziby „Sokoła” oraz rozplanowanie zieleni i ścieżek

⁷⁹⁶ W krajach niemieckich nazywano je Vergnügungs-Etablissement. Na temat założeń wrocławskich, w szerokim europejskim kontekście, por. Marzanna Jagiełło-Kołaczyk, *Wrocławskie établissements. Historia i architektura*, Wrocław 2000.

⁷⁹⁷ Jan Swół, *Dębicki Sokół*, *op. cit.*, s. 156.

⁷⁹⁸ Za: <https://glos24.pl/debica-pamietajmy-o-35-towarzystwo-gimnastyczne--sokol--w-debicy-1894---1948-cz-2> [data dostępu: 19.08.2020].

⁷⁹⁹ *Ibidem.*

⁸⁰⁰ Arkadiusz Stanisław Więch, *Miasteczko...*, *op. cit.*, s. 24.

Po odzyskaniu niepodległości zaczęły w Polsce powstawać ogólnopolskie organizacje sportowe. W 1920 r. połączono różne stowarzyszenia gimnastyczne działające w kraju, tworząc Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” z siedzibą w Warszawie. Stał się on najważniejszą instytucją całego ruchu gimnastycznego. W 1934 r. przyznano mu uprawnienia związkowe, a rok później odbyły się pierwsze oficjalne gimnastyczne mistrzostwa Polski⁸⁰¹.

Także na terenie samej Dębicy doszło do połączenia trzech klubów sportowych („Sokół”, „Wisłoka”, „Rozwój”) w jeden o nazwie Klub Sportowy Wisłoka.

Podczas II wojny światowej wielu członków „Sokoła” straciło życie. Prześladowania działaczy sokolich nie ustały także po wojnie. W 1948 r. zlikwidowano związek, a jego mienie skonfiskowano. Legalną działalność członkowie „Sokoła” mogli kontynuować już tylko na Zachodzie – w Anglii, Francji, Stanach Zjednoczonych i Kanadzie⁸⁰².

W 1947 r. nastąpiła w Polsce likwidacja Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Rok później jego dębicką siedzibę przemianowano na Powiatowy Dom Ludowy (następnie Dom Kultury), a z jego frontonu usunięto figurę sokoła. W 1952 r. użytkownikiem placówki zostały Zakłady Mięsne (Zakładowy Dom Kultury). W 1985 r. obiekt ten przekształcono w Dom Kultury „Śnieżka”, a dziesięć lat później przejął go Urząd Miejski w Dębicy.

O towarzyszącym mu parku (poza tym, co już powyżej napisano) dowiadujemy się nieco z fotografii datowanej na lata 30. XX w., na której widzimy starannie utrzymaną partię ogrodu położoną tuż przy budynku po jego zachodniej stronie. Pierwszych powojennych informacji dostarcza inwentaryzacja zespołu przeprowadzona w 1977 r., w czasie kiedy należał on do Zakładów Mięsnych⁸⁰³. Został do niej dołączony schematyczny plan sytuacyjny, który pokazuje prostokątną działkę, a w jej północno-wschodnim narożniku budynek dawnego „Sokoła” z podjazdem od strony ul. Bojanowskiego. Widzimy na nim także syntetycznie zaznaczoną zieleń, która towarzyszy wschodniej i częściowo zachodniej granicy zespołu (nasadzenia rządowe), przy czym największe zgrupowanie drzew znajduje się po stronie południowej działki, obejmując blisko jedną czwartą jej powierzchni. Z przedstawionego planu wynika również bardzo prosty, funkcjonalny układ poprowadzonych tam ścieżek. Zaznaczono też na nim rabaty różane towarzyszące głównemu budynkowi po północnej stronie oraz garaże w północno-wschodnim narożniku działki.

Więcej o zasadzonych tam drzewach dowiadujemy się z towarzyszącego planowi wykazu. Wykonujący inwentaryzację doliczyli się 110 drzew, określając ich wiek na 50–70 lat, z czego wynika, że w większości pochodziły one z pierwotnego założenia. Dominowały wśród nich brzozy brodawkowate (70% drzewostanu), którym towarzyszyły olchy czarne, graby pospolite, modrzewie europejskie, dęby czerwone oraz lipy szeroko- i drobnolistne. W skromniejszej liczbie występowały także: robinia biała, jarzab pospolity, buk zwy-

⁸⁰¹ Za: <https://sokolwdebicy.wordpress.com/informacje/> [data dostępu: 19.08.2020].

⁸⁰² *Ibidem*.

⁸⁰³ Zbigniew Bielatowicz, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Gmina Dębica – park miejski, 1977* [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].

Il. 418. a), b). Siedziba „Sokoła” w Piłźnie. Pocztówki fotograficzne, lata 20. XX w.

Il. 419. Siedziba „Sokoła” w Wadowicach. Pocztówka fotograficzna, 1910–1914

Il. 420. Siedziba „Sokoła” w Wadowicach. Pocztówka fotograficzna, przed 1914 r.

Il. 421. Siedziba „Sokoła” w Krakowie. Pocztówka fotograficzna, początek XX w.

Il. 422. Siedziba „Sokoła” w Rzeszowie. Pocztówka fotograficzna, początek XX w.

czajny, kasztanowiec zwyczajny, czeremcha zwyczajna, a także krzewy: bez czarny, jaśminowiec wonny i głóg jednoszyjkowy.

W części parkowej założenia odnotowano istnienie betonowego podium dla orkiestry poprzedzone podłogą dla tańczących oraz kamiennego pomnika upamiętniającego rocznicę bitwy pod Grunwaldem. Zwrócono także uwagę na ogrodzenie – betonowe po stronach zachodniej, wschodniej i południowej oraz wykonane z siatki od północy.

Il. 423. Frontowa elewacja siedziby Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”.
Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 424. Dom Kultury „Śnieżka”, dawna siedziba Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Stan sprzed remontu przeprowadzonego w 2017 r. Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 425. Fragment zwycięskiego projektu z propozycją adaptacji historycznego budynku – siedziby Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Autorzy: pracownia projektowa BudCud, 2009

Stan zieleni, z wyjątkiem pojedynczych drzew, uznano za dobry, określając całość jako *zadbana*, a *gospodarowanie obiektem* za *prawidłowe*⁸⁰⁴. Podkreślono także rekreacyjno-wypoczynkowe znaczenie *parku miejskiego w ośrodku przemysłowym*⁸⁰⁵. Tak zachowany teren zieleni został w 1985 r. wpisany z sygnaturą A-259 do rejestru zabytków. Jego rewitalizację przeprowadzono w 2016 r. Wytoczono wtedy nowe alejki, wymieniono nawierzchnię ścieżek.

Słów parę poświęcić także należy dawnemu budynkowi klubowemu „Sokoła”. Jak już wspomniano, został on wzniesiony w 1913 r.⁸⁰⁶ W jego frontowej elewacji do dziś zachowały się neorenesansowe

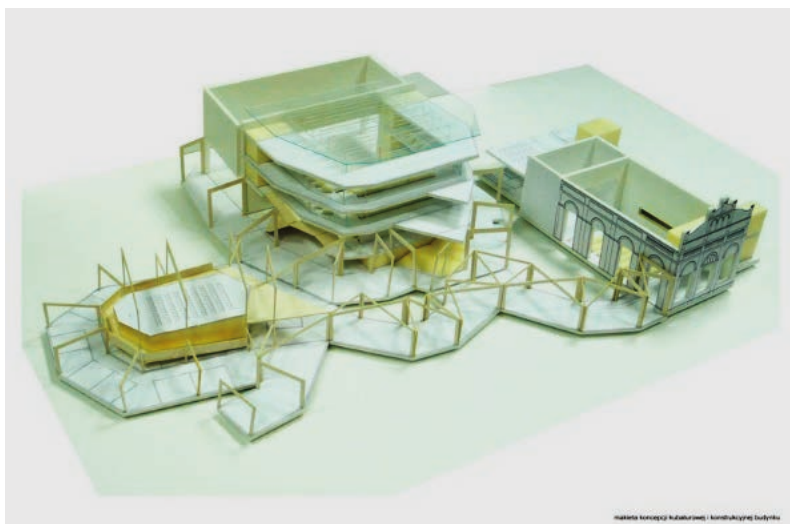
⁸⁰⁴ *Ibidem*, s. 3.

⁸⁰⁵ *Ibidem*, s. 4.

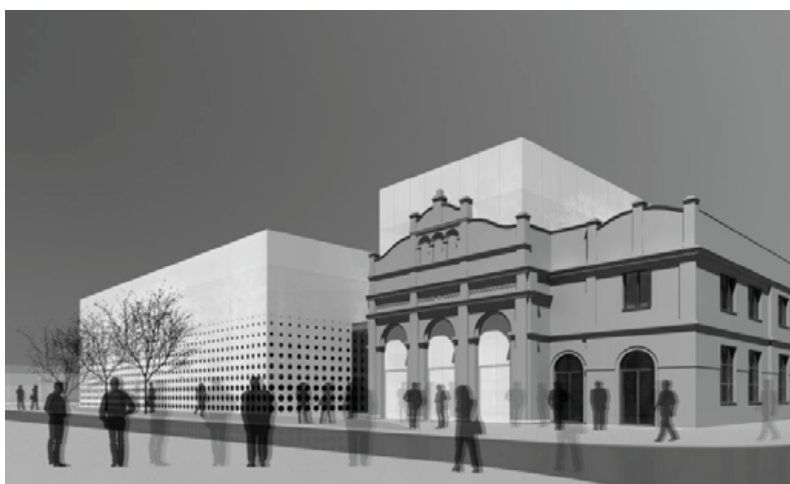
⁸⁰⁶ Według ustaleń Jana Swoła, *op. cit.*, s. 134.

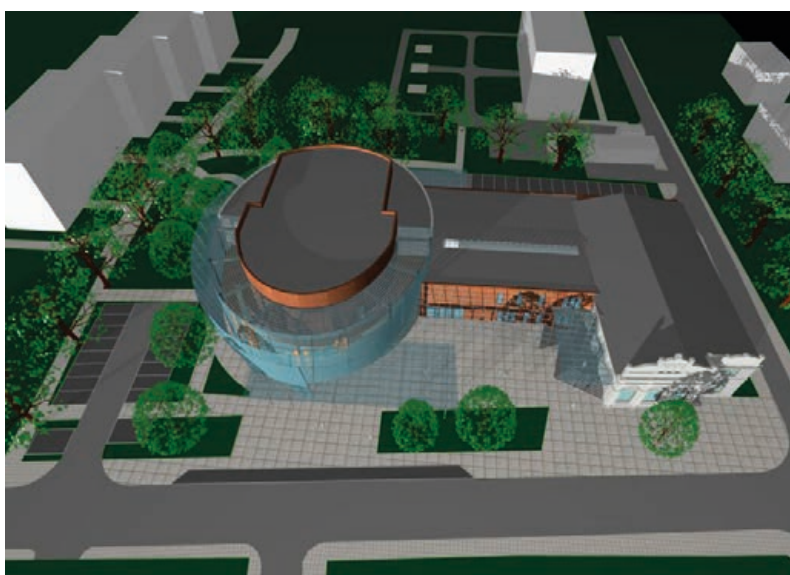
Il. 426. Zdobywca I nagrody w konkursie na Centrum Sztuki Europa Miast. Makieta koncepcji kubaturowej i konstrukcji budynku. Autorzy: pracownia projektowa BudCud, 2009

Il. 427. Zdobywca II nagrody w konkursie na Centrum Sztuki Europa Miast. Widok perspektywiczny. Autorzy: emmaDesign, 2009

Il. 428. Zdobywca III nagrody w konkursie na Centrum Sztuki Europa Miast. Autorzy: Pracownia Projektowa Teresa Okowińska, 2009

Il. 429. Dom Kultury „Śnieżka”, dawna siedziba Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Stan po remoncie przeprowadzonym w 2017 r. Kadr z filmu nieznanego autora

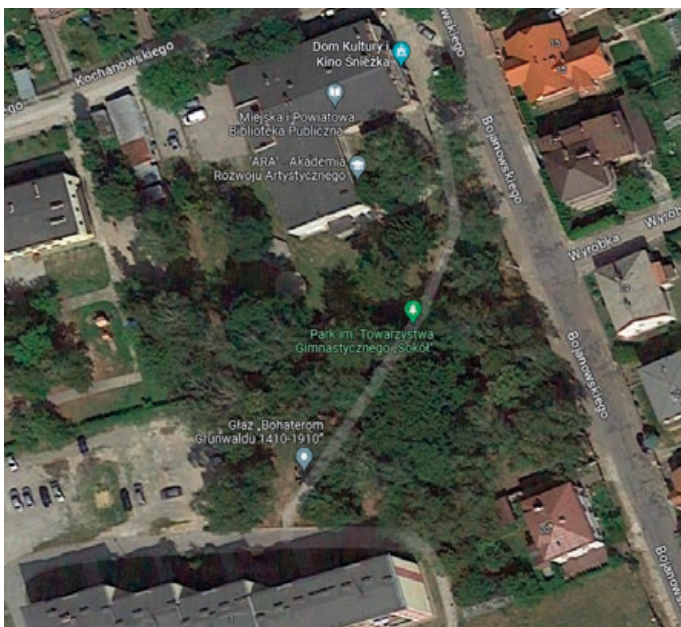
Il. 430. Efekt rozbudowy dawnej siedziby Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Kadr z filmu nieznanego autora

Il. 431. Budynek i park dawnego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” po działaniach rewitalizacyjnych. Kadr z filmu nieznanego autora

Il. 432. Budynek dawnej siedziby Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (od strony byłej sali gimnastycznej, po „renowacji i rozbudowie”). Kadr z filmu nieznanego autora

Il. 433. Park dawnej siedziby Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na zdjęciu satelitarnym

elementy dawnego wystroju, zwłaszcza w partiach szczytów. Za szerszym z nich kryje się dawna sala gimnastyczna, której towarzyszą, ulokowane na dwóch kondygnacjach, mniejsze pomieszczenia.

Interesująco wypada zestawienie tego budynku z obiektem wzniesionym w 1907 r., według projektu Teodora Talewskiego, w pobliskim Pilźnie. Także z innymi siedzibami Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce. Pokazuje to szerszy kontekst architektoniczny, w jaki wpisuje się założenie dębickie⁸⁰⁷.

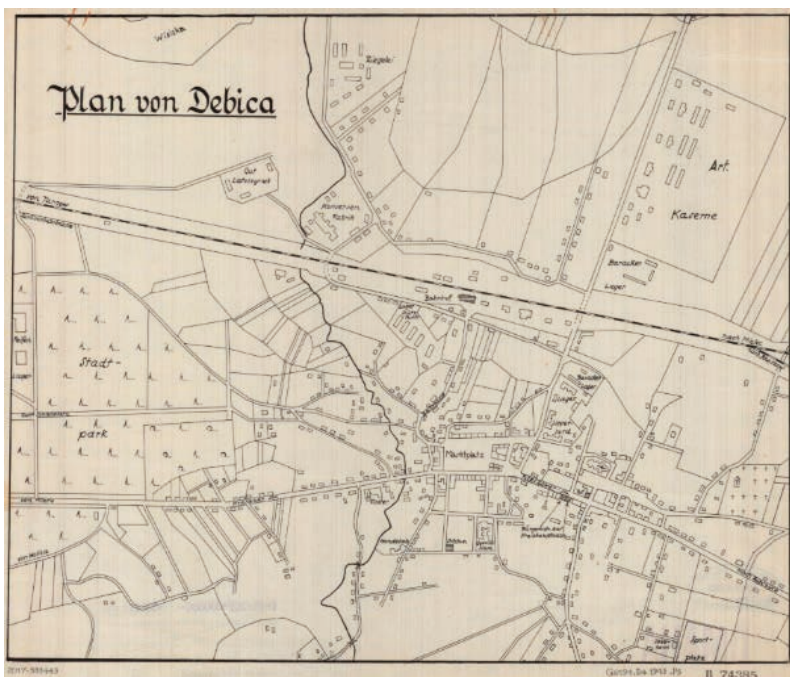
Do przebudowy dawnej siedziby „Sokoła” przymierzano się co najmniej od 2009 r. W marcu tego właśnie roku rozstrzygnięto, zainicjowany przez Urząd Miasta Dębicy, konkurs na koncepcję programowo-przestrzenną przebudowy i rozbudowy Domu Kultury „Śnieżka” w Dębicy – jak wówczas nazywano ten obiekt – na Centrum Sztuki Europa Miast. Wyłoniono trzech laureatów, których propozycje zaprezentowano poniżej. Charakteryzuje je znacząca marginalizacja roli historycznego budynku, a także daleko idąca ingerencja w zabytkowy park. Żadna z nich nie doczekała się wykonania. Dopiero w 2017 r. skierowano do realizacji projekt określony jako „Renowacja zabytkowej części Domu Kultury ‘Śnieżka’ w Dębicy”, opracowany przez firmę PESAM, która wygrała przetarg, z jednej strony bardzo zachowawczy (nie licząc całkowitego zaślepienia dawnych pięknych okien sali gimnastyczno-widowiskowej), z drugiej zaskakująco architektonicznie nieudolny, zwłaszcza w partiach dobudowanych. Koszt tej renowacji oszacowano na blisko 4,35 miliona złotych, które sfinansowano w większości (3 mln) z funduszy europejskich; resztę pokryto wkładem własnym miasta. Odnowiony i rozbudowany Dom Kultury „Śnieżka” otwarto uroczystie 31 sierpnia 2018 r. Pomimo wskazanych zastrzeżeń dotyczących działań architektonicznych warto docenić w tej realizacji zachowanie historycznego parku.

7.4.2. Park Skarbka-Borowskiego („Stomilowski”)

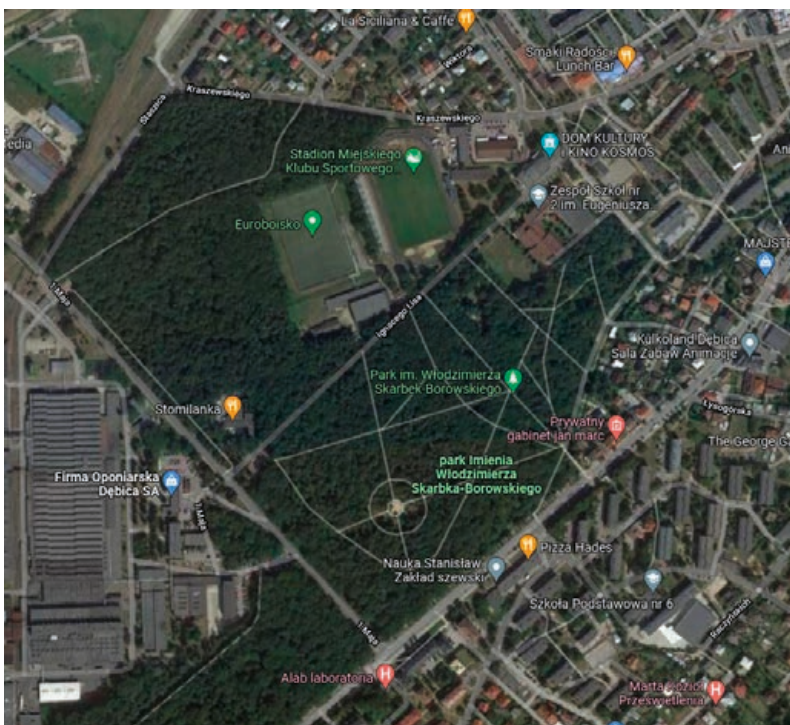
Znacznie młodszy, ale i zdecydowanie okazalszy był park pomyślany od początku jako publiczny. Jego urządzeniem zajął się Zarząd Miasta, uzyskując na ten cel od hrabiego Edwarda Raczyńskiego darowiznę w postaci 4,25 hektara lasu położonego po zachodniej stronie Dębicy. Darowizna obwarowana była warunkami spisanyymi 23 marca 1936 r. w specjalnej uchwale. Najważniejsze z nich brzmiały: *1) park będzie nosił nazwę imienia Joyons (Dzoins) hrabiny Raczyńskiej; 2) gmina miasta Dębica wyszutruje własnym kosztem ulicę prowadzącą po północnej stronie parku [...] jako przedłużenie ul. Piaski, na parceli 363/5 oraz ulicę położoną na wschodnim krańcu parku na parceli 363/2 a łączącą ul. Piaski z ul. Kraszewskiego, jak również położy chodniki; 3) Rada Miejska zobowiązuje się, iż teren darowizny, na którym ma powstać park nie będzie przedmiotem sprzedaży i parcelacji; 4) gmina gwarantuje wpływ ofiarodawcy na urządzenie parku i zobowiązuje*

⁸⁰⁷ Temat siedzib „Sokołów” wciąż oczekuje na całościowe opracowanie.

Il. 434. Plan Dębicy z 1943 r., na którym park Skarbka-Borowskiego zaznaczony jest jako Stadt-park

Il. 435. Fragment współczesnego planu Dębicy z zaznaczonym obszarem parku Skarbka-Borowskiego

się ogrodzić park własnym kosztem⁸⁰⁸. Dodatkowo Rada Miejska wyraziła zobowiązanie do podziękowania na piśmie i nadania głównej alei parku imienia Włodzimierza Skarbka-Borowskiego, zarządcy dóbr hrabiego Raczyńskiego, który przyczynił się do doprowadzenia darowizny do skutku⁸⁰⁹.

⁸⁰⁸ Dokument w zbiorach Archiwum Państwowego w Rzeszowie, Akta miasta Dębicy 3. Za: Ludwik Mroczka, *op. cit.*, s. 365.

⁸⁰⁹ *Ibidem*. Synowi Włodzimierza Skarbka-Borowskiego, Józefowi, na stałe zamieszkałemu we Francji, mieszkańcy Dębicy zawdzięczają pomoc materialną w latach 1981–1985.

Il. 436. Wycinka drzew na terenie parku Skarbka-Borowskiego pod budowę siedziby Szkół Specjalnych w Dębicy. Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 437. Wizualizacja przedstawiająca zmodernizowany park Skarbka-Borowskiego. Autorzy projektu: Archi-Tektonika, 2019

Zakładanie parku było wielkim społecznym wydarzeniem. *W porządkowaniu terenu brali udział liczni obywatele miasta. Nawet małe dzieci pod okiem rodziców sadziły drzewa*⁸¹⁰.

W 1958 r. na terenie północnej części parku otwarto stadion sportowy na 2000 miejsc, służący klubowi sportowemu „Wisłoka”. Jego budowa rozpoczęła się w 1957 r. i była finansowana przez Zakłady Przemysłu Gumowego. Obok niego pojawiło się w 2012 r., w ramach akcji „Orliki”, euroboisko ze sztuczną nawierzchnią, a następnie hala sportowa. Dodajmy, że tą częścią dawnego parku zarządza obecnie Urząd Miejski w Dębicy. Na terenie jego partii południowej, administrowanej przez starostwo powiatowe, zimą 2018 r. przeprowadzono wycinkę 422 drzew⁸¹¹ pod budowę nowej siedziby Zespołu Szkół Specjalnych w Dębicy. Będący w trakcie budowy obiekt⁸¹² zlokalizowany jest w sąsiedztwie Zespołu Szkół Zawodowych nr 2 przy ul. I. Lisa oraz w niedalekiej odległości od Szkoły Podstawowej nr 3. W otoczeniu budynku zostaną zlokalizowane parkingi, boisko i plac

⁸¹⁰ Arkadiusz Stanisław Więch, *Miasteczko...*, op. cit., s. 102.

⁸¹¹ Co wzbudziło spore emocje wśród mieszkańców. Za: <https://nowiny24.pl/ponad-400-drzew-zniknie-z-parku-w-debicy-mieszkanca-sa-oburzeni-starosta-uspokaja/ar/12918144> [data dostępu: 07.10.2020].

⁸¹² Otwarcie planowane jest na wrzesień 2021 r. Za: <https://ptvr.pl/kolejny-etap-budowy-szkoly-specjalnej-w-debicy/> [data dostępu: 07.10.2020].

zabaw. Zadeklarowano, że za każde wycięte pod realizację inwestycji drzewo starostwo posadzi dwa nowe⁸¹³.

W 2020 r. zadecydowano także o całkowitej modernizacji rekreacyjnej części parku. Zapowiedział tę inwestycję burmistrz miasta Mariusz Szewczyk: *Cieszę się, że w Dębicy powstanie miejsce pełne atrakcji, gdzie każdy będzie mógł miło spędzić czas z rodziną i przyjaciółmi. Park będzie nowoczesny, bezpieczny i przystosowany dla osób niepełnosprawnych. Jestem pewny, że każdy znajdzie tu coś dla siebie. Z niecierpliwością czekam na zakończenie inwestycji i nowe oblicze parku*⁸¹⁴.

Na terenie parku powstało, według projektu dębickiego biura Archi-Tektonika, siedem stref tematycznych: 1) strefa wejściowa, 2) doświadczeń (w której przewidziano trzy mniejsze o różnej tematyce z zakresu optyki, muzyki i mechaniki), 3) edukacji (z tablicami informacyjnymi o gatunkach drzew, jadalnych owoców leśnych, owadów, ptaków i wiewiórek), 4) czworonogów (z wybiegiem dla psów), 5) gastronomii (foodtracki, stoliki i siedziska z blatami wyposażonymi w plansze do gry, np. w szachy), 6) aktywności (z obiektami rekreacyjno-sportowymi, z których skorzystać będą mogli również seniorzy i osoby niepełnosprawne) oraz 7) zabaw (z placem dla dzieci w różnym wieku i stopniu sprawności fizycznej oraz intelektualnej).

Projekt dofinansowany jest ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach osi priorytetowej nr VI „Spójność Przestrzenna i Społeczna” Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2014–2020. Otwarcie poddanego rewitalizacji parku odbyło się wiosną 2021 r.

⁸¹³ „Ziemia Dębicka”, 15 lutego 2018.
Za: <https://ziemiadebicka.pl/trwa-wycinka-drzew-na-dzialce-na-ktorej-powstanie-nowy-budynek-szkoly-specjalnej/> [data dostępu: 22.08.2020].

⁸¹⁴ Za: <http://debica.pl/aktualnosci/2020/01/trwa-rewitalizacja-parku-im-skarbka-borowskiego-w-debicy> [data dostępu: 07.10.2020].

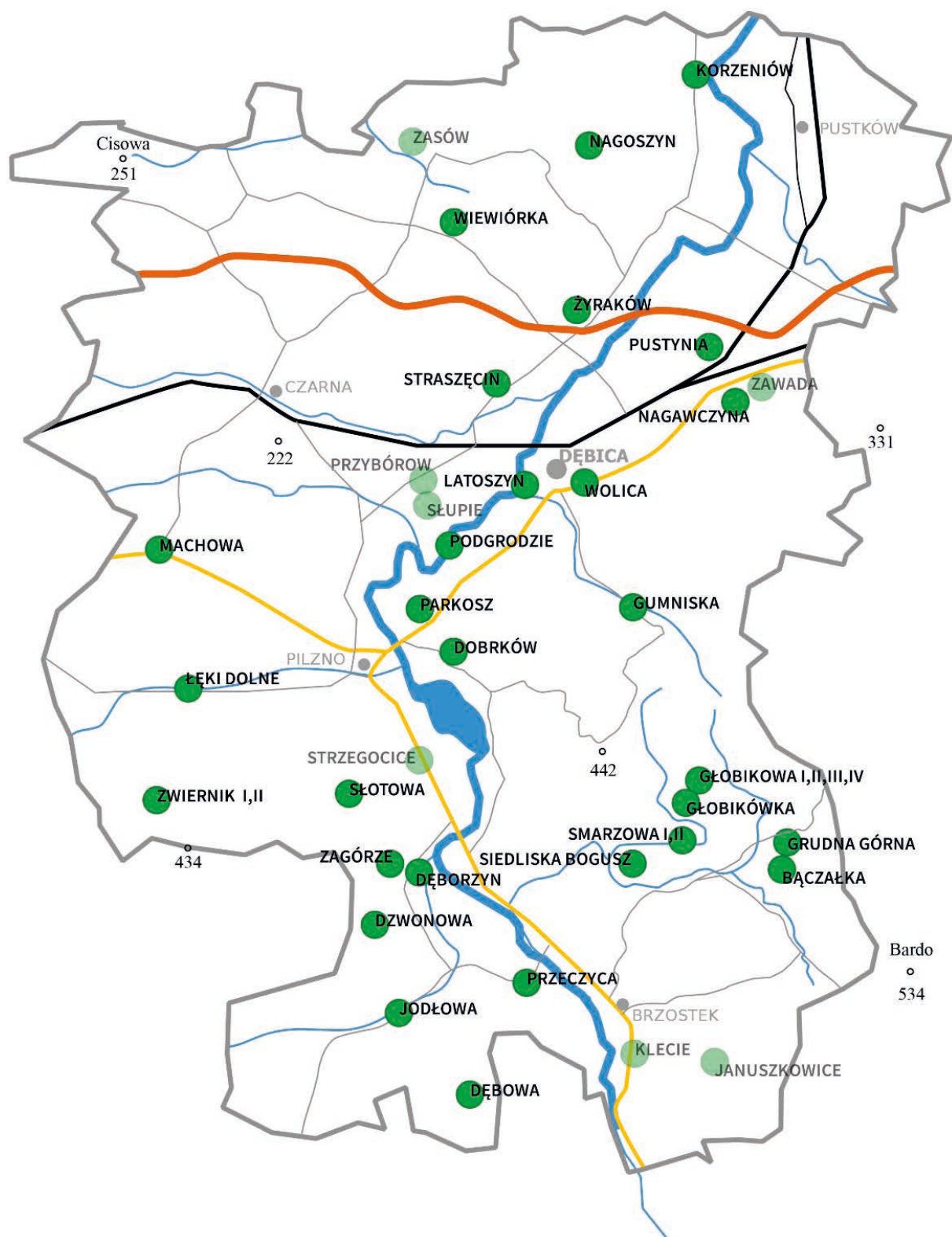
Il. 438. Wizualizacje poszczególnych stref tematycznych parku Skarbka-Borowskiego. Autorzy projektu: Archi-Tektonika, 2019

III. Katalog

W poniższym katalogu zostało przedstawionych, w porządku alfabetycznym, 35 założeń dworskich z 30 miejscowości położonych na terenie dzisiejszego powiatu dębickiego. Prezentacja ma charakter skrótowy, w przypadku niektórych danych niepewny (nazwiska właścicieli w poszczególnych okresach, daty przekształceń, przebudowy) lub hipotetyczny. Wynika to z niewielkiej ilości pisanych materiałów źródłowych. Z tej przyczyny podstawę niniejszego przeglądu stanowi przede wszystkim analiza dawnych map i planów oraz ich konfrontacja z powojennymi inwentaryzacjami i stanem obecnym, rozpoznawanym bezpośrednio w terenie, ale także z wykorzystaniem takich narzędzi inwentaryzacyjnych jak LIDAR.

Il. 439. Plan z rozmieszczeniem zespołów dworskich objętych katalogiem. Oprac. aut.

1. Bączałka

1.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Brzostek, Pogórze Strzyżowskie, nad potokiem Kamienica, przy drodze łączącej Kamienicę Górną z Siedliskami Bogusz, pow. ~2,2 ha, brak wpisu do rejestru zabytków.

1.2. Właściciele

Hieronim Winiarski (1536), Cyprian Romer (1810), (?) Michałowski, (?) Solzmann.

1.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

Zespół dworski istniał już w XVIII w. Pokazuje go plan katastralny datowany na 1850 r. Ogród znajdował się w tym czasie po południowej stronie folwarku, w obrębie którego prostokątny w planie budynek, być może cieplarnia. Ogród dwudzielny, w części regularny, w części swobodny – ozdobno-rekreacyjny. Na południe od niego murowany dwór na planie prostokąta z bocznymi skrzydłami (ryzalitami?). Od połowy XIX w., co pokazuje drugi z planów katastralnych, założono przy nim ogród o układzie podporządkowanym środkowemu klombowi, na pozostałym obszarze nieco bardziej swobodny, z obszernymi murawami, częściowo zadrzewiony, jednak wciąż pozostający pod silnym wpływem geometrycznej dyscypliny ogrodów baroku. Nie jest do końca jasne, jaki los spotkał w tym czasie ogród północny, bowiem na mapie z „trzeciego pomiaru” nie zostało to jednoznacznie wyjaśnione. Po przekształceniach około 1910 r. układ uległ znacznemu zatarciu. Na miejscu rozebranego już przed I wojną światową dworu wzniesiono nowe budynki mieszkalne i gospodarcze. Drzewostan parku został bezpowrotnie zniszczony.

1.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 1, Warszawa 1880, s. 121.
- * Ewa Arvay, Jan Janczykowski, Bogusław Podhalański, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Bączalka*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- * Bogdan Stanaszek, *Brzostek i okolice*, Brzostek 1997, s. 36.

1.5. Materiały ikonograficzne

Il. 440. Bączalka na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 441. Bączalka na planie katastralnym, 1850

Il. 442. Bączalka na planie katastralnym, 1850

Il. 443. Bączalka na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 444. Bączalka na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1869–1887

1.6. Stan zachowania

Dawne założenie w Bączalce nie odgrywa obecnie żadnej roli w krajobrazie wsi. Miejsce historycznego zespołu dworskiego zajęły nowe budynki mieszkalne oraz pola uprawne.

Il. 445. Bączalka w widoku satelitarnym, 2018

2. Dęborzyn

2.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Jodłowa, Pogórze Ciężkowickie (między wzgórzami Jodłową i Buczyną), w dolinie potoku Jodłówka, nr posesji 75, pow. ~4 ha. Brak informacji o wpisie do rejestru

2.2. Właściciele

Opactwo benedyktynów z Tyńca (pocz. XII w.), Jakub Kassiczki (dzierżawca w 1581 r.), Aleksander Zardecki (dzierżawca w 1629 r.), Władysław Bobrowski (1846), Henryka Wisłocka (ok. 1880 r.), Emanuel i Rozalia Spettowie (1881); obceni rodzina Królów (od 1926 r.).

2.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

Ogrody powstały najprawdopodobniej na przełomie XVIII i XIX w. W 1850 r. w centralnej części założenia, przy wschodniej granicy usytuowany był duży, murowany dwór. Przed nim od zachodu rozciągał się dziedziniec, przy którym znajdowały się cztery murowane budynki (oficyna, czworaki), za nimi ogród użytkowy i dwie duże kwatery obsadzone szpalerami wysokich drzew. Od zachodu do założenia przylegał sad. Brak dokładnych danych na temat kolejnych przekształceń. Po 1926 r. przebudowano dwór, likwidując jego boczne skrzydło. Po II wojnie światowej nastąpiła parcelacja i zmiana sposobu użytkowania części terenu.

2.4. Bibliografia

- * *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 2, Warszawa 1881, s. 24; t. 15, 1900, cz. 1, s. 408.
- * Zbigniew Bielatowicz, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Dęborzyn*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- * Bogdan Stanaszek, *Brzostek i okolice*, Brzostek 1997, s. 86.
- * http://zabytki-podkarpacie.pl/Dwor-w-Deborzynie_f_14_ido_1658 [data dostępu: 16.08.2018].

2.5. Materiały ikonograficzne

Il. 446. Dęborzyn na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 447. Dęborzyn na planie katastralnym, 1850

Il. 448. Dęborzyn na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

2.6. Stan zachowania

Przebudowany dwór jest zamieszkały, niektóre zabudowania gospodarcze także przetrwały i zostały zaadaptowane do nowych funkcji. Część terenu jest ogrodzona i zagospodarowana. Pozostały obszar dawnego założenia zajmują uprawy i pastwiska oraz nowa zabudowa.

Il. 449. Dęborzyn w widoku satelitar-
nym

Il. 450. Dwór w Dęborzynie.

3. Dębowa

3.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Jodłowa, Pogórze Ciężkowickie, nad potokiem Idźwinka, w pobliżu masywu Liwocza, centrum wsi Dębowa, pow. ~5 ha. Brak wpisu do rejestru.

3.2. Właściciele

Roman Jordan (1846), Apolonia Jordan (1889).

3.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

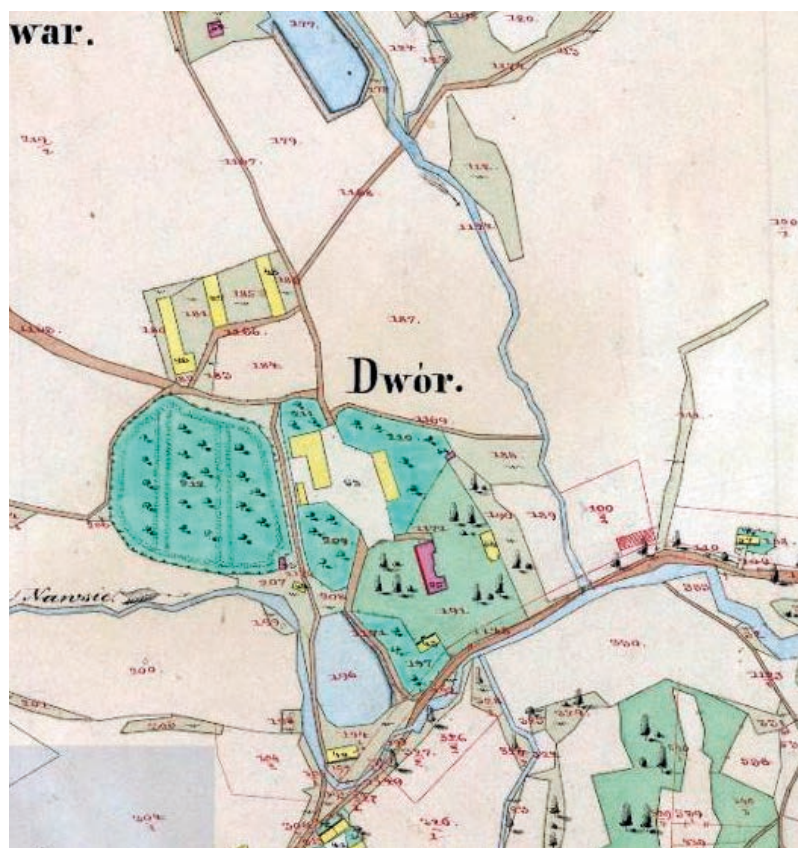
Założenie w Dębowej powstało w XVIII w. W połowie XIX w. na jego terenie znajdowały się dwa stawy oraz browar, a także szereg drewnianych budynków gospodarczych. Murowany dwór położony był w południowo-wschodniej, parkowej części założenia, na pochyłości terenu opadającego w kierunku potoku. Na planie katastralnym nie zaznaczono kompozycji parku, w przeciwieństwie do położonych po drugiej strony drogi regularnie urządzonych sadów. Wjazd do dworu prowadził poprzez dziedziniec z budynkami gospodarczymi. W 1912 r. majątek rozparcelowano. Ogrody trafiły w ręce rodziny Sasaków z Czermnej. W 1914 r. sprzedano połowę dworu, którą następnie rozebrano.

3.4. Bibliografia

- * Bogdan Stanaszek, *Brzostek i okolice*, Brzostek 1997, s. 91.
- * Zbigniew Bielatowicz, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Dębowa*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].

3.5. Materiały ikonograficzne

Il. 451. Dębowa na mapie katastralnej, 1850

Il. 452. Dębowa na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

3.6. Stan zachowania

Dawny park zamieniono w pola uprawne i sad, część zabudowano. Zachowała się zrujnowana połowa dworu.

Il. 453. Dębowa na mapie satelitarnej

4. Dobrków

4.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Pilzno, zachodnie zbocza Pogórza Strzyżowskiego opadające ku dolinie Wisłoki, na wschodnim jej brzegu, na południe od szosy E-4, przy drodze do Jaworza Górnego i Dolnego, ok. 5 ha, brak wpisu do rejestru zabytków.

4.2. Właściciele

Borysław i Andrzej Toporczyk (1358), Koniecpolscy herbu Pobóg (XVI w.), Pelagia Morska (1846)

4.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

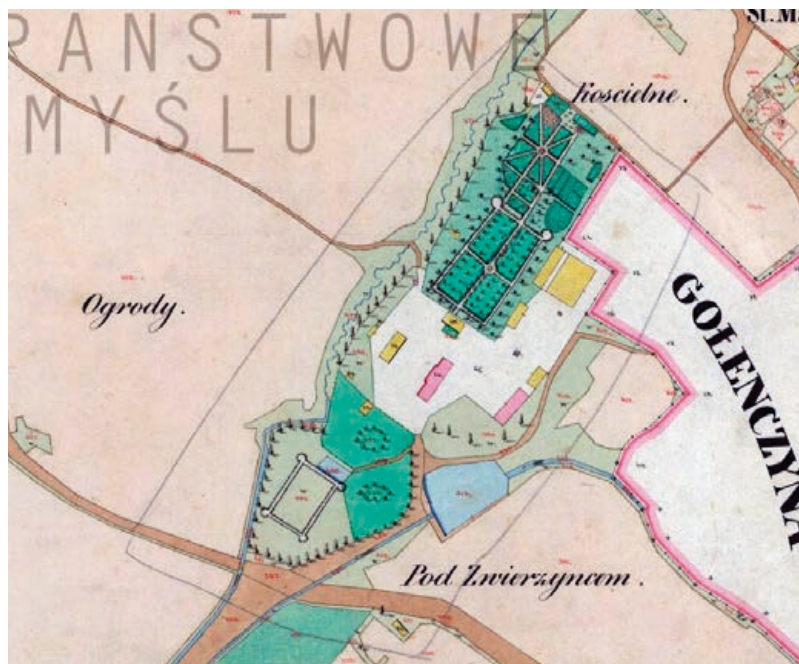
Regularny, barokowy w układzie ogród istniał w Dobrkowie co najmniej od drugiej połowy XVIII w., co pokazuje mapa z „pierwszego pomiaru”. Znajdował się on na północ od folwarku i zabudowań gospodarczych, pośród których odnajdziemy także dwór. Szczegółową kompozycję ogrodu pokazuje plan katastralny z 1846 r. Widzimy na nim okazały ogród założony na planie wydłużonego prostokąta podporządkowany kompozycyjnie jednemu z budynków z otoczenia majdanu, być może cieplarni. Od strony północno-zachodniej ogrodowi towarzyszył jeden z potoków, wzdłuż którego posadzono szpaler wysokich drzew. Drugi potok ujmował założenie od południowego wschodu i zasilał jeden z należących do majątku stawów. Dwór zajmował centralną część dziedzica gospodarczego. Po południowej stronie majdanu, w bliskości muraw z altanami kształtowanymi z drzew, zaznaczono otoczone szpalerem drzew miejsce oznaczone jako prostokąt z narożnymi bastejami. Zważywszy na charakter planu oraz położenie na skarpie (co pokazuje LIDAR), mógł to być zarys wcześniejszej fortalicji, pokazanej także na mapie z „pierwszego pomiaru”. Tereny towarzyszące temu obiektowi zostały oznaczone na mapie jako „ogrody” oraz „pod zwierzyńcem”. Trwałość tej kompozycji potwierdza mapa z „trzeciego pomiaru” z lat 1869–1887.

Majątek uległ zniszczeniu podczas II wojny światowej, a następnie rozparcelowany.

4.4. Bibliografia

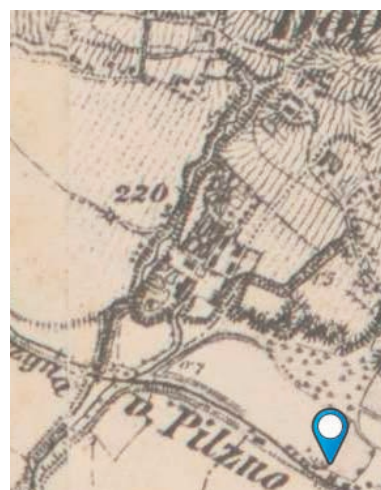
- * *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 15, Warszawa 1900, cz. 1, s. 417.

4.5. Materiały ikonograficzne

Il. 454. Dobrków na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 455. Dobrków na planie katastralnym, 1846

Il. 457. Dobrków na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1869–1887

Il. 456. Dobrków na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

4.6. Stan zachowania

Zespół nie istnieje. W jego południowej części zadomowiła się Gminna Spółdzielnia. Na północ od niej zwarta grupa starych drzew, zapewne pozostałość dawnego parku.

Il. 458. Widok parku w Dobrkowie. Fot. Sabina Leska, 2019

Il. 459. Fragment parku w Dobrkowie.
Fot. Sabina Leska, 2019

Il. 460. Dobrków na mapie LIDAR
z podkładem ortofotomapy

Il. 461. Dobrków w widoku satelitarnym

5. Dzwonowa

5.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Jodłowa, Pogórze Ciężkowickie, dolina potoku Wolanka, pow. ~4 ha, w tym 0,7 ha staw, po obu stronach drogi Bielowy–Zagórze–Lubcza, brak wpisu do rejestru zabytków.

5.2. Właściciele

Tylkon (Tilkon) i Mikołaj (1357), Mateusz Gogoliński (1564) Franciszek i Jakub Sulewscy (?)

5.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

W połowie XIX w., co pokazuje plan katastralny, zespół dworski zajmował tereny po obu stronach głównej drogi przebiegającej przez wieś, obsadzonej obustronnie drzewami. Na północ od niej zlokalizowano folwark oraz regularny w planie basen otoczony szpalem drzew. Po stronie południowej znajdował się dwór poprzedzony dziedzińcem, na którym był kolisty gazon z klombem. W otoczeniu dworu regularne w planie ogrody, najwyraźniej pozostałość wcześniejszej kompozycji. Nieco dalej w kierunku południowo-wschod-

nim niewielki obszar zadrzewiony przecięty aleją biegnącą w stronę strumienia.

5.4. Bibliografia

- * *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 2, Warszawa 1881, s. 311; t. 15, 1900, cz. 1, s. 467.
- * Bogdan Stanaszek, *Brzostek i okolice*, Brzostek 1997, s. 94.

5.5. Materiały ikonograficzne

Il. 463. Dzwonowa na planie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 462. Dzwonowa na planie katastralnym, 1850

5.6. Stan zachowania

Układ uległ całkowitemu zatarciu, głównie w wyniku parcelacji trwających od 1918 r. Staw przekształcił się w podmokłą łąkę. Większość terenu pełni obecnie funkcję rolniczą.

Il. 464. Dzwonowa w widoku satelitarnym

6. Głobikowa I (Górzyszna, Tomaszówka), II (Dolizna, Słotwinówka), III i IV (Kamieniec)

6.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Na terenie obecnej wsi Głobikowa znajdowały się niegdyś cztery zespoły dworskie:

I – przy drodze Dębica–Pilzno, w kierunku południowym, pow. ~2 ha, A-258 z 1985 r.;

II – ok. 300 m na południe od „Tomaszówki”, ok. 600 m na południe od głównej drogi Dębica–Pilzno; A-265 z 30.09.1985 r.;

III – teren położony 50 m od drogi w kierunku Głobikówki, pow. ~0,5 ha, brak wpisu do rejestru zabytków;

IV – teren przy szosie asfaltowej w kierunku przysiółka Kamienica, naprzeciw wieży przekaźnikowej, park nie istnieje, brak wpisu do rejestru zabytków.

6.2. Właściciele

I – Obażewscy (koniec XIX w.), Podlewicz (pocz. XX w.), Sandruszko, Stanisław Mączka (1920), po 1945 r.: PGR Straszęcin, PGR Zawada, obecnie własność prywatna;

II – Słotwińscy, Staroń (koniec XIX w.), Jan Grajcar (1900), Wojciech Grajcar, obecnie własność prywatna;

III – Słotwińscy, Julia Słotwińska (do 1962 r.), Państwowy Fundusz Ziemi, Roman Zieliński, obecnie własność prywatna;

IV – Ciesielscy (do 1945 r.), Antoni Nicoń (1965), Jan Cieslak (1977), obecnie własność prywatna.

6.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

I – park założono w XIX w., od tamtej pory został znacznie przekształcony; na podstawie wieku drzew można sądzić, że największe zmiany nastąpiły w XX w.;

II – park założono na początku XX w., w 1909 r. wzniesiono drewniany dwór; w czasie wojny dwór został rozebrany. Na terenie parku nie zaprowadzono żadnych przekształceń, nie uwzględniając licznego samosiewu brzozy zacierającego kompozycję;

III – na terenie założenia jedynie sad owocowy;

IV – na terenie założenia posadzono jedynie pojedyncze drzewa oraz sad od strony wschodniej; całość majątku uległa zniszczeniu podczas II wojny światowej.

6.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

* Jerzy Czupryna, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Głobikowa*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].

6.5. Materiały ikonograficzne

Il. 465. Plan sytuacyjny, 1977

Il. 466. Głobikowa na planie katastralnym z zaznaczonymi czterema założeniami dworskimi, 1852

6.6. Stan zachowania

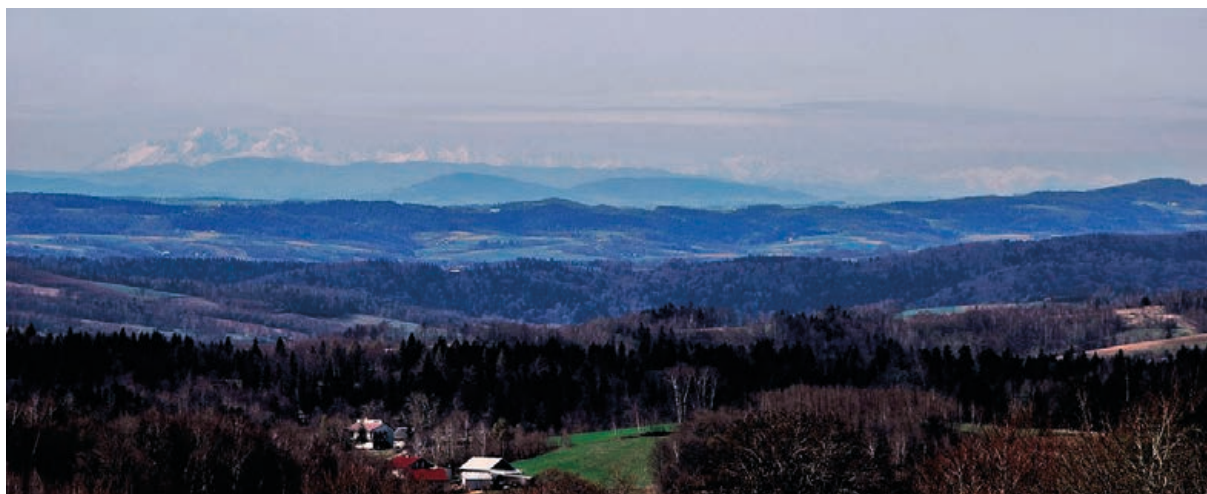
I – od głównej szosy w kierunku dawnego dworu biegnie droga obustronnie obsadzona jesionami, dębami, czereśniami, jaworami i grabami, od strony zachodniej wspomnianej drogi zachował się żywopłot z głogu długości ok. 150 m. Trzy dęby szypułkowe (średnica ok. 1 m) i dwa jesiony wyniosłe (średnica ponad 1 m i ponad 2 m) o pomnikowych rozmiarach;

II – drzewostan skoncentrowany w nasadzeniach rzędowych wyznaczających obrzeża parku, pozostałe drzewa występują w układzie swobodnym w północnej części założenia; grupa lip drobnolistnych o okazałych rozmiarach, wiek drzew ~20–110 lat; szczątkowe fundamenty dworu;

III – grupa lip i słabo widoczne zarysy fundamentów dworu;

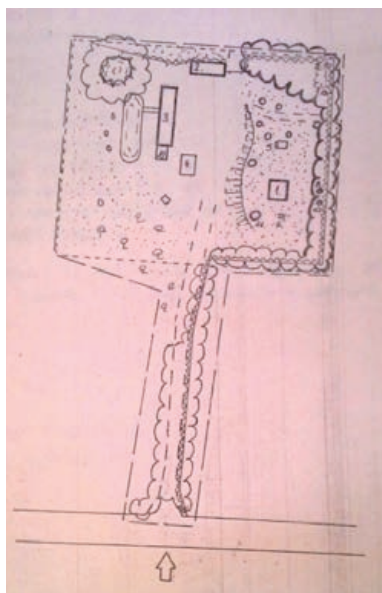
IV – brak śladów dawnego założenia, jego miejsce zajęła łąka z pojedynczymi drzewami owocowymi.

Il. 467. Panaroma Tatr widziana z Głobikowej. Fot. Darek K., 2011

Il. 468. Głobikowa w widoku satelitarnym

Il. 469. Plan sytuacyjny założenia w Głobikowej I (północ na dole planu), 1977

Il. 470. Głobikowa w widoku z wieży w kierunku południowym, na pierwszym planie aleja do Tomaszówki. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 471. Panorama z wieży widokowej w Głobikowej w kierunku południowym. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 472. Fragment alei w Głobikowej prowadzącej do założenia nr I (Tomaszówka). Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 473. Głobikowa I (Tomaszówka) widziana z drogi do Siedlisk-Bogusz. Fot. Sabina Leska, 2018

7. Głobikówka (Kopaliny)

7.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Brzostek, Pogórze Strzyżowskie, w pobliżu potoku Kamienica, pow. 4,8 ha, wpis do rejestru zab. A-406 13.11.97.

7.2. Właściciele

Folwark należący niegdyś do Siedlisk; Biegańscy (1581), Mąkolscy, Lewicki (20-lecie międzywojenne), Bochenek, Krzysztof Milewski (obecnie).

7.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

Centrum zespołu stanowił folwark, na terenie którego – poza obiektami gospodarczymi – znajdowały się w połowie XIX w. dwa budynki mieszkalne (dwór?, rządcówka?). W ich otoczeniu założono ogrody, użytkowe po północno-zachodniej stronie, oraz okazały park rozciągający się na południe. Na planie katastralnym nie określono jego kompozycji, zaznaczając na jego obszarze jedynie obecność dwóch drewnianych budynków. Park ograniczały dwie drogi prowadzące od południa do folwarku. Po 1850 r. po wschodniej stronie parku założono staw.

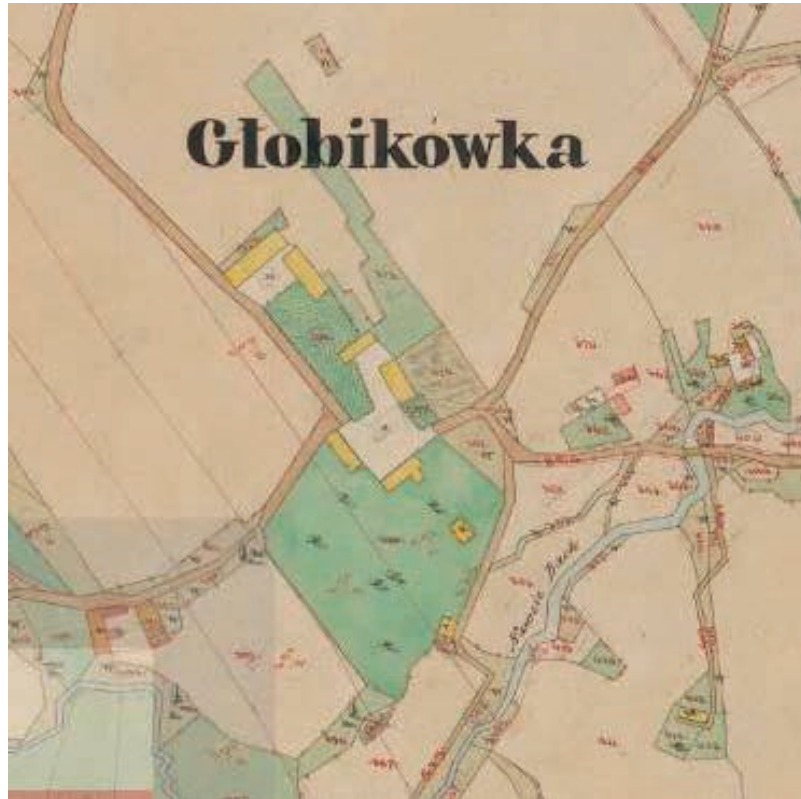
7.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * Urszula Wojnarowska, *Dzieje parafii Siedliska-Bogusz*, praca dyplomowa pod kierunkiem T. Kizwaltera, Uniwersytet Warszawski, Instytut Historii, Studium Podyplomowe Historii, Warszawa 1999, kopia w posiadaniu Krzysztofa Milewskiego, Głobikówka.
- * Adam Bogusz, *Karty z dziejów wsi Smarżowej i Siedlisk powiatu pilźnieńskiego oraz wspomnienie ich dawnych właścicieli (1686–1846)*, Kraków 1904
- * Adam Bogusz, *Wieś Siedliska-Bogusz: monografia zebrana z dokumentów i wspomnień rodzinnych ze szczególnym uwzględnieniem wypadków roku 1846 i życiorysu Jakóba Szeli*, Kraków 1903, prywatne archiwum Krzysztofa Milewskiego, Głobikówka.

7.5. Materiały ikonograficzne

Il. 474. Głobikówka na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1869–1887

Il. 475. Głobikówka na planie katastralnym, 1849

7.6. Stan zachowania

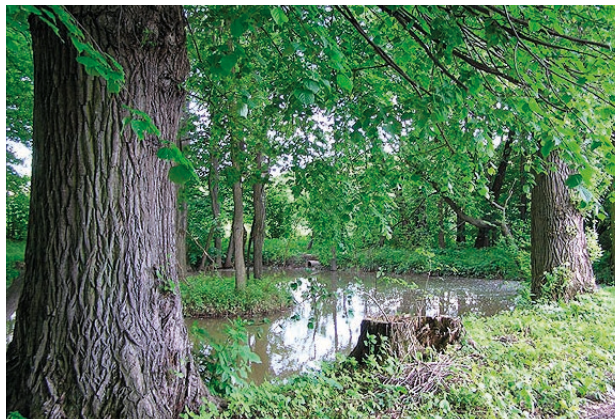
W centrum okrojonego do pow. 4 ha założenia znajduje się jeden skromny, drewniany budynek mieszkalny. Z dawnego układu zacho-

wały się wiekowe egzemplarze drzew, szpaler wysokich topól oraz pozostałości stawu. Miejsce dalszej części niegdysiejszego parku zajmują obecnie sad i łąka. W północnej części założenia zachował się przebudowany spichlerz murowano-drewniany oraz inny, podupadający, obiekt gospodarczy.

Il. 476. Głobikówka, widok z lotu ptaka. Fot. dzięki uprzejmości właściciela, Krzysztofa Milewskiego, b.d.

Il. 477. Fragment parku w Głobikówce. Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 478. Dawny spichlerz z końca XVIII w. Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 479. Głobikówka IV (Kopaliny) w widoku satelitarnym

8. Grudna Górna

8.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Na terenie gminy Brzostek, nad potokiem Lipinki, pow. ~3 ha, brak wpisu do rejestru zabytków.

8.2. Właściciele

Ostatnim był Hugo Weiss.

8.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

Ogród powstał na początku XVIII w. i mógł stanowić próbę adaptacji „ogrodu włoskiego” do miejscowych warunków. Okazały dwór stał na stromym wzgórzu schodzącym do wąskiej doliny, poniżej, równoległe do osi budynku, przepływał potok. Równoległe do niego, obok drogi przepływał wąski kanał. Pomiędzy tymi ciekami zawarty był regularny prostokąt łąki, a za drogą wznosiły się po stoku przeciwnego wzgórza pola uprawne zamknięte łagodnym łukiem lasu. Po obu stronach łąki znajdowały się zabudowania gospodarcze. Do dworu prawie równoległe prowadziły dwie drogi łączące się powyżej niego w jedną. Tam układ dopełniały ustawione w kształcie podkowy dwa budynki gospodarcze i stajnia. Dwór i budynki gospodarcze zostały rozebrane po 1860 r. Około 1900 r. wycięto aleję prowadzącą do dworu oraz topole włoskie z parku. W późniejszym okresie wzniesiono nowe obiekty mieszkalne i przekształcono założenie w gospodarstwo rolne.

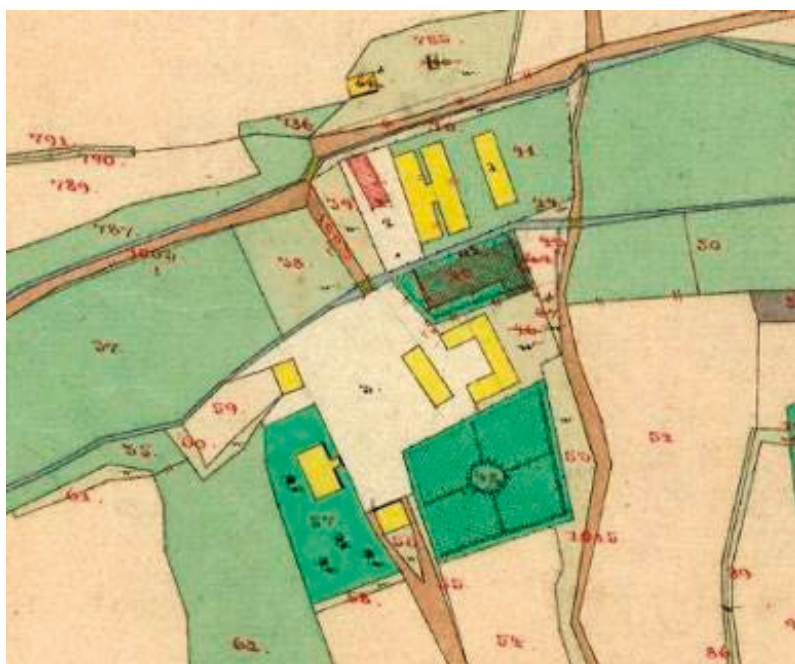
8.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * Jerzy Czupryna, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Grudna Górna*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].

8.5. Materiały ikonograficzne

Il. 480. Grudna Górna na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 481. Grudna Górna na planie katastralnym, 1850

8.6. Stan zachowania

Park nie istnieje. Roślinność porastająca obszar dawnego założenia nie ma związku z historycznym układem. Ukształtowanie terenu i kapliczka przy skrzyżowaniu stanowią relikty założenia.

Il. 482. Grudna Górna w widoku satelitarnym

9. Gumniska (Gumniska Fox)

9.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Na terenie gminy Dębica. Obszar dawnego ogrodu znajduje się na południowy zachód od drogi Dębica–Braciejowa, pow. ~5 ha, brak wpisu do rejestru zabytków.

9.2. Właściciele

Mikołaj Latoszyński (?).

9.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

W połowie XIX w. ogród zajmował pofałdowany teren na zboczu wzgórza, po południowo-zachodniej stronie dworu, który przeczął dziedziniec z budynkami gospodarczymi. Na planie katastralnym nie zamieszczono informacji o kompozycji założenia, zazna-

czając jedynie, że rosły tam drzewa, a na terenie parku znajdowała się jakaś drewniana budowla. Brak danych na temat dalszych losów założenia.

9.4. Bibliografia

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 2, Warszawa 1881, s. 910.

9.5. Materiały ikonograficzne

Il. 483. Gumniska na planie katastralnym, 1849

Il. 484. Gumniska na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

9.6. Stan zachowania

Zespół nie istnieje. Na jego terenie nowa zabudowa oraz pola.

Il. 485. Gumniska w widoku satelitar-
nym

10. Jodłowa⁸¹⁶

10.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Jodłowa, Pogórze Ciężkowickie, nad potokiem Jodłówka, lewobrzeżnym dopływem Wisłoki, południowe zbocze wzgórza Winnica (dawna Wiszowa, 409 m n.p.m.), pow. ~6 ha, brak wpisu do rejestru zabytków.

10.2. Właściciele

Własność królewska (od średniowiecza), F. Dębiński (1765), Siedlecki (lata 50. XVIII w.), Aleksander Debolego (1815), Ziaja (1918), brak danych.

10.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

Zespół dworski istniał już w drugiej połowie XVIII w., co pokazuje mapa z „pierwszego pomiaru”, która odnotowuje także założenie zieleni po zachodniej stronie folwarku. Dyspozycję całości przedstawia szczegółowo plan katastralny z połowy XIX w., na którym widzimy liczne za-

⁸¹⁶ Prawa miejskie w latach 1733–1933.

budowania folwarczne związane z kilkoma dziedzińcami. Jeden z nich, położony centralnie, mieści dwór oraz sporą ujeżdżalnię. Na zachód od tych budynków założono okazały ogród podzielony krzyżującymi się alejkami. W miejscu ich przecięcia pośrodku założenia stał murowany pawilon ogrodowy. Po drugiej stronie drogi dojazdowej do majątku, tuż nad potokiem znajdował się browar. Układ taki przetrwał co najmniej do trzeciej tercji XIX w., co potwierdza mapa z „trzeciego pomiaru”.

10.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 3, Warszawa 1882, s. 594; t. 15, 1900, cz. 2, s. 23.
- * Cezary Grabowski, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Jodłowa*, 1976 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- * Bogdan Stanaszek, *Brzostek i okolice*, Brzostek 1997, s. 128.

10.5. Materiały ikonograficzne

Il. 486. Jodłowa na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 487. Jodłowa na planie katastralnym, 1850

Il. 488. Jodłowa na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1869–1887

10.6. Stan zachowania

Park nie istnieje. Z trudem można dostrzec resztki szpaleru grabowego. Ciek wodny przekształcił się w płytki rów. Staw wyschnięty, zarastający.

Il. 489. Jodłowa w widoku satelitarnym

11. Korzeniów

11.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Żyraków, powierzchnia 16,9 ha, w tym 4 ha stawy, w sąsiedztwie Wisłoki, wpis do rejestru zab. A-213 z 31.01.1980.

11.2. Właściciele

Klemens z Zasowa, Tarnowscy, Ostrogscy, Paślawscy, Lubomirscy, Sanguszkowie, Adam Pohlman (przed 1855 r.), Kazimierz Wilczyński (1880), Jan Kanty Steczkowski (minister skarbu RP, wcześniej w 1919 r. premier rządu powołanego przez Radę Regencyjną), Uniwersytet Jagielloński (1934), Antoni Potocki, Leopold Szerauc (przedsiębiorca naftowy, 1937–1945), Państwowy Fundusz Ziemi (po 1945 r.).

11.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

Najwcześniejszy etap zagospodarowania korzeniowskiego majątku przedstawiono na mapie z „pierwszego pomiaru”, na którym na lewym brzegu Wisłoki znajduje się folwark, a na północ od niego staw (starorzecze Wisłoki). Kolejny etap odzwierciedla mapa katastralna, na której widzimy murowany dwór (pochodzący z XVIII w.) bezpośrednio przy drodze dojazdowej (na tym odcinku aleja), a po jego wschodniej stronie założenie ogrodowe (plan nie przedstawia jego szczegółowej kompozycji) związane z trzema stawami (zapewne wcześniejszy jeden podzielony groblami). Przez zadrzewiony pas terenu położony za stawami przepływał potok Pastymak, za nim łąki. Po drugiej stronie drogi znajdował się folwark, w pobliżu którego urządzono kolejne dwa stawy. Jeden z nich – kolisty, zajmował środek dziedzica położonego przed dworem.

Kolejne przekształcenia dotyczą okresu po 1880 r. Wiązały się one z przebudową dworu, a także zmniejszeniem liczby stawów po wschodniej stronie tego budynku, z trzech do dwóch, oraz wprowadzeniem zadrzewień na obszarze wcześniejszych łąk. W okresie późniejszym okrażył staw obsadzono różami, jaśminowcami i bzami. W latach 50. XX w. zlikwidowano sad i gorzelnię.

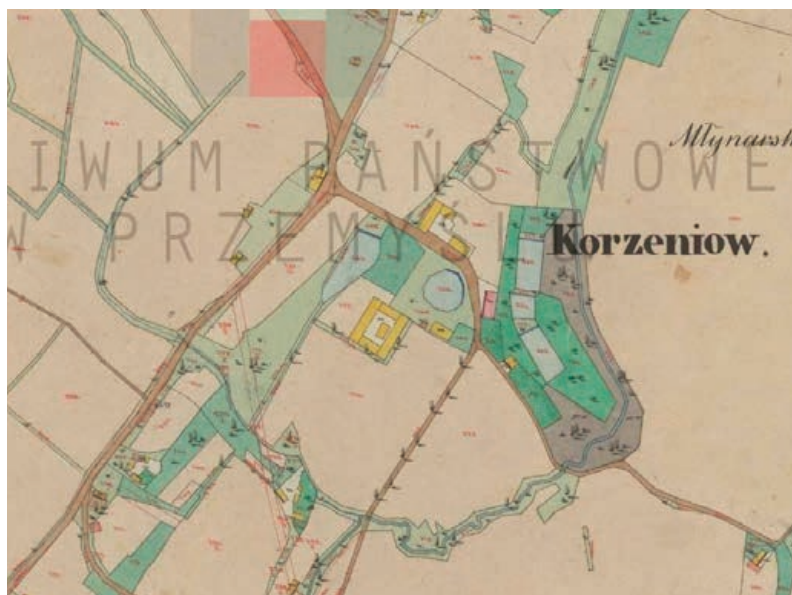
11.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * Zbigniew Bielatowicz, Piotr Jamrozik, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Korzeniów*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- * <http://ogrody.podkarpackie.travel/trasy/korzeniow/> [data dostępu: 10.08.2018]
- * <http://www.korzeniow.parafia.info.pl/?p=main&what=95> [data dostępu: 16.08.2018]
- * *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 4, Warszawa 1883, s. 435; t. 9, 1888, s. 129; t. 13, 1893, s. 432, 606; t. 14, 1895, s. 449.
- * Piotr Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Małopolsce i na Podkarpaciu*, Poznań 2102, s. 179.

11.5. Materiały ikonograficzne

Il. 490. Korzeniów na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 491. Korzeniów na planie katastralnym, 1849

Il. 492. Korzeniów na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 493. Dwór w Korzeniowie: a) za czasów Antoniego Potockiego, b) po przebudowie w 1880 r. przez Jana Kantego Steczkowskiego. Fot. z rodzinnego albumu Cecylii Szerauc

Il. 494. Aleja w parku w Korzeniowie. Fot. nieznanego autora, b.d.

11.6. Stan zachowania

Z dawnego zespołu zachował się dwór, a także część alei dojazdowej. Stawy we wschodniej części parku ponownie wypełnione są wodą. Wyschnięty pozostaje okrągły staw po zachodniej stronie dworu. Park zachował swój obszar i znaczną część drzewostanu, który jest różnogatunkowy, z dużą liczbą starych, okazałych drzew; w większości 80–100-letnich. Pas zadrzewień rozciągający się wzdłuż potoku od strony południowej i południowo-zachodniej w głównej masie buduje olsza, ale trafiają się tu także dorodne i okazałe osobniki dębów. Na pozostałym obszarze występują drzewa swobodnie rosnące, zlokalizowane głównie w rejonie stawów.

Il. 495. Dwór w Korzeniowie. Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 496. Korzeniów: a) widok spod dworu w kierunku południowym na dawną drogę dojazdową, b) widok od południa w kierunku dworu. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 497. Korzeniów: a) fragment stawu leżącego za dworem po stronie wschodniej, b) potok Pastyrnak wyznaczający wschodnią granicę założenia. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 498. Korzeniów w widoku satelitarnym

12.Latoszyn

12.1.Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Dębica, os. Kępa, na końcu ul. Północnej, na prawym brzegu Wisłoki przy ujściu Ostrej, wpis do rejestru zab. A-231 14.10.80 i 20.10.94.

12.2.Właściciele

Morscy, Balkowie, Przedsiębiorstwo Budownictwa Rolniczego („Pe-BeRol”).

12.3.Krótką charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

Zespół dworski, położony na skarpie przy ujściu Ostrej do Wisłoki, istniał co najmniej od przełomu XVI i XVII w., na co wskazuje datowany na ten okres spichlerz (lamus). Istnienie zespołu w trzeciej tercji XVIII w. potwierdza mapa z „pierwszego pomiaru”, na której poza folwarkiem widzimy towarzyszący mu staw. Kolejne fazy przekształceń dokumentuje plan katastralny z 1849 r., który pokazuje centralnie położony dziedziniec, przy którym jest dwór oraz inne budynki, a całość w otoczeniu parku, na terenie którego znajduje się staw. Po jego północnej stronie mieści się folwark zamknięty czworobokiem zabudowań gospodarczych. Dalej, jeśli chodzi o założenie parkowe, idzie mapa z „drugiego pomiaru”, na której pokazano nieco więcej szczegółów dotyczących jego kompozycji, choć nie na tyle jednoznacznych, aby pokusić się o analizę stylową. W kolejnej fazie (pocz. XX w.) zlikwidowano wszystkie elementy wodne w obrębie założenia. Po II wojnie uszkodzony dwór został po części rozebrany i przebudowany. Towarzyszące mu zabudowania zaadaptowano do nowych funkcji. Na terenie założenia wzniesiono kilka nowych obiektów gospodarczych, założono składowiska materiałów budowlanych i stanowiska sprzętu mechanicznego. Znaczną powierzchnię dawnego majątku utwardzono. Pod koniec XX w. rozpoczęto budowę nowego dworu, której nie ukończono.

12.4.Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

* Zbigniew Bielatowicz, Piotr Jamrozik, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Latoszyn*, 1977 [mps]. Archiwum Woje-

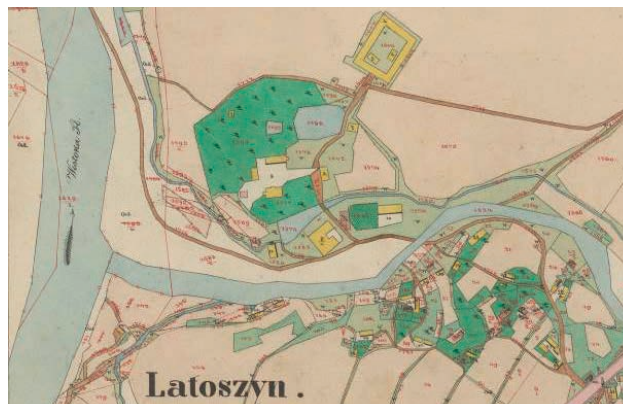
wódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].

- * Stefan Michalik, *Park Latoszyn dokumentacja ewidencyjna nr 116/U/8/84*, Kraków 1984. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].

12.5. Materiały ikonograficzne

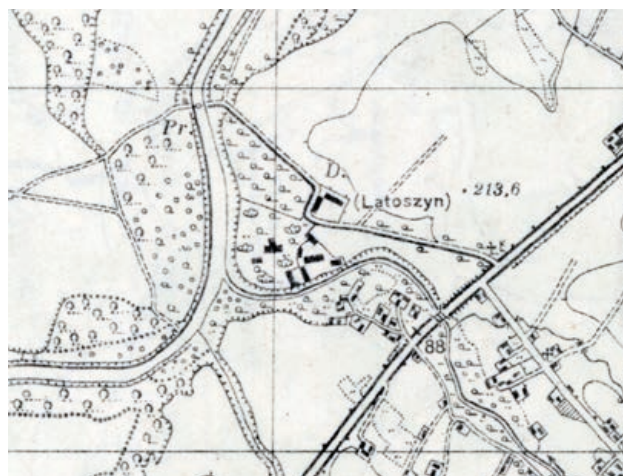
Il. 499. Latoszyn na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 500. Latoszyn na planie katastralnym, 1849

Il. 501. Latoszyn na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 502. Latoszyn na mapie wojskowej, 1938

12.6. Stan zachowania

Park zachował się na obszarze ograniczonym do dawnej części zachodniej, położonej w pobliżu Wisłoki. Drzewa w tej części założenia, rozmieszczone pojedynczo i w grupach, zróżnicowano w składzie gatunkowym. Uwagę przyciągają wiekowe dęby, lipy oraz imponujący białodrzew w centralnej części założenia stanowiącej zwarty las z polaną. Wzdłuż północnej granicy parku resztki szpalerów grabowych z domieszką robinii, lip i kasztanowców. Prowadzą do niego pozostałości zabytkowej alei robiniowej, długości około 400 metrów, która kończy się przy bramie do składu budowlanego. Pomiędzy aleją a otoczeniem dawnego dworu teren został zupełnie zdewastowany, utwardzony i pozbawiony zieleni. Wykorzystywany jest jako magazyny budowlane i parking dla ciężkich pojazdów.

Il. 503. Ruiny spichlerza w Latoszynie.
Fot. Małgorzata Koziół, 2017

Il. 504. Latoszyn, aleja robiniowa.
Fot. Sabina Leska, 2012

Il. 505. Latoszyn w widoku satelitar-
nym

13. Łęki Górne

13.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Powiat Dębicki, centrum Łęk Górnych, nad potokiem Dulcza, pow. ~4,2 ha; A-99, 08.02.1937; A-129, 07.12.1977.

13.2. Właściciele

Jan Tarło (od 1540 r.), Jerzy Mniszech, Romerowie (XVII w.), Lubienieccy (XVII w.), Bobrowscy (Honorata Bobrowska), Walery Brzozowski, Kazimierz Brzozowski, na początku XX w. Zofia Dołńska, Tadeusz Rey. Ostatnim zaś przedwojennym właścicielem był Jan Artwiński. Po 1945 r. majątek został upaństwowiony, a dwór użytkowała służba zdrowia. Wystawiony na sprzedaż wraz z parkiem nabyli w 2007 r. Joanna i Dariusz Kolbuszowie.

13.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

W XVI w. na terenie Łęk Górnych wzniesiono okazały murowany dwór, zachowany do dzisiaj. Wiadomo, że w następnych stuleciach towarzyszyły mu cztery stawy, co pokazuje mapa z „pierwszego pomiaru”. W połowie XIX stulecia dwór zajmował (wraz z dwoma innymi budynkami) miejsce przy dziedzińcu, w centrum którego znajdował się okazały gazon. Otaczały ten zespół tereny zieleni o zróżnicowanej formie (regularne i swobodne) i funkcji (rekreacyjno-ozdobna, użytkowa). Największą powierzchnię zajmował sad położony po stronie południowo-wschodniej. Od północy towarzyszyły zespołowi dworskiemu cztery stawy dochodzące do granicy potoku Dulcza. Odsunięty od dworu folwark znajdował się po południowo-zachodniej stronie. Od południa i wschodu prowadziła doń aleja wysadzana wysokimi drzewami. Późniejszy park krajobrazowy objął całe otoczenie dworu, zajął ogrody regularne i rozciągnął się na północ po wschodniej stronie.

13.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

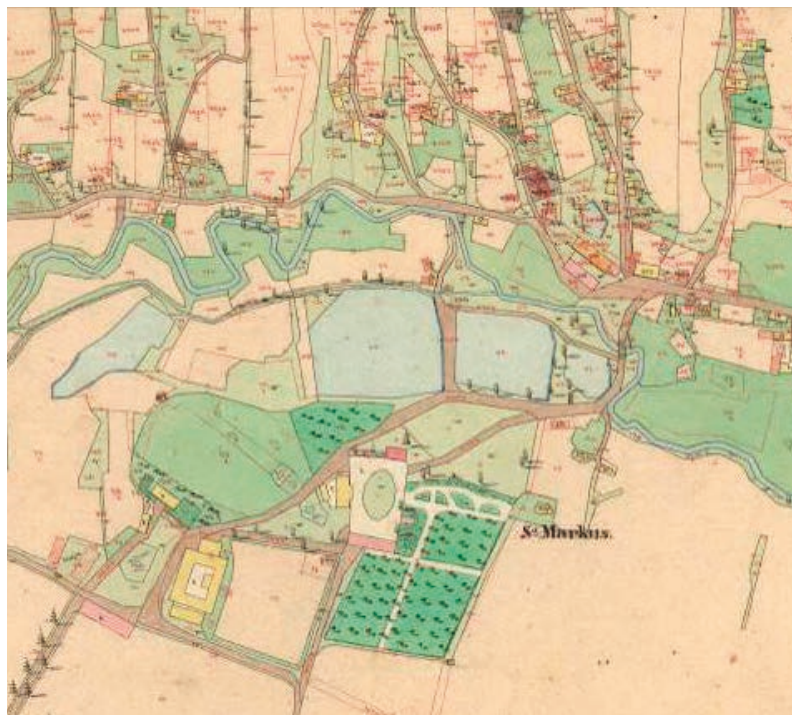
- * Piotr Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Małopolsce i na Podkarpaciu*, Poznań 2012, s. 263, 264.
- * Barbara Bosak, *Renesansowy dwór obronny w Łękach Górnych*, Krosno 2014.

- * Artur Bata, Hanna Lawera, *Pilzno i okolice*, Krosno 1997, s. 65–70.
- * <https://zabytek.pl/pl/obiekty/leki-gorne-zespol-dworski> [data dostępu: 10.09.2018].
- * <http://skng.up.krakow.pl/index.php/2018/03/poznajmy-sie-justyna-karas-leki-gorne/> [data dostępu: 10.09.2018].
- * https://pl.wikipedia.org/wiki/Dw%C3%B3r_obronny_w_%C5%81%C4%99kach_G%C3%B3rnych [data dostępu: 10.09.2018].

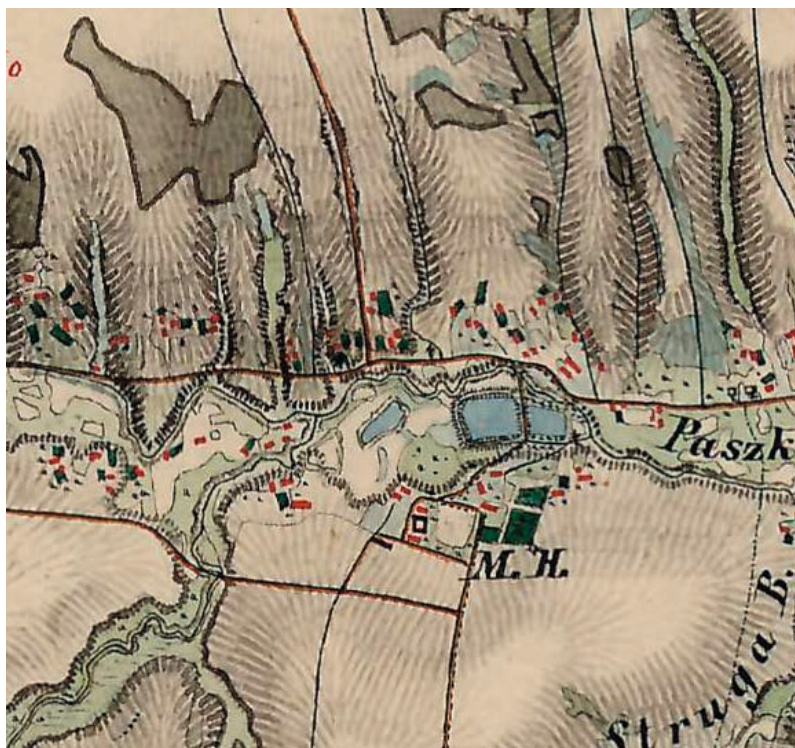
13.5. Materiały ikonograficzne

Il. 506. Łęki Górne na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

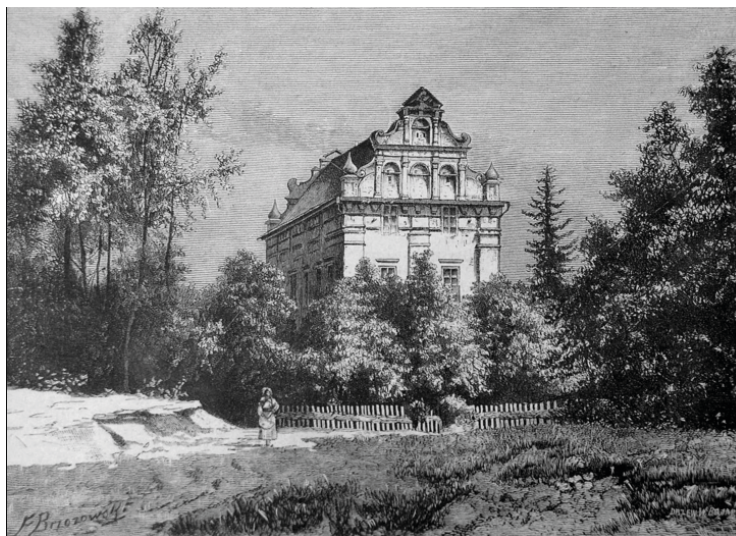
Il. 507. Łęki Górne na planie katastralnym, 1849

Il. 508. Łęki Górne na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 509. Elewacja boczna dworu Lubieniec-
kich w Łękach Górnych. Rysunek Stanisława
Wyspiańskiego, 1889

Il. 510. Dwór w Łękach Górnych. Ryc. Władysława Bojarskiego na podsta-
wie rysunku Feliksa Brzozowskiego, 1882

13.6. Stan zachowania

Majątek złożony obecnie z dworu oraz otaczającego go parku jest w bardzo dobrym stanie. Tereny zieleni (park, łąki) zajmują obecnie powierzchnię mniejszą od tej odnotowanej na planie katastralnym, co pokazuje widok satelitarny. Nowi właściciele w latach 2007–2011 przeprowadzili remont i konserwację budynku. Odtworzyli też XIX-wieczną kompozycję parku, który zachował na swoim terenie dwa stawy. Zostali za to uhonorowani nagrodą w ogólnopolskim konkursie Generalnego Konserwatora Zabytków „Zabytek Zadbany A.D. 2013”. Zachowały się dwa z widocznych na planie katastralnym czterech stawów.

Il. 511. Dwór w Łękach Górnych.
Fot. Sabina Leska, 2019

Il. 512. Założenie dworskie (park i dwór) w Łękach Górnych. Fot. Sabina Leska, 2019

Il. 513. Staw w parku, Łęki Górne. Fot. Sabina Leska, 2019

Il. 514. Park w Łękach Górnych. Fot. Sabina Leska, 2019

Il. 515. Łęki Górne w widoku satelitarnym

14. Machowa

14.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Przy drodze z Machowej do Żdźar, przy drodze krajowej nr 94, około 7 km na zachód od Pilzna. Powierzchnia parku ok. 4 ha, brak wpisu do rejestru zabytków.

14.2. Właściciele

Maciej Niemyski (1778), Ankwiczowie (XIX w.), Mieczysław Szczepański (XIX w.), Kasprzykowski, Pater (przełom XIX i XX w.), Godawscy.

14.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

W trzeciej tercji XVIII stulecia zespołowi dworskiemu towarzyszyła rozbudowana sieć stawów po stronie północnej, zasilanych z Potoku Chotowskiego. Szczegółowe rozwiązania kompozycji założenia pokazuje plan katastralny z połowy XIX stulecia. Widzimy na nim mурwany dwór poprzedzony dziedzińcem z okrągłym gazonem, a po południowej stronie dworu okazały regularny ogród kwaterowy w typie „włoskim”, z budynkami na jego terenie (dom ogrodnika?, cieplarnia?). Wspomniane stawy, zapewne hodowlane, powiązane są z częścią gospodarczą. Główny dojazd prowadzi od północy. Uwagę zwracają tereny zielone (łaki z pojedynczymi drzewami) towarzyszące strumieniowi oraz stawowi zajmującemu północną część wsi. Kompozycja taka utrzymywała się co najmniej do trzeciej tercji XIX w. Później na jej miejscu powstał park. Pod koniec XX w. w tymże parku wycięto sporą część drzew. Dwór poddawano wielokrotnym przebudowom.

14.4. Bibliografia

- * *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 5, Warszawa 1884, s. 881.

14.5. Materiały ikonograficzne

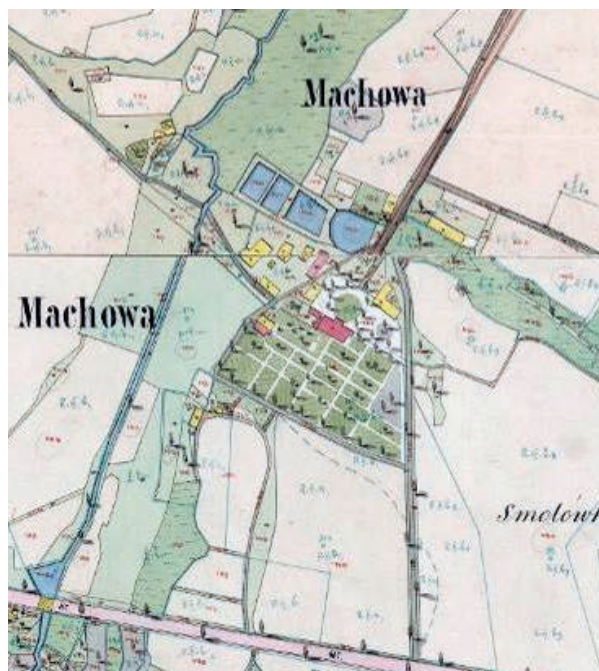
Il. 516. Machowa na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 517. Machowa na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 518. Machowa na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1869–1887

Il. 519. Machowa na planie katastralnym, 1852

14.6. Stan zachowania

Zabudowania dworskie zostały zniszczone w pożarze w 1958 r. Pozostałości parku (otoczone murem) zachowane szczątkowo. Dwór nie jest użytkowany.

Il. 520. Machowa w widoku satelitarnym

15. Nagawczyna

15.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Nagawczyna, w odległości niecałego kilometra od Zawady, na południe od głównej drogi, w sąsiedztwie obecnej szkoły; pow. ~2 ha; A-276, 20.12.85.

15.2. Właściciele

Jan Trzecielski (1568), Ligęzowie (koniec XVI w., budowa dworu), Radziwiłłowie (XVIII w.), Atanazy Raczyński (lata 30.–50. XIX w., odbudowa zniszczonego dworu), po II wojnie światowej w dworze szkoła podstawowa; obecnie własność A. Jedlińskiego.

15.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

Park w Nagawczynie powstał w XIX w. Część gospodarczą zlokalizowano poza obszarem zadrzewień, po stronie południowej, w jej sąsiedztwie istniał staw rybny. Nagawczyna pełniła rolę służebną wobec Zawady. Atanazy Raczyński w 1938 r. poddał dwór odbudowie i najprawdopodobniej założył przy nim niewielki park. Po wojnie wykorzystywano ocalałe obiekty podworskie jako szkołę podstawową oraz ośrodek kultury, część gospodarcza zaś została przekazana Urzędowi Gminy w Dębicy. W latach 70. i 80. XX w. teren parku bardzo zaniedbano (kilka wysypisk śmieci i składowisko złomu). Następnie został zakupiony przez p. Jedlińskiego, ogrodzony i poddany rewaloryzacji.

15.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 6, Warszawa 1885, s. 871–872.
- * Zbigniew Bielatowicz, Jerzy Czupryna, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Nagawczyna*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- * Ewa Danisiak, *Ewidencja zabytkowego parku w Nagawczynie*, 1984 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].

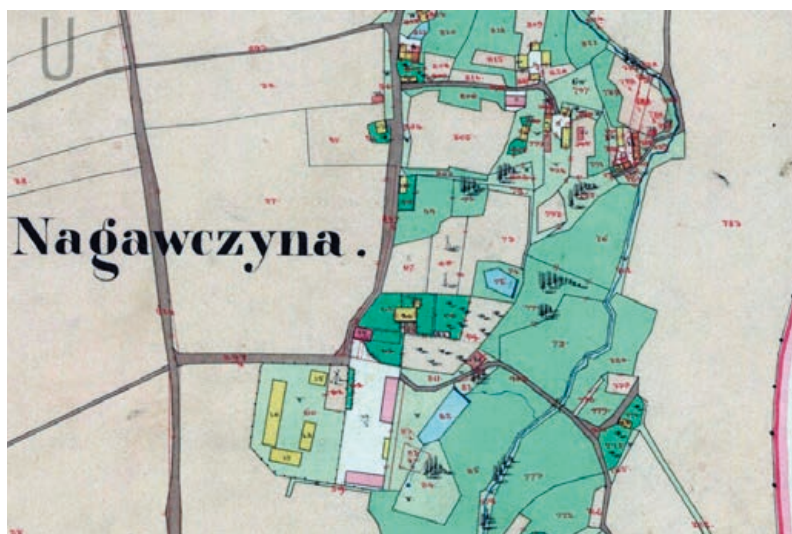

* Barbara Bosak, *Zespół dworsko-parkowy w Nagawczynie. Studium naukowo-histeryczne wykonane na zlecenie właściciela SPOR-TUT sp. z. o.o. w Nagawczynie*, Tarnów 2003. Zbiory prywatne.

15.5. Materiały ikonograficzne

Il. 521. Nagawczyna (po lewej) i Zawada na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 522. Nagawczyna na planie katastralnym, 1849

15.6. Stan zachowania

Pierwotny układ najlepiej zachował się w północno-wschodniej i środkowej części, gdzie pojedynczo i w grupach rosną imponujące okazy drzew. W połowie wschodniej części, przy samej granicy istniało pod koniec XX w. zagłębienie będące pozostałością po istniejącym tu niegdyś stawie. W ciągu ostatnich 10 lat przeprowadzono remont zachowanego budynku podworskiego, ogrodzono obiekt i dokonano nowych nasadzeń, wzniesiono stróżówkę, a także nowy, zupełnie współczesny budynek mieszkalny. Na teren ten prowadzą dwie bramy – jedna dawna obsadzona jednostronnie szpalerem lip, druga nowa od południa.

Il. 523. Nagawczyna na zdjęciu satelitarnym

Il. 524. Dwór w Nagawczynie po kapitalnym remoncie. Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 525. Panorama Nagawczyny od południa, w części centralnej („na drugiej”) grupa wysokich drzew – pozostałość dawnego parku. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 526. Nagawczyna – dawny park i nowy budynek „dworski”. Fot. Sabina Leska, 2018

16. Nagoszyn

16.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Obiekt położony był w centrum wsi Nagoszyn przy szosie Bobrowa–Nagoszyn Wola, pow. ~1 ha, brak wpisu do rejestru zabytków – założenie nie istnieje od 80 lat.

16.2. Właściciele

Leński (XIX w.) Konopka (1930 r.).

16.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

W połowie XIX w. centrum zespołu dworskiego zajmował okazały dwór, przed którym mieścił się dziedziniec z okrągłym gazonem ujęty po bokach oficynami. Całość otaczał niewielki, zgrabnie zkomponowany park. Po wschodniej stronie towarzyszyły temu zespołowi regularne w planie ogrody użytkowo-ozdobne, w tym sad. Dalej znajdował się folwark, niezależny komunikacyjnie od dworu, na północ od którego usytuowany był duży staw. Całe założenie uległo parcelacji jeszcze przed II wojną światową.

16.4. Bibliografia (w tym materiały niepublikowane)

- * *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 6, Warszawa 1885, s. 887.
- * Zbigniew Bielatowicz, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Nagoszyn*, 1976 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].

16.5. Materiały ikonograficzne

Il. 527. Nagoszyn na planie katastralnym, 1849

Il. 528. Nagoszyn na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

16.6. Stan zachowania

Z dawnego założenia zachowały się jedynie trzy pomnikowe lipy drobnolistne przy północnej granicy.

Il. 529. Nagoszyn w widoku satelitarnym

17. Parkosz

17.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Dębica, graniczy od południa z szosą Dębica–Pilzno, od zachodu z terenem zajazdu w Parkoszu, otoczona korytem Wisłoki, ~3,4 ha, A-211/1980

17.2. Właściciele

Konieczpolscy (1536), Salomea Bobrownicka (1836), Felicja Bobrowska (1855), Karol i Maria Prokopowie (1866), Olimpia Dąbrowska (1890), Helena Płocka (1895–1945), Igloopol Dębica (1980), Dom Pomocy Społecznej w Parkoszu (1986–do chwili obecnej).

17.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

W połowie XIX w. centrum zespołu zajmował, usytuowany na skarpie, okazały dwór z gankiem i bocznymi ryzalitami (w części tożsamy z zachowanym do dzisiaj budynkiem). Za nim mieścił się dziedzińiec gospodarczy, którego budynki oddzielono od rezydencji pasem zieleni z klombami. Na terenie zespołu znajdował się ponadto park, przedzielony drogą dojazdową na dwie części, oraz ogród użytkowy, związany z drugą grupą zabudowań gospodarczych (po południowej stronie dziedzińca). W pewnym oddaleniu, na południowy wschód od dworu, urządzono także okazały sad, a obok niego działało wyrobisko żwiru lub piasku. Wiadomo, że w latach 1895–1945 nastąpiło rozszerzenie parku na południe i południowy wschód. Część zachodnią zalesiono, całość miała powierzchnię 5,63 ha.

17.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * Cezary Grabowski, *Opracowanie zabytkowego parku w Parkoszu*, Tarnów 1983. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- * <http://dpsparkosz.pl/galeria.html> [data dostępu: 10.09.2018].
- * <https://www.youtube.com/watch?v=53GipPDkIec> [data dostępu: 10.09.2018].

17.5. Materiały ikonograficzne

Il. 530. Parkosz na planie katastralnym, 1849

Il. 531. Murowany dworek w Parkoszu. Fot. Jan Jurek, 1983

17.6. Stan zachowania

Zachowała się znaczna część parku wraz z wiekowym drzewostanem (potężne klony, lipy i modrzewie, również liczne graby), w tym sosna – pomnik przyrody. Jego układ kompozycyjny jest jednak nieczytelny, wyraźny jedynie podjazd do dworu z aleją dojazdową i reprezentacyjnym gazonem. Ukształtowanie terenu zdradza dawny układ stawów. W znacząco rozbudowanym dawnym dworze mieści się obecnie dom opieki społecznej. Z tyłu budynku, między przybudówkami, znajduje się ogród regularny z utwardzonymi alejkami. Teren parku jest obecnie ogrodzony. Większość ścieżek jest utwardzona. Wiosną 2018 r. przeprowadzono w parku prace pielęgnacyjne.

Il. 532. Park w Parkoszu na zdjęciu satelitarnym

Il. 533. Dawny dwór w Parkoszu,
obecnie dom opieki społecznej.
Fot. marsinek, b.d.

Il. 534. Pomnikowa sosna w parku
w Parkoszu. Fot. Sabina Leska, 2019
Il. 535. Fragment parku w Parkoszu.
Fot. Sabina Leska, 2019

Il. 536. Dawny dwór od strony podjazdu. Fot. Sabina Leska,
2019

Il. 537. Ogrodzenie parku w Parkoszu. Fot. Sabina Leska,
2019

Il. 538. Fragment parku w Pakoszu.
Fot. Sabina Leska, 2019

Il. 539. a), b) Lipy w parku w Parkoszu.
Fot. Sabina Leska, 2019

18.Podgrodzie

18.1.Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Podgrodzie, na północ od szosy E-4, na prawym brzegu Wisłoki, pow. ~3 ha, A-278, 17.02.1986.

18.2. Właściciele

Ankwiczowie, Teodor Christiani baron Kronwald, Jurkiewiczowie, Józef Kołasiński, Jan Maj, PGR Przyborów, PGR Zawada, Zakłady Mięsne w Dębicy

18.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

W połowie XIX w. centralną część zajmował czworobok zabudowań folwarcznych, obok których znajdował się niewielki dwór, a w pobliżu sad oraz ogródek użytkowy. Nieduży park założono pod koniec XIX w. Po II wojnie światowej na części jego powierzchni wzniesiono chlewnię, hydrofornię, magazyn paszowy, stodołę oraz trzy magazyny.

18.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 8, Warszawa 1887, s. 382.
- * Marian Morawczyński, *Od Raby do Wisłoki – szlakiem pióra*, Tarnów 1995.
- * Zbigniew Bielatowicz, Jerzy Czupryna, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Podgrodzie*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- * Jerzy Dziewolski, *Ewidencja parku w Podgrodziu*, 1984 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- * http://podgrodzie.edu.pl/katalogi/podgrodzie_monograf/Monografia.htm [data dostępu: 10.09.2018].
- * <https://dkpodgrodzie.wordpress.com/historia-miejscowosci/> [data dostępu: 10.09.2018].

18.5. Materiały ikonograficzne

Il. 540. Podgórdzie na planie katastralnym, 1850

Il. 541. Podgórdzie na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 542. Podgórdzie: a) jeden z budynków dworskich, b) aleja lipowa – proponowany pomnik przyrody, c) widok z wnętrza alei lipowej. Fot. nieznanego autora, 1984

18.6. Stan zachowania

Dawny park nie istnieje. Znaczne skupienie drzew znajduje się jednak wciąż w części północno-zachodniej w rejonie jaru, gdzie teren opada ku Wisłoce. Wiek drzew waha się od kilku do kilkudziesięciu lat, z wyjątkiem prawie 200-letniego dębu szypułkowego o cechach pomnikowych. Z krzewów można wyróżnić leszczynę pospolitą, bez zwyczajny i głóg jednoszyjkowy. Zachowane rzędowo nasadzenia kilkudziesięcioletnich modrzewi i wspomnianego dębu szypułkowego posiadają wartość przyrodniczą oraz historyczną jako ostatnie (poza śladami dworku) elementy dawnego założenia.

Il. 543. Podgrodzie: a) budynek dworski, b) pozostałości szpaleru modrzewiowo-lipowego. Fot. Sabina Leska, 2012

Il. 544. Podgrodzie w widoku satelitarnym

19. Przeczyca

19.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Brzostek, na lewym brzegu Wisłoki, w okolicy pagórkowatej przy drodze z Jodłowej do Brzostka, pow. 3,5 ha, A-286, 21.10.86.

19.2. Właściciele

J. Spett, Włodzimierz Kaczorowski (1916–1945).

19.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

W połowie XIX w. dwór znajdował się w obrębie majdanu gospodarczego, a ogrody (być może jedynie użytkowe) nie wiązały się z nim ani kompozycyjnie, ani funkcjonalnie. Przekształcenie założenia nastąpiło pod koniec XIX stulecia, poprzez wyznaczenie głównej osi kompozycyjnej w kierunku południowym i wytworzenie zwartego obszaru o charakterze parkowym. Prostopadle do tej południowej osi, którą zamykał jeden ze stawów i szpaler drzew, założono sad owocowy. Położenie drugiego stawu oraz ślady istniejącej nań niegdyś wyspy wskazują charakter naturalistyczno-krajobrazowy założenia. Obecnie istniejący dwór powstał od nowa lub w wyniku gruntownej przebudowy wcześniejszego w okresie bezpośrednio poprzedzającym I wojnę światową. Założenie to obejmowało także kilka budynków gospodarczych. Przetrwwały one do rozbiórki, która nastąpiła tuż po 1945 r.

19.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 9, Warszawa 1888, s. 132; t. 15, 1902, cz. 2, s. 521.
- * Ewa Arvay, Jerzy Janczykowski, Bogusław Podhalański, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Przeczyca*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- * W. Filipowicz, *Ewidencja zabytkowego parku w Przeczycy*, 1986 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- * http://zabytki-podkarpacie.pl/Dwor-Kaczorowskich-w-Przeczycy_f_14_ido_1628 [data dostępu: 10.09.2018].

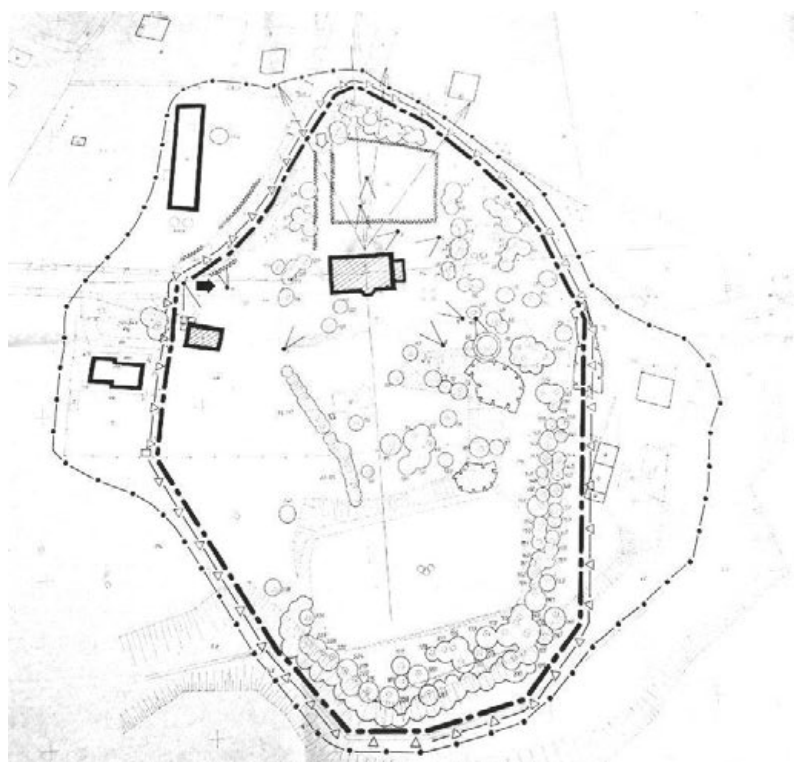
19.5. Materiały ikonograficzne

Il. 545. Przezyca na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 546. Mapa katastralna wsi Przezyca, 1851

Il. 547. Stan założenia w Przezycy w 1986 r.

Il. 548. Przeczycza: a) klon o cechach pomnikowych, b) widok dworu, c) zabytkowa stodoła. Fot. Włodzimierz Filipowicz, 1986

19.6. Stan zachowania

Rozbudowany dwór i park, zachowany w granicach z końca XIX w., służą obecnie funkcji edukacyjnej, znajduje się tutaj szkoła. W części przedpola budynku założono partery kwiatowe i żywopłot ze strzyżonych róż. Park rozpościera się na dwóch opadających terasach. Obszar, gdzie znajdował się staw, obiegają z trzech stron alejki grabowo-akacjowe. Położony na zboczu nad strumykiem sad owocowy zachował się w stanie szczątkowym.

Il. 549. Dwór w Przeczycy. Fot. Sabina Leska, 2013

Il. 550. Park w Przeczyca: a) szpaler grabowy od południowego zachodu, b) dwór od południowego wschodu. Fot. Sabina Leska, 2013

Il. 551. Dwór w Przeczyca. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 552. Park w Przeczyca. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 553. Przeczyca w widoku satelitar-
nym

20. Pustynia

20.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Powiat Dębicki, w bezpośrednim sąsiedztwie autostady A4 i drogi Dębica–Mielec, pow. ok. 1 ha + ok. 5 ha stawów, wpis jako „dwór obronny z otoczeniem, XVI/XVII”, nr rej. A-144/78.

20.2. Właściciele

Mikołaj Tarnowski, Raczyńscy (od poł. XIX w. do 1945 r.), po wojnie: Przedsiębiorstwo Gospodarki Rybnej (2. poł. XX w.), własność prywatna (obecnie)

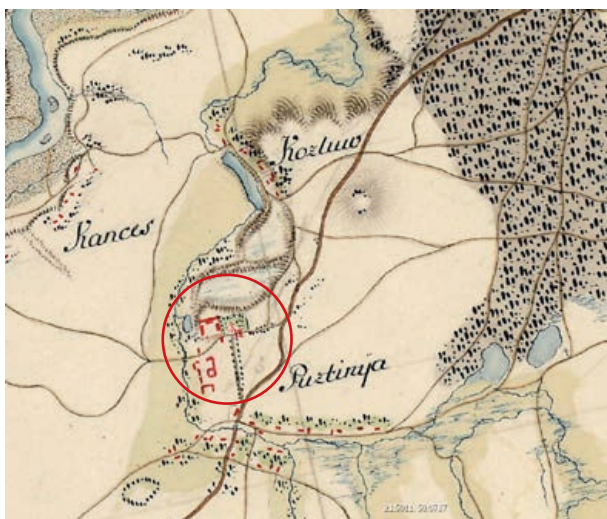
20.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

Od XVI w. na terenie zespołu istnieje dwór obronny, który rozbudowano w XVII w. Na przełomie XVIII i XIX w. na północ od dworu i zabudowań folwarcznych wykopano i napełniono wodą dwa bardzo okazałe stawy rozdzielone groblą, korzystające z wody płynącej potokiem Budzisz, która zasilila trzeci staw, położony najbardziej na północ, istniejący już w trzeciej tercji XVIII stulecia. W połowie XIX w., co pokazuje plan katastralny, z rozbudowanym folwarkiem sąsiedował niewielki regularny ogród utrzymany w kompozycji właściwej epoce baroku. Po zachodniej zaś stronie budynkowi rządcówki towarzyszyły tereny zadrzewione, być może sady. Przed położonym nad brzegiem stawu (Staw Wielki) dworem wytyczono kolisty podjazd i urządzono niewielką sadzawkę. Folwark i część północną związaną z dworem rozdzielała od siebie droga prowadząca z Dębicy do Kędzierza. Plan z 1984 r. pokazuje zachowane pozostałości założenia w dwóch oddzielonych częściach. Przy zachowanym dworze niewielkie elementy zieleni. Ogród przy folwarku w tym czasie nie istniał.

20.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 9, Warszawa 1888, s. 314.
- * Zbigniew Bielatowicz, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Pustynia*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].

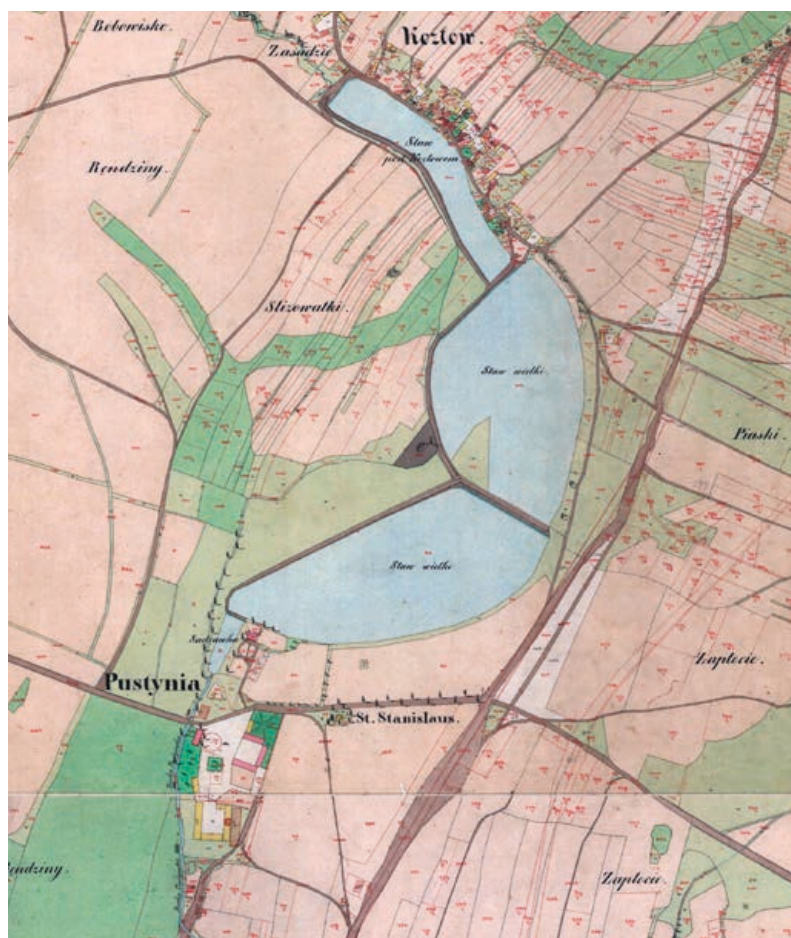
20.5. Materiały ikonograficzne

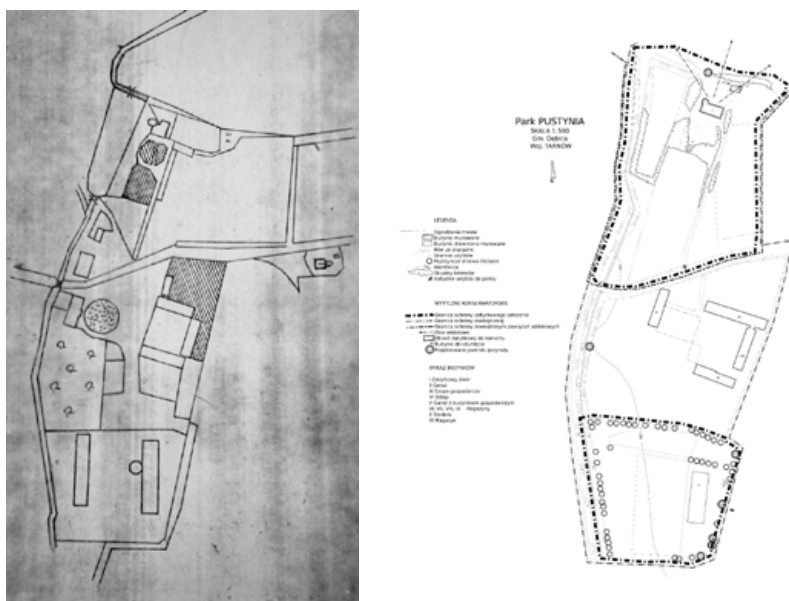
Il. 554. Pustynia (Puztynija), Kędzierz (Kances) i Kozłów (Kozłuw) na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 555. Pustynia na fragmencie planu katastralnego, 1949

Il. 556. Pustynia na planie katastralnym, 1849

Il. 557. Układ majątku w Pustyni na podstawie planu katastralnego z 1906 r.
Il. 558. Układ pozostałości założenia w Pustyni w 1984 r.

20.6. Stan zachowania

Dziś południowa część nie istnieje, a otoczenie dworu zostało przekształcone. Przy obiekcie nie ma parku. Do rejestru zabytków wpisany został tylko „dwór obronny z otoczeniem, XVI/XVII”. Dalej funkcjonują stawy, dziś przedzielone estakadą autostrady A4.

Il. 559. Dawny dwór obronny w Pustyni. Fot. Tomasz Młeczek, 2013

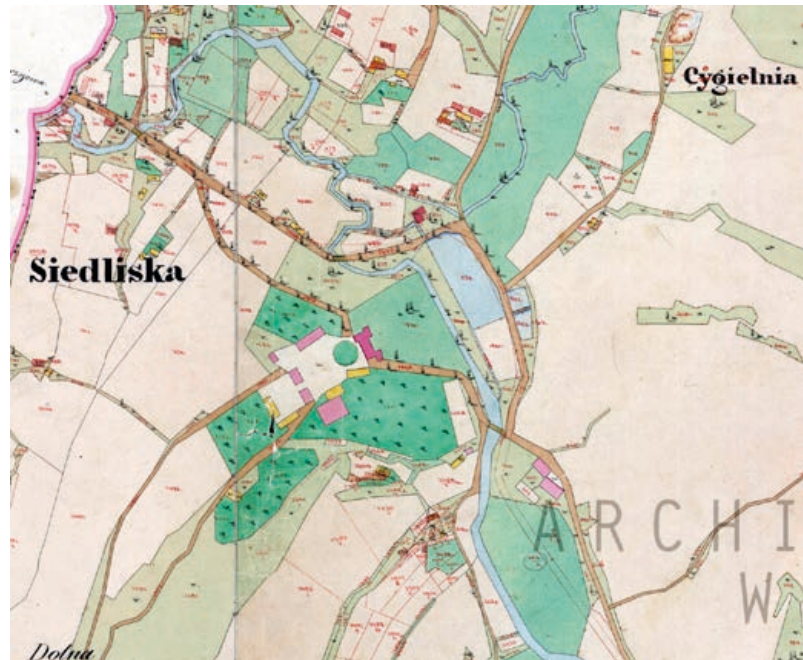

także przed jego front dwie obsadzone drzewami aleje, uniezależniając komunikacyjnie od części gospodarczej. Ogrody urządzono w otoczeniu tego zespołu. W partii związanej bezpośrednio z dworem był to park (na planie nie zaznaczono jego kompozycji). Pozostałe cztery części zajmowały sady. Na spadku terenu na wschód i północ od dworu aż do potoku rozciągał się naturalny starodrzew. W północno-wschodniej części założenia znajdował się prostokątny staw, a za drogą dwa kolejne, mniejsze. Po 1851 r. wcześniejszy układ przekształcono na znacznej powierzchni w park. W tej formie przetrwał do II wojny światowej. Od upaństwowienia całość ulegała postępującej degradacji.

21.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 2, Warszawa 1881, s. 860; t. 10, 1889, s. 510–511; t. 15, 1902, cz. 2, s. 580.
- * Adam Bogusz, *Wieś Siedliska-Bogusz: monografia zebrana z dokumentów i wspomnień rodzinnych ze szczególnym uwzględnieniem wypadków roku 1846 i życiorysu Jakóba Szeli*, Kraków 1903, prywatne archiwum p. Milewskiego, Głobikówka.
- * Adam Bogusz, *Karty z dziejów wsi Smarżowej i Siedlisk powiatu pilźnieńskiego oraz wspomnienie ich dawnych właścicieli (1686–1846)*, Kraków 1904.
- * Karol Kawula, *Obrazki z dziejów parafii Siedliska-Bogusz*, Siedliska-Bogusz 1968 [mps], Kuria Biskupia w Tarnowie.
- * Stefan Kieniewicz, *Ruch chłopski w Galicji w 1846 roku*, Wrocław 1951.
- * Ewa Arvay, Jerzy Janczykowski, Bogusław Podhalański, *Katalog parków województwa tarnowskiego. „Siedliska Bogusz II”*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- * Włodzimierz Filipowicz, *Ewidencja zabytkowego parku w Siedliskach Bogusz*, 1984 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].

21.5. Materiały ikonograficzne

Il. 561. Siedliska Dolne na mapie katastralnej, 1849

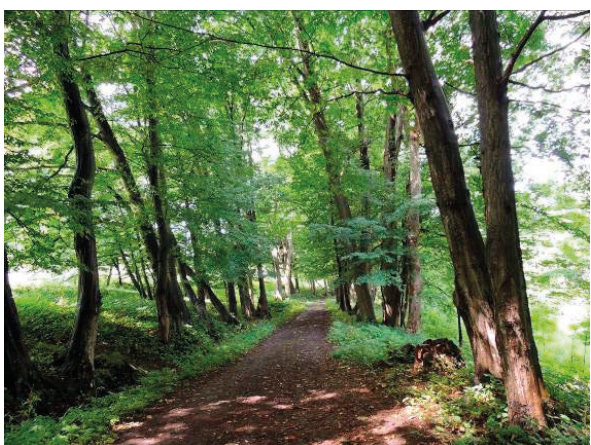
21.6. Stan zachowania

Obszar i układ przestrzenny założenia nie zmienił się zasadniczo od drugiej połowy XIX w., jest jednak coraz mniej czytelny ze względu na zupełny brak prac pielęgnacyjnych i remontowych. Od strony północnej i zachodniej park prezentuje się jako zwarty, wysoki las otoczony polami uprawnymi i łąkami. W jego centralnej części znajdują się ruiny dworu i pozostałych zabudowań gospodarczych. Dojazd do dawnego dziedzińca przed dworem prowadzi nieutwardzoną aleją. Na terenie parku rośnie około 40 gatunków drzew i krzewów reprezentowanych przez rozmaite formy zieleni, w tym regularne, takie jak szpalery przy alei wjazdowej. W pobliżu potoku płynącego głębokim korytem o stromych zboczach dominują jesiony, wiąz górskie, olsza czarna i szara, czeremcha zwyczajna. Część wyżej położona, południowo-zachodnia, porośnięta jest zwartym drzewostanem z udziałem okazałych drzew, głównie lip i dębów. Ich największe zgrupowanie znajduje się w części południowo-wschodniej parku. Wiele okazów ma cechy pomnikowe i kwalifikuje się do objęcia ochroną. W najbliższym otoczeniu ruin dworu przeważa grab, klon pospolity i klon zwyczajny, a w poszyciu leszczyna. Zieleń niska reprezentowana jest bogato pod względem liczby gatunków ze względu na zróżnicowane ukształtowanie terenu i rodzaje siedlisk. Można wyróżnić tutaj zespoły roślinne – zarówno łąkowe i pastwiskowe, jak i leśne, bagienne oraz wodne.

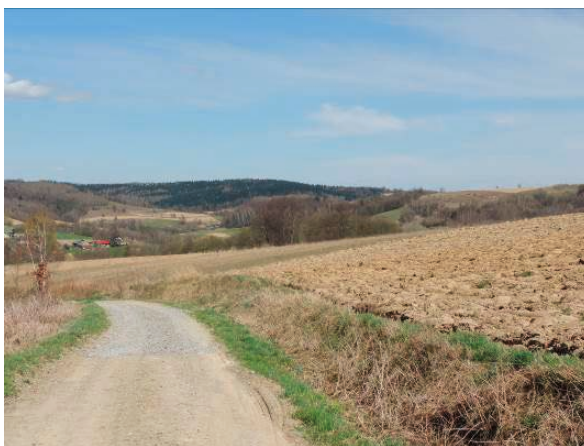
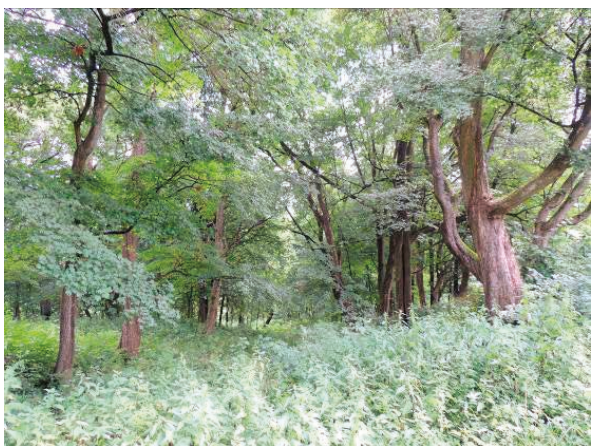

Il. 562. Siedliszka-Bogusz: a) ruiny pałacu widziane od strony północnej, b) widok od strony północno-wschodniej, ze zbocza opadającego ku potokowi. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 563. Siedliszka-Bogusz: a) aleja dojazdowa w kierunku północnym, b) widok z alei na kapliczkę. Fot. Sabina Leska, 2012

Il. 564. Siedliszka-Bogusz: a) południowa część parku, b) widok na park ze wzgórza od strony południowej (zadrzewienie w centralnej części zdjęcia). Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 565. Siedliska-Bogusz: a) południowo-zachodni kraniec parku z widokiem na Pogórze, b) wejście do parku od południa.
Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 566. Siedliska-Bogusz w widoku satelitarnym

22. Słotowa

22.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Pilzno, na północ od drogi Strzegocice–Zwiernik, w okolicy pagórkowatej, pow. ~2 ha, brak wpisu do rejestru zabytków.

22.2. Właściciele

Własność królewska, Mikołaj z Wiślicy (1363), Anna Złocka z Witwickich (1720), Karol Złocki, Zofia z Trzeciejskich, Giżycki z Mazowska, siedziba sołtysa (XIX w.), Koziołowie (od 1918 r.), Onakowie (obecnie).

22.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

W połowie XIX w. zespół dworski obejmował murowany dwór o skomplikowanym planie (być może efekt rozbudowy wcześniejszego) – usytuowany na południowym zboczu wzniesienia oraz powiązany z nim wspólnym dziedzińcem folwark. Stosunkowo niewielkie ogrody zlokalizowano bezpośrednio za dworem oraz po południowej stronie dziedzińca. Na terenie zespołu znajdowały się także dwa niewielkie stawy. Zniszczony dwór został na początku XX w. zastąpiony drewnianym domem, zachowanym do dziś.

22.4. Bibliografia

- * *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 10, Warszawa 1888, s. 832; t. 15, 1902, cz. 2, s. 596.

22.5. Materiały ikonograficzne

Il. 567. Słotowa (Sołtystwo) na planie katastralnym, 1849

Il. 568. Słotowa na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

22.6. Stan zachowania

Miejsce dawnego ogrodu po stronie południowej zajmują sady, po stronie północnej – zabudowa wsi i pola uprawne. Na terenie dawnego majątku znajdują się obecnie dwa gospodarstwa rolne. Ledwie widoczne jest zagłębienie po stawie. Przy drodze, w północno-wschodniej części zespołu, pozostałości lipowej alei. W południowo-zachodnim narożniku dawnego majątku stare drzewa wzdłuż granicy z połowy XIX w. Związany z dawnym zespołem jest drewniany dom wzniesiony na początku XX w. na miejscu dawnego dworu oraz stodoła, w której wykorzystano elementy konstrukcyjne dworskich zabudowań gospodarczych.

Il. 569. Drewniany dom na miejscu dawnego dworu w Słotowej. Fot. Sabina Leska, 2019

Il. 570. Il. 132. Stodoła jako pozostałość po dawnym zespole dworskim. Fot. Sabina Leska, 2019

Il. 571. Słotowa w widoku satelitarnym

23. Smarżowa I

23.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Brzostek, pow. ~1,5 ha, brak wpisu do rejestru.

23.2. Właściciele

Jan Lipski (1508), Liczko (Lyczko), Nikodem Stojowski (1769), Pawłowski.

23.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

Omawiany majątek już w XVIII w. był zagospodarowany, posiadał dwa stawy, jeden połączony z potokiem, oraz obiekty gospodarcze zgrupowane głównie w południowej części założenia. Przepuszczalnie w tej części znajdował się pierwszy budynek dworski. W kolejnym z etapów zagospodarowania przestrzennego zespołu dworskiego w Smarżowej część południową zajmował zespół trzech budynków, prawdopodobnie stodoł lub spichlerzy, a na północ od nich usytuowano ogród i ustawione wokół dziedzińca obiekty murowane. Po stronie północnej znajdowała się rozbudowana sieć stawów i kana-

łów zasilanych potokiem Kamienica. W części środkowej był kanał obsługujący folusz, na południe od niego plac w kształcie trapezu, na którym stał murowany budynek, prawdopodobnie dwór, który – według informacji mieszkańców – został rozebrany w 1951 r. W drugiej połowie XX w. wzniesiono sześć nowych obiektów budowlanych, w tym trzy duże magazyny, garaż i kiosk.

23.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * Adam Bogusz, *Karty z dziejów wsi Smarżowej i Siedlisk powiatu pilźnieńskiego oraz wspomnienie ich dawnych właścicieli*, Kraków 1904.
- * *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 2, Warszawa 1881, s. 860; t. 10, 1889, s. 510–511; t. 15, 1902, cz. 2, s. 580.
- * Ewa Arvay, Jan Janczykowski, Bogusław Podhalański, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Smarżowa I*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].

23.5. Materiały ikonograficzne

Il. 572. Smarżowa I na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 573. Smarżowa I na planie katastralnym, 1849

Il. 574. Smarżowa I na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

23.6. Stan zachowania

Zachowało się jedynie zagłębienie po największym ze stawów oraz relikty szpalerów lip, klonów i topól w jego otoczeniu. Pozostałe zadrzewienia istnieją w formie szczątkowej. Poprzez nadsypanie i niwelację zostało zmienione ukształtowanie terenu.

Il. 575. Smarżowa I na zdjęciu satelitarnym

24.Smarżowa II

24.1.Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Brzostek, Pogórze Strzyżowskie, przy drodze z Siedlisk-Bogusz do Grudnej Górnej, na południowo-wschodnim zboczu wzniesienia, powierzchnia ~2 ha, brak wpisu do rejestru zabytków.

24.2.Właściciele

Mikołaj Lipski (1508), Nikodem Stojowski (1769), p. Babińska, Ośrodek Zdrowia w Smarżowej, własność prywatna.

24.3.Krótką charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

Pierwszy znany etap zapisuje dopiero mapa z „drugiego pomiaru” (nie widać go na planie katastralnym). Widzimy na niej niewielki folwark, staw i trochę zieleni. Kolejna dokumentacja zagospodarowania założenia pochodzi dopiero z 1977 r. i wskazuje na przekształcenie zespołu, najprawdopodobniej pod koniec XIX w., poprzez budowę drewnianego budynku dworskiego, zachowanego do dzisiaj, i sąsiadującej z nim oficyny oraz urządzenie skromnego parku w południowo-zachodniej części. W widocznym na planie sposób przebudowano również układ komunikacyjny wsi, co zmieniło wygląd otoczenia, nie naruszając jednak samego zespołu.

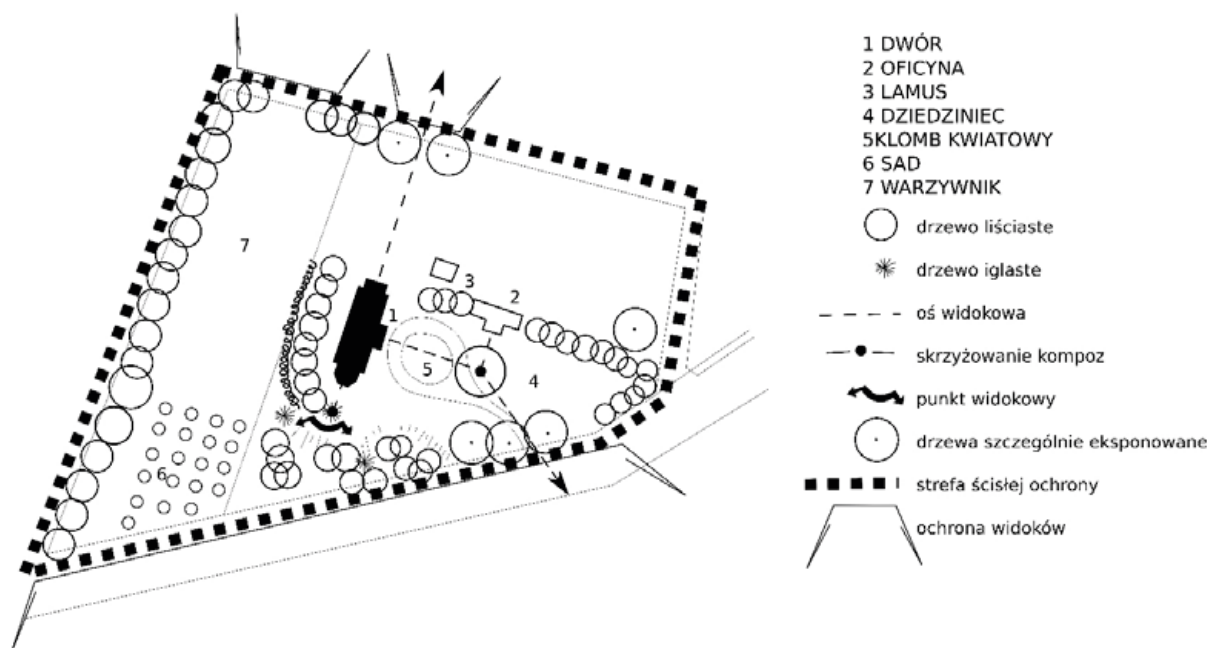
24.4.Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * Ewa Arvay, Jan Janczykowski, Bogusław Podhalański, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Smarżowa II*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].

24.5. Materiały ikonograficzne

Il. 576. Smarżowa na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 577. Plan inwentaryzacyjny Smarżowej II, 1977

24.6. Stan zachowania

Ze względu na położenie zespół stanowi dominantę krajobrazu tej części wsi. Usytuowanie przy drodze, malownicze rozmieszczenie grup zieleni oraz zachowana zabytkowa architektura dworska podnoszą walory założenia. W części zachodniej zlokalizowany jest ogród użytkowy przechodzący w sad, oddzielony szpalerem grabowym i topolowym. Stan ten w dużym stopniu odzwierciedla kompozycję założenia z końca XIX w. Wyróżniają się na jego obszarze dwa dęby przy wjeździe i lipa na dziedzińcu. Poza tym dominują graby, następnie lipy i robinie, w mniejszej liczbie występują dęby, brzozy i topole oraz olchy, tuje i sosny. Na terenie sadu znajdują się drzewa owocowe, krzewy leszczyny, malin i porzeczki. Kilka drzew na pewno przekracza wiekiem 100 lat.

Il. 578. Smarżowa w widoku satelitarnym

Il. 579. Dwór (dworek) w Smarżowej. Fot. Sabina Leska, 2018

Il. 580. Wiekowy dąb przy drodze dojazdowej do dworu w Smarżowej. Fot. Sabina Leska, 2018

25. Straszęcin

25.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Żyraków, na lewym brzegu potoku Wolskiego wpadającego nieopodal do potoku Grabiny, w centrum miejscowości Straszęcin przy szosie Żyraków–Straszęcin–Grabiny. Pow. ~1 ha, A-42 z 24.09.2001 r.

25.2. Właściciele

Połowa XIX w. – Atanazy Raczyński, Stubenfol (do 1945 r.), PGR Straszęcin, PGR Zawada (1977), własność prywatna (obecnie).

25.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

W trzeciej tercji XVIII w. w Straszęcinie znajdowała się budowla obronna oraz folwark. W połowie XIX w., co pokazuje plan katastralny, w krajobrazie zespołu dworskiego dominują dwa folwarki. Dziedziniec mniejszego jest zarazem przedpołem dla skromnego budynku dworskiego, na tyłach którego urządzono regularny w nasadzeniach drzew sad. Najprawdopodobniej (sądząc po wieku drzew) na przełomie XIX i XX w. mniejszy z folwarków został włączony w obręb parku, który zajął cały wcześniejszy sad. Na terenie parku wzniesiono wtedy także nowy dwór. Po II wojnie światowej majątek przejął PGR. Obecnie stanowi on własność prywatną.

25.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 11, Warszawa 1890, s. 391.
- * Zbigniew Bielatowicz, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Straszęcin*, 1976 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- * <http://ogrody.podkarpackie.travel/trasy/straszecin/> [data dostępu: 16.08.2018].
- * <http://gminazyrakow.pl/index.php/dwor-w-straszecinie> [data dostępu: 16.08.2018].

25.5. Materiały ikonograficzne

Il. 581. Straszeńcin na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 582. Straszeńcin na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 583. Straszeńcin na planie katastralnym, 1849

25.6. Stan zachowania

Zachowany dwór otacza ogród o dwóch odmiennych układach kompozycyjnych. Część południowa ma charakter ogrodu kwaterowego w typie „włoskim”. Z trzech stron obiega go aleja grabowa, a przestrzeń przed elewacją ogrodową wypełniają regularne rabaty kwiatowe i krzewy w nasadzeniach rzędowych. Na część północną składają się: kolisty podjazd przed elewacją frontową, aleja dojazdowa i aleje spacerowe. Ta część ogrodu ma charakter krajobrazowy. Występują w niej drzewa gatunków krajowych i egzotycznych. Oprócz lip, jaworów i grabów, którymi obsadzono aleje, rosną tam także (pojedynczo lub w małych skupiskach): robinie, świerki, topole, kasztanowce, jesiony, sosny, cisy, modrzewie, surmie katalpy, magnolie i migdałowce. Wiek najstarszych drzew ocenia się na znacznie ponad 100 lat. Młodsze pochodzą z XX-wiecznych nasadzeń powojennych. Na uwagę zasługują sędziwe modrzewie i graby, których średnica pnia przekracza 120 cm. Wyróżnia się także aleja grabowa.

Il. 583. Dwór w Straszęcinie. Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 584. Straszęcin: a) widok na południowo-wschodnią część parku, b) widok na jedną z alejek prowadzącą od dworu w stronę centrum miejscowości. Fot. Sabina Leska 2012

Il. 585. Straszęcin w widoku satelitar-
nym

26. Wiewiórka

26.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Żyraków, Płaskowyż Tarnowski, po północnej stronie szosy Dębica–Zasów, pow. ~3 ha, w tym ~0,5 ha wód, brak wpisu.

26.2. Właściciele

Stanisław Tęczyński, Barbara z Rożnowa, hetman Jan Tarnowski, Zofia Tarnowska, Janusz Ostrogoski, Aleksander Ostrogoski, Zasławscy, Sanguszkowie, Antoni Konopka (1849), Wałęga (1907), Władysława Bartkowicz (1970), Zdzisław Przeworski, Kazimierz Czerwiec, Tadeusz Brzeski, obecnie struktura własnościowa jest rozdrobiona w rękach prywatnych.

26.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

W połowie XIX w. – dość nietypowo – dwór od ogrodu i dalej położonego folwarku oddzielała droga prowadząca z Żyrakowa do Róży. Dworowi towarzyszył niewielki dziedziniec ograniczony długim drewnianym budynkiem. Po drugiej stronie drogi znajdowały się ogrody. Pierwszemu z nich nadano formę okazałej łąki ze skupinami drzew w kształcie klombów (w sposób zbliżony do zaleceń I. Czartoryskiej). Na północ od niej znajdował się pas zadrzewiony, a za nim kolejna łąka, tym razem ze szpalerem drzew posadzonych na obwodzie okazałej elipsy wyznaczonej na pozostałościach fortalicji (co potwierdza mapa LIDAR). Nieopodal widzimy budynki gospodarcze, wśród których gorzelnia. Jeszcze dalej odnajdziemy cztery stawy podzielone groblami prowadzącymi do drogi, która łączyła założenie z folwarkiem. Stan taki utrzymywał się co najmniej do trzeciej tercji XIX stulecia.

26.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * Janina Porazińska, *Kto mi dał skrzydła*, Warszawa 1974, s. 221 i 247.
- * Zbigniew Bielatowicz, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Wiewiórka*, 1976 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- * Maciej Szope, *Grodziska i zamczyska województwa tarnowskiego*, Tarnów 1981.
- * Franciszek Kleszcz, *Wieś Wiewiórka i klucz wiewiórecki. Zarys monograficzny*, Kraków 1996.
- * https://pl.wikipedia.org/wiki/Dwór_obronny_w_Wiewiórcie [data dostępu: 16.08.2018].

26.5. Materiały ikonograficzne

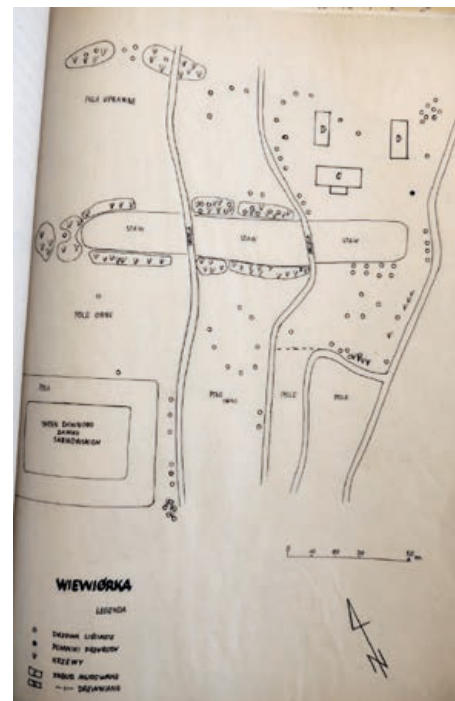
Il. 586. Wiewiórka na planie katastralnym, 1851

Il. 587. Mapa LIDAR nałożona na plan katastralny Wiewiórki, 1851

Il. 588. Wiewiórka na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1869–1887

Il. 589. Wiewiórka, szkic polowy Zbigniewa Białowicza z 1976 r.

26.6. Stan zachowania

Jedyne (nie zachował się dwór) czytelne ślady dawnego założenia stanowią trzy stawy przedzielone groblami oraz obszar je otaczający. Występują tam: olchy czarne, wierzby kruche (niestety, w większości wypróchniałe), jesiony wyniosłe. Z powojennych nasadzeń i samo-siewów wyróżnić można robinie białe, kasztanowce zwyczajne, graby pospolite i lipy drobnolistne. Wiek drzew jest bardzo zróżnicowany, od kilku do prawie 200 lat. Na terenie obiektu nie prowadzi się pielęgnacji drzewostanu. Po północnej stronie jednego ze stawów czytelne ruiny jednego z zabudowań gospodarczych.

Dzięki cieniowaniu ISOK możemy także zobaczyć wyniesienie zajmowane niegdyś przez zamek. Ma ono kształt prostokąta o zaokrąglonych narożnikach i wymiarach 30 na 50 metrów. Otoczone jest rowem o szerokości 30 m, głębokim na 3–4 metry. Teren niezadrzewiony użytkowany jest jako pastwisko lub nieużytek.

Il. 590. Wiewiórka w widoku satelitarnym

Il. 591. Wiewiórka na mapie LIDAR z podkładem ortofotomapy

27. Wolica (obecnie Dębica-Wolica)

27.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Dębica, ul. 23 Sierpnia, pow. ~5 ha, w tym 0,4 ha wód, A-223 z 17.08.1980 r.

27.2. Właściciele

Gryfici, Henryk Christiani (przełom XIX i XX w.), Władysław Płocki (1916), Helena Płocka (1929), po II wojnie resort zdrowia, Dom Pomocy Społecznej, PGR, Gospodarstwo Pomocnicze Szpitala Powiatowego w Dębicy, PGR Zawada, K. Mikrut (od lat 90. XX w. hotel i restauracja).

27.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

Początki założenia sięgają 1500 r. Pierwotny (?), drewniany dwór uległ zniszczeniu w 1846 r. W połowie XIX w. zespół składał się z wielu chaotycznie usytuowanych (wyjątek stanowi zwarty czworobok folwarku w części południowej), w części murowanych, w większości jednak drewnianych budynków, pośród których zapewne któryś był mieszkalny. Tereny zieleni zajmowały w tym czasie pół-

nocno-wschodnią część zespołu, tworząc tam park (pokazany bez szczegółów kompozycyjnych) z jakimś niewielkim, murowanym obiektem pośrodku. Na terenie założenia, w jego środkowej części znajdowały się także dwa stawy. W latach 1890–1892, kiedy właścicielem Wolicy był Henryk Christiani-Grabiński-Kronauge von Kronwald (1860–1931), wzniesiono nowy eklektyczny w formie dwór. Założono też na nowo park. W 1944 r. dwór został splądrowany przez wojska radzieckie, a właściciele wyrzuceni. Po wojnie w przejętym przez państwo budynku funkcjonował m.in. PGR, a później prewentorium. W 2008 r. dwór wraz z zespołem parkowym został sprzedany państwu Kazimierzowi i Wandzie Mikrutom. Po prywatyzacji teren został uporządkowany, oczyszczony z samosiewów i podrostów.

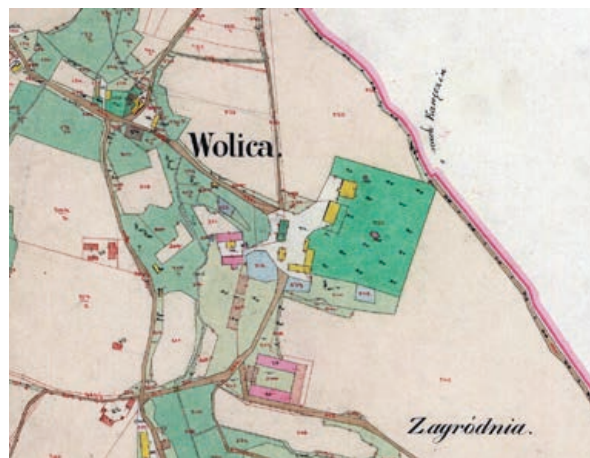
27.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * Zbigniew Bielatowicz, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Dębica-Wolica*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- * <http://dwornawolicy.pl/park/> [data dostępu: 16.08.2018]
- * <http://tyrpin.pl/realizacje/dwor-na-wolicy/> [data dostępu: 16.08.2018]

27.5. Materiały ikonograficzne

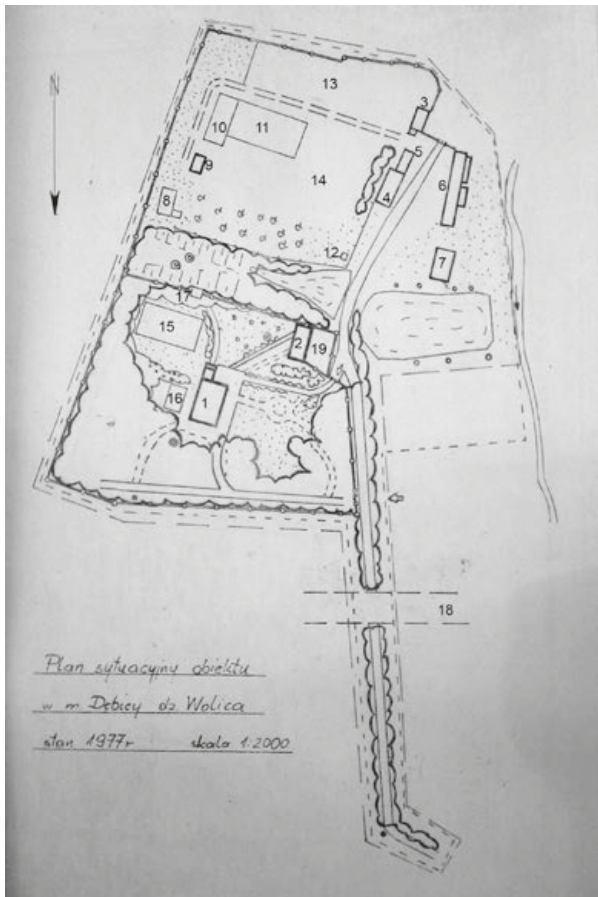
Il. 592. Wolica na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

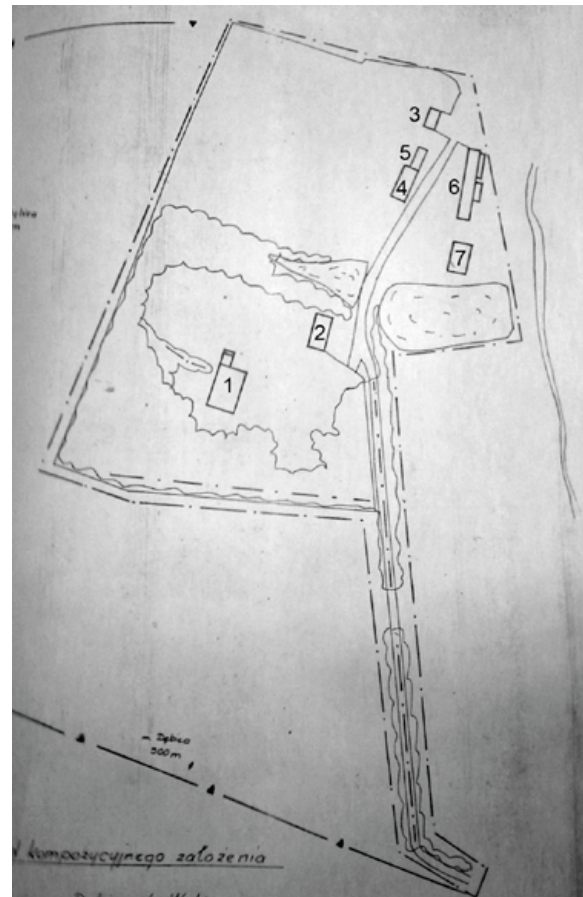
Il. 593. Wolica na planie katastralnym, 1851

Il. 594. Wolica na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 595. Wolica (Dębica-Wolica), plan sytuacyjny z 1977 r. Oznaczenia: 1) dwór, 2) pralnia, 3) dom mieszkalny, 4) chlewnia, 5) magazyn, 6) budynki gospodarcze, 7) stodoła, 8) ruiny szklarni, 9) kotłownia szklarni, 10) szklarnia, 11) tunele foliowe, 12) drewniana altana, 13) krzewy porzeczek, 14) pola orne, 15) boisko, 16) plac zabaw, 17) drewnutnia, 18) droga krajowa E-40, 19) ogródek warzywny

Il. 596. Wolica (Dębica-Wolica), zespół podworski w 1977 r. Oznaczenie obiektów i elementów historycznych: 1) budynek podworski, 2) pralnia, 3) dom mieszkalny, 4) chlewnia, 5) magazyn, 6) budynki gospodarcze, 7) stodoła

27.6. Stan zachowania

Zachowane w kształcie sięgającym końca XIX w. założenie Wolica odgrywa ważną rolę w krajobrazie miasta. Teren parku, w centrum którego znajduje się poprzedzony okrągłym kwietnikiem dwór graniczy od zachodu z potokiem przepływającym na kierunku południe-północ. Przez założenie przebiega droga, a po jej lewej stronie, wzdłuż południowej granicy biegnie wąski jar porośnięty okazałymi olchami i dębami, wśród których wyróżniają się dwa pomniki przyrody. Na wschód od dworu znajdują się pozostałości alei jesionowej w postaci dwurzędowych nasadzeń na długości około 20 m. Teren parku zadbany i pielęgnowany.

Il. 597. Dwór w Dębicy-Wolicy, obecnie hotel. Fot. Thor, 2010

Il. 598. Park w Dębicy-Wolicy. Fot. Dariusz Tyrpin, 2018

Il. 599. Park Wolica w Dębicy. Fot. Dariusz Tyrpin, 2018

Il. 600. Wolica w widoku satelitarnym

28. Zagórze

28.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Jodłowa, Pogórze Ciężkowickie, płaski teren w dolinie przy drodze Bielowy-Dzwonowa pow ~4,5 ha, brak wpisu do rejestru zabytków.

28.2. Właściciele

Opactwo benedyktynów w Tyńcu (do pocz. XIX w.) Siekłowski (1846).

28.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

W połowie XIX w. majątek w Zagórze posiadał – w pobliżu sporej grupy budynków, głównie drewnianych, gospodarczych, pośród których znajdował się zapewne dwór – duży staw obsadzony wysokimi drzewami oraz niewielki regularny ogród, a także część „leśną” za stawem po stronie południowo-wschodniej. Na początku XX w. majątek rozparcelowano.

28.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * Zbigniew Bielatowicz, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Zagórze*, 1976 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- * Bogdan Stanaszek, *Brzostek i okolice*, Brzostek 1997, s. 202.

28.5. Materiały ikonograficzne

Il. 601. Zagórze na mapie katastralnej, 1850

28.6. Stan zachowania

Założenie zostało rozparcelowane. Staw wysechł lub został osuszony. Przez teren dawnego majątku nadal przepływa potok, któremu towarzyszą gęste zadrzewienia. W północno-zachodniej części widoczny szpaler drzew podkreślający przebieg drogi oraz jedną z osi kompozycyjnych dawnego założenia.

Il. 602. Zagórze w widoku satelitarnym

29. Zwiernik I i II

29.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Gmina Pilzno, powierzchnia 16,9 ha, A-205 z 11.12.1979 r.

29.2. Właściciele⁸¹⁷

Stanisław Zaklika i Piotr Zwiernik (2. poł. XV w.), w 1536 r. miejscowość w połowie należy do Lipińskich, w poł. XVI w. do Zaklików, następnie: Bissowscy, Wierzbipięta, Ligęza, Jan Złowocki, Jan Michał Dubrawski (1719), hr. Stanisław Piniński (1765–1786), Czesław Horodyński (1838), Józef Rajmund Purchaska (1858), Emil i Jadwiga Romerowie, Katarzyna ze Zgulskich i Jan Kopytkiewicz, Katarzyna Zwiernicka (ok. 1890 r.), Józef Zwiernicki. Co najmniej od połowy XIX w. dwa zespoły dworskie: I – Wincenty Bzowski (1911) i II – Jan i Adam Preisnerowie (od lat 20. XX w.); po wojnie oba przejął Skarb Państwa; obecnie północny wystawiony na sprzedaż.

29.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

Założenie I (północne) pokazuje mapa z „pierwszego pomiaru”. Widzimy na niej folwark w otoczeniu ogrodów. Następny etap odsłania plan katastralny z 1849 r., na którym widoczne są oba zespoły dworskie (I – północny, II – południowy).

⁸¹⁷ Właściciele Zwiernika zmieniali się często. Bywało, że wieś miała jednego lub dwóch właścicieli. Z tej przyczyny oba zespoły zostały omówione łącznie.

W założeniu nr I widzimy murowany dwór poprzedzony dziedzińcem z zabudowaniami gospodarczymi, oddzielony jednak od folwarku gazonem z klombami. Wjazd na teren dziedzica znajdował się od strony głównej drogi. W otoczeniu dworu urządzono ogrody: okazały sad, część warzywną oraz niewielki ogródek ozdobny o geometrycznej kompozycji. Układ ten przetrwał do czasu powstania mapy z „drugiego pomiaru”. Najprawdopodobniej pod koniec XIX w. wzniesiono nowy murowany dwór, orientując go (inaczej niż poprzedni) dłuższym bokiem na południe. Urządzono też w jego otoczeniu park krajobrazowy z okazałą polaną po stronie północnej oraz aleją grabową prowadzącą od strony wschodniej. W parku znajdował się również niewysoki kopiec z grotą (?), lodownią (?) oraz sztuczny strumień.

Założenie południowe (II) pojawia się po raz pierwszy na planie katastralnym, na którym widzimy w części centralnej zespół dworski z licznymi zabudowaniami drewnianymi oraz, w północno-wschodnim narożniku, niewielki, również drewniany budynek mieszkalny poprzedzony okazałym gazonem z drzewami. Po jego południowej stronie urządzono regularny ozdobny ogródek, a całość (łącznie z folwarkiem) otoczono posadzonym w cynek sadem, na terenie którego znajdowała się sadzawka (druga na dziedzińcu gospodarczym). Stan taki przetrwał co najmniej do trzeciej tercji XIX w. (mapa z „trzeciego pomiaru”).

29.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * Zygmunt Kaczkowski, *Murdelio*, Petersburg 1853.
- * Piotr Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Małopolsce i na Podkarpaciu*, Poznań 2012, s. 538.
- * <https://www.podkarpacie.media.pl/index.php/pery-w-pokrzywach/132-zwiernik-gmina-pilzno> [data dostępu: 10.09.2018].
- * http://www.pilzno.un.pl/bip/atach/2/150/3790/25_237_12.pdf s. 41 [data dostępu: 10.09.2018].
- * <https://www.podkarpacie.media.pl/index.php/pery-w-pokrzywach/132-zwiernik-gmina-pilzno>
- * <https://www.morizon.pl/oferta/sprzedaz-dom-debicki-pilzno-38900m2-mzn2029328867> [data dostępu: 10.09.2018].
- * <http://opsiedliskabogusz.manifo.com/siedliska-bogusz> [data dostępu: 10.09.2018].

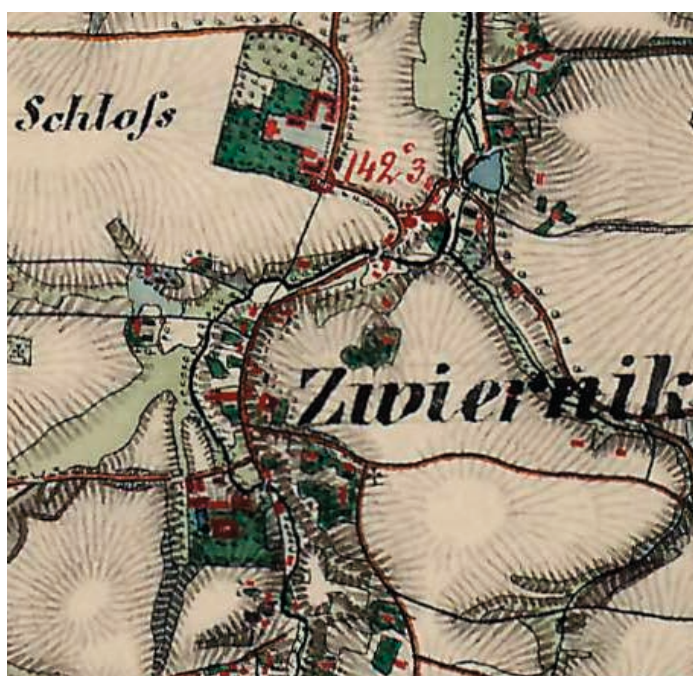
29.5. Materiały ikonograficzne

Il. 603. Zwiernik I na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 604. Zwiernik na mapie katastralnej z oboma zespołami dworskimi – I (północny) i II (południowy), 1849

Il. 605. Zwiernik na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 606. Zwernik na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1869–1887

Il. 607. Zwernik na mapie LIDAR z podkładem planu katastralnego. Oprac. aut.

29.6. Stan zachowania

Założenie I zachowało swój obszar i znaczną część drzewostanu (łącznie z aleją grabową), a także dwór, niestety w ruinie. W granicach parku wzniesiono nową szkołę (na północ od ruin dworu), a teren dawnej polany wykorzystywany jest jako boisko. Na granicy dawnego zespołu, tuż przy głównej drodze wybudowano Dom Kultury.

Po założeniu II nie zostało kompletnie nic.

Il. 608. Dwór w Zwerniku I. Fot. nieznanego autora, przed 1939 r.

Il. 609. Przy fontannie w ogrodzie Ida Janota Bzowska z córkami, Zwiernik, Fot. nieznanego autora, ok. 1930

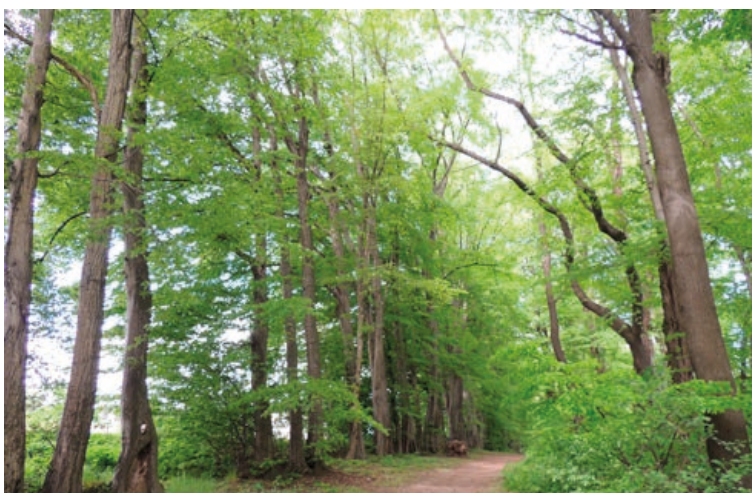
Il. 610. Urszula Sobolewska w ogrodzie majątku w Zwierniku. Fot. nieznanego autora, ok. 1939

Il. 611. Dwór w Zwierniku I na archiwalnej fotografii nieznanego autora, b.d.

Il. 612. Ruiny dworu w Zwierniku I. Fot. Sabina Leska, 2019

Il. 613. Park w Zwierniku I, aleja grabowa. Fot. Sabina Leska, 2019

Il. 614. Fragment parku w Zwierniku. Fot. Sabina Leska, 2019

Il. 615. Widok na Zwiernik od południa, w głębi zachowany park przy zespole nr I. Fot. nieznanego autora, b.d.

Il. 616. Zwiernik I (północny) i II (południowy) na zdjęciu satelitarnym

30. Żyraków

30.1. Lokalizacja, powierzchnia, inf. o wpisie do rejestru zabytków

Centrum miejscowości Żyraków, pow. ~ 2 ha, w tym ~0,2 ha zajmuje staw, A-87 z 7.06.2004 r.

30.2. Właściciele

Ostrogosczy, Zasławscy, Sanguszkowie, Pieniążkowie, po wojnie: siedziba Urzędu Gminy, świetlica profilaktycznej, LKS Żyraków oraz Koła Bojowników o Wolność i Demokrację. Obiekt znajduje się pod opieką Gminy Żyraków.

30.3. Krótka charakterystyka ogrodu i jego przekształceń

W trzeciej tercji XVIII w. na terenie Żyrakowa znajdował się – co pokazuje mapa z „pierwszego pomiaru” – okazały folwark, a za nim (po stronie południowo-zachodniej) ogrody o nieokreślonej funkcji i formie oraz spory staw. Kolejny etap zagospodarowania zespołu pokazuje nam plan katastralny (1849), na którym widzimy zabudowania folwarczne w południowej części zespołu oraz dwór z parkiem, a w jego centrum drzewa posadzone na planie elipsy. Na terenie zespołu znajdowały się także trzy stawy, powstałe zapewne z podziału wcześniejszego. W kolejnych latach został on powiększony o spory areal położony po stronie północno-zachodniej – mapa z „drugiego pomiaru” (1861–1864). Szkic z 1976 r. wskazuje na zmianę układu przestrzennego założenia. Nie ma na nim także śladu zabudowań dworskich.

30.4. Bibliografia (w tym opracowania niepublikowane)

- * Zbigniew Bielatowicz, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Gmina Żyraków*, 1977 [mps]. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- * Franciszek Kleszcz, *Wieś Wiewiórka i klucz wiewiórecki*, Kraków 1996.
- * <http://www.zyrakow.pl/bip/index.php?page=zwykly.php&under=322&grp=9> [data dostępu: 16.08.2018].

30.5. Materiały ikonograficzne

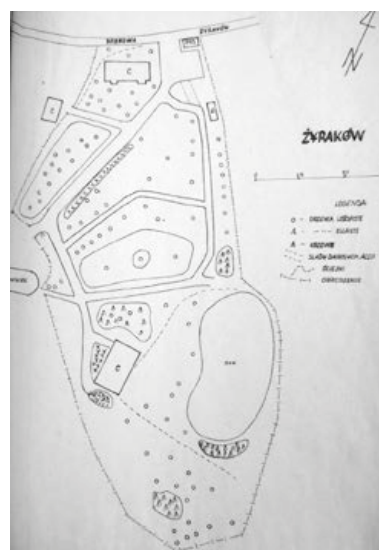
Il. 617. Żyraków na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783

Il. 618. Żyraków na mapie katastralnej, 1849

Il. 619. Żyraków na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864

Il. 620. Żyraków, szkic połowy Zbigniewa Bielatowicza z 1976 r.

30.6. Stan zachowania

Park w Żyrakowie zachował zarówno obszar, jak i część starodrzewu. Na jego terenie znajduje się dwór z końca XIX w., poddany w ostatnich latach zabiegom konserwatorskim i adaptacyjnym (mieści się tutaj Centrum Kultury i Promocji Żyrakowa). Park porastają następujące gatunki drzew: lipa drobnolistna, jesion wyniosły, klon zwyczajny, topola euroamerykańska, robinia biała, grab pospolity, wierzba krucha, klon jawor, dąb szypułkowy. Występuje na jego terenie około 260 drzew o pierśnicy powyżej 10 cm, z czego prawie połowa to okazy nasadzone w ciągu ostatnich 30 lat.

Il. 621. Żyraków: a) budynek podworski przed restauracją, b) pozostałości szpaleru lipowego. Fot. Jakub Lewandowski, 2012

Il. 622. Dwór w Żyrakowie, obecnie Centrum Kultury i Promocji, po restauracji. Fot. W. Wójcik, 2018

Il. 623. Panorama Żyrakowa od południowego wschodu, w głębi za kościołem widoczny park. Fot. Dariusz Tyrpin, 2012

Il. 624. Żyraków w widoku satelitarnym

Bibliografia

- Addison Joseph, *The Pleasure of Imagination*, „The Spectator”, No 416, July 2, 1712
- Aftanazy Roman, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Województwo ruskie, Ziemia Halicka i Lwowska*, t. VII, wyd. 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wrocław-Warszawa 1995
- Atlas historyczny Polski. Mapy szczegółowe XVI wieku*, Polska Akademia Nauk, Instytut Historii, Warszawa 1966. Za: <http://rcin.org.pl/dlibra/publication?id=6733&from=&dirids=1&tab=1&lp=1&QI=A0D62B686A9C406C9342893AE6C2BAB6-13> [data dostępu: 12.07.2017]
- Audot Louis-Eustache, *Traité de la composition et de l'ornement de jardins*, Paris 1818
- Bacon Francis, *Of Garden*, [w:] *idem, Essays*, London 1625
- Baczkowski Michał, *Piotr Strzyżewski, biogram*. Za: <http://ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/piotr-strzyzewski> [data dostępu: 5.03.2018]
- Baranowski Jerzy, *Stał dwór szlachecki...*, [w:] *Dziedzictwo. Ziemianie polscy i udział ich w życiu narodu*, (red.) Tadeusz Chrzanowski, Kraków 1995, s. 139
- Baster Przemysław, *Drzewa i krzewy owocowe jako elementy kompozycji krajobrazowych w świetle polskich traktatów z XIX i początku XX w.*, „Czasopismo Techniczne”, 2012, z. 30, s. 121–126.
- Baster Przemysław, *Przestrzeń i charakter polskich parków kaligraficznych – przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, „Czasopismo Techniczne”, z. 10, 2007, s. 32–45
- Beiersdorf Zbigniew, *Willa Decjusza. Architektura i dzieje*, s. 6. Za: <http://villa.org.pl/villa/wp-content/uploads/2013/04/Zbigniew-Beiersdorf.pdf> [data dostępu: 11.03.2018]
- Bigo Jan, *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicji, Wielkiego Księstwa Krakowskiego i Księstwa Bukowieńskie z uwzględnieniem wszystkich dotąd zaszłych zmian terytorialnych Kraju*, Lwów 1904
- Bogdanowski Janusz, Ciołek Gerard, *Ogrody polskie*, Warszawa 1978
- Bogdanowski Janusz, *Dwór i krajobraz w drugiej połowie XIX w.*, [w:] *Dwór polski w XIX w. Zjawisko historyczne i kulturowe*, (red.) Tadeusz Stefan Jaroszewski, Warszawa 1990 s. 47–76. Janusz Bogdanowski, *O dawnych ogrodach, altanach i krajobrazowych spacerach*, [w:] *Dziedzictwo. Ziemianie polscy*, (red.) T. Chrzanowski, Kraków 1995, s. 179
- Bogdanowski Janusz, *Style, kompozycja i rewaloryzacja w polskiej sztuce ogrodowej*, Kraków 1996
- Bogdanowski Janusz, *Polskie ogrody ozdobne*, Warszawa 2000
- Bogusz Adam, *Karty z dziejów wsi Smarżowej i Siedlisk powiatu pilźnieńskiego oraz wspomnienie ich dawnych właścicieli*, Kraków 1904

- [Bogusz Adam], *Wieś Siedliska-Bogusz, monografia zebrana z dokumentów i wspomnień rodzinnych ze szczególnym uwzględnieniem wypadków roku 1846 i życiorysu Jakóba Szeli przez Dra Adama Bogusza w Krakowie 1903*
- Boniecki Adam, *Herbarz polski*, Warszawa 1899–1913
- Boitard Manuel, *L'Art. de composer et décorer les jardins*, Paris 1834
- Bosak Barbara, *Renesansowy dwór obronny w Łękach Górnych*, Wyd. Ruthenus Rafał Barski, Krosno 2014.
- Brozek Grzegorz, *Bohaterka naszych czasów... Minęła 120. rocznica urodzin księżnej Heleny Jabłonowskiej*, „Gość Tarnowski”, 25.02.2015. Za: <https://tarnow.gosc.pl/doc/2352612.Chocby-gory-sie-walily> [data dostępu: 14.07.2018]
- Buczek Karol, Wiśniewski Jerzy, Wolff Adam, *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1980
- Bukowski Waldemar, Janeczek Andrzej, *Mapa józefińska Galicji (1779–1783) w przededniu edycji. Przedmiot i założenia programu wydawniczego*, „Studia Geohistorica”, nr 1, 2013
- Chliszcz Ryszard, Grzesik Wioletta, Majewska Paulina, Sordyl Paweł, *Program ochrony środowiska dla Gminy Dębica na lata 2016–2019 z perspektywą do 2023 roku*. Za: <https://ugdebica.pl/fcp/4GBUKOQrTKIQhbX08SlkFTxYCEi8pMgQGS39XCUpVFiwNUFhxRkkjFSg/4/public/pliki/ochrona-srodowiska/program-ochrony-srodowiska-dla-gminy-debica.pdf> [data dostępu: 13.08.2018]
- Chrzanowski Tadeusz (red.), *Ziemianie polscy i udział ich w życiu narodu*, Kraków, 1995
- Chrzanowski Tadeusz, *Wędrówki po Sarmacji europejskiej*, Kraków 1988
- Chrzanowski Tadeusz, Kornecki Marian, *Sztuka Ziemi Krakowskiej*, Kraków 1982
- Cichoń Stanisław, *Zasów – siedziba arystokratycznego rodu Łubińskich herbu Pomian*, 2008. Za: http://zarowanie.org.pl/historia/h_zasow_siedziba_rodu_lubienskich.html [data dostępu: 02.09.2018]
- Cichoń Stanisław, *Arystokratyczny ród Łubińskich. Od Łubnej do Zasowa*, 2011. Za: http://zarowanie.org.pl/historia/h_zasow_rod_lubienskich_suplement.html [data dostępu: 28.02.2018]; Ciołek Gerard, *Ogrody polskie*, Warszawa 1964
- Ciołek Gerard, *Rejestr ogrodów polskich*, z. 3, Warszawa 1965
- Codex Diplomaticus Tinecensis [...]/Kodex Dyplomatyczny Tyniecki [...]*, cz. I. XIII i XIV wiek”, (red.) Wojciech Kętrzyński, Stanisław Smolka, Lwów 1875
- Czajkowski Krzysztof, „...Przyszłość pielgrzyma? Jeszcze wokół mickiewiczowskiej „Legandy o rzymskim pielgrzymie””, [w:] *Ku uczczeniu Mickiewicza*, Kielce 1999
- Czartoryska Izabela, *Mysli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1805
- Czepiński Michał, *Poruszeczne ogrodnictwo, czyli nauka zakładania ogrodów i uprawy roślin użytecznych*, t. I–III, Kraków 1868
- Derejczyk Ewa, *Archiwalia Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie*, Warszawa 2005, s. 20–23. Za: https://www.nid.pl/pl/Dla_specjalistow/Archiwum/zasoby_archiwalne_w_siedzibie_glownej/ARCHIWALIA.pdf [data dostępu: 10.08.2018].
- Dobrowolska Maria, *Procesy osadnicze w dorzeczu Wisłoki i Białej Dunajcowej w tysiącleciu*, Kraków 1985.
- Dziedzic Dariusz (red.), *Cymbała Mariusz Wczoraj i dziś szkoły w Januszkowicach*, Januszkowice-Brzostek 2011

- Dziekan-Łanucha Agata, *Zamek potomków Mikołaja Reya w Przecławiu*, „Nowiny”, 13.08.2009. Za: <http://www.nowiny24.pl/archiwum/art/6152543,zamek-potomkow-mikolaja-reya-w-przeclawiu,id,t.html> [data dostępu: 14.07.2018]
- Ekielski Władysław, *Zakopane*, „Architekt”, 1900, R. 1, nr 2, s. 36–37
- Eliasz-Radzikowski Stanisław, *Styl zakopiański*, Kraków 1901, wyd. 2.
- Faluszczak Franciszek Paweł, *Kartografia Galicji Wschodniej w latach 1772–1914*, Rzeszów 2011
- Ganowicz Anita, *Wpływ nowożytnego antropocentryzmu na relację człowieka do przyrody*, „Studia Ecologiae et Bioethicae”, 2011, nr 9, cz. 2, s. 9–21
- Gizycki Franciszek Ksawery, *O przyozdobieniu siedlisk wiejskich rzeczą stosowaną dla Polski*, t. I–II, Warszawa 1827
- Gizycki Franciszek Ksawery, *Budownictwo zastosowane dla potrzeb ziemianina polskiego*, Warszawa 1829
- Gummbiner Julius Ludwik, *Praktyczne gorzelnictwo*, Warszawa 1841
- Hirschberg Adolf, *Stosunki osadnicze w dobrach klasztoru tynieckiego w początkach jego istnienia*, Lwów 1925
- [b.a.], *Historyczne kompozycje ogrodowe i parkowe wschodniej Polski, Kolano*. Za: <http://www.testowy.minigo.pl/index.php/page/kolano> [data dostępu: 12.03.2018]
- Hobhause Penelope, *Historia ogrodów*, Warszawa 2005
- Jabłonowska-Ratajska Zofia, *Walca tańczyłam najlepiej z pań...: karnawałowe anegdoty i zwyczaje*, Wydawnictwo Trio, 2012
- Jabłońska Teresa, *Styl zakopiański Stanisława Witkiewicza*, wyd. Bosz 2008
- Jagiello Marzanna, Brzezowski Wojciech, *Stanisław Kostka Potocki als Gartengestalter: von giardino antiquario bis villa all'antica*, [w:] *Johann Joachim Winckelmann i Stanisław Kostka Potocki, mistrzowie i uczniowie. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie*, Warszawa 2016, s. 197–213
- Jagiello Marzanna, Brzezowski Wojciech, *Polskie ogrody sentymentalne i romantyczne*, (w druku).
- Jagiello Marzanna, Brzezowski Wojciech, *Najwcześniejsze polskie ogrody krajobrazowe w świetle materiałów źródłowych (opisów, traktatów i poematów)*, „Architectus”, 2018 3(55), s. 41–52
- Jagiello Michał, *Listy o „stylu zakopiańskim” 1892–1912 wokół Stanisława Witkiewicza*, wstęp, komentarze i opracowanie, [w:] *Listy Stanisława Witkiewicza i jego korespondentów*, w opracowaniu Marii Olszanieckiej i Marii Micińskiej, Kraków 1979
- Jankowski Edmund, *Ogród przy dworze wiejskim*. T. I. *Ogród użytkowy*, Warszawa 1888
- Jankowski Edmund, *Ogród przy dworze wiejskim*. T. II. *Ogród przy dworze wiejskim*, Warszawa 1888
- Jankowski Edmund, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce w zarysie*, Warszawa 1923
- Jankowski Edmund, *Dzieje ogrodnictwa*, t. I–II, Warszawa 1938
- Janowski Paweł, *Kmita Piotr, 1477–1553, polityk i mecenas humanistów*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, Lublin 2002, t. IX, kol. 197
- Jarzewicz Magdalena, *Budownictwo folwarczne jako problem historii sztuki*, [w:] *Dwór polski w XIX w. Zjawisko historyczne i kulturowe*, (red.) Tadeusz Stefan Jaroszewski, Warszawa 1990, s. 145–154

- Jasiński Stanisław, *Wzory i plany ogrodów zastosowane do potrzeb naszego kraju oraz wzory kobierców kwiatowych z 16 tablicami planów i opisem hodowli stosowanych roślin*, Warszawa 1879
- Jurek Tomasz (red.) *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, Instytut Historii PAN 2010–2016
- Kawula Kzysztof, *Obrazki z dziejów parafii Siedliska-Bogusz. 1968*, mps Kuria Biskupia w Tarnowie
- Kieniewicz Stefan, *Ruch chłopski w Galicji w 1846 r.*, Wrocław 1951
- Kleszcz Franciszek, *Wieś Wiewiórka i klucz wiewiórecki Zarys monograficzny*, Kraków 1996
- Kondracki Jerzy, *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 2002
- Kondracki Jerzy, *Regionalizacja fizjograficzna Polski*, [w:] Ryszard Chliszcz, Wioletta Grzesik, Paulina Majewska, Paweł Sordyl, *Program ochrony środowiska dla Gminy Dębica na lata 2016–2019 z perspektywą do 2023 roku*. Za: <https://ugdebica.pl/fcp/4GBUKOQfTKIQhbx08SlkFTxYCEi8pMgQGS39XCUpVFiwNUFhxRkkjFSg/4/public/pliki/ochrona-srodowiska/program-ochrony-srodowiska-dla-gminy-debica.pdf> [data dostępu: 13.08.2018].
- Kotowski Kazimierz, *Rejestr ogrodów polskich*, z. 5, Warszawa 1966
- Krocak Rafał, *Ślady i przebieg dawnej sieci komunikacyjnej na progu Pogorza Karpackiego*, [w:] „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego. Infrastruktura komunikacyjna w krajobrazie”, nr 18, Sosnowiec 2012, s. 103–115
- Landecka Halina, Pałac w Czesławicach – zabytek przywrócony, [w:] „Ochrona Zabytków”, nr 1–4, 2010, s. 17–26
- Lawera Hanna, Bata Artur, *Pilzno i okolice*, Krosno 1997
- Leśniakowska Marta, *Dwór polski a idee domu w kulturze europejskiej XIX i XX wieku*, [w:] *Dwór polski w XIX wieku, zjawisko historyczne i kulturowe*, red. Tadeusz Stefan Jaroszewski, Warszawa 1990, s. 7–20
- Libicki Piotr, *Dwory i pałace w Małopolsce i na Podkarpaciu*, Poznań 2012
- Loski Józef, *Jabłoń*, „Tygodnik Ilustrowany”, t. 34, 1876, nr 30, s. 49–50
- Loudon John Claudius, *The landscape gardening and landscape architecture of the late Humphrey Repton*, Edinburgh 1840
- Loudon John Claudius, *Encyklopaedia of Gardening*, London 1835
- Łepkowski Józef, *Listy z podróży archeologicznej. Jasielskie*, „Gazeta Warszawska”, 1952
- Łubieński Konstanty, *Kartki z wojny*, Warszawa 1976
- Majdecki Longin, *Rejestr ogrodów polskich*, z. 1, 2, 4, 6, 7, Warszawa 1964–1967
- Majdecki Longin, *Historia ogrodów*, t. I–II, Warszawa 2007–2008
- Mencfel Michał, *Atanazy Raczyński (1788–1874). Biografia*, Poznań 2016
- Milton John, *Paradise lost. A poem in ten books*, London 1668 (polskie wydanie: *Raj utracony*, Kraków 2003)
- Morawczyński Marian, *Rzeź 1846 r. Dębica, Pilzno, Tarnów i okolice*, Tarnów 1992
- Morawczyński Marian, *Od Raby do Wisłoki – szlakiem pióra*, Tarnów 1995
- Morawińska Agnieszka, *Augusta Fryderyka Moszyńskiego Rozprawa o ogrodnictwie angielskim 1774*, wyd. Ossolineum 1977
- Moździerz Zbigniew, *Gmach Muzeum Tatrzańskiego*, Zakopane 2005
- Monografia gminy Jabłoń*, (red.) Dariusz Tarasiuk, Jabłoń 2018
- Mysłiński Kazimierz, *Dzieje kariery politycznej w średniowiecznej Polsce. Dymitr z Goraja 1340–1400*, Lublin 1981

- Niesiecki Kasper, *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S.J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza*, Lipsk 1839, t. VIII
- Obrocka Elżbieta, *Zabytkowe założenia ogrodowe*, [w:] *Przyroda województwa Tarnowskiego*, (red.) Antoni Zięba, Tarnów 1995, s.133–146
- Paprocki Bartosz, *Herby rycerstwa polskiego*, pierwsze wydanie 1584, drugie: Kraków 1858 Pawiński Adolf, *Polska XVI w. Pod względem geograficzno-statystycznym*, t. III. *Małopolska*, Warszawa 1886
- Pawlikowski Jan Gwalbert, *Materiały do stylu zakopiańskiego. Murowanice w stylu zakopiańskim*, „Wierchy”, R. 10, 1932
- Perzanowska Joanna i in., *Korytarze ekologiczne w Małopolsce*, Kraków 2005
- Piękosiński Franciszek, *Rycerstwo polskie wieków średnich*, t. I– II
- Piłat Tadeusz, *Skorowidz dóbr tabularnych w Galicji z Wielkim Ks. Krakowskiem*, Lwów 1890
- Piórecki Jerzy, *Dwory i ogrody w Dolinie Sanu, dziedzictwo kulturowo-przyrodnicze*, [w:] „Materiały III Konferencji Naukowo-Technicznej *Błękitny San*”, Dubiecko 2006, s. 209–233 Za: http://pogorzedynowskie.pl/data/referaty/IIIIBS/ref_17_IIIIBS.pdf [data dostępu: 20.06.2017]
- Plewiński Adolf, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, Warszawa 1886
- Polanowska Jolanta, *Stanisław Kostka Potocki (1755–1821). Twórczość architekta amatora przedstawiciela neoklasycyzmu i nurtu picturesque*, Warszawa 2009
- Rocznik Brzosteki* t. I–III, (red.) Bogdan Stanaszek, Brzostek 1993–1997
- Rousseau Jean-Jacques, *Julie ou la Nouvelle Héloïse*, Amsterdam 1761 (wyd. polskie: *Nowa Heloiza*, Ossolineum 1998)
- Rousseau Jean-Jacques, *Émile, ou De l'éducation*, Le Haye 1762 (wyd. polskie: *Emil, czyli o wychowaniu* Ossolineum 1955)
- Różańska Anna, Krogulec Teresa, Rylke Jan, *Ogrody. Historia architektury i sztuki ogrodowej*, Warszawa 2008
- Rzepniewska Danuta, *Przemiany w rodzinie ziemiańskiej Królestwa Polskiego*, [w:] *Dwór polski w XIX w. Zjawisko historyczne i kulturowe*, (red.) Tadeusz Stefan Jaroszewski, Warszawa 1990, s. 21–46
- Schelling Fryderyk Wilhelm von, *Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie*, Jena-Lepizig 1799
- Siewniak Marek, Mitkowska Anna, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998
- Ślusarek Krzysztof, *W przededniu autonomii. Własność ziemska i ziemiaństwo zachodniej Galicji w połowie XIX wieku*, Warszawa 2013, s. 88
- Stanaszek Bogdan, *Brzostek i okolice*, Brzostek 1997
- Stanaszek Bogdan, *Parafia Brzostek w latach 1918–1939*, Brzostek 1994
- Staszal Jan, *Łubiński Tadeusz (1872–1942)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVIII, 1973, s. 502.
- Stęczyński Bogusz Maciej, *Okolice Galicji*, Lwów 1947 Strumiłło Józef, *Ogrody północne*, t. I–II, Wilno 1834
- Styś Wincenty, *Rozdrabnianie gruntów chłopskich w byłym zaborze austriackim od roku 1787 do 1931*, Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie, dział B, t. XV z. 1, Lwów 1934 Szczeklik Józef, *Pilzno i jego dzieje*, Pilzno 1994
- Szope Maciej, *Grodziska i zamczyska województwa tarnowskiego*, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 1981

Szubert Michał, *Opisanie drzew i krzewów leśnych Królestwa Polskiego*, Warszawa 1827

Waga Jakub Ignacy, *Flora polska*, t.1–2, Warszawa 1847–1848 Walpole Horace, *Essay on modern gardening*, Strawberry Hill 1784 *Wędrówki po gminie Żyraków*, (red.) Krzysztof Czuchra, Dębica 2008

Whately Thomas, *Observations on Modern Gardening, illustrated by descriptions*, London, 1770

Wiesiołowski Michał, *Rys statystyczno-geograficzny Galicji austriackiej skreślony przez Michała Wiesiołowskiego w 1841 r.*, Poznań 1842

Wodzicki Stanisław, *O chodowaniu, użytku, mnożeniu i poznawaniu drzew, krzewów, roślin i ziół celniejszych: ku ozdobie ogrodów przy zastosowaniu do naszey strefy*, t. I–VI, 1818– 1828

Wodzicki Stanisław, *Katalog roślin ogrodu Niedźwieckiego [...]*, cz. 1–6, 1813–1842

Wolski Jacek, *Austriacki kataster podatku gruntowego na ziemiach polskich oraz jego wykorzystanie w pracach urzędowych i badaniach naukowych*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, 2000, s. 199–212

Wykaz szczegółowy miejscowości w Galicyi; nowe wydawnictwo na podstawie spisu ludności z 31. Grudnia 1890 r., C.K. Centralna Komisja Statystyczna, Wiedeń 1893

Zabytki architektury i budownictwa w Polsce, woj. rzeszowskie, red. Hanna Krzyżanowska, Warszawa 1973, t. VII

Zachariasz Agata, *Plany katastralne ogrodów jako świadectwo rozwoju idei ogrodu angielskiego*, mps, praca dr., Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Kraków 1996 Zachariasz Agata, *Polskie osiemnasto- i dziewiętnastowieczne traktaty ogrodnicze w bibliotece dworskiej – teoria i praktyka*, [w:] *Dwór polski w XIX wieku*, (red.) Teresa Hrankowska, Warszawa 1998, s. 125–165.

Zachariasz Agata, *Najpiękniejsza i najinteresowniejsza okolica – dwór w krajobrazie w XVIII i XIX w.*, [w:] *Dwór polski. Zjawisko historyczne i kulturowe*, (red.) Anna Sieradzka, Warszawa 2003, s. 71–85.

Zachariasz Agata, *Polska sztuka ogrodowa początku XIX wieku w ocenie Johna Claudiusa Loudona*, [w:] *Ogród puławski przeszłość przyszłości. Materiały z konferencji*, red. A. Woik, „Fundacja wspierania historycznego ogrodu puławskiego, Instytut Uprawy i Gleboznawstwa”, z. 2, Puławy 2003, s. 168–185

Zachariasz Agata, *Przydatność archiwalnych źródeł kartograficznych dla współczesnych badań krajobrazowych*, „Źródła kartograficzne w badaniach krajobrazu kulturowego. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego”, nr 16, 2012

Nestorow Rafał, *Od Przemysła do Lwowa. Wybrane zagadnienia z historii kultury ogrodowej Ziemi Przemyskiej i Lwowskiej*, [w:] *Drzewa, parki i ogrody Dziedzictwo kultury i natury Małopolski Wschodniej. Materiały ze Zjazdu Poleskiego Towarzystwa Dendrologicznego*, Bolestraszyce-Lwów, 2016, s. 15–24. Za: http://www.ptd.pl/ptd/wp-content/download/wydawnictwaPTD/materiały_VIIIzjazd.pdf [data dostępu: 20.06.2017] *Zamoyscy w Jabłoni*, (red.) Andrzej Cebulak, Barbara Wikło, Jabłoni 2016

Zapór Waldemar, Tyrpin Dariusz, *Powiat Dębicki*, Dębica 2010

Zigra Johann Hermann, *Ogrodnictwo, zastosowane do klimatu północnego. T. 2, Zawierający dokładną naukę pielęgnowania kwiatów i cudzoziemskich roślin ozdobnych*, Wilno 1825

Żerański Marcin, *Śląsk Cieszyński. Od Bielska-Białej do Ostrawy*, Cieszyn 2012

Źródła internetowe

- <https://dzikiezycie.pl/archiwum/2005/sierpien-2005/mam-nadzieje-ze-przyszle-pokolenia-beda-odwazniejsze-rozmowa-z-prof-jerzym-pioreckim> [dostęp: 06.08.2018]
- https://pl.wikivoyage.org/wiki/Powiat_d%C4%99bicki [data dostępu: 12.05.2017]
- http://www.powiatdebicki.pl/index.php?option=com_content&view=article&cid=29&Itemid=121 [data dostępu: 12.07.2017]
- <https://wiki.eanswers.net/pl/D%C4%99bica> [data dostępu: 12.06.2017]
- http://www.powiatdebicki.pl/index.php?option=com_content&view=article&cid=29&Itemid=121 [data dostępu: 12.07.2018]
- <http://www.iaepan.edu.pl/galicja/> [data dostępu: 29.07.2018]
- https://de.wikipedia.org/wiki/Franziszeischer_Kataster [data dostępu: 31.07.2018]
- <http://www.skany.przemysl.ap.gov.pl/56/126/legenda.jpg>
- <https://szukajwarchiwach.pl/29/280/0#tabSerie>;
- <http://www.skany.przemysl.ap.gov.pl/search.php> [data dostępu: 31.07.2018]
- https://www.europeana.eu/portal/pl/record/09404/id_oai_rcin_org_pl_15020.html [data dostępu: 4.03.2018]
- <http://igrek.amzp.pl/mapindex.php?cat=KGL288> [data dostępu: 3.08.2018]
- <http://spuscizna.org/spuscizna/history-przyborow-1.html>; [data dostępu: 4.03.2018]
- <https://mnazaruk.wordpress.com/2009/12/03/ruiny-palacu-wraz-z-podworskim-parkiem-w-przyborowie> [data dostępu: 4.03.2018]
- http://zarowanie.org.pl/historia/h_index.html [data dostępu: 12.07.2017]
- http://zarowanie.org.pl/zdjecia/zasow_1938_1941/index.html [data dostępu: 4.03.2018]
- <http://oxfordindex.oup.com/search?q=Philip+Southcote> [data dostępu: 3.08.2018]
- <http://oxfordindex.oup.com/view/10.1093/oi/authority> [data dostępu: 3.08.2018]
- <http://oxfordindex.oup.com/search?q=Charles+Bridgeman> [data dostępu: 3.08.2018]
- <http://oxfordindex.oup.com/search?q=Charles+Bridgeman> [data dostępu: 3.08.2018]
- <http://oxfordindex.oup.com/search?q=Lancelot+Brown> [data dostępu: 4.07.2018]
- http://www.zbojnickiszlak.pl/index.php?menu=d&id_menu=769 [data dostępu: 14.02.2018]
- <http://www.genealogia.okiem.pl/wlasciele/index.php?miejsce=Januszkowice,%20cyr.%20ja%20sielski> [data dostępu: 07.08.2018]
- <http://www.diecezja.rzeszow.pl/2015/04/januszkowice/> [data dostępu: 10.02.2017]
- <https://www.nid.pl/upload/iblock/3c6/3c6bca6c19ed2d83026b96c196e9d2e8.pdf> [data dostępu: 16.02.2018]
- http://zabytki-podkarpacie.pl/Dwor---zespol-dworski-Pininskih_f_14_ido_1604; [data dostępu: 13.08.2018]
- <http://www.polskiezabytki.pl/m/obiekt/4388/Klecie/> [data dostępu: 13.08.2018]
- <https://ugdebica.pl/fcp/4GBUKOQtTKIQhbx08SlkFTxYCEi8pMgQGS39XCUpVFiwNUFhxRkkjFSg/4/public/pliki/ochrona-srodowiska/program-ochrony-srodowiska-dla-gminy-debica.pdf> [data dostępu: 13.08.2018]
- <http://krakowianie1939-56.mhk.pl/pl/archiwum,1,kubalski,1843.chtm> [data dostępu: 4.03.2018]
- <http://genealogia.okiem.pl/wlasciele/index.php?miejsce=Zasow> [data dostępu: 28.02.2018]

- oraz <http://genealogia.grocholski.pl/gd/osoba.php?id=050536> [data dostępu: 28.02.2018] https://www.myheritage.pl/namestij%C3%B3zef_kuczowski [data dostępu: 4.03.2018]
- http://sbc.wbp.kielce.pl/Content/32306/Ku_uczczeniu_Mickiewicza_Materia%C5%82y%20_sesji_1999.pdf [data dostępu: 3.09.2018]
- <http://www.photoblog.pl/przewodnikpokrakowie/1231317> [data dostępu: 02.09.2018]
- <http://blogi.dziennikzachodni.pl/dziwnytnswiat/2017/01/27/kolano-historia-wsi-historia-rodziny-lubienskich/#more-2429> [data dostępu: 22.11.2017]
- <http://www.testowy.minigo.pl/index.php/article/show/id/282> [data dostępu: 22.11.2017]
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Karol_Stryje%C5%84ski [data dostępu: 5.03.2018]
- [https://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_%C5%81ubie%C5%84ski_\(1872%E2%80%931942\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_%C5%81ubie%C5%84ski_(1872%E2%80%931942)) [data dostępu: 5.03.2018]
- <http://www.chotowa.com/zabory.htm> [data dostępu: 14.07.2018]
- <http://www.sejm-wielki.pl/b/1.1155.217> [data dostępu: 14.07.2018]
- <https://www.ogrodywspomnien.pl/index/showd/49010> [data dostępu: 14.07.2018]
- <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/mikolaj-rey-1932> [data dostępu: 14.07.2018]
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Witkiewicz [data dostępu: 16.07.2018]
- [https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Lewi%C5%84ski_\(architekt\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Lewi%C5%84ski_(architekt)) [data dostępu: 20.07.2018]
- <http://culture.pl/pl/tworca/stanislaw-witkiewicz> [data dostępu: 12.07.2018]
- <http://spuszczna.org/spuszczna/history-przyborow-1.html> [data dostępu: 14.07.2018]
- <https://castles.com.ua/psary.html> [data dostępu: 12.07.2018]
- <http://tarnow.gosc.pl/doc/2352612.Chochy-gory-sie-walily> [data dostępu: 14.07.2018]
- <http://www.ckib.pl/aktualnosci/nasza-matka/> [data dostępu: 16.07.2018]
- <https://mnazaruk.wordpress.com/2009/12/03/ruiny-palacu-wraz-z-podworskim-parkiem-w-przyborowie/> [data dostępu: 28.01.2018]
- <http://spuszczna.org/bieniasz/zdjecia-przyborow.html> [data dostępu: 13.07.2018]
- <http://igrek.amzp.pl>
- <http://www.chotowa.com/zabory.htm> [data dostępu: 12.07.2018]
- <http://muzeum1lo.blogspot.com/p/zapiski-do-historii-miasta.html> [data dostępu: 21.08.2018]
- <http://www.babica.czudec.pl/index.php?strona=pininscy> [data dostępu: 23.08.2018]
- [https://pl.wikipedia.org/wiki/Stanisław_Nowak_\(ziemianin\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Stanisław_Nowak_(ziemianin)) [data dostępu: 23.08.2018]
- <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/search.php?id=24864> [data dostępu: 10.08.2018]
- <http://janmaczynski.blogspot.com/2017/03/sownika-geograficzny-krolestwa.html> [data dostępu: 10.08.2018]
- <https://www.wiezik.com.pl/ofirmie.html> [data dostępu: 23.08.2018]
- Plan odnowy Strzegocic*, 2014, s. 26. Za: http://www.pilzno.un.pl/bip/attach/2/168/4408/46_404_14.pdf [data dostępu: 28.08.2018]
- <http://ogrody.podkarpackie.travel/trasy/korzeniow/> [dostęp: 10.08.2018]
- <http://www.korzeniow.parafia.info.pl/?p=main&what=95> [dostęp: 16.08.2018]
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Dw%C3%B3r_obronny_w_%C5%81%C4%99kach_G%C3%B3rnym [data dostępu: 10.09.2018]
- <http://dpsparkosz.pl/galeria.html> [dostęp: 10.09.2018]

http://podgrodzie.edu.pl/katalogi/podgrodzie_monograf/Monografia.htm
 [dostęp:10.09.2018]
<https://dkpodgrodzie.wordpress.com/historia-miejscowosci/> [dostęp:10.09.2018]
http://zabytki-podkarpacie.pl/Dwor-Kaczorowskich-w-Przeczycy_f_14_ido_1628
 [dostęp:10.09.2018]
<http://gminazyrakow.pl/index.php/dwor-w-straszecinie> [dostęp: 16.08.2018]
https://pl.wikipedia.org/wiki/Dwór_obronny_w_Wiewiórcu [dostęp: 16.08.2018]
<http://dwornawolicy.pl/park/>[dostęp: 16.08.2018]
<http://tyrpin.pl/realizacje/dwor-na-wolicy/> [dostęp: 16.08.2018]
http://www.pilzno.un.pl/bip/atach/2/150/3790/25_237_12.pdf s. 41 [dostęp:
 10.09.2018]
<http://ospiedliskabogusz.manifo.com/siedliska-bogusz> [dostęp: 16.08.2018]
[http://www.zyrakow.pl/bip/index.php?page=zwykly.
 php&under=322&grp=9](http://www.zyrakow.pl/bip/index.php?page=zwykly.php&under=322&grp=9)[dostęp: 16.08.2018]

Opracowania nieopublikowane

Arvay Ewa, Janczykowski Jan, Podhalański Bogusław, *Katalog Parków Województwa Tarnowskiego*, mps, Tarnów 1977. Zbiory Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu, Delegatura w Rzeszowie (bez sygn.)
 Arvay Ewa, Janczykowski Jan, Podhalański Bogusław, *Klecie*, Tarnów 1977. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu delegatura w Rzeszowie, sygn. 8105

Bielatowicz Zbigniew, *Chotowa- Stupie, Przyborów, Droga Przyborów – Stupie*, [w:] *Katalog Parków Województwa Tarnowskiego*, Tarnów 1977, [bez sygn.]
 Bielatowicz Zbigniew, Jamrozik Piotr, *Katalog Parków Województwa Tarnowskiego*, mps. Tarnów 1977, [bez sygn.]
 Bosak Barbara, *Zespół dworsko-parkowy w Nagawczynie Studium naukowo-histeryczne wykonane na zlecenie właściciela SPORTATUT sp.z. o.o. w Nagawczynie*, Krosno 2003, zbiory prywatne, Tarnów

Czupryna Józef, *Katalog Parków Województwa Tarnowskiego- Głobikowa*, Kraków 1976, mps. Archiwum WUOZ w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie, [bez sygn.]

Danisiak Ewa, *Ewidencja zabytkowego parku w Nagawczynie, 1984* Archiwum WUOZ w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie. mps [brak sygn.]
 Denisiuk Zygmunt, Dziewolski Jerzy, *Park w Kleciu – opracowanie całościowe bez etapów wraz z podkładem geodezyjnym w skali 1:500*, Tarnów 1985. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu delegatura w Rzeszowie, sygn. 10342.
 Dziewolski Jerzy, *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, temat Nr 116/U/1984, zlec. Zespołu Badań i Rewaloryzacji Zabytków w Tarnowie z dnia 22.02.1984
 Dziewolski Jerzy, *Ewidencja Parku w Podgrodziu*, 1984 r. Archiwum WUOZ w Przemysłu, Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.]

Filipowicz Włodzimierz, *Park Chotowa - Stupie – opracowanie całościowe bez etapów* wykonane na zlecenie Zespołu Badań i Waloryzacji Zabytków w Tarnowie, Kraków 1985. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.]

Grabowski Cezary, *Katalog Parków Województwa Tarnowskiego-Jodłowa*, Kraków 1976, mps. Archiwum WUOZ w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.]

Grabowski C., *Opracowanie zabytkowego parku w Parkoszu*, Tarnów 1983 r. Archiwum WUOZ w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.]

Mazur Waldemar, *Ewidencja zabytkowego parku w Zasowie*, mps 1987. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.] Michalik Stefan, *Park Latoszyn dokumentacja ewidencyjna nr 116/U/8/84*, Kraków 1984. Archiwum WUOZ w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.]

Obrocka Elżbieta, *Ekspertyzy dendrologiczne drzew – pomników przyrody na terenie gminy Dębica pow. dębicki woj. podkarpackie część szczegółowa*, 2012. Prywatne archiwum E. Obrockiej, Tarnów

Rusińska Stanisława, *Zespół dworsko-parkowy w Strzegonicach k. Pilzna / woj. tarnowskie/- dokumentacja historyczna*, PP PKZ O/Kraków. Ze Zbiorów Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.]

Rusińska Stanisława, *Studium historyczne i koncepcyjne zespołu oraz projekt rekonstrukcji układu parkowego zespołu pałacowo-parkowego w Zawadzie*, PP PKZ/O Kraków 1979

Skawiński Paweł, Mazur Waldemar, Przybylski Jacek, *Ewidencja parku podworskiego w miejscowości Chotowa, gmina Czarna Tarnowska, woj. Tarnów, Park Chotowa Przyborów*, [brak sygn.]

Szołtysek Bożena, Halina Samborowska, Ewa Kawa, Wanda Genga, *Katalog parków woj. tarnowskiego, Strzegonice*, Kraków 1987. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie, [bez sygn.]

Wojnarowska Urszula, *Dzieje parafii Siedliska-Bogusz, praca dyplomowa pod kierunkiem T. Kizwaltera*, Uniwersytet Warszawski Instytut Historii Studium Podyplomowe Historii 1999

Czasopisma

„Tygodnik Ilustrowany”, t. 34, 1876, nr 30, s. 49–50

Spis ilustracji

- Il. 1. Schemat rozmieszczenia ogrodów i parków podworskich na terenie powiatu dębickiego. Oprac. aut.
- Il. 2. Powiat Dębicki (obwiedziony na czarno) na tle mapy prezentującej zasięg zlewni Wisłoki wraz z okolicznymi pogórzami i płaskowyżami. Za: <http://wisloka.bjoernsen.de/wp-content/uploads/2014/03/hipsometria-212x300.jpg> [data dostępu: 10.07.2017].
- Il. 3. Zamek w Zawadzie. Fot. nieznanego autora, 1905 r. Za: <https://polona.pl/item-view/829b5cf7-4f68-4925-9042-56be0dbb47d3?page=0> [data dostępu: 5.08.2023].
- Il. 4. Rabacja galicyjska, 1848. Obszar Galicji objęty powstaniem (czerwony). Za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Rabacja_galicyjska#/media/Plik:Rabacja_galicyjska_a_powstanie_krakowskie.jpg [data dostępu: 5.08.2023]
- Il. 5. „Rzeź galicyjska”, obraz Jana Nepomucena Lewickiego, po 1848 r. https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Rabacja_galicyjska.JPG [data dostępu: 5.08.2023].
- Il. 6. Mapa podziału powiatu dębickiego na gminy. Za: http://www.hospicjum.debica.net.pl/images/p_deb.gif [data dostępu: 8.08.2018].
- Il. 7. Zasięg, jaki objęła mapa „pierwszego pomiaru wojskowego”, zw. także „zdjęciem józefińskim”, wykonana w latach 1779–1783. Za: <http://www.iaepan.edu.pl/galicja/images/JosLand.png> [data dostępu: 29.07.2018].
- Il. 8. Zasięg „mapy Miega” (kolor brązowy) na „pierwszym pomiarze wojskowym” („zdjęciu franciszkańskim”), 1779–1783. Za: <http://www.iaepan.edu.pl/galicja/images/JosLand-PL.png> [data dostępu: 29.07.2018].
- Il. 9. Nowy i Stary Wiśnicz (Wisznice) na mapie „z pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783. Za: https://www.bochenskiemiejsce.pl/images/artykuly/XVI_XVIIIw/wisnicz_miega.jpg [data dostępu: 29.07.2018].
- Il. 10. Legenda do planów katastralnych z 1824 r. (*Legende zu den Kartenblättern des Franziszeischen Katasters*) Za: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Legend_for_Franciscan_Cadastral_Maps_1824.jpg#/media/File:Legend_for_Franciscan_Cadastral_Maps_1824_\(2\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Legend_for_Franciscan_Cadastral_Maps_1824.jpg#/media/File:Legend_for_Franciscan_Cadastral_Maps_1824_(2).jpg) [data dostępu: 31.07.2018].
- Il. 11. Legenda do planów katastralnych znajdująca się w Archiwum Państwowym w Przemyślu. Za: <http://www.skany.przemysl.ap.gov.pl/56/126/legenda.jpg> [data dostępu: 31.07.2018].
- Il. 12. Legenda dla Katastru Galicyjskiego, 1824. Za: https://oefr.at/2018/01/mapire-zusaetzliche-landkarten-und-katasterplaene-online/1280px-legend_for_franciscan_cadastral_maps_1824/ [data dostępu: 31.07.2018].

- Il. 13. Fragment legendy do planów katastralnych z 1824 r. Za: https://oefr.at/2018/01/mapire-zusaetzliche-landkarten-und-katasterplaene-online/1280px-legend_for_franciscan_cadastral_maps_1824/ [data dostępu: 31.07.2018].
- Il. 14. Fragment legendy dla planów katastralnych z 1824 r. z przedstawieniem ogrodu oraz parku. <http://www.skany.przemysl.ap.gov.pl/56/126/legenda.jpg> [data dostępu: 31.07.2018].
- Il. 15. Fragment legendy dla planów katastralnych z 1824 r. Za: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Legend_for_Franciscan_Cadastral_Maps_1824.jpg#/media/File:Legend_for_Franciscan_Cadastral_Maps_1824_\(2\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Legend_for_Franciscan_Cadastral_Maps_1824.jpg#/media/File:Legend_for_Franciscan_Cadastral_Maps_1824_(2).jpg) [data dostępu: 31.07.2018].
- Il. 16. Fragment legendy dla planów katastralnych z 1824 r. Za: https://oefr.at/2018/01/mapire-zusaetzliche-landkarten-und-katasterplaene-online/1280px-legend_for_franciscan_cadastral_maps_1824/ [data dostępu: 31.07.2018]
- Il. 17. Okolice Braciejowej i Gumnisk, w tle Dębica. Fot. D. Tyrpin 2009. Za: http://tyrpin.pl/wp-content/uploads/2009/06/img_40911.jpg [data dostępu: 14.08.2018]
- Il. 18. Widok z Głobikowej w kierunku zachodnim, w oddali Pogórze Ciężkowickie. Fot. D. Tyrpin, 2009. Za: http://tyrpin.pl/wp-content/uploads/2009/06/img_40971.jpg [data dostępu: 14.08.2018]
- Il. 19. Rolniczy krajobraz okolic Braciejowej. Fot. D. Tyrpin, 2009. Za: http://tyrpin.pl/wp-content/uploads/2009/06/img_41131.jpg [data dostępu: 14.08.2018].
- Il. 20. Widok rezydencji Pains Hill. Kolorowana rycina Matthew Jamesa Starlinga według obrazu Thomasa Alloma, 1850. Za: <http://www.antiqueprints.com/images/al/e5767.jpg> [data dostępu: 5.08.2023].
- Il. 21. Projekt parku krajobrazowego (Paryż) połączonego z regularnym ogrodem kwiatowym według Pierre'a Boitarda, 1834. W: Pierre Boitard, *Manuel complet de l'architecte des jardins, ou l'art de les composer et de les décorer*, Paris, Librairie encyclopédique de Roret, 1834. Za: <https://archive.org/details/A039a018> [data dostępu: 5.08.2023].
- Il. 22. Park krajobrazowy połączony z regularnym ogrodem kwiatowo-warzywnym według Louis-Eustache Audota, 1818. W: Louis-Eustache Audot, *Essai sur la composition et l'ornement des jardins*, Paris 1818. Za: <https://www.biodiversitylibrary.org/item/94591#page/5/mode/1up> [data dostępu: 5.08.2023].
- Il. 23. Powązki, plan ogrodu. Rysunek Mariana Żebrowskiego (*Plan de Powązki a Madame la Princesse Czartoryska*), ok. 1755. Fundacja XX Czartoryskich, Gabinet Rycin, Kraków, sygn. XV-Rr.478. Za: http://zabytki.online/archiwum_szz/szz20161112.pdf [data dostępu: 12.08.2018].
- Il. 24. Świątynia Sybilli w Puławach. Litografia na podstawie akwareli Barbary Czernof, pochodząca z Armand Cassagne, *Album des vues de l'Institut Alexandra du Jardin et des environs de Novo Alexandra (Pulavy)*, Paris 1857. Za: <https://polona.pl/item/album-d> [data dostępu: 2.08.2018].
- Il. 25. Widok parku w Puławach z klasycystyczną oranżerią, zwaną także Domkiem Greckim, w głębi, 1796. Akwarela Zygmunta Vogla. Zbiory Muzeum Narodowego, Poznań.
- Il. 26. Zabawa w Puławach podczas „sian zięcia”, tusz+sepia Jan Piotr Norblin, b.r. Za: www.fotopolska.pl [data dostępu: 7.06.2017].
- Il. 27. Strona tytułowa t. II, czwartego wydania dzieła Józefa Strumiły „Ogrody północne” z „planem i widokiem ogrodu angielskiego”, 1844. Za: <http://>

- www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication?id=14881 [data dostępu: 12.07.2018].
Za: <http://www.wawel.net/malarstwo/norblin.htm> [data dostępu: 22.08.2018].
- Il. 28. Park w stylu kaligraficznym według Józefa Strumiły, *Ogrody północne*, t. II, s. 132, odrys Gerarda Ciołka. Za: Janusz Bogdanowski, *Dwór i krajobraz...*, s. 55.
- Il. 29. Strona tytułowa t. I. dzieła Edmunda Jankowskiego, *Ogród przy dworze wiejskim*, Wilno 1844. Za: <https://stylowydwor.pl/userdata/gfx/43790371.jpg> [data dostępu: 12.06.2018].
- Il. 30. Plan ogrodu przy dworze wiejskim według Edmunda Jankowskiego, *Ogród przy dworze wiejskim*, Wilno 1844, t. I, tabl. I.
- Il. 31. Żywiec i jego ogrody. Fragment planu z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1865. Za: <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-secondsurvey/?layers=158%2C164&bbox=2133098.417473116%2C6391440.6650368655%2C2142189.646524784%2C6394913.772509574> [data dostępu: 5.08.2023].
- Il. 32. Żywiec, wodospad w parku zamkowym (górkim). Fotograficzna kartka pocztowa., 1908. Za: https://fotopolska.eu/Zywiec/b4134,Park_zamkowy.html?f=243750-foto [data dostępu: 20.09.2022].
- Il. 33. Medyka i jej ogrody. Fragment planu „z drugiego pomiaru”, 1861–1864. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 4.08.2018].
- Il. 34. Ogród w Medyce, po prawej stronie oranżeria. Rycina nieznanego autora, 1840. Źródło: „Przyjaciół Ludu”, 1840. Za: <https://fotopolska.eu/Medyka/b40251,Dwor.html?f=1486489-foto> [data dostępu: 1.01.2022].
- Il. 35. Łańcut i ogrody przy zamku. Fragment planu „z drugiego pomiaru”, 1861–1864. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 4.08.2018].
- Il. 36. Krzeszowice, akwarela Napoleona Ordy, ok. 1860. Za: http://katalog.muzeum.krakow.pl/sites/default/files/imagecache/museum_object_picture_fullsize/remote/mnk/miniatures/7/1/03-r.a.-004546001_1380003150107.jpg [data dostępu: 10.05.2017].
- Il. 37. Ogrody przy pałacu w Dukli. Fragment planu „z drugiego pomiaru”, 1861–1864. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 4.08.2018].
- Il. 38. Krasieczyn na mapie z „trzeciego pomiaru”, 1869–1887. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-thirdsurvey> [data dostępu: 4.08.2018].
- Il. 39. Założenie pałacowo-ogrodowe w Dubiecku. Fragment planu katastralnego, 1851. Za: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d6/Dubiecko_1851.jpg [data dostępu: 4.08.2018].
- Il. 40. Założenie pałacowo-ogrodowe w Wysocku. Fragment planu „z drugiego pomiaru”, 1861–1864. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 4.08.2018].
- Il. 41. Zespół pałacowo-ogrodowy w Narolu. Fragment planu „z drugiego pomiaru”, 1861–1864. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 4.08.2018].
- Il. 42. Założenie dworsko-ogrodowe w Smarżowej na planie katastralnym, 1850 r. Zbiory Archiwum Państwowego w Krakowie, sygn. 29/280/0/5.1/831 Za: <https://szukajwarchiwach.pl/29/280/0/5.1/831?q=smarzowa+XARCHro:29+XNRZESPro:280+XCDNUMERUro:0&wynik=3&crp-p=15&page=1#tabSkany> [data dostępu: 12.05.2017].

- Il. 43. Fragment planu katastralnego z 1849 r. przedstawiający założenie dworsko-ogrodowe w Zawadzie. Zbiory Archiwum Państwowego w Przemyślu, karta nr V/1617, sygn. 56/126/0/-/1841M.
- Il. 44. Zamek w Zawadzie, widok od południowego wschodu (front), rysunek nieznanego autora z 1835 r., „Album Krzeszowicki”, Muzeum Narodowe w Warszawie. Za: Tadeusz Jaroszewski, *O siedzibach neogotyckich w Polsce*, Warszawa 1981, s. 322, il. 119.
- Il. 45. Założenie dworsko-ogrodowe w Strzegocicach, 1948 r. (*Dorf Strzegocice in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu, sygn. 56/126/0/01.
- Il. 46. Klecie na mapie katastralnej z 1850 r. (*121 Dorf Klecie in Galizien Kreisregierung 1850*). Zbiory Archiwum Państwowego w Krakowie, sygn. 29/280/0/5.1/813.
- Il. 47. Klecie na mapie z 1938 r. Zbiory Wojskowego Instytutu Geograficznego P49 S33 D (4933 D). Za: http://maps.mapywig.org/m/WIG_maps/series/025K/P49-S33-D_BRZOSTEK_1938.jpg [data dostępu: 12.08.2018].
- Il. 48. Założenie dworsko-ogrodowe w Przyborowie na planie katastralnym z 1849 r. (*Dorf Głowaczowa ammt Ortschaft Golimka in Galizien Tarnower Kreis*). Zbiory Archiwum Państwowego w Przemyślu, sygn. 56/126/0/0/445M.
- Il. 49. Założenie dworsko-ogrodowe w Zasowie na planie katastralnym z 1849 r. Kataster Galicyjski, Zassów, ok. 1850 r. Zbiory Archiwum Państwowego w Krakowie, sygn. 29/280/0/5.1/836
- Il. 50. Zwiernik na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1862–1864. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 11.08.2018].
- Il. 51. Założenie dworsko-ogrodowe w Straszęcinie, 1849 (*Dorf Straszęcin sammt Ortschaften Mala Wola und Zawierzbie in Galizien Tarnower Kreis*). Zbiory Archiwum Państwowego w Przemyślu, sygn. 56/126/0/1601M. Za: <http://www.skany.przemysl.ap.gov.pl/show.php?zesp=126&ccd=0&ser=0&syg=1601M> [data dostępu: 11.08.2018].
- Il. 52. Założenie dworsko-ogrodowe w Januszkowicach na planie katastralnym, 1850 (*102 Dorf Januszkowice in Galizien Kreisregierung*). Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 9/280/0/5.1/806.
- Il. 53. Założenie dworsko-ogrodowe w Głobikówce na planie katastralnym, 1848 (*Dorf Głobikówka in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/280/0/5.1/797.
- Il. 54. Założenie dworsko-ogrodowe w Latoszynie na planie katastralnym (*Dorf Latoszyn in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu sygn. 56/126/0/889M.
- Il. 55. Założenie dworsko-ogrodowe w Korzeniowie na planie katastralnym (*Dorf Korzeniów sammt Ortschaft Wolica in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu, sygn. 56/126/0/0/778M.
- Il. 56. Założenie dworskie w Wiewiórcie na planie katastralnym (*Wiewiorka in Galizien Tarnower Kreis 1851*). Archiwum Państwowe w Przemyślu, sygn. 56/126/0/0/1918M.
- Il. 57. Założenie dworsko-ogrodowe w Siedliskach-Bogusz (*Dorf Siedliska in Galizien Tarnower Kreis*). Zbiory Archiwum Państwowego w Krakowie, sygn. 29/280/0/5.1/827. Za: <https://szukajwarchiwach.pl/29/280/0/5.1/827?q=siedliska++bogusz+XARCHro:29&wynik=3&crpp=15&page=1#tabSkany> [dostęp:17.08.2018].

- Il. 58. Dobrków na planie katastralnym z 1849 r. (*Dorf Dobrków in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu 56/126/0/-/0352M.
- Il. 59. Założenie dworsko-ogrodowe w Bączalce (*Dorf Bączalka in Galizien*), 1850. Zbiory Archiwum Państwowego w Przemyślu sygn. 56/126/0/46M.
- Il. 60. Założenie dworsko-ogrodowe w Słupiu, na planie katastralnym z 1849 r. (*Dorf Grabiny in Galizien Tarnower Kreis*). Zbiory Archiwum Państwowego w Przemyślu, sygn. 56/126/0/0/445M.
- Il. 61. *Widok na Gościniec Cesarski wzięty z drugiego piętra wieży wschodniej zamku zawadzkiego*, Atanazy Raczyński, akwarela, 5 lipca 1823. Zbiory Muzeum Narodowe w Poznaniu, sygn. Gr 798/25.
- Il. 62. Zawada w widoku satelitarnym, w centrum Dębica, 2018. Za: <https://www.google.pl/maps/place/D%C4%99bica/@50.0516639,21.4427411,9915m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x473d09882e23694b:0x59f606766b3e59fc!8m2!3d50.0516417!4d21.4116964> [data dostępu: 28.01.2018].
- Il. 63. Widok na kaplicę z basztę dawnego zamku w Zawadzie od wschodu. Fot. z 1979 r. Zbiory prywatne.
- Il. 64. Widok na kaplicę z basztę dawnego zamku w Zawadzie od wschodu. Fot. z 1988 r. Zbiory prywatne.
- Il. 65. Zawada na mapie „z pierwszego pomiaru wojskowego” (*Mieg Karte des Konigreich Galizien und Lodomerien 1779–1782*); w centrum mapy Dębica. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 20.01. 2018].
- Il. 66. Dorota Henryka Przebendowska na rycinie Hirscha Leybowicza, 1758 r. Za: <https://s-media-cache-ak0.pinning.com/originals/f3/85/1d/f3851d7ae1a441202521f7ae5f7e8a84.jpg> [data dostępu: 20.01.2018].
- Il. 67. Portret Anny Elżbiety hr. Raczyńskiej, obraz Carla Wilhelma Wacha, 1827 r. Własność Fundacji im. Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu, sygn.FR 532.
- Il. 68. Portret Atanazego Raczyńskiego na obrazie nieznanego autora. Za: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/fc/Athanasius_Graf_Raczynski_1826.jpg/170px-Athanasius_Graf_Raczynski_1826.jpg [data dostępu: 29.010.2018]
- Il. 69. Widok zamku w Zawadzie od północnego-zachodu, akwarela Atanazego Raczyńskiego wykonana 13 czerwca 1839 r. Zbiory prywatne. Za: Michał Mencfel, Atanazy Raczyński..., s. 313.
- Il. 70. Widok zamku w Zawadzie od południowego-wschodu, akwarela Atanazego Raczyńskiego wykonana 13 czerwca 1839 r. Zbiory prywatne. Za: Michał Mencfel, Atanazy Raczyński..., s. 205.
- Il. 71. Plan parteru zamku w Zawadzie. Rys. inwentaryzacyjny Antoniego Stacherskiego, wykonany pomiędzy 1857–1861 r. Zbiory Muzeum Narodowe w Krakowie, Dział Rycin, Rysunków i Akwarel, sygn. III - r.a.5668.
- Il. 72. Fragment elewacji wschodniej zamku w Zawadzie wzniesionej według proj. Karla Friedricha Schinkla i szczyt wieży zegarowej. Rys. Antoniego Stacherskiego wykonany pomiędzy 1857–1861 r. Zbiory Muzeum Narodowego w Krakowie, sygn.. III - r.a. 5666.
- Il. 73. Fragment elewacji zachodniej zamku w Zawadzie. Rys. inwentaryzacyjny Antoniego Stacherskiego wykonany pomiędzy 1857–1861 r. Zbiory Muzeum Narodowego w Krakowie, III - r.a.5665.
- Il. 74. Elewacja zachodnia kaplicy i wieży południowo-zachodniej zamku w Zawadzie oraz murek łączący kaplicę ze „starą pralnią”. Rys. inwentaryzacyjny Antoniego Stacherskiego wykonany pomiędzy 1857–1861r. Zbiory Muzeum Narodowego w Krakowie, sygn. III-r.a.5667.

- Il. 75. Elewacja północna zamku w Zawadzie. Rys. inwentaryzacyjny A. Stacherskiego wykonany pomiędzy 1857–1861 r. Zbiory Muzeum Narodowego w Krakowie, sygn. III-r.a.5664.
- Il. 76. Edward Aleksander Raczyński uwieczniony na obrazie Jana Matejki „Bitwa pod Grunwaldem”, 1875–1878. Za: <https://artsandculture.google.com/asset/bitwa-pod-grunwaldem> [data dostępu: 12.06.2018].
- Il. 77. Zamek w Zawadzie od strony wschodniej wschodnia. Fot. z 1905 r. Zbiory Cyfrowej Biblioteki Narodowej „Polona”. Za: <http://podkarpackie.fotopolska.eu/267,zrodlo.html> [data dostępu: 19.12.2017].
- Il. 78. Elewacja wschodnia zamku w Zawadzie po pożarze w 1914 r. Fot. Tadeusz Szydłowski, 1915. Zbiory prywatne, Zawada.
- Il. 79. Elewacja południowa zamku w Zawadzie po pożarze w 1914 r. Fot. Tadeusz Szydłowski, 1915. Zbiory prywatne, Zawada.
- Il. 80. Roger Adam i Edward Bernard Raczyńscy, na obrazie Jacka Malczewskiego, 1897. Zbiory Fundacji im. Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu. Za: <http://rogalin.mnp.art.pl/wirtualne-muzeum/malarstwo/roger-i-edward-hr-raczynscy> [data dostępu: 10.01.2018].
- Il. 81. Pałacyk w parku w Zawadzie wzniesiony ok. 1920 r. przez Edwarda Raczyńskiego. Fot. za: [https://zamki.res.pl/zawada.php#prettyPhoto\[zawada\]/7/](https://zamki.res.pl/zawada.php#prettyPhoto[zawada]/7/) [data dostępu: 14.07.2018]
- Il. 82. a) Groote Schuur i b) Quinan House, wzniesione według proj. H. Bakera i F. Massey’a w Kapsztadzie na przełomie XIX i XX w. Za: http://3.bp.blogspot.com/-t_CMTZEa384/VG79RTDs13I/AAAAAAAAAN9Q/72cQa03XBFQ/s1600/gs2.jpg; https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/Somerset_West_Administration_Block_Baker_and_Masey_1900.jpg [data dostępu: 22.01.2018].
- Il. 83. Zabezpieczone ruiny zamku w Zawadzie, fot. nieznanego autora z 10 września 1939 r. Za: <http://podkarpackie.fotopolska.eu/561398,foto.html?o=b6112&cp=1> [data dostępu: 12.01.2018].
- Il. 84. Schemat typowego polskiego ogrodu „włoskiego”. Za: Janusz Bogdanowski, *O dawnych ogrodach, altanach i krajobrazowych spacerach*, [w:] *Dziedzictwo. Ziemianie polscy*, (red.) T. Chrzanowski, Kraków 1995, s. 179.
- Il. 85. Zawada na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1782. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 12.06.2017].
- Il. 86. Schemat typowego ogrodu polskiego w „stylu francuskim”. Za: Janusz Bogdanowski, *O dawnych ogrodach, altanach i krajobrazowych spacerach*, [w:] *Dziedzictwo. Ziemianie polscy*, (red.) T. Chrzanowski, Kraków 1995, s. 180.
- Il. 87. Zawada. Zamek hrabiego Raczyńskiego w Galicji widziany od strony północnej. Rys. Józefa Brodowskiego wykonany 14 sierpnia 1830 r. Zbiory Muzeum Historycznego miasta Krakowa, nr 69/VIII.
- Il. 88. Zamek w Zawadzie, widok od południowego wschodu (front). Rys. nieznanego autora z 1835 r. W: *Album Krzeszowicki*, Muzeum Narodowe w Warszawie. Za: Tadeusz Jaroszewski, *O siedzibach neogotyckich w Polsce*, Warszawa 1981, s. 322, il. 119.
- Il. 89. Zamek w Zawadzie widziany od strony północnej. Rycina anonimowego autora opublikowana w „Przyjacielu Ludu”, nr 20 z 17 listopada 1838, s.1.
- Il. 90. Klomb z traktatu Izabeli Czartoryskiej, *Mysli różne o zakładaniu ogrodów*, Wrocław 1805, s. 19. Za: http://2.bp.blogspot.com/_EELFfhcYCto/TH_QS_09rMI/AAAAAAAAAgQ/1gyzRp3LT5w/s1600/klomb2.jpg [data dostępu: 28.01.2018].

- Il. 91. Kompozycja z klombami według Izabeli Czartoryskiej, *Mysli różne o zakładaniu ogrodów*, Wrocław 1805, s. 24. Za: <http://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/docmetadata?id=8276&from=publication> [data dostępu: 28.010.2018]
- Il. 92. Fragment planu katastralnego z 1849 r. przedstawiający ogród w Zawadzie. Zbiory Archiwum Państwowego w Przemyśle, karta nr V/1617, sygn. 56/126/0/-/1841M.
- Il. 93. Fragment mapy z „drugiego pomiaru wojskowego” pokazującej rozplanowanie założenia parkowo-zamkowego w Zawadzie, 1861–1864. Za: <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-secondsurvey/?layers=158%2C164&bbox=2388779.46912828%2C6455795.761568626%2C393325.083654114%2C6457532.31530498> [data dostępu: 5.08.2023].
- Il. 94. Zawada, pozostałości studni z obeliskami. Fot. S. Leska, 2014.
- Il. 95. Schemat prezentujący rozmieszczenie głównych obiektów rozmieszczonych na terenie założenia zamkowo-parkowego w Zawadzie, wykonany na podstawie planu katastralnego z 1849 r. Oprac. aut.
- Il. 96. Plan katastralny Zawady z 1849 r. (*Dorf Zawada sammt den Ortschaften Szemberg und Bobrek in Galizien Tarnower Kreis*). Zbiory APP, karta nr V/1617 Sygn. 56/126/0/-/1841M.
- Il. 97. „Zamek w Zawadzie w obwodzie Tarnowskim od północy”. Ryc. Macieja Bogusza Stęczyńskiego. Za: Michał Bogusz Stęczyński, *Okolice Galicji*, Lwów 1847, s. 74.
- Il. 98. Plany założenia w Zawadzie: a) z 1878 r. Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie 1:75000 Za: b) z 1900 r. Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie 1:75000. Zbiory New York Public Library, sygn. Div. 04-336. Za: http://maps.mapywig.org/m/K.u.K._maps/series/075K/400dpi/ZONE_5_COL_XXV_ROPCZYCE_und_DEBICA_1878_400dpi.jpg [data dostępu: 12.06.2017]; http://maps.mapywig.org/m/K.u.K._maps/series/075K/200dpi_NYPL/5_XXV_Ropczyce_und_Debica_1900_200dpi_NYPL1226324.jpg [data dostępu: 12.06.2017].
- Il. 99. Plan majątku w Zawadzie i schemat rozmieszczenia obiektów na terenie majątku w Zawadzie na podstawie mapy z 1944 r. Za: http://maps.mapywig.org/m/WIG_maps/series/025K_german/48-33_G_Debica_XII.1944.jpg [data dostępu: 9.07.2017].
- Il. 100. Zawada w 1944 r. Schemat rozmieszczenia istniejących wówczas budynków. Oprac. aut.
- Il. 101. Analiza kompozycyjna stanu istniejącego zespołu w Zawadzie, z zaznaczeniem wnętrza kompozycyjnych. W: Stanisława Rusińska, *Studium historyczne i kompozycyjne zespołu oraz projekt rekompozycji układu parkowego*, mps na zlecenie Pracownia Konserwacji Zabytków, Kraków 1979-1980. Za: Tomasz Kaczor, *Projekt rewaloryzacji parku z zespołem dworsko-parkowym w Zawadzie*, 2014 mps, własność prywatna.
- Il. 102. Zabezpieczone ruiny (kaplica z basztą) zamku w Zawadzie, widok od strony południowej: a) 1979, b) 1988. Zbiory prywatne, Zawada.
- Il. 103. Widok pozostałości zamku w Zawadzie od północnego wschodu, 1988. Zbiory prywatne, Zawada.
- Il. 104. Budynek bramny prowadzący na teren parku od północy, 1988. Zbiory prywatne, Zawada.
- Il. 105. Pałac Edwarda Raczyńskiego w Zawadzie, 1988. Zbiory prywatne, Zawada.
- Il. 106. Studnia z kamiennymi obeliskami w parku w Zawadzie, 1988. Zbiory prywatne, Zawada.

- Il. 107. Mur łączący kaplicę i basztę ze starą pralnią. Fot. Tomasz Rożowski, 2002. Za: [https://zamki.res.pl/zawada.php#prettyPhoto\[zawada\]/4/\[data dostępu: 9.07.2017\]](https://zamki.res.pl/zawada.php#prettyPhoto[zawada]/4/[data dostępu: 9.07.2017]).
- Il. 108. Widok na basztę i fragment muru porośniętego dzikim winem od strony wschodniej. Fot. Patryk Strzałka 2018.
- Il. 109. Widok na pralnię od południowego-zachodu, z lewej strony widoczna baszta i kaplica. Fot. Patryk Strzałka, 2018.
- Il. 110. Widok na mur łączący pralnię z kaplicą i basztą od południa. Fot. Sabina Leska 2014.
- Il. 111. Nowy dom rządcy (rządcówka), wzniesiony w 1938 r., po remoncie w 2003 r. Fot. Sabina Leska, 2014.
- Il. 112. Budynek gorzelni w Zawadzie. Fot. Sabina Leska, 2014.
- Il. 113. Usytuowanie drzew-pomników przyrody w drzewostanie zabytkowego parku w Zawadzie. Opracowanie: Elżbieta Obrocka, *Ekspertyzy dendrologiczne drzew-pomników przyrody na terenie gminy Dębica pow. dębicki woj. podkarpackie część szczegółowa*, 2012, tom 2, Zawada.
- Il. 114. Suszarnia chmielu w Zawadzie widziana od strony zachodniej. Fot. Sabina Leska, 2017.
- Il. 115. Pozostałości dębowej eksedry widoczne od południowego wschodu, z lewej strony suszarnia chmielu. Fot. Sabina Leska 2017.
- Il. 116. Pozostałości dębowej eksedry: a) widoczne od północy, b) widoczne od północnego zachodu Fot. Patryk Strzałka 2018.
- Il. 117. Widok na zachodnią część parku w Zawadzie. Fot. Patryk Strzałka, 2018.
- Il. 118. Zawada, budynek bramy północnej widoczny od południa, w tle zabudowania po drugiej stronie drogi E-4 odsłonięte w wyniku zburzenia muru. Fot. Patryk Strzałka 2018.
- Il. 119. Inwentaryzacja drzewostanu na terenie zespołu dworsko-parkowego w Zawadzie, oprac. Paweł Krąpiec, 2013. W: Tomasz Kaczor, *Projekt rewaloryzacji parku z zespołem dworsko-parkowym w Zawadzie*, 2014, mps, prywatne archiwum Marka Nagawieckiego, Zawada.
- Il. 120. Widok letni na założenie w Zawadzie z pobliskich wzniesień Pogórza Strzyżowskiego. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 121. *Projekt rewaloryzacji parku z zespołem dworsko-parkowym w Zawadzie*, oprac. Tomasz Kaczor, 2014. *Rysunek 1: inwentaryzacja zagospodarowania terenu.*
- Il. 122. *Projekt rewaloryzacji parku z zespołem dworsko-parkowym w Zawadzie, analiza wewnętrznych połączeń widokowych.* Oprac. Tomasz Kaczor, 2014. *Rys. 2: Analiza kompozycyjna stanu istniejącego.* Kolorem zielonym zaznaczono drzewa wskazane do zachowania ze względów kompozycyjnych.
- Il. 123. *Projekt rewaloryzacji parku z zespołem dworsko-parkowym w Zawadzie.* Oprac. Tomasz Kaczor, 2014.
- Il. 124. Pozostałości muru na północnej granicy parku w Zawadzie. Fot. S. Leska, styczeń 2018.
- Il. 125. a), b), c) Widoki wzdłuż północnej granicy parku w Zawadzie, widoczne ślady świeżo rozebranego muru i budynek bramy. Fot. Piotr Kusznierek, lipiec 2018.
- Il. 126. Widok parku w Zawadzie z północnej granicy założenia. Fot. Sabina Leska, 2017.
- Il. 127. Zawada, widok od południa. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 128. Zawada, widok od południa na teren dawnego ogrodu regularnego. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 129. Widok od południa na zachodnią część parku w Zawadzie, potok zw. Wielopólką i nową rządcówką. Fot. Sabina Leska 2018.

- Il. 130. Zawada, widok od południa. Od lewej widoczne: nowy pałac, jeden z domów mieszkalnych i budynek hotelowy Fot. Patryk Strzałka, 2018.
- Il. 131. Zawada, widok od południowego-wschodu na fragment parku przed frontową elewacją pałacyku. Fot. Patryk Strzałka, 2018.
- Il. 132. Zawada, nowy pałac, widok od południowego-zachodu, z prawej strony widoczny fragment oficyny wschodniej i domu mieszkalnego. Fot. Patryk Strzałka, 2018.
- Il. 133. Zawada, widok od północy. Fot. P. Strzałka 2018
- Il. 134. Zawada, widok od północnego-zachodu na (od lewej) trzy domy mieszkalne, hotel (za nimi), ruiny oficyny wschodniej (po prawej) i północną elewację nowego pałacu. Fot. Patryk Strzałka 2018.
- Il. 135. Pozostałości zamku w Zawadzie wraz z otaczającym je parkiem, widoczne od strony północnej. Fot. ZeroJeden, 2014. Za: <http://www.zamki.pl/?idzamku=zawada> [data dostępu: 10.06.2018].
- Il. 136. Pozostałości zamku w Zawadzie, na pierwszym planie stary dąb. Fot. Tomasz Różowski, 2003. Za: [https://zamki.res.pl/zawada.php#prettyPhoto\[zawada\]/9/](https://zamki.res.pl/zawada.php#prettyPhoto[zawada]/9/) [data dostępu: 10.06.2018]
- Il. 137. Zawada, ten sam dąb szypułkowy 15 lat później. Fot. Patryk Strzałka 2018.
- Il. 138. Park w Zawadzie, jeden z dębów. Fot. Patryk Strzałka 2018.
- Il. 139. Park w Zawadzie, widok spod baszty w kierunku północnym. Fot. Patryk Strzałka 2018.
- Il. 140. Zawada. Wejście do piwnicy – lodowni od strony północnej wałów ziemnych. Fot. Patryk Strzałka 2018.
- Il. 141. Zawada, wały ziemne na północ od pozostałości zamku z grupą najstarszych, pomnikowych dębów. Fot. Patryk Strzałka 2018.
- Il. 142. Centralna część parku w Zawadzie widok od południa. Fot. Patryk Strzałka 2018.
- Il. 143. Pozostałości zamku w Zawadzie w otoczeniu parku. Fot. Maciek Węgrzyn, 2018.
- Il. 144. Park w Zawadzie w widoku satelitarnym (2018), Za: <https://www.google.pl/maps/place/D%C4%99bica/@50.0562241,21.4780605,1173m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x473d09882e23694b:0x59f606766b3e59fc!8m2!3d50.0516417!> [data dostępu: 2.06.2018].
- Il. 145. Januszkowice na mapie satelitarnej powiatu dębickiego, 2018 r. Za: <https://www.google.fr/maps/@49.945271,21.4748185,27598m/data=!3m1!1e3> [data dostępu: 01.09.2018].
- Il. 146. Widok na Januszkowice od strony zachodniej. Obszar parku znajduje się na lewo od Winnej Góry. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 147. Januszkowice na mapie Kumersberga, 1855 r. (*Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina in 60 Blättern, C.R. von Kummersberg*). Zbiory Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, sygn. 433/64/96.
- Il. 148. Konstancy Fihouser, przed 1880 r. Fot. nieznanego autora. Za: https://www.myheritageimages.com/Y/storage/site189790752/files/50/04/19/500419_438722cev7534ccx0e9sc1.jpg [data dostępu: 5.09.2018].
- Il. 149. Dwór Pilińskich w Tarnowcu wybudowany na pocz. XIX. Fot. z arch. St. Lawera. Za: http://www.jaslonet.pl/i/gallery/o/304/IMG_8343-44.jpg [data dostępu: 14.02.2018].

- Il. 150. Kaplica Fihauserów w Januszkowicach na miejscu: a) dawnym (zdjęcie archiwalne, parafia Januszkowice) i b) nowym, na cmentarzu. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 151. Zdjęcie obu dworów januszkowickich: nowego – z lewej i starego, po prawej. Fot. sprzed 1922 r. Za: *Wczoraj i dziś szkoły w Januszkowicach*, (red.) Dariusz Dziedzic, Mariusz Cymbała, Januszkowice-Brzostek 2011, s. 30.
- Il. 152. Januszkowice na mapie na mapie „z pierwszego pomiaru wojskowego” (*Mieg Karte des Konigreich Galizien und Lodomerien 1779–1782*). Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 08.08.2018].
- Il. 153. Plan katastralny dla Januszkowic, 1850 (*102 Dorf Januszkowice in Galizien Kreisregierung*). Zbiory Archiwum Państwowego w Krakowie, sygn. 9/280/0/5.1/806.
- Il. 154. Założenie dworsko-ogrodowe w Januszkowicach na planie katastralnym, 1850 (*102 Dorf Januszkowice in Galizien Kreisregierung*). Zbiory Archiwum Państwowego w Krakowie, sygn. 9/280/0/5.1/806.
- Il. 155. Widoki z Winnej Góry w kierunku: a) północno-zachodnim, b) wschodnim, c) północno-wschodnim, d) północnym, e) północnym, ujęcie zimowe. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 156. Januszkowice na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864. Za: <https://mapire.eu/en/map/secondsurvey> [data dostępu: 19.05.2018].
- Il. 157. Rozmieszczenie obiektów budowlanych i stawów na mapie sytuacyjnej z 1984 r. Januszkowice, mapa sytuacyjna. W: Jerzy Dziewolski, *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach, temat Nr 116/U/1984*, zlec. Zespołu Badań i Rewaloryzacji Zabytków w Tarnowie z dnia 22.02.1984. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie.
- Il. 158. Założenie dworskie w Januszkowicach na mapie z 1938 r. W: *Mapa Szczegółowa Polski 1:25 000 /1929–1939/* Instytut Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Za: http://maps.mapywig.org/m/WIG_maps/series/025K/P49-S33-D_BRZOSTEK_1938.jpg [dostęp: 18.08.2018].
- Il. 159. Zachodnia elewacja południowej części dworu. Fot. Jan Olech, 1984. W: *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, 1984 r. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.], s. 34.
- Il. 160. Zachodnia elewacja północnej części dworu w Januszkowicach. Fot. Jan Olech, 1984. W: *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, 1984 r. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.], s.34.
- Il. 161. Północna ściana dworu. Fot. Jan Olech, 1984. W: *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, 1984 r. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.], s.33.
- Il. 162. Widok na wschodnią (tylną) elewację dworu w Januszkowicach. Fot. Jan Olech, 1984. *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, 1984. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.], s.32.
- Il. 163. Widok na dwór w Januszkowicach z północnego-wschodu, czyli od strony dawnej kaplicy. Fot. Jan Olech, 1984. W: *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, 1984. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.], s. 32.

- Il. 164. Staw w Januszkowicach widziany od północy. Fot. Jan Olech 1984. W: *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, 1984. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.], s. 37.
- Il. 165. Nowy wjazd do budynku administracyjnego w Januszkowicach widziany od północy. Fot. Jan Olech 1984. W: *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, 1984. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.], s.37.
- Il. 166. Jeden ze stawów w Januszkowicach, widok w kierunku zachodnim Fot. Jan Olech 1984. W: *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, 1984. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.], s.36.
- Il. 167. Jeden ze stawów w Januszkowicach, widok w kierunku wschodnim, Fot. Jan Olech 1984. W: *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, 1984. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.], s. 35.
- Il. 168. Budynek administracyjny Przedsiębiorstwa Tucz Przemysłowego Zwierząt Rzeźnych w Januszkowicach. Fot. Jan Olech, 1984. W: *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, 1984. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.], s. 35.
- Il. 169. Widok na Przedsiębiorstwo Tucz Przemysłowego Zwierząt Rolnych, w oddali Winna Góra. ot. Jan Olech, 1984. W: *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, 1984. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.], s. 28.
- Il. 170. Widok na dąb „Chrześcijanin” od strony północnej. Fot Jan Olech, 1984. W: *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, 1984. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.], s.29.
- Il. 171. Januszkowice. Widok w kierunku południowym na drogę po wschodniej stronie dawnego głównego wjazdu do dworu w Januszkowicach. Fot. Jan Olech, 1984, W: *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, 1984. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.], s. 30.
- Il. 172. Widok na Winną Górę od strony Januszkowic. Fot Jan Olech, 1984. W: *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, 1984. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.], s.33.
- Il. 173. Zarastający staw w południowo-wschodniej części parku w Januszkowicach. Fot. Jan Olech, 1984. W: *Opracowanie zabytkowego parku w Januszkowicach*, 1984. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.], s. 38.
- Il. 174. Dawny zespół podworski w Januszkowicach w widoku satelitarnym, na który naniesiono współczesny podział katastralny. Za: <https://mapy.eholiday.pl/mapa-januszkowice-brzostek-debica.html> [data dostępu: 12.02.2018].
- Il. 175. Część gospodarcza dawnego zespołu dworskiego: a) budynek administracyjny Przedsiębiorstwa Tucz Przemysłowego w Januszkowicach, widok od północnego-zachodu 2016; b) widok z części gospodarczej, obok wspomnianego budynku, w stronę dawnego ogrodu krajobrazowego (północno-wschodnią). Fot. Sabina Leska, 2016.

- Il. 176. Droga dojazdowa poprowadzona groblą między dawnymi stawami. Fot. S. Leska, 2018.
- Il. 177. Dalsza część drogi w kierunku budynku administracyjnego. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 178. Widok dawnego folwarku w Januszkowicach od strony północnej. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 179. Zabudowania przemysłowe tuczarni w dawnej części gospodarczej założenia dworskiego, widok dawną drogę wjazdową, po prawej chlewnie. Fot. Sabina Leska, 2016.
- Il. 180. Januszkowice. Nieużytkowany dawny warsztat po południowej stronie drogi dojazdowej. Fot. Sabina Leska, 2016.
- Il. 181. Januszkowice, widok na północną stronę drogi dojazdowej i zespół obiektów do przyrządzania paszy. Fot. Sabina Leska, 2016.
- Il. 182. Januszkowice, widok na stodołę z 1876 r. Fot. Sabina Leska, 2016.
- Il. 183. Fragment parku w Januszkowicach, w głębi stodoła z 1876 r. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 184. Dąb „Chrześcijanin” w Januszkowicach: a) fot. Korona GFDL, 2010. Za: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/b/1/18/D%C4%85b_w_Januszkowicach_1.jpg/800px-D%C4%85b_w_Januszkowicach_1.jpg [data dostępu: 12.02.2018]; b) fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 185. Ciek wodny wzdłuż zachodniej granicy założenia Januszkowicach, widok w kierunku północnym, widoczny fragment szpaleru dębowego. Fot. Sabina Leska, 2016.
- Il. 186. Widok z zachodniej granicy parku w Januszkowicach w kierunku południowym, w głębi wzgórze Dział. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 187. Południowo-wschodnia część parku w Januszkowicach, widok w kierunku północno-zachodnim, widoczne nowe nasadzenia drzew, m.in. tulipanowiec. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 188. Południowo-wschodnia część parku w Januszkowicach, widok w kierunku południowo-zachodnim, widoczne wyraźne pofalowanie terenu. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 189. Widok panoramiczny z centralnej części parku w Januszkowicach w kierunku północnym, po prawej stronie grotu. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 190. Januszkowice, widoki: a) spod kolumny z figurą Chrystusa w kierunku południowym w stronę plebanii i b) w kierunku zachodnim, na pierwszym planie widoczny schorowany głóg. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 191. Widok z centralnej części parku w Januszkowicach w kierunkach: a) północno-wschodnim, w oddali widoczne zabudowania plebanii, bliżej, przy ścieżce – stacje drogi krzyżowej; b) południowym. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 192. Januszkowice, widok z głównej alejki w części parafialnej w kierunkach: a) zachodnim, na pierwszym planie widoczny pomnik z napisem „Park Miłosierdzia Bożego”, b) północnym, na pierwszym planie okazały dąb. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 193. Januszkowice, widok na zarastający staw w północno-wschodniej części założenia od północy w kierunku zachodnim. Fot. S. Leska, 2018.
- Il. 194. Januszkowice, widok spod plebanii: a) na park w kierunku południowym. Fot. Sabina Leska, 2018. To żółte do skreślenia w podpisie ilustracji
- Il. 195. Januszkowice, widok na zarastający staw w północno-wschodniej części założenia od północy w kierunku południowym. Fot. Sabina Leska, 2018.

- Il. 196. Widok ruin dworu w Januszkowicach od strony północno-wschodniej. Fot. Sabina Leska, zima 2018
- Il. 197. Widok na południową granicę założenia w Januszkowicach ze stóp Winięcej Góry. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 198. Januszkowice, pozostałości galerii kolumnowej po zachodniej stronie dworu. Fot. Sabina Leska 2012.
- Il. 199. Januszkowice na zdjęciu satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/place/39-230+Januszkowice> [data dostępu: 3.08.2023]. do podmiany aktualne zdjęcie w załączniku
- Il. 200. Jedna ze szkółek drzew owocowych i kwiatów w Zasowie. Fot. B. Wawrzonek, bez daty. Za: http://drzewka.zasow.com/teksty_foto/15_mini.jpg [data dostępu: 12.09.2018].
- Il. 201. Lokalizacja Zasowa na współczesnym zdjęciu satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@50.1336686,21.3222995,2019m/data=!3m1!1e3> [data dostępu: 05.09.2018].
- Il. 202. Założenie pałacowo-ogrodowe wraz z plantacjami drzewek w Jabłoni na mapie w skali 1:25 000, lata 80. XX w. Za: http://www.testowy.minigo.pl/img/img_articles/67/Jablon-25.jpg [data dostępu: 12.04.2018].
- Il. 203. Willa Decjusza w Woli Justowskiej. Rycina nieznanego autora z ok. poł. XIX w. Za: <http://villa.org.pl/villa/wp-content/uploads/2013/04/34.jpg> [data dostępu: 12.03.2018].
- Il. 204. Wola Justowska na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego” (1763–1787). Za: <http://mapire.eu/en/map/firstsurvey?layers=osm%2C1%2C73&bbox=2209291.5976721197%2C6455747.023031155%2C2216170.9302177858%2C6459043.369875953> [data dostępu: 12.03.2018].
- Il. 205. Założenie w Woli Justowskiej na planie katastralnym z 1848 r. Zbiory Archiwum Narodowego w Krakowie, sygn. 29/280/836. Za: <http://szukajwarchiwach.pl/29/280/0/9.1/1566#tabSkany> [data dostępu: 08.12.2017].
- Il. 206. Willa Decjusza w Woli Justowskiej w czasach Kuczkowskich. Rys. Henryk Walter, 1862. W: Henryk Walter, *Album widoków Krakowa i jego okolic*, Kraków 1860. Za: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=229232> [data dostępu: 5.08.2023].
- Il. 207. Herb Łubieńskich. Za: Juliusz Ostrowski, *Księga herbowa rodów polskich*, Warszawa 1897–1906, s. 334.
- Il. 208. Pałac Łubieńskich w Kolanie. Fot. nieznanego autora, 1984. Za: *Monografia Gminy Jabłoń*, (red.) Dariusz Tarasiuk, Jabłoń 2018, s. 203.
- Il. 209. Pałac Łubieńskich w Jabłoni. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 210. Amelia Łubieńska. Fot. bez daty. Za: <http://www.jablon.pl/historia.php> [data dostępu: 5.03.2018].
- Il. 211. Alfred Łubieński na fotografii z sierpnia 1944 r. W: Konstanty Łubieński, *Kartki z wojny*, Warszawa 1976, s.49.
- Il. 212. Reklama promująca szkółki roślin w Zasowie. Za: http://owocowedrzewka.pl/nowa/wp-content/uploads/2016/05/tablica_zasow.jpg [data dostępu: 12,09.2018].
- Il. 213. Zasów na mapie „z pierwszego pomiaru wojskowego” (*Mieg Karte des Konigreich Galizien und Lodomerien 1779–1782*). Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 5.09.2018].
- Il. 214. Plan Zasowa na mapie „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864. Za: <http://mapire.eu/en/map/secondsurvey> [data dostępu: 6.03.2018].
- Il. 215. Zasów na planie katastralnym, ok. 1850 r. Zbiory Archiwum Państwowego w Krakowie, sygn. 29/280/0/5.1/836.

- Il. 216. Dwór w Jabłoniu (zwany czasem pałacem) i otaczający go park. Ryc. Józefa Loskiego, 1876. Za: Józef Loski, *Jabłoń*, „Tygodnik Ilustrowany”, t. 34, 1876, nr 30, s. 49.
- Il. 217. Plan Zasowa z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1869–1887. Za: <http://mapire.eu/en/map/thirdsurvey> [data dostępu: 16.03.2018].
- Il. 218. Plany Zasowa ze szkółką drzew na terenie wólki Parkan, 1902 r., *Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie*, skala 1:75 000. Za: <http://igrek.amzp.pl/result.php?cmd=pt&locsyst=1&uni=-762888&box=0.0001&hideempty=on> [data dostępu: 19.03.2018].
- Il. 219. Szkołka drzew w miejscu dawnego zwierzyńca w położonego na terenie wólki Parkan w Zasowie. Za: <https://www.google.pl/maps/place/39-209+Zas%C3%B3w/@50.1448617,21.3158659,4948m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x473d7344ff7ff007:0xab2ab6b278a44d1a!8m2!3d50.1310572!4d21.342334> [data dostępu: 19.03.2018].
- Il. 220. Zasowski dwór z fragmentem oficyny widziany od strony alei lipowej. Fot. Stanisław Kubalski, między 1938 a 1941 rokiem. Zbiory Krzysztofa Rogowskiego. Za: http://zarowanie.org.pl/zdjecia/zasow_1938_1941/index.html [data dostępu: 02.09.2018].
- Il. 221. Kasztanowce jadalne w parku zasowskim. Fot. Stanisław Kubalski, między 1938 a 1941 r. http://zarowanie.org.pl/zdjecia/zasow_1938_1941/index.html [data dostępu: 02.09.2018].
- Il. 222. Widok dworu w Zasowie od strony wschodniej. Fot. Stanisław Kubalski, pomiędzy 1938 a 1941 r. Zbiory Krzysztofa Rogowskiego. Za: http://zarowanie.org.pl/zdjecia/zasow_1938_1941/index.html [data dostępu: 02.09.2018].
- Il. 223. Elżbieta Łubieńska na balkonie zasowskiego dworu. Fot. około 1910 r. Zbiory rodziny Łubieńskich. Za: zarowanie.org.pl [data dostępu: 12.11.2017].
- Il. 224. Synowie Marii i Tadeusza Łubieńskich przed gankiem dworu w Zasowie. Stoją od lewej: Alfred, Witold, Tadeusz i Henryk. Fot. nieznanego autora, ok. 1906 r. Za: <https://ziemiadebicka.pl/wp-content/uploads/2018/07/lubienscy-300x163.jpg> [dostęp: 02.09.2018].
- Il. 225. Pracownicy zasowskiej szkółki. Fot. Stanisław Kubalski, między 1938 a 1941. Za: http://zarowanie.org.pl/zdjecia/zasow_1938_1941/index.html [data dostępu: 02.09.2018].
- Il. 226. Widok od południa na kościół w Zasowie, na pierwszym planie mieszkańcy wsi podczas przerwy w pracach polnych. Fot. Stanisław Kubalski, między 1938 a 1941 r. Za: http://zarowanie.org.pl/zdjecia/zasow_1938_1941/images/fot_13.jpg [data dostępu: 02.09.2018].
- Il. 227. Staw ze srebrnymi świerkami oraz fragment oranżerii. Fot. Stanisław Kubalski, między 1938 a 1941 r. Za: http://zarowanie.org.pl/zdjecia/zasow_1938_1941/index.html [data dostępu: 02.09.2018].
- Il. 228. Fragment parku w Zasowie, w głębi dwór. Fot. Stanisław Kubalski, między 1938 a 1941 r. Zbiory Krzysztofa Rogowskiego. Za: http://zarowanie.org.pl/zdjecia/zasow_1938_1941/index.html [data dostępu: 02.09.2018].
- Il. 229. Alejka nad „górnym” stawem. Fot. Stanisław Kubalski, między 1938 a 1941 r. Za: http://zarowanie.org.pl/zdjecia/zasow_1938_1941/index.html [data dostępu: 02.09.2018].
- Il. 231. Zasów, budynki gospodarcze w 1987 r. Za: Waldemar Mazur, *Ewidencja zabytkowego parku w Zasowie*, mps 1987, fot. 5 i 6. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyśle, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.].

- Il. 231. Schematyczna inwentaryzacja zespołu dworsko-parkowego w Zasowie. W: Zbigniew Bielatowicz, Piotr Jamrozik, *Katalog Parków Województwa Tarnowskiego, mps Tarnów 1977*. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.] s. 3.
- Il. 232. Aleja lipowa dojazdowa w Zasowie, w kierunku: a) południowym b) północnym, stan z 1987 r. Waldemar Mazur, *Ewidencja zabytkowego parku w Zasowie*, mps 1987, fot. 11 i 12. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.].
- Il. 233. Aleja grabowa i szpaler buków w północnej części parku w Zasowie, 1987. Waldemar Mazur, *Ewidencja zabytkowego parku w Zasowie*, mps 1987, fot. 14 i 15. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie, [brak sygn.].
- Il. 234. Park w Zasowie: a) staw wschodni, istniejący; b) alejka spacerowa nad brzegiem dwóch zachowanych stawów przedzielonych groblą po stronie południowej. Za: Waldemar Mazur, *Ewidencja zabytkowego parku w Zasowie*, mps 1987, fot. 17. i 18. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie.
- Il. 235. Ruiny dworu w Zasowie. Fot. Sandi, 2015. Za: https://3.bp.blogspot.com/-WV40nOxkC4s/VU8-6HFNwrI/AAAAAAAAAKFM/mUGu-qZ9Gu0E/s1600/IMG_0570.png [data dostępu: 09.08.2018].
- Il. 236. Plan parku w Zasowie z 1987 r., załączony do pracy Waldemara Mazura (1987 r.), z naniesionymi oznaczeniami pomocniczymi. Za: Waldemar Mazur, *Ewidencja zabytkowego parku w Zasowie*, mps 1987. Zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie.
- Il. 237. Ruiny dworu w Zasowie, widok na frontowe wejście od strony północno zachodniej. Fot. Sandi, 2015. Za: https://2.bp.blogspot.com/-Q4w-kx3LQBK0/VU8-uHo1T8I/AAAAAAAAAKEc/AwFXgAvPlh4/s1600/IMG_0554.png [data dostępu: 09.08.2018].
- Il. 238. Dawna portiernia przy wejściu do zasowskiego parku. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 239. Dzisiejszy podział katastralny założenia dworko-parkowego w Zasowie naniesiony na numeryczny model terenu (Lidar), a na nim widoczne ślady wszystkich czterech stawów oraz przebieg dróg i ścieżek w parku. Za: geoportal.gov.pl [data dostępu: 2.09.2018].
- Il. 240. Tablica znajdująca się przy wejściu do parku w Zasowie pokazująca trasę ścieżki przyrodniczej. Za: <https://4.bp.blogspot.com/-rXpbAYvAFcw/Vx2-SOQdpOI/AAAAAAAAAIts/6wGOvSQb3fA7iOg9ZrBKrVTkY-iBWrAHBgCLcB/s640/240420165923.jpg> [data dostępu: 10.07.2018].
- Il. 241. Park w Zasowie: a) okazały dąb przy wejściu, b) aleja lipowa. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 242. Grupa platanów na północ od zachodniego z pozostałych stawów. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 243. Widok na park w Zasowie od południa, po prawej widoczny początek alei lipowej oraz jeden ze słupów pozostałych po bramie wjazdowej. Fot. Sabina Leska, 2017.
- Il. 244. Park w Zasowie, zachowany szpaler bukowy w północno-zachodniej części założenia. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 245. Park w Zasowie: a), b) fragmenty zachowanej alei grabowej. Fot. Sabina Leska, 2017.

- Il. 246. Widok parku w Zasowie od strony południowej. Fot. Sabina Leska, 2017.
- Il. 247. Szpaler jesionów po wschodniej stronie parku. Fot. Sabina Leska, 2017.
- Il. 248. Park w Zasowie, widok na staw zachodni (jeden z dwóch zachowanych) z wierzbą widoczną na jednym ze zdjęć archiwalnych z 1987 r. Fot. Sandi, 2015. Za: https://4.bp.blogspot.com/-wXqU9XQRLAI/VU8-qNfx85I/AAAAAAAAAKD8/1R2xNI2k-aM/s1600/IMG_0539.png [data dostępu: 08.09.2018].
- Il. 249. Widok na staw zachodni (wyżej położony) kierunku południowo-wschodnim. Fot. Sabina Leska, 2017.
- Il. 250. Zasów, widok na niższy staw. Fot. Sabina Leska, 2017.
- Il. 251. Widok z centralnej części parku w Zasowie w kierunku zachodnim. Fot. S. Leska, 2018. Korekta kierunku w podpisie pod il.
- Il. 252. Zasów, widok z centralnej części parku w kierunku południowo-wschodnim. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 253. Starodrzew w otoczeniu domu nauczyciela w pobliżu zasowskiego parku. Fot. Sabina Leska, 2018. Dodane, bo w książce po il. 252 jest 254.
- Il. 254. Starodrzew w otoczeniu domu nauczyciela w pobliżu zasowskiego parku. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 255. Zasów, widok na park od strony wschodniej w kierunku na zachód, w odległości widoczny staw (górnym – zachodni). Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 256. Starodrzew w otoczeniu domu nauczyciela i szkoły w pobliżu zasowskiego parku. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 257. Grobowiec rodziny Łubieńskich na Zasowskim cmentarzu: a) widok ogólny, b) płyta z inskrypcją. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 258. Park w Zasowie w części położonej na północny-zachód od dworu. Fot. Sandi, 2015. Za: <https://3.bp.blogspot.com/-ZXtv37h3Q6c/VU8-8MWfPsI/AAAAAAAAAKFc/Wp6DLZi8b4M/s1600/6.png> [data dostępu: 2.09.2017].
- Il. 259. Zasów na zdjęciu satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/place/39-209+Zas%C3%B3w/@50.1351542,21.3187304,1237m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x473d7344ff7ff007:0xab2ab6b278a44d1a!8m2!3d50.1310572!4d21.342334> [data dostępu: 3.08.2018].
- Il. 260. Położenie dawnych założeń dworskich w Słupiu (1) i Przyborowie (2) w widoku satelitarnym okolic Dębicy (3). Za: <https://www.google.pl/maps/place/39-217+Przybor%C3%B3w/@50.0336246,21.3071029,4960m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x473da0815dc534f7:0xbbb49c8ca3400ca6!8m2!3d50.0388775!4d21.3242906> [data dostępu: 13.07.2018].
- Il. 261. Chotowa, Słupie oraz Przyborów (Przyborowice) na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 14.07.2018].
- Il. 262. Wilma Wilhelimina Głogowska Reyowa, matka m.in. Mikołaja Stanisława Karola Werszowca-Reya. Za: <https://castles.com.ua/psary.html> [data dostępu: 12.07.2018].
- Il. 263. Hrabia Mikołaj Stanisław Karol Werszowiec-Rey herbu Oksza z Przyborowa w tradycyjnym polskim stroju szlacheckim. Zbiory archiwum Liceum Ogólnokształcącego im. Króla Władysława Jagiełły w Dębicy.
- Il. 264. Stanisław Witkiewicz, projektant dworu w Przyborowie. Fot. z ok. 1890 r. Zbiory archiwum Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem. Za: <http://culture.pl/pl/tworca/stanislaw-witkiewicz> [data dostępu: 12.07.2018].
- Il. 265. Dwór w Przyborowie wzniesiony w stylu zakopiańskim według proj. Stanisława Witkiewicza, widok od strony ogrodu. Fot. z lat 20. XX w. Za:

- <http://spuszczna.org/imagesb/pol-przyborow-1920-large-1.jpg> [data dostępu: 14.07.2018].
- Il. 266. Rysunki projektowe dla anonimowego dworu wykonane na postawie szkiców Stanisława Witkiewicza przez jego bratanka – Jana Witkiewicza Koszczyca. W: „Wierchy”, R. 10, 1932, s. 110.
- Il. 267. Księżna Helena z Reyów Jabłonowska z mężem Józefem Jabłonowskim oraz dziećmi Stanisławem i Andrzejem. Fot. ze zbiorów Zofii Jabłonowskiej-Ratajskiej. Za: <http://tarnow.gosc.pl/doc/2352612.Chocby-gory-sie-walily> [data dostępu: 14.07.2018]
- Il. 268. Słupie i Przyborów (Przyborowa) na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1782. W prawym dolnym rogu Wisłoka. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 17.07.2018].
- Il. 269. Założenie dworsko-ogrodowe w Słupiu, na planie katastralnym z 1849 r. (*Dorf Chotowa sammt Ortschaft Słupie in Galizien Tarnower Kreis*) Zbiory Archiwum Państwowego w Przemyślu, sygn. 56/126/0/-/0249M.
- Il. 270. Plan założenia w Słupiu na mapie z „drugiego pomiaru”, lata 1861–1864. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 17.07.2018].
- Il. 271 Słupie na mapie tzw. trzeciego pomiaru wojskowego z lat 1868–1887. <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-thirdsurvey> [data dostępu: 17.07.2018].
- Il. 272. Połączone plany katastralne przedstawiające oba majątki, 1849 r. (*Dorf Głowaczowa, Ortschaft Golimka in Galizien Tarnower Kreis*). Zbiory Archiwum Państwowego w Przemyślu, sygn. 56/126/0/0/445M.
- Il. 273. Majątek w Przyborowie na planie katastralnym z 1849 r. (*Dorf Głowaczowa ammt Ortschaft Golimka in Galizien Tarnower Kreis*). Zbiory Archiwum Państwowego w Przemyślu, sygn. 56/126/0/0/445M.
- Il. 274. Przyborów (Przyborowice) na „drugim planie wojskowym”, (1861–1864). Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 17.07.2018].
- Il. 275. Przyborów na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1868–1887. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-thirdsurvey> [data dostępu: 17.07.2018]
- Il. 276. Widok z przyborowskiego parku w kierunku otaczających go pól uprawnych. Fot. nieznanego autora z 1920 r. Za: <http://spuszczna.org/bieniasz/zdjecia-przyborow.html> [data dostępu: 20.07.2018].
- Il. 277. Plan inwentaryzacyjny Słupia według Zbigniewa Bielatowicza, 1977. W: Zbigniew Bielatowicz, Piotr Jamrozik, *Katalog Parków Województwa Tarnowskiego*, Chotowa 1977, s. 26.
- Il. 278. Plan inwentaryzacyjny Przyborowa. W: Paweł Skawiński, Waldemar Mazur Jacek Przybylski, Orzeczenie techniczne – opinia nr 116/U84/85, pt. *Ewidencja parku podworskiego w miejscowości Chotowa, gmina Tarnowska, woj. Tarnów, park Chotowa-Przyborów*, s. 27.
- Il. 279. Fragment planu inwentaryzacyjnego przedstawiającego dwór w Przyborowie z gazonem i rozarium, 1977 r. Za: <http://spuszczna.org/imagesb/lg-map-przy-1977.jpg> [data dostępu: 21.08.2018].
- Il. 280. Przyborowski dwór po pożarze w 1970 r. Za: <http://muzeum1lo.blogspot.com/p/zapiski-do-historii-miasta.html> [data dostępu: 21.08.2018].
- Il. 281. Dawny dwór w Przyborowie, widok od strony frontowej. Fot. nieznanego autora z 1977 r. Za: <http://spuszczna.org/imagesb/lg-przy-1977-1.jpg> [data dostępu: 21.07.2018].

- Il. 282. Dawny dwór w Przyborowie, widok od strony ogrodu. Fot. nieznanego autora z 1977 r. Za: <http://spuscizna.org/bieniasz/zdjecia-przyborow.html> [data dostępu: 21.07.2018].
- Il. 283. Widok na park w Przyborowie. Fot. nieznanego autora z 1977 r. Za: <http://spuscizna.org/imagesb/lg-przy-1977-3.jpg> [data dostępu: 21.07.2018].
- Il. 284. Widok dworu w Przyborowie od strony południowo-wschodniej. Fot. nieznanego autora z 1977 r. Za: <http://spuscizna.org/bieniasz/zdjecia-przyborow.html> [data dostępu: 21.07.2018].
- Il. 285. Widok na fragment parku w Przyborowie. Fot. nieznanego autora z 1977 r. Za: <http://spuscizna.org/bieniasz/zdjecia-przyborow.html> [data dostępu: 21.07.2018].
- Il. 286. Widok sprzed dworu w kierunku północnym, w głębi widoczna kapliczka. Fot. nieznanego autora z 1977 r. Za: <http://spuscizna.org/bieniasz/zdjecia-przyborow.html> [data dostępu: 21.07.2018].
- Il. 287. Plan inwentaryzacyjny założenia podworskiego w Słupiu, oprac. W. Filipowicz, 1984 r. W: Włodzimierz Filipowicz, *Park Chotowa-Słupie – opracowanie całościowe bez etapów*, 1984, s. 28.
- Il. 288. Droga przebiegająca przez park w Słupiu. Fot. W. Filipowicz 1984. W: Włodzimierz Filipowicz, *Park Chotowa-Słupie – opracowanie całościowe bez etapów*, 1984, s. 26.
- Il. 289. Stodoła w zachodniej części założenia w Słupiu. Fot. W. Filipowicz 1984. W: Włodzimierz Filipowicz, *Park Chotowa-Słupie – opracowanie całościowe bez etapów*, 1984, s. 26.
- Il. 290. Północna część parku w Słupiu, w głębi widoczny jeszcze zamieszkały „domek myśliwski”. Fot. W. Filipowicz, 1984. W: Włodzimierz Filipowicz, *Park Chotowa-Słupie – opracowanie całościowe bez etapów*, 1984, s. 25.
- Il. 291. Północno-zachodni narożnik parku w Słupiu ze składowiskiem materiałów budowlanych, Fot. W. Filipowicz, 1984. W: Włodzimierz Filipowicz, *Park Chotowa-Słupie – opracowanie całościowe bez etapów*, 1984, s. 24.
- Il. 292. Monumentalny dąb szypułkowy z wypróchniałym pniem na terenie parku w Słupiu. Fot. W. Filipowicz, 1984. W: Włodzimierz Filipowicz, *Park Chotowa-Słupie – opracowanie całościowe bez etapów*, 1984, s. 23.
- Il. 293. Zadrzewienia okalające południową w parku w Słupiu. Fot. W. Filipowicz, 1984. W: Włodzimierz Filipowicz, *Park Chotowa-Słupie – opracowanie całościowe bez etapów*, 1984, s. 22.
- Il. 294. Dąb szypułkowy rosnący poza granicami parku w Słupiu, proponowany jako pomnik przyrody. Fot. W. Filipowicz, 1984. W: Włodzimierz Filipowicz, *Park Chotowa-Słupie – opracowanie całościowe bez etapów*, 1984, s. 22.
- Il. 295. Niekowate zagłębienie terenu podsiakające wodą na terenie parku w Słupiu, zbiorowisko roślinności hydrofilnej. Fot. W. Filipowicz, 1984. W: Włodzimierz Filipowicz, *Park Chotowa-Słupie – opracowanie całościowe bez etapów*, 1984, s. 22.
- Il. 296. Fragment alei dojazdowej, w głębi widoczna część dworu w Przyborowie, 1985 za: Paweł Skawiński, Waldemar Mazur, Jacek Przybylski, *Ewidencja parku podworskiego w miejscowości Chotowa, gmina Czarna Tarnowska, woj. Tarnów*, Kraków 1985, mps. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyśle Delegatura w Rzeszowie.
- Il. 297. Dwór w Przyborowie poprzedzony gazonem widziany od strony północnej, 1985. Za: Paweł Skawiński, Waldemar Mazur, Jacek Przybylski, *Ewidencja parku podworskiego w miejscowości Chotowa, gmina Czarna*

- Tarnowska*, woj. Tarnów, Kraków 1985, mps. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie.
- Il. 298. Zachodnia elewacja dworu w Przyborowie z głównym wejściem, obok obiekty gospodarcze, 1985. Za: Paweł Skawiński, Waldemar Mazur, Jacek Przybylski, *Ewidencja parku podworskiego w miejscowości Chotowa, gmina Czarna Tarnowska, woj. Tarnów*, Kraków 1985, mps. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie.
- Il. 299. Plan inwentaryzacyjny parku w Przyborowie, 1977. Ciemnymi kółkami oznaczono dęby szypułkowe (osiem) wskazane w opracowaniu do objęcia ochroną jako pomniki przyrody. Opracowała S. Leska na podstawie: Paweł Skawiński, Waldemar Mazur, Jacek Przybylski, *Ewidencja parku podworskiego w miejscowości Chotowa, gmina Czarna Tarnowska, woj. Tarnów*, Kraków 1985, mps. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie.
- Il. 300. Obiekty gospodarcze na zachód od dworu w Przyborowie, 1985. Za: Paweł Skawiński, Waldemar Mazur, Jacek Przybylski, *Ewidencja parku podworskiego w miejscowości Chotowa, gmina Czarna Tarnowska, woj. Tarnów*, Kraków 1985, mps. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie.
- Il. 301. Okazały jawor w sąsiedztwie obiektu gospodarczego w Przyborowie, 1985. Za: Paweł Skawiński, Waldemar Mazur, Jacek Przybylski, *Ewidencja parku podworskiego w miejscowości Chotowa, gmina Czarna Tarnowska, woj. Tarnów*, Kraków 1985, mps. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie.
- Il. 302. Wejście na polanę w południowej części parku w Przyborowie, widoczne dęby będące pozostałością alei, 1985. Za: Paweł Skawiński, Waldemar Mazur, Jacek Przybylski, *Ewidencja parku podworskiego w miejscowości Chotowa, gmina Czarna Tarnowska, woj. Tarnów*, Kraków 1985, mps. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie.
- Il. 303. Ciek wodny w południowej części parku w Przyborowie, 1985. Za: Paweł Skawiński, Waldemar Mazur, Jacek Przybylski, *Ewidencja parku podworskiego w miejscowości Chotowa, gmina Czarna Tarnowska, woj. Tarnów*, Kraków 1985, mps. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie.
- Il. 304. Kokoryczka wielokwiatowa oraz turzycza drżączkowata na obrzeżach polany w środkowej części parku w Przyborowie, 1985. Za: Paweł Skawiński, Waldemar Mazur, Jacek Przybylski, *Ewidencja parku podworskiego w miejscowości Chotowa, gmina Czarna Tarnowska, woj. Tarnów*, Kraków 1985, mps. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie.
- Il. 305. Dąb szypułkowy w parku w Przyborowie, proponowany jako pomnik przyrody, 1985. Za: Paweł Skawiński, Waldemar Mazur, Jacek Przybylski, *Ewidencja parku podworskiego w miejscowości Chotowa, gmina Czarna Tarnowska, woj. Tarnów*, Kraków 1985, mps. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie.
- Il. 306. Potężny dąb szypułkowy po zachodniej stronie alei dębowo – lipowej parku w Słupiu. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 307. Widok parku w Słupiu w kierunku południowym. Fot. Sabina Leska, 2014.

- Il. 308. Słupie, widok na drogę (nr 4) łączącą Słupie z Przyborowem od: a) południa – początek alei, wyraźna ekspansja dzikiego wina. Fot. Sabina Leska, 2018; b) południowego wschodu w kierunku parku w Przyborowie widocznego w tle. Fot. Sabina Leska, 2014.
- Il. 309. Stodoła– wiata w zachodniej części założenia w Słupiu. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 310. Widok od północnego-zachodu na centralną część parku w Słupiu. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 311. Polana w północnej części parku w Słupiu widziana od północnego-zachodu. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 312. Widoki na aleję lipowo-dębową z południowej części parku w kierunku południowo-zachodnim: a) styczeń 2018, b) sierpień 2018. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 313. Wschodnia części parku w Słupiu z zarastającym stawem w części centralnej. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 314. Widoki w kierunku północnym na aleję lipowo-dębową: a) styczeń 2018, b) sierpień 2018. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 315. Widoki w stronę północno-wschodnią z południowego krańca parku w Słupiu, w oddali widoczny okazały samotny dąb: a) styczeń 2018, b) sierpień 2018. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 316. Samotny dąb po południowej stronie parku w Słupiu widziany od zachodu. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 317. Widok od zachodu na zarastającą polanę w południowej części parku w Słupiu. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 318. Dęby w zachodniej części parku w Słupiu. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 319. Widok na park w Słupiu od południowego wschodu. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 320. Park w Słupiu w widoku satelitarnym (2018). Za: <https://www.google.pl/maps/place/39-217+Przybor%C3%B3w/@50.038159,21.295623,13z/data=!4m5!3m4!1s0x473da0815dc534f7:0xbbb49c8ca3400ca-6!8m2!3d50.0388775!4d21.3242906?hl=pl> [data dostępu: 3.07.2018].
- Il. 321. Ruiny dworu w Przyborowie widziane od północy (od drogi dojazdowej). Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 322. Ruiny dworu w Przyborowie widziane od północnego-zachodu. Fot. nieznanego autora, bez daty. Za: http://www.czarna.com.pl/asp/pl_start.asp?typ=14&menu=47&strona=1&sub=3 [data dostępu: 10.09.2018].
- Il. 323. Zwarte obszary zieleni związane z dawnym zasięgiem dworskich założeń parkowych w Przyborowie i Słupiu na tle współczesnego podziału katastralnego. Oprac. aut.
- Il. 324. Park w Przyborowie w 2018 r. w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps> [data dostępu: 22.07.2018].
- Il. 325. Widok z drogi dojazdowej do dworu w Przyborowie w kierunku południowym, w oddali północna fasada zrujnowanego dworu, z prawej strony zabudowania mieszkalne. Fot. Sabina Leska 2014.
- Il. 326. Widok na zabudowania po zachodniej stronie alei dojazdowej do dworu w Przyborowie. Fot. Sabina Leska 2014.
- Il. 327. Przyborów. a) widok od południa na szpaler robiniiowy, b) widok z zachodniej strony gazonu w kierunku wschodnim. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 328. Przyborów, widok na zachodnią elewację dworu. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 329. Przyborów, środkowa część parku. Fot. Sabina Leska 2014.
- Il. 330. Widok z gazonu przed pozostałościami dworu w Przyborowie w kierunku północnym Fot. Sabina Leska 2018.

- Il. 331. Przyborów, dąb szypułkowy – pomnik przyrody na wschód od dworu: a) kwiecień 2014, b) sierpień 2018. Fot. Sabina Leska.
- Il. 332. Przyborów a), b): okazałe dęby szypułkowe na brzegach ciek w południowej części parku. Fot. Sabina Leska 2014.
- Il. 333. Przyborów, widok na dwór od strony południowej. Widoczne powalone dęby szypułkowe okazałych rozmiarów. Fot. Sabina Leska, 2014.
- Il. 334. Przyborów, widok na dwór od strony południowo-zachodniej. Na pierwszym planie widoczny przewrócony dąb. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 335. Widok na zarastającą dawną polanę w środkowej części parku w Przyborowie. Na pierwszym planie dorodne egzemplarze samosiewów czeremchy. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 336. Widok na staw w zachodniej części parku w Przyborowie. Fot. Jerzy Lewandowski, 2014.
- Il. 337. Przyborów, widok od zachodu w kierunku dworu. Po obu stronach ścieżki okazałe robinie. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 338. Przyborów, dęby szypułkowe przy zachodniej granicy w środkowej części parku. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 339. Przyborów, ciek wodny w środkowej części parku, wokół widoczne okazałe egzemplarze dębów szypułkowych. Fot. Sabina Leska, 2014.
- Il. 340. Widok od południa w kierunku parku w Przyborowie, z lewej strony widoczna aleja biegnąca od Słupia. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 341. Widok od południowego – wschodu na park w Przyborowie. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 342. Przyborów. Jeden z największych dębów w zachodniej części parku. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 343. Park w Przyborowie w widoku satelitarnym (2018). Za: <https://www.google.pl/maps/place/39-217+Przybor%C3%B3w/@50.0388756,21.306781,14z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x473da0815dc534f7:0xbbb49c8ca-3400ca6!8m2!3d50.0388775!4d21.3242906> [data dostępu: 6.08.2018].
- Il. 344. Panorama Pogórza Strzyżowskiego. Fot. nieznanego autora. Za: <https://bialczynski.pl/slowianie-w-dziejach-mitologia-slowian-i-wiara-przyrody/swiatynie-wiary-przyrodzonej-slowian/gora-chelm-pod-stepina-pogorze-strzyzowskie/> [data dostępu: 10.06.2018].
- Il. 345. Klecie w widoku satelitarnym, na północy Dębica. Za: <https://www.google.pl/maps/place/39-230+Klecie/@49.9452701,21.2706359,39749m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x473dafef213035bd:0xb039c28aff29b217!8m2!3d49.858145!4d21.4196381> [data dostępu: 3.07.2018].
- Il. 346. Klecie na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 24.08.2018].
- Il. 347. Klecie na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego” (1861–1864). Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-seconsurvey> [data dostępu: 24.08.2018].
- Il. 348. Klecie na mapie katastralnej z 1850 r. (*Dorf Klecie in Galizien Kreisregierung*). Zbiory Archiwum Państwowego w Krakowie, sygn. 29/280/0/5.1/813.
- Il. 349. Klecie na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego” (1869–1887). Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-thirdsurvey> [data dostępu: 24.08.2018].
- Il. 350. Klecie na mapie z 1938 r. Zbiory Wojskowego Instytutu Geograficznego P49 S33 D (4933 D). Za: http://maps.mapywig.org/m/WIG_maps/series/025K/P49-S33-D_BRZOSTEK_1938.jpg [data dostępu: 12.08.2018].

- Il. 351. Klecie. plan inwentaryzacyjny z 1985 roku. W: Zygmunt Denisiuk, Jerzy Dziewolski, *Park w Kleciu – opracowanie całościowe bez etapów wraz z podkładem geodezyjnym w skali 1:500*, Tarnów 1985. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu delegatura w Rzeszowie, sygn. 10342.
- Il. 352. Frontowa elewacja dworu w Kleciu, w 1985 r. siedziba administracji Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej. Fot. Jerzy Dziewolski 1985. W: Zygmunt Denisiuk, Jerzy Dziewolski, *Park w Kleciu – opracowanie całościowe bez etapów wraz z podkładem geodezyjnym w skali 1:500*, Tarnów 1985. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu delegatura w Rzeszowie, sygn. 10342.
- Il. 353. Elewacja budynku dawnej pralni i służby dworskiej, obecnie mieszkania administracji Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej w Kleciu. Fot. Jerzy Dziewolski 1985. W: Zygmunt Denisiuk, Jerzy Dziewolski, *Park w Kleciu – opracowanie całościowe bez etapów wraz z podkładem geodezyjnym w skali 1:500*, Tarnów 1985. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu delegatura w Rzeszowie, sygn. 10342.
- Il. 354. Budynek dworu w Kleciu od strony wschodniej. Fot. Jerzy Dziewolski, 1985. W: Zygmunt Denisiuk, Jerzy Dziewolski, *Park w Kleciu – opracowanie całościowe bez etapów wraz z podkładem geodezyjnym w skali 1:500*, Tarnów 1985. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu delegatura w Rzeszowie, sygn. 10342.
- Il. 355. Stajnia od strony dworu. Fot. Jerzy Dziewolski, 1985. W: Zygmunt Denisiuk, Jerzy Dziewolski, *Park w Kleciu – opracowanie całościowe bez etapów wraz z podkładem geodezyjnym w skali 1:500*, Tarnów 1985. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu delegatura w Rzeszowie, sygn. 10342.
- Il. 356. Południowo-wschodnia elewacja budynku dawnej gorzelnii (na mapie bud. nr 3). Fot. Jerzy Dziewolski, 1985. W: Zygmunt Denisiuk, Jerzy Dziewolski, *Park w Kleciu – opracowanie całościowe bez etapów wraz z podkładem geodezyjnym w skali 1:500*, Tarnów 1985. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu delegatura w Rzeszowie, sygn. 10342.
- Il. 357. Szklarnia otoczona ogrodem warzywnym przy dawnej gorzelnii w Kleciu. Fot. Jerzy Dziewolski, 1985. W: Zygmunt Denisiuk, Jerzy Dziewolski, *Park w Kleciu – opracowanie całościowe bez etapów wraz z podkładem geodezyjnym w skali 1:500*, Tarnów 1985. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu delegatura w Rzeszowie, sygn. 10342.
- Il. 358. Murowany magazyn zbożowy oraz pomieszczenie garażowe na narzędzia rolnicze w dawnym spichlerzu w Kleciu. Fot. Jerzy Dziewolski, 1985. W: Zygmunt Denisiuk, Jerzy Dziewolski, *Park w Kleciu – opracowanie całościowe bez etapów wraz z podkładem geodezyjnym w skali 1:500*, Tarnów 1985. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu delegatura w Rzeszowie, sygn. 10342.
- Il. 359. Stajnia (bud. nr 5) widziana od strony południowo-zachodniej. Fot. Jerzy Dziewolski, 1985. W: Zygmunt Denisiuk, Jerzy Dziewolski, *Park w Kleciu – opracowanie całościowe bez etapów wraz z podkładem geodezyjnym w skali 1:500*, Tarnów 1985. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu delegatura w Rzeszowie, sygn. 10342.
- Il. 360. Zabytkowy jesion w północnej części parku w Kleciu. Proponowany pomnik przyrody (B) na planie inwentaryzacyjnym. Fot. Jerzy Dziewolski, 1985. W: Zygmunt Denisiuk, Jerzy Dziewolski, *Park w Kleciu – opracowanie całościowe bez etapów wraz z podkładem geodezyjnym w skali 1:500*, Tarnów 1985. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu delegatura w Rzeszowie, sygn. 10342.

- nów 1985. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyśle delegatura w Rzeszowie, sygn. 10342.
- Il. 361. Wschodnia część parku w Kleciu. Fot. Jerzy Dziewolski, 1985. W: Zygmunt Denisiuk, Jerzy Dziewolski, *Park w Kleciu – opracowanie całościowe bez etapów wraz z podkładem geodezyjnym w skali 1:500*, Tarnów 1985. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyśle delegatura w Rzeszowie, sygn. 10342.
- Il. 362. Dwór w Kleciu, elewacja frontowa. Fot. Sabina Leska 2012.
- Il. 363. Przedpole dworu w Kleciu od strony zachodniej (dawny dziedziniec z gazonem). Fot. Sabina Leska 2012.
- Il. 364. Widok sprzed dworu w Kleciu w kierunku północno-wschodnim. Fot. Sabina Leska 2012.
- Il. 365. Widok z głębi parku w kierunku dworu w Kleciu. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 366. Klecie, dąb na północnym brzegu zachodniego stawu. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 367. Klecie, grupa okazałych lip po południowej stronie zachodniego stawu. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 368. Zachodnia część parku w Kleciu. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 369. Droga wjazdowa do parku w Kleciu. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 370. Wschodni z dwóch stawów w parku w Kleciu. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 371. Park w Kleciu, widok z drogi dojazdowej w kierunku północno-zachodnim. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 372. Klecie, widok z grobli na zachodni staw od strony wschodniej. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 373. Widok ze wschodniej granicy parku w Kleciu w kierunku pierwszych wzniesień Pogórza Strzyżowskiego Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 374. Dawna gorzelnia w Kleciu, widok od południowego-zachodu. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 375. Widok od południa, spod dawnej kuźni w kierunku parku. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 376. Klecie na zdjęciu satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/place/39-230+Klecie> [data dostępu: 24.08.2018].
- Il. 377. Strzegocice na mapie satelitarnej. Za: <https://www.google.pl/maps/place/39-223+Strzegocice/@50.0192663,21.3224881,19844m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x473da1578c784a35:0x20101a01fea5dcd-d!8m2!3d49.9510559!> [data dostępu: 2.10.2017].
- Il. 378. Strzegocice (Strzegozice) na mapie „z pierwszego pomiaru wojskowego” (1779–1783). Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 24.08.2018].
- Il. 379. Plan katastralny Strzegocic Mapa wsi Strzegocice w Galicji w obwodzie tarnowskim (*Dorf Strzegocice in Galizien Tarnower Kreis*), 1949. Archiwum Państwowe w Krakowie sygn. 56/126/0/-/1618M.
- Il. 380. Strzegocice na mapie „z drugiego pomiaru wojskowego” (1861–1864). Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 25.08.2018].
- Il. 381. Strzegocice na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego” (1869–1887). Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-thirdsurvey> [data dostępu: 25.08.2018].
- Il. 382. Strzegocice na austriackiej mapie sztabowej z 1894 r. Za: http://polski.mapywig.org/viewpage.php?page_id=45 [data dostępu: 22.08.2018].
- Il. 383. Dwór w Strzegocicach, lata 80 XX w., pocztówka fotograficzna, zbiory prywatne, Dębica.

- Il. 384. Lokalizacja drzew wskazanych w 1987 r. jako pomniki przyrody na terenie parku w Strzegomicach, z uwzględnieniem stanu obecnego. Oprac. Sabina Leska na podstawie inwentaryzacji założenia dworsko-parkowego w Strzegomicach, 1985 r.: Bożena Szołtysek, Halina Samborowska, Ewa Kawa, Wanda Genga, *Katalog parków woj. tarnowskiego, Strzegomice*, Kraków 1987.
- Il. 385. Inwentaryzacja założenia dworsko-parkowego w Strzegomicach, 1985 r. W: Bożena Szołtysek, Halina Samborowska, Ewa Kawa, Wanda Genga, *Katalog parków woj. tarnowskiego, Strzegomice*, Kraków 1987.
- Il. 386. Oznaczenia obiektów na planie z 1985 r. Oprac. S. Leska na podstawie inwentaryzacji założenia dworsko-parkowego w Strzegomicach, 1985 r.: Bożena Szołtysek, Halina Samborowska, Ewa Kawa, Wanda Genga, *Katalog parków woj. tarnowskiego, Strzegomice*, Kraków 1987.
- Il. 387. Strzegomice na mapie satelitarnej. Za: <https://www.google.pl/maps/@49.9505059,21.3053226,2581m/data=!3m1!1e3> [dostęp: 22.08.2018].
- Il. 388. Kapliczka w Strzegomicach. Fot. z 2018 r. Za: http://zabytki-podkarpacie.pl/Kapliczka---Strzegomice_f_14_ido_1541 [data dostępu: 3.09.2018].
- Il. 389. Dwór w Strzegomicach od strony parku. Fot. Grzegorz Sarama, 2013. Za: http://www.polskiezabytki.pl/img/45/4516/20140318114339_eb86867ded7e56d5dd54bf9ffae3307.jpg [data dostępu: 22.08.2018].
- Il. 390. Dwór w Strzegomicach od strony południowej. Fot. Grzegorz Sarama, 2013. Za: http://www.polskiezabytki.pl/img/45/4516/20140318114339_4a30199208f4ac140a746719ceaeb32f.jpg [data dostępu: 22.08.2018].
- Il. 391. a), b) Dwór w Strzegomicach oraz towarzyszący mu park widziane z góry. Za: <http://galeria.domiporta.pl/pictures/original/13/53/d3/d353330f7e098950198c97d6871ac56c73e0da77/sprzedam-dom-strzegomice.jpg> [data dostępu: 25.08.2018].
- Il. 392. Spichlerz w Strzegomicach. Za: <https://spirits.com.pl/wp-content/uploads/2015/11/Strzegomice-2.jpg> [data dostępu: 28.08.2018].
- Il. 393. Stara gorzelnia w Strzegomicach po przebudowie na gospodę. Za: <https://otonoc.pl/images/zdjecie137546d.jpg> [data dostępu: 28.08.2018].
- Il. 394. Widok na pozostałości cieku wodnego we wschodniej części parku. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 395. Widok na polanę na zachód od pozostałości cieku wodnego. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 396. Strzegomice, sosny wejmutki w środkowej części parku. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 397. Okazały dąb w południowo-wschodniej części parku w Strzegomicach. Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 398. Strzegomice, pozostałości wyspy na kanale wodnym, obecnie wyschniętym. Widok od północy. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 399. Strzegomice, pozostałości wyspy na kanale wodnym, obecnie wyschniętym. Widok od południowego-wschodu. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 400. Widok w kierunku północnym na początek szpaleru modrzewiowego. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 401. Spichlerz w Strzegomicach widziany od północnego-wschodu. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 402. Widok panoramiczny dworu w Strzegomicach od południa. Fot. Sabina Leska 2018.
- Il. 403. Widok dworu w Strzegomicach od zachodu. Fot. Sabina Leska 2018.

- Il. 404. Strzegocice na zdjęciu satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/place/39-223+Strzegocice> [data dostępu: 4.09.2018].
- Il. 405. Współczesna mapa Dębicy z zaznaczonymi parkami: a) przy dawnej siedzibie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (obecnie Park Miejski z Domem Kultury „Śnieżka”), b) park Skarbka-Borowskiego (tzw. Stomilowski). Za: <https://fotopolska.eu/m48212,Debica.html> [data dostępu: 18.10.2020].
- Il. 406. Dębica na mapie z „pierwszego pomiaru wojskowego”, 1779–1783. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 17.08.2020].
- Il. 407. Dębica na mapie katastralnej, ok. 1850. Za: <http://www.skany.przemysl.ap.gov.pl/show.php?zesp=126&cd=0&csr=0&syg=335M> [data dostępu: 03.10.2020].
- Il. 408. Dębica na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”, 1861–1864. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey/?layers> [data dostępu: 17.08.2020].
- Il. 409. Dębica na mapie z „trzeciego pomiaru wojskowego”, 1869–1887. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey/?layers> [data dostępu: 17.08.2020].
- Il. 410. Rynek w Dębicy przed I wojną światową, pocztówka kolorowana. Za: <https://fotopolska.eu/26468,foto.html?o=u137531> [data dostępu: 17.08.2020].
- Il. 411. Budynek gimnazjum, od 1937 r. także liceum w Dębicy. Rycina nieznanego autora, sprzed I wojny światowej. Za: https://pl.wikipedia.org/wiki/I_Liceum_Og%C3%B3lnokształt%C5%82%C4%85ce_im._Kr%C3%B3la_W%C5%82adys%C5%82awa_Jagie%C5%82%C5%82y_w_D%C4%99bicy#/media/Plik:I_LO_w_D%C4%99bicy.jpg [data dostępu: 29.08.2020].
- Il. 412. Rynek w Dębicy. Pocztówka fotograficzna, 1939. Za: <https://fotopolska.eu/373129,foto.html?o=u137531&p=1> [data dostępu: 29.08.2020].
- Il. 413. Budynek siedziby Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Fot. Henryk Zauderer, 1931. Za: <https://sokolwdebicy.files.wordpress.com/2016/12/60190n-1469466138t.jpg> [data dostępu: 19.08.2020].
- Il. 414. Działacze i działaczki dębickiego „Sokoła”. Fot. nieznanego autora, 1918. Za: <https://sokolwdebicy.files.wordpress.com/2016/12/tg-sokc3b3c582-dc499bica.jpg> [data dostępu: 19.08.2020].
- Il. 415. Budynek siedziby (od strony sali gimnastycznej) i fragment ogrodu Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Fot. nieznanego autora, lata 30. XX w. Za: <https://cdn.glos24.pl/headings/450bedadc9058e8749c50ce73ff6e4ae.jpg> [data dostępu: 19.08.2020].
- Il. 416. Fragment parceli zajmowanej przez Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na planie katastralnym z lat 20. XX w. z zarysem budynku wzniesionego w 1913 r. oraz planowaną, dostawioną prostopadłą dobudówką. W: Jan Swół, *Dębicki Sokół. Cz. 1*, Dębica 2019, s. 161.
- Il. 417. Plan sytuacyjny z 1977 r., pokazujący lokalizację budynku dawnej siedziby „Sokoła” oraz rozplanowanie zieleni i ścieżek. W: Zbigniew Bielatowicz, *Katalog parków województwa tarnowskiego. Gmina Dębica – park miejski*, mps. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Rzeszowie [bez sygn.].
- Il. 418. a), b). Siedziba „Sokoła” w Pilźnie. Pocztówki fotograficzne, lata 20. XX w. Za: a) <http://sokolpilzno.pl/wp-content/uploads/2019/09/1.jpg>, b)

- <http://serwer1443845.home.pl/local/tgsokolpilzno/wp-content/uploads/2019/09/3.jpg> [data dostępu: 23.08.2020].
- Il. 419. Siedziba „Sokoła” w Wadowicach. Poczтівka fotograficzna, 1910–1914. Za: <https://polska-org.pl/7972146,foto.html> [data dostępu: 29.08.2020].
- Il. 420. Siedziba „Sokoła” w Wadowicach. Poczтівka fotograficzna, przed 1914 r. Za: https://www.kuriergalicyjski.com/images/1_NOWA_STRONA/2018/2018_maj/sokole5_A.jpg [data dostępu: 29.08.2020].
- Il. 421. Siedziba „Sokoła” w Krakowie. Poczтівka fotograficzna, początek XX w. Za: <http://www.sokol.pl/wp-content/uploads/photo-gallery/78928.jpg> [data dostępu: 23.08.2020].
- Il. 422. Siedziba „Sokoła” w Rzeszowie. Poczтівka fotograficzna, początek XX w. Za: <https://bi.im-g.pl/im/29/b0/13/z20645417V,Budynek-Sokola-w-Rzeszowie-1910-r-.jpg> [data dostępu: 23.08.2020].
- Il. 423. Frontowa elewacja siedziby Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Fot. nieznanego autora, b.d. Zbiory prywatne Jana Swoła.
- Il. 424. Dom Kultury „Śnieżka”, dawna siedziba Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Stan sprzed remontu przeprowadzonego w 2017 r. Fot. nieznanego autora. Za: <https://ziemiadebicka.pl/wp-content/uploads/2016/11/DSC043461.jpg> [data dostępu: 23.08.2020].
- Il. 425. Fragment zwycięskiego projektu z propozycją adaptacji historycznego budynku – siedziby Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Autorzy: pracownia projektowa BudCud, 2009. Za: http://www.a-ronet.pl!/konkursy/2009-03-12_dom_kultury_sniezka/1134/p2.jpg [data dostępu: 23.08.2020].
- Il. 426. Zdobywca I nagrody w konkursie na Centrum Sztuki Europa Miast. Maleta koncepcji kubaturowej i konstrukcji budynku. Autorzy: pracownia projektowa BudCud, 2009. Za: http://www.a-ronet.pl/index.php?mod=nagroda&n_id=1134 [data dostępu: 23.08.2020].
- Il. 427. Zdobywca II nagrody w konkursie na Centrum Sztuki Europa Miast. Widok perspektywiczny. Autorzy: emmaDesign, 2009. Za: http://www.a-ronet.pl/index.php?mod=nagroda&n_id=1135 [data dostępu: 23.08.2020].
- Il. 428. Zdobywca III nagrody w konkursie na Centrum Sztuki Europa Miast. Autorzy: Pracownia Projektowa Teresa Okowińska, 2009. Za: http://www.a-ronet.pl/index.php?mod=nagroda&n_id=1136 [data dostępu: 23.08.2020].
- Il. 429. Dom Kultury „Śnieżka”, dawna siedziba Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Stan po remoncie przeprowadzonym w 2017 r. Kadr z filmu nieznanego autora. Za: <https://www.youtube.com/watch?v=C2ZqSDI7UGc> [data dostępu: 23.08.2020].
- Il. 430. Efekt rozbudowy dawnej siedziby Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Kadr z filmu nieznanego autora. Za: <https://www.youtube.com/watch?v=C2ZqSDI7UGc> [data dostępu: 23.08.2020].
- Il. 431. Budynek i park dawnego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” po działaniach rewitalizacyjnych. Kadr z filmu nieznanego autora. Za: <https://www.youtube.com/watch?v=C2ZqSDI7UGc> [data dostępu: 23.08.2020].
- Il. 432. Budynek dawnej siedziby Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (od strony byłej sali gimnastycznej, po „renowacji i rozbudowie”). Kadr z filmu nieznanego autora. Za: <https://www.youtube.com/watch?v=C2ZqSDI7UGc> [data dostępu: 23.08.2020].
- Il. 433. Park dawnej siedziby Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na zdjęciu satelitarnym. Za: <https://www.google.com/maps/place/D%4%99bica/@50.0505393,21.4183162,186m/data=!3m1!1e3!4m6!3m5!1s0x473d098>

- 82e23694b:0x59f606766b3e59fc!8m2!3d50.0516417!4d21.4116964!16zL20vMDRnbmt4?entry=ttu [data dostępu: 5.08.2023]
- II. 434. Plan Dębicy z 1943 r., na którym park Skarbka-Borowskiego zaznaczony jest jako Stadt-park. Za: <https://fotopolska.eu/1338068,foto.html?o=b317005> [data dostępu: 07.10.2020].
- II. 435. Fragment współczesnego planu Dębicy z zaznaczonym obszarem parku Skarbka-Borowskiego. Za: <https://mapy.e-turysta.pl/podkarpackie/debica-pow-debicki/park-im-wlodzimierza-skarbka-borowskiego/#map=16/21.3986/50.0447> [data dostępu: 07.10.2020].
- II. 436. Wycinka drzew na terenie parku Skarbka-Borowskiego pod budowę siedziby Szkół Specjalnych w Dębicy. Fot. nieznanego autora. Za: <https://ziemiadebicka.pl/trwa-wycinka-drzew-na-dzialce-na-ktorej-powstanie-nowy-budynek-szkoly-specjalnej/> [data dostępu: 07.10.2020].
- II. 437. Wizualizacja przedstawiająca zmodernizowany park Skarbka-Borowskiego. Autorzy projektu: Archi- -Tektonika, 2019. Za: [http://debica.pl/aktualnosci/2020/01/trwa-rewitalizacja-parku-im-skarbka-borowskiego-w-debicy#prettyPhoto\[5225\]/0/](http://debica.pl/aktualnosci/2020/01/trwa-rewitalizacja-parku-im-skarbka-borowskiego-w-debicy#prettyPhoto[5225]/0/) [data dostępu: 07.10.2020].
- II. 438. Wizualizacje poszczególnych stref tematycznych parku Skarbka-Borowskiego. Autorzy projektu: Archi-Tektonika, 2019. Za: [http://debica.pl/aktualnosci/2020/01/trwa-rewitalizacja-parku-im-skarbka-borowskiego-w-debicy#prettyPhoto\[5225\]/0/](http://debica.pl/aktualnosci/2020/01/trwa-rewitalizacja-parku-im-skarbka-borowskiego-w-debicy#prettyPhoto[5225]/0/) [data dostępu: 07.10.2020].
- II. 439. Plan z rozmieszczeniem zespołów dworskich objętych katalogiem. Oprac. aut.
- II. 440. Bączalka na mapie z “pierwszego pomiaru” (1779–1783). Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 2.09.2018].
- II. 441. Bączalka na planie katastralnym, 1850 r. (*Dorf Bączalka in Galizien*). Archiwum Państwowe w Przemyślu sygn. 56/126/0/46M.
- II. 442. Bączalka na planie katastralnym z 1850 r., [w:] E. Arvay, J. Janczykowski, B. Podhalański, *Katalog Parków Województwa Tarnowskiego „Bączalka”*, 1977, [mps]. s. 3. Archiwum WUOZ w Przemyślu Delegatura w Rzeszowie [brak sygn.].
- II. 443. Bączalka na mapie “z drugiego pomiaru”, 1861–1864. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 2.09.2018].
- II. 444. Bączalka na mapie z “trzeciego pomiaru” (1869–1887). Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-thirdsurvey> [data dostępu: 2.09.2018].
- II. 445. Bączalka w widoku satelitarnym, 2018. Za: <https://www.google.pl/maps/place/39-232+Bączalka/@49.9135656,21.4673332,597m/data=!3m1!1e-3!4m5!3m4!1s0x473daf30cb7685d3:0x451ccff532673749!8m2!3d49.9100986!4d21.4793949> [dostęp: 16.08.2018].
- II. 446. Dęborzyn na mapie z “pierwszego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 2.07.2018].
- II. 447. Dęborzyn na planie katastralnym, 1850 r. (*Dorf Dęborzyn sammt Enclave Zagórze in Galizien Kreisregierung*). Archiwum Narodowe w Krakowie sygn. 29/280/0/5.1/780.
- II. 448. Dęborzyn na mapie z „drugiego pomiaru” (1861–1864). Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 6.08.2018].
- II. 449. Dęborzyn w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/place/39-225+Dęborzyn/@49.9187233,21.3193571,1215m/data=!3m1!1e-3!4m5!3m4!1s0x473da47d00a6a121:0xc1696a225bad0f38!8m2!3d49.9098233!4d21.3181607> [dostęp: 16.08.2018].
- II. 450. Dwór w Dęborzynie od strony frontowej. W: *Plan odnowy miejscowości Dęborzyn w gminie Jodłowa na lata 2007–2013*, Dęborzyn, 2007. Za: <http://>

- www.ugjodlowa.itl.pl/bip/atach/4/1211/2433/deborzyn%20plan.pdf [dostęp: 16.08.2018].
- Il. 451. Dębowa na mapie katastralnej, 1850 r. (*Dorf Dembowa* [Dębowa] in *Galizien Kreisregierung*). Archiwum Narodowe w Krakowie sygn. 29/280/0/5.1/786.
- Il. 452. Dębowa na mapie z „drugiego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 453. Dębowa na mapie satelitarnej. Za: <https://www.google.pl/maps/@49.8544111,21.3393084,712m/data=!3m1!1e3> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 454. Dobrków na mapie z „pierwszego pomiaru” (1779–1783). Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 455. Dobrków na planie katastralnym, 1846 r. (*Dorf Dobrków in Galizien Tarnower Kreis*) Archiwum Państwowe w Przemyślu sygn. 56/126/0/-/0352M.
- Il. 456. Dobrków na mapie z „drugiego pomiaru” (1779–1783). Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 457. Dobrków na mapie z „trzeciego pomiaru” (1869–1887). Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-thirdsurvey> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 458. Widok parku w Dobrkowie. Fot. Sabina Leska, 2019.
- Il. 459. Fragment parku w Dobrkowie. Fot. Sabina Leska, 2019.
- Il. 460. Dobrków na mapie LIDAR z podkładem ortofotomapy. Za: <http://mapy.geoportat.gov.pl/imap/?gpmmap=gp1> [dostęp: 16.08.2018].
- Il. 461. Dobrków w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.com/maps/place/39-220+Dobrk%C3%B3w/@49.9838223,21.3340137,1768m/data=!3m1!1e3!4m6!3m5!1s0x473da124d7f86dc3:0x16451c40e949d6ae!8m2!3d49.9790319!4d21.3399611!16s%2Fm%2F04jlgg1?entry=ttu> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 462. Dzwonowa na planie katastralnym, 1850 r. (*Dorf Dzwonowa in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/280/0/5.1/794.
- Il. 463. Dzwonowa na planie z „z drugiego z drugiego pomiaru”, 1861–1864. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 2.08.2018].
- Il. 464. Dzwonowa w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@49.9077222,21.2983607,1435m/data=!3m1!1e3> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 465. Plan sytuacyjny, 1976, [w:] Józef Czupryna, *Katalog Parków Województwa Tarnowskiego „Głobikowa” 1976*, [mps]. Archiwum WUOZ w Przemyślu Delegatura w Rzeszowie [bez sygn.].
- Il. 466. Głobikowa na planie katastralnym z 1852 r. z zaznaczonymi czterema założeniami dworskimi (*Głobikowa sammt Ortschaft Kamieniec in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu sygn. 56/126/0/-/1891M.
- Il. 467. Panorama Tatr widziana z Głobikowej. Fot. Darek K., 2011. Za: <http://www.dalekieobserwacje.eu/tatry-widziane-z-globikowej-kolo-debicy/> [data dostępu: 7.08.2018].
- Il. 468. Głobikowa w widoku satelitarnym. Za: https://www.google.pl/maps/place/39-208+G%C5%82obikowa/data=!4m2!3m1!1s0x473da630d9523ca5:0xe6d621526fa28639?ved=2ahUKEwi9r_PLp-reAhXrsIsKHbvTCUY-Q8gEwD3oECAYQCA [data dostępu: 7.08.2018].

- Il. 469. Plan sytuacyjny założenia w Głobikowej I, północ na dole planu, 1977 r. Za: Józef Czupryna, *Katalog Parków Województwa Tarnowskiego "Głobikowa"* 1976, [mps]. Archiwum WUOZ w Przemyślu Delegatura w Rzeszowie, [bez sygn.].
- Il. 470. Głobikowa w widoku z wieży. Fot. S. Leska, 2018.
- Il. 471. Panorama z wieży widokowej w Głobikowej w kierunku południowym, na pierwszym planie aleja do Tomaszówki. Fot. S. Leska, 2018.
- Il. 472. Fragment alei w Głobikowej prowadzącej do założenia nr I (Tomaszówka). Fot. Sabina Leska, 2018.
- Il. 473. Głobikowa I (Tomaszówka) widziana z drogi do Siedlisk-Bogusz. Fot. S. Leska, 2018.
- Il. 474. Głobikówka na mapie z „trzeciego pomiaru” (1869–1887). Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-thirdsurvey> [data dostępu: 2.07.2018].
- Il. 475. Głobikówka na planie katastralnym z 1849 r. (*Dorf Głobikówka in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Krakowie. Sygn. 29/280/0/5.1/797.
- Il. 476. Głobikówka, widok z lotu ptaka. Fot. dzięki uprzejmości właściciela, p. Krzysztofa Milewskiego.
- Il. 477. Fragment parku w Głobikówce. Fot. nieznanego autora. Za: http://brzostek.pl/galeria/06d_zabytki/globikowka/slides/03_duzy.html [data dostępu: 2.07.2018].
- Il. 478. Dawny spichlerz z k. XVIII w. Fot. nieznanego autora. Za: http://brzostek.pl/galeria/06d_zabytki/globikowka/slides/01_duzy.html [data dostępu: 2.07.2018].
- Il. 479. Głobikówka IV (Kopaliny) w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@49.937414,21.436593,722m/data=!3m1!1e3> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 480. Grudna Górna na mapie z „pierwszego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 481. Grudna Górna na planie katastralnym z 1850 r. (*Dorf Grudna Górna in Galizien Jasloer Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu sygn. 56/126/0/-/0512M.
- Il. 482. Grudna Górna w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@49.9316837,21.4829533,864m/data=!3m1!1e3> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 483. Gumniska na planie katastralnym 1849 r. (*Dorf Gumniska Fox in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu, sygn. 56/126/0/-/0515M.
- Il. 484. Gumniska na mapie z „drugiego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 485. Gumniska w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@50.0055882,21.3899932,861m/data=!3m1!1e3> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 486. Jodłowa na mapie z „pierwszego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 487. Jodłowa na planie katastralnym, 1850 r. (*Dorf Jodłowa in Galizien Kreisregierung*). Archiwum Narodowe w Krakowie sygn. 29/280/0/5.1/807.
- Il. 488. Jodłowa na mapie z „trzeciego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-thirdsurvey> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 489. Jodłowa w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@49.8768555,21.3046097,609m/data=!3m1!1e3> [data dostępu: 16.08.2018]

- Il. 490. Korzeniów na mapie z „pierwszego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 491. Korzeniów na planie katastralnym z 1849 r. (*Dorf Korzeniów sammt Ortschaft Wolica in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu sygn. 56/126/0/-/0778M
- Il. 492. Korzeniów na mapie z „drugiego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 493. Dwór w Korzeniowie: a) za czasów A. Potockiego oraz b) po przebudowie przez pana J.K. Steczkowskiego. Fot. z rodzinnego albumu Cecylii Szerauc. Za: <http://www.korzeniw.parafia.info.pl/?p=main&what=95> [data dostępu: 16.08.2018]
- Il. 494. Aleja w parku w Korzeniowie. Fot. nieznanego autora, początek XX w. Za: <http://www.korzeniw.parafia.info.pl/?p=main&what=95> [data dostępu: 16.08.2018]
- Il. 495. Dwór w Korzeniowie. Fot. nieznanego autora, 2013. Za: <http://www.polskaniezwykla.pl/pictures/original/293409.jpg> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 496. Korzeniów: a) widok spod dworu w kierunku południowym na dawną drogę dojazdową; b) widok od południa w kierunku dworu. Fot. S. Leska 2018.
- Il. 497. Korzeniów: a) fragment stawu leżącego za dworem po stronie wschodniej, b) potok wyznaczający wschodnią granicę założenia. Fot. S. Leska 2018.
- Il. 498. Korzeniów w widoku satelitarnym: Za: <https://www.google.pl/maps/@50.1520973,21.4500816,1199m/data=!3m1!1e3> [dostęp: 16.08.2018]
- Il. 499. Latoszyn na mapie „z pierwszego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 10.09.2018].
- Il. 500. Latoszyn na planie katastralnym, 1849 r. (*Dorf Latoszyn in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu sygn. 56/126/0/889M.
- Il. 501. Latoszyn na mapie z „drugiego pomiaru”, 1861–1864. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 10.09.2018].
- Il. 502. Latoszyn na mapie wojskowej z 1938 r. Za: http://maps.mapywig.org/m/WIG_maps/series/025K/P48-S33-G_DEBICA_1938_BWNG_UL.jpg [data dostępu: 10.09.2018].
- Il. 503. Ruiny spichlerza w Latoszynie. Fot. M. Koziol 2017.
- Il. 504. Latoszyn, aleja robiniowa, fot. S. Leska 2012.
- Il. 505. Latoszyn w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@50.0317969,21.370652,599m/data=!3m1!1e3> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 506. Łęki Górne na mapie z „pierwszego pomiaru” (1779–1783). Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 10.09.2018].
- Il. 507. Łęki Górne na planie katastralnym z 1849 r. (*Dorf Łęki Górne in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu, sygn. 56/126/0/-/0955M.
- Il. 508. Łęki Górne na mapie „z drugiego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 10.09.2018].
- Il. 509. Elewacja boczna dworu Lubienieckich w Łękach Górnych, rys. S. Wyspiańskiego. W: *Szkicownik III z wycieczki inwentaryzacyjnej do Galicji Zachodniej oraz z Krakowa, Raciborowic i Mogiły*, 11 sierpnia–23 września 1889 r. Za: <http://www.wyspianski.mnw.art.pl/ryspol950.html> [data dostępu: 10.09.2018].

- Il. 510. Dwór w Łękach Górnych, ryc. F. Brzozowskiego. W: „Tygodnik Ilustrowany” 1882. Zbiory Biblioteki Instytutu Badań Literackich PAN. Za: <http://www.zamki.pl/?idzamku=leki> [data dostępu: 11.09.2018].
- Il. 510. Dwór w Łękach Górnych. Ryc. Władysława Bojarskiego na podstawie rysunku Feliksa Brzozowskiego, 1882.
- Il. 511. Dwór w Łękach Górnych. Fot. S. Leska, 2019.
- Il. 512. Założenie dworskie (park i dwór) w Łękach Górnych. Fot. S. Leska, 2019.
- Il. 513. Staw w parku, Łęki Górne. Fot. S. Leska, 2019.
- Il. 514. Park w Łękach Górnych. Fot. S. Leska, 2019.
- Il. 515. Łęki Górne w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@49.9725547,21.2049045,846m/data=!3m1!1e3> [dostęp: 16.08.2018].
- Il. 516. Machowa na mapie „pierwszego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [dostęp: 16.08.2018].
- Il. 517. Machowa na mapie z „drugiego pomiaru wojskowego”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [dostęp: 16.08.2018].
- Il. 518. Machowa na mapie z „trzeciego pomiaru” 1869–1887. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-thirdsurvey> [dostęp: 16.08.2018].
- Il. 519. Machowa na planie katastralnym, 1852 r. (*Machowa in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu sygn. 56/126/0/-/1901M.
- Il. 520. Machowa w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@50.0161858,21.2008579,1207m/data=!3m1!1e3> [dostęp: 16.08.2018].
- Il. 521. Nagawczyna i Zawada na mapie „drugiego pomiaru”, 1861–1864. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [dostęp: 18.08.2018]
- Il. 522. Nagawczyna na planie katastralnym z 1849 r. (*Dorf Nagawczyna in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu sygn. 56/126/0/1105M.
- Il. 523. Nagawczyna na zdjęciu satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@50.0547833,21.468594,506m/data=!3m1!1e3> [data dostępu: 2018.08.17].
- Il. 524. Dwór w Nagawczynie po kapitalnym remoncie. Za: <https://docplayer.pl/70206217-Zabytki-i-ich-upamietnienie-monuments-and-their-commemoration.html> [data dostępu: 2018.08.17].
- Il. 525. Panorama Nagawczyny od południa, w części centralnej („na drugą”) grupa wysokich drzew – pozostałość dawnego parku. Fot. S. Leska, 2018.
- Il. 526. Nagawczyna, dawny park i nowy budynek „dworski”. Fot. S. Leska, 2018.
- Il. 527. Nagoszyn na planie katastralnym, 1849 r. (*Dorf Nagoszyn in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu sygn. 56/126/0/-/1106M.
- Il. 528. Nagoszyn na mapie „drugiego pomiaru”, 1861–1864. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [dostęp: 16.08.2018].
- Il. 529. Nagoszyn w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@50.1357949,21.4215904,741m/data=!3m1!1e3> [dostęp: 16.08.2018].
- Il. 530. Parkosz na planie katastralnym z 1849 r. (*Dorf Parkosz sammt Ortschaft Łabuzie in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu sygn. 56/126/0/-/1224M.
- Il. 531. Murowany dworek w Pakoszu. Fot. Jan Jurek, 1983. W: C. Grabowski, J. Jurek, *Opracowanie zabytkowego parku w Parkoszu*, Tarnów 1983 r. Archiwum WUOZ w Przemyślu Delegatura w Rzeszowie, [bez sygn.].
- Il. 532. Park w Parkoszu na zdjęciu satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/place/39-200+Parkosz/@49.9952722,21.3207821,633m/data=!3m1!1e->

- 314m5!3m4!1s0x473da0f8677a7f89:0x787df43b45e8e09c!8m2!3d50.0024061!4d21.3151497 [data dostępu:10.09.2018].
- Il. 533. Dawny dwór w Parkoszu, obecnie dom opieki społecznej. Za: <http://www.polskaniezwykla.pl/pictures/original/272642.jpg> [data dostępu: 2.07.2018]
- Il. 534. Pomnikowa sosna w parku w Parkoszu. Fot. S. Leska, 2019.
- Il. 535. Fragment parku w Parkoszu. Fot. S. Leska, 2019.
- Il. 536. Dawny dwór od strony podjazdu. Fot. S. Leska, 2019.
- Il. 537. Ogrodzenie parku w Parkoszu. Fot. S. Leska, 2019.
- Il. 538. Fragment parku w Parkoszu. Fot. S. Leska, 2019.
- Il. 539. a), b) Lipy w parku w Parkoszu. Fot. S. Leska, 2019.
- Il. 540. Podgrodzie na planie katastralnym, 1850 r. (*Dorf Podgrodzie sammt Ortschaft Grabówka in Galizien TarnowerKreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu 56/126/0/1271M.
- Il. 541. Podgrodzie na mapie z „drugiego pomiaru”, 1861–1864. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu:20.09.2018].
- Il. 542. Podgrodzie w 1984 r.: a) jeden z budynków dworskich, b) aleja lipowa – proponowany pomnik przyrody, c) widok z wnętrza alei lipowej. W: Jerzy Dziewolski, *Ewidencja Parku w Podgrodziu*, 1984.
- Il. 543. Podgrodzie: a) budynek dworski; b) pozostałości szpaleru modrzewiowo-lipowego. Fot. S. Leska, 2012.
- Il. 544. Podgrodzie w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@50.0156649,21.3385188,858m/data=!3m1!1e3> 3151497 [data dostępu:10.09.2018].
- Il. 545. Przeczycza na mapie z „drugiego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 17.08.2018].
- Il. 546. Mapa katastralna wsi Przeczycza (Przeczycza in Galizien). Archiwum Narodowe w Krakowie sygn. 29/280/0/5.1/823.
- Il. 547. Stan założenia w Przeczycy z 1986 r. W: Włodzimierz Filipowicz, *Ewidencja zabytkowego parku w Przeczycy*, 1986. Archiwum WUOZ w Przemyślu Delegatura w Rzeszowie, brak sygn.
- Il. 548. Przeczycza: a) klon o cechach pomnikowych, b) widok dworu, c) zabytkowa stodoła. Fot. W. Filipowicz 1986.
- Il. 549. Dwór w Przeczycy. Fot. S. Leska, 2013.
- Il. 550. Park w Przeczycy: a) szpaler grabowy od południowego-zachodu; b) dwór od południowego-wschodu. Fot. S. Leska, 2013.
- Il. 551. Dwór w Przeczycy. Fot. S. Leska, 2018.
- Il. 552. Park w Przeczycy. Fot. S. Leska, 2018.
- Il. 553. Przeczycza w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@49.8857776,21.3641864,427m/data=!3m1!1e3> [dostęp:10.09.2018]
- Il. 554. Pustynia (Puztynija), Kędzierz (Kances) i Kozłów (Kozluw) na mapie z „pierwszego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu:10.09.2018].
- Il. 555. Pustynia na fragmencie planu katastralnego z 1949 r. (*Dorf Pustynia sammt den Ortschaften Kandzier und Kozłów in Galizien Tarnower Kries*). Archiwum Państwowe w Przemyślu, sygn. 56/126/0/-/1361M.
- Il. 556. Pustynia na planie katastralnym z 1849 r. (*Dorf Pustynia sammt den Ortschaften Kandzier und Kozłów in Galizien Tarnower Kries*). Archiwum Państwowe w Przemyślu sygn. 56/126/0/-/1361M.
- Il. 557. Układ majątku w Pustyni na podstawie planu katastralnego z 1906 roku. Za: Zbigniew Bielatowicz *Katalog Parków Województwa Tarnowskiego „Pustynia” 1977*, mps. Archiwum WUOZ w Przemyślu Delegatura w Rzeszowie. [brak sygn.].

- Il. 558. Układ pozostałości założenia w Pustyni z 1984 roku. Archiwum WUOZ w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie, [bez sygn.].
- Il. 559. Dawny dwór obronny w Pustyni. Fot. T. Młeczek, 2013. Za: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/67/Dwór_w_Pustyni.JPG [data dostępu: 12.07.2018]
- Il. 560. Pustynia w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/place/39-200+Pustynia/@50.0797207,21.4423253,2477m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x473d0941cf89fcbf:0x113ba8392f4e21db!8m2!3d50.0774625!4d21.4526022> [data dostępu: 2.08.2018].
- Il. 561. Siedliska Dolne na mapie katastralnej z 1849 r. (*Dorf Siedliska (Siedliska – Bogusz) in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum państwowe w Krakowie sygn. 29/280/0/5.1/827.
- Il. 562. Siedliska: a) ruiny pałacu widziane od strony północnej, b) widok od strony północno-wschodniej. Fot. S. Leska, 2018.
- Il. 563. Siedliska: a) aleja dojazdowa w kierunku północnym, b) widok z alei na kapliczkę. Fot. S. Leska, 2012.
- Il. 564. Siedliska: a) południowa część parku, b) widok na park ze wzgórza od strony południowej. Fot. S. Leska, 2018.
- Il. 565. Siedliska: a) południowo zachodni kraniec parku z widokiem na Pogórze; b) wejście do parku od południa. Fot. S. Leska, 2018.
- Il. 566. Siedliska Bogusz II w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@49.9205177,21.3983358,756m/data=!3m1!1e3> [dostęp: 10.09.2018].
- Il. 567. Słotowa na planie katastralnym z 1849 r. (*Dorf Słotowa in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemysłu sygn. 56/126/0/-/1540M.
- Il. 568. Słotowa na mapie z „drugiego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 569. Drewniany dom na miejscu dawnego dworu w Słotowej. Fot. Sabina Leska, 2019.
- Il. 570. Stodoła jako pozostałość po dawnym zespole dworskim. Fot. Sabina Leska, 2019.
- Il. 571. Słotowa w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@49.9409404,21.2771077,440m/data=!3m1!1e3> [data dostępu: 10.09.2018]
- Il. 572. Smarżowa I na mapie z „pierwszego pomiaru”, 1779–1783. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 17.08.2018].
- Il. 573. Smarżowa I na planie katastralnym z 1849 r. (*Dorf Smarżowa in Galizien Tarnower Kreis*) Archiwum Państwowe w Krakowie Sygn. 29/280/0/5.1/831.
- Il. 574. Smarżowa I na mapie z „trzeciego pomiaru”, 1869–1887. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [dostęp: 17.08.2018].
- Il. 575. Smarżowa I na zdjęciu satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@49.9174227,21.4390632,710m/data=!3m1!1e3> [data dostępu: 17.08.2018].
- Il. 576. Smarżowa na mapie z „drugiego pomiaru” <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 7.08.2018].
- Il. 577. Plan inwentaryzacyjny Smarżowej II. W: E. Arvay, J. Janczykowski, B. Podhalański, Katalog Parków Województwa Tarnowskiego „Smarżowa I” 1977, [mps]. Archiwum WUOZ w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie, bez sygn.

- Il. 578. Smarżowa w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@49.9225202,21.4576293,512m/data=!3m1!1e3> [dostęp: 17.08.2018].
- Il. 579. Dwór (dworek) w Smarżowej. Fot. S. Leska, 2018.
- Il. 580. Wiekowy dąb przy drodze dojazdowej do dworu w Smarżowej. Fot. S. Leska, 2018.
- Il. 581. Straszęcin na mapie z „pierwszego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 582. Straszęcin na mapie z „drugiego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data udostęp: 16.08.2018]
- Il. 583. Straszęcin na planie katastralnym, 1849 r. (Dorf Straszęcin sammt Ortschaften Mala Wola und Zawierzbie in Galizien Tarnower Kreis). Archiwum Państwowe w Przemysłu sygn. 56/126/0/1601M.
- Il. 583. Dwór w Straszęcinie. Za: [http://ogrody.podkarpackie.travel/trasy/straszecin/#prettyphoto\[group\]/1/](http://ogrody.podkarpackie.travel/trasy/straszecin/#prettyphoto[group]/1/) [data dostępu: 2.08.2018]
- Il. 584. Straszęcin: a) widok na południowo-wschodnią część parku, b) widok na jedną z alejek prowadzącą od dworu w stronę centrum miejscowości. Fot. S. Leska 2012.
- Il. 585. Straszęcin w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@50.0623318,21.3584163,423m/data=!3m1!1e3> [data dostępu: 17.08.2018].
- Il. 586. Wiewiórka na planie katastralnym z 1851 r. (*Wiewiórka in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemysłu sygn. 56/126/0/-/1918M.
- Il. 587. Mapa Lidar nałożona na plan katastralny Wiewiórki z 1851 r. (*Wiewiórka in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemysłu sygn. 56/126/0/-/1918M.
- Il. 588. Wiewiórka na mapie z „trzeciego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-thirdsurvey/?layers=osm%2C158%2C164&bbox=2372989.606879658%2C6464744.182810302%2C2377121.983721325%2C6465699.645663866> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 589. Szkic polowy Zbigniewa Bielatowicza dla założenia w Wiewiórcie z 1976 r., [w:] Zbigniew Bielatowicz *Katalog Parków Województwa Tarnowskiego „Wiewiórka”, 1976*, mps. Archiwum WUOZ w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie, [bez sygn.].
- Il. 590. Wiewiórka w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/place/39-209+Wiewiórka/@50.109068,21.3380094,1008m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x473d0b52bd344727:0x5fab2d559389b9b-b!8m2!3d50.1092906!4d21.3336839> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 591. Wiewiórka na mapie LIDAR z podkładem ortofotomapy. Za: <http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/?gpmmap=gp1> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 592. Wolica na mapie z „pierwszego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey> [data dostępu: 3.08.2018].
- Il. 593. Wolica na planie katastralnym (*Dorf Wolica in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemysłu sygn. 56/126/0/1787M.
- Il. 594. Wolica na mapie z „drugiego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 9.08.2018].
- Il. 595. Plan sytuacyjny obiektu w m. Dębicy dz. Wolica. W: Zbigniew Bielatowicz, *Katalog Parków Województwa Tarnowskiego „Dębica-Wolica” 1977*, mps. Archiwum WUOZ w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie, brak sygn.
- Il. 596. Zespół podworski w Dębicy-Wolicy z zaznaczeniem obiektów i elementów historycznych. W: Zbigniew Bielatowicz, *Katalog Parków Województwa Tarnowskiego „Dębica-Wolica” 1977*, mps. Archiwum WUOZ w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie, bez sygn.

- Il. 597. Dwór w Dębicy-Wolicy, obecnie hotel. Fot. Thor, 2010. Za: <https://fotopolska.eu/foto/126/126490.jpg>. [data dostępu: 2.08.2018]
- Il. 598. Park w Dębicy-Wolicy. Fot. D. Tyrpin. Za: <http://tyrpin.pl/realizacje/dwor-na-wolicy/> [data dostępu: 2.08.2018]
- Il. 599. Park Wolica w Dębicy. Fot. D. Tyrpin. Za: <http://tyrpin.pl/realizacje/dwor-na-wolicy/> [data dostępu: 2.08.2018].
- Il. 600. Wolica w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@50.0317388,21.3954433,597m/data=!3m1!1e3> [data dostępu: 18.08.2018].
- Il. 601. Zagórze mapie katastralnej z 1850 r. (*Dorf Dęborzyn sammt Enclave Zagórze in Galizien Kreisregierung*). Archiwum Narodowe w Krakowie sygn. 29/280/0/5.1/780.
- Il. 602. Zagórze w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@49.9212216,21.2986955,846m/data=!3m1!1e3> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 603. Zwiernik I na mapie z „pierwszego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey/?layers=osm%2C163%2C165&bbox=2355953.903460819%2C6434395.4500333425%2C2364156.552058672%2C6437261.838594036> [data dostępu: 10.09.2018].
- Il. 604. Zwiernik na mapie katastralnej z 1949 r. z oboma zespołami dworskimi I (północny) i II (południowy) (*Dorf Zwiernik sammt der Ortschaft Budyn in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu sygn. 56/126/0/-/1859M.
- Il. 605. Zwiernik na mapie z „drugiego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey/?layers=osm%2C158%2C164&bbox=2357035.153100931%2C6435615.640715867%2C2365237.8016987843%2C6438482.029276561> [data dostępu: 10.09.2018].
- Il. 606. Zwiernik na mapie z „trzeciego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-thirdsurvey> [data dostępu: 10.09.2018].
- Il. 607. Zwiernik na mapie LIDAR z podkładem planu katastralnego. Oprac. aut.
- Il. 608. Dwór w Zwierniku. Fot. przedwojenna. Za: http://ostoya.org/wiki/index.php?title=Plik:Manor_in_Zwiernik_of_Bzowski.jpg [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 609. Przy fontannie w ogrodzie Ida Janota Bzowska z córkami, Zwiernik, Fot. nieznanego autora, ok. 1930. Dzięki uprzejmości Państwa Pagacz.
- Il. 610. Urszula Sobolewska w ogrodzie majątku w Zwierniku. Fot. nieznanego autora. ok. 1939. Dzięki uprzejmości Państwa Pagacz.
- Il. 611. Dwór w Zwierniku I na archiwalnej fotografii nieznanego autora, b.d. Dzięki uprzejmości Państwa Pagacz.
- Il. 612. Ruiny dworu w Zwierniku I. Fot. Sabina Leska, 2019.
- Il. 613. Park w Zwierniku I, aleja grabowa. Fot. Sabina Leska, 2019.
- Il. 614. Fragment parku w Zwierniku. Fot. Sabina Leska, 2019.
- Il. 615. Widok na Zwiernik od południa, w głębi północny, zachowany park przy zespole nr I. Za: <https://www.facebook.com/Zwiernikmoje/photos/a-364017123716807/364017127050140/?type=3&theater> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 616. Zwiernik na zdjęciu satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/@49.9464711,21.2071667,768m/data=!3m1!1e3> [data dostępu: 10.09.2018].
- Il. 617. Żyraków na mapie z „pierwszego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey/?layers=osm%2C163%2C165&bbox=>

- 2376203.11968315%2C6460232.919610766%2C2384467.8733664844%2C6462143.8453178955 [dostęp: 16.08.2018].
- Il. 618. Żyraków na mapie katastralnej z 1849 r. (*Dorf Żyraków in Galizien Tarnower Kreis*). Archiwum Państwowe w Przemyślu sygn. 56/126/0/1870M.
- Il. 619. Żyraków na mapie z „drugiego pomiaru”. Za: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> [data dostępu: 16.08.2018].
- Il. 620. Szkic polowy Zbigniewa Bielatowicza z 1976 r. W: Zbigniew Bielatowicz, *Katalog Parków Województwa Tarnowskiego „Żyraków”*, 1976, mps. Archiwum WUOZ w Przemyślu Delegatura w Rzeszowie, brak sygn..
- Il. 621. Żyraków: a) budynek podworski przed restauracją, b) pozostałości szpaleru lipowego. Fot. J. Lewandowski 2012.
- Il. 622. Dwór w Żyrakowie, obecnie Centrum Kultury i Promocji. Za: <https://www.radio.rzeszow.pl/wiadomosci/15781/dworek-w-zyrakowie-odrestaurowany> [data dostępu: 12.09.2018].
- Il. 623. Panorama Żyrakowa od południowego-wschodu. Fot. D. Tyrpin, 2012. Za: http://blog.tyrpin.pl/podniebny-spacer-po-okolicach/tyr_4214/ [data dostępu: 6.08.2018].
- Il. 624. Żyraków w widoku satelitarnym. Za: <https://www.google.pl/maps/place/Żyraków/@50.0836693,21.3957959,356m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x473d0b7e0db1bc13:0x65f524bd8d62cb-f18m2!3d50.1193914!4d21.3895128> [data dostępu: 10.09.2018].

Streszczenie

Monografia zat. *Ogrody i parki Ziemi Dębickiej* została oparta na badaniach przeprowadzonych w latach 2012-2020 na grupie 42 obiektów podworskich oraz 2 parków położonych na terenie Ziemi Dębickiej i samej Dębicy (w tym, 15 istniejących). W tomie pierwszym opisano przedmiot, cel, metody i stan badań a także scharakteryzowano materiały źródłowe – przede wszystkim kartograficzne ze szczególnym zwróceniem uwagi na plany katastralne z połowy XIX w. Następnie zamieszczono charakterystykę obszaru badań, który dzięki położeniu na styku krain geograficznych, odznacza się dużą różnorodnością krajobrazu, stwarzając tym samym dogodne warunki do zakładania ogrodów przy siedzibach szlacheckich. Dalej, w pracy odnajdziemy umiejscowienie ogrodów krajobrazowych Ziemi Dębickiej na tle europejskim, polskim i galicyjskim. Kolejna część zawiera opisy monograficzne 9 najważniejszych założeń na badanym terenie.

Tom drugi, pod postacią katalogu, zawiera 35 założeń przedstawionych w porządku alfabetycznym. Zawarte w nim opisy dostarczają skrótowych informacji na temat właścicieli, przekształceń i stanu zachowania założeń a także przywołują materiały źródłowe i opracowania dotyczące poszczególnych majątków.

Abstract

The monograph *The gardens and parks of the Dębica Land* was based on research carried out in the years 2012-2020 on a group of 42 manor buildings and 2 parks located in the Dębica Land and Dębica itself (including 15 existing ones). The first volume describes the subject, purpose, methods and state of research as well as source materials - primarily cartographic, with particular attention to cadastral plans from the middle of the nineteenth century. Next, the research area is described, which, thanks to its geographical location, is characterized by a large variety of landscape, thus creating favorable conditions for setting up gardens at the noble manors and palaces. Then, the location of the Dębica Land landscape gardens on the European, Polish and Galician background is described. The final part contains monographic descriptions of the seven most important landscape projects in the studied area.

The second volume, in the form of a catalog, contains 35 gardens presented in alphabetical order. The descriptions provide short information about the owners, transformations which were carried out and the current state of the gardens. They also contain source materials and studies regarding individual properties.

Podsumowanie

Niniejsza monografia została poświęcona ogrodom położonym przy dawnych rezydencjach dworskich zlokalizowanych na obszarze Ziemi Dębickiej oraz parkom urządzonym na terenie stolicy tego regionu. Wszechstronne badania archiwalne, literaturowe oraz terenowe pozwoliły na wyłonienie grupy 44 założeń, z których do dzisiaj istnieje 31. Pełnią one rozmaite funkcje i reprezentują bardzo zróżnicowany stan zachowania. Pochodzą w znakomitej większości z 1. poł. XIX w. Część z nich powstała na bazie wcześniejszych, najczęściej XVIII-wiecznych układów. Zdarzały się także przypadki, w których odnotowano trwanie, niemal do końca XIX stulecia, ogrodów regularnych utrzymujących wcześniejszą renesansową (tzw. ogród włoski) lub barokową kompozycję, zazwyczaj jej część. Stanowiły one integralną część zespołów dworskich, na które składały się: siedziba właściciela, czyli dwór lub stosunkowo niewielki wiejski pałacyk (jedynie w pojedynczym przypadku – w Zawadzie, była to budowla pałacowa utrzymana w charakterze zamku), oraz folwark (na terenie którego, poza typowymi zabudowaniami gospodarczymi, znajdowały się czasem także folusze, browary, gorzelnie, itp.). Towarzyszyły im tereny rolnicze (pola, lasy, łąki, stawy hodowlane, rzeki, strumienie), wchodzące w obręb poszczególnych majątków i stanowiące główne źródło ich utrzymania. Jedynie w przypadku Dębicy mamy do czynienia z udostępnianym mieszkańcom parkiem dawnego Towarzystwa Sportowego „Sokół” oraz okazałym terenem zieleni publicznej (Park Skarbka-Borowskiego).

Warto zwrócić uwagę na fakt, że choć o wyborze miejsca pod rezydencje dworskie i towarzyszące im ogrody decydowały przede wszystkim względy praktyczne (dostępność komunikacyjna, bliskość wody, jakość gleb), to bardzo często lokowano je w miejscach o bogatej rzeźbie terenu, zapewniającej atrakcyjne otwarcia widokowe na okoliczne i dalsze wzniesienia (jak np. w Januszkowicach, Przyborowie, Słupiu, Strzegomicach). Pozostałości współtworzących je niegdyś elementów zieleni komponowanej (ogrody, aleje, szpalery, pojedyncze pomnikowe drzewa, zbiorniki wodne) do dzisiaj spajają w harmonijny sposób ludzkie siedliska z otaczającą przyrodą.

W przypadku parków położonych na terenie Dębicy wpływ na ich powstawanie miały przemiany, które przekształciły społeczność

miasta, i odcisnęły piętno na jej aspiracjach i potrzebach. Szczególnie ważnym okazał się rok 1914, w którym Dębica odzyskała prawa miejskie, dzięki czemu przybyło doń wielu ludzi wykształconych i dość zamożnych. Pobudziło to aktywność społeczną, której efektem było powstanie Towarzystwa Mieszczańskiego, Towarzystwa Kasynowego oraz Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, przy którym urządzono niewielki, ale dogodnie położony park. Warto dodać, że w tzw. Domu Sokoła, koncentrowało się przez długie lata życie kulturalne dębickich mieszczan. Do powstania dzisiejszego Parku Skarbka-Borowskiego, znacznie rozleglejszego parku, przyczyniła się w 1936 r. donacja właściciela majątku w Zawadzie, hrabiego Edwarda Raczyńskiego. Początkowe przeznaczenie rekreacyjne parku zostało rozszerzone o funkcje sportowe.

Momentem przełomowym w historii majątków dworskich (dotyczyło to całej Polski) był koniec II wojny światowej, po której zostały odebrane właścicielom i przekazane głównie Państwowym Gospodarstwom Rolnym. Pozbawione właściciele ogrody i parki najczęściej dziczały bądź były niszczone (np. poprzez wyrąb drzew). Te, które ocalały, dopiero w latach 70.–80. XX stulecia zaczęto obejmować opieką, najczęściej jednak jedynie poprzez wpisy do rejestru zabytków, które poprzedzano sporządzaniem dokumentacji inwentaryzacyjnej. Czasem opracowywano dla nich także wytyczne konserwatorskie, które z rzadka doczekiwały się wdrożenia. Wspomniana dokumentacja, poprzedzona analizami historycznymi i zaktualizowana o stan obecny, czyli wszystko to, czym zajęto się w tej pracy, stanowić może materiał do rewaloryzacji tych założeń, które coraz częściej trafiają w ręce prywatnych właścicieli. Dotyczy to głównie tych niewielu, przy których zachowały się dwory (najlepszą „kondycję” utrzymały budynki w Straszęcinie, na Wolicy, w Nagawczynie i Strzegonicach); w Dębicy rolę taką odegrała dawna siedziba „Sokoła”.

W monografii scharakteryzowano obszernie zarówno tło historyczne dla powstawania założeń ogrodowych i parkowych na terenie powiatu dębickiego, jak i warunki geograficzne oraz przyrodnicze, wyodrębniając ten obszar nie tylko administracyjnie, ale także pod wieloma innymi względami (krajobrazowymi, społecznymi, gospodarczymi), co czyni z prezentowanej grupy spójny zespół. W toku prowadzonych badań wykazano także inne, a mianowicie rodzinne i towarzyskie powiązania właścicieli prezentowanych założeń, co wpłynęło na ich kształt i charakter. Warto podkreślić, że choć same majątki należały do grupy ludzi średnio zamożnych (za wyjątkiem Raczyńskich i Kuczkowskich), to jednak często wielce zasłużonych na wielu polach (kulturalnym, politycznym, społecznym, niepodległościowym), reprezentujących rody Raczyńskich, Reyów, Łubieńskich, Jabłonowskich, Ankwiczów i Steczkowskich. Również na liście podejmowanych tam gości odnajdziemy sławne nazwiska (Adam Mickiewicz, Henryk Sienkiewicz, Stanisław Witkiewicz, Wincenty Pol, Ignacy Paderewski).

Warto także zwrócić uwagę na fakt, że rozważania na temat dawnych ogrodów i parków dworskich Ziemi Dębickiej oparte zostały na szeroko omówionym tle historycznym dla sztuki ogrodowej z okresu od 2. poł. wieku XVIII do początków XX stulecia, zaprezentowanym w kontekście europejskim, polskim i odnoszącym się do Galicji Zachodniej, częścią której były do 1918 r. ziemie dzisiejszego powiatu dębickiego.

Z grupy 44, do obszernej, monograficznej prezentacji wybrano 9 dawnych założeń dworskich (Zawada, Januszkowice, Zasów, Słupie i Przyborów, Klecie, Strzegocice) oraz 2 parki miejskie w Dębicy („Sokoła” i Skarbka-Borowskiego). Podstawą tej selekcji była liczba materiałów źródłowych umożliwiających możliwie szeroką analizę przekształceń, dokonaną w kontekście zmieniających się prądów dotyczących ówczesnej sztuki ogrodowej, a także innych uwarunkowań, w tym społecznych i gospodarczych. Sięgnięto przy tym do, nie analizowanych do tej pory w wielu przypadkach, materiałów kartograficznych, zwłaszcza map znajdujących się w Kriegsarchiv w Wiedniu (dostępnych na stronie: <https://maps.arcanum.com/en/browse/composite/>) oraz do planów katastralnych z poł. XIX w., a także do niepublikowanych studiów i inwentaryzacji z lat 70. I 80. XX w. Wykorzystano również laserowe skanowanie terenu Lidar, co pozwoliło rozstrzygnąć wiele wątpliwości dotyczących topografii analizowanych założeń oraz niewidocznych „gołym okiem” pozostałości dawnych układów kompozycyjnych i reliktów. Kwerendy archiwalne i źródłowe umożliwiły nie tylko analizę przekształceń prezentowanych ogrodów, ale także pozwoliły na uporządkowanie dotychczasowych ustaleń dotyczących autorów przebudów dworów, pośród których odnajdziemy wybitnych projektantów, m.in. Karla Friedricha Schinkla, Stanisława Witkiewicza i Tadeusza Stryjeńskiego.

W pracy wykazano także, iż za kształtem omawianych założeń stali ich właściciele, korzystający czasem z własnego wykształcenia i doświadczenia agrotechnicznego (Łubieńscy, Rey), w wielu jednak przypadkach z poradników i opracowań dotyczących sztuki zakładania ogrodów oraz ich pielęgnacji. Uwagę zwraca, iż większość z nich (poza parkami w samej Dębicy) powstała jako „ogrody przy dworze wiejskim”¹, zachowując stosowną do tego skalę, niewyszukaną kompozycję i wystrój. Jedynie w przypadku kilku z nich można mówić o bardziej wyrazistych cechach stylowych (np. romantyczna Zawada, malowniczy ogród w Januszkowicach, zdradzający angielsko-chińskie konotacje Zasów, czy naturalistyczne Strzegocice). Należy również wspomnieć o grupie ogrodów, które zachowały (czasami tylko w części) swój barokowy układ (m.in. Bączalka, Dobrków, Zagórze), a nawet wcześniejszy, który przetrwał w Galicji Zachodniej pod nazwą „ogrodu włoskiego” (m.in. Machowa, Straszęcín).

---

¹ W nawiązaniu do tytułu publikacji Edmunda Jankowskiego: *Ogród przy dworze wiejskim*

Ten brak wyrazistości stylowej, skromniejsza skala i zazwyczaj (z dzisiejszej perspektywy) mało – jak byśmy dzisiaj powiedzieli – celebrycka grupa dawnych właścicieli, a do tego brak okazałych, zachowanych rezydencji spowodowały, że próżno ich szukać w opracowaniach dotyczących polskich ogrodów. A przecież to one świadczyły o poziomie sztuki ogrodowej, umiejętnościach agrotechnicznych i wrażliwości na naturę mieszkańców ówczesnej Polski, w tym przypadku zamieszkujących analizowany obszar, podważając w tym sensie niezwykle krytyczną ocenę wydaną przez przywoływanego w tej pracy kilkakrotnie Edmunda Jankowskiego, wyrażoną słowami: *O nas cudzoziemiec ze stanu ogrodów ozdobnych, zadrzewień i alei, niezbyt chyba świetnego nabierze pojęcia*².

Nawiązując zaś do umiejętności ogrodniczych zwrócić należy uwagę na fakt, iż po kryzysie agrarnym, który dotknął Galicję w latach 80. i 90. XIX w., i konieczności zmiany charakteru prowadzonych gospodarstw, pojawił się w działalności kilku z nich (m.in. Zasów, Przyborów) nowy element, a mianowicie szkółkarstwo, którego tradycja – co warte podkreślenia – przetrwała w tych miejscowościach do dziś.

W monografii poddano analizie także rośliny sadzone w omawianych ogrodach. Stwierdzono, iż zakładając je sięgano przede wszystkim po rodzime drzewa (głównie liściaste) i krzewy. Uzupełniano ich składy o niektóre gatunki wcześniej introdukowane (np. robinie i platany), sadząc średnio od 30 do 50 gatunków drzew i krzewów na terenie jednego założenia. Część zachowanych do dzisiaj (głównie dęby szypułkowe) uznana została za pomniki przyrody. Poszczególne zespoły łączyły, poza osiami widokowymi, także drogi obsadzone jedno- lub dwustronnie drzewami, a wiele alei stanowiących niegdyś łączniki pomiędzy majątkami, ocinających trakty komunikacyjne, jest czytelnych w krajobrazie Ziemi Dębickiej do dziś. Prawie całkowicie zniknęły natomiast z zabytkowych ogrodów krzewy ozdobne, a te rosnące obecnie stanowią najczęściej element wtórny, wynikający z procesu sukcesji naturalnej. Przez roślinność ruderalną zostały także w wielu przypadkach zdominowane dawne przestrzenie otwarte (trawniki, polany, kwietniki, gazony), a w szeregu parków wykształcił się układ charakterystyczny dla zbiorowisk leśnych. W dobrym natomiast stanie zachowały się parki w Dębicy, poddawane bieżącej pielęgnacji i modernizacji (Park Skarbka-Borowskiego).

Poza wspomnianymi 9 ogrodami przedstawionymi monograficznie, 35 dawnych założeń dworskich zaprezentowano w załączonym do pracy katalogu, zamieszczając w nim podstawowe informacje, w tym plany, materiały ikonograficzne, dane o właścicielach oraz historię przekształceń. Z powodu niewielkiej liczby (a czasem całkowitego braku) materiałów źródłowych, zwłaszcza pisanych, część zawartych

---

¹ Edmund Jankowski, *Ogród przy dworze wiejskim...*, t. II, ze wstępu.

w katalogu informacji pozostaje z konieczności niepełna, czasem oparta na hipotezach.

Całość opracowania stara się wypełnić dotkliwą lukę dotycząca dotychczasowego stanu wiedzy na temat ogrodów wchodzących w skład obecnej Ziemi Dębickiej, co może zostać wykorzystane w rewaloryzacji zachowanych założeń. Istotnym powodem zajęcia się tym tematem było także ocalenie od zapomnienia ważnego elementu historii tych ziem, które – za Józefem Strumiłłą – tak można scharakteryzować: *...widok drzew wybijałych starożytnością, które troskliwa przodków ręka przy domach lub zagrodach umieściła, oprócz dogodności wielkiej, jaką dla zakładania naszych ogrodów czyni, wraża nadto pewne uszanowanie, zwracając myśl nasze do przeszłości i rozpamiętywania o niej: rzadki wszakże właściciel podobnego rodzaju pamiątkę następcą zostawuje.* Autor dzieła poświęconego „ogrodom północnym” i ich pielęgnacji zwrócił jednocześnie, w sposób poniższy, uwagę na rolę badaczy zajmujących się ich historią: *Pracujemy nie tylko dla siebie samych, ale i dla ludzi; powinniśmy zaś pracować i dla dalszych pokoleń po nas nastąpić mających: dzieło trwałości od ojca zwykle poczyna się a ledwo wnuk je kończy*³.

---

¹ Józef Strumiłła, *op. cit.*, t. II, s. 180.